
7 6

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT.

1885–1886.

UTRECHT — 1886.
Stoom Boek- en Steendrukkerij „de Industrie"
J. VAN DRUTEN.

JAARBOEK

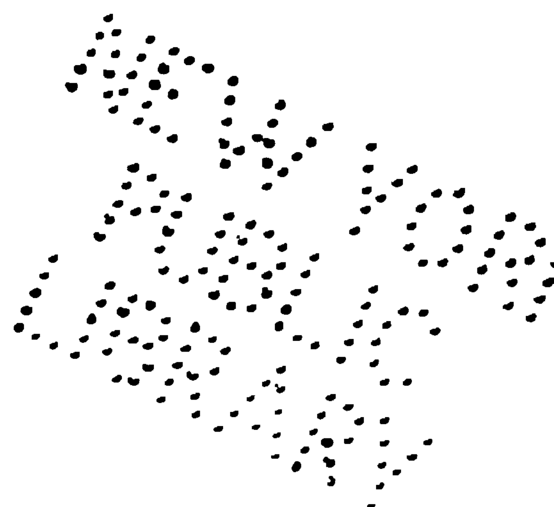
DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT

1885-1886.

UTRECHT — 1886.
Stoom Boek- en Steendrukkerij de „Industrie"
J. VAN DRUTEN.

WETTEN EN BESLUITEN

BETREFFENDE

het Hooger Onderwijs.

(*Vervolg van het Jaarboek* 1884—1885.)

's Gravenhage, 24 November 1885.

De Algemeene Synodale Commissie der Nederlandsche Kerk brengt bij deze ter kennis van belanghebbenden:

dat de Algemeene Synode zich tot den Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken gewend heeft met het verzoek, dat aan jongelieden, die zich wenschen voor te bereiden voor de Evangeliebediening en die als gymnasiasten door de loting dienstplichtig geworden bij den aanvang van het jaar, waarin zij het eindexamen van het gymnasium moeten afleggen, een tijdelijk verlof zou worden toegestaan, gedurende hetwelk zij gelegenheid zouden hebben het eindexamen af te leggen, zich als studenten in de Godgeleerdheid aan eene der Rijks-universiteiten of der gemeente-universiteit te *Amsterdam* te laten inschrijven, en in staat zijn geregeld de lessen te volgen, ten einde het getuigschrift te kunnen overleggen bij de Wet op de Nationale Militie voor hunne dienstontheffing gevorderd;

dat genoemde Minister dit verzoek heeft ingewilligd bij het navolgend schrijven:

N°. 3287. Afdeeling O. *'s Gravenhage*, 23 October 1885.

Bericht op schrijven van 18 Augustus ll. N°. 187, betreffende tijdelijk verlof aan aanstaande theologanten.

Omtrent het bij nevensvermeld schrijven gedaan verzoek heb ik mijn ambtgenoot van Oorlog geraadpleegd.

Genoemde Minister heeft zich bereid verklaard den door U gewenschten maatregel voor één jaar, bij wijze van proefneming, in te voeren.

Zij, die voor het bedoelde tijdelijk verlof in aanmerking wenschen te komen, zullen zich daartoe bij gezegeld verzoekschrift tot den Minister van Oorlog behooren te wenden, met overlegging hetzij van eene verklaring van den rector van een gymnasium met zesjarigen cursus, waaruit blijkt, dat de aanvrager leerling is der zesde klasse en zich voorbereidt voor het eindexamen ter verkrijging van een getuigschrift van bekwaamheid voor de studie aan eene Universiteit in de faculteit der godgeleerdheid, hetzij van zoodanige andere stukken, waaruit op voor genoemden Minister aannemelijke gronden kan worden afgeleid, dat de belanghebbende nog in dat jaar zal kunnen overleggen het bewijs, bedoeld bij art. 69 en 70 van het Koninklijk besluit van 8 Mei 1862 (*Staatsblad* no. 46).

Het verlof zal uiterlijk tot 1 December van het jaar der inlijving worden verleend. Heeft de belanghebbende op dat tijdstip de ontheffing van den werkelijken dienst, bedoeld bij art. 127 der militiewet, niet verkregen, dan zal hij zich onmiddellijk moeten vervoegen bij het korps, waarbij hij is ingelijfd; terwijl de dienstplichtige, aan wien bedoeld verlof wordt toegestaan en die, om welke reden ook, hetzij tijdens dat verlof, hetzij na het verstrijken daarvan, in een toestand komt te verkeeren, waarvan zijne indienststelling het gevolg is, zijn eersten oefeningstijd geheel zal moeten volbrengen en dus zijn verloftijd inhalen.

Ter voorkoming van misverstand wensch ik hierbij nog op te merken, dat het verleenen van het hier besproken verlof in geen geval vrijstelt van het in persoon voldoen aan de oproeping, bedoeld in art. 111, al. 2 der militiewet.

De Minister van Staat
Minister van Binnenlandsche Zaken,
(w. g.) HEEMSKERK.

De Algemeene Synodale Commissie der
Nederlandsche Hervormde Kerk,
J. K. KOCH, *President*.
L. OVERMAN, *Secretaris*.

REGLEMENT *voor de opleiding van studenten in de geneeskunde aan de Nederlandsche Universiteiten tot officier van gezondheid bij het leger in Nederlandsch-Indië of bij de Zeemacht*, *vastgesteld bij Koninklijk besluit van* 6 *Mei* 1886 *No.* 41.

ARTIKEL 1.

Van de bevoegdheid om ter opleiding te worden aangenomen.

§ 1. Behoudens de uitzonderingen, hierna vermeld, kunnen jongelieden, die den leeftijd van acht en twintig jaar niet overschreden hebben en op den 1sten Januari van het jaar waarin de verbintenis wordt aangegaan minstens 20 jaar oud waren, door de Departementen van Koloniën en van Marine worden aangenomen om, overeenkomstig de bepalingen van dit Reglement, verder te worden opgeleid tot officier van gezondheid bij het leger in Nederlandsch-Indië of bij de Zeemacht; die jongelieden moeten daartoe echter voldaan hebben aan een of meer der volgende examens, te weten:

a. het examen, omschreven in de *eerste* alinea der *derde* paragraaf van art. 2 van 's Konings besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* no. 87), of wel het *eerste* natuurkundig examen;

b. het *candidaats*-examen in de medicijnen, of wel het *tweede* natuurkundig examen;

c. het *doctoraal* examen in de medicijnen of wel het *theoretisch geneeskundig* examen;

d. het *eerste* gedeelte van het practisch arts-examen;

§ 2. Ter opleiding kunnen niet worden aangenomen:

I. Voor den dienst bij het leger in Nederlandsch-Indië:

1o. studenten, die niet zijn ingezetenen van het Rijk of van zijne koloniën;

2o. studenten, die reeds op eenigerlei wijze van Rijkswege geldelijken steun ontvangen ten behoeve van hunne studiën, of wel, bij de nationale militie ingelijfd zijnde, van den Minister van Oorlog — of van Marine, voor zooveel de zeemilitie aangaat — geen schriftelijke vergunning krijgen om de verbintenis aan te gaan;

3°. studenten, die den leeftijd van *vier en twintig* jaar overschreden hebben, en niet het bewijs kunnen overleggen, dat zij voldaan hebben aan een der examens hierboven sub *b* vermeld;

4°. studenten, die den leeftijd van *zes en twintig* jaar overschreden hebben en niet het bewijs kunnen overleggen, dat zij voldaan hebben aan een der examens, hierboven sub *c* vermeld.

II. Voor den dienst bij de Zeemacht:

1°. studenten, die niet zijn Nederlander, volgens de wet van 28 Juli 1850 (*Staatsblad* n°. 44);

2°. studenten, vallende in de termen van het hierboven sub I, punt 2, 3 en 4 bepaalde.

§ 3. Studenten, die aan een of meer der in § 1 genoemde examens hebben voldaan, maar op 1 Januari van het jaar waarin de verbintenis wordt aangegaan den leeftijd van *twintig* jaar nog niet bereikt hadden, kunnen alsmede ter opleiding worden aangenomen, indien zij, ten genoegen van den Minister van Koloniën of van Marine aantoonen, dat zij niet militieplichtig zijn in Nederland of vrijgesteld van persoonlijken dienst bij de nationale militie.

ART. 2.

Van de opleiding en van den aard der verbintenis.

§ 1. De opleiding tot officier van gezondheid, in art. 1 bedoeld, geschiedt aan een der Rijksuniversiteiten of wel aan de gemeentelijke universiteit te Amsterdam en sluit voor den student de volgende verplichtingen in:

a. hij is gehouden om zich, onmiddellijk nadat hem het artsdiploma is uitgereikt, ter beschikking te stellen van het Departement van Koloniën of van Marine en den Staat gedurende minstens acht achtereenvolgende jaren te dienen als officier van gezondheid bij het leger in Nederlandsch-Indië of bij de Zeemacht;

b. hij is verplicht om — ingeval van oorlog of van andere buitengewone omstandigheden, bedoeld in art. 184 der Grondwet, — bijaldien hij dan reeds voldaan heeft aan een der examens, genoemd in art. 1 § 1, sub *c*, zich bij de eerste oproeping ter beschikking te stellen van de Regeering, ten einde, op alsdan door Haar nader te bepalen voorwaarden, te worden ingedeeld bij den militairen geneeskundigen dienst van land- of zeemacht;

c. hij behoort zich, telkens wanneer hem dit door of van wege den Minister wordt opgedragen, te onderwerpen aan een militair geneeskundig onderzoek, dat minstens eenmaal 's jaars wordt gevorderd van hen, die opgeleid worden op den voet van art. 4 § 3.

§ 2. Het tijdvak van acht jaar in § 1 sub *a* genoemd gaat in:

voor den officier van gezondheid bij het leger in Nederlandsch-Indië van en met den dag van inscheping tot vertrek derwaarts;

voor den officier van gezondheid bij de zeemacht, van en met den dag der eedsaflegging.

ART. 3.

Van de toelating tot de verbintenis.

§ 1. Jaarlijks in de maand Mei wordt in de Nederlandsche Staatscourant bekend gemaakt hoeveel studenten tusschen 1 Augustus e. k. en ultimo Juli d. a. v. ter opleiding tot officier van gezondheid kunnen worden aangenomen voor elk der beide dienstvakken.

§ 2. Verzoeken om volgens dit Reglement te worden opgeleid moeten, bij gezegeld request, worden ingediend aan het ter zake betrokken Departement, en wel door den student zelf indien hij meerderjarig is, anders door diens ouders of voogd. Het request moet eene duidelijke aanwijzing bevatten of men opleiding verlangt op den voet van art. 4 § 2 of § 3, en vergezeld gaan van:

a. een extract-geboorteregister van den student of, ter vervanging daarvan, van een akte van bekendheid;

b. een bewijs, dat de student is ingezeten van het Rijk of van zijne koloniën, en — bijaldien opleiding tot officier van gezondheid bij de zeemacht verlangd wordt — in de plaats van het zooeven genoemde stuk, een bewijs dat de student is Nederlander;

c. een certificaat of certificaten van goed gedrag, afgegeven door het hoofd der gemeente (of door de hoofden der gemeenten), waar de student gedurende de laatste zes maanden is gevestigd geweest;

d. een bewijs betreffende het examen, waaraan hij laatstelijk heeft voldaan;

e. tenzij kan worden aangetoond, dat de student niet militieplichtig is in Nederland, een bewijs ten blijke dat en hoe hij heeft voldaan aan zijne verplichtingen ten opzichte van de nationale militie;

f. eene verklaring van den adressant, waaruit blijkt tot welk bedrag reeds collegegelden voor of door den student zijn betaald, alsmede in hoeverre die gelden aan het Rijk of aan de gemeente Amsterdam zijn betaald.

§ 3. Gunstige beschikking op het request is in de eerste plaats afhankelijk van den uitslag van een militair geneeskundig onderzoek, waaraan de student wordt onderworpen.

§ 4. Wordt op het verzoek gunstig beschikt, dan is de *meerderjarige* student gehouden om aan het Departement, waarbij hij solliciteert, in te zenden de eerste grosse in executorialen vorm van eene notariëele akte, overeenkomstig het bij dit Reglement gevoegde model A, benevens een verklaring volgens model B.

Is de student *minderjarig*, dan geldt een soortgelijke verplichting voor diens ouders of voogd, echter met dien verstande, dat de akte dan moet zijn opgemaakt overeenkomstig model C, en dat *twee* verklaringen moeten worden ingediend overeenkomstig de modellen B en D.

§ 5. Het verzoek wordt gehouden te zijn vervallen, indien de in § 4 aangeduide bescheiden niet bij het Departement zijn ingekomen op het daarvoor door den Minister in elk bijzonder geval aan te geven tijdstip.

§ 6. Komen tusschen het tijdstip waarop de in § 1 vermelde aankondiging is geplaatst en 1° Augustus daaraanvolgend meer verzoeken in om ter opleiding te worden aangenomen dan het getal beschikbaar gestelde plaatsen bedraagt, dan wordt de voorkeur gegeven aan studenten, die, blijkens de overgelegde bewijsstukken, het verst gevorderd zijn in de studie.

Van hen die, met betrekking tot de door hen af te leggen examens, een gelijk radikaal bezitten, komen het eerst in aanmerking zij, die wenschen te worden aangenomen op den voet van art. 4 § 2, daarna zij die aanneming verlangen op den voet van art. 4 § 3.

Degenen die, krachtens de beide vorige alinea's, gelijke aanspraken hebben om te worden aangenomen, komen in aanmerking naar de volgorde der tijdstippen, waarop hunne requesten inkwamen. Blijven nog vacatures bestaan nadat op alle aanvragen, ingekomen gedurende het in de eerste alinea dezer paragraaf aangegeven tijdvak, beschikt is, dàn geldt, bij de beoordeeling van nadere aanvragen, almede de voorkeur, ontleend aan de zooeven genoemde volgorde.

Moet een keuze worden gedaan tusschen twee of meer personen, wier requesten gelijktijdig zijn ingekomen, dan wordt die afhankelijk gesteld van nopens hen in te winnen inlichtingen, en zoo noodig door het lot beslist.

Van het subsidie.

ART. 4.

§ 1. Hij die ter opleiding wordt aangenomen geniet een subsidie uit 's lands kas ten bedrage van f 7000 (*zevenduizend gulden*), en dat wel in dier voege:

a. dat van landswege worden voldaan de na zijne aanneming nog voor hem te betalen college-gelden;

b. dat hem geregeld worden uitbetaald: òf *premiën* overeenkomstig § 2 hieronder, òf wel *toelagen* en *premiën* overeenkomstig § 3.

§ 2. (*Zie volgende bladzijde.*)

§ 2. Worden premiën alleen genoten, dan worden die betaald a' volgt:

Aan of ten behoeve van den student, die, tijdens zijne aanneming ter verdere opleiding tot officier van gezondheid, laatstelijk heeft voldaan aan:	Nadat bij het Departement zijn ontvangen de stukken vermeld in art. 8, § 4.	Nadat bij het Departement is ontvangen het bewijs dat de student heeft voldaan aan:			Na de beëediging als officier van gezondheid.
		het *candidaats*-examen in de medicijnen, of wel aan het *tweede* natuurkundig examen.	het *doctoraal* examen in de medicijnen of wel aan het *theoretisch* geneeskundig examen.	het *eerste* gedeelte van het *practisch* artsexamen.	
I. het examen, omschreven in de eerste alinea der *derde* paragraaf van art. 2 van 's Konings besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* No. 87), of wel het *eerste* natuurkundig examen	*f* 400	*f* 2000	*f* 2000	*f* 1000	Hetgeen aan collegegelden, premiën, toelagen, en eventueel ook aan buitengewone tegemoetkomingen te zamen, in het geheel, minder is betaald dan *f* 7000.
II. het *candidaats*-examen in de medicijnen, of wel het *tweede* natuurkundig examen	600	—	2500	2500	
III. het *doctoraal* examen in de medicijnen of wel het *theoretisch* geneeskundig examen	800	—	—	4000	

§ 3. Worden toelagen en premiën genoten, dan worden die betaald als volgt:

Aan of ten behoeve van den student, die, tijdens zijne aanneming ter verdere opleiding tot officier van gezondheid laatstelijk heeft voldaan aan:	De toelage bedraagt per jaar.	De premiën bedragen:				Na de beëdiging als officier van gezondheid.
		Nadat bij het Departement zijn ontvangen de stukken vermeld in art. 3, § 4.	Nadat bij het Departement is ontvangen het bewijs, dat de student heeft voldaan aan:			
			het *candidaats*-examen in de medicijnen of wel aan het *tweede* natuurkundig examen.	het *doctoraal* examen in de medicijnen of wel aan het *theoretisch* geneeskundig examen.	het *eerste* gedeelte van het *practisch* artsexamen.	
I. het examen, omschreven in de eerste alinea der *derde* paragraaf van art. 2 van 's Konings besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* No. 87), of wel het *eerste* natuurkundig examen	*f* 600	*f* 200	*f* 600	*f* 500	*f* 500	Hetgeen aan collegegelden, premiën, toelagen, en eventueel ook aan buitengewone tegemoetkomingen, te zamen, in het geheel minder is betaald dan *f* 7000.
II het *candidaats*-examen in de medicijnen, of wel het *tweede* natuurkundig examen	1200	400	—	1000	1000	
III. het *doctoraal* examen in de medicijnen, of wel het *theoretisch* geneeskundig examen	1500	600	—	—	2000	

§ 4. Het subsidie wordt uitbetaald aan den *meerderjarigen* student

zelf en, voor den *minderjarigen*, aan diens vader, voogd of voogdes.

Aan of ten behoeve van den student, die meerderjarig is geworden sedert het aangaan der verbintenis, worden geen gelden uitbetaald, dan nadat bij het Departement is ontvangen de eerste grosse in executorialen vorm van eene notariëele akte, overeenkomstig het hierachter voorkomende model E, benevens eene verklaring overeenkomstig model B.

§ 5. De toelagen worden jaarlijks betaald in drie termijnen, telkens nadat bij het Departement is ingekomen eene verklaring op zegel, overeenkomstig model F, afgegeven door den voorzitter van de faculteit der geneeskunde aan de universiteit, waarbij de student is ingeschreven. Die termijnen vervallen 15 Februari, 15 Mei en 15 November van elk jaar.

Verklaringen, afgegeven meer dan 14 dagen vóór den vervaldag zijn ongeldig.

Is de verklaring acht dagen na den vervaldag niet bij het Departement ontvangen, dan wordt de verschenen termijn niet uitbetaald, tenzij ten genoegen des Ministers worde aangetoond, dat redenen, onafhankelijk van den wil van den student, de inzending hebben vertraagd.

§ 6. De uitbetaling van toelagen wordt gestaakt, zoodra *in dien vorm* de volgende bedragen van het subsidie zijn genoten, namelijk:

a. door studenten, vallende in rubriek I van § 3 . . . f 3600

b. door studenten, vallende in rubriek II van § 3 . . . „ 3000

c. door studenten, vallende in rubriek III van § 3 . . . „ 3000

§ 7. Ingeval een student, ten genoegen van den Minister, aantoont dat door ziekte of andere van hem onafhankelijke oorzaken de geregelde gang zijner studiën dreigt gestoord te worden, kan hem, op zijn verzoek, in een of meer termijnen, eene buitengewone tegemoetkoming worden verleend. Het bedrag van de krachtens deze paragraaf uit te keeren gelden mag echter in het geheel de som van *zes honderd gulden* (f 600) niet te boven gaan, en strekt in mindering van de totale som van f 7000 hierboven in § 1 genoemd.

§ 8. Geen premie wordt uitbetaald, dan nadat door een militair geneeskundig onderzoek is gebleken, dat de student niet lijdende is aan eene ziekte of een gebrek, waardoor militairen, overeenkomstig de Koninklijke besluiten van 2 November 1883 (*Staatsblad* nº. 151), 21 December 1883 (*Staatsblad* nº. 247) en 30 December 1883 (*Staatsblad* nº. 256), worden geacht ongeschikt te zijn geworden voor den dienst bij het leger in Nederlandsch-Indië of bij de Zeemacht.

§ 9. Studenten, die tijdens hunne aanneming reeds voldaan hebben aan het *eerste* gedeelte van het practisch arts-examen, kunnen niet in het genot van toelagen treden. Hun wordt, nadat bij het Departement zijn ontvangen de stukken, vermeld in art. 3 § 4, eene premie van f 1000 uitbetaald; zij ontvangen na hunne beëediging als officier van gezondheid hetgeen aan of voor hen in het geheel minder dan f 7000 is betaald.

ART. 5.

Van het ontslag van de verbintenis.

§ 1. De uitkeering van het subsidie wordt gestaakt en de student van de verbintenis ontslagen:

a. indien bij een militair geneeskundig onderzoek blijkt, dat hij lijdt aan eene ziekte of een gebrek, waardoor militairen, overeenkomstig de Koninklijke besluiten van 2 November 1883 (*Staatsblad* nº. 151), 21 December 1883 (*Staatsblad* nº. 247) en 30 December 1883 (*Staatsblad* nº 256) worden geacht ongeschikt te zijn geworden voor den dienst bij het leger in Nederlandsch-Indië of bij de Zeemacht;

b. ingeval hij, naar 's Ministers oordeel, geacht moet worden door gebrek aan aanleg, door traagheid, onwil of slecht gedrag niet in staat te zijn om het arts-diploma te verwerven, of wel onwaardig om tot officier van gezondheid te worden benoemd;

c. wanneer hij de voorschriften van dit Reglement niet nakomt.

Voorts kan een student van de verbintenis worden ontslagen:

1º. wanneer hij, naar 's Ministers oordeel, geacht moet worden zijne studiën in de geneeskunde niet geregeld voort te zetten;

2º. wanneer hij, zonder toestemming van den Minister, in het huwelijk is getreden.

§ 2. Wordt het ontslag verleend op den hierboven in § 1 sub *a* genoemden grond, dan behoeft het genoten gedeelte van het subsidie niet te worden terugbetaald, tenzij de ongeschiktheid voor den militairen dienst het gevolg is van ongeregeld gedrag of aan eigen schuld is te wijten.

Overigens sluit het ontslag steeds onvoorwaardelijk de verplichting in zich om alle door den staat betaalde college-gelden, toelagen, premiën en eventueel verder genoten tegemoetkomingen terug te betalen, vermeerderd met tien ten honderd.

§ 3. Ontslag van de aangegane verbintenis op verzoek wordt niet

verleend, dan nadat de gelden, krachtens § 2 hierboven terug
betalen, in 's lands kas zijn gestort.

§ 4. Ruiling van bestemming wordt niet toegestaan, dan tussch
studenten, die het arts-diploma hebben verworven.

§ 5. Wie overeenkomstig de bepalingen van dat artikel van de ve
bintenis wordt ontheven, verliest daardoor alle aanspraken om la
als arts bij een der beide diensten te worden aangenomen.

ART. 6.

Van de benoeming tot officier van gezondheid.

§ 1. De studenten, overeenkomstig dit Reglement opgeleid, worde
nadat zij aan het Departement van Koloniën of van Marine het ar
diploma hebben ingezonden, zoodra mogelijk aan den Koning vo
gedragen ter benoeming tot officier van gezondheid der tweede kla
bij het leger in Nederlandsch-Indië of bij de Zeemacht, ook wanne
er op dat oogenblik geen vacatures in dien rang bestaan.

§ 2. Officieren van gezondheid, voor den dienst bij het leger
Nederlandsch-Indië opgeleid volgens dit Reglement, genieten bij hun
uitzending derwaarts *niet* de gratificatie van f 1000, vastgesteld
Koninklijk besluit van 24 Mei 1881 (*Staatsblad* n°. 28).

MODELLEN, *behoorende bij het Reglement voor de opleiding v*
Studenten in de geneeskunde aan de Nederlandsche Unive
siteiten tot officier van gezondheid bij het leger in de koloni
of bij de Zeemacht, vastgesteld bij Koninklijk besluit v
6 *Mei* 1886 n°. 41.

MODEL A.

.... zijn verschenen:

1°. N. N., geboren te ...., den ...., thans stude
in de geneeskunde aan de Universiteit te ...., die verklaar
volkomen bekend te zijn met de bepalingen van het Reglement vo
de opleiding van studenten in de geneeskunde aan de Nederlandsc
Universiteiten tot officier van gezondheid bij het leger in de koloni
of bij de Zeemacht, vastgesteld bij Koninklijk besluit van ......
............, zich te verbinden voor den dienst $\frac{\text{in de Koloniën}}{\text{bij de Zeemacht}}$ overee
komstig dat Reglement, en tot terugbetaling — binnen drie maa
den, nadat hij daartoe door of van wege den Minister van $\frac{\text{Koloni}}{\text{Marin}}$

zal zijn aangeschreven, — van al de gelden, door den Staat te vorderen, ingevolge art. 5 § 2 of 3 van voormeld Reglement, bijaldien hij, hetzij op eigen verzoek of om andere redenen, mocht worden ontheven van de verplichtingen, ingevolge genoemd Reglement op hem rustende, of wel indien hij zich op eenige wijze aan zijne bestemming onttrekt;

2°. P. P. (qualiteit en woonplaats) en Q. Q. (qualiteit en woonplaats), die, gehoord de bovenomschreven verklaring van N. N., verklaarden volkomen bekend te zijn met de bepalingen van voormeld Reglement, en zich bij deze jegens den Staat der Nederlanden te stellen als borgen voor meergenoemden N. N., en derhalve als zoodanig ieder met hem hoofdelijk voor het geheel, en onder afstand van alle exceptiën en voorrechten, door de wet aan borgen in rechten toegekend, zich te verbinden tot de voldoening, *binnen drie maanden* nadat zij daartoe door of namens den Minister van $\frac{\text{Koloniën}}{\text{Marine}}$ zijn aangeschreven, van al hetgeen N. N. uit voormelden hoofde aan den Staat der Nederlanden zal verschuldigd zijn;

terwijl zij, zoowel N. N., als P. P. en Q. Q., nu vooralsdan verklaren zich te zullen gedragen aan de *opgave* van het bedrag van wege den Staat.

Uitgegeven voor eerste grosse aan en ten verzoeke van den Staat der Nederlanden enz.

MODEL B.

De burgemeester der gemeente .... verklaart dat P. P. en Q. Q. (de borgen) bij hem ter goeder naam en faam bekend staan als genoegzaam gegoed om te kunnen voldoen aan de geldelijke verplichtingen, die zij op zich namen, ingevolge akte den .... verleden voor den notaris ...., te ....

.............., den ....

De Burgemeester,

MODEL C.

.... zijn verschenen:

a. R. R. en S. S. .... (ouders, vader, voogd of moedervoogdes) van N. N., geboren te ...., den ...., thans student in de geneeskunde aan de Universiteit te ...., die verklaarden (verklaarde):

1°. volkomen bekend te zijn met de bepalingen van het Reglement voor de opleiding van studenten in de geneeskunde aan de Nederlandsche Universiteiten tot officier van gezondheid bij het leger in de Koloniën of bij de Zeemacht, vastgesteld bij Koninklijk besluit van . . . .

2°. aan genoemden minderjarige toestemming te verleenen tot de verbintenis voor den dienst $\frac{\text{in de Koloniën}}{\text{bij de Zeemacht}}$ overeenkomstig dat Reglement, en

3°. zich uit eigen hoofde te verbinden tot terugbetaling, binnen drie maanden na daartoe door of van wege den Minister van $\frac{\text{Koloniën}}{\text{Marine}}$ te zijn aangeschreven, van al de gelden, door den Staat, ingevolge art. 5 § 2 of 3 van voormeld Reglement te vorderen wegens gelden aan of ten behoeve van meergenoemd student gedurende zijne minderjarigheid betaald, namelijk, voor het geval hij, hetzij op verzoek of om andere redenen mocht worden ontheven van de verplichtingen, ingevolge meergenoemd Reglement op hem rustende, of wel indien hij zich op andere wijze aan zijne bestemming onttrekt;

b. T.T. (qualiteit en woonplaats) en U.U. (qualiteit en woonplaats), die, gehoord de bovenomschreven verklaring van R.R. (R.R. en S.S.), verklaarden volkomen bekend te zijn met de bepalingen van voornoemd Reglement, en zich bij deze jegens den Staat der Nederlanden te stellen als borgen voor $\frac{\text{de comparanten R. R. en S. S.}}{\text{den comparant R. R.}}$ en derhalve als zoodanig ieder met hen (hem) hoofdelijk voor het geheel en onder afstand van alle exceptiën en voorrechten, door de wet aan borgen in rechten toegekend, zich te verbinden tot de voldoening, binnen drie maanden, nadat zij daartoe door of namens den Minister van $\frac{\text{Koloniën}}{\text{Marine}}$ zijn aangeschreven, van al hetgeen R. R. en S. S., uit voormelden hoofde, aan den Staat der Nederlanden zullen (zal) verschuldigd zijn, —

terwijl zij, zoowel R. R. (R. R. en S. S.) als T. T. en U. U., nu voor als dan, verklaren zich te zullen gedragen aan de *opgave* van het bedrag van wege den Staat.

Uitgegeven voor eerste grosse aan en ten verzoeke van den Staat der Nederlanden enz.

MODEL D.

De ondergeteekende . . . ., geboren te . . . . , den . . . ., thans student in de geneeskunde aan de Universiteit te . . . . , verklaart volkomen bekend te zijn met

de bepalingen van het Reglement voor de opleiding van studenten in de geneeskunde aan de Nederlandsche Universiteiten tot officier van gezondheid bij het leger in de Koloniën of bij de Zeemacht, vastgesteld bij Koninklijk besluit van . . . ., en de verbintenis te willen aangaan, overeenkomstig dat Reglement, en wel voor den dienst $\frac{\text{in de Koloniën}}{\text{bij de Zeemacht}}$, overeenkomstig art. 4, paragraaf $\frac{\text{twee}}{\text{drie}}$

. . . . . , den . . . .

(Handteekening van den student.)

Gezien voor legislatie der handteekening van . . . .

De Burgemeester,

MODEL E.

. . . . zijn verschenen:

1°. N.N., geboren te . . . . . den . . . . , thans student in de geneeskunde aan de Universiteit te . . . . , die verklaarde volkomen bekend te zijn met de bepalingen van het Reglement voor de opleiding van studenten in de geneeskunde aan de Nederlandsche Universiteiten tot officier van gezondheid bij het leger in de Koloniën of bij de Zeemacht, vastgesteld bij Koninklijk besluit van . . . . , zich te verbinden voor den dienst $\frac{\text{in de Koloniën}}{\text{bij de Zeemacht}}$, overeenkomstig dat Reglement, en tot terugbetaling — binnen drie maanden nadat hij daartoe door of van wege den Minister van $\frac{\text{Koloniën}}{\text{Marine}}$ zal zijn aangeschreven — van al de gelden, ingevolge art. 5 § 2 of 3 van voormeld Reglement, door den Staat te vorderen wegens gelden aan hem of te zijnen behoeve betaald sedert hij meerderjarig werd, namelijk voor het geval hij, hetzij op eigen verzoek of om andere redenen, mocht worden ontheven van de verplichtingen, ingevolge meergenoemd Reglement op hem rustende, of wel indien hij zich op eenige wijze aan zijne bestemming onttrekt;

2°. P.P. (qualiteit en woonplaats) en Q.Q. (qualiteit en woonplaats), die, gehoord de bovenomschreven verklaring van N.N., verklaarden volkomen bekend te zijn met de bepalingen van voormeld Reglement, en zich bij deze jegens den Staat der Nederlanden te stellen als bor-

gen voor meergenoemden N.N., en derhalve als zoodanig ieder m
hem hoofdelijk voor het geheel en onder afstand van alle excepti
en voorrechten, door de wet aan borgen in rechten toegekend, zi
te verbinden tot de voldoening, binnen drie maanden nadat zij daart
door of namens den Minister van $\frac{\text{Koloniën}}{\text{Marine}}$ zijn aangeschreven, van al he
geen N.N. uit voormelden hoofde aan den Staat der Nederlanden z
verschuldigd zijn;

terwijl zij, zoowel N.N. als P.P. en Q.Q., nu voor als dan ve
klaren zich te zullen gedragen aan de *opgave* van het bedrag v
wege den Staat.

Uitgegeven voor Eerste Grosse aan en ten verzoeke va
den Staat der Nederlanden enz.

MODEL F.

De Hoogleeraar . . . . , Voorzitter van de facult
der geneeskunde aan de Universiteit te . . . . . . , verklaart d
N.N., bij die Universiteit ingeschreven als student in de geneeskund
door trouwe studie en goed gedrag aan zijne verplichtingen voldo

. . . . , den . . . . . .

De Hoogleeraar voornoemd,

KONINKLIJK BESLUIT *van* 30 *Juli* 1886 (Staatsblad n°. 125), *tot aanwijzing van de buitenlandsche instellingen en van de getuigschriften, bedoeld in art.* 85*bis* *der wet, regelende het hooger onderwijs, vastgesteld bij wet van* 23 *Juli* 1885 (Staatsblad n°. 141).

WIJ WILLEM III, BIJ DE GRATIE GODS KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE NASSAU, GROOT HERTOG VAN LUXEMBURG, ENZ. ENZ.

Op de voordracht van onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken van 28 Juni 1886, n°. 1672/73 afd. Onderwijs,

Gelet op art. 85*bis* der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102), gewijzigd bij de wet van 23 Juli 1885 (*Staatsblad* n° 141);

Gezien de adviezen van ieder der Senaten der Rijks-universiteiten;

Den Raad van State gehoord (advies van 20 Juli 1886, n°. 18);

Gelet op het nader rapport van Onzen voornoemden Minister van 27 Juli 1886, n°. 29, afd. Onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan te bepalen:

Art. 1. De in art. 85*bis* der wet op het hooger onderwijs bedoelde personen kunnen tot het afleggen van de in art. 84 dier wet bedoelde examens worden toegelaten:

A. *In alle faculteiten:*

Op vertoon van:

1°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „intermediate examination in arts" aan de „Cape Town University" te Kaapstad;

2°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „examen du baccalauréat es lettres" voor eene „faculté des lettres" in Frankrijk;

3°. het „Maturitäts-Zeugniss", verkregen na met goed gevolg afgelegde „Maturitäts-Prüfung" aan een gymnasium in een der Staten van het Duitsche Rijk of in Oostenrijk;

4°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „propaedeutisch examen" in Zweden voor de faculteit waarin men examen wenscht af te leggen;

5°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „klass examen artium" aan een Rijksgymnasium, aan eene gemeentelijke particuliere inrichting, aan wie het recht is toegekend dit examen te nemen, of voor de daartoe aangewezen Staatscommissie in Noorweg

B. *In de faculteiten der godgeleerdheid, der rechtsgeleerdheid der letteren en wijsbegeerte:*

Op vertoon van:

1°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „examen sortie de la rhétorique supérieure" aan een „athenée royal" in Belg

2°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „afgangsexam van de taalkundig-historische afdeeling van eene openbare „lae skole", of eene bijzondere school, aan welke vergunning is gege dit examen af te nemen, in Denemarken;

C. *In de faculteit der geneeskunde en der wis- en natuurkunde:*

Op vertoon van:

1°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „examen sortie de la rhétorique latine" aan een „athenée royal" in België;

2°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „afgangsexam van de mathematische afdeeling aan eene openbare „laerde Skole", eene bijzondere school, aan welke vergunning is gegeven dit exan af te nemen, in Denemarken.

Art 2. Uit het getuigschrift in art. 1. vermeld onder *a* n°. 1, bij de overlegging daarvan moet blijken dat de candidaat, bij daar bedoelde examen, beide èn in het Latijn èn in het Grieksch voldoend examen heeft afgelegd.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitv ring van dit besluit, dat in het *Staatsblad* zal worden geplaatst, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.

Soestdijk, den 30sten Juli 1886. (w. g.) WILLEM

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
(w. g.) HEEMSKERK.

Uitgegeven den *derden* Augustus 1886.

De Minister van Justitie,
DU TOUR VAN BELLINCHAVE.

RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Studiejaar 1885—1886.

COLLEGE VAN CURATOREN.

Mr. E. H. 's Jacob, benoemd bij besl. van 25 Sept. 1883 n°. 2, tot 30 Sept. 1895; tot *President* benoemd bij besl van 13 Jan. 1885 n°. 6.
Mr. H. G. Römer, benoemd bij besl. van 15 Juni 1870 n°. 8, tot 30 Sept. 1891.
Mr. H. Royaards van Scherpenzeel, benoemd bij besl. van 7 Dec. 1876 n°. 25, tot 30 Sept. 1889.
Mr. W. R. Boer, benoemd bij besl. van 21 April 1878 n°. 8, tot 30 Sept. 1893.
Jhr. Mr. J. Roëll, benoemd bij besl. van 13 Jan. 1885 n°. 6, tot 30 Sept. 1887.

Secretaris van Curatoren.

Mr. J. F. B. Baert, benoemd bij besl. van 19 Jan. 1875 n°. 8, tot 30 Sept. 1887.

BESTUUR DER UNIVERSITEIT.

Rector Magnificus J. A. Wijnne.
Assessoren: J. J. P. Valeton, Jr., H. J. Hamaker, F. C. Donders, C. H. D. Buys Ballot.
Secretaris van den Senaat: J. Baron d'Aulnis de Bourouill.
Archivaris van den Senaat: N. W. P. Rauwenhoff.

Voorzitter	*Secretaris*	van de faculteit der
J. J. P. Valeton, Jr.	G. H. Lamers.	Godgeleerdheid.
M S. Pols.	W. L. P. A. Molengraaff.	Rechtsgeleerdheid.
L. C. van Goudoever.	H. Snellen.	Geneeskunde.
N. W. P. Rauwenhoff.	A. A. W. Hubrecht.	Wis- en Natuurkunde.
C. M. Francken.	J. H. Gallée.	Letteren en Wijsbegeerte.

HOOGLEERAREN [1].

Faculteit der Godgeleerdheid.

J. I. Doedes (22 Juni 1859).
de encyclopaedie der godgeleerdheid,
de geschiedenis der leer aangaande God,
de uitlegging van het Nieuwe Testament.

J. J. P. Valeton, Jr. (8 Dec. 1877).
de geschiedenis van den Israëlitischen godsdienst,
de Israëlitische letterkunde of inleidingswetenschap tot het oude Testament.
de uitlegging van het oude Testament.

G. H. Lamers (19 Juni 1883).
de geschiedenis der godsdiensten in het algemeen,
de wijsbegeerte van den godsdienst,
de zedekunde.

J. Cramer (19 September 1884).
de geschiedenis van het Christendom,
de geschiedenis der leerstellingen van den christelijken godsdienst.
de oud-christelijke letterkunde.

---

[1]) Bij de namen der Hoogleeraren worden vermeld de dagteekening hunner inwijdings. redevoering of publieke les, alsmede de vakken, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* no. 102) of bij hunne benoeming zijn opgedragen, met de later daarin gebrachte wijzigingen.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

B. J. Lintelo Baron de Geer van Jutphaas (22 Sept. 1848).

Bij Kon. besl. van 15 Dec. 1884 n°. 15 werd aan dezen hoogleeraar verlof-tractement toegekend wegens de aanvaarding van het lidmaatschap der Tweede Kamer der Staten-Generaal. Ten gevolge van de ontbinding der Tweede Kamer werd het verloftractement 19 Mei 1886 door activiteitstractement vervangen. Wegens de wederaanvaarding van het lidmaatschap der Kamer 15 Juli 1886 is het verlof-tractement op nieuw toegekend bij Kon. Besl. van 23 Juli 1866 no. 18.

het Romeinsche recht en zijn geschiedenis.

H. J. Hamaker (12 Dec. 1877).
de encyclopaedie der rechtswetenschap,
het internationale privaatrecht,
het burgerlijk recht.

J. Baron d'Aulnis de Bourouill (23 Maart 1878).
de staathuishoudkunde,
de statistiek,
de staatkundige geschiedenis.

M. S. Pols (26 Sept. 1879).
het strafrecht,
de strafvordering,
het oud-vaderlandsch recht en zijne geschiedenis (tijdelijk).

J. de Louter (18 Oct. 1879).
de wijsbegeerte van het recht,
het staatsrecht,
het volkenrecht,
het administratief recht.

W. L. P. A. Molengraaff (17 April 1885).
het handelsrecht,
de burgerlijke rechtsvordering.

J. C. Naber (21 Sept. 1885).
het Romeinsche recht en zijne geschiedenis.

Faculteit der Geneeskunde.

F. C. Donders, (18 Jan. 1848).
de physiologie.

L. C. van Goudoever (3 Dec. 1849).
de heelkunde.
W. Koster (26 Sept. 1862).
de ontleedkunde.
T. Halbertsma (15 Oct. 1867).
de verloskunde en de leer der vrouwenziekten.
Th. W. Engelmann (20 Maart 1871).
de algemeene physiologie en de vergelijkende biologie,
de weefselleer,
het experimenteele gedeelte der pharmakodynamie, bepaaldelijk de medische toxicologie.
S. Talma (6 Oct. 1876).
de geneeskunde,
de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer,
de propaedeutische kliniek.
G. van Overbeek de Meijer (14 Dec. 1877).
de gezondheidsleer,
de geneeskundige politie,
de gerechtelijke geneeskunde.
H. Snellen (15 Dec. 1877).
de oogheelkunde.
C. A. Pekelharing (21 Sept. 1881).
de ziektekunde,
de ziektekundige ontleedkunde.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

C. H. D. Buys Ballot (16 Nov. 1847).
de proefondervindelijke natuurkunde,
de physische aardrijkskunde.
C. H. C. Grinwis (16 Oct. 1867).
de wiskunde,
de mechanica,
de mathematische natuurkunde.
E. Mulder (4 Dec. 1868).
de organische scheikunde,
de toxicologie.

N. W. P. Rauwenhoff (25 April 1871).
de botanie.

J. A. C. Oudemans (13 Juni 1856 tot 30 Sept. 1857; — 20 Jan. 1876).
de sterrekunde.

H. C. Dibbits (23 Juni 1876).
de anorganische scheikunde.

H. Wefers Bettink (15 Dec. 1876).
de artsenijbereidkunde.

W. Kapteijn (16 Febr. 1878).
de analytische meetkunde,
de beschrijvende meetkunde,
de integraalrekening,
de theorie der functiën,
de waarschijnlijkheidsrekening.

C. E. A. Wichmann (22 Maart 1879).
de geologie,
de mineralogie,
de palaeontologie,
de kristallographie.

A. A. W. Hubrecht (20 Sept. 1882).
de zoölogie, vergelijkende anatomie en physiologie.

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

C. W. Opzoomer (9 Juni 1846).
de geschiedenis der wijsbegeerte,
de logica,
de metaphysica,
de zielkunde.

H. van Herwerden (28 Oct 1864).
de Grieksche taal- en letterkunde,
de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst.

P. de Jong (12 Febr. 1869).
de Hebreeuwsche letterkunde,
de Israëlitische oudheden.

J. A. Wijnne (29 Sept. 1873).
de algemeene geschiedenis,
de politische aardrijkskunde,
de vaderlandsche geschiedenis (tijdelijk).

C. M. Francken (4 Nov. 1877).
de Latijnsche taal- en letterkunde,
de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst.

H. E. Moltzer (26 Oct. 1882).
de Nederlandsche taal- en letterkunde,
het Middel-Nederlandsch.

J. H. Gallée (22 Sept. 1882).
het Gothisch,
de beginselen van het Sanskriet,
de beginselen der vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap in het algemeen en der Germaansche in het bijzonder,
het Angelsaksisch en het Middelhoogduitsch.

Hoogleeraren van de Instelling tot het opleiden van Leeraren voor het Hervormd Kerkgenootschap.

E. H. Lasonder (29 Mei 1878), overleden den 18den Aug. 1886.
de bijbelsche Godgeleerdheid,
de practische Godgeleerdheid met de daarbij vereischte oefeningen,
de geschiedenis der Christelijke zending.

T. Cannegieter (18 Nov. 1878).
de leerstellige Godgeleerdheid,
de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en hare leerstellingen,
het Nederlandsch Hervormd kerkrecht.

LECTOREN.

Dr. P. Q. Brondgeest (benoemd bij besl. van 3 Aug. 1867 n°. 67 en 13 Oct. 1877 n°. 3).
de physiologische diagnostiek,

oefeningen in het gebruik van den keelspiegel,
de kliniek der keelziekten,
de chemische diagnostiek,
de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer.

Dr. Th. Dentz (benoemd bij besl van 28 Sept. 1877 n°. 4).
de tandheelkunde.

Dr. J. E. van der Meulen (benoemd bij besl. van 21 Oct. 1877 n°. 23).
de verbandleer.
de operatieve chirurgie.

Dr. D. van Haren Noman (benoemd bij besl. van 3 Sept. 1883 n° 23 en 10 Juni 1884 n°. 12) tot 1 Jan. 1886.
de ontleedkunde.

Dr. C. Winkler (benoemd bij besl. van 4 Mei 1885 n°. 5).
de psychiatrie.

Dr. C. H. H. Spronck (benoemd bij besl. van 19 Jan. 1886).
de ontleedkunde.

PRIVAATDOCENTEN.

(toegelaten bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken).

Dr. G. P. Wesselink (beschikking van 1 Febr. 1879 G, afd. Onderwijs).
de physische diagnostiek.

Dr. H. F. Jonkman (beschikking van 7 Oct. 1879 E, afd. Onderwijs).
de morphologie en de systematiek der Phanerogamen.

Dr. A. J. van der Weide (beschikking van 1 Nov. 1882, n°. 4225 afd. Onderwijs).
de propaedeutische klinische wetenschappen.

Mr. J. M. W. Schwartz (beschikking van 1 Oct. 1883, n°. 3521 afd. Onderwijs).
Het Romeinsche recht.

Mr. A. J. R. Rijke (beschikking van 1 Oct. 1883 n°. 3521 afd. Onderwijs).
het notariaat en het fiscaal recht.

Mr. C. W. van der Pot Jr. (beschikking van 2 Nov. 1883, n°. 3869 afd. Onderwijs).
het notariaat en het fiscaal recht.

Dr. J. Lorié (beschikking van 15 Mei 1884 n°. 1578 afd. Onderwijs).
de palaeontologie.

Dr. L. J. Morell (beschikking van 16 Juli 1884, n°. 2301 afd. Onderwijs).
de archaeologie en de geschiedenis der Grieksche Kunst.

Dr. J. F. van Bemmelen (beschikking van 27 Mei 1885 n°. 1487 afd. onderwijs).
de geschiedenis der dierkunde en de kennis der parasietische dieren.

Dr. A. Huijsman (beschikking van 20 Mei 1886, n°. 1443 afd. Onderwijs.
de oorheelkunde.

ADSISTENTEN

bij de

Physiologie	Dr. H. J. Hamburger (1 Jan. 1883).
Histologie	G. J. Ederveen (16 Oct. 1884—31 Dec. 1885).
Pathologie	J. M. Rebel (1 Jan. 1884—30 Juni 1885).
	J. M. Clinge Doorenbos (1 Oct. 1885).
Medische kliniek	N. P. van Spanje (1 Jan. 1885—31 Dec. 1885).
	W. H. Cox (1 Jan. 1886—12 Oct. 1886).
Medische polykliniek. . . .	W. H. Cox (1 Oct. 1885—31 Dec. 1885).
	N. P. van Spanje 1 Jan. 1886.)
Chirurgie	H. Jonker Jr. (1 Jan. 1882—30 Juni 1885).
	J. M. Rebel (1 Sept. 1885.)
Verloskunde	1ste adsistent B. Freriks (1 Jan. 1885).
	2de „ W. G. van Dugteren (1 Jan. 1885—31 Dec. 1885)
	J. A. Fijnvandraat (1 Jan. 1886—30 Sept. 1886).

Scheikunde (Leeuwenbergh) .	C. Welleman (1 Jan. 1885).
Scheikunde (de Hoogt) . . .	Dr. S. Birnie (1 Jan. 1881—31 Dec. 1885).
	Dr. H.G.L. van der Meulen (1 Jan. 1886).
Natuurkunde	W. H. Julius (1 Nov. 1882).
Zoölogie	Dr. J. F. van Bemmelen (1 Oct. 1882).
Botanie	Dr. J. M. Ruijs (1 Dec. 1884—15 Nov. 1885).
	P. M. J. M. E. Woltering (1 Jan. 1886).

PEDELLEN.

N. Janssen.
J. N. de Kruijff.

WETENSCHAPPELIJKE INRICHTINGEN EN VERZAMELINGEN.

Bibliotheek der Universiteit.

Dr. P. A. Tiele, *Bibliothecaris* (benoemd bij ministerieele beschikking van 12 Maart 1879 E, afd. Onderwijs).

D. A. Balfoort, *Custos.*

P. J. D. van Dokkum, *Amanuensis.*

Anatomisch Kabinet.

Prof. W. Koster, *Directeur.*

R. G. G. Filbri, *Prosector.*

Physiologisch Laboratorium.

Prof. F. C. Donders, *Directeur.*

D B. Kagenaar, *Amanuensis.*

Pathologisch Instituut.

Prof. C. A. Pekelharing, *Directeur.*

Inrichting voor Tandheelkunde.

Dr. Th. Dentz, *Directeur.*

Museum van Natuurlijke Historie.

Prof. A. A. W. Hubrecht, *Directeur.*

Dr. A. C. Oudemans Jzn, *Conservator* (tot 1 Mei 1886).

C. H. van Herwerden, *Conservator* (sedert 1 Juli 1886).

J. G. de Groot, *Custos.*

Physisch Laboratorium.

Prof. C. H. D. Buys Ballot, *Directeur.*
J. J. van Dreeven, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium „Leeuwenbergh"

Prof. E. Mulder, *Directeur.*
M. J. van der Star, *Amanuensis* (overleden 13 April 1886).
J. Van Zanen, *Amanuensis* (sedert 1 Juli 1886).

Chemisch Laboratorium aan de Hoogt.

Prof. H C. Dibbits, *Directeur.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. H. Wefers Bettink, *Directeur.*

Hortus Botanicus en Botanisch Laboratorium

Prof. N. W. P. Rauwenhoff, *Directeur.*
G. van den Brink, *Hortulanus.*
H. A. M. de Liefde, *Amanuensis.*

Astronomisch Observatorium.

Prof. J. A. C Oudemans, *Directeur.*
C. Verloop Cz., *Amanuensis.*

Mineralogisch Instituut.

Prof. C. E. A. Wichmann, *Directeur.*

Ziekenhuis.

(Bij Art. 7 van het Koninklijk besluit van 27 Maart 1817 is bepaald, dat het College van Regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen zich met de Curatoren der Hoogeschool zal hebben te concerteeren, ten einde het Ziekenhuis op de meest geschikte wijze tevens dienstbaar te maken aan het Academisch clinisch onderwijs.)

Dr. Imans, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. C. A. Lamping, *tweede Geneesheer.*
Dr. G. P. Wesselink, *tweede Geneesheer.*
Dr. J. E. van der Meulen, *Heelmeester.*
M. Henstëdt, *eerste Apotheker.*
J. Krijnders, *Econoom.*

Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen.

Dr. A. Th. Moll, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. P. Wellenbergh, *eerste Geneesheer.*
Dr. G. Luchtmans, *tweede Geneesheer.*
Dr. C. Winkler, *Buitengewoon Geneesheer.*

Nederlandsch Gasthuis voor behoeftige en minvermogende Ooglijders.

Prof. H. Snellen, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. C. Koller, }
L. F. Dentz, *arts.* } *Adsistent-Geneesheeren.*

Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut.

Prof. C. H. D. Buys Ballot, *Hoofd-Directeur.*
Dr. M. Snellen, *Directeur der afdeeling Waarnemingen te land.*
P. F. Baron van Heerdt, *Directeur der afdeeling Waarnemingen ter zee.*
J. J. Poortman, *Adsistent-Directeur derzelfde afdeeling.*
W. van Hasselt, *Directeur der afdeeling Praktische Zeevaart gevestigd te Amsterdam.*

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE RHENO-TRAIECTINA

HABENDARUM INDE A DIE XV M. SEPTEMBRIS ANNI MDCCCLXXXV USQUE AD FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCLXXXVI.

RECTORE MAGNIFICO

IOHANNE ADAMO WIJNNE.

In Facultate Litterarum et Philosophiae.

C. G. Opzoomer Logicam et Psychologiam docebit ad librum suum, cui titulus est: het Wezen der Kennis, die veneris, hora II;
Metaphysicam die veneris, hora I;
Historiam philosophiae die saturni, hora I.

H. van Herwerden lectiones de litteris Graecis habebit diebus lunae et martis, hora X, interpretaturus Aeschylum (ed. Henr. Weil ap. Teubn. 1884), Demosthenem, Platonis Symposium (ed. Schanz ap. Tauchnitz 1881, edit. maior);
Exercitationibus criticis praeerit die mercurii, hora XII;
Litterarum Graecarum historiam enarrabit die mercurii, hora XI;
Antiquitates Graecas tradet diebus lunae et martis, hora XI;
Candidatorum studia Graeca moderabitur domi suae, die lunae, horis vespertinis VII–X.

P. de Jong litteras Hebraicas docebit, legendis Exod. Cap. I et sequentibus, diebus lunae, martis et mercurii, hora XI;
Antiquitates Israëlitarum explicabit diebus lunae, martis et mercurii, hora X.

J. A. Wijnne Historiam antiquam enarrabit die martis, hora I, die mercurii, hora IX;
Historiam recentiorem et geographiam politicam exponet die iovis, hora X, die veneris, hora IX;
Historiam patriae docebit die iovis, hora XI, die veneris, hora X;
Historiographiam Graecorum et Romanorum tradet die mercurii, hora X.

C. M. Francken interpretabitur Iuvenalem et Lucretium, diebus martis et veneris, hora XII;
Criticae artis in scriptoribus latinis factitandae litterarum candidatis rationem praeibit die mercurii, horis vespertinis VIII—X;
Historiam. litterarum Romanarum exponet die saturni, hora X;
Antiquitates Romanas tradet die lunae, hora XII, die veneris, hora XI;
Latine scribendi disserendique et interpretandi exercitationes moderabitur die saturni, hora XI.

H. E. Moltzer Grammaticam patriam docebit et Stili praecepta tradet die lunae, horis IX et I;
Poemata selecta medii aevi, quibus tituli Renout van Montalbaen, Ferguet, Segheliin van Jherusalem, alia interpretabitur die martis, horis IX et II;
Historiam litterariam patriam medii aevi exponet die iovis, hora XII et die saturni, hora IX;
Hugenii poemata selecta explicare perget die iovis, hora IX;
Exercitationes criticas moderabitur die martis, horis VII—X,

I. H. Gallée docebit: Linguam Goticam die lunae, hora II, die mercurii, hora I;
Grammaticam Sancritam die iovis, hora I;
Locos selectos e Chrestomathia Stänzleri leget die mercurii. hora XI;
Linguam Theodiscam medii aevi die mercurii, hora II et die martis, hora X:
Antiquam Saxonum linguam tradet per priorem anni academici partem die martis, hora XI;
Linguam Germano-Francicam Reni inferioris tradet per posteriorem anni partem eodem die et hora;

L. I. Morell, Litt. Hum. Doct. Phil. Theor. Mag. Archaeologiam in Universitate Rheno-traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit de Phidiae vita et operibus, de Parthenone, et alia capita ex archaeologia et historia artis Graecae tractabit horis sibi et auditoribus commodis.

In Facultate Medica.

F. C. Donders Physiologiam docebit diebus lunae et mercurii, horis X et XI, diebus iovis et veneris, hora X;
Exercitationes physiologico-chemicas moderabitur diebus martis et iovis, horis II—IV.

L. C. van Goudoever Theoriam artis chirurgicae docebit diebus lunae, mercurii et veneris, hora VIII matutina;

Exercitationes clinicas in arte chirurgica moderabitur diebus martis et iovis, horis IX—XI, die Saturni, horis VIII—X;
Policlinico chirurgico praeerit diebus lunae, mercurii et veneris, horis IX—XI.

G. Koster Anatomen, tum systematicam, tum topographicam docebit diebus martis, iovis et veneris, hora X;
Evolutionem partium in embryone exponet horis postea indicandis.

G. Koster et D. van Haren Noman exercitationes anatomicas practicas, hiberno tempore, quotidie moderabuntur.

T. Halbertsma Artem obstetriciam et gynaeco-pathologiam docebit diebus lunae, iovis et veneris, hora I;
Policlinico gynaecologico praeerit die lunae, hora II;
Operationibus obstetriciis in pelvi facticia praeerit die iovis, hora II—IV;
Operationes gynaecologicas in vivis instituet qualibet oblata occasione.

Th. G. Engelmann Biologiam generalem et comparatam docebit die lunae, hora II, die mercurii, hora I;
Histologiam diebus martis et iovis, hora I;
Toxicologiam medicam experimentalem die saturni, horis postea indicandis;
Exercitationes microscopicas moderabitur diebus martis et iovis, horis II—IV, die saturni, horis IX—XII.

F. C. Donders et Th. G. Engelmann experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio physiologico quotidie praeerunt.

S. Talma Pathologiam et Therapiam specialem tradet diebus martis et iovis, hora X;
Clinicen propaedeuticam docebit diebus lunae et veneris, hora IX;
Exercitationes clinicas et therapeuticas moderabitur et policlinico medico praeerit diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris, hora XI.

G. van Overbeek de Meyer Hygieinen et Politiam medicam docebit prioris semestris diebus martis et saturni, alterius semestris diebus lunae, martis, iovis et saturni, hora II dimidiata; post ferias paschales privatim capita selecta tradet die mercurii, hora II dimidiata;
Medicinam forensem docebit prioris semestris diebus lunae et iovis, hora II dimidiata.

H. Snellen Ophthalmiatriam docebit diebus mercurii et veneris, hora III, die saturni, hora X;
Ophthalmoscopiam tradet horis postea indicandis;
Operationes ophthalmiatricas instituet qualibet oblata occasione;
Policlinicum ophthalmiatricum in nosocomio morbis oculorum curandis destinato quotidie, horis IX—XI, medicinae candidatis patebit.

C. A. Pekelharing Pathologiam generalem docebit die martis, hora XII dimidiata, die saturni, horis XI—I dim.;
Anatomen pathologicam diebus mercurii et veneris, hora X;
Sectiones cadaverum aliasque exercitationes pathologico-anatomicas practicas moderabitur diebus lunae et saturni, hora II;
Indagationibus pathologicis quotidie praeerit.

P. Q. Brondgeest, Medicinae Lector, Pharmacodynamicam et Toxicologiam medicam docebit die veneris, hora II, die saturni, horis X—XII;
Pharmacognosin diebus martis et iovis, hora IX;
Chemiam diagnosticam die mercurii, horis II—IV;
Exercitationes policlinicas in morbis laryngis moderabitur et laryngoscopii usum docebit die lunae et mercurii, hora IX.

Th. Dentz, Medicinae Lector, Policlinico odontiatrico praeerit simulque morbos dentium eorumque curationem exponet diebus lunae, mercurii et veneris, hora IX; altero semestri etiam operationes odontiatricas in ore facticio demonstrabit atque discentium exercitia moderabitur die iovis, hora V;
Pathologiam et anatomen pathologicam dentium, iis, qui studiis inprimis odontologicis operam navare cupiunt, tradet die mercurii, hora VII vespertina.

J. E. van der Meulen, Medicinae Lector, Operationes chirurgicas in cadavere instituet, Aciurgiam i. e. indicationes et methodos operationum atque instrumentorum usum docebit, deligandi denique exercitia moderabitur diebus martis et iovis, horis II—IV;
Clinicen propaedeuticam chirurgicam docebit die veneris, hora III.

D. van Haren Noman, Medicinae Lector, Anatomen docebit, die lunae, mercurii et saturni, hora IX.

C. Winkler, Medicinae Lector, Psychiatriam docebit horis postea indicandis.

In Facultate Theologica.

I. I. Doedes Encyclopaediam Theologiae tractabit die lunae hora II.

Historiam doctrinae de Deo tradere perget die martis, hora II;
Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae, martis et mercurii, hora I.

I. I. P. Valeton Iun. Historiam librorum Veteris Foederis, die lunae, hora XI, die iovis, hora II;
Exegesin librorum Veteris Foederis, diebus iovis et veneris, hora I;
Historiam religionis Israëliticae tractabit die veneris, hora II;
Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit die veneris, horis pomeridianis VIII—X.

G. H. Lamers Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis, hora XI;
Historiam Religionum universalem diebus martis et iovis, hora X;
Doctrinam morum die mercurii, hora XI.

I. Cramer Historiam Ecclesiae Christianae tractabit diebus lunae et mercurii, hora IX;
Historiam Dogmatum Religionis Christianae die veneris, hora IX;
De Litteris Christianis primaevis aget diebus lunae et mercurii, hora X.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Facultatis Theologiae Professores.

In Facultate Iuridica.

H. I. Hamaker Encyclopaediam et Methodologiam Iuris tradet diebus lunae et mercurii, hora XII;
Ius civile exponet diebus lunae et mercurii, hora XI, die martis, hora XII;
Ius inter gentes privatum docebit die martis, hora I.

I. d' Aulnis de Bourouill Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae et martis, hora I;
Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit die martis, hora XI, die mercurii, hora I;
Statistices methodum exponet die lunae, hora II;
Historiam Europae politicam enarrabit die mercurii, hora II, die iovis, hora I.

M. S. Pols Ius Criminale docebit diebus iovis, veneris et saturni, hora XI;
Methodum procedendi in causis criminalibus exponet diebus iovis et veneris, hora XII

Ius patrium antiquum eiusque historiam tradet diebus mercurii, hora X et saturni, hora XII.

I. de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni, hora IX;

Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae et saturni, hora X, martis hora IX;

Ius gentium exponet diebus martis et mercurii, hora X;

Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit diebus martis, hora II, mercurii, hora IX.

G. L. P. A. Molengraaff Ius mercatorium et maritimum docebit diebus martis, hora X, mercurii hora XII et iovis, hora IX;

Methodum procedendi in causis civilibus exponet diebus martis, hora XI et iovis, hora X.

I. C. Naber Ius Romanum eiusque historiam docebit diebus et horis postea indicandis.

A. I. B. Rijke, Iuris Doctor, muneris notarii scientiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit et exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

In Facultate Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

C. H. D. Buys Ballot, Physicam experimentalem tradet diebus lunae, martis, mercurii, hora XI;

Colloquiis vacabit die iovis, hora XI, die veneris, horis X, XI et XII;

Capita selecta Physices (de Electricitate et Galvanismo) provectioribus discipulis explicabit, diebus martis et mercurii, hora IX;

Geographiam physicam et Meteorologiam diebus martis et iovis, hora III;

Exercitationes practicas moderabitur diebus veneris et saturni, horis pomeridianis.

C. H. C. Grinwis docebit:

Calculum differentialem, diebus martis et iovis, hora I;

Mechanicam theoreticam, diebus martis et iovis, hora X, mercurii, hora XI;

Physicam mathematicam, post ferias hiemales, diebus lunae et veneris, hora XI.

E. Mulder, Chemiam organicam docebit diebus lunae, martis et mercurii, hora IX;

Chemiam syntheticam et Thermo-chemiam, in provectiorum discipulorum usum, die iovis, hora IX;
Toxicologiam, die veneris, hora X;
Experimenta in laboratorio chemico quotidie moderabitur.

N. G. P. Rauwenhoff docebit:
Morphologiam generalem, deinde specialem, atque Physiologiam plantarum, diebus lunae, martis et mercurii, hora X;
Capita selecta Botanices in provectiorum usum, die iovis, hora X;
Exercitationibus microscopicis et phytographicis praeerit diebus martis, iovis et veneris, horis I—IV;
Provectiorum experimenta in laboratorio botanico quotidie moderabitur.

I. A. C. Oudemans docebit:
Astronomiam theoreticam, provectioribus, diebus lunae et mercurii, hora X;
Astronomiam popularem, diebus martis et iovis, hora X;
Theoriam motus corporum coelestium, diebus lunae et mercurii, hora XI;
Astronomiam practicam, diebus martis et iovis, hora XI;
Instrumentorum astronomicorum usum explicabit, et observandi exercitiis favente tempestate praeerit, diebus et horis auditoribus commodis.

H. C. Dibbits docebit:
Chemiam anorganicam diebus iovis, veneris et saturni, hora IX;
Chemiam theoreticam (Thermo-chemiam, alia), in provectiorum usum, die martis, hora IX;
Analysin spectralem provectioribus exponet hora postea indicanda;
Chemiam practicam diebus mercurii, iovis et veneris, horis II—IV, saturni, horis X—XII;
Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

H. Wefers Bettink tradet Chemiam pharmaceuticam diebus iovis, veneris et saturni, hora IX;
Pharmacognosin exponet, et Medicamina, quae dicuntur Galenica, tractabit diebus mercurii et veneris, hora I, die saturni, hora X;
Experimenta in laboratorio pharmaceutico quotidie moderabitur.

G. Kapteyn docebit:
Theoriam probabilitatis, die veneris, hora IX,
Calculum integralem, diebus iovis et saturni, hora IX;
Geometriam analyticam, diebus martis et mercurii, hora I.

C. E. A. Wichmann docebit:
Mineralogiam et Crystallographiam, diebus iovis et veneris, hora XI;
Geologiam generalem, die martis, hora I, die mercurii, hora X;

Crystallographiam physicam provectioribus exponet die martis, hora X;
Exercitationibus mineralogicis et crystallographicis praeerit diebus martis et mercurii, horis II—IV;
Experimenta in laboratorio geologio quotidie moderabitur.

A. A. G. Hubrecht Zoologiam et Anatomiam comparatam docebit diebus lunae, martis, mercurii et iovis, hora I;
Embryologiam comparatam die veneris, hora I;
Exercitationibus zootomicis praeerit diebus lunae et martis, horis II—IV;
Exercitationes embryologicas moderabitur diebus et horis postea indicandis;
Capita selecta Zoologiae tractabit die iovis, hora VII pomeridiana;
Provectiorum experimentis in laboratorio zoologico quotidie praeerit.

H. F. Jonkman Math. Mag., Phil. nat. Doctor, Morphologiam et Taxonomiam Phanerogamarum in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Embryologiae plantarum capita selecta explicabit die veneris, hora X.

I. Lorié, Math. Mag., Phil. nat. Doctor, Palaeontologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Palaeozoologiam et Palaeophytologiam exponet horis postea indicandis.

I. F. van Bemmelen, Botanices et Zoologiae Doctor, Zoologiae historiam et animalium parasiticorum scientiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, doctrinae de animalium evolutione et descendentia historiam enarrabit hora postea indicanda.

E. H. Lasonder, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,
Theologiam Biblicam tractabit die martis, hora IX, et die veneris, hora X;
Theologiam Practicam tractabit coniunctim cum Exercitationibus Homileticis et Catecheticis, die iovis, hora IX, eandemque die veneris, hora XI;
Historiam Missionis Christianae enarrabit die martis, hora X.

T. Cannegieter, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,
Theologiam Dogmaticam tractabit die mercurii, hora II, et die saturni, hora IX;

Historiam Ecclesiae Reformatae Nederlandicae eiusque dogmatum enarrabit die martis, hora II, et die saturni, hora X;
Iuris ecclesiastici Reformati Nederlandici principia exponet die mercurii, hora III.

Bibliotheca Universitatis diebus lunae, martis, mercurii, iovis, veneris et saturni, ab hora XI ad IV, feriarum autem tempore iisdem diebus, ab hora I ad III, unicuique patebit. Musea et Hortus Botanicus quotidie patebunt.

SERIES LECTIONUM
IN UNIVERSITATE RHENO-TRAIECTINA
HABENDARUM INDE A DIE XXI M. SEPTEMBRIS ANNI MDCCCLXXXVI USQUE AD FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCLXXXVII

RECTORE MAGNIFICO

GILLIS VAN OVERBEEK DE MEIJER.

In Facultate Medica.

F. C. Donders Physiologiam docebit diebus lunae, horis X et XI, die mercurii, hora X, diebus iovis et veneris, hora XI;
Exercitationibus physiologico-chemicis et experimentis physiologicis praeerit diebus lunae et mercurii, horis II—IV.

L. C. van Goudoever Theoriam artis chirurgicae docebit diebus lunae, mercurii et veneris, hora VIII matutina;
Exercitationes clinicas in arte chirurgica moderabitur diebus martis et iovis, horis IX—XI, die saturni, horis VIII—X;
Policlinico chirurgico praeerit diebus lunae, mercurii et veneris horis IX—XI.

G. Koster Anatomen, tum systematicam, tum topographicam, docebit die martis, hora X, die mercurii, hora I, die veneris, hora X;

G. Koster et C. H. H. Spronck exercitationes anatomicas practicas, hiberno tempore, quotidie moderabuntur.

T. Halbertsma Artem obstetriciam et gynaeco-pathologiam docebit diebus lunae, iovis et veneris, hora I;
Policlinico gynaecologico praeerit die lunae, hora II;
Operationibus obstetriciis in pelvi facticia praeerit die iovis, hora II—IV;
Operationes gynaecologicas in vivis instituet qualibet oblata occasione.

Th. G. Engelmann Biologiam generalem et comparatam docebit diebus lunae et iovis, hora I;
Histologiam die martis, hora I, die mercurii, hora IX;
Toxicologiam medicam experimentalem, horis postea indicandis;

Exercitationes microscopias modei abitur diebus martis et mercurii, horis II—IV, die saturni, horis IX—XII.

F. C. Donders et Th. G. Engelmann experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio physiologico quotidie praeerunt.

S. Talma Pathologiam et Therapiam specialem tradet diebus martis et iovis, hora X;

Clinicen propaedeuticam docebit prioris semestris diebus lunae mercurii et veneris, alterius semestris die lunae, hora IX;

Exercitationes clinicas et therapeuticas moderabitur et policlinico medico praeerit diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris, hora XI.

G. van Overbeek de Meyer Hygieinen et Politiam medicam docebit prioris semestris diebus martis et saturni, alterius semestris diebus lunae, martis, iovis et saturni, hora II dimidiata; post ferias paschales privatim capita selecta tradet die mercurii, hora II dimidiata;

Medicinam forensem docebit prioris semestris diebus lunae et iovis, hora II dimidiata.

H. Snellen Ophthalmiatriam docebit propaedeuticam die iovis, hora IX, theoreticam die veneris, hora IX, clinicam die saturni, hora X;

Ophthalmoscopiam tradet die veneris, hora III;

Exercitationes practicas moderabitur die mercurii, hora III;

Policlinicum ophthalmiatricum in nosocomio morbis oculorum curandis destinato quotidie, horis IX—XI, medicinae candidatis patebit.

C. A. Pekelharing Pathologiam generalem docebit die martis, hora XII dimidiata, die saturni, horis XI—I dim.;

Anatomen pathologicam diebus mercurii et veneris, hora X;

Sectiones cadaverum aliasque exercitationes pathologico-anatomicas practicas moderabitur diebus lunae et saturni, hora II;

Indagationibus pathologicis quotidie praeerit.

P. Q. Brondgeest, Medicinae Lector, Pharmacodynamicam et Toxicologiam medicam docebit die veneris, hora II, die saturni, horis X—XII.

Pharmacognosin diebus martis et iovis, hora IX;

Chemiam diagnosticam die mercurii, horis II—IV;

Exercitationes policlinicas in morbis laryngis moderabitur et laryngoscopii usum docebit die lunae et mercurii, hora IX.

Th. Dentz, Medicinae Lector, Policlinico odontiatrico praeerit simulque morbos dentium eorumque curationem exponet diebus

lunae, mercurii et veneris, hora IX; altero semestri etiam operationes odontiatricas in ore facticio demonstrabit atque discentium exercitia moderabitur die iovis, hora V;

Pathologiam et anatomen pathologicam dentium tradet die martis, hora vespertina VIII dimidiata, iis autem, qui studiis inprimis odontologicis operam navare cupiunt, die mercurii, hora vespertina VIII dimidiata.

J. E. van der Meulen, Medicinae Lector, Operationes chirurgicas in cadavere instituet, Aciurgiam i. e. indicationes et methodos operationum atque instrumentorum usum docebit, deligandi denique exercitia moderabitur diebus martis et iovis, horis II—IV;

Clinicen propaedeuticam chirurgicam docebit die veneris hora III;

Clinicen provectioribus chirurgicam docebit die mercurii, hora III.

C. Winkler, Medicinae Lector, Psychiatriam docebit die lunae hora III, die mercurii, hora II.

C. H. H. Spronck, Medicinae Lector, Anatomen docebit die iovis, hora X, die veneris, hora IX, die saturni, hora IX.

A. Huysman, Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-traiectina docendi venia impetrata Otiatriam docebit die mercurii, hora IV.

In Facultate Theologica.

I. I. Doedes, Encyclopaediam Theologiae tractabit hora postea indicanda;

Historiam doctrinae de Deo tradere perget die martis, hora IX;

Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae, martis et mercurii, hora I.

I. I. P. Valeton Iun. Historiam librorum Veteris Foederis, die lunae, hora XI, die iovis, hora II;

Exegesin librorum Veteris Foederis, diebus iovis et veneris, hora I;

Historiam religionis Israëliticae tractabit die veneris, hora II;

Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit horis postea indicandis.

G. H. Lamers, Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis, hora XI;

Historiam Religionum universalem diebus martis et iovis, hora X;

Doctrinam morum die mercurii, hora XI.

I. Cramer Historiam Ecclesiae Christianae tractabit diebus lunae et mercurii, hora IX;
Historiam Dogmatum Religionis Christianae die veneris, hora IX;
De Litteris Christianis primaevis aget diebus lunae et mercurii, hora X.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Facultatis Theologiae Professores.

In Facultate Iuridica.

B. J. L. de Geer Locos iuris Romani difficiliores explicabit diebus martis, mercurii, iovis et veneris, hora IX.

H. I. Hamaker Encyclopaediam et Methodologiam Iuris tradet diebus lunae et mercurii, hora XII;
Ius civile exponet diebus lunae et mercurii, hora XI, die martis, hora XII;
Ius inter gentes privatum docebit die martis, hora I.

I. d'Aulnis de Bourouill Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae et martis, hora I;
Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit, die martis, hora XI, die mercurii, hora I;
Statistices methodum exponet die lunae, hora II;
Historiam Europae politicam enarrabit die mercurii, hora II, die iovis, hora I.

M. S. Pols Ius Criminale docebit diebus iovis, veneris et saturni hora XI;
Methodum procedendi in causis criminalibus exponet diebus iovis et veneris, hora XII;
Ius patrium antiquum eiusque historiam tradet diebus mercurii, hora X, et saturni, hora XII.

I. de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni, hora IX;
Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae et saturni hora X, martis, hora IX;
Ius gentium exponet diebus martis et mercurii, hora X;
Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit die mercurii, hora IX.

W. L. P. A. Molengraaff Ius mercatorium et maritimum docebit diebus mercurii, hora XII, iovis et veneris, hora IX;
Methodum procedendi in causis civilibus exponet diebus iovis et veneris, hora X.

J. C. Naber, Iustiniani institutones interpretabitur diebus lunae, martis, mercurii et iovis, hora XI;

Historiam iuris Romani tradet diebus mercurii et iovis, hora X;

Ius Pandectarum candidatis iuris exponet horis sibi auditoribusque commodis.

A. I. B Rijke, Iuris doctor, muneris notarii scientiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit et exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

In Facultate Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

C. H. D. Buys Ballot Physicam experimentalem tradet diebus lunae, martis, mercurii, hora XI;

Colloquiis vacabit die iovis, hora XI, die veneris, horis X et XI

Capita selecta Physices (de Luce et Sono) provectioribus discipulis explicabit diebus martis et mercurii, hora IX;

Geographiam physicam ct Meteorologiam diebus martis et iovis, hora III;

Exercitationes practicas moderabitur diebus veneris et saturni, horis pomeridianis.

C. H. C. Grinwis docebit:

Algebram superiorem diebus iovis et veneris, hora I;

Algebram et calculum differentialem (capita selecta) diebus lunae et mercurii, hora X.

Physicam mathematicam diebus martis et iovis, hora X, mercurii, hora XI;

Mechanicam theoreticam (capita selecta), post ferias hiemales, diebus lunae et veneris, hora XI;

E. Mulder Chemiam organicam docebit diebus lunae, martis et mercurii, hora IX;

Chemiam syntheticam et Thermo-chemiam, in provectiorum discipulorum usum, die iovis, hora IX;

Toxicologiam die veneris, hora X;

Experimenta in laboratio chemico quotidie moderabitur.

N. G. P. Rauwenhoff docebit:

Morphologiam generalem, tam Cryptogamarum quam Phanerogamarum diebus lunae, martis et mercurii, hora X;

Capita selecta Botanices in provectiorum usum, die iovis, hora XI;

Exercitationibus microscopicis et phytographicis praeerit diebus martis, mercurii et iovis, horis I—IV;

Provectiorum experimenta in laboratorio botanico quotidie moderabitur.

I. A. C. Oudemans docebit:

Astronomiam theoreticam diebus mercurii et veneris, hora II;
Astronomiam popularem die martis et iovis, hora II;
Theoriam motus corporum coelestium diebus mercurii et veneris, hora I;
Astronomiam practicam diebus martis et iovis, hora I;
Instrumentorum astronomicorum usum explicabit et observandi exercitiis favente tempestate praeerit diebus et horis auditoribus commodis.

H. C. Dibbits docebit:

Chemiam anorganicam diebus iovis, veneris et saturni, hora IX;
Chemiam theoreticam (Thermo-chemiam, alia), in provectiorum usum, die martis, hor IX;
De elementis minus frequentibus, in provectiorum usum, tractabit hora postea indicanda;
Chemiam practicam diebus lunae, mercurii, iovis et veneris, horis II—IV, saturni, horis X—XII;
Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

H. Wefers Bettink tradet Chemiam pharmaceuticam diebus iovis, veneris et saturni, hora IX;
Pharmacognosin exponet et Medicamina, quae dicuntur Galenica, tractabit diebus mercurii et veneris, hora I, die saturni, hora X;
Experimenta in laboratorio pharmaceutico quotidie moderabitur.

G. Kapteyn docebit:

Calculum integralem diebus mercurii et veneris, hora IX;
Theoriam functionum diebus martis et iovis, hora IX;
Geometriam analyticam die saturni, hora IX;
Geometriam descriptivam die mercurii, hora I, et die saturni, hora X;

C. E. A. Wichmann docebit:

Mineralogiam et Crystallographiam diebus iovis et veneris, hora X;
Geologiam generalem die saturni, horis XI—I;
Exercitationes microchemicas moderabitur die iovis, horis IX—XII;
Exercitationibus mineralogicis et crystallographicis praeerit diebus martis et iovis, horis II—IV;
Experimenta in laboratorio geologico quotidie moderabitur.

A. A. G. Hubrecht Zoologiam et Anatomiam comparatam docebit diebus lunae et martis, hora I;

Capita selecta Zoologiae tractabit die veneris, hora VIII, pomeridiana;

Embryologiam comparatam die veneris, hora I;

Exercitationibus zootomicis praeerit diebus lunae et martis, horis II—IV;

Exercitationes embryologicas moderabitur diebus et horis postea indicandis;

Provectiorum experimentis in laboratorio zoologico quotidie praeerit.

I. Lorié, Math. Mag., Phil. nat. Doctor, Palaeontologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Palaeozoologiam et Palaeophytologiam exponet horis postea indicandis.

I. F. van Bemmelen, Botanices et Zoologiae Doctor, Zoologiae historiam et Animalium parasiticorum scientiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, doctrinae de animalium evolutione et descendentia historiam enarrabit die veneris, hora VII pomeridiana.

In Facultate Litterarum et Philosophiae.

C. G. Opzoomer Logicam et Psychologiam docebit ad librum suum, cui titulus est: het Wezen der Kennis, die veneris, hora II;

Metaphysicam die veneris, hora I;

Historiam philosophiae die saturni, hora I;

H. van Herwerden lectiones de litteris Graecis habebit diebus lunae et martis, hora X, interpretaturus Aristophanem, Demosthenem, Herodotum;

Artem metricam docebit die mercurii, hora XII;

Litterarum Graecarum historiam enarrabit die mercurii, hora XI;

Antiquitates Graecas tradet diebus lunae et martis, hora XI;

Candidatis Palaeographiam tradet domi suae, die iovis, horis XI—I.

P. de Jong litteras Hebraicas docebit, legendis Exod. Cap. XII et sequentibus, diebus lunae, martis et mercurii, hora XI;

Antiquitates Israëlitarum explicabit diebus lunae, martis et mercurii, hora X.

J. A. Wynne Historiam antiquam enarrabit die martis, hora I, die mercurii, hora IX;

Historiam recentiorem et geographiam politicam exponet die iovis, hora X, die veneris, hora X;
Historiam patriae docebit die iovis, hora XI, die veneris, hora IX;
Historiographiam Graecorum et Romanorum tradet die mercurii, hora X.

C. M. Francken interpretabitur Tacitum et Plautum, diebus martis et veneris, hora XII;
Criticae artis in scriptoribus latinis factitandae litterarum candidatis rationem praeibit die mercurii, horis vespertinis VIII—X;
Historiam litterarum Romanarum exponet die saturni, hora X.
Antiquitates Romanas tradet die lunae, hora XII, die veneris, hora XI;
Latine scribendi disserendique et interpretandi exercitationes moderabitur die saturni, hora XI.

H. E. Moltzer Grammaticam patriam docebit die lunae, horis IX et I;
Poemata selecta medii aevi, quibus tituli Historie van Troyen et Moriaen, interpretabitur die martis, horis IX et II;
Historiam litterariam patriam exponet die iovis, hora XII, et die saturni, hora IX;
Samuelis Costeri comoedias explicabit die iovis, hora IX;
Stili praecepta tradet et exercitationes practicas moderabitur hora auditoribus commoda.

I. H. Gallée docebit: Linguam Goticam die lunae, hora II, die mercurii, hora XI;
Grammaticam Sanscritam die iovis, hora I;
Locos selectos e Chrestomathia Stänzleri leget die mercurii, hora II;
Linguam Theodiscam medii aevi die mercurii, hora I, et die martis, hora X;
Antiquam Saxonum linguam tradet per priorem anni academici partem die martis, hora XI;
Linguam Germano-Francicam Reni inferioris tradet per posteriorem anni partem eodem die et hora.

L. I. Morell, Litt. Hum. Doct. Phil. Theor. Mag., Archaeologiam in Universitate Rheno-traiectina docendi venia impetrata, capita selecta ex archaeologia et historia artis Graecae tractabit die veneris, hora vespertina VII dimidiata.

E. H. Lasonder, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,

Theologiam Biblicam tractabit die martis, hora IX, et die veneris, hora X;

Theologiam Practicam tractabit coniunctim cum Exercitationibus Homileticis et Catecheticis, die iovis, hora IX, eandemque die veneris, hora XI;

Historiam Missionis Christianae enarrabit die martis, hora X.

T. Cannegieter, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,

Theologiam Dogmaticam tractabit die mercurii, hora II, et die saturni, hora IX;

Historiam Ecclesiae Reformatae Nederlandicae eiusque dogmatum enarrabit die martis, hora II, et die saturni, hora X;

Iuris ecclesiastici Reformati Nederlandici principia exponet die mercurii, hora III.

Bibliotheca Universitatis diebus lunae, martis, mercurii, iovis, veneris et saturni, ab hora XI ad IV, feriarum autem tempore iisdem diebus, ab hora I ad III, unicuique patebit.

Museum Anatomicum qui visere cupiunt custodem adeant.

Laboratorium Physiologicum qui visere cupiunt custodem adeant (van Wijckskade).

Museum Historiae Naturalis patebit die iovis et die saturni, ab hora X ad IV. Qui visere cupiunt custodem adeant (Hoogt, No. 159*a*.)

Laboratorium Physicum qui visere cupiunt custodem adeant.

Laboratorium Chemicum (Leeuwenbergh) qui visere cupiunt custodem adeant.

Laboratorium Chemicum (Hoogt) qui visere cupiunt custodem adeant.

Hortum Botanicum qui visere cupiunt hortulanum adeant.

Laboratorium Botanicum et Museum Botanicum (Lange Nieuwstraat) qui visere cupiunt custodem adeant.

Observatorium Astronomicum qui visere cupiunt custodem adeant.

Laboratorium Pharmaceuticum qui visere cupiunt custodem adeant.

Museum Geologicum qui visere cupiunt custodem adeant.

VERSLAG

VAN DE

LOTGEVALLEN DER UNIVERSITEIT

in het Studiejaar 1885—1886,

UITGEBRACHT

den 21sten September 1886

DOOR

Dr. J. A. WIJNNE,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

Dr. G. VAN OVERBEEK DE MEIJER.

Edel Groot Achtbare Heeren
Curatoren der Rijks-Universiteit te Utrecht;

WelEdel Gestrenge Heer
Secretaris van 't College van Curatoren;

Hooggeleerde Heeren
Hoogleeraren in de verschillende Faculteiten, Zeer Geachte Ambtgenooten;

WelEdele Zeer Geleerde Heeren,
Lectoren aan deze Hoogeschool;

Aanzienlijke en Achtbare Heeren
in Staat of Kerk met gewichtige bedieningen bekleed;

WelEdele Heeren
Studenten dezer Academie;

En gij allen, die deze plechtigheid met Uwe tegenwoordigheid vereert,

Zeer Gewenschte Toehoorders.

Wederom sta ik voor u, thans om, overeenkomstig het voorschrift van artikel 80 der Wet van 28 April 1876, de waardigheid van Rector Magnificus aan mijn opvolger over te dragen en tevens verslag te geven van de lotgevallen dezer Universiteit gedurende het afgeloopen studiejaar:

Ons eerst gevoel zij dankbaarheid: ook wanneer de Wet er niet toe verplichtte, zou men gretig de gelegenheid aangrijpen, om althans dit ééne *laetum* te herdenken, de plechtige viering van het tweehonderdvijftigjarig bestaan der Hoogeschool, de gebeurtenis, die alle andere in gewicht overtreft. Een gansche week lang hebben wij niets anders gedaan dan ons recht levendig herinneren, welk een rijken zegen deze stichting der vaderen heeft verspreid, en ons daarover met oprechte erkentelijkheid te verheugen. Daartoe heeft, na de wijding, in de kerken der onderscheiden gezindten aan het feest gegeven, pogen op te wekken de rede, door den Rector Magnificus uitgesproken in de Domkerk, te dien einde welwillend afgestaan door Heeren Kerkvoogden der Nederduitsche Hervormde Gemeente. Daar-

toe hebben gestrekt de uitvoering der cantate in de Buurkerk van wege de gemeente Utrecht; de maaltijd, door Curatoren, Rector en Senaat aan onderscheiden hooge autoriteiten aangeboden; het toekennen van den doctoralen graad honoris causa aan vijftien Nederlanders, uitmuntende op 't gebied van wetenschap en kunst. Aan dat doel zijn dienstbaar gemaakt de historische optocht, door Heeren Studenten gehouden, en die velerlei luisterrijke uitspanningen, waarop èn het Utrechtsche studentenkorps in 't algemeen èn verschillende zijner vereenigingen genoodigden en niet genoodigden hebben onthaald. Doch waartoe meer? Het programma dier onvergetelijke dagen is in uw handen en voorzeker ook nog niet uit uw geheugen weggevaagd. Alzoo om kort te gaan: de stad Utrecht heeft haar blijdschap aan den dag gelegd over het eeuwenheugend bezit der Universiteit; de Universiteit heeft getoond er overgroote waarde aan te hechten, dat zij juist in deze gemeente is gevestigd.

Evenzeer als het programma dier zoo ras vervlogen dagen in uw herinnering voortleeft, evenzeer is het u bekend, dat zoowel de hooge regeering als die van stad en gewest, mitsgaders de gansche Utrechtsche burgerij, de oud-studenten en het Utrechtsch genootschap er op uit zijn geweest, door het in 't leven roepen van gedenkteekenen van blijvenden aard, krachtige bewijzen te geven van hun belangstelling in 't feest, dat wij hebben gevierd. Op 's lands kosten werd aan 's rijks munt een fraaie gedenkpenning geslagen, die aan een tweehonderdtal uitverkorenen ten geschenke werd gegeven. Hetgeen men er op ziet en leest is voor een goed deel daarop aangebracht in overeenstemming met een advies, op uitnoodiging van Zijn Excellentie den Minister van staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, door den senaat ingezonden. De raad der gemeente heeft in zijn vergadering van den 21sten November 1885 besloten, een gebouw te stichten, dat ter beschikking van de Universiteit zal worden gesteld en met de bestaande localiteiten in verband gebracht. De staten van dit gewest namen den 5den December daaraanvolgende het besluit, een belangrijke som uit de provinciale middelen te bestemmen voor den op last van den gemeenteraad op te richten tempel der wetenschap. Reeds vroeger was hetzelfde denkbeeld bij een commissie uit de burgerij gerezen, en 't gevolg harer bemoeiingen was, dat zoo goed als alle ingezetenen der stad, elk naar zijn vermogen, een deel van het hunne

afzonderden, opdat het als bijdrage mocht dienen voor het door den raad beoogde doel.

Op hun beurt overhandigden de oud-studenten den senaat, hiertoe opzettelijk bijeengekomen, in een sierlijke omhulling een oorkonde, vermeldende de stichting van een fonds ter bevordering van de Academische studiën. Het bestuur van het Provinciaal Utrechtsch genootschap, daartoe door de leden gemachtigd, zal te zijner tijd eveneens een duurzaam blijk geven van zijn besef der innigheid van de betrekking, die dat genootschap aan de Hoogeschool verbindt. Een van Utrechts burgers eindelijk, wiens naam onder zijn vakgenooten met eere genoemd wordt, de Heer Begeer, heeft een gedenkpenning vervaardigd, door kenners geprezen.

Nog ben ik niet aan het einde van de optelling der bewijzen van belangstelling, van zoovele zijden de Academie toegestroomd. Z. M. onze geëerbiedigde koning benoemde bij Besluit van 18 Juni 1886 tot commandeur in de orde van den Nederlandschen Leeuw den voorzitter van 't college van Curatoren onzer Universiteit, Mr. 's Jacob; tot ridder in die orde den tegenwoordigen Rector Magnificus, de hoogleeraren van Herwerden, Koster, Valeton, Hamaker, Grinwis, uit iedere faculteit één, en den secretaris van 't college van Curatoren, Mr. Baert. Ik meen de tolk te zijn van de gevoelens van den senaat, wanneer ik, een oogenblik de perken van rapporteur overschrijdende, aan deze mededeeling de opmerking toevoeg, dat de senaat zich ten hoogste geëerd acht door deze openlijke getuigenis van 's Konings waardeering der Universiteit in haar geheel en in haar onderdeelen. Het kan niet anders, of op het vernemen der heuglijke tijding heeft ieder lid van den senaat bij zichzelf gedacht: Wat aan een mijner broeders is geschied merk ik aan als aan de gansche Academie, als aan mijzelven gebeurd.

Ten laatste, zooals de Koninklijke Academie van wetenschappen en de Universiteiten Leiden, Groningen, Amsterdam van haar belangstelling blijk hadden gegeven door de aanbieding van sierlijk geschreven Latijnsche adressen, zoo legden tal van auteurs op hun wijze hun sympathie voor de aloude kweekschool aan den dag door tegen den tijd der nadering van het jubilaeum de gewrochten hunner studiën het licht te doen zien.

Een schitterende proef van onverzwakte kracht en van zijn gehechtheid

aan de Academie gaf de Hoogleeraar Loncq in het tamelijk uitvoerig en keurig geschrift, waaraan hij met ongemeene bescheidenheid den titel gaf: „Historische schets der Utrechtsche Hoogeschool tot hare verheffing in 1815", een werk, waarin, voor zoo ver de bouwstoffen het toelieten, bijna alles is samengebracht wat er over het onderwerp valt te zeggen.

Zooals dit boek aan Heeren Curatoren, zijn die van de Hoogleeraren Lasonder en Cannegieter opgedragen, het eerste aan den senaat, het tweede aan de Utrechtsche Universiteit. Dat van den Heer Lasonder, helaas vóór ruim een maand door een — naar den mensch gesproken — ontijdigen dood aan de wetenschap en aan de kerk ontrukt, behelst een vertaling en toelichting der oud-Yslandsche sage van Thorwald Kodransson den bereisde; dat van den Heer Cannegieter is getiteld: „De taak en de methode der wijsbegeerte van den godsdienst." Beide doorwrochte werken getuigen van diepte van studie en nadenken. De H.H. Studenten Pahud de Mortanges en Hooft Graafland gaven een „Historisch overzicht" uit van de drie gebeurtenissen, in de maskerade voorgesteld, dat uitmuntend geslaagd mag heeten en er zeker veel aan heeft toegebracht, dat de fraaie optocht met onverdeeld genoegen en kennis van zaken is aanschouwd en bewonderd. Bij den Heer Leeflang zag het licht een gedenkblad, een kort overzicht bevattende van de geschiedenis der Utrechtsche Hoogeschool. De Heer van Berkel huldigde onze Academie in zijn geschrift „Utrechts Hoogeschool veertien jaren na het begin en veertien jaren vóór het einde der negentiende eeuw", uit de papieren der familie Heringa getrokken en aan Curatoren, Senaat en de tegenwoordige en voormalige kweekelingen dezer Universiteit aangeboden. De Heer Schneider zond uit Neerlands Indië een aantal exemplaren over van een werk, opgedragen aan de Faculteit der geneeskunde, waarin hij beschrijft, op welke wijze hij veertig jaren lang, naar hij meent met eenig succes, de cholera heeft bestreden. De HH. Beijers en Boekhoven eindelijk gaven uit: „Album studiosorum Academiae Rheno-Traiectinae MDCXXXVI — MDCCCLXXXVI. Accedunt nomina Curatorum et Professorum per eadem secula". Door het bewerken der daarin voorkomende volgreeks van de namen der professoren, die sinds 1874 niet was bijgehouden, heeft een drietal leden den geheelen senaat aan zich verplicht. Gelijk de Voorrede van den Heer

Loncq bericht, mogen wij, buiten het vele dat verschenen is, nog te eeniger tijd te gemoet zien een bundel levensbeschrijvingen van alle Hoogleeraren, die aan deze Hoogeschool zijn geplaatst geweest, met het samenstellen waarvan een geacht predikant zich sinds geruimen tijd bezig houdt.

Met het jubileum der geheele Universiteit is gepaard gegaan dat van den oudste in dienstjaren harer Hoogleeraren, van den Hoogleeraar Opzoomer. De spreker van dit oogenblik heeft het, bij de gevoelens van vriendschap en hoogachting, die hij hem toedraagt, als een vereerenden en aangenamen plicht aangemerkt, met den secretaris van den senaat zijn geëerden ambtgenoot te mogen begroeten en hem uit naam van den senaat geluk te wenschen met den roem, in een veertigjarig tijdsgewricht door hem behaald niet alleen als Academisch docent en in die qualiteit als een tweede Socrates, maar mede en bovenal als begaafd redenaar, als baanbrekend, bezielend, opwekkend en lichtend auteur van tallooze werken op 't gebied van de studie der wijsbegeerte, der rechtsgeleerdheid, der wetgeving, van den godsdienst, der fraaie letteren, waaronder menigeen, dat een zoo zegevierenden tocht door 't gansche vaderland heeft gedaan, dat de schrijver met rechtmatigen trots had kunnen getuigen: ik heb mijn landgenooten gedwongen, velen om in te gaan, allen om kennis te nemen. Dat gij, hooggeleerde heer Opzoomer, na zoolang te hebben gewerkt en zooveel te hebben gedaan, waarvan de luister mede strekte ter verheerlijking van de Academie, in dienst waarvan gij u hadt gesteld, vooreerst nog aan geen aftreden behoeft te denken verhoogt in 't oog van allen, die het wel meenen met de Universiteit, de waardij van uwen gedenkdag.

Bij alle ingenomenheid met de feestviering in eigen kring heeft intusschen onze Hoogeschool, evenmin als haar afgevaardigde Mr. Opzoomer vergeten, haar belangstelling te betuigen aan die van Heidelberg, die in 't begin van Augustus haar vijfhonderdjarig bestaan met groote praal en geestdrift heeft herdacht. Moge de gebleken mogelijkheid van een zoo langdurig leven en bloeien eener stichting, aan het hooger onderwijs gewijd, een gunstig voorteeken zijn ook voor onze Academie. Accipimus omen.

Nog altijd — het is duidelijk, geachte toehoorders, — verkeeren wij, om mij aan de geijkte termen te houden, in de afdeeling der

laeta. En er is nog geen reden om ze te verlaten. Het nu geëindigde jaar heeft, evenals het meerendeel der vorige, op nieuw getoond, hoezeer het buitenland met de regeering van ons rijk blijft wedijveren in de erkenning der verdiensten van de aan onze Hoogeschool werkzame Hoogleeraren. Professor Snellen werd benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw, de Hoogleeraar Molengraaff tot ridder van de Leopoldsorde, onze ambtgenoot van Overbeek de Meyer tot ridder van 't legioen van eer. Een andere onderscheiding viel ten deel aan Dr. Hubrecht, door den senaat der universiteit te St. Andrews tot doctor juris utriusque honoris causa benoemd, en aan onzen ambtgenoot Pekelharing, wien een plaats werd aangewezen onder de leden der Koninklijke Academie van wetenschappen, te Amsterdam gevestigd, afdeeling wis- en natuurkunde.

Onder de rubriek der heuglijke gebeurtenissen is bovendien te rangschikken: 1°. dat de Heer Mr. 's Jacob, president-curator, werd herbenoemd bij Koninklijk Besluit van 20 September 1885. De Senaat, HoogEdel Gestrenge Heer, waardeert het ten hoogste, dat de belangrijke betrekking van hoofd van dit gewest u in de drie laatste jaren geenszins heeft belet, een deel van uwen tijd en uwe zorgen aan onze Hoogeschool te wijden. In het op nieuw aannemen uwerzijds van het mandaat van verzorger ziet hij een vasten waarborg voor de bestendiging uwer werkdadige belangstelling, voortspruitende uit uw onbegrensde liefde voor de wetenschap. Voor die getrouwe toewijding betuigt hij u zijn welgemeenden dank.

2°. dat de Hoogleeraar Engelmann, versterkt door de genoten rust, ongeveer tegen het midden van het nu geëindigde studiejaar, terugkeerde tot de Academie, die zooveel sympathie voor hem aan den dag had gelegd en waaraan hij op zijn beurt zich zoo verknocht had gevoeld, dat hij, om met haar verbonden te blijven, zelfs voor het brengen van een zwaar offer geenszins was teruggedeinsd. Hopen wij, dat de kwaal, die hem tot een tijdelijke afwezigheid had verplicht, zoo al niet aan een ander zij overgedaan, dan toch in het buitenland zij achtergelaten.

3°. dat de heer Naber, bij besluit van 6 Mei 1885 door Z. M. den Koning benoemd tot Hoogleeraar in het Romeinsche recht en zijn geschiedenis, Maandag den 21sten September 1885 zijn ambt aanvaardde met het houden eener redevoering in de Nederlandsche

taal, met kennelijke belangstelling aangehoord, ter zelfder tijd in druk verschenen en getiteld: „De vormende kracht van het Romeinsche recht."

4°. dat Mr. de Geer van Jutfaas, onmiddellijk na de ontbinding van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, zich haastte op nieuw als actief hoogleeraar op te treden, op een tijdstip trouwens — wat natuurlijk niet hem is te wijten — dat hij aan zijn zucht om ten bate der Academie werkzaam te zijn weinig bevrediging kon verschaffen. Bij het overwegen der rechtmatige hulde, hem door mijn voorganger gebracht, zou men zich bijna genoopt gevoelen, ware het niet wellicht „in detrimentum rei publicae," te wenschen, dat ten behoeve der Hoogeschool de Kamer weldra weer werd ontbonden.

5°. dat Dr. Winkler, bij Koninklijk besluit van 4 Mei 1885 benoemd tot lector in de psychiatrie, Maandag den 5den October 1885 zijn lessen heeft geopend met het houden eener rede, door tal van toehoorders met aandacht gevolgd en sedert in 't licht gegeven, over „de plaats der psycho-pathologie als hersen-pathologie te midden der klinische wetenschappen."

6°. dat de Heer Spronck, doctorandus in de geneeskunde, arts en tot dusver adsistent bij de geneeskundige cliniek te Amsterdam, bij Koninklijk besluit van 19 Januari 1886 werd benoemd tot lector, om onderwijs te geven in de ontleedkunde. In afwachting van het tijdstip der komst van den Heer Spronck heeft de Heer van Haeften, candidaat-arts, op verzoek der Faculteit, den Hoogleeraar in de Anatomie en de studenten in de geneeskunde zeer aan zich verplicht door tijdelijk als adsistent werkzaam te zijn en ook vervolgens naast den Heer Spronck werkzaam te blijven tot het eind van den cursus.

7°. dat bij beschikking van den 20sten Mei 1886 van Zijn Excellentie den Minister van staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, Dr. Huijsman tot wederopzegging toe is toegelaten als privaat-docent in de Faculteit der geneeskunde, ten einde onderwijs te geven in de oorheelkunde.

Is de laatstgemelde benoeming een onvermengde bron van vreugde, doordien zij doet zien, dat 's lands regeering, voorgelicht door Curatoren, waar het in 't belang van 't onderwijs wordt gevorderd, zich beijvert het getal der leeraren uit te breiden, de voorlaatste benoeming

is 't gevolg geweest van 't vertrek van Dr. van Haren Noman naar de Amsterdamsche gemeente-universiteit, alwaar hij tot buitengewoon Hoogleeraar voor de huidziekten was benoemd. De Utrechtsche Academie zal met erkentelijkheid de diensten, door hem bewezen, gedenken. Evenmin als het heengaan van dezen Doctor kon zij dat van Dr. Oudemans, conservator aan 't Museum van Natuurlijke Historie, hoe gaarne zij ook hem, den wakkeren en bekwamen ambtenaar, had behouden, wraken, toen hem de gelegenheid werd geboden, deze betrekking te verwisselen met die van Directeur van het Koninklijk Zoölogisch Botanisch Genootschap te 's Gravenhage.

Mijn beide ambtsvoorgangers hebben in de verslagen, bij hun aftreden uitgebracht, gewag gemaakt van de wording en het tot stand komen der Wet van 23 Juli 1885, *Staatsblad* n°. 141, d.i. van het nieuwe art. der Wet van 28 April 1876, n.l. artikel 85*bis*, welk art. den toegang tot de academische graden voor vreemdelingen, dus ook voor de Zuid-Afrikaansche jongelingschap, open stelt op vertoon van getuigschriften van bekwaamheid, afgegeven door buitenlandsche instellingen van onderwijs of onderzoek. Dat artikel behoudt zich voor, nader aan te wijzen de bedoelde buitenlandsche instellingen en te omschrijven de getuigschriften, vereischt voor de toelating.

Die aanwijzing en die omschrijving, waarover het advies is ingewonnen van de senaten der Rijks-Universiteiten, maken den inhoud uit van het Koninklijk Besluit van 30 Juli 1886, *Staatsblad* n°. 125. De zaak, die sinds het bezoek der Transvaalsche afgevaardigden zooveler belangstelling heeft gewekt, is hiermede ten einde. Ik zou geneigd zijn, de Wet van 23 Juli 1885 en haar aanvulling eveneens tot de *laeta* te brengen, ware het niet dat de voorzichtigheid gebiedt af te wachten, of de werking der wet de gehoopte zal zijn; met name of, om mij aan te sluiten aan de uitdrukking, door mijn beide ambtsvoorgangers gebezigd, de stroom zich in de oude bedding laat terugleiden.

Hoezeer zou de verslaggever van hetgeen er in het jubeljaar is gegebeurd hebben gewenscht zich, bij gebrek aan stof, van de vermelding der dingen, die de keerzijde vormen van de blijde gebeurtenissen, te kunnen onthouden. Maar dit heeft niet zóó mogen zijn. In den afgeloopen tijdkring verloor de Universiteit door den dood twee Hoogleeraren, wier heengaan zij immer zal betreuren. Mogen

hetin een zekeren zin geen rechtstreeksche verliezen voor de Academie zijn geweest, omdat de band, die den een van hen aan de Hoogeschool hechtte, sedert den cursus 1881—1882, krachtens de bepaling der wet, was verbroken en de tweede niet tot het academisch personeel als zoodanig behoorde, maar er naast stond, in een anderen zin waren zij het ongetwijfeld.

Men wist en gevoelde, dat van 't oogenblik af dat Dr. Harting werd weggenomen de Universiteit niet langer bij machte zou zijn, hem bewijzen harer sympathie en hoogachting te geven, hij van zijn kant in zijn geschriften of anderszins niet langer kon toonen, hoezeer hij harer steeds indachtig was. Wat Dr. Lasonder betreft, de Senaat besefte, op de treurmare van zijn verscheiden, levendig, welk een slag aan de Universiteit werd toegebracht, nu een harer kerkelijke Hoogleeraren niet langer de gids mocht zijn van een deel der kweekelingen van de Academie op de baan der theologische studiën.

Ik noem de beide sterfgevallen in één adem, dewijl beide de Hoogeschool veel zullen doen derven, dat haar, bij een verlengd leven van die twee dienaren der wetenschap, niet ware onthouden. Voor 't overige is er verschil. Bij den hoogen leeftijd, dien Professor Harting had bereikt, en bij de buitengewone werkzaamheid, waardoor zijn gansche leven werd gekenmerkt, was men niet gerechtigd, veel meer van hem te vergen of te verwachten dan hij alreede had geleverd. Van Dr. Lasonder daarentegen, nog slechts 55 jaren oud en nog maar acht jaren in den nieuwen hem hier geopenden werkkring bezig, hadden de studenten in de theologie nog veel kunnen hooren, dat hun later ten goede zou zijn gekomen, had de geleerde wereld nog menig geschrift kunnen te gemoet zien, dat even krachtig getuigde als het pas verschenene van zijn veelzijdige kennis en zin voor studie. Hier is voor ons, zwakke menschenkinderen met beperkten gezichteinder, alle aanleiding om te gewagen van de onnaspeurlijkheid der wegen van het Opperwezen.

Petrus Harting, den 27sten Februari 1812 geboren te Rotterdam en leerling van de Utrechtsche Hoogeschool, werd, na eenige jaren de geneeskundige practijk te Oudewater te hebben geoefend, in 1841 Hoogleeraar in de plant- en scheikunde aan het athenaeum te Franeker en, bij de opheffing dezer inrichting in 1843, eerst buitengewoon, later gewoon Hoogleeraar te Utrecht. Bijna veertig jaren lang was hij te

dezer plaatse de voorganger en leidsman der Academische jongelingschap. Zij, die buiten de Hoogeschool staan, plegen — en te recht — hooge eischen te stellen aan hen, die met de eervolle betrekking van Hoogleeraar zijn bekleed, op de hoogte der wetenschap te blijven, die wetenschap een schrede of een paar schreden vooruit te doen gaan, de uitkomsten hunner onderzoekingen onder 't bereik van een groot publiek te brengen, op begrijpelijke en geleidelijke wijze wat hun eigendom is geworden uiteen te zetten, den leerlingen de aanwijzing of aanduiding niet te onthouden van de gronden, waarop hun kennis rust, van de bronnen, waaruit zij is voortgekomen, van de wijze, waarop zij wordt verkregen, de kunst te verstaan om den hoorder de prikkels in de verzenen te slaan in die mate dat hij geen rust of duur hebbe, totdat ook hij in 't geopende spoor der navorsching medewandele of uit eigen initiatief een nieuw veld van nasporing betrede. Aan deze en dergelijke vorderingen heeft Harting voldaan. Hetgeen zelden wordt aanschouwd, hij was een voortreffelijk leeraar en tegelijk een uitstekend arbeider in den dienst der wetenschap en ten behoeve van de lezende wereld. Wat men even zelden ziet, hij was zoo veelzijdig als Hendrik Moreelse of Petrus Wesseling, iemand, bij 't noemen van wiens naam men onwillekeurig aan Alexander von Humboldt denkt, en daarbij een specialiteit.

Nog is niet genoeg gezegd. Al wat beteekenis had trok hem aan. Hij lette op de belangen van den godsdienst, van het lager onderwijs en van de stad zijner inwoning en sprak er ter zijner tijd een woord in mede. Hij werd de aanvoerder eener breede schare van volgelingen in den heirtocht, ondernomen ter verdediging van onze Transvaalsche stamverwanten, die in de dagen toen hij zijn trompet luide deed weerklinken „onze Afrikaansche broeders" heetten, later nu en dan iets meer op neven begonnen te gelijken. Dat alles en zooveel meer deed hij. En wat was hij? Een edel mensch in den besten zin van het woord, qui nihil humani a se alienum putabat, een man van karakter, onverveerd als weinigen, iemand van een ruimen blik op het heden en op de toekomst, van een patriarchale eenvoudigheid, die somtijds aan Abraham den aartsvader, aan Quinctius Cincinnatus, aan Manius Curius Dentatus indachtig maakte. Maar ik moet mij beperken, want ik mis de bevoegdheid om hem in zijn volle waarde te schatten, en het onderwerp is schier onuitputtelijk. Bovendien is hem de hulde,

die hem toekwam, gebracht èn door een mijner ambtsvoorgangers, èn door een mijner tegenwoordige ambtgenooten, zijn leerling en opvolger, voor zooveel den laatste inzonderheid aangaat op zoodanige manier, dat zij met ongeduld doet uitzien naar de toegezegde breedere teekening, die Hartings persoonlijkheid en daden in 't volle licht zal stellen.

De senaat zal Dr. Harting niet vergeten. Toch is hij er hoogelijk mede ingenomen, dat mevrouw de weduwe Harting kort na zijn overlijden de wanden van de zaal, waar de senatoren hun vergaderingen plegen te houden, versierde met het treffend gelijkend portret van haar diep betreurden echtgenoot.

Niet minder verheugt hij er zich over, dat het gedenkteeken, vóór een paar maanden door de zorgen van leerlingen en vrienden op het kerkhof te Amersfoort opgericht, er toe zal medewerken, zijn nagedachtenis in eere te houden.

Een der vijftien Heeren, den 22sten Juni van dit jaar als doctoren honoris causa geproclameerd, was Egbert Heimerik Lasonder. Het is, zooals is opgemerkt, een tragische gedachte: het jaar, waarin hem een onderscheiding gewerd, die hem zeer ontroerde en tot blijdschap stemde; het jaar, waarin hij, gelijk insgelijks werd gezegd, dat eerbetoon schitterend rechtvaardigde, was tevens dat, waarin hij voor goed afscheid nam van de zijnen en van de Universiteit, die hij trouw had gediend. Wie voortaan de waarheid den verschuldigden tol willen betalen zullen, zooals reeds is gedaan, steeds zijn buitengewone bescheidenheid, zijn veelomvattende geleerdheid, zijn onbegrensde welwillendheid, zijn menschenmin, zijn toewijding aan de taak, die hij op zich had genomen, zijn nauwgezetheid roemen.

Nog andere verliezen leed de Hoogeschool. In April overleed de Heer van der Star, die gedurende een tijdperk van meer dan vijf en twintig jaren als amanuensis aan 't chemisch laboratorium „Leeuwenberg" den Hoogleeraar in de scheikunde had ter zijde gestaan en in wiens plaats de Heer I. van Zanen is benoemd.

Vóór en na dat tijdstip ontsliepen de H.H. Wilhelmus Gijsbertus van Dugteren, doctorandus in de geneeskunde en semi-arts, die zich door ijver en bekwaamheid een zeer goeden naam had verworven; Karel Herman Réné Verhaegh, candidaat in de medicijnen, en Willem Eliza Rijnbende, candidaat in de rechten. Wel is het een bewijs voor de stelling, dat deze aarde, zoo ook al iets meer,

toch is een tranendal, wanneer men zoo jeugdige lieden ziet sneven, nog voordat zij waren gekomen aan den eindpaal hunner academische studiën, dien zij vurig hadden gewenscht te bereiken. De uitvaart van een hunner in 't bijzonder heeft, gelijk in de Voorrede van 't proefschrift vermeld wordt, een donkere schaduw geworpen op den dag der promotie, door den auteur eveneens met den naam „uitvaart" bestempeld, van een zijner talrijke vrienden.

Hoewel niemand zal verlangen, dat ik onder de *tristia* mederekene, dat Mr. de Geer van Jutfaas andermaal de benoeming tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft aangenomen, zal men het toch een nadeel voor de Academie achten, dat hij daardoor verhinderd wordt in het verklaren en toelichten der „Loca juris Romani difficiliora", dat hij zich had voorgenomen en reeds op de „Series lectionum" had aangekondigd.

Renovare dolorem is geenszins mijn voornemen; maar ik mag het niet verzwijgen, dat de Senaat het telkens als een droevige gebeurtetenis aanmerkte, die hem in zijn geheel aanging, en in aller rouw deelde, zoovaak een zijner leden een huisgenoot of verwant werd ontrukt door den almachtigen beschikker over leven en dood, die niet antwoordt van zijne daden. Dat hebben ondervonden onze hooggeachte ambtgenooten Francken, die een geliefde en trouw aan hem gehechte gade, Oudemans, die een diep betreurde dochter, naar menschelijke berekening niet daarvoor naar het land der ballingschap getogen, Talma, die niet alleen een zijner kinderen, maar bovendien een schoonbroeder, Snellen, die een hooggeschatten vader, Halbertsma, die een vereerde moeder, en nog geen dag geleden zijn beminde echtgenoote, Valeton, die zeer onlangs een zijner kinderen, Mulder en Wefers Bettink, die hun schoonmoeder, Grinwis die een zijner schoonbroeders naar de rustplaats der dooden hebben geleid of doen geleiden. Wat al verliezen in het tijdsbestek van maar één jaar. Helaas, de ordeningen der natuur maken ook het overlijden tot een der plichten, die de mensch op aarde heeft te betrachten. De Hoogeschool, geëerde ambtgenooten, heeft het in u bewonderd, dat, zelfs bij zulke grievende rampen, uw oog niet is donker geworden, uw kracht niet is vergaan.

Gelukkig mogen wij ons prijzen, dat in het nu geëindigde jubeljaar de zonne der gerechtigheid in zooverre niet door droeve schaduwen

werd verduisterd, dat één der Curatoren, Hoogleeraren of Lectoren, omdat hij naar betere oorden had te vertrekken, ons het vaarwel toeriep. Men kan dus ook dit jaar wederom, en dit jaar bovenal, dat zich door meer dan gewone beslommeringen kenmerkte, met ingenomenheid gewagen van de teere zorgen van 't college van Curatoren voor de duurste belangen der Hoogeschool, waarvan de huidige spreker, door het eigenaardige zijner tijdelijke betrekking, zoo al niet een volledige kennis, dan toch een meer dan duister vermoeden heeft gekregen. Te meer is men daarom geneigd, de ordeteekenen, door Z. M. den Koning aan president en secretaris toegekend, mede als een huldiging op te vatten der persoonlijke verdiensten van den leider zijner beraadslagingen en van den uitvoerder zijner besluiten.

Mag men veronderstellen, dat ook een goede inrichting der Universiteit medetelt onder de factoren van 't bezoek, dan kan men het mede ten deele aan de Curatoren dank weten, dat het getal der studenten eenigszins is vermeerderd. Het cijfer der in dit jaar in het Album ingeschrevenen is 463; de Studenten-Almanak heeft, December 1885, 515. Onder de 463 zijn 420 Academieburgers in den eigenlijken zin, tegen 404 in den vorigen cursus, en 99 voor de eerste maal, tegen 73 in 't jaar 1884—85. Promotiën waren er 32.

Het slot der „fata" is doorgaans gewijd aan den toestand der Academische gebouwen en der materiëele hulpmiddelen van het onderwijs. Na de nieuwe scheppingen en verbeteringen, waarvan bij het einde van het vorige jaar gewag is gemaakt, behoeft er dezen keer niet in 't breede over te worden gesproken.

De algemeen gekoesterde wensch, dat de plannen tot het doen verrijzen van een naar den eisch des tijds ingericht Academiegebouw, met zooveler samenwerking in zoo korten tijd tot stand gekomen, door een even vaardige uitvoering zullen worden achtervolgd, zal, vertrouwen wij, weldra worden vervuld. Wat het tegenwoordige gebouw betreft, nadat wij maanden lang verstoken waren geweest van 't gebruik der voormalige kapittelzaal, thans gehoorzaal, is zij in 't voorjaar van 1886 weer voor ons open gesteld.

De Bibliotheek ontving wederom een aantal gedrukte werken ten geschenke, ten getale van bijna 300, waaronder de binnen- en buitenlandsche academische proefschriften niet worden medegerekend. Opmerkelijk zijn bovenal de bezendingen uit Engeland en Frankrijk,

alsmede die van de „Cercle d' études de science sociale rationelle te Mons in België". De beschrijving der aanwezige handschriften is door den Heer Bibliothecaris Dr. Tiele voltooid. Wenschelijk is het, dat deze gewichtige wetenschappelijke arbeid alsnu als catalogus worde gedrukt. In afwachting van de reeds lang dringend noodige verbouwing der Bibliotheek is onlangs, bij wijze van voorloopigen maatregel, een deel der boeken geplaatst in de voormalige St. Willebrorduskerk, te dien einde voor een aantal jaren gehuurd. Als beambte werd de schrijver de Heer Blanke vervangen door den Heer van Dokkum.

Voor zooveel aangaat de verzamelingen en laboratoria van meer bijzonderen aard, het portaal, bij de collegekamer der anatomie aangebouwd, kwam tot stand en voldeed aan de verwachting. Bij het pharmaceutisch laboratorium werd het lokaal voor gerechtelijk-scheikundig onderzoek van de benoodigde meubels voorzien en in gebruik genomen. De model-apotheek, die nog ontbreekt, zal nu mettertijd ook wel komen opdagen.

Of het aan het jubeljaar is toe te schrijven, weet ik niet; maar de directeuren van onderscheiden instellingen betuigen, naar ik heb vernomen, een zekere tevredenheid over den toestand hunner gebouwen en de uitbreiding hunner verzamelingen en werktuigen. Het zoölogisch museum heeft te dien aanzien veel verplichting aan de Heeren Greshoff te Boma aan de Beneden-Congo en Hanckar, consul van Italië te Nouméa op Nieuw-Caledonië, die het met belangrijke giften hebben verrijkt. Te meer wordt dit op prijs gesteld, omdat, evenals bij schier alle andere inrichtingen, met name bij de Bibliotheek, de beschikbare subsidiën geenerlei of weinig aankoopen toelaten. Wie intusschen noch dankbaar, noch voldaan zijn, zijn de Hoogleeraar in de verloskunde, die voortdurend reikhalzend uitziet naar de sinds jaren aangevraagde en door hem volstrekt noodzakelijk geachte afzonderlijke vrouwenkliniek; verder de directeur der sterrewacht en die van het scheikundig laboratorium op de Hoogt. Wat het spreekwoord „Aanhouden doet verkrijgen" zegt wordt hier dus niet bewaarheid. Gelukkig dat de Academie ten minste dien Hoogleeraar en die directeuren zelven bezit.

In overeenstemming met artikel 49 der wet op het Hooger Onderwijs was het in het nu ten einde spoedend jaar de beurt der Utrechtsche Universiteit, tien prijsvragen uit te schrijven, twee in elke faculteit. Zes antwoorden van Heeren, aan een Nederlandsche instelling van

universitair onderwijs studeerende, kwamen daarop in. Hiervan werden twee de bekroning, vier een eervolle vermelding waardig gekeurd. Voorwaar een tamelijk gunstige uitkomst, die wellicht ook in een volgend jaar anderen zal aanvuren om naar den prijs te dingen.

Ik verzoek den Heer Secretaris van den Senaat de goedheid te willen hebben, het programma der judicia voor te lezen [1]).

Ik noodig den Heer Dojes uit, uit mijn hand den hem toegekenden gouden eerepenning aan te nemen.

Uit naam van den senaat, dien ik in dit oogenblik nog vertegenwoordig, wensch ik u met de behaalde zege geluk. Gelijk uw geschrift bewijst, dat door u geen inspanning wordt ontzien, om naar kennis, door eigen arbeid verkregen, kan het zijn naar den lauwer der wetenschap te streven, de overwinning zij u een prikkel tot voortgezet onderzoek. Goed aangelegde en geslaagde examenstudie is veel; studie van dezen aard is meer. Een nog hoogere trap is het antwoord te zoeken op vragen, door uzelf gesteld. Moge het u gegeven worden, het nog eens te ervaren, dat wie dien weg betreedt, na een eind te zijn voortgegaan, ook gegronde redenen kan hebben, om met zelfvoldoening op de afgelegde baan terug te zien.

Het oordeel, ook u, WelEdele ZeerGel. Heer Dekhuyzen, WelEd. Heeren van den Brink en van Arkel, voorgelezen, van

---

[1]) De Secretaris aan dit verzoek voldoende, deelde mede, dat de Heer P. H. Dojes, candidaat in de Wis- en Natuurkunde aan de Rijks-Universiteit te Groningen, door de Faculteit der Wis- en Natuurkunde de bekroning was waardig gekeurd wegens zijn antwoord op de prijsvraag: „eene beschrijving en beoordeeling van de voornaamste methoden tot bepaling van den diffusie-coefficient der vloeistoffen, zoo mogelijk met toevoeging van eigen proeven";

dat de Heer M. C. Dekhuyzen, doctor in de dier- en plantenkunde en Medicinae candidatus aan de Rijks-Universiteit te Leiden, eenerzijds, anderzijds de Heeren D. van Arkel, candidaat-arts, en J. A. van den Brink, candidaat in de Geneeskunde, beide studenten in de Geneeskunde aan de Rijks-Universiteit te Utrecht, wegens de door hen ingezonden antwoorden op de vraag: „een onderzoek omtrent den oorsprong, de ontwikkeling en den groei der veerkrachtige vezelen en platen in gewervelde dieren", door de Faculteit van Geneeskunde een loffelijke vermelding waren waardig geacht;

dat de Heer Joh. W. Pont, cand. in de Theologie aan de gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, en de Heer G. J. A. Jonker, cand. in de Theologie aan de Rijks-Universiteit te Utrecht, wegens de antwoorden, door hen ingezonden op de prijsvraag: „Eene critische, exegetische en historische studie van Psalm LXVIII" door de Theologische Faculteit waren waardig gekeurd, de eerste de gouden medaille, de tweede een eervolle vermelding;

dat de Heer O. Norel Rz., student in de Theologie aan de Rijks-Universiteit te Utrecht, wegens zijn antwoord op de vraag: „Eene uiteenzetting van de beteekenis van David Hume voor de wijsbegeerte van den Godsdienst en voor de zedekunde" door dezelfde Faculteit een loffelijke vermelding was waardig geacht.

de Faculteit der Geneeskunde heeft u doen zien, hoeveel goeds de door u ingezonden verhandelingen bevatten. Zooals er verschillende graden zijn in het maatschappelijk leven, zijn er ook in de wetenschappelijke verdienste. Het valt niet ieder ten deel, in 't openbaar te hooren verkondigen, dat zijn arbeid aan de vorderingen voldoet van mannen, alleszins bevoegd om uitspraak te doen. Gij zult, naar ik hoop, tevreden zijn met de uitspraak, die uwen arbeid betreft, en ook daarom is 't mij aangenaam, u het loffelijk getuigschrift uit te reiken.

WelEdele Heer Pont. Gij zijt opgevaren in de hoogte; gij hebt, zoo al niet den berg Bazan, dan toch een berg bestegen en den top bereikt. Met u verblijden zich de rechtvaardigen en springen op van vreugde. Zangers en trommelende maagden hebben wij hier niet; maar dit verhindert ons geenszins, in figuurlijken zin de lofbazuin te doen weerklinken wegens den heuglijken dag, dien gij heden beleeft. Mogen er zoo niet vele, dan toch nog meer dan één dergelijke voor u volgen. En moge het eeremetaal, dat ik u overhandig, behalve een u wettig toekomende belooning, tevens, zoo noodig, voor u een herinnering zijn aan dezen eisch, ook den beoefenaar der wetenschap gesteld, steeds te doen wat hij vermag.

Ook gij hebt beproefd, WelEdele Heer Jonker, wat uw krachten vermochten in het critisch, exegetisch en historisch bestudeeren van Psalm 68. De Faculteit heeft uw verdiensten erkend, uw werk een eervolle vermelding waardig geacht. Met ingenomenheid vervul ik den op mij rustenden plicht, u ten bewijze daarvan dit geschrift ter hand te stellen.

Eveneens geworde het u, WelEdele Heer Norel, die u aangetrokken gevoeldet door de tweede der vragen, door de Faculteit der godgeleerdheid opgegeven. Hoe zij over uwe verhandeling dacht, is u gebleken. Van u, die nog verre zijt van den eindpaal der academische studie, hoopt de Hoogeschool nog menig blijk van ijver en bekwaamheid te aanschouwen.

En hiermede sluit ik het merkwaardige jaar, dat wij hebben doorleefd. Toen het in aantocht was, wees men mij meer dan eens op de zwaarte der taak, die ik op mijn schouders ging laden. Zoo menigmaal werd dit gezegd, dat het niet te verwonderen zou zijn geweest, indien ik, zonder dat er evenwel dezen keer een brandstapel bij te pas komt, als Rachel op den aanblik van dit werktuig der vergelding, had uitgeroepen: „j'ai peur". Maar nadat ik het mij tevoren ten deele onbekende Kanaän had betreden en er van lieverlede in voortschreed, werd de zwaarte der taak zoozeer verlicht door den steun, die mij ten deel viel van de zijde van Curatoren met hun secretaris, van verscheidene mijner ambtgenooten, van den Senatus Veteranorum en zijn Rector, bovenal van u, hooggeschatte Mr. d'Aulnis de Bourouill, die als secretaris van den Senaat met groote voortvarendheid en toch met nauwkeurigheid immer doorarbeiddet, dat er oogenblikken waren, waarin men bijna zou gewenscht hebben Rector perpetuus te kunnen zijn. Doch dat zou verkeerd wezen, èn voor de Academie, èn voor haren „famulus famulorum." Het is dus goed, dat de wijze beschikking der wet en de tijdige voorzorg van den Koning er in hebben voorzien, dat de opvolger gereed staat om mij te vervangen. Ik treed dan ook af met een zekere mate van blijdschap, die — si parva cum magnis componere licet — wel iets heeft van die vreugde, welke wijlen vader Cats bezielde, toen hij afstand deed van het ambt, dat vol gestaâge zorgen was, vol aanspraak, vol gewoel, ook in den vroegen morgen. Ik treed af met groote gerustheid, nu ik weet, wie die opvolger zijn zal.

Neem alzoo, hooggeachte van Overbeek de Meyer, den rectoralen staf van mij over. Terwijl ik tot u richt de sacramenteele woorden: salve rector magnifice iterumque salve, wensch en vertrouw ik, dat gij dien staf niet te zwaar zult vinden, wensch ik bovenal, dat, moge de Academie onder uw bewind minder jubelen, zij te meer moge arbeiden, groeien en bloeien.

Ik heb gezegd.

DE UTRECHTSCHE HOOGESCHOOL

IN

VORIGE EEUWEN.

EEN REDEVOERING,

TER

herdenking van het tweehonderdvijftigjarig bestaan der Universiteit

in de Domkerk uitgesproken, Maandag 21 Juni 1886,

door den Rector Magnificus

DR. J. A. WIJNNE,

Hoogleeraar in de Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

MINISTERS DES KONINGS, RAADSLIEDEN DER KROON, HOOFDEN VAN DEPARTEMENTEN VAN ALGEMEEN BESTUUR;

AFGEVAARDIGDEN VAN NEERLANDS UNIVERSITEITEN EN VAN ANDERE INSTELLINGEN, DIE DE BEVORDERING DER WETENSCHAP BEOOGEN;

HOOGEDELGESTRENGE, EDELGROOTACHTBARE, EDELACHTBARE, HOOGGELEERDE, ZEER GELEERDE, WELEERWAARDE ZEER GELEERDE, WELEDELGESTRENGE HEEREN EN VERDERE GEËERDE GENOODIGDEN;

CURATOREN, HOOGLEERAREN, LECTOREN, OUD-STUDENTEN EN STUDENTEN DER RIJKS-UNIVERSITEIT, TE DEZER STEDE GEVESTIGD;

EN GIJ ALLEN, DIE DEZE PLECHTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT;

Zeer gewenschte Toehoorders en Toehoorderessen.

Telken jare, sinds een paar eeuwen, pleegt op den gedenkdag van de stichting dezer Hoogeschool de Rector Magnificus het gestoelte van de gehoorzaal onzer Universiteit te beklimmen, ten einde door het uitspreken eener plechtige rede tot het vieren van den 26sten Maart op te wekken. Dit jaar is het niet geschied.

Daaraan knoopt zich een tweede uitzondering op den regel. Thans, tegen het eind der maand Juni, op een tijdstip, wanneer doorgaans de academische werkzaamheden ten einde spoeden, gordt al wie aan de Hoogeschool is verbonden zich aan, om, in plaats van aan een aanstaand tijdperk van rust te denken, er volvaardig toe mede te werken, dat aan het volk van Nederland worde kenbaar gemaakt, dat de Utrechtsche Universiteit, hoezeer tamelijk bejaard, nog de volle kracht der jeugd bezit en van zins is, haar verleden in opgewekte stemming te herdenken.

Vanwaar die tweeledige afwijking van de aloude gebruiken?

't Is vijf maal vijftig jaar (zoo vluchtig is de tijd)
Dat Utrechts Hoogeschool werd plechtig ingewijd.

Om hiervan in 't openbaar getuigenis af te leggen zijn wij heden in grooten getale naar dit kerkgebouw opgegaan. Levendiger dan ooit herinneren wij ons in deze ure, dat hier, te Utrecht, in de maand

Maart van 't jaar 1636, in de zaal, in onze onmiddellijke nabijheid gelegen, waar eens de grond werd gelegd van 's lands onafhankelijkheid, de Instelling is verrezen, die tweehonderd en vijftig jaren lang tot heil van duizenden landzaten en van tal van vreemdelingen in ruime mate aan haar roeping heeft beantwoord en geneigd is in steeds wijder omtrek haar zegeningen te verspreiden. Wij hebben ons voorgenomen, eerbiedige hulde te betuigen aan die energieke vertegenwoordigers der bevolking van stad en gewest, die er niet voor zijn teruggedeinsd, te midden van 't barnen der gevaren van den tachtigjarigen oorlog, een zoo grootsch werk ter hand te nemen en het van jaar tot jaar te volmaken. Wij verlangen te herdenken de verdiensten van die breede en achtbare rij voormalige hoogleeraren, wier beeltenissen de wanden der senaatszaal onzer Academie versieren en, ware het tegendeel immer mogelijk, ons er voor behoeden te vergeten, dat zij het zijn geweest, die de fakkel der wetenschap hebben brandende gehouden en steeds helderder hebben doen lichten. Wij zullen ons te binnen brengen, dat te dezer plaatse zoovele tientallen jaren achtereen scharen van jongelingen, blakende van zin voor de studie, zijn samengestroomd, om hun dorst naar wetenschap te lesschen, ook ten einde later in allerlei kring de maatschappij op voortreffelijke wijze ten dienste te staan.

Welgelukzalig wij allen, wien het mag gebeuren, de reeks van dagen te beleven, gewijd aan een feest, dat, in tegenstelling met menig nationaal en individueel jubilaeum, de jaloerschheid van niemand kan gaande maken, tenzij wellicht van den verstoktste der barbaren. Welgelukzalig in 't bijzonder hij, voor wien het was weggelegd, bij deze feestviering uw voorganger te zijn. Niet alsof hij zichzelf daartoe zou hebben uitverkoren. Maar ongevoelig voor de buitengewone eer, de aangewezen persoon te wezen, om voor zulk een uitgelezen schaar het woord te voeren, kan, nu gij allen, geëerde toehoorders, in geestdrift zijt ontvonkt en uw gemoed met groote blijdschap is vervuld, toch niet juist hij zijn, wien èn de wet, èn 't Besluit van Z. M. onzen geëerbiedigden Koning de taak heeft opgedragen, als de tolk dezer aanzienlijke vergadering op te treden. Al is het hem niet verborgen, dat er een aanmerkelijke onevenredigheid bestaat tusschen de krachten, waarover hij heeft te beschikken, en het indrukwekkend karakter van 't gehoor, waarvoor hij spreekt, hem steunt en richt op de overweging, dat op het hooggetij van een tempel der beschaving niet tevergeefs een beroep

zal worden gedaan op den eersten eisch der humaniteit, op toegevendheid in het beoordeelen.

Twee en een halve eeuw alzoo heeft deze Universiteit bestaan en zich, zonder ooit moede te worden, onverpoosd ten nutte der wetenschap en van het practisch leven ingespannen. Mogen onze voorvaderen geen Israëlieten zijn geweest, zij hebben, in overeenstemming met een gewoonte der voormalige bewoners van het Heilige Land, begrepen, dat het voegzaam was, alle vijftig jaren plechtig te herdenken, hoe heilzaam en weldadig deze stichting zich had betoond. Thans, in 1886, was er, sedert het laatste jubelfeest, wederom een halve eeuw verloopen, en 't Bestuur van stad en provincie, Curatoren, Hoogleeraren en Studenten besloten eendrachtig, het goede voorbeeld dier voorzaten na te volgen. Vandaar deze nu aangevangen feestweek; vandaar ook, ter inleiding, deze bijeenkomst in dit heiligdom, waarin ik u allen het welkom, het driewerf welkom toeroep en u uitnoodig, uwe aandacht te bepalen bij *de Utrechtsche Academie in vorige eeuwen.*

Dikwijls is er op gewezen, hoe merkwaardig het verschijnsel is, dat in den loop van den hachelijken worstelstrijd voor de vrijheid op 't gebied van staat en kerk, in het tijdsbestek van ruim de helft eener eeuw, onze vaderen tal van kweekscholen ten behoeve der wetenschap hebben weten te grondvesten. Daaronder zijn niet minder dan vijf hoogescholen. Ging Utrecht niet met de daad voor, deze lof komt de vroedschap der stad toe, dat zij de prioriteit der gedachte had; dat zij reeds in 1470 en later meermalen plannen ter tafel heeft gebracht om een universiteit te stichten. Telkens verhinderden de tijdsomstandigheden de verwezenlijking van het voornemen. Toch brak men niet voor goed met het ontwerp. De 18de Juli van 't jaar 1634 werd de geboortedag van een Illustre school, de wegbereidster der Academie, krachtens besluit van den raad in de stad onzer inwoning opgericht.

De heidensche wereld heeft een verhaal van een godin, die, onmiddellijk na haar geboorte, als volwassen wezen plaats nam onder de goden en de godinnen des hemels. Eveneens ging het het te dezer stede gevestigde Gymnasium. Het kende geen jaren van kindsheid en jeugd, maar stond eensklaps in vollen wasdom daar. Zoo vermaard werd in een spanne tijds het vijf- of zestal hoogleeraren, hier werkzaam; zoozeer groeide het cijfer der leerlingen weldra aan, dat de naam van gymnasium of illustre school eerlang aan de waar-

digheid der instelling scheen te kort te doen. Geen twintig maanden verliepen na de wording der kweekplaats, of het gymnasium werd Universiteit, de kapel een tempel der wetenschap.

Bij octrooi van den 16den Februari 1636 besloten de staten van den lande van Utrecht, op voordracht der afgevaardigden uit de stad van dien naam, met eenparigheid van stemmen, van nu aan de Illustre school voor altijd te verheffen tot een Universiteit of Academie, zóó en met al zulke macht en autoriteit als andere Academiën hadden, diensvolgens de professoren te machtigen, in wat faculteit of wetenschap het mocht wezen, na voorafgegaan onderzoek, den titel van doctor, licenciaat of meester tè verleenen. Den 26sten Maart werd de dus in 't leven geroepen Hoogeschool plechtig ingewijd. Geenszins was de nieuwe schepping, zooals wel eens is gezegd, een athenaeum of stedelijke instelling, maar een provinciale universiteit [1]). De oprichter was de souverein van 't gewest, de eenige, die hiertoe bevoegd was.

Het zou inderdaad bevreemdend zijn geweest, indien Utrecht, van oudsher een bakermat der wetenschap, de eerste zetel van eenig hooger onderwijs in ons vaderland, op den duur van zulk een school van den eersten rang verstoken ware gebleven. Redenaars en dichters hebben er behagen in gehad, recht duidelijk in 't licht te stellen, dat men bijna nergens ter wereld een oord aantrof, waar de Muzen geschikter woonplaats konden vinden of een aangenamer leven leiden. Men had slechts te letten op de breede straten der stad, met stroomend water doorsneden; op het statig geboomte, dat haar omzoomde en niets had te benijden aan het woud, waarin eertijds Numa met Egeria rondzwierf; op de groene beemden in de nabuurschap, waarop het vee rustig graasde; op de welige akkers, des zomers prijkende met goudgeel graan; op de rivieren, die, om de studiën niet te storen, met stil gekabbel langs haar muren vloeiden; op de beschaafde zeden harer inwoners en de sierlijkheid der maagden, die er woonden; eindelijk op de nabijheid van meer dan zestig steden, geen van alle verder dan een dagreis van Utrecht verwijderd.

Eere aan den scherpzienden blik dier burgerij en dier regenten, die zóó, als bij intuitie, de uitnemende geschiktheid van dezen bodem voor het planten van den boom der kennis hebben onderkend. Zij

---

[1]) Zie Bijlage I.

waren niet van het ras dier burgers van Brussel, die, toen hun hertog hen in de vijftiende eeuw met een doorluchtige school wilde begiftigen, voor de onderscheiding bedankten, vreezende dat de aanwezigheid in hun stad van zoovele jongelingen tot verstoring der orde zou leiden en meer bezorgdheid koesterende voor de eigen lichamelijke rust dan voor de bevordering der wetenschap. Anderen mogen roemen op den Franschen kardinaal en staatsman, die ter zelfder tijd de fundamenten legde van een andere wetenschappelijke stichting, die evenzeer de eeuwen heeft verduurd, wij roepen met Drakenborch uit: welk een schier ongelooflijke liefde voor letteren en verlichting moet onze voorouders hebben bezield, om, terwijl zij gedwongen waren met de eene hand Mars te dienen, het tevens te durven bestaan zich met de andere voor den dienst van Minerva aan te gorden.

In een bekoorlijk artikel in het meestgelezene der Fransche tijdschriften schildert Renan ons de opgetogenheid der Sicilianen, die, ter gelegenheid van een nationaal congres der Italiaansche wetenschap, vóór een tiental jaren te Palermo gehouden, bij honderden te scheep kwamen aanvaren waar zich op een tocht door het eiland op een eenzaam strand de leden van 't congres vertoonden en hun luide toeriepen: „leve de wetenschap". Hoeveel hooger zijn de Utrechtsche mannen der zeventiende eeuw te schatten, die niet met kreten, maar met daden voor 't aangezicht van God en de menschheid een zoo nadrukkelijk blijk hebben gegeven van dat driftig en brandend verlangen naar vermeerdering van kennis, dat hun ziele verteerde.

De bewijzen heeft men maar voor 't grijpen. De regeering der stad kon zich niet verbloemen, dat, vermits het onderhoud der universiteit grootendeels voor haar rekening kwam, het aannemen van 't octrooi een onuitputtelijke bron van tallooze en altijd aangroeiende uitgaven moest worden. Deze bedenking intusschen weerhield haar in geenen deele. De kapitein-generaal-admiraal dezer landen dreigde te dier tijde meermalen het rapier in de scheede te zullen steken, indien de gewesten niet bij machte of gezind waren, hem de middelen tot het voeren van den krijg te verschaffen. Maar waar het het haar zoo dierbare kleinood betrof, faalde het de stad Utrecht nooit aan de vereischte penningen. Alles voor de hoogeschool was de leus. Met groote onbekrompenheid werd in 't geen zij behoefde voorzien. Allereerst verwierf zij een boekerij, ter verrijking waarvan welhaast een jaarlijksche

post op het budget kwam te staan. Men legde een wel verzorgden plantentuin aan en bouwde een zaal voor de anatomie. De scheikunde verkreeg, zooals het in de termen dier dagen heette, een stookhuis, de sterrekunde een hoog verheven wachttoren.

Zich zelfs niet beperkende tot hetgeen in de eerste plaats werd gevorderd en indachtig aan het „sana mens in corpore sano", zorgde de vroedschap tevens voor onderricht in de rij-, de scherm- en de danskunst en liet de wijdberoemde maliebaan aanleggen, opdat de jongelingschap, moe van het peinzen en — stijl van den tijd — door het nachtarbeiden en het blokken vadsig en muf geworden, zich door het spel of het wandelen in lommerrijke dreven mocht verpoozen en verkwikken.

Met de milddadigheid van 't bestuur wedijverde die van particulieren, die sommen, b. v. van 30,000 gl., een enkele zelfs zijn geheele vermogen, voor beurzen of voor de bibliotheek beschikbaar stelden. Het eerste voorbeeld van dien aard is reeds van 1642.

Gesteund en geschraagd door de werkdadige belangstelling van zulke edeldenkende regenten en bijzondere personen, nam de nieuwe stichting binnen kort een aanmerkelijke vlucht. Niet alleen uit de zeven provinciën, maar van heinde en verre kwamen kweekelingen aansnellen, Franschen, Engelschen, Schotten, Duitschers, Zwitsers, Hongaren, Italianen, Denen, Zweden. Alleen van de Engelsche en de Schotsche natie waren er in 1693 zeventig à tachtig. Promoveerden er in de eerste vijftig jaren van 't bestaan der Universiteit meer dan duizend van die jongelingen, in het tweede vijftigjarig tijdperk werd dit getal verdubbeld. Men vond onder die studenten hertogen, graven, prinsen, ridders, baronnen, o. a. meer dan een prins uit het doorluchtige huis van Oranje-Nassau, Johan Willem Friso en Willem Karel Hendrik Friso. In 1736, bij het eerste eeuwfeest, was het cijfer der kweekelingen tot 229 gestegen.

Met den aanwas der leerlingen hield de uitbreiding van 't personeel der hoogleeraren gelijken tred. Ternauwernood nog was de Academie in 't leven geroepen, of het zestal professoren groeide tot veertien of zestien aan, op welke hoogte het tot het jaar 1815 veelal is gebleven. Men heeft uitgerekend, dat het getal der Hoogleeraren, die in de eerste anderhalve eeuw aan deze Hoogeschool de voorgangers op het gebied der wetenschap waren, juist honderd is geweest. Voegt

men er hen aan toe, die in de honderd jaren, sedert vervlogen tot op den huidigen dag, zijn opgetreden, zij zullen het cijfer van honderd eenigermate overschrijden. Hoezeer zouden wij wenschen, al ware het maar één woordvoerder voor elke helft eener eeuw uit hun midden te kunnen oproepen, om ons te beschrijven, hoe het in zijn tijdvak was geweest. Doch die wensch is geenszins voor vervulling vatbaar.

Van die ruim tweehonderd leidslieden der studiën zijn omstreeks honderd zestig derwaarts gegaan, vanwaar geen sterveling wederkeert. Kon men hen in 't gelid scharen en hun gaven aan dezen of genen maatstaf toetsen, welk een verscheidenheid van aanleg, oordeel, schranderheid, geleerdheid, veelzijdigheid, talent, verbeeldingskracht, methode en tact bij 't onderricht, juisten blik, waarheidsliefde, karakter, welsprekendheid, werkzaamheid of, zooals men thans pleegt te zeggen, werkkracht zou men bij hen ontdekken. Maar ook dit is onmogelijk. En stonden zij ook voor dergelijk onderzoek ter onzer beschikking, wie zou den moed hebben, zulk een reusachtige taak te aanvaarden?

Het eenige dus, dat wij vermogen, maar ook niet mogen nalaten, is dankbaar te erkennen en luide te verkondigen, dat zij het zijn geweest, die de Universiteit hebben gemaakt tot wat zij is geworden; met ingenomenheid te vermelden, dat zij, verreweg de meesten alle de dagen huns levens, zich geheel hebben gewijd aan den opbouw der wetenschap en van de Hoogeschool; den nadruk er op te leggen, dat zij rusteloos hebben gearbeid aan het scherpen der verstanden, het bevorderen van beschaving, het verdrijven van duisternis, bijgeloof en onkunde, het handhaven der rechten van den mensch, het heiligen der gemoederen, het zuiveren van den wandel, het stalen van den wil, het verbannen van bekrompen begrippen en vooroordeelen, het aankweeken van zelfstandigheid en veerkracht; bovenal niet te verzwijgen, dat zij breede scharen van edelaardige jongelingen hebben gevormd en opgeleid tot sieraden van het vaderland en het buitenland; geenszins te vergeten, dat zij door hun voorbeeld en door 't levende woord predikers zijn geweest van wat goed is en wel luidt; ten laatste te hopen, dat zij in dit plechtig uur in de oorden der zaligheid, waar zij vermoedelijk vertoeven, een enkelen blik voor ons veil zullen hebben, om zich er van te overtuigen, dat zij, naar onze schatting,

niet vruchteloos hebben geleefd; dat de nakomelingschap zich beijvert, den tol harer erkentelijkheid aan hun nagedachtenis te betalen.

Neemt, achtbren, onz' bescheiden hulde aan,
Wij voelen diep, wat schat we in u verloren.

Zoo even roerde ik de verscheidenheid hunner gaven aan. Dichterlijke geniën trof men onder hen aan, b.v. Frans Burman, die, evenals zijn tijd-, ambt- en naamgenoot bij 't aanvaarden zijner bediening te Amsterdam, zóó hij, de beide malen dat hij als Rector Magnificus aftrad, een rede uitsprak in Latijnsche verzen, de eerste keer over het leven van Christus, de tweede maal over de Handelingen der Apostelen.

Herculessen telt men onder hen van veelzijdigheid en veelwetendheid; mannen, die, heerschers op hun eigenlijk terrein, tevens op 't gebied van velerlei dikwerf zeer uiteenloopende vakken hun tent hadden opgeslagen, als om er hun leven lang in te wonen. Herinnert u, om een enkel voorbeeld te noemen, den naam van Hendrik Moreelse, den onvergelijkelijken man, gelijk de senaat zich, na zijn overlijden, hem aangaande in zijn Aanteekeningen uitdrukte, die in geen eeuwen zou worden vergeten, van Hendrik Moreelse, die, staatsman en geleerde, achtereenvolgens hoogleeraar was, lid van de bank van schepenen en van 't hof, van de staten van Utrecht en van de Staten-Generaal, ook burgemeester dezer stad, daarenboven een tijdlang zitting had in de chambre mi-partie ter wegruiming van de geschillen met Spanje, op wiens plannen ter verfraaiing en uitlegging der stad nog in onze eeuw nauwlettend acht werd geslagen; dien van Adriaan Reland, in kennis van 't Grieksch en van 't Latijn voor niemand onderdoende, aanvankelijk hoogleeraar in de wijsbegeerte te Harderwijk, vervolgens alhier in de Oostersche talen en de heilige oudheden, den eersten Europeeschen auteur, die er naar streefde, een zuiver beeld te ontwerpen van den godsdienst van Mohammed; dien van Petrus Wesseling, hoogleeraar allereerst in de geschiedenis, de welsprekendheid en de Grieksche taal, daarna mede in het Romeinsche, het Germaansche en het natuurrecht, de vraagbaak zijner ambtgenooten, van wien wordt getuigd, dat, bijaldien zijn kennis in de godgeleerdheid en in de verklaring van den Bijbel, in het staats- en natuurrecht, in de Grieksche en in de Latijnsche taal, in de oude aardrijkskunde en in de tijd-

rekenkunde, in de geschiedenis der wereld over 't geheel en in die der kerk in 't bijzonder, in, zooals men voorheen zeide, de gewijde en de ongewijde oudheden over verscheiden personen verdeeld ware geweest, die kennis toereikend zou zijn geweest, om op elk hunner den stempel van een geleerd en beroemd man te drukken.

Zooveel over sommige trekken, kenmerkende voor de persoonlijkheid van een enkele onder de velen. Ontegenzeggelijk is het, dat mannen, zóó toegerust, steunpilaren waren van de Universiteit. Een andere vraag is, wie van hen en van de overige Hoogleeraren door hun geschriften, hun geleerdheid, de diepte en grondigheid van hun onderricht, hun ijver of anderszins den luister dezer Academie bij uitstek hebben verhoogd. Ook daaromtrent heeft de tijd sinds lang een uitspraak gedaan, die, moge zij ook in een of ander opzicht voor herziening vatbaar zijn, toch van dien aard is, dat een enkele vingerwijzing niet mag ontbreken.

Wie zou van onze Hoogeschool gewagen en het stilzwijgen bewaren over Gijsbert Voet, den Utrechtschen Gomarus, den vurigen kampvechter voor de rechtzinnige leer, den fellen bestrijder van alle bijgeloof, die echter, naar de getuigenis van zijn ambtgenoot Graevius, geen „jurare in verba magistri" wilde, maar slechts door de onweerlegbaarheid zijner gronden aanhangers winnen voor de waarheid, zooals hij ze verstond.

Een man van ongemeene beteekenis was evenzeer de eerste Hoogleeraar dezer Universiteit in de geneeskunde, Willem van der Straten, mettertijd lijfarts geworden van Frederik Hendrik, van Willem II en Willem III, en ten laatste burgemeester dezer stad, die, bij en na 't aanvaarden van zijn Academische betrekking, gansch Europa terstond ten voorbeeld werd, niet alleen door het krachtig aanbevelen, maar veel meer nog door het instellen der tot dusver òf geheel verzuimde, òf verbasterde cliniek.

Gelijk Voet in de studie der godgeleerdheid, van der Straten in die der geneeskunde, leidde Antonius Matthaeus de eerste kweekelingen dezer instelling in in die van de rechtsgeleerdheid en deed dit op zoo uitnemende wijze, dat, zegt Kasper Burman, de Utrechtsche Hoogeschool in de eerstvolgende eeuw geen grooter rechtsgeleerde onder hare leeraren heeft geteld.

Stond Matthaeus hoog in aller schatting, zeer werd ook gewaardeerd Kornelis van Eck, de zoon van Themis, bij wien, zoo het

Corpus Juris eens mocht verloren gaan, men er zich van verzekerd hield het stellig te zullen wedervinden. Meer nog misschien Johannes Voet, Gijsberts kleinzoon, wiens naam de Aanteekeningen op de Pandecten voor immer aan de vergetelheid hebben ontrukt.

Wat Voet was voor de Pandecten was Arnold Drakenborch voor Livius, Karel Andreas Duker voor Thucydides.

Evenals dit tweetal was de keurige Latijnsche redenaar Johan Georg Graevius een uitstekend kenner der oude auteurs, een erkend dictator in het kamp der letteren, wiens streven het was, ieder zijner leerlingen een woonstede aan te wijzen in de hooge sferen, waar hijzelf zich geheel te huis gevoelde.

Aan Herman Alexander Roëll, een uitmuntend godgeleerde en wijsgeer, en Jozef Serrurier, hoogleeraar in de philosophie, de wiskunde, de geneeskunde en de kruidkunde, wordt de lof toegekend, op de leerstoelen dezer Academie aan de wijsbegeerte van Descartes de overwinning te hebben verschaft op die van Aristoteles.

De naam van Johannes Jakobus Vitriarius, professor in de rechten, was de magneet, die een groot aantal aanzienlijke jongelingen uit Oostenrijk en uit Duitschland naar deze Hoogeschool hun schreden deed richten.

De studie der theologie en met haar verwante wetenschappen had groote verplichting aan Adriaan Reland, die, gelijk Sebald Rau verzekert, een nieuwen, en wel den rechten weg baande ter verklaring van de Heilige Schrift, en aan zijn opvolger David Mill, die een nabootsing vervaardigde van den tabernakel van Mozes en, wat nog veel moeielijker werd geacht, van den tempel van Salomo, die meer dan één aanzienlijk reiziger tot een bezoek uitlokte [1].

Sterren van de eerste grootte waren vooral Petrus van Musschenbroek en de straks genoemde Wesseling. De eerste, Hoogleeraar in de wiskunde en de sterrekunde, met 's Gravesande verbreider der leer van Newton, verwierf door zijn proeven en door zijn weerkundige waarnemingen een zoo groote vermaardheid, dat Koppenhage, Göttingen, Madrid hem, hoewel vruchteloos, om strijd

---

[1] De overblijfselen van dien tempel zijn, naar ik later heb vernomen, het eigendom van den Heer L. Schouten, predikant bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Utrecht, die ze zorgvuldig heeft laten restaureeren en in stand houdt.

tot zich riepen. De tweede, Wesseling, had zich zoozeer bijna onmisbaar gemaakt, dat men meende, de plaats, door zijn verscheiden ledig geworden, te moeten bezetten met niet minder dan drie hoogleeraren, een voor de rechten, een tweede voor 't Grieksch, een derde voor de historie, de antiquiteiten, de welsprekendheid en het Grieksch. Hij was een autodidakt in den vollen, in den meest vereerenden zin van het woord, want hij had de verbazende kennis, hem eigen, van zoovele en zoozeer van elkander verschillende vakken zoo goed als uitsluitend aan zichzelf te danken. Men heeft hem dan ook meermalen hooren zeggen, dat hij bij zijn studiën meer olie dan wijn had gebruikt. De eenige reden, waarom niemand een levensbeschrijving van hem opstelde, was hierin gelegen, dat één persoon zich niet in staat rekende, de verdiensten van zulk een groot man naar behooren te waardeeren.

Doch ik kan zóó niet voortgaan. Vergunt mij nog één greep, om niet geheel onvermeld te laten Petrus Bondam, den historieschrijver van Gelderland; Johan Frederik Hennert, den wijsgeer, wis- en sterrekundige; Johannes Oosterdijk Schacht, den leerling van Boerhave, die langer dan zestig jaren het ambt van hoogleeraar in de geneeskunde alhier bekleedde en daarbij den tijd vond, nu en dan een Latijnsch gedicht samen te stellen, door kenners geprezen; Matthias van Geuns, evenzeer geroemd als arts, als leeraar en als schrijver, den grootsten geneesheer na Boerhave. Was Masinissa, negentig jaar oud, nog in staat, verre tochten te voet en te paard te doen, van Geuns, op tachtigjarigen leeftijd zijn betrekking neerleggende, vertraagde daarom niet in het geven van wetenschappelijk onderricht en in het genezen van kranken. Met hem nader ik den tijd, die minder of eigenlijk in 't geheel niet tot mijn bestek behoort, weshalve ik niet kan spreken over Jodocus Heringa, gedurende zijn Academische loopbaan tot drie malen toe met de Rectorale waardigheid bekleed, den tweeden keer vijf jaren achtereen; over Philip Willem van Heusde, den bewonderaar van Plato, den geloovigen wijsgeer, en over zoo menigen anderen gids van den eersten rang op de baan der studiën, wier historie voor een goed deel is de historie der Hoogeschool in de laatste honderd jaren.

Deze en andere Hoogleeraren hebben, terwijl zij zichzelven den

lauwerkrans, door de dankbare nakomelingschap om hun slapen gewonden, vlochten, tevens het peil der vermaardheid van de Inrichting, die zij dienden, aanmerkelijk doen stijgen. Voor gansche rijen van toehoorders zijn zij vertrouwde wegwijzers geweest op het pad der wetenschap. Werden in den beginne door hen geen andere dan openbare voordrachten en alleen in de gehoorzalen, daartoe bestemd, gehouden, allengs kwamen er bijzondere colleges bij, die zoozeer behaagden, dat de andere lessen er schaarscher door werden bezocht. Toch stonden deswege de gehoorzalen niet ledig. Immers een der meest geliefkoosde oefeningen in lang vervlogen jaren waren de thans meer in onbruik geraakte dispuutcolleges, bij elk waarvan een der professoren voorzat. Ook kunnen die zalen voor het zoogenoemde „respondeeren" hebben gediend, iets, dat, volgens Holtius, tijdelijk zijn nut kan hebben, maar in 't wezen der zaak vreemd is aan 't karakter van hooger onderwijs.

Inzonderheid werden de deuren der gehoorzaal, ook wel van den Dom, wijd open gezet en trad een der hoogleeraren, òf uit eigen beweging, òf op uitnoodiging van de staten, de vroedschap, de curatoren of den senaat op, zoo dikwerf een gebeurtenis, voorspoedig of noodlottig voor het vaderland of het huis van Oranje-Nassau, was voorgevallen of een der spruiten uit dit huis de Academiestad met een bezoek vereerde. Zoo verheerlijkte Graevius in 1689 de roemrijke omwenteling, die Willem III op den troon van Engeland verhief, en herdachten van de Poll en Bondam in 1679 en 1779 de Unie van Utrecht, den hoeksteen der Nederlandsche Republiek. Op zijn beurt boeide Petrus Burman in 1706 een schare toehoorders, de overwinningen vereeuwigende, door de Nederlandsche troepen en die der bondgenooten op den vijand behaald. Ook hield hij in 1713 een lofrede op den vrede, in de raadkamer van het Utrechtsche stadhuis gesloten. Nauwelijks was Willem IV met de hooge waardigheden van stadhouder en kapitein-generaal-admiraal bekleed, of Drakenborch begroette hem in persoon in Juli 1747 te dezer stede uit naam van den senaat. Eveneens herinnerde men bij den dood van koningin Maria en bij dien van Willem III zoowel aan de deugden en loffelijke hoedanigheden der vorstin, als aan de zeldzame grootheid van den koning-stadhouder, bij welke beide gelegenheden Graevius wederom de redenaar was.

Die redevoeringen, in 't openbaar uitgesproken, strekken ten bewijze, dat de priesters der wetenschap een diep besef hadden van den band, die de Hoogeschool aan 't vaderland en aan het vermaarde stamhuis van Oranje-Nassau verbond. Evenzeer ziet men het hierin, dat zij in hachelijke tijdsomstandigheden, b.v. in 1666, besloten, den gemeenschappelijken maaltijd, dien zij gewoon waren jaarlijks met of zonder hun echtgenooten te houden, te schorsen, totdat men òf een eervolle zege had bevochten, òf den vrede was deelachtig geworden. Die gezindheid van den senaat kennende, zond de vroedschap in October 1697 den Rector Magnificus een viertal toortsen, opdat ook de Universiteit deel mocht nemen aan de algemeene vreugdebetooning ter zake van den pas tot stand gekomen vrede.

Gevoelden de hoogleeraren zich één met het vaderland, geheel vereenzelvigd hadden zij zich bovenal met de Inrichting, in dienst waarvan zij zich hadden gesteld. Zoodra de Academische senaat in Juni 1672 bericht had gekregen van den aantocht der Fransche legerbenden, wendde hij zich tot den raad der stad met de vraag wat te doen. De raad achtte het geraden, de taak der beantwoording dier vraag op zijn eigen schouders te laden. Toen niet lang daarna de gehoorzalen en de daarheen leidende gangen door de Fransche gezagvoerders in voorraadschuren van graan en meel waren herschapen en eerst tegen 't eind van September door toedoen van Rector en Curatoren weer toegankelijk werden, nam de senaat het besluit, zoowel in als buiten de vacantiën de gewone voorlezingen te houden, opdat alle aanleiding tot vernieuwing van 't misbruik werd weggenomen. Gehoord hebbende, dat in ditzelfde rampzalig tijdsgewricht de Roomsch-katholieke geestelijkheid het voornemen aan den dag legde, om de gehoorzalen, als aanhangsel van den dom, aan zich te trekken, wendde dezelfde senaat het dreigend onheil met kracht en beleid af.

Een ander voorbeeld. Tweemalen in den loop van de laatste dertig jaren der zeventiende eeuw namen de staten van Holland, op aandrang der Curatoren van de Leidsche Universiteit, zich voor te bepalen, dat niemand binnen de grenzen van hun gewest zou worden erkend als doctor in de godgeleerdheid, de rechten, de geneeskunde of als meester in de wijsbegeerte, dan zij, die te Leiden waren gepromoveerd. De Utrechtsche senaat, hierin een verkorting van de rechten zijner Academie ziende, kwam er tegen op. Het was op zijn initiatief, dat

de staten der provincie een krachtig vertoog richtten tot die van Holland, waarin zij aantoonden, dat het in strijd zou zijn met het volkenrecht, met de Unie van Utrecht, die de verplichting oplegde, elkaars voorrechten te handhaven, strijdig ook met de bedoeling der stichters van de Leidsche Hoogeschool, wanneer de graden, te Utrecht verleend, in Holland niet langer werden erkend. Eerlang gewerd hem de zelfvoldoening, dat aan zijn protest gehoor werd gegeven.

In 't laatst van Mei 1795 noodigde de municipaliteit den senaat uit, deel te nemen aan een optocht ter verheerlijking van het Haagsche verdrag, eenige dagen tevoren met de Fransche Republiek tot stand gekomen. Het antwoord luidde, dat de senaat zich aan geen andere optochten placht aan te sluiten dan aan de zoodanige, welke op de Hoogeschool betrekking hadden. Dezelfde mannelijke onverzettelijkheid, voortspruitende uit hun onveranderlijke genegenheid voor het voorwerp van al hun zorgen, openbaarden zij, nadat hun Instelling in October 1811 in een „école secondaire" was veranderd. Gelijk de Rector zich van nu aan in zijn officiëele briefwisseling noemt „de Rector van de voormalige Universiteit van Utrecht", tituleeren de leden van den senaat zich in een schrijven aan den grootmeester der keizerlijke Universiteit te Parijs „de hoogleeraren van Utrecht". Zulk een afschuw hadden zij van de benaming „école secondaire".

Waren de professoren in die mate verknocht aan hun werkplaats, er ligt in opgesloten, dat zij levendig belang moesten stellen in alles, wat hen aanging, die het voornaamste element eener hoogeschool zijn, in de studenten. In 1656 was de stedelijke raad van zins, het voorrecht, betreffende de verminderde belasting op den invoer van wijn en bier ten behoeve van de burgers der Academie, in te trekken. De senaat verklaart zich tegen dit plan op grond dat de studenten er door genoopt kunnen worden naar elders te gaan of gedwongen, zich met een te geringe hoeveelheid van die versterkende dranken te vergenoegen. Meer dan eens leest men, dat de senaat in barre winters, niet zelden zelfs nog in de maand Februari, het geven van colleges uitstelt wegens de scherpe en Scythische koude, die het water in doorzichtige marmeren rotsblokken doet verkeeren, of uit hoofde van den ingevallen dooi, die de wegen onbegaanbaar maakt.

Treffend voorwaar is die belangstelling der hoogleeraren in de studentenwereld. Zij stellen zich, hoewel vruchteloos, in de bres voor

die jongelingen, welke de Fransche bewindhebbers in 1813, als om het contrast met Leiden en Groningen te verscherpen, — 't was hier immers maar een école secondaire — in de nationale garde willen inlijven. In Augustus 1815 zegt de Rector, vergezeld door een commissie uit den senaat, de studenten, uit eigen beweging uittrekkende om, zoo „iste Napoleon Bonapartus" mocht wederkeeren, hem gewapenderhand te bestrijden, op plechtige wijze vaarwel en begroet hen bij hun terugkeer eenige maanden daarna niet minder plechtig. In 1827 werden de kweekelingen van de Faculteit der geneeskunde, die bij de te Groningen heerschende ziekte de lijdende menschheid te hulp waren gesneld, herwaarts teruggekeerd, door den senaat verwelkomd en met loffelijke getuigschriften vereerd. Eveneens reikte hij dergelijke getuigschriften uit aan hen, die zich een paar jaren later bij 't woeden der cholera in deze stad zelve hadden verdienstelijk gemaakt.

Kenmerkend is uit dit oogpunt vooral hetgeen in de jaren van den Belgischen opstand gebeurde. Niet alleen werd de krijgshaftige schaar ook nu weder met keurige aanspraken uitgeleide gedaan en werd zij bij haar terugkomst welkom geheeten. Maar bij het heengaan werd zij bovendien door den senaat begiftigd met een sierlijk vaandel, door eenige dochters van professoren vervaardigd, en met een aantal exemplaren van een geschrift door de medische Faculteit opgesteld en raadgevingen en voorschriften behelzende betrekkelijk de op den veldtocht in acht te nemen levenswijze. Gedurende dien veldtocht vierden de Utrechtsche jagers, terwijl zij te Tilburg vertoefden, met opgewektheid den verjaardag hunner Hoogeschool en werden hierbij verrast door de toezending van een ruimen voorraad ververschingen, hun door den senaat aangeboden.

Maar ik mag niet te lang stil staan bij dusdanige bijzonderheden, die, hoezeer mede den aard der Instelling teekenende, de eigenlijke kern van haar wezen te weinig raken. Zeer terecht hadden de Utrechtsche hoogleeraren, tegenover Leiden, er tegen geprotesteerd, dat men hun Universiteit het recht zou ontnemen, ingezetenen van Holland graden toe te kennen, zijnde het destijds in alle landen van Europa een vast gebruik, dat zij, die den titel van doctor aan een erkende Academie hadden verkregen, bevoegd waren, „hun wetenschap alom, waar ter wereld ook, te exerceeren." De Universiteit toch, hier gevestigd, had geen bijzonder Utrechtsch of Nederlandsch karakter:

zij was een Europeesche hoogeschool, gelijk elke andere. Het eenige verschil tusschen haar en b.v. de zestien, die in Duitschland waren gesticht vóór die van Marburg, bestond hierin, dat zij niet was geënt op den stam der katholieke kerk. Voor 't overige was alles hetzelfde. De voordrachten, te Utrecht gehouden, liepen over geen andere wetenschappen dan over die, welke, aan welke Europeesche Academie ook, in de vier Faculteiten werden onderwezen. Men hield er college over de rechten, de historie, de staatkunde, de oude talen, de welsprekendheid, de wijsbegeerte, de godgeleerdheid, de kerkgeschiedenis, de Oostersche talen, de gewijde oudheden, het Hebreeuwsch, de wiskunde, de geneeskunde, de heelkunde, de ontleedkunde, de kruidkunde, de natuurkunde, de scheikunde, de sterrekunde. Daarenboven was er reeds in den eersten tijd een enkel vak, dat thans nog op de Series gemist wordt, zooals de „militaire architectuur, de castrametatio en het in slagorde stellen van een leger", in al hetwelk een lector onderricht gaf, zooals er in 't begin der negentiende eeuw ook een lector was in 't Italiaansch.

Deze vakken beoefenden de hoogleeraren, deze vakken beoefenden de studenten. Men bevindt niet, dat de Utrechtsche Academie, wat aangaande een andere Nederlandsche hoogeschool is verzekerd, de eenzijdige dochter was der theologie, ancilla theologiae. Een zeker overwicht moge deze wetenschap een tijdlang hebben gehad, blijkbaar b.v. hierin, dat de Faculteit, die aan haar den naam ontleent, nog in de achttiende eeuw bij een promotie in een andere faculteit deze of gene stelling weerde of liet wijzigen, die haar toescheen niet genoeg met de Schrift te strooken, men bespeurt geenszins, dat de grondleggers der Universiteit andere wetenschappen bij de godgeleerdheid hebben laten achterstaan. Onder de twaalf het eerst benoemde professoren zijn er slechts twee voor de theologie. Hoe verdraagzaam ook de hoogleeraren in dit vak reeds vroeg waren, toont het voorbeeld van dien Israëliet, die in 1662, na eenige weifeling, door den senaat tot een examen in de geneeskunde werd toegelaten.

Er waren dispuut- en andere colleges; er waren ook examens. Zij waren ten getale van drie. Dewijl echter, buiten degenen, die mettertijd een graad zochten te verwerven, velen alleen kwamen om te hooren, beperkten zich de examina tot de eerstgenoemden. Men heeft eenige reden om te gissen, dat die examens voor bijna niemand een

struikelblok op den weg der studiën behoeven te zijn geweest. Het zwaartepunt der academische werkzaamheid was gelegen in de dispuutcolleges en in de voordrachten. Dwaal ik niet, dan zal de hoogleeraar niet alleen of niet zoozeer hebben medegedeeld wat hij als kennis, die de proef kon doorstaan, vermocht voor te dragen, maar hen, die naar hem luisterden, veeleer hebben ingeleid in den gang zijner studiën, hun hebben gewezen, langs welken weg die kennis was te verkrijgen en uit welke bronnen zij voortkwam. Bij de schier onbeperkte vrijheid, die het deel was ook onzer Universiteit, als zijnde mede een spruit van den kamp om de vrijheid; bij den, zooals wij gewoon zijn te zeggen, ongeorganiseerden of weinig georganiseerden toestand der Hoogeschool; bij den geringen druk der examens schijnt het niet anders te hebben kunnen zijn. Men gaf hooger onderwijs ter wille van de wetenschap.

Is dit zóó geweest, dan zullen die professoren hebben getracht, hun leerlingen diep te doen gevoelen, dat de wetenschap, om met den Britschen denker te spreken, geen rustbed is, noch een terras met een fraai uitzicht, noch een hooge toren, noch een terrein om elkaar te bevechten, noch een winkel om handel in te drijven, maar een rijk magazijn, geopend tot roem van den Schepper en voor het welzijn der menschheid. Zij zullen er hun aandacht op hebben gevestigd, dat de wetenschap voor hem, die aanvangt met haar beoefening, eerst is wat Amerika was voor de zeevaarders, die het ontdekten, die zelfs geen vermoeden hadden van de werkelijke gesteldheid van het nieuwe werelddeel, en dat, naar mate men ze nader leert kennen, de ware wetenschap zich steeds te meer voordoet als betrekkelijk, als altijd onvolledig, altijd voor volmaking vatbaar.

De mogelijkheid is niet te ontkennen, dat er onder die talrijke groep der voormalige hoogleeraren een enkele zij geweest, die, verlegen met zichzelf, als een onnutte dienstknecht in den wijngaard des Heeren hebbe rondgedoold. Te aannemelijker zelfs wordt deze veronderstelling door een plaats uit een brief van Ruhnkenius van 1778, waarin hij, Wijttenbach voor een vacature aanbevelende, zegt, dat de Heeren van Utrecht sinds eenigen tijd slechts stumpers hebben beroepen. Maar op een dag als deze ziet men dit over het hoofd. Liefst stel ik mij hen allen voor als gezamenlijk en achtereenvolgens rusteloos arbeidende aan de volmaking van dit huis van kennis, over welks hechtheid wij

ons thans verheugen. Ook hem, die maar één talent had en er med woekerde, sluiten wij niet uit van onze vereering.

Overeenkomstig de opvatting hunner eeuw deden zij geen hoog eischen — iets, dat heden ten dage een volstrekte noodzakelijkhei is, — maar vergenoegden zich met de geringe hulpmiddelen, die me hun aan de hand kon doen. Wat Gerard Johan Mulder openlij heeft uitgesproken hebben zij gedacht en in toepassing gebracht: „voc hooger onderwijs heeft men noodig kamers, groot genoeg om er i samen te komen, woonhuizen en woonvertrekken, boeken, papie pennen en inkt, rust en alzoo weinig afleiding". Niet minder hebbe zij voor waar gehouden wat John Stuart Mill zegt, dat eenzaan heid, in den zin van dikwijls alleen te zijn, een eerste voorwaarde voor diepte van overdenking. Anderhalve eeuw of een eeuw vóó Niebuhr heeft menigeen van hen getoond doordrongen te zijn va de waarheid der gedachte, door den grondlegger der Romeinsch historie met woorden omkleed: „Alleen door den uitsluitenden dienst der wetenschap kan daarin een hooge graad van voortreffelijkheid worder bereikt". Zich ten volle bewust van de eeuwigheid der wetenschap en va de kortstondigheid van het aardsche leven, verstonden zij niettemin d kracht van het woord: de patientie dat is het genie.

Hoe ware het anders mogelijk geweest, dat, gelijk van sommige staat aangeteekend, een honderdtal toehoorders zich dagelijks naa hun voorlezingen spoedde of dat hetzij een enkel werk of een breed reeks van geschriften den naam van zoovelen hunner hadde vereeuwigd Niemand van hen heeft zeker vermoed, dat men hem, met den maatsta nu en dan in onze eeuw aangelegd, metende, met zekere minachtin een kamergeleerde zou hebben genoemd of hem het schrijven va lijvige boekdeelen als een soort van vergrijp zou hebben toegereken Gansch en al opgaande in hun wetenschap, maakten die geleerden van hu plicht hun uitspanning, getuige de Rector, die, in Maart 1795 aftredend te midden van 't algemeen gehuil en van 't knarsen der tanden, toe Nederland een schok werd toegebracht, die het op zijn grondveste deed dreunen, een rede hield over het genoegen, dat de studie de wiskunde oplevert, de voluptate, ex studio matheseos capienda.

Aan die zucht om geheel voor hun wetenschap te leven paarder die hoogleeraren of vele van hen een ongemeene bescheidenheid, dat onbedrieglijk kenmerk van den echten beoefenaar der wetenschap.

In de korte levensberichten, omtrent hen tot ons gekomen, leest men meermalen: geen lijkrede werd gehouden, dewijl de hoogleeraar het bij zijn leven had verboden. En in 1729, na 't overlijden van een der leden van de juridische Faculteit, werd de senaat in kennis gesteld van een geschrift, zestien jaren tevoren door hem en drie zijner medeleden opgesteld en onderteekend en aldus luidende: „Wij ondergeschreven Professoren, considererende de last van het doen van een oratio funebris, alsmede de ijdelheid van louanges, die daarbij aan de afgestorvenen gemeenlijk gegeven worden, verklaaren en betuygen, dat wij niet alleen elkander hebben ontslagen van het houden van dergelijke rede, maar tevens verzoeken, dat door niemand een worde gehouden bij 't overlijden van een onzer." — Wij, op onze beurt, gelooven niet tegen hun bedoeling te handelen door nu nog den wensch te ontboezemen: „Vrede zij hun assche".

Wij keeren terug tot de Universiteit in haar geheel. Twee honderd en vijftig jaren heeft zij bestaan en is, als kweekschool van wijsheid en bron van volksgeluk, in eere en aanzien geweest bij landgenoot en vreemdeling. In den loop dier elkander snel opvolgende jaren verliep er geen dag, die niet, evenzeer als de dagen, die wij beleven, de vergankelijkheid van al het ondermaansche predikte. In die lange rij van jaren zijn koninkrijken te niet gegaan en republieken op hun puinhoopen verrezen, republieken wederom in koninkrijken of keizerrijken herschapen, gansche staten van een eigen bestaan beroofd en voor immer bij den nabuur ingelijfd, vorsten, over schier onbeperkte macht beschikkende en over millioenen onderdanen gebiedende, van hun tronen neergedaald en in 't openbaar ter dood gebracht. Vuurspuwende bergen en aardbevingen, storm en hagelslag, verdelgden in een oogenblik tijds in wijden omtrek de resultaten van den ingespannen arbeid van meer dan één menschengeslacht.

Alles wisselde en veel verdween,
Niets bestendigs hier beneên.

Zelfs wat ondenkbaar schijnt is niets dan de eenvoudige waarheid: de zelfstandigheid van 't geheele vaderland ging verloren, en niettemin bleef de Utrechtsche Academie, hoe ook gebeukt door de fel op haar aanstormende baren — luctor et emergo —, pal staan als een rots —

saevis tranquilla in undis — en trotseerde den tijd. Juicht, feestgenooten, over die taaie levenskracht.

Men pleegt den bloei eener Hoogeschool af te meten naar 't aantal harer studenten. Welnu, toetst men dien van Utrechts instelling van hooger onderwijs aan dien maatstaf, dan bespeurt men, behalve in deze eeuw, geen voortdurenden aanwas van dat cijfer, maar ook geen aanmerkelijken achteruitgang. In 1736, zagen wij, was het getal 229, in 1786, bij het derde vijftigjarig jubilé, 208. In 1800 waren er nog ongeveer 200 studenten, in het noodlottig jaar 1811 zelfs nog meer dan 100, en na de herstelling van 's lands onafhankelijkheid groeide het cijfer zoozeer aan, dat er in 1827-28 meer dan 500 op de rol waren ingeschreven. Toen was het, alsof een geestdrift, hoedanige in de dagen van Abélard of van de renaissance de lieden voor zuivere wetenschap, of in die der kruistochten voor het geloof had bezield, op nieuw den geheelen mensch ging bemachtigen. Toen was het, dat het acht van de hier werkzame professoren aan ruimte van lokaliteit ontbrak voor de meer dan 160 personen, die hun voordrachten verlangden aan te hooren.

Was er tijdelijk eenige achteruitgang, dan was het, ten minste grootendeels, doordien het geheele vaderland onder zware rampen gebukt ging. Immers het ligt in den aard der zaak, dat de Universiteit, zoo eng verbonden aan het gemeene vaderland, zich niet voor schudding en beving kon vrijwaren, wanneer dat vaderland aan aanvallen van buiten ten doel stond of van binnen werd bestookt. Dat ondervond zij in 1672, toen het lieflijk geluid der Muzen door het gekletter der wapenen werd overstemd en die zanggodinnen zelve de haar wettig toekomende plaats aan stapels meel moesten inruimen. Waar tevoren — ik zeg het Graevius na — de keur der natie en van het buitenland de ooren opende voor de lessen der wijsheid, daar werd nu de spijze des lichaams uitgedeeld aan hongerige zoetelaars en legerknechten; wat een werkplaats van geleerdheid was geweest werd een bergplaats van proviand; in de zalen, waar de ziel placht gevoed te worden met de kennis der goddelijke en der menschelijke zaken, daar werd nu de maag gevuld van nuchteren soldaten. Toen kwijnde een oogenblik de Hoogeschool, want vele van haar kweekelingen en een enkele der professoren weken naar elders, en wie er overbleven werden te zeer door zorgen en kwellingen gedrukt en door

een bang voorgevoel van verzwaring van 't juk verontrust, dan dat zij de opgewektheid hadden, benoodigd voor wetenschappelijke nasporingen.

Maar, geloofd zij de Voorzienigheid en geprezen de wakkere held uit het huis van Oranje, die tweede Scipio, die andere Camillus, de nevelen der duisternis trokken op. De machtige en overmoedige koning, die gewaand had boven het lot, den sterveling beschoren, verheven te zijn, werd in eigen persoon een toonbeeld der wisselvalligheid van het wereldsche; de overwinnaar keerde den overwonneling den rug toe. Deden zich ook nog jaren daarna de financiëele naweëen van den gevoerden krijg ten nadeele van de beurzen der hoogleeraren gevoelen; werden zelfs hun bezoldigingen tijdelijk besnoeid, geen nood: de spijs des lichaams konden zij een wijle ontberen, zoo maar het voedsel des geestes hun niet werd onthouden. Pas was de vijand afgetrokken, of de Hoogeschool hief, fier als weleer, het hoofd weder op.

Mocht dus de Universiteit tot de stille werken des vredes wederkeeren, niet zoo voorspoedig was het vaderland. Hoe vaak achtten in de eerstvolgende dertig, veertig jaren 's lands regenten zich op nieuw verplicht, niet zelden ondanks zichzelven, het zwaard wederom uit de scheede te trekken en de fakkel der vernieling te zwaaien. Maar de Academie viel bij al die oorlogen het geluk ten deel, dat het gebulder van 't geschut en der musketten de stem harer leeraren niet weer tot zwijgen bracht, noch de jeugd werd genoodzaakt naar een veilige schuilplaats om te zien.

De eerste halve eeuw van het leven der Universiteit was een tijdvak van niet te langzame ontwikkeling. In de jaren na den inval der Franschen groeiden haar naam en beteekenis zoozeer aan, dat zij tegen 't einde der zeventiende en in den aanvang der achttiende eeuw het toppunt van bloei bereikte en een tijdperk van luister beleefde, dat eerst na 1815 is geëvenaard of overtroffen.

Doch in den loop dier achttiende eeuw, tegen de nadering van het derde vijftigjarig jubilé, was het, alsof de stralen van de zon der gerechtigheid iets van hun schitterenden glans verloren. De toevloed van vreemdelingen naar de Nederlandsche Hoogescholen over 't gehee was niet zoo groot meer als weleer. Zooals de kooplieden der Republiek niet langer de eenige waren, die de Europeesche natiën voorzagen van hetgeen zij behoefden, zoo zocht de jongelingschap dier volkeren niet

meer in zoo grooten getale op de lettermarkten der Zeven Provinciën hetgeen ook in haar eigen vaderland was te vinden. Een andere oorzaak, waaraan men zoo niet den stilstand, dan toch den geringen vooruitgang der Utrechtsche Hoogeschool in die jaren heeft te wijten, was de verslapping der voorbereidende studiën. Maar hetgeen het meeste kwaad deed was dat een deel der Academieburgers, op 't voorbeeld van de ingezetenen der stad, partij begon te kiezen in de onzalige geschillen, die destijds het land in rep en roer brachten, en, in plaats van zich in de studie te verdiepen, aan de oefeningen der vrijkorpsen deel nam of wel het tooneel der woelingen verliet.

Evenwel, de laatstgenoemde oorzaak van belemmering hield eerlang op te bestaan. Evenals in het gansche vaderland werd mede aan de Hoogeschool de rust hersteld. Doch de Universiteit moest zich het zware offer van 't verlies van vier harer hoogleeraren laten welgevallen, die deels omdat zij waren aangesteld door een als onwettig gequalificeerde overheid, deels omdat zij zich niet buiten de verdeeldheden hadden gehouden, uit hun ambt werden ontzet.

Daarenboven was de tijd der verademing van zeer korten duur. De bewegingen der jaren, voorafgaande aan de vernieuwing van den voormaligen regeeringsvorm, waren slechts het voorspel geweest van de zooveel heviger orkanen, die het land dadelijk daarna beroerden en in 1795 ten val brachten. Zelfs weet ik niet, of de term „verademing" juist aanduidt den toestand tusschen 1787 en den intocht der Fransche legers. De regeeringsvorm — het is waar — was hersteld, maar met geweld. De eendracht werd niet herboren. Tweespalt en partijschap bleven voortwroeten. Er heerschte een zekere onrust in de gemoederen en in de hoofden, die als een profetie was van de dingen, die nog komen zouden. Voor zooveel onze Instelling betreft, openbaarde zich dit o. a. hierin, dat, zooals burgemeesteren den senaat bij herhaling meldden, er studenten waren, die bij de predikatie in de kerken verwarring aanrichtten.

De profetie werd vervuld. Het besluit der municipaliteit van 19 Maart 1795, waarbij Rector en secretaris werden benoemd, had tot opschrift: vrijheid, gelijkheid, broederschap. De vrijheid van den nieuwen stempel, waarin men zich van nu aan mocht verheugen, had in haar nasleep, dat, tegen de privilegiën, aan de woningen der hoogleeraren de eer der inkwartiering van Fransche soldaten ten deel viel

en dat alle leden van den senaat hadden te onderteekenen een verklaring van den volgenden inhoud: „Ik beloof onderwerping aan den thans plaats hebbenden regeeringsvorm, gegrond op de oppermacht des volks, gelijkheid en vrijheid; verpligte mij bij dezen vrijwillig en op poene van als verstoorder der openbare rust te zullen worden aangemerkt, om nimmer door redeneeringen, lessen, onderwijs of voorspraak in het openbaar of meer heimelijk daartegen te handelen, maar in tegendeel, voor zoover mijn beroep of post dit medebrengt, daaraan, zooals een vrijen burger betaamt, bevorderlijk te zijn, erkennende, dat ik door geen andere macht, hetzij kerkelijke, hetzij wereldlijke, hiervan kan worden ontslagen."

Ziehier het begin van een reeks van aanslagen en vernederingen, voor de Hoogeschool weggelegd. Er volgde meer. De nationale vergadering, representeerende het volk van Nederland, die het opstellen eener staatsregeling tot taak had, ging met het plan om, Leiden tot nationale universiteit te verheffen, deze hoogeschool het uitsluitend recht van het toekennen van graden te verleenen en haar drie mindere academiën ter zijde te stellen, Groningen, Harderwijk, Breda. Wel verloor de bedreiging, die daarin voor de parel aan Utrechts kroon verscholen lag, haar gewicht tegelijk met de verwerping van 't geheele ontwerp en met het aftreden der vergadering; doch zóó lang hadden de trouwe wachters niet gedraald met in de bres te springen. Zoowel een goed deel van Utrechts burgerij als het provisioneel gemeentebestuur had zich onverwijld tot de nationale vergadering gewend, ten einde te pleiten voor het goed recht der stad op 't behoud harer Universiteit, die zij een honderd zestig jaar lang nagenoeg alleen uit eigen fondsen had in stand gehouden.

Kort hierna zag de Hoogeschool vele harer kweekelingen, uit vrees van bij het leger te worden ingelijfd, naar buitenlandsche academiën vertrekken. In weerwil verder dat de Rector Magnificus, Philip Willem van Heusde, aan 't hoofd van een commissie uit den senaat, die den koning van Holland dadelijk na zijn troonbestijging te 's Gravenhage haar hulde kwam bieden, hem in een toespraak in de Fransche taal opmerkzaam maakte op den heilrijken invloed van kunst en wetenschap op den voorspoed der volkeren, liepen er te dier tijde wederom geruchten, die bezorgdheid wekten voor het voortbestaan dezer Inrichting. Zij werden niet bewaarheid. Toch behaagde het

het Opperwezen, in dit tijdperk geenerlei bezoeking of verootmoe(aan Utrechts Academie te onthouden. Gedurende het jaar 1811 haar in de personen harer vertegenwoordigers tot twee malen t(beleediging aangedaan, hoedanige één individu zich zelden laat \ vallen. Eenige leden van den senaat zullen den prefect va departement der Zuiderzee de Celles, wiens naam geen rec aard Nederlander anders dan met afgrijzen kan uitspreken, begr Dag en uur zijn vastgesteld: de leden van den senaat verschijn prefect kwam niet opdagen.

Zóó de dienaar, zóó de heer. Den 6den October 1811 be keizer Napoleon de stad Utrecht. Des avonds te half zes verl hij audientie in het voormalig paleis van koning Lodewijk. Ool senaat was gelast er zijn opwachting te maken In de voorzaa hij aan leden van 't bestuur van het departement en van de rechterlijke en andere ambtenaren, bedienaren van 't woord v verschillende kerken, edellieden, officieren, burgers, wien niet. D na den ander of allen gezamenlijk werden door den dienstdo kamerheer binnengeleid in het vertrek, waar de keizer hen st op een tapijt, versierd met een grooten adelaar, ontving. Alle senaat met zijn Rector Heringa liep in de wachtkamer he weer, vernam na eenig toeven, dat hij niet tot het hol van den l zooals de Rector de audientiezaal noemt, zou worden toegelat kon onverrichter zake huiswaarts keeren. Dat waren de koni van wie Ruhnkenius op zoo fieren toon had gewaagd. Men zich uit in gissingen naar de reden der smadelijke bejegening. antwoord volgde binnen een paar weken.

Den 22sten October van 't zelfde jaar vaardigde Napoleon, gel dagbladen dadelijk berichtten en toen ook op geen andere wijze werd bekend gemaakt, het beruchte besluit uit, waarbij de Utrech Hoogeschool met een tweetal athenaea werd herschapen in een, secondaire.". Wat was dat, een école secondaire? Nooit heeft met meer recht kunnen zeggen:

Es ist nicht diesz, es ist nicht das,
Es ist ein sonderbares was.

Niemand, noch de keizer zelf, noch Frankrijks toenmalige mi

van binnenlandsche zaken, noch de grootmeester der Universiteit van Parijs wist het vraagstuk op te lossen. Wel mocht Heringa beweren, dat dit besluit met veel overhaasting, zonder kennis van zaken was genomen. Één man was er maar, die zich aanmatigde, een uitlegging te geven. Het was de prefect de Celles. Volgens hem verloor de Academie van nu aan de bevoegdheid om graden toe te kennen en om voordrachten te houden over de godgeleerdheid, de rechten, de genees- en de scheikunde. Gelukkig werd hij op het laatste punt door een officiëel schrijven van den grootmeester der Parijsche Universiteit weersproken.

Inmiddels straalde nu en dan iets door van de eigenlijke bedoeling van 't besluit. De école secondaire van Utrecht werd gerekend te behooren tot het arrondissement van de Leidsche Hoogeschool. In September 1812 beval de Rector dier Universiteit, Brugmans, dat de lessen alhier den 3den November moesten aanvangen. Om de ondergeschiktheid der school van den tweeden rang goed te doen uitkomen werd de geheele senaat uitgenoodigd, op dien datum de plechtige opening van het studiejaar te Leiden bij te wonen. Hij was hiertoe ongezind, doch liet zich fatsoenshalve door een tweetal afgevaardigden vertegenwoordigen, die hierdoor in 't oog van sommigen veel gelijkheid verkregen met hen, die bij een triumf in 't oude Rome de kar van den zegepralenden veldheer volgden. Krachtens een order van den prefect van het departement der Zuiderzee mocht de école secondaire in 't begin niet meer dan 15,000 francs jaarlijks aan de stad kosten, zijnde nog niet eens het zevende gedeelte van de voor haar onderhoud vereischte som, en hadden de studenten de overige uitgaven te dekken. Deze schatting te heffen was het werk van den Rector, die, Doctor en Hoogleeraar in de godgeleerdheid, hierdoor tegelijk als tolgaarder werd aangesteld. De bezoldigingen der hoogleeraren werden òf ten deele, òf in 't geheel niet uitbetaald. De studenten, die een graad wenschten te verwerven, waren verplicht, ten minste eenigen tijd te Leiden te vertoeven.

Had men vóór October 1811 te Utrecht geen grond tot bekommering gehad? Eenigermate voorzeker, want de beide Fransche inspecteurs, in Juni van dat jaar hierheen gezonden, om een onderzoek in te stellen naar den toestand der Hoogeschool [1]), hadden reeds iets

[1]) Zie Bijlage II.

van het naderend onheil te verstaan gegeven. Zelven hadden zij er echter niet toe medegewerkt. Alhoewel zij in hun nasporingen tamelijk oppervlakkig waren geweest en hoofdzakelijk hadden gevraagd naar de herkomst van de beurzen der theologen, was hun rapport een ware lofrede op alles, wat zij hier hadden gezien of niet gezien, gehoord of niet gehoord.

In weerwil van die lofrede was het sober gesteld met het uit de schipbreuk geredde wrak van de voormalige Academie. Desniettemin, ook deze keer overleefde zij het verderf, haar toegedacht door den geweldenaar, een benaming, opzettelijk, naar 't schijnt, uitgedacht om den aard van zulke niets ontziende veroveraars als Nebukadnezar en Napoleon naar het leven te teekenen. De ruim veertig jongelingen, grootendeels Nederlanders, die zich in het rampspoedige jaar 1812-13 lieten inschrijven, toonden, evenmin als eens Terentius Varro aan de Romeinsche Republiek, aan de levensvatbaarheid der Inrichting te wanhopen. En dat zij werkelijk in stand bleef is men bovenal verschuldigd aan de eendracht, de vastberadenheid en de zelfopoffering der professoren, gevoegd bij de wijsheid, de veerkracht en het beleid van den Rector Heringa. Wel verre van gehoor te geven aan voor hen persoonlijk verleidelijke aanbiedingen en de Universiteit in den steek te laten bleven zij met onwrikbaren moed op hun post. Is het niet alsof, met het oog op hun standvastigheid, de dichter het goddelijke

„Justum et tenacem propositi virum”

heeft gedicht?

En de Rector. Door zichzelf nu eens als weg te cijferen en zich tal van onaangenaamheden te laten welgevallen, mits maar de belangen van het hem toevertrouwde pand niet te zeer werden gekrenkt, door zich dan weer als in 't oneindige te vermenigvuldigen en altijd „sur le qui vive” te zijn; door nu eens wakker op te komen tegen de beschikkingen der Fransche machthebbers, dan weer ze te verijdelen door een wel overlegd dralen heeft hij zich de eer waardig gemaakt, als een tweede Fabius Cunctator, als de redder der Hoogeschool te worden begroet. Brengen wij hulde aan de nagedachtenis dier kloeke en vrome mannen en verblijden wij er ons over, dat de Rector Magnificus van 't jaar 1863—64, in November 1863 de herleving der Academie in

een rede, alleen voor dit doel gehouden, herdenkende, ons daarin is voorgegaan en aan hun verdiensten ten volle recht heeft doen wedervaren.

Waarom die droevige herinneringen uit het verleden opgehaald? Juist omdat zij ons stof tot vreugde geven op dezen dag, door ons te doen zien, hoe ook hier het goede uit het booze is voortgesproten. Den 28sten November 1813 schudde Utrecht het juk der Fransche overheersching af. Reeds den 4den December herstelde de provisioneele regeering der stad den senaat in het recht van het toekennen der graden. Een besluit van Z. K Hoogheid den prins van Oranje van den 10den Februari 1814 bekrachtigde die voorloopige beschikking. Hiermede geenszins tevreden, rustte koning Willem I niet, voordat de Universiteit tot zulk een trap van volmaaktheid was opgevoerd, dat zij zich in allen deele van haar taak kon kwijten. Willem II volgde het voorbeeld van zijn doorluchtigen vader. En hoe groot de belangstelling is van Z. M. den thans regeerenden vorst in den bloei en den roem van Utrechts Academie, wien behoef ik het mede te deelen? Vele van hen, die het koninklijk woord hebben gehoord, tot tweemalen toe uitgesproken in 1849 en in 1853, dat daarvan ten waarborg verstrekt, zijn nog in het land der levenden.

Men zou zeggen: hoe laat het zich dan verklaren, dat desniettegenstaande in onze eeuw, in 1836, in 1848 en nog vóór kort voorspellingen van een mogelijke opheffing dezer Universiteit zich deden hooren en menigeen diensvolgens zich op nieuw bevreesd maakte? Werwaarts men het oog richt,

Wij zien het, maar begrijpen 't niet.

Nooit had deze Hoogeschool meer leerlingen dan in deze eeuw, en nog op dit oogenblik telt zij bij honderden de zoodanigen, die juist hier bevrediging zoeken van de edelste aandrift der menschelijke natuur, en hen zou men de wijde wereld inzenden. Hoe, in een tijd dat wetenschap en beschaving op veel lager standpunt stonden, in 't begin der zeventiende eeuw, was aan een andere Academie, aan die van Oranje, het aantal der studenten zoo gering, dat het zeggen was: het academisch korps te Oranje bestaat uit den Rector, den secretaris en den pedel — tres faciunt collegium —, en niemand sprak er van afschaffen. En in een eeuw, welke meent die der verlichting bij uitstek te zijn, zou men de piëteit, aan de vaderen verschuldigd, zoozeer verloochenen, dat het erfdeel dier vaderen, een

hunner instellingen, uit kleine beginselen ontstaan en van lieverle aangegroeid, zoo maar te niet werd gedaan.

Heden ten dage betreurt men in Frankrijk, dat de omwenteling v 1789, die de provinciën, de parlementen en zoo veel meer over boc wierp, die van alles „table rase" maakte, tot zelfs van den Christelijk godsdienst, van de vierentwintig inrichtingen van hooger onderwi welke er tevoren waren, het meerendeel te gronde heeft gericht. I gebeurde in een fel bewogen tijd en was het werk van lieden, d in hevigen hartstocht opbruisende en de moeielijke kunst van 't geeren niet kennende, begonnen met alles het onderste boven keeren. Doch waar ter wereld kan men iets dergelijks verwachten dagen van rustig en ordelijk beheer bij een geregelden gang van zake

Beide, èn de zaak der wetenschap, èn die der maatschappij, vorc ren, dat de perken van 't hooger onderwijs steeds wijder worden u gezet, niet ingekrompen. Er is geen waarheid, die niet haar pu van uitgang heeft in wetenschappelijke ervaring, die niet voortko uit een bibliotheek of een laboratorium. Zoolang nu op welk gebi ook, op dat van de studie der talen en der geschiedenis even go als op elk ander, niet alle waarheden zijn opgespoord, zoolang is gee der eens bestaande inrichtingen, die zich dit tot taak stelt, overbodi Niet zonder reden noem ik de wetenschap der talen en die der g schiedenis in 't bijzonder, omdat deze, die tot doel hebben de kenn der menschheid en van haar ontwikkeling, nog in een staat va kindsheid verkeeren en hier nog een wijd veld ter bearbeiding braa ligt. Daarbij doet het niets af, hoe groot Nederland of zijn bevolkir is. Het getal der academiën, zegt van Heusde, mag niet word afgemeten naar de uitgestrektheid van 't grondgebied, noch naar h cijfer van de bevolking des lands.

Op het domein van elke wetenschap zijn specialiteiten en general seerenden noodig. Heeft men voorheen wellicht meer aan de noo zakelijkheid der laatsten gedacht, thans dreigen de eersten zoozeer de voorrang te verkrijgen, dat een hoogeschool er min of meer h karakter door kan aannemen van een instelling, waar privaatles wor gegeven. Eerlang wordt het alzoo een dringende eisch, dat de g neraliseerende richting, die denkbeelden doet ontkiemen en gedachte doet rijpen, niet geheel worde verdrongen. Geen specialitei toch kan meenen, dat zijn onderzoekingen haar einddoel in zichzelv

hebben. Slechts met betrekking tot het geheel hebben zij recht van bestaan, maar dan ook groote waarde.

Op deze en andere wijzen openbaart het zich, dat de academiën, zoo immer, nog in geen lengte van tijd haar taak zullen hebben voltooid. Bovenal hebben zij een plicht te betrachten, waarvan de beteekenis juist in de dagen, die wij beleven, helder uitkomt. Het is, een bolwerk te zijn voor de handhaving der vrijheid van de wetenschap. Nog geen twintig jaren geleden heeft een aan een naburige Universiteit aftredend Rector zijn waarschuwende stem verheven en er op gewezen, dat die vrijheid der wetenschap, evenals zij in het Oosten van lieverlede is opgeofferd ten behoeve van de heerschappij der kerk, zóó ook in het Westen gevaar loopt in kerkelijke kluisters te worden geslagen. De tijd, sinds voorbijgegaan, heeft het zegel op zijn woord gedrukt. Die vrijheid der wetenschap, dat hoofdbeginsel, hetwelk het aanzijn gaf aan Neerlands instellingen van hooger onderwijs, zij en blijve ons heilig. Op den gedenkpenning van het eerste eeuwfeest dezer Academie staat de zinspreuk gegrift: templum sapientiae, atrium libertatis. Die zinspreuk worde ook in de toekomst geëerbiedigd.

Wat betreft de maatschappij: is het rijk der domheid geheel verdelgd en dat der volkomen deugd op aarde neergedaald? Zeker niet, wanneer nog moet worden bewaarheid wat vóór kort een Engelsch historieschrijver van den eersten rang en een der beste kenners van de geschiedenis der eerste Fransche omwenteling als zijn gevoelen voordraagt, dat er, van nu aan, ten minste nog een gansche eeuw van strijd en onrust zal voorbijgaan, alvorens de democratie al de armzalige trappen van de heerschappij der kwakzalverij heeft doorloopen, aleer een verpeste wereld is uitgebrand en zij weder jong en groen begint te worden.

Er kan bij gevolg niet met te veel zorg voor worden gewaakt, dat het heilig vuur op het altaar der wetenschap niet uitdoove. Volstrekt onmisbaar is voor een volk, dat sinds eeuwen niet meer in den toestand der barbaarschheid verkeert, de voortdurende aankweeking van den wetenschappelijken geest. Ook ten opzichte van een natie geldt: wie niet voortschrijdt gaat achteruit. Zal zij niet in 't niet verzinken, dan heeft zij te beseffen, dat studie en wetenschap het plechtanker zijn van den staat.

Dat besef bij Neerlands bevolking levendig te houden, dat heeft ook de Utrechtsche hoogeschool ten allen tijde als hare roeping aangemerkt. Zij wenscht daarmede voort te gaan. En dat zal zij, nu zij in het afgeloopen jaar heeft ervaren, dat zij, die haar het naast staan, zich in zoo hooge mate beijveren haar daartoe beter dan tot dusver in staat te stellen In de eeuwig gedenkwaardige vergaderingen van den raad dezer gemeente, van de staten van dit gewest, van een deel der burgerij, van commissarissen der oud-studenten, van 't bestuur van 't Utrechtsch Genootschap, tegen 't eind van 't vorige jaar en in 't begin van '86 gehouden, zijn een reeks van besluiten genomen, die, eerlang ten uitvoer gelegd, een nieuwen tempel der wetenschap in ons midden zullen doen verrijzen of de studiën op andere wijze ten steun zullen verstrekken. Men heeft, en terecht, de eendrachtige samenwerking van de stichters onzer Academie geprezen. Deze uitnemende deugd heeft ook uwe besluiten gekenmerkt, leden van 't bestuur van stad en gewest, burgerij van Utrecht, oud-studenten dezer Universiteit, directeuren van 't Utrechtsch genootschap. Wij betuigen u onze erkentelijkheid voor de denkbeelden, die ten grondslag hebben gelegen aan die besluiten, hoogachting voor de wetenschap, oprechte waardeering van een der heilrijkste stichtingen uwer voorouders, denkbeelden, waarvan het te grondvesten gebouw de welsprekende getuige zal zijn. Evenzeer zullen wij u dankbaar zijn voor de uitkomsten uwer besluiten, uwen rechtmatigen lof verkondigen, wanneer eens de statige bouw zal zijn voltooid. Ongetwijfeld, de heerlijkheid van het latere huis zal grooter zijn dan die van het eerste. Ongetwijfeld, het werk zal zijn maker loven. Ongetwijfeld, het huis zal de leeraren tot een sieraad zijn. Mogen ook de leeraren het huis steeds tot een sieraad verstrekken.

Gesterkt door uw vertrouwen, gaat de Academie het nieuwe tijdperk, dat zich voor haar opent, met gerustheid te gemoet. Mocht zij eens weder bedreigd worden, zij rekent op den bijstand der machten, die haar tot nog toe hebben ter zijde gestaan, allereerst op dien der regeering van 't rijk, die ook van haar zijde, door 't laten slaan van een fraaien gedenkpenning, een zoo krachtig bewijs heeft gegeven van haar belangstelling in 't feest, dat wij vieren. Geheel beveiligd zou zij zich inzonderheid achten, indien zij er op kon bouwen, dat ook buiten haar engeren kring nog één keurbende de wachtposten betrok.

En aan niemand zou zij die eervolle hoede liever toevertrouwen dan aan u, oud-studenten dezer Hoogeschool, aan u, die door uw opkomst in breede gelederen op dezen dag en door het offer, mede door u gebracht, een zoo sprekend bewijs geeft van de sympathie, welke u bezielt voor de stichting, die immers ten uwen aanzien aan haar heerlijke bestemming heeft beantwoord. Moge alzoo mettertijd de vereeniging, door u in den zetel der voormalige Unie opgericht, naar 't voorbeeld van Edinburg en Brussel of anderszins, door zoovele banden aan de Academie worden vastgesnoerd, dat zij zich geroepen acht, als een permanente staf te zijn ter bewaking van de muren van Sion.

Dan zal over vijftig en honderd jaren en later in deze gewelven of waar ook in deze stad het lied van van Dam van Isselt op nieuw kunnen weerklinken:

Beur, Utrechts school, het hoofd naar boven,
Geen tijd vermocht uw kracht te dooven,
  Gij schittert heerlijk nog, zijt groot.
't Is statig u voorbij gevaren,
Dat derde (vierde, vijfde) perk van honderd jaren,
  Dat zooveel roem en eer besloot.

Dan zal de Universiteit, die door de zon der gerechtigheid wordt beschenen, geen aanval van wien ook hebben te duchten. Hem, die nochtans eenige neiging daartoe mocht verraden, zouden wij toeroepen:

Dieu nous l'a donnée, gare à qui la touche.

Ik heb gezegd.

Bijlage I.

Wat er voor pleit, de voormalige Utrechtsche Academie met den naam „Provinciale Hoogeschool" te bestempelen.

In de redevoering, door den aftredenden Rector Magnificus den Hoogleeraa Land te Leiden uitgesproken den 8sten Februari 1886 en ter zelfder tijd in ' licht gegeven, wordt, blz. 31, de voormalige Utrechtsche Hoogeschool ee „stedelijke" genoemd. De steller dezer Bijlage daarentegen noemde ze in d rede, door hem uitgesproken den 21sten Juni van 't zelfde jaar in de Domker te Utrecht en ten zelfden dage uitgegeven, blz. 9, een „provincial Universiteit". Dr. Land komt, naar aanleiding dier tegenspraak, op de zaa terug in het „Verslag van de lotgevallen der Leidsche Academie", uitgebracht de 21sten September l.l. en insgelijks in 't licht verschenen (zie aldaar blz. 21, *noot* 1 Toegevende, dat alleen de souverein, hier de staten van Utrecht, bevoegd wa de in de stad Utrecht bestaande Illustre school tot „Hoogeschool" te verheffe kan hij toch de qualificatie „stedelijke" niet prijs geven. Immers, zegt hi zij werd, ook na 1634, door de stad onderhouden, had geen eigen forum e buiten Burgemeesteren geen Curatoren.

Dat alles is grootendeels onweersprekelijk. Dat de Utrechtsche inrichting, oo na Academie te zijn geworden, niettemin hoofdzakelijk uit stads kas werd g voed en haar verzorgers uit de vroedschap werden genomen sproot, geloof ik uit haar verleden voort. Zóó was het geweest, toen zij nog maar Illustr school was. Zóó bleef het, dewijl niemand daarin verandering wenschte i 1636, noch de regeering der stad, noch de staten der provincie.

Moet zij daarom „stedelijke Academie" heeten?

Aan het stellen van die vraag behoort, geloof ik, een andere vooraf te gaan stedelijke of provinciale volgens de opvatting van het verleden, dan wel va het heden? Zich richtende naar de beide zoo even aangehaalde merkteekenen onderhoud door de stad en beheer door leden van den stedelijken raad, zo men ze in onzen tijd ongetwijfeld met den naam „stedelijke" aanduiden. I de zeventiende eeuw echter nam men het, dunkt mij, niet zoo nauw met di benamingen. Naar 't mij voorkomt, maakte men zooveel haast met de oprichtin der Utrechtsche Universiteit, met de verheffing der Illustre school tot Academi dat men er niet of ternauwernood aan dacht vast te stellen, of zij stedelijke, provinciale Hoogeschool zou heeten. Zoo iets moet men wel denken, dewij voor zooveel mij bekend is, de tijdgenooten der stichting er niet van gewage

De bedoeling nu van dit kort vertoog is niet zoozeer, Dr. Land te wee leggen, maar veeleer om aan te wijzen, wat de bewering schijnt te wettige dat de voormalige Utrechtsche Hoogeschool een „provinciale" kan word genoemd. Die bewering steunt hoofdzakelijk op vierderlei grond.

1°. Zij wordt in 't leven geroepen door de staten en is dus de Hoogescho der staten of van de provincie, onverschillig wie de kosten draagt en het dag lijksch bestuur heeft. De staten zeggen in 't octrooi, dat zij ze oprichten, opda zij moge strekken „tot profijt, eer en lustre der provincie; dat zij het octro bevinden te behooren ten dienste en oorbaar van provincie en stad." Het octroo

s vele malen afgedrukt, zie kortheidshalve L o n c q, *Hist. Schets der Utrechtsche Hoogeschool*, blz. 24 vlg.

2°. De staten treden nu en dan op als opperbewindvoerders der Universiteit. Niet lang na de instelling der Academie, nog in 1636, richtte de senaat een verzoekschrift tot de staten tot het bekomen, ten behoeve van de studenten, van vrijdom van belasting op wijn en bier, te vinden in de Aanteekeningen op de oratie van H e r i n g a in de *Annales Academiae Rheno-Traiectinae van* 1824—25, blz. 110 vlg. In Augustus 1637 wordt de aanvraag door den Rector herhaald, zie de *Resolutiën* der staten op 11 Aug. van dat jaar bij L o n c q, *Hist. Schets der Utrechtsche Hoogeschool*, blz. 38, *noot* 1. Vooreerst kwam er niet veel van; maar in de vergadering der vroedschap van den 25sten Augustus 1643 werden met eenparige stemmen gearresteerd „Leges et statuta Academiae Ultraiectinae" waarin ook de verlangde vrijdom wordt toegestaan. Ook wordt daarin een eigen forum aan de Academie toegekend, L o n c q, l.l., blz. 39 vlg. Doch die wetten waren kort van duur. In de raadsvergadering van den 11d October 1643 werd medegedeeld, dat de heeren der twee voorstemmende leden van de staten „murmureerden" over de privilegiën, en inzonderheid over het forum, alsof de vroedschap hierin haar macht ware te buiten gegaan, en dat die heeren daartegen iets schenen te „machineeren". Zij, die dit zeiden, bedrogen zich niet. Weldra kwamen de staten inderdaad in verzet; de „leges et statuta" werden dien ten gevolge den 15den Maart 1644 door andere vervangen, en in die nieuwe bepalingen, wederom door de vroedschap opgemaakt, is het eigen forum zoo goed als verdwenen, L o n c q, blz. 45 vlg.

Andere bewijzen voor de stelling, dat de oppermacht over de Universiteit bij de staten berust, zijn: de vertoogen, in 1670 en 1693 door hen gericht tot de staten van Holland, om te voorkomen dat de graden, te Utrecht verleend, in de provincie Holland hun effect verloren, *Notulen van den Utrechtschen Senaat*; *Resolutiën der stad Utrecht* van 27 Dec. 1670, 16 Maart en 10 April 1693; H e r i n g a, l.l. blz. 113 vlg.; V a n A s c h v a n W ij c k, *de stad Utrecht in hare betrekking tot de Hoogeschool*, blz. 47 vlg.; L o n c q, l.l., blz. 144 vlg.

Het edict, door de staten van Utrecht uitgevaardigd in Juni 1695, waarin, behalve anderen, ook de professoren in de theologie werden aangemaand, alles te vermijden, wat de rust en den vrede in de kerk en in de Academie zou kunnen verstoren, en de aanschrijving aan dezelfden, negen jaren later, waarin hun wordt bevolen, niet meer te reppen over de Coccejaansche gevoelens, den Hoogleeraar R o ë l l te laste gelegd, L o n c q, blz. 147 vlg.

De manege, na eenig aanhouden van wege de vroedschap eerst opgericht in 1704, toen de staten er toe genegen waren, en opgeheven, in weerwil van den tegenstand der vroedschap in 1729, toen de staten dit verlangden, L o n c q. blz. 143.

De invloed, door de staten op een enkele benoeming geoefend, b. v. op die van Jan C a s t i l i o n, eerst lector, daarop professor in 1752, L o n c q, blz. 193.

De eed, door de representanten 's lands van Utrecht en door het Intermédiair administratief Bestuur der voormalige provincie Utrecht in 1796, 97, 98 vastgesteld, en de orders, door hen uitgevaardigd met betrekking tot dien eed, bindende ook voor de professoren, *Notulen van den Utrechtschen senaat* op de genoemde jaren; L o n c q, blz. 272 vlg.

De oratiën, op aanschrijving der staten gehouden door de Hoogleeraren G r a e v i u s en P e t r u s B u r m a n in de jaren 1689, 1695, 1702, 1706, 1713 ter zake van het koning van Engeland worden van Willem III, van het overlijden van Maria, van den dood van Willem III, van de overwinningen, door de Nederlandsche troepen en die der bondgenooten op den vijand behaald, van den vrede, in de raadkamer van het Utrechtsche stadhuis gesloten, *Notulen van den Utrechtschen senaat* op die jaren.

De missive, in 1742 door burgemeesters en gecommitteerden tot de academische zaken aan den senaat gezonden, waarin wordt voorgeschreven, dat, bij de

redevoeringen, in 't openbaar gehouden, de leden der staten het eerst zijn aan te spreken en met welke formule, dan de leden der vroedschap en met welke formule, *Notulen van den Utrechtschen senaat* op dat jaar.

3°. De sommen geld, meermalen door de staten bijgedragen in de kosten der Universiteit, b. v. in 1704 voor een rijschool, die voor een derde ten laste kwam van de stad, voor twee derden van de staten, Loncq, blz. 143; in 1693 tot schadeloosstelling van een proponent, ten einde, bij de voortdurende ziekelijkheid van den Engelschen predikant, de hier vertoevende 70 à 80 Engelsche en Schotsche studenten de gelegenheid te geven, des Zondags naar de kerk te gaan. De staten zonderden daarvoor 200, de raad 100, de predikant 150 gl. af, Loncq, blz. 146; in 1716 en 1721 een jaarwedde van 600 gl. aan een professor juris publici ten bate van Johannes Jacobus Vitriarius en van Everardus Otto van Asch van Wijck, *De stad Utrecht in hare betrekking tot de Hoogeschool in dezelve gevestigd*, blz. 42, *noot* 1, en Loncq, blz. 120. Andere voorbeelden zijn: de twee derde gedeelten, door de staten betaald van de bezoldiging, 900 of 1000 gl. groot, van den straks genoemden lector, vervolgens Hoogleeraar Jan Castilion, Loncq, blz. 193; de bijdragen, door de staten bewilligd ten behoeve van traktementen voor leeraren in het dansen, het schermen en bij vernieuwing in het paardrijden, Loncq, blz. 213, en de twee maal 2000 gl., sinds 1798 jaarlijks door de provincie uitgekeerd aan twee hoogleeraren in de theologie, *Notulen van den Utrechtschen senaat.* Bovenal is hierop te letten, dat, ten einde de stad in haar uitgaven voor de Hoogeschool te steunen, de staten mettertijd een aanzienlijk deel der provinciale geldmiddelen aan de stedelijke kas afstonden, van Asch van Wijck, l.l. blz. 42.

Nog zie ik een indirecte bekrachtiging van de meening, die ik voorsta, hierin, dat toen, uit naam van den senaat, in Mei 1766 de Utrechtsche Hoogleeraar Johannes David Hahn den voormaligen Leidschen Hoogleeraar Andreas Weis, later gouverneur van Prins Willem V, vroeg, of de prins gezind zou zijn, eerlang bij zijn bezoek te Utrecht te luisteren naar een aanzoek van den senaat ter herkrijging of verkrijging van een aantal verloren gegane of steeds vruchteloos gewenschte voorrechten, het antwoord van Weis was, dat hij het raadzaam achtte, zich allereerst te verzekeren van de medewerking van het eerste en het tweede lid der staten, *Geheime notulen van den Utrechtschen senaat* op het aangehaalde jaar. En evenzeer hierin, dat in 't verloop van den tijd de stadhouder meer en meer gekend wordt in de benoeming zoowel van de lectoren en professoren als van den Rector Magnificus. Zoo werd in 1768 de Rector Magnificus in overleg met den stadhouder benoemd, *Notulen van den Senaat*; in 1749 Sebald Rau, op aanbeveling van Zijne Hoogheid, aangesteld eerst als lector, daarop als buitengewoon Hoogleeraar in 't Hebreeuwsch en in de Oostersche talen, *Notulen van den senaat*, en was het op uitdrukkelijk verlangen van Willem IV, dat in 1748 Johan Friedrich Reitz werd benoemd tot opvolger van Arnold Drakenborch, tot gewoon Hoogleeraar in de Geschiedenis en de welsprekendheid, Loncq, blz. 195, 196. Aan die benoeming was voorafgegaan een schrijven van den secretaris des stadhouders aan de vroedschap, behelzende een terechtwijzing ter zake van hetgeen zij reeds, buiten voorkennis van Zijn Hoogheid, had gedaan tot het bekomen van een plaatsvervanger van Drakenborch. Immers, het werd sedert 1747 regel, dat de stadhouder werd geraadpleegd over alles wat niet alleen de benoeming, maar ook den titel en de bezoldiging der Hoogleeraren betrof, Loncq, blz. 222. Wat meer is, alreede een halve eeuw tevoren ontzag de stadhouder-koning Willem III zich niet, in 1698 een reeds gedane benoeming, die van Campegius Vitringa, wijl hij op onderscheiden punten de leer van Coccejus was toegedaan, te vernietigen, m.a.w. Vitringa te gelasten te blijven waar hij was, nl. te Franeker, Loncq, blz. 122.

Waarom wijs ik op die voorbeelden der bemoeiing van den stadhouder met

de aangelegenheden der Hoogeschool? Omdat die bemoeiing zich, dunkt mij, slechts laat rechtvaardigen, indien men de Academie voor een „provinciale" houdt. De stadhouder is een dienaar van de staten, niet van de vroedschap. Wanneer hij zijn gezag laat gelden in zaken, de Academie aangaande, kan hij het alleen doen als gemachtigde van de staten, als de zoodanige, die handelt waar anders de staten bevoegd waren te handelen.

4o. Op gezag dier staten, als van den souverein, hebben ook de promotiën plaats, Van den Bergh, *Gedenkboek van het tweede eeuwfeest der Utrechtsche Hoogeschool*, blz. 7. Ik zou bijna zeggen, dat dit recht van promotie op zichzelf de Hoogeschool tot een provinciale stempelt. Het is waar, dat ook een kwartierlijke Academie dat recht kan hebben, Bouman, *Geschied. van de voormalige Geldersche Hoogeschool*, enz., I, blz. 264; maar van een stedelijke heb ik het nooit gehoord. Vgl. Barlaei *epist.* n°. 176; „Leidenses inter *scholam Illustrem*, qualem habet Brema, Steinfurtum, Hardervicum, Daventria, et *Academiam* sive scholam, privilegiis a suprema potestate donatam, distinguunt et jura promovendi, immunitates ac specialis fori gratiam, necnon studiorum universitatem Academiae Τὸ εἶναι dare contendunt," aangehaald bij Bouman, l.l., blz. 116, *noot*.

Een iegelijk is het bekend, dat in onze vroegere Republiek de perken der verschillende colleges of machten niet zoo juist waren afgebakend als in ons koninkrijk der 19de eeuw. Maar niet minder weet men, hoe jaloersch die voormalige lichamen en magistraatspersonen op hun bevoegdheden waren. Wanneer nu de raad der stad, gelijk men ziet, de staten bij herhaling laat ingrijpen, zonder in verzet te komen, of, biedt hij aanvankelijk tegenstand, zich weldra onderwerpt, dan leid ik hieruit af, dat hij de staten als de hoogste overheid met betrekking tot de Academie eerbiedigt; dat hij, wanneer het moet worden uitgemaakt, de Academie als een provinciale Academie beschouwt.

Ik sta dan ook niet alleen in de verdediging der thesis, dat de in 1815 overledene, op andere wijze herborene instelling een provinciale inrichting is geweest. Bij Wagenaar, *Vaderl. Geschied.*, XI, blz. 244, leest men: „De staten 's lands van Utrecht hadden in Sprokkelmaand dezes jaars besloten, de doorluchtige school, die door de stad was opgericht, tot eene Hoogeschool des Landschaps te verheffen." Herman Johannes Royaards, in der tijd Hoogleeraar in de theologie te Utrecht, drukt zich, *Historisch karakter der tegenwoordige Nederl. Universiteiten als waarborg voor haar voortdurend bestaan*, blz. 23, dus uit: „De Illustre school te Utrecht werd door de souvereine staten der provincie tot Universiteit geoctroijeerd met gelijke regten, als welke aan Leiden, Franeker en Groningen toekwamen. Zij werd even als die eene provinciale Universiteit, geene stedelijke, gelijk onkunde van hare geschiedenis haar dikwijls heeft genoemd." Van Asch van Wijck, *staatsraad en burgemeester der stad Utrecht*, zegt er dit van in zijn geschrift *de stad Utrecht in hare betrekking tot de Hoogeschool in dezelve gevestigd*, blz. 27 vlg.:

„Niet geheel ongegrond schijnt het, indien men vermoedt, dat bij eenigen, welke met de geschiedenis van de eerste oprigting der Hoogeschool te Utrecht of met de ware toedragt van zaken in dien tijd minder nauwkeurig bekend zijn, eene dwaling kan bestaan, namelijk deze, dat, daar men het altijd er voor heeft gehouden, dat door de stad Utrecht in de kosten der Hoogeschool oudtijds geheel en alleen werd voorzien, die inrigting slechts eene stedelijke was, gelijk van aard als de Athenaea of soortgelijke instellingen van onderwijs. Dan dit is eene meening, welke men teregt eene dwaling mag noemen. De Hoogeschool te Utrecht toch is, evenals die te Leiden, door den souverein opgerigt bij een octrooi, door denzelven verleend zoowel aan de stad Utrecht zelve, als aan de, reeds voor dien tijd, in die stad bestaande Illustre school".

TANTUM.

Bijlage II.

In *de Hist. Schets der Utrechtsche Hoogeschool* van Dr. Loncq leest men op blz. 282 het volgende:

„In afwachting van de komst der Heeren Cuvier en Noël kwam het den Academischen Senaat doelmatig voor, door eene ad hoc te benoemen Commissie uit zijn midden de geschiedenis, voor zooveel noodig, maar vooral den aard en de inrichting onzer Universiteit in de Fransche taal schriftelijk te doen uiteenzetten, en wel bepaaldelijk de verdeeling en de strekking van het onderwijs in de verschillende Faculteiten gegeven, en het onderling verband dier Faculteiten duidelijk te doen voorstellen.

Zoodanig volledig overzicht, meende men, zou voor de Fransche gedelegeerden meer waarde hebben dan alleen mondelinge mededeelingen, waarbij soms gewichtige zaken òf vergeten, òf niet goed begrepen werden. Aan dat denkbeeld werd op uitnemende wijze gevolg gegeven. Toen het merkwaardige stuk, waarvan een afschrift in het archief van den Senaat bewaard is gebleven, gereed was, besloot men hetzelve aan den Grootmeester der Keizerlijke Universiteit, den Baron Louis de Fontanes, te zenden, met verzoek de Heeren Cuvier en Noël, vóór hun vertrek naar Holland, daarvan kennis te doen nemen. Op de meest beleefde wijze berichtte de Grootmeester de ontvangst aan den Senaat, met vermelding, dat hij aan het genoemde verzoek voldoen zou en zich voornam die zoo gewichtige inlichtingen zelf met de meeste aandacht te onderzoeken.

De Parijsche afgevaardigden kwamen en werden op waardige wijze ontvangen. Het bedoelde opstel werd hun aanstonds aangeboden.

Het stuk scheen den Ondergeteekende zoo belangrijk, dat hij heeft gemeend, met goedkeuring van den Senaat, het als Bijlage aan de redevoering te moeten toevoegen.

J. A. WIJNNE.

No. 1. Acta Sen.
Anno 1811, 16 *Mai.*

PRÉCIS DE L'ÉTAT DE L'UNIVERSITÉ ÉTABLIE à UTRECHT.

I. *Origine et fondation de l'Université.*

L'Université, établie à Utrecht, doit son origine à l'amour pour les sciences, qui s'est manifesté de bonne heure dans la ville. En 1459 il y fut établi une Ecole Illustre, dans laquelle plusieurs hommes célèbres ont donné des leçons: et on y enseigna non seulement la langue Latine, Grecque, Hébraique et Chaldaique, mais aussi les mathématiques et on y exposa l'Ecriture Sainte par le secours des langues originales et des pères de l'église.

Dès l'année 1470 et par conséquent plus d'un siècle avant qu'il fût question de créer une Université dans la ville de Leide on songea d'en établir une dans celle d'Utrecht.

Mais les tentatives différentes, faites pour cet effet à diverses époques, ayant toujours échoué, il fut résolu en 1632 de donner plus d'étendue à l'Ecole Illustre, résolution qui ne fut effectuée cependant que dans deux années après, où l'on y appella pour professeurs les gens les plus capables dans les diverses sciences. Enfin la grande affluence d'étudians engagea en 1636 les états, vu souverains de la province d'Utrecht, à accorder à la ville, sur les fortes instances qu'elle fit, la permission d'ériger son École Illustre en une Académie ou Université avec les mêmes droits attachés aux Universités, déjà subsistantes dans la Hollande.

Cette Université n'a appartenu dès sa fondation qu'à la ville même, laquelle, pour subvenir d'abord aux fraix qu'elle devoit faire à cet effet, trouva une grande ressource dans la portion des biens Ecclésiastiques qui lui échut en partage. Elle a continué depuis de la soutenir principalement à ses propres fraix, n'étant soulagée qu'en partie par le gouvernement de la province ou du département. Aussi le magistrat de la ville a-t-il fait toujours l'office de Curateurs de l'Université.

II. *Situation de l'Université et sa célébrité.*

Cette Université est située très avantageusement non seulement à cause de la salubrité de l'air et des beaux environs de la ville, mais encore parce qu'elle est au centre de la Hollande et à peu de distance d'un nombre très considérable de villes et de villages, dont la ville d'Utrecht est environnée de toutes parts: situation vraiment unique et qui a paru de tout temps singulièrement

remarquable et intéressante par raport à la ville elle même, mais qui sans doute n'a pas peu favorisé depuis plusieurs siècles la culture des arts et des sciences dans son sein.

Aussi l'Université d'Utrecht a-t-elle été très celèbre dès son origine et a soutenu constamment avec honneur le rang qu'elle occupait parmi les institutions publiques: célébrité justement reconnue dans l'étranger et qui fait que cette Université est nommée dans l'Encyclopaedie l'une des plus célèbres de l'Europe. Elle peut se glorifier d'ailleurs d'avoir eu pour Professeurs un grand nombre de fameux savans, tels que Witsius, Noodt, H. Coccejus, Reland, Vitriarius, Burman, Drakenburgh, Duker, Mill, Otto, van Musschenbroek, Albinus, Oosterdijk Schacht, Wesseling, Castillon, Saxe, Hahn, Voorda et plusieurs autres: et actuellement encore il n'est point d'Université dans la Hollande où elle ne voie de ses élèves illustrer les chaires de Professeur qui leur sont confiées. Enfin depuis bien des années il est presque sans exemple qu'un Professeur ait quitté l'Université d'Utrecht par [1]) celle de Leide, quoique plusieurs y eussent été appellés. Au reste dans des tems de paix et de prospérité publique cette Université a été très fréquentée même par des étrangers de différentes nations: et ordinairement le nombre des étudians qui s'y trouvent est encore au de là de deux cents.

III. *Constitution du Sénat Académique.*

Le Sénat Académique est composé de tous les Professeurs de l'Université. Le Président, nommé Recteur Magnifique, et le secrétaire en sont changés annuellement, ainsi que les quatre assesseurs ou adjoints du Président, qui l'assistent dans des occasions solemnelles et qui sont pris des quatre Facultés, dont il sera fait mention plus bas. Ce Sénat s'assemble dans une Salle Académique.

Chaque Professeur nouvellement venu à l'Université fait son entrée par un discours publiquement prononcé en Latin sur une matière analogue à sa profession, et celui qui a fait les fonctions de Recteur Magnifique dépose sa charge et la transmet à son successeur par un discours prononcé de même en public et en Latin. Ordinairement il prend aussi une matière qui se raporte à la branche de doctrine qu'il professe, et toujours il touche ce qui est arrivé de plus remarquable pendant son Rectorat. Les orateurs ainsi que tous les membres du Sénat viennent en leur grand costume à ces solemnités, qui se font dans le grand Auditoire Académique.

Le Sénat n'a jamais eu une jurisdiction particulière, comme le Sénat des autres Universités de la Hollande, et il a été de tout tems très éloigné de la regarder comme un privilège désirable pour lui. C'était plutot à ses yeux un privilège onéreux et fertile en désagrémens pour des hommes entièrement voués par leur vocation et leur gout à la culture paisible et instructive des arts et des sciences et même un privilège préjudiciable à quelques égards aux vrais intérets des étudians qui n'étant pas soumis à la même jurisdiction que les autres habitans de la ville et faisant une espèce de société à part ne recherchent pas si aisément le commerce si utile d'une société, à laquelle ils sont étrangers en quelque sorte, et se laissent facilement dominer par cet esprit tout particulier de corps qui peut donner lieu à des excès et des désordres.

Ainsi les fonctions des membres du Sénat Académique se bornent à régler tout ce qui concerne le bien-être général de l'Université, pour autant qu'il dépend d'eux, et tout ce qui se raporte à l'instruction de la jeunesse soumise à leurs soins.

---

[1]) Lees: pour.

IV. *Manière d'Instruction.*

Les instructions, qui s'étendent à toutes les sciences, se donnent par tous les Professeurs chez eux aux étudians, qui pour pouvoir y être admis doivent, dès qu'ils viennent à l'Université, se faire inscrire chez le Recteur ou Président: et la liste en est renouvellée annuellement, les étudians ne demeurant pas réunis dans quelque édifice particulier ou Séminaire, mais dans des chambres louées chez les habitants de la ville.

Il y a en outre quelques instructions publiques qui se donnent par les Professeurs dans des auditoires ou apartemens Académiques.

Dans toutes leurs instructions les Professeurs suivent un certain système pour toutes les branches de doctrine qui en sont naturellement susceptibles et se servent pour ces objets soit de systèmes composés par d'autres savans ou de ceux qu'ils ont composés eux mêmes pour leur usage particulier: et suivant qu'ils le trouvent le plus convenable, tantot ils dictent leurs leçons soit en général ou en partie, tantot ils expliquent simplement en parlant à leurs auditeurs, et dans la plupart de leurs colleges ou instructions ils interrogent de tems en tems leurs élèves, afin de pouvoir juger de leur progrès et de leur capacité.

Ces leçons se donnent à des heures marquées et réglées d'un commun accord par les Professeurs selon la nature des choses et le plus d'utilité des jeunes gens, et l'annonce s'en imprime annuellement, avant que le cours des leçons académiques soit terminé. Elle sert pour toute l'année suivante, puisqu'il n'y a qu'un seul cours académique chaque année, ce qui met les Professeurs plus en état d'amplifier et d'aprofondir leurs instructions. Les heures sont déterminées de manière que les étudians, qui veulent s'appliquer, ont assez de tems pour eux, afin de mettre à profit ce qui leur a été enseigné par leurs Professeurs.

Afin de mettre les étudians mieux en état de s'exercer et de manifester les progrès qu'ils font successivement, il y a non seulement des colleges de dispute, où les choses qui leur sont enseignées se discutent par des Theses, que l'un d'eux défend contre les objections, que d'autres y proposent, mais ceux mêmes qui sont plus avancés et qui en ont le desir composent des Dissertations qu'ils défendent en public au grand auditoire Académique, tandis que l'un des Professeurs y préside.

Tous ces exercices se font en Latin, excepté un très petit nombre d'articles, sur lesquels, pour des raisons particulières, les leçons se donnent dans la langue du Pays. Ils se font en Latin, non seulement pour suivre l'ancienne et respectable coutume et afin que les étrangers, qui fréquentent l'université, puissent aussi suivre les leçons qui sont données, mais encore parceque c'est la langue universelle des savans, que tout homme qui veut cultiver à fond les études, auxquelles il se dévoue, ne saurait assez entretenir et se rendre familiaire: et l'on peut appliquer à toutes les études en général ce qu'a dit de celle de la Médecine en particulier Mr. de Fourcroy dans son discours prononcé pour exposer le projet de la Loi du 19 ventose an II sur l'exercice de la Médicine: „Les ouvrages des grands maîtres dans l'art de guerir sont écrits pour la plus grande partie en Latin et sont les sources, où les élèves ont dû puiser les véritables principes de l'art. Comment pourraient ils profiter de ces trésors et les avoir en quelque sorte à leur disposition, s'ils n'avaient en leurs mains la clef qui peut les leur ouvrir?"

Au reste les grandes et petites vacances, qui ont lieu à notre Université, comme dans les autres Universités de la Hollande, en donnant aux Professeurs un soulagement agréable et nécessaire dans leurs pénibles travaux Académiques les mettent en état de vaquer avec plus de loisir aux travaux du cabinet et donnent à leurs élèves l'occasion la plus propre de repasser avec plus de soin ce qu'ils ont appris durant le tems des leçons Académiques.

V. *Institutions publiques pour l'utilité des étudians.*

Entre les institutions publiques pour l'utilité des étudians il faut compter outre celles dont il sera fait particulièrement mention à article suivant la Bibliothèque publique, qui sert non seulement à l'usage des Professeurs, mais qui est aussi ouverte pour tout le monde à des heures fixées. Cette Bibliothèque, composée en partie de legs particuliers et qui est du reste aux fraix de la ville, est administratée par l'un des Professeurs comme Bibliothécaire.

Il y a en outre au service de l'université un manege, qui est pour un tiers aux fraix de la ville et pour les deux autres tiers aux fraix du ci-devant Département d'Utrecht. D'ailleurs l'autorité publique a eu soin que les jeunes gens puissent apprendre l'escrime et l'art de danser. Enfin ceux qui désirent s'instruire dans la musique, le dessein et autres beaux arts, propres à cultiver l'esprit, trouvent des occasions en abondance pour satisfaire un désir si louable.

VI. *Facultés différentes de doctrine.*

Les Facultés de doctrine sont divisées à l'Université d'Utrecht, ainsi qu'aux autres Universités de la Hollande, en quatre principales, qui sont la faculté de Théologie, celle de Jurisprudence, celle de Médicine et celle de Philosophie.

I. Faculté de Théologie.

La Faculté de Théologie, instituée pour l'instruction des jeunes gens, qui se dévouent au ministère sacré pour la communion des Protestans Réformés ou Calvinistes, est composée de quatre Professeurs en fonction Mrs. Royaards, Heringa, van Oordt et Pareau et de Mr. Rau, qui à cause de son grand age a obtenu l'éméritat.

Cette Faculté dirige en particulier tout ce qui concerne ses étudians. Pour cet effet elle s'assemble aussi souvent que les affaires à traiter le demandent. Elle a son Doyen ou Président qui fait en même tems les fonctions de secrétaire et qui remet chaque année au mois de Janvier sa charge au Professeur en Théologie, qui est en tour de lui succéder.

Mais quoique la Faculté de Théologie ait ainsi ses assemblées particulières et, ses actes particuliers, il s'en faut néanmoins de beaucoup qu'elle, fasse un corps particulier, et ses élèves sont aussi peu réunis dans des collèges ou séminaires séparés que les autres étudians qui se trouvent à l'Université. Aussi l'autorité, que les Professeurs en Théologie peuvent exercer sur leurs disciples, se borne-t-elle à des conseils et à des directions pour tous et à leur donner les attestations qui leur sont nécessaires avant qu'ils quittent l'université et qu'ils se présentent aux examens, que les corps Ecclésiastiques doivent leur faire subir avant de les admettre au ministère sacré. Avec tout cela, il est des étudians, sur lesquels ils ont plus d'autorité: Ce sont des jeunes gens qui obtiennent des bourses pour subvenir aux fraix de leurs études: et les Professeurs en Théologie, étant les administrateurs de ces bourses, doivent par-là même veiller que ceux qui en sont privilégiés répondent aux desseins bienfaisans des donateurs. Ces bourses sont des fonds, légués par des personnes charitables pour des étudians en Théologie, qui ont besoin de secours et qui se rendent recommandables par leur application et leurs moeurs: et par rapport à quelques unes de celles qui sont les plus considérables les Professeurs de la Faculté doivent annuellement rendre compte de leur administration à une commission de la chambre des orphelins établie dans la ville. Ces bourses sont exclusivement attachées à l'université d'Utrecht et y appartiennent comme une possession propre et particulière: et quelques unes sont prinsipalement destinées à l'usage des étudians qui viennent de l'étranger, particulièrement de ceux du Palatinat et de la Hongrie.

Comme docteurs publics les membres de la Faculté de Théologie ont en général pour but de former des élèves instruits et capables d'être de la plus grande utilité à l'église Chrétienne. A cet effet ils enseignent à leurs disciples tout ce qui se raporte directement à la doctrine Théologique, à l'interprétation des Livres sacrés, à l'art de prêcher et d'enseigner aux autres la Religion et à la direction des troupeaux qui seront commis à leurs soins: et outre les collèges de dispute et autres exercices indiqués ci-dessus ils ont soin d'exercer dans la prédication même ceux qui sont assez avancés dans leurs études. Cet exercice-ci se fait naturellement dans la langue dans laquelle les élèves seront un jour appellés à prêcher comme Ministres de l'Evangile.

Des quatre Professeurs en Théologie il y a deux Prédicateurs Académiques Mrs. Royaards et van Oordt. Ils prêchent tous les quinze jours chacun et dans la langue du pays durant tout le tems des leçons Académiques: et le Dimanche avant que le cours en recommence, ainsi que celui qui en précède la fin, le Prédicateur Académique adapte son discours à ces circonstances intéressantes.

A cette Faculté de Théologie est attaché dans cette Université le Professeur d'interprétation et d'antiquité sacrées et de Langues orientales, Mr. Pareau, et il en fait l'un des membres. Sa vocation principale est de faciliter à ceux qui se dévouent au ministère sacré l'intelligence des saints Livres, singulièrement de ceux de l'Ancien Testament. A cet effet il enseigne aux étudians en Théologie, dès qu'ils viennent à l'Université, les principes de la langue Hébraïque, nécessaire pour bien entendre non seulement l'ancien, mais encore le nouveau Testament, et à tous ceux qui le désirent les anciennes Langues, orientales, qui par leur grande affinité avec la langue Hébraïque y répandent le jour le plus utile. Il interprète pour ceux qui sont assez avancés et suivant leurs progrès différens quelques livres de l'ancien Testament. Il développe les fondemens et les règles de l'interprétation et de la critique de ces Livres selon que le besoin actuel le lui parait exiger. Enfin il expose tout ce qui apartient aux anciens usages tant religieux que civils, tant publics que domestiques du peuple Hébreux [1]), tels qu'ils sont raportés ou indiqués dans l'écriture Sainte.

2. Faculté de Jurisprudence.

La Faculté de Jurisprudence a deux Professeurs, Mrs. de Rhoer et Arntzenius. Elle traite le Droit naturel, le Droit des gens, le Droit public, le Droit criminel, le Droit civil tant des Romains que celui qui est établi par des loix récentes en y ajoutant l'Histoire non seulement de la jurisprudence, mais aussi du Droit Roman.

Elle considère le Droit naturel comme la source, dans laquelle on puise les principes de tout Droit. Le Droit des gens naturel (distingué du Droit des gens volontaire qu'on appelle et qui dépend des conventions et des alliances des peuples) n'est autre chose à ses yeux que l'application qui est faite du Droit naturel aux peuples entr'eux envisagés comme des personnes morales, de même que le Droit public universel n'est que l'application du Droit naturel aux fondemens d'une société civile. Du reste il est connu que le Droit public de chaque peuple s'est changé entièrement par les grands évènemens qui ont en lieu depuis quelque tems.

Comme le Droit civil donne aux principes du Droit naturel les modifications, définitions et ampliations nécessaires et que la lettre de la Loi ne suffit point, les Professeurs en Jurisprudence tâchent d'en faire connaitre la Théorie. A cet effet ils enseignent le Droit Romain, qui fut jusques ici la base de tous les

---

[1]) Lees: Hébreu.

Codes civils des nations de l'Europe et qui l'est particulièrement encore en France où le Code Napoléon contient un recueil des loix qui sont principalement en vigueur.

Cette instruction se fait à cette université de telle manière que des deux Docteurs, à qui elle est confiée, l'un se sert de la Méthode qu'a suivi Domat en recueillant l'esprit et la substance des textes qu' on trouve dans les Pandectes, pour en tirer les principes généraux, tandis que l'autre en suivant la Méthode de Pothier prend les textes entiers, tels qu' ils sont, les lie et les dispose sur un plan régulier.

A ces instructions est ajoutée l'Histoire de la Jurisprudence Romaine comme montrant l'origine, les progrès et la liaison des différentes parties, qui constituent cette Jurisprudence, son état sous les divers Empereurs et dans les siècles barbares, sa renaissance en Italie et son influence sur la législation dans des tems postérieurs.

Enfin, comme la lettre de la Loi ne fait pas connaître le système d'application et qu'il faut en connaître l'esprit et les motifs, on regarde l'histoire du Droit comme indispensablement nécessaire, puisqu'elle donne un tableau philosophique du Droit Romain, qu'elle en développe les principes et les fondemens généraux et qu'elle en indique les altérations, produites par la civilisation successive et par d'autres causes.

Ayant ainsi pénétré l' Etudiant en Droit des mêmes principes, qui ont animé les auteurs des Codes modernes, on les dispose à faire des progrès réels dans l'étude du Droit, actuellement en usage, à approfondir tous les détails du Code Napoléon et à les appliquer à des cas particuliers. A cette fin on demande aussi quelquefois l'explication plus ou moins étendue d'une loi, ou bien on propose des cas douteux pour les faire discuter et décider suivant les Loix établies.

3. Faculté de Médecine.

La Faculté de Médecine a trois Professeurs. Mr. van Geuns enseigne la Pathologie, la Pratique médecinale, la Thérapeutique ou matière médicale et la Botanique, et comme Archiatre du ci-devant département d'Utrecht il donne des leçons et des démonstrations cliniques dans la salle de l'Hôpital de St. Catherine. Mr. Bleuland donne des cours d'Anatomie, de Physiologie, de Chirurgie et d'accouchement. Mr. de Fremery donne des leçons de Chimie, de Pharmacie, de Zoölogie et de Médecine légale.

Ces Professeurs ont à leur usage un Théatre d'anatomie, un Jardin Botanique, un Laboratoire chimique, un Cabinet d'Histoire naturelle, établissements qui sont aux fraix de la ville, et un Institut Clinique.

Le Théatre d'anatomie est pourvu des instrumens nécessaires, et la ville paye un Prosecteur, destiné à aider le Professeur d'anatomie dans ses opérations. C'est actuellement le Chirurgien Pierre Koning.

Le Jardin des Plantes est aussi grand, aussi bien entretenu et fourni qu'aucun autre dans la Hollande. Son Directeur est en correspondance avec les principaux Jardins Botaniques de l'Europe, nommément avec celui de Paris, auquel il envoie des graines comme il en reçoit aussi annuellement. On y cultive audelà de 4000 espèces et variétés de plantes, dont 200 sont dans des serres chaudes et plusieurs espèces rares. On y trouve aussi un cabinet, dont Sa Majesté le Roi de Hollande a enrichi l'université et qui contient les parties charactéristiques d'un grand nombre d'arbres et d'arbrisseaux, artistement arrangés en forme de Livres.

Le Laboratoire Chimique est pourvu d'une collection intéressante de préparations Chimiques, comme aussi en grande partie des instrumens, nécessaires à la chimie pneumatique et perfectionnés par Mr. van Marum de Harlem. Les expériences s'y font pour les Cours de Chimie et de Pharmacie aux fraix

de la ville, qui fournit aussi un aide pour préparer tout ce qu'il faut dans les démonstrations.

Le Cabinet d'Histoire naturelle contient principalement une grande quantité d'animaux conservés en liqueur, ainsi qu'une belle collection d'Insectes et de quelques Zoöphytes et Coquillages.

L'Institut Clinique a été établi il y a plusieurs années par le Souverain de la Province d'Utrecht dans l'Hôpital de St. Catherine qui est une ancienne fondation départementale.

L'Instruction clinique s'y donne principalement dans la Médecine interne, tant parceque le grand nombre des étudians se destine principalement à la pratique interne, que parceque les malades reçus à cet Hôpital Académique ont pour la plupart des maladies internes. Cependant l'instruction s'y donne aussi dans la médecine externe, si parmi les maladies externes qui s'y voient il s'en trouve d'assez remarquables pour mériter d'y fixer l'attention des étudians. Le Professeur van Geuns est depuis quelques années Directeur de l'Institut, et il a pour assistans un médecin académique ainsi qu'un Chirurgien.

Comme l'Université ne possède pas un Cabinet d'Anatomie ou de Pathologie et que le Cabinet d'Histoire Naturelle n'est pas assez fourni de tous les objets nécessaires à l'instruction dans cette science, les Professeurs en Médecine ont tâché de suppléer à ce défaut en formant à leurs propres fraix des collections d'objets utiles et nécessaires à l'instruction des étudians. Ainsi Mr. van Geuns a formé une collection de pièces pathologiques et de drogues simples, et il a d'ailleurs un Cabinet de minéralogie. Mr. Bleuland a une collection des pièces, qui se raportent à l'Anatomie humaine et comparée, à la Physiologie et à la Pathologie et Mr. de Fremery une collection d'objets relatifs à l'Histoire Naturelle, à l'Anatomie comparée et à la minéralogie.

La Faculté de Médecine, dont le but est toujours de former non des Praticiens routiniers, mais des médecins par principes, tâche de diriger les études de ses élèves de manière que ce but si utile soit atteint aussi bien que possible.

A cet effet elle exige d'abord de ses élèves, outre d'autres connaissances préliminaires qu'ils peuvent acquérir dans la Faculté de Philosophie parmi nous et dont il sera parlé plus convenablement dans la suite, celles que notre Université leur fournit dans la Faculté de Médecine elle-même, où l'on donne particulièrement des cours de Zoölogie, de Botanique, de Chimie et de Pharmacie, dont il convient de parler ici.

Dans son cours de Zoölogie Mr. de Fremery, en prenant pour base le manuel de Mr. Blumenbach, modifié d'après les excellens travaux de Mrs. Cuvier, Lacépède, Duméril et autres, tâche de communiquer les vrais principes de cette science et de faire connaitre à ses élèves les espèces qui méritent le plus leur attention en ayant soin de leur mettre sous les yeux ce que peut lui fournir soit le cabinet Académique d'Histoire naturelle ou sa propre collection.

Le Professeur de Botanique, Mr. van Geuns, ne cesse de donner jôurnellement dans la saison, autant que son grand age le lui permet, des démonstrations Botaniques au Jardin des Plantes en choisissant les plantes les plus utiles, surtout en médecine et en Économie, sans négliger celles qui sont les plus remarquables par leur singularité et leur rareté.

Dans le cours de chimie, qui comprend aussi les élemens de la Minéralogie, Mr. de Fremery suit l'ordre naturel des choses selon la Méthode de Mr. de Fourcroy et en appuyant sur les principes solides, posés par l'immortel Lavoisier, il tâche de faire connaitre à ses Disciples au moins une partie de l'immensité des faits, dont cette science est composée et dont elle s'enrichit journellement, en indiquant toujours ses nombreux usages dans l'Économie et dans les arts, mais insistant principalement sur son utilité

dans l'étude de la médecine. Le même Professeur dans son cours de Pharmacie, après avoir développé les principes généraux de la science, s'attache à faire connaitre plus spécialement à ses élèves la Pharmacopie Batave, publiée en 1805, comme étant celle que tous les Pharmaciens de la Hollande sont obligés de suivre et qui est digne des maîtres de l'art qui l'ont composée.

Ces deux cours de Chimie et de Pharmacie sont appuyés par de nombreuses expériences, faites au Laboratoire de chimie.

Imbus de toutes les connaissances préliminaires, les élèves en médecine commencent l'étude de l'art par les parties Théoriques, qui en font la base solide, savoir l'Anatomie et la Physiologie.

Le Professeur Bleuland, en commençant son cours d'Anatomie par l'ostéologie, fait connaitre d'abord à ses élèves en détail les os du corps humain avec leurs ligamens et articulations et il y ajoute ensuite dans ses démonstrations anatomiques sur le cadavre l'exposition des diverses parties molles en donnant en même tems à ceux d'entr'eux qui le désirent l'occasion de disséquer eux mêmes les parties différentes du corps humain.

Suivant ensuite dans son cours de Physiologie les institutions de Mr. Blumenbach et y ajoutant les faits dont les plus célèbres Physiologistes Français, Allemands, Anglais et autres enrichissent continuellement la science, le même Professeur s'efforce de mettre les disciples au niveau des connaissances actuelles en éclaircissant sa doctrine par les pièces nombreuses, qui composent son Cabinet: ce qui lui fournit aussi l'occasion de comparer la Physiologie de l'homme avec celle de diverses classes d'animaux.

Instruits par les leçons d'Anatomie et de Physiologie sur la structure et les fonctions de l'homme sain, les élèves passent au cours de Pathologie, donné par Mr. van Geuns, qui suivant la route tracée par le célèbre Gaubius leur indique la nature, les causes et les symptômes des maladies en général en faisant usage de ce que non seulement les anciens auteurs, mais les plus modernes mêmes ont écrit de meilleur sur cette branche de la Médecine.

Les étudians passent ensuite au cours de Médecine pratique, donné par le même Professeur, qui les instruit sur la nature, les causes, les symptômes, la diagnose, la prognose et la méthode curative de toutes les maladies internes, tant aigues que chroniques, et il tâche de réunir dans un cadre étroit, approprié aux usages des étudians, tout ce que les maîtres de l'art anciens et modernes ont donné de plus important sur cet objet et rectifie le tout par une expérience pratique de cinquante ans.

Ayant reçu de cette manière une instruction pratique générale et particulière, les élèves sont tenus ensuite de s'appliquer à bien connaitre les substances alimentaires et médicamenteuses que les trois Règnes de la nature fournissent, ainsi que leurs vertus, afin d'avoir à leur disposition tout ce trésor, tant pour le régime des sains que pour la guérison des malades. — A cette fin Mr. van Geuns donne un cours de Thérapeutique ou de matière médicale.

Les étudians, étant ainsi préparés, passent au cours de médecine clinique, qui se donne à l'Institut Clinique de l'Académie. Là le même professeur, qui est directeur de l'Institut, choisit pour l'instruction des élèves les maladies qui méritent specialement d'être connues et suivies. La Méthode de l'enseignement est analytique, quand [1]) à la connaissance et à la diagnose du mal, en remontant des phénomènes qui paraissent, des symptômes et des causes manifestes à ce qui est plus abstrus et caché, à la nature et à l'espèce de la maladie, à la prognose, aux indications curatives etc.

Les élèves sont chacun à son tour exercés dans cet examen de la maladie pour venir enfin à la méthode curative par régime, diète et médicamens soit

---

[1]) Lees · quant.

internes ou externes, qui sont ensuite prescrits et corrigés par le Précepteur et mis en pratique. — Chaque étudiant va observer alors son malade sous l'inspection et la direction du médecin académique, qui tient régulièrement son journal, tandis que l'élève fait ses annotations pour être communiquées et jugées dans les leçons ou visitations académiques sur cet objet.

Dans le même tems que les étudians s'appliquent ainsi à connaitre la nature et le traitement des maladies internes ils suivent aussi les cours de Chirurgie et d'accouchement, donnés par le Professeur Bleuland.

Dans son cours de Chirurgie ce Professeur n'enseigne pas seulement les causes, les symptômes, la nature et le traitement des maladies Externes les plus notables en s'appuyant sur les faits et les observations des auteurs anciens et modernes, ainsi que sur sa propre expérience, mais il fait connaitre aussi les Instrumens de Chirurgie et les opérations qui se font au moyen de ces instrumens sur les diverses parties du Corps humain. Les opérations principales sont faites de tems en tems sur un cadavre par le Professeur lui-même en présence des élèves.

Le cours d'Accouchement, donné par le même professeur, expose les principes mécaniques de cet art selon la doctrine de Baudelocque et des meilleurs auteurs: et ce cours étant fini, les élèves font des accouchemens sur le Phantôme sous la direction du Précepteur. Enfin Mr. de Fremery donne de tems en tems un cours de Médecine Légale, dans lequel il expose, selon la Méthode de feu Mr. Metzger, Professeur à Koningsberg, tous les cas dans lesquels les loix, pour être justement appliquées, ont besoin des lumières de la Médecine.

Au reste les sage-femmes reçoivent du Professeur en l'art des accouchemens et de Mr. Heyligers, docteur en Médecine, accoucheur et Lecteur, des instructions sur cette partie dans la langue du Pays: et les démonstrations anatomiques, ainsi que le cours de Pharmacie, se font dans cette même langue, afin que les élèves de chirurgie et de Pharmacie puissent aussi en profiter.

4. Faculté de Philosophie.

La Faculté de Philosophie, qui dans les universités de la Hollande embrasse toutes les sciences, qui n'appartiennent pas immédiatement aux Facultés mentionées, se divise en deux branches principales, dont l'une est destinée à la Philosophie proprement dite et aux Mathématiques, l'autre à l'Histoire, à l'étude des langues anciennes, aux Belles-Lettres, en un mot à toute la Litérature. Elle est actuellement composée encore de Mrs. Rossyn, van Heusde et Huisman et de Mr. Hennert qui à cause de son grand âge et de sa cécité a obtenu l'éméritat.

Pour l'Instruction des sciences, qui appartiennent à la branche Philosophique et mathématique de cette Faculté, il y a chez nous trois chaires distinctes. Le Professeur Rossyn enseigne toute la Philosophie Théorique ou Spéculative, tant la Logique et la métaphysique, en y comprenant la Psychologie et la Théologie naturelle, que la Physique Expérimentale et Mathématique. — Il a à son usage un Cabinet de Physique assez bien garni et un local propre à faire les expériences nécessaires et qui sont l'un et l'autre fournis par les Curateurs de l'Université. — Il y a en outre une collection riche et bien choisie d'instrumens, dont une société d'amateurs, établie, depuis quelques années, dans cette ville, veut bien permettre l'usage au Professeur de Physique, qui lui-même préside à cette société depuis sa fondation. Ce Cabinet et cette collection d'instrumens surtout le mettent en état de donner à son cours en Physique toute l'étendue et tout l'appui de l'expérience que l'état actuel de cette science puisse exiger.

Quant aux autres sciences naturelles, elles sont enseignées par la Faculté de médecine, comme il a été marqué ci-dessus.

La partie Pratique ou la Philosophie morale est enseignée par un Professeur en titre Mr. Huisman qui préfère de se servir pour cet objet de la langue du Pays, afin de pouvoir être d'une utilité plus générale: et quant à l'instruction sur le droit naturel, elle se donne par l'un des Professeurs en Jurisprudence.

La chaire, qui en cette université est particulièrement destinée aux Mathématiques, vient de devenir vacante par la mort prématurée du célèbre Professeur van Beeck Calkoen. Cet illustre savant, qui constamment et jusques à peu de jours encore avant sa mort a rempli son poste avec autant de zèle que de succès, enseignoit toutes les branches des sciences Mathématiques tant pures qu'appliquées et avait la satisfaction rare et peut-être unique aux universités de la Hollande de trouver un nombre suffisant de Disciples qu'il ait pu conduire depuis les premiers élémens jusques aux parties les plus sublimes des Mathématiques. Le même Professeur dirigeoit aussi l'observatoire d'Astronomie, que Sa Majesté le Roi de Hollande a décoré, il y a deux ans, du titre d'observatoire Royal et gratifié de quelques Instrumens en attendant une amélioration promise. L'emploi, que feu Mr. van Beeck Calkoen en a fait tant pour l'Instruction de ses Élèves que pour l'avancement de l'Astronomie et de la Géographie, est connu de tout le monde. Nous désirons ardemment, que la perte, que nous venons de faire, soit bientôt réparée.

Dans l'autre branche de la Faculté de Philosophie ou celle de la Litérature sont données des leçons dans l'Histoire tant générale qu' Ecclésiastique et dans la Litérature Grecque et Latine.

L'Histoire Ecclésiastique est traitée par le Professeur Huisman avec tout le détail et le développement nécessaires en suivant l'ordre naturel des temps.

Le Professeur van Heusde traite l'Histoire universelle d'une manière Ethnographique, qui se raporte aux peuples eux-mêmes et d'une manière synchronistique, qui se raporte à l'ordre des tems.

Il applique cette Méthode alternativement tantôt à l'Histoire Ancienne, tantôt à l'Histoire moderne, et il tâche ainsi de présenter d'une façon liée et suivie l'Histoire de chaque Peuple en particulier et le raport des divers peuples entr'eux. Il se propose pour but non seulement de faire connaitre les évènemens, les religions, les législations, les moeurs, les arts et les sciences des peuples divers en y ajoutant la détermination nécessaire des tems, mais aussi de rechercher avec soin les causes et les occasions de toutes ces choses: et puisqu'il considère la connaissance de l'histoire non seulement comme devant servir de préparatif aux autres branches d'étude, mais encore comme une science à part, qui presente un tableau instructif des penchans, des moeurs et des actions des hommes, il donne sous ce double aspect de temps en tems des questions, que les jeunes gens doivent discuter conformément aux principes auparavant établis.

Dans ses leçons sur les antiquités Romaines le même Professeur explique tout ce qui concerne la Religion, le gouvernement, la Guerre et l'état Domestique des Romains, et ces leçons se raportent non seulement à l'éclaircissement des anciens auteurs classiques, mais aussi à d'autres branches d'étude.

Les leçons de Litérature Grecque et Latine sont aussi données par le même Professeur.

Dans la Litérature Grecque il traite le nouveau Testament et les auteurs Classiques. Son exposition du nouveau Testament est entièrement Philologique et grammaticale et il n'allègue que ce que le génie de la langue, l'histoire et les antiquités peuvent lui fournir pour l'interprétation. Quant aux auteurs classiques de la Grèce, il prend ordinairement un Poëte et un écrivain en Prose, qu'il fait lire aux Disciples et traduire en Latin. — Au reste, afin de subvenir aussi aux besoins de ceux qui sont peu avancés il y a à cette Université un Lecteur de langue Grecque, Mr. Nyhoff, qui traite des auteurs moins diffi-

ciles: et cette instruction préparative met les jeunes gens en état d'assister avec plus de fruit aux autres leçons.

Les leçons de Litérature Latine, données par le Professeur, ont pour but la connaissance exacte de la Langue, l'intelligence des auteurs et l'exercice du stile.

Enfin le meme Professeur expose aussi l'histoire des Lettres chez les Grecs et les Romains.

Quant à la Litérature Orientale, elle est enseignée par l'un des Professeurs en Théologie, ainsi qu'il a été dit en parlant de cette Faculté.

VII. *Rapport et liaison des quatre Facultés de doctrine.*

Il résulte du coup d'oeil rapide que nous venons de présenter sur ce qui est enseigné parmi nous dans les différentes Facultés de doctrine, que nous embrassons toute l'étendue des principales sciences. Ces Facultés ont été toujours réunies dans les Universités de la Hollande et particulièrement dans la nôtre, parceque l'on en a considéré la réunion comme étant très naturelle en elle même et singulièrement utile aux étudians.

En effet, quoique la science de la Théologie, celle de la Jurisprudence et celle de la Médecine n'ont pas un rapport direct et immédiat entr'elles, chacune d'elles est néanmoins étroitement liée avec celle de la Philosophie et de la Litérature, tellement qu'elles en ont toutes un besoin indispensable, puisqu'il n'est pas possible d'acquérir une connaissance tant soit peu approfondie de ce qui apartient à l'une de ces premières Facultés, sans être auparavant imbu de ce qui est enseigné dans la dernière et doit servir de préparatif et de fondement à ce qui est enseigné dans les autres. La grande utilité par exemple de la Logique et des élémens des Mathématiques est universellement reconnue: et que l'intelligence de la langue Grecque et Latine fournit l'unique moyen de mettre vraiment à profit les excellens ouvrages écrits dans ces langues, que d'ailleurs l'intelligence de ces mêmes langues savantes ouvre les plus riches sources du vrai gôut, si désirable pour tout homme d'étude et qui influe si heureusement sur la manière de s'exprimer et d'écrire, c'est ce dont nulle part on n'a été toujours plus intimement convaincu que dans la Hollande.

En Particulier un Théologien, parmi nous, trouve dans l'étude du Grec, du Latin, de l'Histoire tant générale qu' Ecclésiastique, des antiquités Romaines et de la Philosophie tant Théorique que Pratique des sources abondantes, dans lesquelles il doit puiser pour cultiver et enrichir son esprit et pour avancer avec succès les intérêts de la Sainte Religion. L'étude des langues Grecque et Latine lui est surtout du plus grand secours dans l'interprétation des Livres sacrés et elle s'unit avantageusement avec celle des Langues orientales si recommandable pour lui. Cette meme étude enfin des langues savantes et des meilleurs auteurs, qui y ont écrit, influe considérablement aussi sur l'éloquence de la chaire: et celle de la Philosophie influe singulièrement sur cette justesse d'esprit et sur cette solidité de raisonnement qu'un ministre de la Religion ne sauroit assez rechercher.

Le jurisconsulte, qui se destine aux fonctions d'Avocat et de Juge, a besoin de connaitre l'Histoire Générale et les Antiquités Romaines, principalement pour connaitre l'ancienne Législation, considérée comme faisant la base de la nouvelle, et pour en faire l'application nécessaire d'étudier les anciens auteurs Classiques, afin de se former à l'éloquence du barreau et de s'attacher enfin à la Philosophie, pour former et aprofondir son jugement, particulièrement aux sciences physiques, pour pouvoir bien juger par lui-même des causes, qui y ont quelque raport, et à l'étude de l'esprit et du coeur humain, ainsi que des principes éternels de l'équité, sur lesquels repose la base immuable de tout droit. — Quant à ceux qui aspirant plus haut souhaitent d'obtenir avec le

tems quelque charge politique, non seulement ces mêmes études leur sont indispensablement nécessaires, mais il faut encore qu'ils les approfondissent davantage: et particulièrement plus ils étudient à fond et philosophiquement l'Histoire, plus ils pourront appliquer utilement tout ce qu'elle leur fait connaitre de la liaison intime qu'il y a entre les Loix d'un peuple et entre son caractère, ses moeurs, sa culture et sa forme de gouvernement: et c'est ainsi qu'ils trouveront dans l'histoire une foule de leçons de prudence pour bien manier les affaires importantes qui seront un jour commises à leurs soins. Enfin une connaissance étendue des sciences Physiques pourra être à ceux-ci du plus grand secours dans tout ce qui concerne l'agriculture, le commerce, les manufactures et les arts les plus utiles à la société.

La Faculté de Médecine enfin, outre qu'elle exige aussi de ses élèves une connaissance du Grec et du Latin, qui ne soit pas superficielle, afin de pouvoir lire et étudier dans leur propre langue les grands auteurs, qui ont écrit sur cette science, veut absolument d'ailleurs qu'ils étudient toutes les branches des sciences Physiques, afin de pouvoir en faire l'application aux études de la Médecine qui ont avec elles un raport si particulier et si intime. La Psychologie mérite aussi d'être considérée comme étant de la plus grande utilité aux médecins, parceque la connaissance des maladies et leur guérison dépendent, dans beaucoup de cas, tant de l'ame que du Corps et que plus un médecin est capable d'agir efficacement sur l'une aussi bien que sur l'autre, plus il peut se promettre le succès désiré.

Ainsi donc les étudians des Facultés différentes trouvent chez nous dans un seul et même endroit et en ménageant le tems et les fraix tout ce qu'il faut pour étudier comme il convient: et les doctrines ou instructions, qui servent de préparation à tous leur étant en général communes, leur font sentir et toucher en quelque sorte le lien commun qui lie toutes les sciences, et c'est sans doute cette raison importante qui a porté nos ancêtres à établir des Écoles sous le nom d'Universités, où l'Universalité des sciences fut enseignée. Aussi, telles que les Universités sont constituées dans la Hollande, les jeunes gens qui désirent d'acquérir une érudition vaste, solide et moins ordinaire et se distinguer glorieusement avec le tems dans la République des Lettres s'y trouvent ils dans l'occasion la plus propre pour satisfaire un si noble désir en elles mêmes, mais toujours liées ensemble par plus d'un endroit, et de marcher ainsi sur les pas de tant de grand hommes qui par l'étendue de leurs connaissances et par la profondeur de leurs vues ont fait la gloire de leur siècle et l'honneur de leur nation.

Particulièrement, telles que les Facultés sont constituées à notre université, elles se prêtent un secours mutuel et intéressant. Ainsi le Professeur d'interprétation et d'antiquités sacrées et de Langues Orientales, attaché à la Faculté de Théologie, est disposé à enseigner l'ancienne Litérature orientale à l'amateur de l'ancienne Litérature en général et à donner sur le Droit Mosaique un cours de leçons dont les étudians en Jurisprudence pourraient aussi profiter.

Les instructions sur le Droit naturel et sur le Droit des gens, données dans la Faculté de Jurisprudence, sont non seulement utiles aux étudians en Droit mais aussi en Théologie.

Enfin une grande partie des sciences naturelles, telles que la chimie, l'anatomie, la Zoologie, la Minéralogie et la Botanique, qui sont enseignées par la Faculté de Médecine ne sont pas uniquement considérées, ni enseignées comme auxiliaires de l'étude en Médecine. Les Professeurs de cette Faculté les traitent en même tems comme des sciences à part, en aprofondissant les principes, et élèvent leurs instructions au niveau de la hauteur, à laquelle ces sciences ont été portées dans les derniers tems, et par conséquent aussi comme des sciences que les étudians des autres Facultés puissent appliquer à leur usage particulier, et ces leçons données dans la même Faculté sur la Médecine Lé-

gale peuvent être d'une grande utilité pour un futur Jurisconsulte qui voudra juger par lui-même de certains cas qui peuvent se présenter.

VIII. *Promotions dans les quatre Facultés.*

Suivant la division des quatre Facultes, dont nous venons de parler, les Promotions se font dans chacune d'elles par l'autorité du Recteur magnifique ou Président et par le consentement du sénat Académique.

Le Grade qu'il est principalement en usage de conférer dans notre université est celui de Docteur. Quelquefois on confère celui de Licencié à ceux qui le souhaitent de préférence: mais ce grade exige les mêmes formalités et donne à peu près les mêmes droits, nommément celui d'obtenir en tout tems le titre de Docteur. Ainsi l'on crée parmi nous des Docteurs en Théologie, en Jurisprudence, en médecine et en Philosophie. En médecine nous ne conferons point le grade de Docteur en Chirurgie, parceque la Chirurgie n'étant considérée que comme une partie de la médecine, et l'examen d'un Docteur en médecine roulant sur toutes les parties de l'art de guérir, les Docteurs en médecine, quand ils ont satisfait dans cet examen, sont censés avoir les connaissances nécessaires de Chirurgie Théorique. D'ailleurs pour exercer la Chirurgie elle-même, ainsi que l'art d'accoucher, on a besoin de subir un examen particulier devant une commission d'examen et de surveillance établie à cet effet dans le ci-devant Département. Et quoique au titre de Docteur en Philosophie est joint parmi nous celui de maître ès arts, conformément à un ancien usage, néanmoins l'examen préalable ne roule que sur les parties de la branche philosophique de la Faculté.

Pour obtenir le grade de Docteur dans quelque Faculté que ce soit, celui qui y aspire, après avoir été interrogé en particulier et jugé en état de se présenter à l'examen, doit subir à notre université trois examens dans la salle du Sénat. Dans les deux premiers examens l'aspirant est interrogé sur les parties différentes de la Doctrine, dans laquelle il souhaite la promotion. Dans le troisième le Théologien est interrogé sur l'Histoire Ecclésiastique et doit expliquer deux textes de l'Écriture, un de l'Ancien et un du nouveau Testament, le Jurisconsulte une Loi du Code Justinien et une des Pandectes, le Médecin un cas de Médecine Pratique et un aphorisme d'Hippocrate, et le Philosophe enfin deux questions de Philosophie ou de Mathématiques. Ces points divers sont prescrits par les Facultés mêmes et doivent être discutés en Latin et par écrit dans l'espace de 24 heures.

Ayant satisfait dans ces trois examens, l'aspirant est déclaré Candidat: ce qui lui donne le droit de se faire recevoir Docteur, après avoir publié et soutenu une Dissertation ou des Thèses, analogues à la Faculté, à laquelle il appartient. Dès qu'il y a satisfait, l'un des Professeurs de la Faculté lui confère le grade désiré et si c'est le grade de Docteur en Medécine le Candidat doit s'obliger auparavant à un exercice régulier de l'art par une promesse solemnelle.

Cet acte de soutenir une Dissertation ou des Thèses peut se faire devant le sénat Académique seul convoqué à cet effet avec les Curateurs dans la salle du Sénat ou publiquement au grand Auditoire Académique, où il est permis à chacun de proposer des objections contre la Dissertation ou les Théses: et dans ce second cas l'acte de promotion, qui se fait ordinairement dans la salle du sénat, peut se faire aussi en public dans le grand auditoire avec des solemnités antiques ou more majorum, si le candidat le souhaite et s'il est jugé digne de cet honneur rare et extraordinaire.

IX. *Apointemens et Emolumens des Professeurs.*

Les apointemens des Professeurs à notre université sont en général très modiques en égard à la cherté des vivres dans la Hollande et aux dépenses

qu'ils sont obligés de faire continuellement pour leurs Bibliothèques, afin d'être, autant que possible, au niveau des sciences qu'ils enseignent.

Les Émolumens, qu'ils tirent des Promotions Académiques, font un point de quelque considération pour les Professeurs des Facultés de Jurisprudence et de Médecine, dans lesquelles les promotions sont ordinairement assez fréquentes. Rarement elles ont lieu dans les autres Facultés: et ce que les Professeurs, qui ne sont pas de la Faculté, dans laquelle les promotions se font, en retirent est peu de chose.

Les Honoraires que les Professeurs obtiennent pour leurs leçons ne sont pas considérables et quelquefois difficiles à percevoir. Les professeurs en Théologie proprement dite n'en ont point et pour cette raison ils ont un peu plus d'apointemens.

En général les apointemens pour chaque chaire de Professeur ne sont pas fixes, mais se sont reglés selon le plus ou moins de sacrifices que les Professeurs ont été obligés de faire pour s'établir dans notre Université, ou ils ont été augmentés pour les engager d'y rester, lorsqu'ils étaient appellés ailleurs sur un pied plus avantageux. Enfin, les Professeurs demeurent tous à leurs propres fraix, excepté le Professseur de Botanique qui occupe une maison de la ville attenant au Jardin des Plantes.

Au reste, les Professeurs à notre Université jouissoient ci-devant de plusieurs privilèges et Immunités, qui compensoient en partie la modicité de leurs revenus. Mais ils les ont perdus presque totalement par les dernières circonstances, sans en avoir été dédommagés jusques ici en quelque manière.

Bijlage III.

1885—1886.

INGESCHREVEN STUDENTEN

bij de Faculteiten der

voor	Godgel.	Rechtsg.	Geneesk.	W. en N.	L. en W.	Totaal
den 1sten keer	42	6	32	14	5	99
„ 2den „	21	8	26	5	2	62
„ 3den „	12	6	26	4	4	52
„ 4den „	6	4	30	5	2	47
„ 5den „	24	3	25	6	2	60
„ 6den „	11	4	21	6		42
„ 7den „	10	3	19			32
„ 8sten „	2	2	14			18
„ 9den „			1			1
„ 10den „		2	2		1	5
„ 11den „			1			1
„ 12den „			1			1
Studenten	128	38	198*	40	16	420
gepromoveerden		1			1	2
Duitschers en Hongaren	1					1
niet-studenten		1	11	10	18**	40
Totaal.	129	40	209	50	35	463

	Godgel.	Rechtsg.	Geneesk.	W. en N.	L. en W.	Totaal
Voll. Ond.	128	39	198*	40	17	422
2 lessen			4	6		10
1 les	1	1	7	4	18**	31
Totaal.	129	40	209	50	35	463

* waaronder 1 dame.
** „ 11 dames.

Bijlage IV.

UITSLAG DER UNIVERSITEITS-EXAMENS.

	1885—1886.		
	Aantal geexamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen
Examen in Hebreeuwsche taal en Israëlietische Oudheden.	30	29	1
Candidaats-examen in de Godg. (1e ged.)	18	16	2
„ „ „ (2e ged.)	11	7	4
„ „ „ (1e en 2e ged.)			
Doctoraal-examen „	4	4	
Candidaats-examen in de Rechten.	21	15	6*
Doctoraal „ „ Rechtswetenschap.	25	18	7*
„ „ „ Staatswetenschap.	1	1	
Candidaats „ „ Geneeskunde.	17	15	2*
Doctoraal „ „ „	16	10	6*
„ „ „ Heelkunde.			
„ „ „ Verloskunde.			
Groot Mathesis-examen.			
Propaed. examen voor de Geneeskunde.	4	3	1
Aanvullings „ in de Plant- en Dierkunde.	1	1	
Candidaats „ „ Wis- en Natuurkunde.			
„ „ „ Aard-en Delfstofkunde			
„ „ „ Plant- en Dierkunde.			
„ „ „ Artsenijbereidkunde.	1	1	
Doctoraal „ „ Wis- en Sterrekunde.			
„ „ „ Wis-en Natuurkunde α	2	2	
„ „ „ „ „ „ β.			
„ „ „ Scheikunde.			
„ „ „ Aard-en Delfstofkunde.			
„ „ „ Plant- en Dierkunde.			
„ „ „ Artsenijbereidkunde.			
Propaed. „ voor de Godgeleerdheid.	2	2	
„ „ „ Rechten.			

* waaronder 1 tweemaal.

	1885—1886.		
	Aantal geexamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Aanvullings-examen art. 86.	3	2	1
Candidaats „ in de Klass. Letterkunde.			
„ „ „ Semitische „			
„ „ „ Nederl. „			
„ „ „ Taal- en Letterk. v. d. O. I. Archipel.			
„ „ „ Wijsbegeerte.			
Doctoraal „ „ Klass. Letterkunde.			
„ „ „ Semitische „			
„ „ „ Nederl. „			
„ „ „ Taal- en Letterk. v. d. O. I. Archipel.			
„ „ „ Wijsbegeerte.			
Examens bedoeld in Staatsblad 1877 no. 159 art. 6.			
Totaal . . .	156	126	30

PROMOTIËN,

van 17 September 1885 — 9 Juli 1886.

Faculteit der Godgeleerdheid.

1885.

17 *September.* Willem van der Beke Callenfels, van Vlissingen; privaat. Proefschrift: *Beoordeeling van de Conjecturen op den tekst der evangeliën van Markus en Lucas.*

1886.

4 *Juni.* Johannes Wilhelmus Fredericus Gobius du Sart, van St. Jansga; privaat. Proefschrift: *De Geschiedenis van de Liturgische geschriften der Nederlandsche Hervormde Kerk op nieuw onderzocht.*

Faculteit der Regtsgeleerdheid.

1885.

29 *September.* Wilhelmus Philippus Scheuer, van Rotterdam; privaat. — Proefschrift: *Het Grondbezit in de Germaansche Mark en de Javaansche Dessa. Cum laude.*

20 *October.* Petrus Henricus Haanebrink, van Utrecht; privaat. — Proefschrift: *De actie tot ontbinding van de artt.* 1302 *en* 1303 *B. W.* — *in verband met het faillissement.*

20 *October.* Paul August Tichelaar, van Ootmarsum; privaat. — Proefschrift: *Begrip en toepassing der Culpa lata in het Romeinsche recht. Cum laude.*

5 *November.* Leonard Eliza van Petersom Ramring, van Ellecom; privaat. Proefschrift: *Bijdrage tot de leer van den samenloop van strafbare handelingen.*

5 *November.* Lodewijk Henrick Johan Mari van Asch van Wijck, van Wijk bij Duurstede; privaat. Proefschrift: *Strafvervolging van Juridieke personen.*

11 *December.* Maarten Iman Pauw van Wieldrecht, van Utrecht; privaat. Proefschrift: *Beoordeeling van het werk van den Socialist Henry George, Vooruitgang en Armoede.*

17 *December.* Hendrik Marie August Savelberg, van Heerlen; privaat. Proefschrift: *De Crediet-Hypotheekbank.*

1886.

17 *Februari.* Adriaan Dirk Hendrik Kolff, van Arnhem; privaat. Proefschrift: *De jeugdige leeftijd in het Strafwetboek.*

24 *Maart.* Antonius Johannes Ignatius Maria Smits, van Oosterhout; privaat. Proefschrift: *Iets over Jaagpaden.*

12 *Mei.* Jacobus Eduardus Ameshoff, van Utrecht; privaat. Proefschrift: *Eenige beschouwingen over de aansprakelijkheid der Spoorwegondernemingen ten opzichte van het goederenvervoer.*

4 *Juni.* Willem Antonie Abbema Oudegeest, van Maurik; privaat. Proefschrift: *Overdracht van Erfgemeenschap en hereditatis petitio.*

12 *Juni.* Henri Johannes Christiaan Isaak de Jong, van Utrecht; privaat. Proefschrift: *Consulaire rechtsmacht in strafzaken.*

12 *Juni.* Johannes de Vries van Doesburgh, van Kralingen; privaat. Proefschrift: *Onterving van wettelijke erfgenamen.*

16 *Juni.* Johannes Petrus van den Brink, van Utrecht; privaat. Proefschrift: *Eenige opmerkingen omtrent onderhuur.*

17 *Juni.* Dirk Bastert, van Maarsenveen; privaat. Proefschrift: *Beschimping van afgestorvenen.*

18 *Juni.* Wilhelmus Henricus Hoeufft, van Haarlem; privaat. Proefschrift: *De aard der reclame van den verkooper.*

19 *Juni.* Carolus Marius Rasch, van 's Gravenhage; privaat. Proefschrift: *Aanteekening op art. 138, 2de lid van het gewijzigde Wetboek van Strafrecht.*

19 *Juni.* Janus Carolus Henricus Turk, van Amersfoort; privaat. Proefschrift: *Beschouwingen van muntmisdrijven.*

9 *Juli.* Johannes Cornelis Heyning, van Batavia; privaat. Proefschrift: *Over Hypotheek ter verzekering eener vordering met papier aan toonder.*

9 *Juli.* Johannes Antonius Ament, van Cheribon; privaat. Proefschrift: *Aanteekeningen op art. 89 en 1507 van het Burgerlijk Wetboek.*

Faculteit der Geneeskunde.

1885.

25 *September.* Jacobus Adolphus Ruys J.Az., van Putten; privaat. Proefschrift: *Over de oorzaken der Ettering.*

5 *December.* Johannes Henricus Hanken, van Rotterdam; privaat. Proefschrift: *Over eenige gevolgen van temporaire ligatuur van Zenuwen.*

1886.

15 *Januari.* Josephus Joannes Scheltema, van Oldeberkoop; privaat. Proefschrift: *Over Irritatie van Bindweefselcellen bij ontsteking.*

1 *Maart.* Willem Carl Mensonides, van Spanbroek; privaat. Proefschrift: *Over den invloed van actieve hyperaemie op den lymphstroom.*

19 *April.* Jan Adriaan van Leuven, van Aalten; privaat. Proefschrift: *Het vermogen van kleedingstoffen om warmte door te laten.*

3 *Juli.* Henricus Fredericus Augustus Sasse, van Zaandam; privaat. Proefschrift: *Bijdrage tot de kennis van de ontwikkeling en beteekenis der Hypophysis Cerebri.*

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

1886.

19 *Maart.* Dirk Christiaan Nijhoff, van Gouda; privaat. Proefschrift: *Vondels Hecuba*, *Gebroeders en Maria Stuart*, tot Doctor in de Nederlandsche letteren.

31 *Maart.* Jacob Johan Doesburg, van Utrecht; privaat. Proefschrift: *De wording van den vrede van Utrecht*, tot doctor in de Nederlandsche letterkunde.

18 *Juni.* Marius Adrianus Kreling, van Deventer; *privatim.* Proefschrift: *Specimen cui titulus*: *Dissertatio Litteraria de usu poeticorum et dialecticorum vocabulorum apud Scriptores Graecos Seriores, pars prima, indicem e Polybio et Diodoro haustum continens*, tot doctor in de klassieke letteren.

30 *Juni.* Antonius Smit, van Assendelft; *privatim.* Proefschrift: *Specimen cui titulus*: *Annotatio in Saturas D. Junii Juvenalis*, tot doctor in de klassieke letteren.

PROMOTIËN HONORIS CAUSA

op 22 Juni 1886,

bij gelegenheid der viering van het 250jarig bestaan der Rijks-Universiteit te Utrecht.

Pieter Anton Tiele, te Utrecht, *Literarum patriarum Doctor.*

Hubert Was, te st. Oedenrode, *Philosophiae Doctor.*

Anton Gerhard van Hamel, te Groningen, *Literarum patriarum Doctor.*

Wilhelmus Petrus Ruysch, te s' Gravenhage, *Medicinae Doctor.*

Pieter Cornelis Plugge, te Groningen, *Medicinae Doctor.*

Johan Engberts van der Meulen, te Utrecht, *Chirurgiae Doctor.*

F. E. Daubanton, te Zwolle, *Theologiae Doctor.*

Walraven Francken, te Rotterdam, *Theologiae Doctor.*

Egbert Heimerich Lasonder, te Utrecht, *Theologiae Doctor.*

Johannes Petrus Sprenger van Eyk, te 's Gravenhage, *Juris Doctor.*

Robertus Jacobus Fruin, te Leiden, *Juris Doctor.*

Rudolf Petrus Mees, te Rotterdam, *Disciplinarum politicarum Doctor.*

Franciscus Johannes van den Berg, te Delft, *Matheseos et Physices Doctor.*

Petrus Josephus Hubertus Cuijpers, te Amsterdam, *Matheseos et Physices Doctor.*

Karel Wessel van Gorkom, te Baarn, *Pharmaciae Doctor.*

Bijlage VI.

UITSLAG DER EXAMENS, door de faculteiten der Wis- en Natuurkunde en der Geneeskunde afgenomen, ingevolge de Wet van 25 Dec. 1878 (*Staatsblad* N°. 222).

	1885—1886.		
	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.
Eerste natuurkundig examen. (Art. 4 der Wet)	50	31	19
Tweede Natuurkundig examen. (Art. 5.)	33	24	9
Theoretisch Geneesk. examen, eerste gedeelte (Art. 6)	12	8	4
Theoretisch Geneesk. examen, tweede gedeelte	8	8	0
Theoretisch examen in de Tandheelkunde. (Art. 9)	1	1	0
Theoretisch Apothekersexamen. (Art. 18).	2	2	0
Bewijzen van kennis der Dier- en Delfstofkunde. (Art. 15).	9	8	1
	115	82	33

Bijlage VII.

De onderstaande Hoogleeraar, in den loop van het studiejaar of kort tevoren benoemd, heeft zijn ambt aanvaard:

1885.

19 Sept. Mr. J. C. NABER, met eene redevoering over *de vormende kracht van het Romeinsche Recht* (Utrecht, J. L. Beijers).

Bijlage VIII.

NAAMLIJST DER STUDENTEN

VOOR DE EERSTE MAAL

INGESCHREVEN ONDER HET RECTORAAT VAN

Prof. Dr. J. A. WIJNNE.

Voor den Cursus 1885–1886 [1]).

Datum van Inschrijving.	NAAM en VOORNAAM.	in welke faculteit.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTE PLAATS.
1885.				
16 Sept.	Constant Louis van Steeden.	M.	18 Nov. 1866.	Batavia.
„	Gijsbert Albertus de Lange.	M.	11 Juni 1866.	Harderwijk
„	William Snellen.	M.	25 Mei 1866.	Utrecht.
17 Sept.	Gerrit Grijns.	M.	28 Mei 1865.	Leerdam.
„	Johannes Grijns.	M.	17 Juni 1861.	Leerdam.
„	Titus Verwey.	M.	19 Mrt. 1866.	Bolsward.
„	Hendrik Klaas Bakker.	Ph.	29 Nov. 1857.	Groningen.
19 Sept.	Jacobus Maurits Fraenkel.	L.	1 Sept. 1867.	Utrecht.
21 Sept.	Jacob Christiaan Koningsberger.	Ph.	17 Jan. 1867.	Hazerswou
„	Eugen Johann Heinrich Meyer.	M.	1 Sept. 1865.	Eibergen.
„	Joan Ferdinand Hooft Graafland.	J.	17 April 1867.	Amsterdam
„	Marinus Simon Koster.	J.	3 April 1867.	Utrecht.
„	Sigismund Karel Dorotheus Maurits van Lier.	J.	9 Nov. 1866.	Nijmegen.
„	Gerhardus Theodorus Walter.	M.	21 Juli 1866.	Passaroean
„	Franciscus Karolus Swaters.	M.	19 Febr. 1864.	Utrecht.
22 Sept.	Frederik Lodewijk Anne Roeloffs Valk.	J.	25 April 1864.	Nieuwer-Amstel.
„	Dirk Bax Wz.	M.	11 Maart 1864.	Delden.
„	Dirk ten Bokkel Huinink.	L.	20 Aug. 1864.	Oud-Albla
„	Frederik Hubertus Leusden.	Ph.	17 Juni 1866.	Schoonhov
„	Jérome Jean Joseph Godfroid Steyns.	Ph.	27 Mei 1865.	Maastricht.
„	Marius van der Beke Callenfels.	M.	30 Sept. 1865.	Vlissingen.

[1]) Door de letters Th., J., M., Ph. en L. worden de Faculteiten van *Godgeleerdh* *Rechtsgeleerdheid*, *Geneeskunde*, *Wis- en Natuurkunde*, *Letteren en Wijsbegeerte* aangeduid.

Datum van Inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	In welke faculteit.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTE-PLAATS.
1885.				
22 Sept.	Pieter Noach Gijsman.	Th.	27 Mrt. 1845.	Leiden.
„	Gerrit van der Giesen.	Th.	7 Mei 1865.	Bodegraven.
23 Sept.	Johannes Hendrik Vernhout.	Ph.	24 Oct. 1866.	Wassenaar.
„	Willem Gerrit van Oostveen.	M.	3 Mei 1867.	Utrecht.
„	Jacob Marie Croockewit.	M.	3 Mei 1865.	Zeist.
„	Alphonse Marie Antonius Meyer.	M.	16 Aug. 1863.	Groenlo.
„	Pieter Adriaan Greup.	L.	26 Febr. 1865.	Schoonhoven
„	Jan Cornelis van der Harst.	Ph.	2 Mei 1866.	Middelburg.
„	Jan Jacobus van der Harst.	M.	6 Oct. 1867.	Middelburg.
„	Pieter Marinus de Weerd.	M.	20 Mrt. 1864.	Schore.
„	Albert Johan Gerard van Laaren van Dalen.	L.	18 Sept. 1862.	Utrecht.
„	Hendrikus Hermanus Elbertus Morren.	M.	13 Juli 1866.	Amersfoort.
„	Karel von Faber.	M.	23 Febr. 1865.	Batavia.
„	Cornelis Eliza Graswinckel.	M.	7 Oct. 1865.	Zalk.
24 Sept.	Jacob Marinus Cornelis Quarles de Quarles.	Ph.	19 Jan. 1860.	Maastricht.
25 Sept.	Pieter Nicolaas Willem v. Dam.	Ph.	9 Nov. 1867.	Helmond.
„	Arend Jan Kraay.	M.	3 Mei 1868.	Alblasserdam.
„	Pieter Cornelis Costerman Boodt.	M	9 Jan. 1865.	Renswoude.
26 Sept.	Abraham Johannes Roozemeyer.	Th.	10 Mei 1865.	N.Loosdrecht.
„	Pieter van Willenswaard.	Th.	12 Dec. 1864.	Schoonhoven.
„	Dirk van Krevelen.	Th.	19 Juli 1862.	Rotterdam.
29 Sept	Louis Eduard Otto de Visser.	Ph.	15 Juli 1865.	Soerabaja.
30 Sept.	Richeld Willem Frans Kijftenbelt.	Th.	5 Nov. 1865.	Soerabaja.
„	Cornelis Diederikus Moulijn	Th.	21 Dec. 1863.	Gouderak.
„	Frans Johan Jacob Loeff.	Th.	7 April 1866.	Leusden.
„	Nicolaas Adriani.	Th.	15 Sept. 1865.	O-Loosdrecht.
„	Matthijs Johan Lagerweij.	Ph.	25 Dec. 1864.	Westbroek.
„	Hendrik Paulus de Fluiter.	L.	5 Mei 1865.	Arnhem.
1 Oct	Cornelis Willem Bal.	Ph.	21 Aug. 1860.	Zierikzee.
2 Oct.	Pieter Jacob van der Muelen.	Th.	17 Aug. 1865.	Driebergen.
„	Adriaan Marie Bloem.	Th.	21 Jan. 1862.	Rhenen.
„	Johannes Hendrik Sitton.	Th.	10 Mrt. 1861.	Rotterdam.
„	Arie van Geest.	Th.	19 April 1864.	'sGravezande.
„	Klaas Arie de Groot.	Th.	31 Dec. 1861.	Naaldwijk.

DATUM VAN INSCHRIJVING.	NAAM EN VOORNAAM.	In welke faculteit.	GEBOORTE-JAAR.	GE P
1885.				
2 Oct.	Sjoerd Miedema.	Th.	6 Juli 1864.	Fer
„	Heinrich Zoller.	Th.	28 Sept. 1863.	Boe (R
„	Wilhelm Haberkamp.	Th.	16 Juni 1862.	Hü (Rij
3 Oct.	August Fischer.	Th.	7 Jan. 1863.	Erl
„	George Rákosi.	Th.	27 Oct. 1862.	Luk (E
5 Oct.	Franciscus Johannes Anderegg.	M.	22 Mrt. 1866	Ros
„	Carl Bonnet.	Th.	14 Mei 1861.	Mo (v B
„	Otto Meisterknecht.	Th.	21 Jan. 1864.	Stei (R
„	Otto Westenberger.	Th.	16 April 1862.	Od (R
„	Wilhelm Hess.	Th.	19 Jan. 1861.	Ba (Rij
„	Heinrich Messer.	Th.	9 April 1863.	We (R
6 Oct.	Christiaan Broekhuizen.	Th.	15 Jan. 1862.	Ass
„	Simon van Daalen.	Th.	15 Dec. 1859.	Ha
„	Géza Antal.	Th.	17 Mrt. 1866.	Tat (H
7 Oct.	Anthonie Gerhardus Thomassen.	Th.	23 Dec. 1864.	Vel
8 Oct.	Johannes Simon Langen.	Th.	8 Jan. 1864.	Ha
9 Oct.	Cornelis de Vries.	Th.	29 April 1860.	'sG
„	Jan Cornelis Klomp.	Th.	16 Dec. 1858.	Nu (gem
„	Coenraad Bijl.	M.	2 April 1867.	Zoe
10 Oct.	Hendrikus Egbertus Hesselink.	M.	24 Mrt. 1866.	Aln
„	Jan Haga.	M.	6 Sept. 1853.	Old
13 Oct.	August Lodewijk Willem Christiaan Seyffardt.	M.	14 Juli 1868.	Bre
„	Martin Timmers.	Ph.	10 Juni 1865.	Sitt
„	Dirk Jacob van Dijk.	Th.	27 Juli 1862.	Fra

Datum van Inschrijving.	NAAM en VOORNAAM.	In welke faculteit.	Geboortejaar.	Geboorteplaats.
1885.				
13 Oct.	Josef Poth.	Th.	4 April 1865.	Kucznra. (Bäcs)(Oostenrijk).
„	Jacobus Marinus van Olst.	M.	21 Juni 1865.	Utrecht.
„	Marinus Willem Snoep.	Th.	19 Nov. 1864.	Middelburg.
14 Oct.	Hendrik Jan Dirk Hellendoorn.	M.	21 Mei 1864.	Toeban.
15 Oct.	Rienk van Veen.	J.	30 Aug. 1865.	Lemmer.
„	Adolf Rettig.	Th.	21 Jan. 1864.	Zweibrücken (Palts).
16 Oct.	Gerrit Cornelis August Valerink.	Ph.	9 Mrt. 1866.	Amersfoort.
17 Oct.	Cornelis Pieter Plaatsman.	Th.	17 Febr. 1864.	den Burg.
„	Jakobus Egbert Berend Meloen.	Th.	14 Febr. 1865.	Doesborgh.
„	Jan Hendrik Gerritsen.	Th.	18 Jan. 1867.	Nijmegen.
„	Daniël Ozinga.	Th.	10 Mei 1864.	Sneek.
20 Oct.	Dirk Aart de Jong.	M.	29 April 1865.	Waddinxveen.
24 Oct.	Zeger de Beyl.	M.	29 Jan. 1855.	Barneveld.
27 Oct.	Dirk van der Sluys.	M.	5 Juni 1849.	Dirksland.
29 Oct.	Pieter Nicolaas Engelberts.	J.	24 Febr. 1854.	Zutphen.
5 Nov.	Aart Louws Huisman.	M.	8 Nov. 1865.	IJlst.
6 Nov.	Jan Léon Schouteten.	Ph.	8 Mrt. 1864.	Berg Terblijt.
7 Nov.	Albert Volbeding.	M.	10 Mei 1856.	Schwerin.
„	Martinus Romein.	Ph.	4 Oct. 1855.	Leeuwarden.
„	Sybrand Klaas Hulshoff.	M.	4 Mei 1849.	Leeuwarden.
12 Nov.	Willem Driendijk.	M.	24 Aug. 1862.	Dirksland.
13 Nov.	Willem Gerbrand Boorsma.	Ph.	5 Nov. 1867.	Katwijk a/zee
17 Nov.	Victor Léon Albert Grossier.	Ph.	6 Jan. 1865.	Maastricht.
„	Henri Scholten.	M.	21 Oct. 1862.	Breda.
25 Nov.	Jonkvr. Laurence Hoeufft.	L.	19 Juni 1867.	Haarlem.
„	Johannes Postmus.	L.	13 Aug. 1859.	Sneek.
„	Mevrouw 's Jacob.	L.		
„	Jonkvr. 's Jacob.	L.		
„	Jan Kamp.	L.	17 Dec. 1863.	Enschedé.
„	Mej. C. C. Morell.	L.		
1 Dec.	Pieter Kuylman.	Th.	17 Nov. 1866.	Harderwijk.
5 Dec.	Johanna Elizabeth Margareta Kikkert.	L.		Texel.
24 Dec.	Adriaan Biersteker.	M.	24 Mei 1862.	Texel.

Datum van Inschrijving	NAAM en VOORNAAM.	In welke faculteit.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTE-PLAATS.
1886.				
19 Jan.	Hendrik Paulus van Heyst.	J.	29 Aug. 1865.	Barneveld.
23 Jan.	Mej. P. G. Wenkebach.	L.		
1 Febr.	Johannes Theodorus Ruygrok.	M.	8 Febr. 1856.	Scheveningen.
20 Febr.	Mevr. Bleeckmann v. d. Bosch.	L.		
„	Mej. Henriëtte Elisabeth Beyerinck.	L.	3 Juli 1865.	Delft.
11 Mrt.	Johannes Hermanus Gunning.	L.	13 Juli 1859.	Utrecht.
22 Mei.	Arie van der Hoeven.	M.	8 Nov. 1864.	Sliedrecht.
26 Juni.	Pieter Johannes Kromsigt.	Th.	16 Oct. 1866.	Wijk.

INHOUD.

Wetten en besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

Inrichting en Geschiedenis der Universiteit.

—

Bijlagen.

Voor belangstellenden in de geschiedenis der Utrechtsche Universiteit die de Jaarboeken van den aanvang af compleet wenschen te bezitten, wordt daartoe tijdelijk, zoolang de voorraad zulks toelaat, de gelegenheid aangeboden tegen onderstaanden zeer billijken prijs.

Een compleet stel van 8 Jaargangen (1877—1885) à f 4. —

Afzonderlijke Jaargangen, ter completeering, per Ex. à f 0,75.

Na 1 Mei 1887 worden de Jaarboeken weder slechts tegen den oorspronkelijken prijs bij uitgaaf afgeleverd.

JAARBOEK

der

RIJKS-UNIVERSITEIT

te

UTRECHT.

1886–1887.

Utrecht — 1887.
Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie"
J. van Druten.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

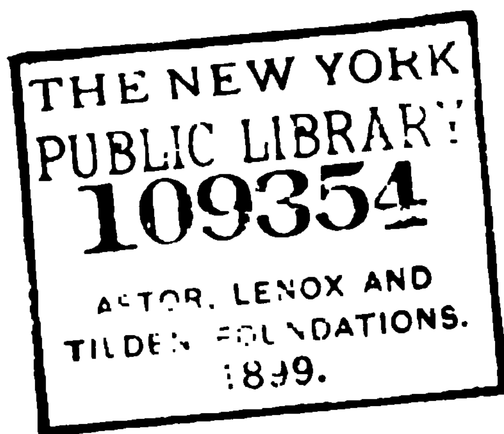
TE

UTRECHT.

1886–1887.

UTRECHT — 1887.
Stoom-, Boek- en Steendrukkerij „de Industrie"
J. VAN DRUTEN.

WETTEN EN BESLUITEN

BETREFFENDE

het Hooger Onderwijs.

(Vervolg van het Jaarboek 1885—1886.)

Staatsblad n°. 105.

BESLUIT *van den 21sten Juni* 1887, *waarbij, met intrekking van het Koninklijk besluit van* 29 *Juni* 1878 (Staatsblad n°. 98), *wordt vastgesteld een leerplan voor de gymnasia en progymnasia.*

WIJ WILLEM III, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 14 April 1887, n°. 450, afd. Onderwijs;

Overwegende, dat het Ons wenschelijk is voorgekomen met herziening der bepalingen van Ons besluit van 29 Juni 1878 (*Staatsblad* n°. 98), een leerplan voor de gymnasia en progymnasia vast te stellen;

Gezien art. 7 der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102), zooals dit is gewijzigd door de wet van 7 Mei 1878 (*Staatsblad* n° 33);

Den Raad van State gehoord (advies van 31 Mei 1887, n°. 1*b*);

Gelet op het nader rapport van Onzen voornoemden Minister, van 14 Juni 1887, n°. 1699, afd. Onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan, te bepalen:

Artikel 1.

Het onderwijs aan de gymnasia wordt gegeven in een zesjarigen cursus, ingericht volgens de voorschriften van dit besluit.

Het schooljaar vangt aan met den eersten dag der maand September.

Behalve op de zon- en feestdagen en in de vacantiën, bedoeld in art. 10 der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102) tot regeling van het hooger onderwijs, worden de lessen gedurende het gansche schooljaar gehouden op de uren van iederen schooldag door den gemeenteraad daarvoor aangewezen.

Artikel 2.

Samenvoeging van klassen bij de lessen is verboden. Uitzondering op dezen regel is alleen dan geoorloofd, wanneer ontstentenis van leeraren of soortgelijke buitengewone omstandigheden tijdelijk het bijeenzijn van verschillende klassen noodzakelijk maken.

Bedraagt het getal leerlingen derzelfde klasse meer dan vier en twintig, zoo moet zij in twee, bedraagt het meer dan vijftig, zoo moet zij in drie parallelklassen gesplitst worden.

Artikel 3.

De tabel, bij dit besluit gevoegd, wijst aan, hoevele lesuren aan het onderwijs in elk der vakken, vermeld onder *a* tot en met *m* in art. 5 der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad*

n°. 102) tot regeling van het hooger onderwijs, wekelijks in elke klasse besteed moeten worden.

Alleen in bijzondere gevallen is vermeerdering dier lesuren geoorloofd, mits het getal tot bijwoning waarvan de leerlingen van elke klasse verplicht zijn, dat van dertig niet te boven ga.

Wordt daarenboven onderwijs gegeven in één der vakken, vermeld in genoemd art. 5 onder *n* of *o*, of in beide, dan rekenen de daaraan te besteden lesuren bij de toepassing der twee vorige zinsneden niet mede.

Artikel 4.

Het onderwijs omvat:

a. *voor de Grieksche taal en letterkunde:*

in de tweede tot en met de vierde klasse, de gronden der spraakleer, de lezing en verklaring van eenvoudig Attisch proza en in de vierde klasse ook van epische poëzie;

in de vijfde klasse, de herhaling en voortzetting der spraakleer, de lezing en verklaring van Attisch en Ionisch proza en van epische poëzie;

in de zesde klasse, de cursorische lezing van Attisch en Ionisch proza en van epische en lyrische poëzie.

In de vijfde klasse worden bovendien twee lesuren aan de lezing en verklaring van moeielijker proza en in de zesde klasse drie lesuren aan de lezing en verklaring van moeielijker proza en dramatische poëzie besteed.

Deze lesuren zijn meer bijzonderlijk bestemd voor de leerlingen, bedoeld in art. 5, onder *a*.

In de vijfde klasse kan met de gezette en nauwkeurige lezing de cursorische lezing van denzelfden schrijver worden vereenigd.

b. *voor de Latijnsche taal en letterkunde:*

in de eerste tot en met de vierde klasse, de gronden spraakleer, de lezing en verklaring van proza en van epi poëzie;

in de vijfde klasse, de herhaling en voortzetting der spr leer, de lezing en verklaring van proza en van epische, lyri en dramatische poëzie;

in de zesde klasse, de cursorische lezing van proza, epis lyrische en dramatische poëzie.

In de vijfde klasse worden bovendien drie lesuren aa lezing en verklaring van moeielijker proza en in de z klasse vier lesuren aan de lezing en verklaring van moeiel proza en poëzie, aan vertalingen in het Latijn en aan beoefening der Romeinsche antiquiteiten besteed; waaro inzonderheid de Staatsinrichting van Rome, de eeredienst de hoofdtrekken van het rechtswezen worden begrepen.

Deze lesuren zijn meer bijzonderlijk bestemd voor de l lingen, bedoeld in art. 5, onder *a*.

In de vijfde klasse kan met de gezette en nauwkeu lezing de cursorische lezing van denzelfden schrijver wor vereenigd.

c. *voor de Nederlandsche taal en letterkunde:*

in de eerste tot en met de derde klasse, de spraakl taal- en stijloefeningen en de lezing en verklaring van nieuw schrijvers;

in de vierde klasse, stijloefeningen, lezing en verklaring klassieke schrijvers uit het laatste gedeelte der achttie en uit de negentiende eeuw;

in de vijfde en zesde klasse stijl- en spreekoefeningen een beknopt overzicht der vaderlandsche letterkunde lezing van stukken uit vroegeren en lateren tijd.

d. *voor de Fransche taal:*

in de eerste tot en met de derde klasse, de uitspraak, de gronden der spraakleer, vertaling uit het Fransch in het Nederlandsch en omgekeerd, lezing van stukken uit den nieuweren tijd;

in de vierde tot en met de zesde klasse, lezing en verklaring van meesterstukken van de letterkunde.

e. *voor de Hoogduitsche taal:*

in de tweede tot en met de vierde klasse, de uitspraak, de gronden der spraakleer, vertaling uit het Hoogduitsch in het Nederlandsch en omgekeerd, lezing van stukken uit den nieuweren tijd;

in de vijfde en zesde klasse, lezing en verklaring van meesterstukken van de letterkunde.

f. *voor de Engelsche taal:*

in de derde en vierde klasse, de uitspraak, de gronden der spraakleer, vertaling uit het Engelsch in het Nederlandsch en omgekeerd;

in de vijfde en de zesde klasse, lezing en verklaring van meesterstukken van de letterkunde.

g. *voor de geschiedenis:*

A. *voor de vaderlandsche geschiedenis:*

in de eerste tot en met de derde klasse, een overzicht der vaderlandsche geschiedenis ten minste tot 1795 voortgezet;

in de zesde klasse de vaderlandsche geschiedenis, van het begin der achttiende eeuw, ten minste tot 1848 voortgezet, voornamelijk de Staatsinstellingen sedert 1795 tot en met 1815. Dit lesuur is meer bijzonderlijk bestemd voor de leerlingen in art. 5. onder *a*.

B. *voor de algemeene geschiedenis:*

in de eerste tot en met de derde klasse, een overzicht der algemeene geschiedenis ten minste tot 1789 voortgezet;

in de vierde klasse, de geschiedenis der oudheid, in het bijzonder van Griekenland en van Rome (en in verband daarmede de oude aardrijkskunde);

in de vijfde en zesde klasse, de nieuwe geschiedenis na 1713, ten minste tot 1848 voortgezet.

In de vijfde klasse wordt bovendien een uur besteed aan de Romeinsche geschiedenis in verband met de ontwikkeling der Romeinsche Staatsinstellingen. Dit lesuur is meer bijzonderlijk bestemd voor de leerlingen, bedoeld in art. 5 onder *a.*

h. *voor de aardrijkskunde:*

in de eerste tot en met de derde klasse, een algemeen overzicht der hedendaagsche aardrijkskunde;

in de zesde klasse, behandeling van hoofdpunten uit de wiskundige en de natuurkundige aardrijkskunde.

i. *voor de wiskunde:*

a. voor de reken- en stelkunde:

in de eerste tot en met de vierde klasse, de hoofdbewerkingen met geheele en gebroken getallen en stelkundige vormen, de deelbaarheid der getallen, het metrieke stelsel, de evenredigheden, de vergelijkingen van den eersten graad met één of meer onbekenden, de wortelgrootheden, de gebroken en negatieve exponenten;

in de vijfde en zesde klasse, de vierkants-vergelijkingen en herhaling van de wortelgrootheden, de gebroken en negatieve

b. voor de meetkunde:

in de eerste tot en met de vierde klasse, de planimetrie; in de vijfde en zesde klasse, de stereometrie.

Bovendien worden in de vijfde en in de zesde klasse telkens drie lesuren meer bijzonderlijk bestemd voor de leerlingen, bedoeld in art 5 onder *b*, besteed aan de reken- en meetkundige reeksen, de logarithmen, de onbepaalde vergelijkingen van den eersten graad, de vlakke en de bolvormige trigonometrie, de beginselen der vlakke coördinatenleer en herhaling en toepassing op vraagstukken van het geleerde in reken-, stel- en meetkunde.

k. *voor de natuurkunde:*

in de vijfde en de zesde klasse, proefondervindelijke behandeling van de voornaamste, binnen het bereik der leerlingen liggende verschijnselen op het gebied der natuurkunde.

Bovendien wordt in de vijfde en zesde klasse telkens een uur meer bijzonderlijk bestemd voor de leerlingen, bedoeld in art. 5 onder *b*, besteed aan eene meer wetenschappelijke behandeling van de algemeene eigenschappen der lichamen, de grondbeginselen der mechanica, de leer der zwaartekracht en de leer der warmte.

l. *voor de scheikunde:*

in de vijfde en zesde klasse wordt telkens een uur meer bijzonderlijk bestemd voor de leerlingen, bedoeld in art 5 onder *b*, besteed aan de verwerving van algemeene begrippen der scheikunde, verkregen door degelijke behandeling van de daarvoor meest geschikte grondstoffen.

m. *voor de natuurlijke historie:*

in de eerste en de tweede klasse, oefening van het waarnemingsvermogen door behandeling en vergelijking van, inzon-

derheid inlandsche, plant- en diervormen; in de vijfde en zesde klasse, inleiding tot de kennis van het planten- en het dierenrijk. Deze lesuren zijn meer bijzonderlijk bestemd voor de leerlingen, bedoeld in art. 5 onder *b*.

Artikel 5.

Vrijstelling wordt in de vijfde en zesde klasse verleend aan leerlingen:

a. die zich uitsluitend willen onderwerpen aan het eindexamen ter verkrijging van het getuigschrift voor de faculteit der godgeleerdheid, der rechtsgeleerdheid of der letteren en wijsbegeerte, van de lessen in de wiskunde, natuurkunde en natuurlijke historie, meer bijzonderlijk bestemd voor hen, hieronder onder *b* genoemd en van die in de scheikunde;

b. die zich uitsluitend willen onderwerpen aan het eindexamen ter verkrijging van het getuigschrift voor de faculteit der geneeskunde of der wis- en natuurkunde, van de lessen in het Grieksch, het Latijn en de geschiedenis, meer bijzonderlijk bestemd voor hen, hierboven onder *a* genoemd.

Artikel 6.

Het onderwijs aan de progymnasia wordt gegeven in een vierjarigen cursus.

Voor het overige zijn de bepalingen van dit besluit, met uitsluiting van die van art. 4, voor zoover deze het onderwijs in de vijfde en in de zesde klasse betreffen, en die van art. 5, op deze instellingen mede toepasselijk.

Artikel 7.

Met het in werking treden van dit besluit vervalt Ons besluit van 29 Juni 1878 (*Staatsblad* n°. 98), houdende vast-

stelling van het in art. 7 der wet van 28 April 1876 (*Staatblad* n°. 102) tot regeling van het hooger onderwijs bedoelde leerplan der gymnasia.

Artikel 8.

Dit besluit treedt in werking op 1 September 1887.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, dat in het *Staatsblad* zal worden geplaatst en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.

Wildungen, den 21sten Juni 1887.

WILLEM.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,

HEEMSKERK.

Uitgegeven den *vier en twintigsten* Juni 1887.

De Minister van Justitie,

DU TOUR VAN BELLINCHAVE.

TABEL, bedoeld in art. 3 van het Koninklijk besluit van 21 Juni 1887 (Staatsblad no. 105).

KLASSEN. / VAKKEN.	I.	II.	III.	IV.	V. A	V. Alle leerlingen.	V. B	VI. A	VI. Alle leerlingen.	VI. B	Totaal.
Grieksch	—	Tot 1 Jan. 8 later 5	6	7	2	4		3	4		32 (ongev.)
Latijn	8	6	6	6	3	5		4	4		42
Nederlandsch . .	3	2	2	2		2			1		12
Fransch	4	2	2	2		1			1		12
Hoogduitsch. . .	–	na 1 Jan. 3	2	2		2			1		9
Engelsch			3	3		2			1		9
Geschiedenis. . .	4	3	3	3	1	1		1	2		18
Aardrijkskunde .	3	2	1	—		—			1		7
Wiskunde	4	3	3	3		2	3		2	3	23
Natuurkunde . .	—	—	—			2	1		2	1	[illegible]
Scheikunde . .	—	—				—	1		-	1	2
Natuurl. historie	2	2	—			—	2		—	2	8
Getal uren . . .	28	28	28	28	27		28	27		26	

De leerlingen (A), die zich uitsluitend willen onderwerpen aan het eindexamen ter verkrijging van het getuigschrift voor de faculteit der godgeleerdheid, der rechtsgeleerdheid of der letteren en wijsbegeerte, zullen in klasse V en VI 27 lesuren hebben te volgen en de leerlingen (B), die zich uitsluitend willen onderwerpen aan het eindexamen ter verkrijging van het getuigschrift voor de faculteit der geneeskunde of der wis- en natuurkunde, in klasse V 28 en in klasse VI 26 lesuren.

Het aantal lesuren voor het volledig getuigschrift bedraagt 34.

Staatsblad n°. 106.

BESLUIT *van den 21sten Juni* 1887, *waarbij, met intrekking van het Koninklijk Besluit van* 2 *April* 1884 (Staatsblad n°. 44), *wordt vastgesteld een programma voor het eindexamen der gymnasia met zesjarigen cursus en het daarmede gelijkgestelde examen, vermeld in art.* 12 *der wet van* 28 *April* 1876 (Staatsblad n°. 102).

WIJ WILLEM III, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 14 April 1887, n°. 450, afdeeling Onderwijs;

Overwegende, dat het Ons wenschelijk is voorgekomen, in verband met de vaststelling van een nieuw leerplan voor de gymnasia en progymnasia, het programma voor het eindexamen der gymnasia en het daarmede gelijkgestelde examen, vermeld in art. 12 der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102), te herzien;

Den Raad van State gehoord (advies van 31 Mei 1887, n°. 1 *b*);

Gelet op het nader rapport van Onzen voornoemden Minister, van 14 Juni 1887, n°. 1699, afdeeling Onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan, te bepalen:

Artikel 1.

Het eindexamen der gymnasia met zesjarigen cursus en het

daarmede gelijkgestelde examen, vermeld in art. 12 der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102), worden gehouden op achtereenvolgende, door Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken jaarlijks voor elk gymnasium en voor de in bovengenoemd artikel bedoelde commissie aan te wijzen dagen.

Artikel 2.

Het examen omvat:

AFDEELING I.

Voor de Grieksche taal en letterkunde.

a. het vertalen en verklaren van proza (bijv. Xenophon, Lysias, Isocrates, Herodotus) en van epische poëzie;

b. het vertalen van moeielijker proza (bijv. Plato, Demosthenes) of van dramatische poëzie.

De keuze tusschen beiden geschiedt door den rector.

AFDEELING II.

Voor de Latijnsche taal en letterkunde.

a. het vertalen en verklaren van proza (bijv. Cicero, Salustius, Livius) en eenvoudige poëzie (bijv. Ovidius, Tibullus, de Aeneis van Virgilius);

b. het vertalen van moeielijker proza of poëzie (bijv. Horatius, Lucretius, geschikte stukken uit Tacitus, den wijsgeer Seneca).

De keuze tusschen beiden geschiedt door den rector;

c. de Romeinsche antiquiteiten;

d. eene vertaling uit het Nederlandsch in het Latijn.

AFDEELING III.

Voor de Nederlandsche taal en de geschiedenis.

a. een opstel in het Nederlandsch over een door elk examinandus uit een zestal opgegevene te kiezen onderwerp (onderwerpen van geschiedkundigen aard zijn uitgesloten);

b. de vaderlandsche geschiedenis in de zesde klasse en de algemeene nieuwe geschiedenis in de beide hoogste klassen behandeld.

AFDEELING IV.

Voor de Fransche, Hoogduitsche en Engelsche taal.

Vertaling van proza of gemakkelijke poëzie.

AFDEELING V.

Voor de wiskunde.

a. De stelkunde:

1°. tot en met de tweedemachtsvergelijkingen;

2°. de onbepaalde vergelijkingen van den 1sten graad, de reken- en meetkundige reeksen en de logarithmen.

b. De meetkunde, tot en met de stereometrie.

c. De vlakke en bolvormige trigonometrie.

Het mondeling examen omvat, behalve de bespreking van aanmerkingen, die op het schriftelijk werk van den examinandus kunnen worden gemaakt, de onderdeelen I*a*, II*a* en *c* en III*b*; het schriftelijk examen de overige onderdeelen dier afdeelingen, benevens afdeeling IV, terwijl het examen in afdeeling V zoowel mondeling als schriftelijk wordt afgenomen.

Artikel 3.

De examinandi, die uitsluitend het getuigschrift v faculteit der godgeleerdheid, der rechtsgeleerdheid of d teren en wijsbegeerte verlangen, zijn vrijgesteld va examen in de onderdeelen V*a* 2 en *c*.

Zij, die uitsluitend het getuigschrift voor de facult geneeskunde of der wis- en natuurkunde verlangen, zi gesteld van het examen in de onderdeelen I*b*, II*b*, *c* e van het examen in de vaderlandsche geschiedenis ond vermeld.

Artikel 4.

Bij het examen in afdeeling I, II en IV zijn vroeg handelde stukken van de aangewezene schrijvers uitge

Het gebruik van boeken, die bij het onderwijs in l van de leerlingen zijn geweest en van hulpboeken geoorloofd. Van de hulpboeken zijn de logarithme uitgesloten, die echter vroeger niet door de leerlingen zijn gebruikt.

Bij het opgeven der te vertalen stukken wordt candidaten de beteekenis medegedeeld van die woor uitdrukkingen, wier verklaring groote moeielijkheden zo nen opleveren. Zulks geschiedt met voorkennis van mitteerden.

Bij het mondeling examen wordt elk examinandus derlijk ondervraagd; de overige examinandi mogen examen geen toehoorders zijn. De tijd, die daarbij v onderdeel wordt besteed, mag voor ieder examinand meer dan 30 minuten en niet minder dan 20 minuten gen, uitgezonderd voor algemeene geschiedenis en ant ten, waarvoor 15 minuten voldoende kunnen worden

Artikel 5.

De regeling der examens geschiedt door den rector of den voorzitter der commissie bedoeld in art. 12 alin. 1 der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102), met dien verstande, dat geen examinandus op één dag langer dan zes uren wordt geëxamineerd, en dat het geheele examen voor elk examinandus binnen ten hoogste drie dagen afloope.

Acht de gecommitteerde of de meerderheid der examinatoren of die der gecommitteerden het noodzakelijk, dat de duur van het examen voor één of meer examinandi met een dag verlengd wordt, dan wordt de belanghebbende daarmede in kennis gesteld en hem medegedeeld, welke dag daartoe door examinatoren of gecommitteerden is bestemd. Geschiedt de verlenging van het examen op verlangen van gecommitteerden, dan hebben deze de bevoegdheid, onder de in art. 2, afdeeling I en II genoemde schrijvers diegene aan te wijzen, waaruit de keuze moet geschieden der op te geven stukken.

Indien meer dan één gecommitteerde is aangewezen, kan, ter bekorting van den duur van het geheele examen, in de verschillende afdeelingen gelijktijdig worden geëxamineerd.

Artikel 6.

Bij de beoordeeling van ieder onderdeel van het examen wordt door den examinator een der volgende cijfers of praedikaten toegekend:

1 = slecht;
2 = onvoldoende;
3 = voldoende;
4 = goed;
5 = zeer goed.

Ter bepaling van het eindcijfer in elke afdeeling wordt de

som der toegekende cijfers gedeeld door het getal harer onderdeelen.

De examinandi, die het getuigschrift voor de faculteit der godgeleerdheid, der rechtsgeleerdheid of der letteren en wijsbegeerte verlangen, moeten in elke der afdeelingen I en II ten minste het eindcijfer 3 hebben behaald.

Zij, die het getuigschrift voor de faculteit der geneeskunde of der wis- en natuurkunde verlangen, moeten in afdeeling V en ten minste in eene der beide afdeelingen I en II het eindcijfer 3 hebben behaald.

Artikel 7

Gedurende het examen is het geen examinandus geoorloofd zich, zonder vergunning van den rector, uit het lokaal te verwijderen. Zij, die zich aan eenig bedrog bij het examen schuldig maken, worden terstond afgewezen.

Artikel 8.

Van de bij dit besluit bedoelde examens in eenig vak, in art. 2 genoemd, zijn vrijgesteld zij, die volgens de wet op het middelbaar onderwijs bevoegd zijn tot het geven van onderwijs in dat vak.

Zij, die bevoegd zijn tot het geven van lager onderwijs in ééne of meer der in art. 2, afdeeling IV, genoemde talen, zijn van het examen in die taal vrijgesteld.

Atrikel 9.

Van het examen in afdeeling V van art. 2 zijn vrijgesteld:

a. zij, die met goed gevolg hebben afgelegd het examen, omschreven in art. 2 van Ons besluit van 12 Februari 1879 (*Staatsblad* n°. 35), voorbereidende tot het artsexamen;

b. zij, die met goed gevolg hebben afgelegd het examen van adjunctijker, omschreven in Ons besluit van 11 Juli 1871 (*Staatsblad* n°. 76).

Artikel 10.

Dit besluit treedt in werking op 1 Januari 1888. Met dat tijdstip vervalt Ons besluit van 2 April 1884 (*Staatsblad* n°. 44).

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, dat in het *Staatsblad* zal worden geplaatst en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.

Wildungen, den 21sten Juni 1887.

WILLEM.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,

HEEMSKERK.

Uitgegeven den *vier en twintigsten* Juni 1887.

De Minister van Justitie,

DU TOUR VAN BELLINCHAVE.

RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Studiejaar 1886—1887.

COLLEGE VAN CURATOREN.

Mr. E. H. s' Jacob, benoemd bij Kon. besluit van 25 Sep 1883, nº. 2, tot 30 Sept. 1895; benoemd tot *Voorzitt* bij Kon. besluit van 13 Jan. 1885, nº. 6.

Mr. H. G. Römer, benoemd bij Kon. besluit van 15 Ju 1870, nº. 8, tot 30 Sept. 1891.

Mr. H. Royaards van Scherpenzeel, benoemd bij Kc besluit van 7 Dec. 1876, nº. 25, tot 30 Sept. 1889.

Mr. W. R. Boer, benoemd bij Kon. besluit van 21 Ap 1878, nº. 8, tot 30 Sept. 1893.

Jhr. Mr. J. Roëll, benoemd bij Kon. besluit van 13 Ja 1885, nº. 6, tot 30 Sept. 1887.

Secretaris van Curatoren.

Mr. J. F. B. Baert, benoemd bij Kon. besluit van 19 Ja 1875, nº. 8, tot 30 Sept. 1887.

BESTUUR DER UNIVERSITEIT.

Rector magnificus: G. van Overbeek de Meijer.

Assessoren: G. H. Lamers, H. J. Hamaker, C. H. Buys Ballot en C. W. Opzoomer.

Secretaris van den Senaat: H. E. Moltzer,
Archivaris van den Senaat: N. W. P. Rauwenhoff.

BESTUUR DER FACULTEITEN.

	Voorzitter	*Secretaris*
van **Geneeskunde**:	L. C. van Goudoever.	C. A. Pekelharing.
		Th. W. Engelmann, waarnemend Secretaris.
Godgeleerdheid:	J. J. P. Valeton Jr.	G. H. Lamers.
Rechtsgeleerdheid:	M. S. Pols.	W. L. P. A. Molengraaff.
Wis- en Natuurk.	J. A. C. Oudemans.	A. A. W. Hubrecht.
Letter. en Wijsbeg.	C. M. Francken.	J. H. Gallée.

HOOGLEERAREN (¹).

Faculteit van Godgeleerdheid.

J. I. Doedes, (22 Juni 1859).
de encyclopaedie der godgeleerdheid,
de geschiedenis der leer aangaande God,
de uitlegging van het nieuwe Testament.

J. J. P. Valeton, Jr., (8 Dec. 1877).
de geschiedenis van den Israëlitischen Godsdienst,
de Israëlitische letterkunde of inleidingswetenschap tot het oude Testament,
de uitlegging van het oude Testament.

G. H. Lamers, (19 Juni 1883).
de geschiedenis der godsdiensten in het algemeen,

(¹) Bij de namen der Hoogleeraren worden vermeld de dagteekening hunner inwijdingsredevoering of publieke les, alsmede de vakken, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n⁰ 102) of bij hunne benoeming zijn opgedragen, met de later daarin gebrachte wijzigingen.

de wijsbegeerte van den godsdienst,
de zedekunde.

J. Cramer, (19 September 1884).
de geschiedenis van het Christendom,
de geschiedenis der leerstellingen van den christelijken godsdienst,
de oud-christelijke letterkunde.

Faculteit van Rechtsgeleerdheid.

B. J. Lintelo Baron de Geer van Jutphaas (22 Sept. 1848).
het Romeinsche recht en zijne geschiedenis.

Bij Kon. Besluit van 23 Juli 1886 No. 18 werd aan dezen Hoogleeraar verlof-tractement toegekend wegens de wederaanvaarding van het lidmaatschap der Tweede Kamer der Staten-Generaal op 15 Juli 1886.

Bij Kon. Besluit van 18 Aug. 1887 No. 18 is hem, met ingang van 20 Sept. 1887 eervol ontslag verleend, met dankbetuiging voor de door hem gedurende vele jaren den lande bewezen diensten.

H. J. Hamaker, (12 Dec. 1877).
de encyclopaedie der rechtswetenschap,
het internationale privaatrecht,
het burgerlijk recht.

J. Baron d'Aulnis de Bourouill, (23 Maart 1878).
de staathuishoudkunde,
de statistiek,
de staatkundige geschiedenis.

M. S. Pols, (26 Sept. 1879).
het strafrecht,
de strafvordering.
Van het onderwijs in het oud-vaderlandsch recht en zijne geschiedenis is deze hoogleeraar bij Kon. besluit van 3 Aug. 1887 n°. 14 ontheven, met ingang van het studiejaar 1887/88.

J. de Louter, (18 Oct. 1879).
de wijsbegeerte van het recht,
het staatsrecht,

het volkenrecht,
het administratief recht.

W. L. P. A. Molengraaff, (17 April 1885).
het handelsrecht,
de burgerlijke rechtsvordering.

J. C. Naber, (21 Sept. 1885).
het Romeinsche recht en zijne geschiedenis.

Faculteit van Geneeskunde.

F. C. Donders, (18 Jan. 1848).
de physiologie.

L. C. van Goudoever, (3 Dec. 1849).
de heelkunde.

W. Koster, (26 Sept. 1862).
de ontleedkunde.

T. Halbertsma, (15 Oct. 1867).
de verloskunde en de leer der vrouwenziekten.

Th. W. Engelmann, (20 Maart 1871).
de algemeene physiologie en de vergelijkende biologie,
de weefselleer,
het experimenteele gedeelte der pharmakodynamie, bepaaldelijk de medische toxicologie.

S. Talma, (6 Oct. 1876).
de geneeskunde,
de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer,
de propaedeutische kliniek.

G. van Overbeek de Meijer, (14 Dec. 1877).
de gezondheidsleer,
de geneeskundige politie,
de gerechtelijke geneeskunde.

H. Snellen, (15 Dec. 1877.)
de oogheelkunde.

C. A. Pekelharing, (21 Sept. 1881).
de ziektekunde,
de ziektekundige ontleedkunde.
Bij Kon. besluit dd. 24 Sept. 1886, n°. 38, is deze hoogleeraar van 13 October 1886 tot 12 October 1887 ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, ten einde een onderzoek in te stellen omtrent de beri-beri in Indië.

Faculteit van Wis- en Natuurkunde.

C. H. D. Buys Ballot, (16 Nov. 1847).
de proefondervindelijke natuurkunde,
de physische aardrijkskunde.
C. H. C. Grinwis, (16 Oct. 1867).
de wiskunde,
de mechanica,
de mathematische natuurkunde.
E. Mulder, (4 Dec. 1868).
de organische scheikunde.
Van het onderwijs in de toxicologie is deze hoogleeraar bij Kon. besluit van 30 April 1887 n°. 10 ontheven, met ingang van het studiejaar 1887/88.
N. W. P. Rauwenhoff, (25 April 1871).
de botanie.
J. A. C. Oudemans (13 Juni 1856 tot 30 Sept. 1857; — 20 Jan. 1876.
de sterrekunde.
H. C. Dibbits, (23 Juni 1876).
de anorganische scheikunde.
H. Wefers Bettink, (15 Dec. 1877).
de artsenijbereidkunde,
de toxicologie.

Het Kon. besluit van 30 April 1887 n°. 10 heeft aan dezen hoogleeraar het onderwijs in de toxicologie opgedragen, met ingang van het studiejaar 1887/88.

Kapteijn, (16 Febr. 1878).
de analytische meetkunde,
de beschrijvende meetkunde,
de integraalrekening,
de theorie der functiën,
de waarschijnlijkheidsrekening.

E. A. Wichmann, (22 Maart 1879).
de geologie,
de mineralogie,
de palaeontologie,
de kristallographie.

A. W. Hubrecht, (20 September 1882).
de zoölogie, vergelijkende anatomie en physiologie.

Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

W. Opzoomer, (9 Juni 1846).
de geschiedenis der wijsbegeerte,
de logica,
de metaphysica,
de zielkunde.

van Herwerden, (28 Oct. 1864).
de Grieksche taal en letterkunde,
de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst.

de Jong, (12 Febr. 1869).
de Hebreeuwsche letterkunde.
de Israëlitische oudheden.

A. Wijnne, (29 Sept. 1873).
de algemeene geschiedenis,
de politische aardrijkskunde,

C. A. Pekelharing, (21 Sept. 1881).
de ziektekunde,
de ziektekundige ontleedkunde.
Bij Kon. besluit dd. 24 Sept. 1886, n°. 38, is deze hoogleeraar van 13 October 1886 tot 12 October 1887 ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, ten einde een onderzoek in te stellen omtrent de beri-beri in Indië.

Faculteit van Wis- en Natuurkunde.

C. H. D. Buys Ballot, (16 Nov. 1847).
de proefondervindelijke natuurkunde,
de physische aardrijkskunde.
C. H. C. Grinwis, (16 Oct. 1867).
de wiskunde,
de mechanica,
de mathematische natuurkunde.
E. Mulder, (4 Dec. 1868).
de organische scheikunde.
Van het onderwijs in de toxicologie is deze hoogleeraar bij Kon. besluit van 30 April 1887 n°. 10 ontheven, met ingang van het studiejaar 1887/88.
N. W. P. Rauwenhoff, (25 April 1871).
de botanie.
J. A. C. Oudemans (13 Juni 1856 tot 30 Sept. 1857; — 20 Jan. 1876.
de sterrekunde.
H. C. Dibbits, (23 Juni 1876).
de anorganische scheikunde.
H. Wefers Bettink, (15 Dec. 1877).
de artsenijbereidkunde,
de toxicologie.

Het Kon. besluit van 30 April 1887 n°. 10 heeft aan dezen hoogleeraar het onderwijs in de toxicologie opgedragen, met ingang van het studiejaar 1887/88.

W. Kapteijn, (16 Febr. 1878).
de analytische meetkunde,
de beschrijvende meetkunde,
de integraalrekening,
de theorie der functiën,
de waarschijnlijkheidsrekening.

C. E. A. Wichmann, (22 Maart 1879).
de geologie,
de mineralogie,
de palaeontologie,
de kristallographie.

.. A. W. Hubrecht, (20 September 1882).
de zoölogie, vergelijkende anatomie en physiologie.

Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

:. W. Opzoomer, (9 Juni 1846).
de geschiedenis der wijsbegeerte,
de logica,
de metaphysica,
de zielkunde.

I. van Herwerden, (28 Oct. 1864).
de Grieksche taal en letterkunde,
de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst.

. de Jong, (12 Febr. 1869).
de Hebreeuwsche letterkunde.
de Israëlitische oudheden.

I. A. Wijnne, (29 Sept. 1873).
de algemeene geschiedenis,
de politische aardrijkskunde,

de vaderlandsche geschiedenis (tijdelijk).

C. M. Francken, (4 Nov. 1877).
de Latijnsche taal en letterkunde,
de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst.

H. E. Moltzer, (26 Oct. 1882).
de Nederlandsche taal en letterkunde.
het Middel-Nederlandsch.

J. H. Gallée, (22 Sept. 1882).
het Gothisch,
de beginselen van het Sanskriet,
de beginselen der vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap in het algemeen en der Germaansche in het bijzonder,
het Angelsaksisch en het Middelhoogduitsch.

Hoogleeraren van de Instelling tot het opleiden van Leeraren voor het Hervormd Kerkgenootschap.

T. Cannegieter, (18 Nov. 1878).
de leerstellige Godgeleerdheid,
de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en hare leerstellingen.
het Nederlandsch Hervormd Kerkrecht.

L. H. van Leeuwen, (21 Jan. 1887).
de bijbelsche Godgeleerdheid,
de practische Godgeleerdheid met de daarbij vereischte oefeningen,
de geschiedenis der Christelijke zending.

LECTOREN.

Dr. P. Q. Brondgeest (benoemd bij Kon. besluit van 3 Aug. 1867, n°. 67, en 13 Oct. 1877, n°. 3.

de physische diagnostiek,
oefeningen in het gebruik van den keelspiegel,
de kliniek der keelziekten,
de chemische diagnostiek,
de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer.

Th. Dentz, (benoemd bij Kon. besluit van 28 Sept. 1877, n°. 4).
de tandheelkunde.

J. E. van der Meulen, (benoemd bij Kon. besluit van 21 Oct. 1877 n°. 23).
de verbandleer,
de operatieve chirurgie.

C. Winkler, (benoemd bij Kon. besluit v. 4 Mei 1885, (n°. 5).
de psychiatrie.

Bij Kon. besluit van 24 Sept. 1886 n°. 38 is deze lector van 13 Oct. 1886 tot 12 Oct. 1887 ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal van Ned. Indië, ten einde den hoogleeraar C. A. Pekelharing behulpzaam te zijn in het instellen van een onderzoek omtrent de beri-beri in Indië. — De onderhandelingen, tot het tijdelijk vervangen van Dr. C. Winkler gevoerd, hebben geen gunstig gevolg gehad; gedurende het studiejaar 1886/87 is daarom het onderwijs in psychiatrie niet gegeven.

C. H. H. Spronck, (benoemd bij Kon. besluit van 19 Jan. 1886).
de ontleedkunde.

Ter voorziening in de afwezigheid van den hoogleeraar C. A. Pekelharing zijn, bij Kon. besluit van 10 Oct. 1886 n°. 25 aangesteld tot tijdelijke lectoren, van 13 Oct. 1886 tot 12 Oct. 1887, de Heeren:

H. Cox, om onderwijs te geven in de pathologische anatomie,

Dr. H. Zwaardemaker, om onderwijs te geven in de algemeene pathologie,

J. M. Clinge Doorenbos, om mede onderwijs te geven in de pathologische anatomie, terwijl aan den hoogleeraar S. Talma tijdelijk het beheer over het Pathologisch Instituut werd toevertrouwd.

PRIVAATDOCENTEN.

(toegelaten bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche zaken).

Mr. J. M. W. Schwartz (beschikking van 1 Oct. 1883, n°. 3521, afd. Onderwijs).
het Romeinsche recht.

Mr. A. J. B. Rijke (beschikking van 1 Oct. 1883, n°. 3521, afd. Onderwijs).
het notariaat en het fiscaal recht.

Mr. C. W. van der Pot Jr. (beschikking van 2 Nov. 1883, n°. 3869, afd. Onderwijs).
het notariaat en het fiscaal recht.

Dr. J. Lorié (beschikking van 15 Mei 1884, n°. 1578, afd. Onderwijs).
de palaeontologie.

Dr. L. J. Morell (beschikking van 16 Juli 1884, n°. 2301, afd. Onderwijs).
de archaeologie en de geschiedenis der Grieksche Kunst.

Dr. J. F. van Bemmelen (beschikking van 27 Mei 1885, n°. 1487, afd. Onderwijs).
de geschiedenis der dierkunde en de kennis der parasietische dieren.

Dr. A. Huijsman (beschikking van 20 Mei 1886, n°. 1443, afd. Onderwijs).
de oorheelkunde.

Dr. E. Kossmann (beschikking van 13 Jan. 1887, n°. 100, afd. Onderwijs.
de Oud-Duitsche en Romaansche taal- en letterkunde.

ADSISTENTEN bij de

Physiologie	Dr. H. J. Hamburger (1 Jan. 1883).
Histologie	D. J. Hamburger (1 Oct. 1886; onbezoldigd).
Pathologie	J. M. Clinge Doorenbos (1 Oct. 1885.)
Medische Kliniek . . .	E. C. van Leersum (13 Oct. 1886).
Medische polikliniek . .	Dr. N. P. van Spanje (1 Jan. 1886).
Chirurgie	J. M. Rebel (1 Sept. 1885), inwonend in het ziekenhuis.
Verloskunde	1e adsistent B. Freriks (1 Jan. 1885).
	2e adsistent J. A. Th. Ligterink (1 Jan. 1886), inwonend in het ziekenhuis.
	2e adsistent L. J. van Nooten 1 Oct. 1886), inwonend in het ziekenhuis.
Gezondheidsleer	J. A. Vrijheid (1 April 1887).
Pharmacie	J. L. B. van der Mark (1 April 1887).
Scheikunde (Leeuwenbergh)	C. Welleman (1 Jan. 1885).
Scheikunde (de Hoogt) .	Dr. H. G. L. van der Meulen (1 Jan. 1886).

Natuurkunde . . . . . . W. H. Julius (1 Nov. 1882).
Zoölogie . . . . Dr. J. F. van Bemmelen (1 Oct. 1882).
Botanie . . . . P. M. J. M. E. Woltering (1 Jan. 1886).

PEDELLEN.

N. Janssen (1 Juli 1865).
J. N. de Kruijff (1 Oct. 1866).

WETENSCHAPPELIJKE INRICHTINGEN EN VERZAMELINGEN.

Bibliotheek der Universiteit.

Dr. P. A. Tiele, *Bibliothecaris* (benoemd bij ministerieëele beschikking van 12 Maart 1879, E., afd. Onderwijs).
D. A. Balfoort, *Custos.*
P. J. D. van Dokkum, *Amanuensis.*

Anatomisch Kabinet.

Prof. W. Koster, *Directeur.*
R. G. G. Filbri, *Prosector.*

Physiologisch Instituut.

Prof. F. C. Donders, *Directeur.*
D. B. Kagenaar, *Amanuensis.*

Pathologisch Instituut.

Prof. C. A. Pekelharing, *Directeur.*
Prof. S. Talma, *waarnemend Directeur* van 13 Oct. 1886 tot 12 Oct. 1887.

Inrichting voor Tandheelkunde.

Dr. Th. Dentz, *Directeur.*

Museum voor Natuurlijke Historie.

Prof. A. A. W. Hubrecht, *Directeur.*
C. H. van Herwerden, *Conservator.*
J. G. de Groot, *Custos.*

Physisch laboratorium.

Prof. C. H. D. Buys Ballot, *Directeur.*
J. J. van Dreeven, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium „Leeuwenbergh".

Prof. E. Mulder, *Directeur.*
J. van Zanen, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium aan de Hoogt.

Prof. H. C. Dibbits, *Directeur.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. H. Wefers Bettink, *Directeur.*

Hortus Botanicus en Botanisch Laboratorium.

Prof. N. W. P. Rauwenhoff, *Directeur.*
G. van den Brink, *Hortulanus.*
H. A. M. de Liefde, *Amanuensis.*

Astronomisch Observatorium.

Prof. J. A. C. Oudemans, *Directeur.*
C. Verloop Cz., *Amanuensis.*

Mineralogisch Instituut.

Prof. C. E. A. Wichmann, *Directeur.*

Ziekenhuis.

(Bij art. 7 van het Koninklijk besluit van 27 Maart 1817 is bepaald, dat het College van Regenten der Vereenigde

Gods- en Gasthuizen zich met de Curatoren der Hoogesc zal hebben te concerteeren, ten einde het Ziekenhuis o geschiktste wijze tevens dienstbaar te maken aan het Ac misch clinisch onderwijs).

Dr. M. Imans, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. C. A. Lamping, *tweede Geneesheer.*
Dr. G. P. Wesselink, *tweede Geneesheer.*
Dr. J. E. van der Meulen, *Heelmeester.*
M. Henstedt, *eerste Apotheker.*
J. Krijnders, *Oeconoom.*

Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen.

Dr. A. Th. Moll, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. G. Luchtmans, *eerste Geneesheer.*
Dr. J. Timmer, *tweede Geneesheer.*
Dr. C. Winkler, *Buitengewoon Geneesheer.*
E. J. van de Hagt, *Secretaris-Penningmeester.*

Nederlandsch Gasthuis voor behoeftige en minvermogende Ooglijders.

Prof. H. Snellen, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. C. Koller, } *Adsistent-Geneesheeren.*
L. F. Dentz, *Arts* }

Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut.

Prof. C. H. D. Buys Ballot, *Hoofd-Directeur.*
Dr. M. Snellen, *Directeur der afdeeling Waarnemingen te la*
P. F. Baron van Heerdt, *Directeur der afdeeling Wa nemingen ter zee.*
J. J. Poortman, *Assistent-Directeur derzelfde Afdeeling.*
W. van Hasselt, *Directeur der afdeeling Practische Zeeva gevestigd te Amsterdam.*

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE RHENO-TRAIECTINA

HABENDARUM INDE A DIE XX M. SEPTEMBRIS ANNI MDCCCLXXXVII USQUE AD FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCLXXXVIII.

RECTORE MAGNIFICO

GISBERTO HENRICO LAMERS.

In Facultate Theologica.

I. Doedes Encyclopaediam Theologiae tractabit die mercurii, hora I;
Historiam doctrinae de Deo tradere perget die iovis, hora IX;
Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae et martis, hora I.

I. P. Valeton Iun. Historiam librorum Veteris Foederis, die lunae, hora XI, die iovis, hora II;
Exegesin librorum Veteris Foederis, diebus iovis et veneris, hora I;
Historiam religionis Israëliticae tractabit die veneris, hora II;
Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit, horis postea indicandis.

. H. Lamers Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis, hora XI;
Historiam Religionum universalem diebus martis et iovis, hora X;
Doctrinam morum die mercurii, hora XI.

Cramer Historiam Ecclesiae Christianae tractabit diebus lunae et mercurii, hora IX;
Historiam Dogmatum Religionis Christianae die veneris, hora XI;
De Litteris Christianis primaevis aget diebus lunae et mercurii, hora X.

'ublice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Facultatis Theologiae Professores.

In Facultate Iuridica.

I. I. Hamaker Encyclopaediam Iuris tradet diebus lunae et martis, hora XII;
Ius civile exponet diebus lunae, martis et mercurii, hora XI;
Ius inter gentes privatum docebit die mercurii, hora XII.

I. d' Aulnis de Bourouill. Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae et martis, hora I;
Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit die martis, hora XI, die mercurii, hora I;
Statistices methodum exponet die lunae, hora II;
Historiam Europae politicam enarrabit die mercurii, hora II, die iovis, hora I.

M. S. Pols Ius Criminale docebit diebus iovis, veneris et saturni, hora XI;
Methodum procedendi in causis criminalibus exponet diebus iovis et veneris, hora XII;

I. de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni hora IX;
Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae et saturni, hora X, martis, hora IX;
Ius gentium exponet diebus martis et mercurii, hora X;
Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit die mercurii, hora IX.

Guil. L. P. A. Molengraaff Ius mercatorium et maritimum docebit diebus martis, hora X, iovis et veneris, hora IX;
Methodum procedendi in causis civilibus exponet diebus iovis et veneris, hora X.

I. C. Naber Iustiniani institutiones interpretabitur diebus lunae, martis, mercurii et iovis, hora XI;
Historiam iuris Romani tradet diebus mercurii et iovis, hora X;
Ius Pandectarum candidatis iuris exponet horis sibi auditoribusque commodis.

A. I. B. Rijke, Iuris Doctor, muneris notarii scientiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit et exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

In Facultate Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

C. H. D. Buys Ballot Physicam experimentalem tradet diebus lunae, martis, mercurii, hora XI;
Colloquiis vacabit die iovis, horis X et XI, die veneris, hora XI;
Capita selecta Physices (De calore, duce Maxwell: On heat) provectioribus discipulis explicabit diebus martis et mercurii, hora IX;
Geographiam physicam et Meteorologiam docebit diebus martis et iovis, hora III;

Exercitationes practicas moderabitur diebus veneris et saturni, horis pomeridianis.

:. H. C. Grinwis docebit:

Calculum differentialem diebus iovis et veneris, hora I;

Mechanicam theoreticam diebus martis et iovis, hora X, mercurii, hora XI;

Physicam mathematicam, post ferias hiemales, diebus lunae et veneris, hora XI.

:. Mulder Chemiam organicam docebit diebus lunae, martis et mercurii, hora IX;

Chemiam syntheticam et Thermo-Chemiam, in provectiorum discipulorum usum, die iovis, hora IX;

Experimenta in laboratorio chemico quotidie moderabitur.

. Guil. P. Rauwenhoff docebit:

Morphologiam generalem et Anatomiam, deinde Physiologiam plantarum, diebus lunae, martis et mercurii, hora X;

Capita selecta Botanices, in provectiorum usum, die mercurii, hora I;

Familias plantarum selectas tractabit die iovis, hora I;

Exercitationibus microscopicis et phytographicis praeerit diebus martis, mercurii et iovis, horis II—IV;

Provectiorum experimenta in laboratorio botanico quotidie moderabitur.

A. C. Oudemans docebit:

Astronomiam theoreticam elementarem diebus lunae et mercurii, hora II;

Astronomiam popularem die martis et iovis, hora II;

Astronomiam theoreticam, in provectiorum usum, diebus martis et iovis, hora I;

Theoriam motus corporum coelestium horis auditoribus commodis;

Astronomiam practicam diebus lunae et mercurii, hora I;

Instrumentorum astronomicorum usum explicabit et observandi exercitiis favente tempestate praeerit diebus et horis auditoribus commodis.

:. C. Dibbits docebit:

Chemiam anorganicam diebus iovis, veneris et saturni, hora IX;

Chemiam theoreticam (Thermo-chemiam, alia), in provectiorum usum, die martis, hora IX;

De elementis minus frequentibus, in provectiorum usum, tractabit hora postea indicanda;

Chemiam practicam diebus lunae, mercurii, iovis et veneris, horis II—IV, saturni, horis X—XII;

Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

. Wefers Bettink docebit pharmaciam diebus iovis, veneris et saturni, hora IX, diebus mercurii et veneris, hora I, die saturni, hora X;

Toxicologiam docebit die iovis, hora XI;

Experimenta in laboratorio pharmaceutico quotidie moderabitur.

Guil. Kapteijn docebit:
Calculum integralem diebus mercurii et veneris, hora IX;
Theoriam functionum diebus martis et iovis, hora IX;
Geometriam analyticam, in provectiorum usum, die saturni, hora IX;
Geometriam analyticam die mercurii, hora I, die saturni, hora X.

C. E. A. Wichmann docebit:
Mineralogiam generalem diebus iovis et veneris, hora X;
Crystallographiam geometricam et physicam, die saturni, horis X—XII;
Palaeontologiae capita selecta tractabit die mercurii, hora X;
Experimenta in laboratorio geologico quotidie moderabitur.

A. A. Guil. Hubrecht Zoologiam et Anatomiam comparatam docebit diebus lunae et martis, hora I;
Capita selecta Zoologiae tractabit die veneris, hora VIII pomeridiana;
Embryologiam comparatam die veneris, hora I;
Exercitationibus zootomicis praeerit diebus lunae et martis, horis II—I[illegible];
Exercitationes embryologicas moderabitur diebus et horis postea indicandis;
Provectiorum experimentis in laboratorio zoologico quotidie praeerit.

I. Lorié, Math. Mag., Phil. nat. Doctor, Palaeontologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata. Palaeozoologiam et Palaeophytologiam exponet horis postea indicandis.

I. F. van Bemmelen, Botanices et Zoologiae Doctor, Zoologiae historiam et Animalium parasiticorum scientiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, doctrinae de animalium evolutione et descendentia historiam enarrabit die veneris, hora [illegible] pomeridiana.

In Facultate Litterarum et Philosophiae.

C. Guil. Opzoomer Logicam et Psychologiam docebit ad librum suum, cui titulus est: Het Wezen der Kennis, die veneris, hora II;
Metaphysicam die veneris, hora I;
Historiam philosophiae ad librum, cui titulus est: Geschichte der neueren Philosophie, im Grundriss dargestellt von Prof. Dr. Falckenberg, die saturni, hora I.

H. van Herwerden lectiones de litteris Graecis habebit diebus lunae et martis, hora X, interpretaturus Homerum, Sophoclem, Platonem, Herodotum;
Artem metricam docebit die mercurii, hora XII;
Litterarum Graecarum historiam enarrabit die mercurii, hora XI;

Antiquitates Graecas tradet die lunae, hora XI;
Grammaticam Graecam docebit die martis, hora XI;
Candidatis Palaeographiam tradet domi suae, die iovis, horis XI—I.

P. de Jong litteras Hebraicas docebit, legendis Exod. Cap. XVIII et sequentibus, diebus lunae, martis et mercurii, hora XI;
Antiquitates Israëlitarum explicabit diebus lunae, martis et mercurii, hora X.

I. A. Wijnne Historiam antiquam enarrabit die martis, hora I, die mercurii, hora IX, die veneris, hora X;
Historiam recentiorem et geographiam politicam exponet die iovis, hora XI, die veneris, hora IX;
Historiam patriae docebit die iovis, hora X;
Historiographiam Graecorum et Romanorum tradet die mercurii, hora X.

C. M. Francken interpretabitur Taciti historias, Propertii elegias, die iovis, hora XI, veneris, hora XII;
Criticae artis in scriptoribus latinis factitandae litterarum candidatis rationem praeibit die mercurii, horis vespertinis VIII—X;
Historiam litterarum Romanarum exponet die saturni, hora X;
Antiquitates Romanas tradet die iovis, hora X, die veneris, hora XI;
Latine scribendi disserendique et interpretandi exercitationes moderabitur die saturni, hora XI.

H. E. Moltzer Grammaticam patriam docebit die lunae, horis IX et I;
Poemata selecta medii aevi, quibus tituli Historie van Troyen, Renout van Montalbaen et Moriaen, interpretabitur die martis, horis IX et II;
Historiam litterariam patriam medii aevi exponet die iovis, hora XII, die saturni, hora IX;
Samuelis Costeri comoediam, cui titulus Tiisken van der Schilden, explicabit die iovis, hora IX;
Stili praecepta tradet die saturni, hora XI.

I. H. Gallée docebit: Linguam Goticam die lunae, hora II, die mercurii, hora XI;
Grammaticam linguae Sanscriticae, die mercurii, hora I;
Locos selectos e Chrestomathia Boehtlingki leget cum provectioribus, die mercurii, hora II;
Grammaticae comparativae elementa tradet die iovis, hora II;
Linguam Theodiscam medii aevi horis postea indicandis;
Antiquam Saxonum linguam tradet per priorem anni academici partem horis auditoribus commodis;
Linguam Germano-Francicam Reni inferioris tradet per posteriorem anni partem horis auditoribus commodis.

.. I. Morell, Litt. Hum. Doct., Phil. Theor. Mag., Archaeologiam in Uni-

ex archaeologia et historia artis Grae...
dicanda.

F. Kossmann, Phil. Theor. Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Linguam historiamque litterariam Franco-Gallicam medii aevi, Wolframi ab Eschenbach Parsivalem interpretabitur;

Carmina scenica, quae de Faust agunt, explicabit diebus et horis postea indicandis.

In Facultate Medica.

F. C. Donders Physiologiam docebit diebus lunae et mercurii, horis X et XI, diebus iovis et veneris, hora XI;

Exercitationibus physiologico-chemicis et experimentis physiologicis praeerit diebus lunae, martis et mercurii, horis II—IV.

L. C. van Goudoever Theoriam artis chirurgicae docebit diebus lunae, mercurii et veneris, hora VIII matutina;

Exercitationes clinicas in arte chirurgica moderabitur diebus martis, iovis et saturni, horis IX—XI;

Policlinico chirurgico praeerit diebus lunae, mercurii et veneris, horis IX—XI.

Guil. Koster Anatomen, tum systematicam, tum topographicam, docebit die martis, hora X, die mercurii, hora I, die veneris, hora X

Guil Koster et C. H H. Spronck exercitationes anatomicas practicas, hiberno tempore, quotidie moderabuntur.

T. Halbertsma Artem obstetriciam et gynaeco-pathologiam docebit diebus lunae, iovis et veneris, hora I;

Policlinico gynaecologico praeerit die lunae, hora II;

Operationibus obstetriciis in pelvi facticia praeerit die iovis, hora II—IV;

Operationes gynaecologicas in vivis instituet qualibet oblata occasione

Th. Guil. Engelmann Biologiam generalem et comparatam docet diebus lunae et iovis, hora I;

Histologiam die martis, hora I, die mercurii, hora IX;

Toxicologiam medicam experimentalem, horis postea indicandis;

Exercitationes microscopicas moderabitur diebus martis et merc... horis II—IV, die veneris, horis II—IV.

F. C. Donders et Th. Guil. Engelmann experimentis et indag... nibus physiologicis in laboratorio physiologico quotidie prae...

S. **Talma** Pathologiam et Therapiam specialem tradet diebus martis et iovis, hora X;

Clinicen propaedeuticam docebit prioris semestris diebus lunae, mercurii et veneris, alterius semestris die lunae, hora IX;

Exercitationes clinicas et therapeuticas moderabitur et policlinico medico praeerit diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris, hora XI.

G. van Overbeek de Meijer Hygieinen et Politiam medicam docebit prioris semestris diebus martis et saturni, alterius semestris diebus lunae, martis et saturni, hora II dimidiata; post ferias paschales privatim capita selecta tradet die mercurii, hora II dimidiata;

Medicinam forensem docebit prioris semestris diebus lunae et iovis, alterius semestris die iovis, hora II dimidiata.

H. Snellen Ophthalmiatriam docebit propaedeuticam die iovis, hora IX, theoreticam die veneris, hora IX, clinicam die saturni, hora X;

in nosocomio morbis oculorum curandis destinato medicinae candidatis patebunt:

Policlinicum ophthalmiatricum quotidie, horis IX—XI;

Exercitationes practicae et ophthalmoscopicae, diebus mercurii et veneris, hora III.

C. A. Pekelharing Pathologiam generalem docebit die martis, hora XII dimidiata, die saturni, horis XI—I dim.;

Anatomen pathologicam diebus mercurii et veneris, hora X;

Sectiones cadaverum aliasque exercitationes pathologico-anatomicas practicas moderabitur diebus lunae et saturni, hora II;

Indagationibus pathologicis quotidie praeerit.

P. Q. Brondgeest, Medicinae Lector, Pharmacodynamicam et Toxicologiam medicam docebit die veneris, hora II, die saturni, horis X—XII;

Pharmacognosin diebus martis et iovis, hora IX;

Chemiam diagnosticam die lunae, horis II—IV;

Exercitationes policlinicas in morbis laryngis moderabitur et laryngoscopii usum docebit die lunae et mercurii, hora IX.

Th. Dentz, Medicinae Lector, Policlinico odontiatrico praeerit simulque morbos dentium eorumque curationem exponet diebus lunae, mercurii et veneris, hora IX; altero semestri etiam operationes odontiatricas in ore facticio demonstrabit atque discentium exercitia moderabitur die iovis, hora V;

Pathologiam et anatomen pathologicam dentium tradet die martis, hora vespertina VIII dimidiata, iis autem, qui studiis inprimis odontologicis operam navare cupiunt, die mercurii, hora vespertina, VIII dimidiata.

I. E. van der Meulen, Medicinae Lector, Operationes chirurgicas in cadavere instituet. Aciurgiam i. e. indicationes et methodos operationum atque instrumentorum usum docebit, deligandi denique exercitia moderabitur diebus martis et iovis, horis II—IV;

Clinicen propaedeuticam chirurgicam docebit die veneris, hora III;

Clinicen chirurgicam, in provectiorum usum, docebit die mercurii, hora III.

C. Winkler, Medicinae Lector, Psychiatriam docebit die lunae, hora III, die mercurii, hora II.

C. H. H. Spronck, Medicinae Lector, Anatomen docebit die iovis, hora X, die veneris, hora IX, die saturni, hora IX.

A. Huijsman, Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Otiatriam docebit die mercurii, hora IV.

T. Cannegieter, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor, Theologiam Dogmaticam tractabit die mercurii, hora II, die veneris, hora IX;

Historiam Ecclesiae Reformatae Nederlandicae eiusque dogmatum enarrabit die martis, hora II, die veneris, hora X;

Iuris ecclesiastici Reformati Nederlandici principia exponet die mercurii, hora III.

E. H. van Leeuwen, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor, Theologiam Biblicam tractabit die martis, hora X, die saturni, hora IX;

Theologiam Practicam tractabit die saturni, hora X, eandemque coniunctim cum Exercitationibus Homileticis invicem diebus mercurii et iovis hora vespertina VII, cum Exercitationibus Catecheticis horis postea indicandis;

Historiam Missionis Christianae enarrabit die martis, hora IX.

Bibliotheca Universitatis diebus lunae, martis, mercurii, iovis, veneris et saturni, ab hora XI ad IV, feriarum autem tempore iisdem diebus, ab hora I ad III, unicuique patebit.

Museum Anatomicum qui visere cupiunt custodem adeant.

Laboratorium Physiologicum qui visere cupiunt custodem adeant (Van Wijckskade).

Museum Historiae Naturalis patebit die iovis et die saturni, ab hora X ad IV. Qui visere cupiunt custodem adeant (Hoogt, No. 159*a*).

Laboratorium Physicum qui visere cupiunt custodem adeant.

Laboratorium chemicum (Leeuwenbergh) qui visere cupiunt custodem adeant.

Laboratorium Chemicum (Hoogt) qui visere cupiunt custodem adeant.

Hortum Botanicum qui visere cupiunt hortulanum adeant.

Laboratorium Botanicum et Museum Botanicum (Lange Nieuwstraat) qui visere cupiunt custodem adeant.

Observatorium Astronomicum qui visere cupiunt custodem adeant.

Laboratorium Pharmaceuticum qui visere cupiunt custodem adeant.

Museum geologicum qui visere cupiunt custodem adeant.

VERSLAG

VAN DE

LOTGEVALLEN DER UNIVERSITEIT

in het Studiejaar 1886–1887.

UITGEBRACHT

op den 20 September 1887

DOOR

Dr. G. VAN OVERBEEK DE MEIJER,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

Dr. G. H. LAMERS.

Edel Groot Achtbare Heeren
Curatoren der Rijks-Universiteit te Utrecht;

WelEdel Gestrenge Heer
Secretaris van het College van Curatoren;

Hooggeleerde Heeren
Hoogleeraren in de verschillende Faculteiten;

WelEdele Zeer Geleerde Heeren
Lectoren aan deze Hoogeschool;

Aanzienlijke en Achtbare Heeren
in Staat, Gewest of Stad met gewichtige bedieningen bekleed;

WelEdele Heeren
Studenten dezer Universiteit;

En Gij allen, die deze plechtigheid met Uwe tegenwoordigheid vereert,

Zeer Gewenschte Toehoorders!

Moriturus vos salutat! Binnen weinige oogenblikken heb ik de waardigheid van Rector Magnificus neder te leggen. Maar alvorens de golven des tijds, die het vlaggeschip van mijn opvolger gedurende een jaar zullen moeten dragen, mij over het hoofd rollen, heb ik U verslag te geven van hetgeen onzer Universiteit onder mijn Rectoraat wedervaren is.

Over het algemeen is de verplichting tot het uitbrengen van een jaarverslag eene vrij ondankbare taak. De aftredende Rector mag haar echter eenigszins breed opvatten, behoeft zich namelijk niet te bepalen tot het vermelden van de voornaamste gebeurtenissen in den eigen kring, doch mag ook spreken over zaken, die met den bloei van alle Nederlandsche Universiteiten, met de belangen van het Hooger Onderwijs in het algemeen, nauw samenhangen. Hij behoort

dan ook deze gelegenheid om de stille verzuchtingen, (zijne naaste officieele omgeving geslaakt zijn, luider te hooren, en vorm en uitdrukking te geven aan hetgeen wenschelijk en noodig schijnt, niet ongebruikt te laten bijgaan. Ik zal deze goede traditie volgen.

Het afgeloopen Universiteitsjaar was voor ons, over het g(rijk aan voorspoed, ofschoon ik, helaas, straks ook tegensp(vermelden zal hebben. De kruistocht, door een deel van de montaansche en een deel van de anti-revolutionnaire tegen de Nederlandsche Rijks-Universiteiten gevoerd, is al tijdelijk gestaakt, nadat de Minister van Binnenlandsche Z de Heeren Roëll en Van Houten in de Tweede K: mijn ambtgenoot Bellaar Spruyt en anderen b 's Lands vergaderzaal, de leuzen, die bij den aanval o] voorgrond werden gesteld, hadden getoetst en ontleed. fierheid mogen wij de overtuiging uitspreken, dat de me(heid van de Nederlandsche natie nog hoogen prijs ste het behoud van de oude en eerbiedwaardige instellinge: men heeft willen doen vallen.

Er zijn evenwel gegronde aanmerkingen te maken; in dan één opzicht kan verbetering worden gevraagd. Nie: zal dit ontkennen. Maar de oplossing is niet gemakk Ten aanzien van een paar punten wensch ik zulks nad betoogen.

Het is U bekend, welke gewichtige bedenkingen geo] zijn tegen de, sedert den eersten dag dezer maand ingetrok wettelijke regeling van de gymnasiale voorbereiding t(lessen aan eene Universiteit. Die bedenkingen, blijken: adres van den 27en April 1886 van 33 Rectoren en Co toren van Gymnasia aan de Regeering, golden in de e plaats de *overlading* der gymnasiasten met onderwijs. De geering had verzuimd, zoo werd gezegd, om vóór het

werpen van het leerplan vast te stellen, hoe groot gemiddeld het leervermogen is van de leerlingen in *elke* klasse van een Gymnasium, en eerst daarna te bepalen, welk deel van het geheel aan ieder leervak zou worden toegewezen om het gymnasiale onderwijs te doen beantwoorden aan zijn doel. Zoo was men daartoe gekomen te veel werk op te leggen, en het gevolg was niet uitgebleven: het gehalte der verworvene kennis was geringer, dan men gewenscht had; er was minder lust tot en geoefendheid in het aanpakken en oplossen van moeielijkheden. Men wenschte daarom, dat het getal der verplichte lesuren verminderd mocht worden. Dezelfde wensch werd ook door vele anderen uitgesproken, bepaaldelijk in een adres aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, dat te 's Hage is onderteekend.

Maar was dat oordeel juist; *bestond* er overlading, en zoo ja, *was zij een gevolg van het leerplan?* — Ik kan het niet toegeven. Waar met reden geklaagd werd, lag de schuld voornamelijk, hetzij aan het toelatingsexamen, hetzij aan de regeling der lessen. Het is toch maar al te waar, dat het „Meer uitgebreid Lager Onderwijs" in Nederland over het algemeen zéér veel te wenschen overlaat; er wordt namelijk wel veel van buiten geleerd, maar die kennis is niet verwerkt, niet nauwkeurig en geordend; de leerling heeft een slecht en tevens slordig handschrift, maakt groote fouten in de spelling, de interpunctie, de geslachten, maar bezit daarbij eene verbazingwekkende kennis van taalkundige onderscheidingen, die hij in zijn geheugen heeft moeten prenten, zonder deze te begrijpen. Gij herinnert U, hoe Jan Holland gespot heeft met de „voornaamwoordelijke bepaling van de naamvals- of voorzetselsbepaling, de deelwoordelijke en telwoordelijke bepaling van het subject, de beknopte oorzakelijke voorwerpszinnen, de 15 soorten van genitieven," enz., al hetwelk hij heeft genoemd het taalbedervend Bargoensch en de onvrucht-

bare sofistiek van de meest gebruikelijke taalboeken, terwijl het gevoel voor het *taaleigen* niet wordt gekweekt. Bij het onderwijzen van andere leervakken, met name geschiedenis en aardrijkskunde, vergt men het opdreunen van lange reeksen van plaatsnamen en plaatselijke bijzonderheden, jaartallen en stamboomen, doch worden geene grondslagen van *vruchtbare* kennis gelegd. Wordt zulk een jongen toegelaten tot het onderwijs der Gymnasia, dan is hem die kost veel te zwaar; hij *kan* de lessen niet volgen, zonder zich overmatig in te spannen. — Is de jongen daarentegen naar goede methoden onderwezen, maar waren zijne hersenen niet in staat het geleerde goed te *verwerken*, is hij dus alleen *afgericht* voor het toelatingsexamen, dan wacht ook hem eene zware inspanning aan het Gymnasium en kan ook hij allicht zich overwerken. Doch het was eene groote fout hem toe te laten: hij is *ongeschikt* tot het ontvangen van gymnasiaal onderwijs en men zou hem eene weldaad bewezen hebben, als men hem had afgewezen.

Maar de schuld kan nog op andere wijze aan den Rector en de Leeraren liggen. Dezelfde fout toch, die veelal aan het Meer Uitgebreid Lager Onderwijs kleeft, wordt, naar ik meen, ook wel eens aan Gymnasia begaan; met name wordt bij het onderwijs der nieuwere talen te veel werk gemaakt van grammatica, terwijl het leeren *lezen* en *begrijpen* van de taal wordt verzuimd. — De leeraren, die naar hunne zienswijze bij de vaststelling van het leerplan een te klein getal lesuren aan hun leervak vinden toegewezen, trachten voorts maar al te dikwijls het volgens hen ontbrekende aan te vullen door het opleggen van veel huiswerk, hetwelk bovendien niet berekend is naar de krachten van de middelmatigen, maar naar die van de vluggeren. Het valt genen dan uit den aard der zaak nog des te moeielijker om voor de bevrediging der overige eischen van eene beschaafde opvoeding den noodigen

tijd te vinden; de twee vrije namiddagen en de rustdag der week, die voor een groot deel aan wandelingen en andere gezonde lichaamsoefening besteed behooren te worden, zijn tot dat doel alsdan niet meer beschikbaar. — Het is de plicht van den Rector en de Leeraren zulke misbruiken te keeren; want iedereen zal wel aan de Haagsche adressanten willen toegeven, dat op geen gebied van menschelijken arbeid, wanneer de krachten reeds verzwakt en uitgeput zijn, naar evenredigheid meer vrucht wordt gewonnen door *langeren* duur van *afgedwongen* inspanning. Een jongen van 13 jaar, in de laagste klasse van een Gymnasium, kan mijns inziens zonder eenig nadeel per week 28 uren schoolonderwijs ontvangen en daarbij per werkdag $1^1/_2$ uur aan huiswerk besteden, wanneer die schooluren doelmatig verdeeld worden en het huiswerk aan zijne vermogens evenredig is; is hij tot de 3^e klasse bevorderd, derhalve 2 jaar ouder geworden, dan kan het huiswerk zelfs tot $2^1/_2$ uur per dag worden verzwaard. Maar altijd hebben alweder de Rector en de Leeraren te zorgen voor doelmatige regeling en verdeeling van dat huiswerk. Ook hier wege het betoog van Jan Holland, dat men een jongen gejaagd en zenuwachtig maakt, derhalve slecht werk laat leveren, als men hem dwingt eene Latijnsche of Grieksche vertaling te maken met de voorwetenschap, dat hij daarna op denzelfden avond nog voor eene fransche, engelsche of hoogduitsche overzetting heeft te zorgen, op eenige ingewikkelde reken- of meetkundige vraagstukken moet gaan zitten blokken en ten slotte nog eene lange les over aardrijkskunde of geschiedenis, of een onbeduidend vers, van buiten heeft te leeren. Er *moet* in het huiselijk leven tijd blijven voor den vader en de moeder om het hunne te doen ter bevordering van de algemeene ontwikkeling van hunnen zoon, om zijne belangstelling in kunst en letteren te prikkelen, hem op de hoogte

te brengen althans van eenige der groote vraagstukken van den dag.

Het oude, thans gewijzigde, leerplan der gymnasia leidde dus niet tot overspanning en uitputting van den leerling, wanneer het Gymnasium *goed werd bestuurd!*

Maar dat leerplan had een ander gebrek: het leidde niet tot het doel, hetwelk de wetgever van het jaar 1876 zich bij het verlengen van den gymnasialen cursus heeft voorgesteld. De wet van 1876 heeft namelijk door verlenging en uitbreiding van den gymnasialen cursus aan de studenten in het algemeen eene breedere voorbereidende ontwikkeling willen geven, opdat zij bij den aanvang hunner studiën aan de Universiteit zich niet meer met de propaedeusis, doch al dadelijk met de beoefening van het door hen gekozen vak zouden kunnen bezighouden. Dat doel is echter voor twee der vijf faculteiten niet bereikt. De studenten in de faculteiten van Letteren en Wijsbegeerte, van Godgeleerdheid en van Rechtsgeleerdheid hebben van de nieuwe regeling zeker groot voordeel gehad; maar de aanstaande geneeskundigen en natuurkundigen hebben onder die regeling zéér geleden. Immers, aan het Gymnasium waren bij hen geene voldoende grondslagen gelegd, waarop bij het universitaire onderwijs in de natuurkundige vakken kon worden voortgebouwd. In de beide laagste klassen van den zesjarigen gymnasialen cursus hadden zij zeer oppervlakkig kennis gemaakt met de allereerste beginselen van plant- en dierkunde; maar in het 3e en 4e jaar werd dat half geleerde gewoonlijk weder vergeten, omdat die vakken in die beide jaren in het geheel niet onderwezen werden. Daarop volgde in de beide hoogste klassen voor de leerlingen der *beide* afdeelingen een cursus van 2 uur per week, voor elke klasse, in natuur- en scheikunde; het was echter niet mogelijk in zóó korten tijd met onvoldoende hulpmiddelen meer te geven dan een hoogst oppervlakkig en onvolledig over-

zicht van het uitgestrekte gebied. De leerlingen kwamen dus aan de Universiteit zonder eene voldoende voorbereidende kennis van de hoofdverschijnselen der natuur. Daarbij trof hun dan nog het ongeluk, dat in den regel de meerderheid der studenten, die het onderwijs van de hoogleeraren in de natuurkundige vakken volgden, afkomstig waren van de Hoogere Burgerscholen met vijfjarigen cursus, dientengevolge zeer voldoende waren voorbereid, zoodat uit den aard der zaak het peil der lessen geregeld werd naar de behoeften van dezen en niet naar die van genen. Tot overmaat van ramp was aan de gymnasiasten der afdeeling B in de beide hoogste klassen ook voor het onderwijs in de wiskunde de tijd te spaarzaam toebedeeld, terwijl het onderwijs in de oude talen, bepaaldelijk in het Grieksch, voor hen daarentegen hoog was opgevoerd. Deze gymnasiasten moesten daarom aan de Universiteit toch nog minstens twee jaren lang zich bezighouden met de propaedeusis.

Aan de andere zijde, in de Afdeeling A, werd sedert 1876 te veel wiskunde onderwezen in verhouding tot de kennis der humaniora, die van aanstaande letterkundigen, rechtsgeleerden en godgeleerden moest worden geeischt; voor deze jongelieden werd de beoefening der mathesis door velen zelfs kortweg een hinderpaal geacht op hun weg naar de Universiteit. Men wilde daarom eene grootere soberheid van het leerplan: geene „levende loketten, opgevuld met stukwerk van wetenschap," — zooals de Rector van het Erasmiaansch Gymnasium hen heeft genoemd, — maar degelijk onderwezenen, met lust en kracht, geschikt voor verdere studie aan eene Universiteit.

Er waren twee wegen om de aangewezene gebreken van de gymnasiale opleiding weg te nemen: men kon namelijk de verlenging van den vroegeren vijfjarigen tot een zesjarigen

gymnasialen cursus weder intrekken voor de aanstaande geneeskundigen en natuurkundigen, en zou daartoe dan de wet van het jaar 1876 op het Hooger Onderwijs moeten herzien, — of wel, men kon trachten den zesjarigen cursus voor *alle* aanstaande studenten te behouden, mits voor allen even vruchtbaar gemaakt door eene doelmatige herziening alleen van het leerplan van 29 Juni 1878, onder overeenkomstige wijziging van het eindexamen.

De eerste weg, herziening der wet van het jaar 1876, is reeds vóór eenige jaren aanbevolen door mijn hooggeachten ambtgenoot Donders, die den klassieken grondslag behouden wil voor ieder, strevende naar het verwerven van den *doctoralen* titel in eenige wetenschap, maar tevens rekening wil gehouden zien met de uiteenloopende eischen der faculteiten. Voor de aanstaande geneeskundigen en natuurkundigen is, vóór het tot stand komen der wet van het jaar 1876, eene *vijf*jarige gymnasiale opleiding *altijd* voldoende geacht; zij zou dat ook nog heden zijn, behoudens dat thans aan de beoefening der wiskunde in het Gymnasium door hen meer tijd moet worden besteed dan vroeger, omdat thans aan de Universiteit niet meer kan worden aangevuld, wat hun in dit opzicht ontbreekt.

Naar de meening van Donders zou het gymnasiale onderwijs voor *alle* aanstaande studenten *hetzelfde moeten zijn*. In de eerste klasse zouden *alle* leerlingen geoefend moeten worden ook in de beginselen der plantkunde; in het tweede jaar zouden de beginselen der dierkunde moeten worden onderwezen; in het derde jaar zou daarop kunnen volgen een elementaire leergang in natuurkunde; in het vierde jaar een cursus in scheikunde; in het vijfde jaar een cursus in algemeene biologie. Het onderwijs in reken-, stel- en meetkunde en in de andere leervakken zou over het vijfjarig tijdperk doelmatig moeten worden verdeeld. — Aan het einde van den *vijf*jarigen cursus zouden dan *alle* gymnasiasten, die

hunne overgangsexamens met goed gevolg hadden afgelegd, de hoogere beschaving en vorming verkregen hebben, die in de het meest ontwikkelde standen der maatschappij behoort te worden aangetroffen. De aanstaande geneeskundigen en natuurkundigen zouden zich alleen daarin van de overige gymnasiasten moeten onderscheiden, dat zij in het vijfde jaar van den cursus een uitgebreider onderwijs in wiskunde hadden ontvangen. Zij zouden daarna kunnen toegelaten worden tot de lessen der Universiteit, terwijl de aanstaande studenten van de drie overige faculteiten nog één jaar gymnasiaal onderwijs in de humaniora zouden ontvangen.

Dit denkbeeld heeft veel bijval gevonden. De verwezenlijking daarvan hebben velen met nadruk aanbevolen; ook de Utrechtsche Faculteit van Wis- en Natuurkunde heeft in haar adres van den 19 Januari 1887 aan den Minister van Binnenlandsche Zaken in nagenoeg gelijken zin geschreven. Deze Faculteit heeft tevens daarop gewezen, dat alsdan overeenstemming zou worden verkregen, wat den duur betreft, tusschen de gymnasiale voorbereiding en die der hoogere burgerscholen voor de beide eerstgenoemde Faculteiten, en dat de propaedeusis, waartoe laboratoria en scheikundige werkplaatsen onmisbaar zijn, naar de gymnasia niet *kan* worden overgebracht, tenzij met eene opvoering der kosten voor personeel en materieel, waartoe niemand wil medewerken. Zoodoende, meent de Utrechtsche Faculteit, zou ook het ware karakter der gymnasiale opleiding: de vorming van den geest aan de hand van de klassieke talen en hare letterkunde, in grootere mate behouden blijven dan bij de telkens hernieuwde pogingen om, door splitsing of toevoeging van vakken en lesuren, zekere onderdeelen van het middelbaar onderwijs te enten op de gymnasiale voorbereiding, — pogingen, die op het oogenblik, waarop het adres werd gesteld (19 Januari 1887), niemand als geslaagd beschouwde.

Het hier besproken denkbeeld van **Donders** heeft overigens niet alleen in Nederland aanhangers verkregen; immers, het Duitsche „Einheitsschulverein" wil ongeveer hetzelfde. In Duitschland hebben namelijk sedert ruim een jaar eenige academisch gevormde burgers de overtuiging uitgesproken, dat het onderwijs, hetwelk aan het bezoek der Universiteit voorafgaat, een hooger doel heeft dan den grondslag te leggen voor eene bepaalde vakstudie; het Gymnasium behoort ook volgens hen de kweekplaats te zijn van hoogere algemeene beschaving des geestes, als grondslag voor de beoefening van iedere wetenschap en voor de vervulling van ieder aanzienlijk ambt in het openbare leven. Om die reden wenschen zij het Grieksch als verplicht vak voor allen gehandhaafd te zien, doch moet tevens ook worden overgenomen dat realistisch onderwijs, zonder hetwelk in den tegenwoordigen tijd aan algemeene ontwikkeling niet meer te denken valt. Het realistisch onderwijs ga echter niet verder dan hetgeen voor *algemeene* ontwikkeling onmisbaar is; aan voorbereiding tot een bepaald studievak behoeft het niet te worden dienstbaar gemaakt. De voorstanders van dit stelsel willen dus trachten een leerplan te ontwerpen, dat aan de eischen van humanisten en realisten binnen redelijke grenzen voldoet.

Het denkbeeld heeft derhalve in ruime mate steun gevonden. Eene schaduwzijde, wel is waar, zou misschien kunnen worden genoemd de onaangenaamheid voor de aanstaande juristen, litteratoren en theologen om hunne schoolmakkers naar de Universiteit te zien overgaan, terwijl zij zelven nog een jaar op de banken van het Gymnasium moeten doorbrengen. Maar die onaangenaamheid vindt een niet gering te schatten tegenhanger in het feit, dat de aanstaande rechtsgeleerden, letterkundigen en godgeleerden veel vroeger dan de aanstaande natuurkundigen en geneeskundigen hunne universitaire studiën ten einde kunnen brengen.

e tweede weg om de hier bedoelde gebreken van de nasiale opleiding weg te nemen was eene herziening van leerplan en eene wijziging van het eindexamen, zonder iening der wet.

eze weg was zeker de moeielijkste en ook de ondank-rste; dit blijkt bij het lezen van de talrijke adressen en leelvellingen, die in de laatstverloopene jaren het licht ben gezien. Immers, nadat 33 Rectoren en Conrectoren hun adres van 27 April 1886 hadden betoogd, hoe naar ne meening het doel zou kunnen worden bereikt, hebben leeraren van verschillende Gymnasia, vooral van die te sterdam, te Groningen en te Zwolle, op 10 September 1886 klaard, dat zij het lang niet eens waren met hunne 33 btgenooten; de besprokene gebreken zouden huns inziens t alleen niet weggenomen, maar zelfs vermeerderd en zwaard worden, als de denkbeelden van de 33 werden gepast. De 73 hebben echter niet scherp omschreven, lke wijzigingen *zij* wenschelijk achtten; zij gaven slechts ele wenken: het verminderen van de lesuren zou niet ten de komen aan de leerlingen, want er zou dan meer huis-rk worden opgegeven en juist dat huiswerk beneemt den t tot eigen arbeid en den tijd tot uitspanning; het laten vallen van het onderwijs in de wiskunde na het 4e jaar, or de afdeeling A, zou gelijkstaan met geheele schrapping ı het vak; het besnoeien van de uren voor geschiedenis ı hoogst ongeraden zijn, enz. — De Rectoren van de mnasia te Utrecht en te Arnhem hebben op den 8 No-nber 1886 verklaard, dat zij zich niet konden vereenigen t het voorstel van de 33 betreffende het onderwijs in de gelsche taal, de wiskunde en de natuurkundige vakken, ar evenmin met het tegenadres van de 73. — Omstreeks nzelfden tijd, in November 1886, hebben zestien hoogleer-n van de Faculteit van rechtsgeleerdheid aan de vier Ne-

derlandsche Universiteiten, in een adres aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, verklaard, dat naar hunne meening de beoefening van het Grieksch voor de aanstaande juristen eene bloot facultatieve behoorde te zijn. — In de Tweede Kamer eindelijk, bij het bespreken van deze zaak op 10 December 1886, was de eenstemmigheid mede ver te zoeken, maar werd de wenschelijkheid van het behoud van het Grieksch, als verplicht leervak voor allen, krachtig betoogd.

Terwijl deze strijd der meeningen zich openbaarde, werd nog eene verwikkeling met een ander gewichtig vraagstuk op den voorgrond geschoven. De Faculteit van Wis- en Natuurkunde aan de Rijks Universiteit te Groningen heeft namelijk in December 1886 in een adres aan den Minister betoogd, dat de aansluiting tusschen voorbereidend en universitair onderwijs voor de beoefenaars der natuurwetenschappen nog meer te wenschen overliet dan voor de aanstaande geneeskundigen. Er bestaat, volgens die Faculteit, evenmin reden om de leerlingen voor de studie der natuur te willen voorbereiden door de studie der oude talen, als er reden is voor het omgekeerde, d.w.z. hen voor de studie der oude talen te willen voorbereiden door de studie der natuurwetenschappen. Maar ook al meende men, dat de klassieke opleiding den mensch iets geven kan, dat door geene andere voorbereidende studie te verkrijgen is, dan moet men dit tòch opofferen: 1°. omdat de scherpte van het waarnemingsvermogen, die de zelfstandige studie der natuur onverbiddelijk eischt, niet licht op lateren leeftijd wordt verworven, en 2°. vooral omdat de steeds toenemende omvang der natuurwetenschappen het meer en meer wenschelijk maakt de voorbereidende studiën tot het noodzakelijke te beperken; tot welk noodzakelijke, volgens de Groningsche Faculteit, de studie der oude talen *niet* behoort.

Niet het Gymnasium moet dus bij voorkeur de kweekplaats zijn voor de aanstaande studenten in de wis- en natuurkunde, maar de Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus. De ervaring heeft reeds geleerd, dat de oud-leerlingen der laatstgenoemde school het best voldoen aan de eischen van het Eerste natuurkundig examen. De Faculteit wenscht daarom, dat tot de universitaire examens in de Faculteit van Wis- en Natuurkunde oók toegelaten worden zij, die in het bezit zijn van een getuigschrift van goed afgelegd eindexamen der Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus.

De gelijknamige Faculteit te Utrecht had reeds op den 18 Juni 1886 een adres aan den Minister ingediend, waarin zij adviseerde om den bezitter van het diploma van goed afgelegd eindexamen aan eene Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus toe te laten tot zekere universitaire examens, mits hij niet ten eenenmale vreemdeling ware in de kennis van latijnsche en grieksche woordvormingen en verbuigingen; immers, hij moest in staat zijn de omvangrijke terminologie van zijn later studievak te verstaan. De Utrechtsche Faculteit was het echter niet eens met het gevoelen van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, dat een testimonium van een gymnasii rector een billijke waarborg van het bezit dezer kennis zou zijn; zij wenschte het afleggen van het overgangsexamen van de 2^e^ naar de 3^e^ klasse aan een gymnasium, voor zoover latijn en grieksch betreft, verplicht gesteld te zien. Later, toen het Groningsche adres verschenen was, heeft de Utrechtsche Faculteit, op den 19 Januari 1887, haren wensch nogmaals aan den Minister kenbaar gemaakt, voor het overige ten volle instemmende met de denkbeelden ontwikkeld door de Groningsche Faculteit. Maar zij is ook in een ander opzicht nog een stap verder gegaan door te verklaren, dat zij in het belang van de studenten in de geneeskunde de ondervraging in de plant-

kunde en de dierkunde, bij het propaedeutisch examen aan de Universiteit, verlicht wenscht te zien door eene wijziging van het Academisch Statuut, ten gevolge van welke in die beide vakken niet meer zou worden geeischt dan kennis van de morphologie en physiologie der planten en kennis van de vergelijkende ontleedkunde.

De Faculteit van Wis- en Natuurkunde der Universiteit te Amsterdam heeft op den 7 Februari 1887 aan den Minister te kennen gegeven, dat ook volgens haar gevoelen eene normale ontwikkeling der Wis- en Natuurkundige wetenschap in ons land dringend eischt, dat de studenten der genoemde Faculteit niet alléén komen uit den kring van hen, die reeds op 12jarigen leeftijd het voornemen vormden aan eene Universiteit te studeeren en daarom de lessen aan een Gymnasium gingen volgen. Maar zij wenscht niet, dat de Faculteit van Wis- en Natuurkunde geheel losrake van den klassieken bodem, waarop zij tot hiertoe met de overige Faculteiten nog geheel of gedeeltelijk stond. De meerderheid der Amsterdamsche Faculteit wilde daarom niet instemmen met het adres van hare Groningsche zuster. Zij wenschte door herziening der Wet, hetzij van het Hooger Onderwijs, of van het Middelbaar Onderwijs, de eischen gesteld om bevoegdheid te verkrijgen tot het geven van onderwijs aan eene Middelbare school of een Gymnasium met den gang van studie aan eene Universiteit in overeenstemming gebracht, die examens derhalve bij de Faculteiten overgebracht te zien; maar de langs dezen weg toegelatene jongelieden zouden *niet* kunnen promoveeren.

De Leidsche Faculteit van Wis- en Natuurkunde heeft in April 1887 in een adres aan den Minister verklaard, zich in hoofdzaak met het gevoelen van de Groningsche Faculteit te vereenigen, maar daarbij den wensch uitgesproken, dat zij, die tot de universitaire examens in de Faculteit van Wis- en

Natuurkunde werden toegelaten, althans de *beginselen* der oude talen mochten kennen.

Uit deze beknopte uiteenzetting blijkt voldoende, hoe ingewikkeld het vraagstuk is, hoe moeielijk de beslissing was voor den Minister, die den knoop moest doorhakken. Zijne Excellentie heeft ten slotte de voorkeur gegeven aan de herziening van het leerplan der Gymnasia zonder wijziging der wet, derhalve aan den tweeden der zoo even beschreven wegen.

Het onderwijs in de wiskunde is thans stellig beter geregeld, dan het was. In de natuurhistorische vakken wordt echter, evenals vroeger, in het 3e en het 4e jaar geen onderwijs gegeven; de afdeeling A ontvangt in de 5e en 6e klasse gedurende 2 uren per week les in de natuurkunde, maar geen onderwijs in scheikunde; de afdeeling B daarentegen in de 5e en 6e klasse afzonderlijk onderwijs in de wis- en natuurkundige vakken. In overeenstemming met een en ander is het eindexamen gewijzigd: van de afdeeling A zal minder dan vroeger kennis der wiskunde worden gevorderd; de afdeeling B zal daarentegen niet worden ondervraagd in Romeinsche antiquiteiten en vaderlandsche geschiedenis en zal minder dan vroeger behoeven te doen blijken van kennis der Latijnsche en Grieksche talen.

De tijd zal moeten leeren, of deze nieuwe regeling zoo niet allen, dan toch de meesten bevredigt. Al dadelijk heeft men het echter betwijfeld, of het onderwijs in de natuurkunde en in de scheikunde, dat meer bijzonder aan de afdeeling B zal gegeven worden, de beschikking over *hulpmiddelen*, zooals die in de Hoogere Burgerscholen worden gevonden en wier bekostiging van de Gymnasia toch moeilijk kan worden gevorderd, met name de uitbreiding der verzamelingen en de inrichting van laboratoria, zal kunnen ontberen. Is dit niet het

geval, dan zullen de van gymnasia afkomstige aanstaande geneeskundigen en natuurkundigen evenmin als vroeger in staat zijn om na éénjarige studie aan de Universiteit het propaedeutisch examen met goed gevolg af te leggen, zullen zij derhalve blijven achterstaan bij hunne makkers, die de voorbereiding aan eene Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus genoten hebben, en zal daarom althans voor deze groep van jongelieden het doel der herziening van het leerplan zijn gemist, zal voor aanstaande geneeskundigen en natuurkundigen de keuze der *gymnasiale* opleiding zeker niet zijn bevorderd.

De vraag, of gediplomeerden van eene Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus onder zekere voorwaarden al dan niet tot het afleggen van universitaire examens en tot de promotie in de Faculteiten van Geneeskunde en van Wis- en Natuurkunde zullen worden toegelaten, blijft overigens ook na het vaststellen van het nieuwe leerplan der Gymnasia onbeslist. Ik geloof, dat zéér velen deze toelating wenschen en daarop zullen blijven aandringen; maar het getal is toch ook niet gering van hen, die meenen, dat de tijd tot zoodanige vrijgevigheid nog niet gekomen is. De doctorale titel is volgens dezen onafscheidelijk van de *klassieke* opleiding; laat men deze opleiding geheel of voor het grootste gedeelte los, dan heeft ook de titel „*doctor*" zijne beteekenis verloren; wie dien titel begeert, heeft derhalve den weg te gaan, die van ouds tot de verkrijging voerde, of stelle zich met een anderen titel tevreden.

Nog een ander gewichtig punt zal misschien spoedig op nieuw aan de orde komen. De aanstaande *artsen* namelijk kunnen, volgens de wet van 25 December 1878, behalve langs den normalen gymnasialen weg, langs 4 andere wegen naar de Universiteit gaan, naarmate zij bezitten: 1°. een diploma van eene Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus,

2°. een diploma van het eindexamen van een progymnasium, 3°. een getuigschrift van goed afgelegd overgangsexamen van de 4e naar de 5e klasse van een Gymnasium met zesjarigen cursus, 4°. een diploma van een goed afgelegd litterarisch-mathematisch examen. De Faculteiten van Wis- en Natuurkunde aan onze Universiteiten hebben de nadeelen van deze regeling ruimschoots ondervonden en hebben dan ook niet verzuimd in hare adressen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken daarop te wijzen. Immers, de leerlingen van de *progymnasia* en van de 4e klasse der *normale* Gymnasia komen thans aan de Universiteit niet alleen zonder voldoende *letter*kundige voorbereiding, maar ook zonder noemenswaardige *natuur*kundige ontwikkeling. Van daar groote, zéer groote moeielijkheden voor hen, die langs deze voorbereidende wegen, met zeer geringe en niet behoorlijk verwerkte kennis, zich willen vormen tot artsen, niet gepromoveerden; hun wacht uit den aard der zaak herhaalde mislukking bij de examina. — Zij, die zich aan het *litterarisch-mathematisch* toelatingsexamen onderwerpen, verlaten de Hoogere Burgerschool in den regel na het doorloopen van de drie laagste klassen. Maar het onderwijs in die klassen vormt geen op zich zelf staand geheel; het meerendeel dezer studenten is dus niet voldoende voorbereid; zij moeten gerekend worden in kennis nog veel lager te staan dan de leerlingen van de progymnasia en van de 4e. klasse der Gymnasia. — Het zou daarom wenschelijk zijn het litterarisch-mathematisch examen te doen vervallen en ook tot het eerste natuurkundig examen niet meer toe te laten de bezitters van het einddiploma van een progymnasium, of het getuigschrift van goed afgelegd overgangsexamen voor de 5e. klasse van een Gymnasium. — Wil men toestaan, dat het diploma van de Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus onder zekere voorwaarden ook den weg bane tot het verkrijgen van den doctoralen graad in de Ge-

neeskunde en in de Natuurkunde, dan zou het Eerste natuurkundig examen als geheel overbodig kunnen worden afgeschaft.

Bij de herziening der artsenwet zal nog eene andere zaak ter sprake moeten komen, die de belangen van het Hooger Onderwijs ten nauwste raakt: het *Staatsexamen*, waaraan alle aanstaande geneeskundigen zich moeten onderwerpen. Het kan toch niet worden ontkend, dat reeds de gewone examens, die van de studenten in de geneeskunde moeten worden afgenomen, zeer veel tijd rooven van het universitaire onderwijs; de wetgever van het jaar 1878 is echter daarmede niet tevreden geweest en heeft gemeend, dat een Staatsexamen daaraan nog moest worden toegevoegd. Het onderwijs aan de Universiteit heeft daaronder uit den aard der zaak nòg meer geleden en het rechtmatig ongenoegen is ook opgewekt van de zieken, bij wier bed de hun vreemde candidaten moesten worden geroepen om hen te onderzoeken en hun toestand te beoordeelen. — Zeer velen, o.a. mijne geachte ambtgenooten Doyer en Bellaer Spruyt, hebben voorts terecht daarop gewezen, dat het vooruitzicht op een examen, hetwelk niet door de onderwijzers zelven wordt afgenomen, doodend is voor de zelfstandige en vruchtbare studie der leerlingen, m.a.w. dwingt tot kennisneming van een zoo groot mogelijken voorraad feiten en beschouwingen, liefst van die, welke tot de stokpaardjes van eventueele examinatoren behooren. Dat toegeven aan de examenwoede van onzen tijd houdt derhalve het *vrije* wetenschappelijke onderzoek tegen, bederft daarom de *richting* der studie en moet eene groote dwaling van den wetgever worden genoemd. Maar die examendwang is niet alleen *onwetenschappelijk*: hij is ook *onbillijk*. Mijn hooggeachte ambtgenoot Donders heeft reeds *vóór* vele jaren betoogd, dat het examen, afgenomen door aan den candidaat persoonlijk onbekende ondervragers, geen juiste maatstaf van de kennis dier jongelieden mag genoemd

worden, tenzij, wat niet uitvoerbaar is, het examen van elken candidaat viermaal langer zou mogen duren dan thans. Ook mijn waarde ambtgenoot Snellen heeft terecht gezegd, dat de arts-examens van den lateren tijd, met 50°/₀ afwijzing, op ziekelijken grondslag berusten en niets dan schade hebben gebracht. Niet het examen, zeide hij, maar de leerschool geeft een waarborg voor den bloei der geneeskunde. Een examenstelsel, dat de eigen leermeesters uitsluit, werkt daarom verderfelijk. Er is overigens geen grond om alleen ten aanzien van aanstaande geneeskundigen aan de academische graden de bevoegdheid te onthouden, die zij van oudsher hunnen bezitters schonken! Ten aanzien van het geneeskundig Staatsexamen gelde, wat Dr. Kan, Rector van het Gymnasium Erasmianum te Rotterdam gezegd heeft ten aanzien van het eindexamen der Gymnasia en de daarbij gecommitteerden: „fide, sed cui fidas, vide"!

Werd dat verderfelijke Staatsexamen afgeschaft en de toelating van doelmatig voorbereide jongelieden tot de universitaire examens en tot de promotie in de Faculteit van geneeskunde goed geregeld, dan zou tevens het vreemde verschijnsel verdwijnen, dat personen, die in Nederland het diploma van arts verworven hebben, in Duitschland den doctoralen titel gaan verwerven en na hun terugkeer in het vaderland het doctorale praedikaat vrijelijk voeren.

Nog één punt heb ik te vermelden. Er blijven n.l. bezwaren bestaan ten aanzien van de toelating en de studie van onze Zuid-Afrikaansche stamverwanten aan de Nederlandsche Universiteiten. Het Koninklijk besluit van 30 Juli 1886 heeft de lijst vastgesteld der buitenlandsche instellingen van voorbereidend Hooger Onderwijs, wier diplomata de bevoegdheid zouden geven tot het afleggen van sommige examens aan eene Nederlandsche Universiteit. Het bestuur der Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Vereeniging heeft zich

toen al dadelijk weinig ingenomen getoond met deze regeling, heeft echter eerst nadere inlichtingen ingewonnen en heeft daarna, vóór enkele weken, in Juni 1887, aan den Minister van Binnenlandsche Zaken te kennen gegeven, dat, naar de overtuiging der adressanten, voor de bedoelde Zuid-Afrikaansche jongelieden de eischen te hoog zijn gesteld, het volgen van het onderwijs aan onze Universiteiten bijna onmogelijk is gemaakt, m.a.w. eene omslachtige wetsverandering eene deur heeft geopend, die door het aangehaalde Koninklijke besluit weder is gesloten. — De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft, zoover ik weet, op deze bedenkingen nog niet geantwoord.

Ten slotte, geachte Toehoorders, heb ik nog gewag te maken van de gebeurtenissen, die in het afgeloopen Universiteitsjaar in onzen engeren kring zijn voorgevallen.

Aan het geeerbiedigd Hoofd van den Staat heeft de Senaat zijne eerbiedige hulde aangeboden op den 19 Februari 1887.

Aan het College van Curatoren heb ik namens den Senaat bij het vieren van den diës der Hoogeschool dankbaar hulde gebracht voor hetgeen zijn uitstekende Voorzitter en Leden en zijn hooggewaardeerde Secretaris in het belang van den bloei onzer Universiteit alweder hadden gedaan of voorbereid. Ik reken mij gelukkig ook op dit oogenblik die warme betuiging van erkentelijkheid nog eenmaal te mogen uitspreken namens de hoogleeraren, lectoren en studenten aan deze instelling van Hooger Onderwijs verbonden of werkzaam, en daarbij met vreugde te vermelden, dat het Z. M. den Koning heeft behaagd den Heer Roëll met ingang van 30 dezer te herbenoemen. Moge de Utrechtsche Universiteit hare belangen nog lang zien in de handen van hen, die tot dusverre zoo goed en met zooveel toewijding voor haar hebben gezorgd.

Het onderwijzend personeel heeft ten gevolge van verschillende omstandigheden eenige wijzigingen ondergaan. De hoogleeraar Mr. Baron de Geer van Jutphaas heeft op den 12 December 1886 den 70jarigen leeftijd bereikt; met den Secretaris van den Senaat heb ik op dien dag, namens den Senaat, mijn hooggeachten ambtgenoot in den kring zijner familie hartelijke gelukwenschen gebracht. Het feest heeft echter voor de Universiteit het droevige gevolg, dat thans, bij het begin van den nieuwen cursus, de officieele banden zijn losgemaakt, die gedurende eene zoo lange reeks van jaren den uitstekenden geleerde aan haar hebben verbonden. Dat verlies is ontzaglijk groot. Maar de wet is onverbiddelijk en wij hebben haar te eerbiedigen, hoe hard het ons ook vallen moge. Den heengaande zij echter de verzekering gegeven, dat zijn gedwongen afscheid van de Universiteit door ons allen zeer wordt betreurd en dat wij in dankbare herinnering zullen houden, wat de Hoogleeraar de Geer voor deze Universiteit is geweest.

Mijn waarden ambtgenoot Pekelharing en den niet minder hooggeachten Lector Dr. Winkler heb ik, vergezeld van den Secretaris, namens den Senaat uitgeleide gedaan, toen beiden onder den toevloed van een zeer groot aantal vrienden op 22 October 1886 van hier vertrokken, om in onze Oost-Indische bezittingen te gaan trachten de middelen ter bestrijding van het woeden der beri-beri op te sporen. Wij zagen hen met leede oogen gaan, want het aan het Landsbelang gebrachte offer was groot; maar wij moesten erkennen, dat zij behoorden tot de eersten, van wie de oplossing van het allermoeielijkste vraagstuk mocht worden verwacht, en het daarom *hun* plicht was om te gaan, *onze* plicht om onze beide uitstekende medewerkers zóó lang te willen missen. Hun moed is thans bekroond; de getrotseerde gevaren hebben hun niet gedeerd en het doel hebben zij bereikt. Een warme handdruk

van zeer velen zal hun reeds hebben doen gevoelen, hoe algemeen de vreugde is over hunne behouden terugkomst. Van deze plaats zij het bovendien nog uitgesproken, hoe dankbaar en blijde wij zijn, onze beide vrienden weder in onzen kring te zien, en hoe trotsch, dat wij hen tot de onzen mogen rekenen. Terwijl wij hen hartelijk gelukwenschen met het volbrengen hunner taak, verwachten wij met spanning, wat zij ons nader zullen mededeelen. Dank zijn wij ook verschuldigd aan de Heeren Talma, Zwaardemaker, Cox en Clinge Doorenbos, die zich tijdelijk met de taak van den Hoogleeraar Pekelharing aan deze Universiteit hebben belast. Jammer, dat in Winkler's onderwijs niet voorzien is kunnen worden.

Ter vervanging van wijlen den diepbetreurden Lasonder is tegen het einde van October 1886 aan deze Universiteit als Kerkelijk hoogleeraar geroepen de Heer van Leeuwen. Op den 21 Januari 1887 hield deze voor een talrijk gehoor zijne plechtige inwijdingsrede en kort daarna heb ik het voorrecht gehad hem namens den Senaat hartelijk en warm de hand te reiken. Moge hij in ruime mate vruchten zien van zijn werk!

In de verdeeling der leervakken zijn een paar wijzigingen gebracht: de hoogleeraar Mulder is op zijn verzoek ontheven van het onderwijs in de toxicologie en met dat onderwijs heeft zich belast de hoogleeraar Wefers Bettink: de hoogleeraar Pols is op zijn verzoek ontheven van het onderwijs in oud-vaderlandsch recht en zijne geschiedenis, een en ander met ingang van het studiejaar 1887—88.

Als privaat-docent is toegelaten Dr. Kossmann voor de Oud-Duitsche en Romaansche taal en letterkunde.

Het intellectueele leven aan deze Uuiversiteit mocht in het afgeloopen jaar zeker niet minder opgewekt genoemd worden, dan vroeger. De hoogleeraren en lectoren hebben hunne

beste krachten gegeven; de studenten hebben getoond die inspanning te waardeeren. Daarvan getuigt o.a. het heugelijke feit, dat aan den student K. F. Wenckebach de bekroning is ten deel gevallen voor zijn antwoord op de Amsterdamsche prijsvraag over de *Bursa Fabricii* bij vogels, en aan den student J. H. Schuurmans Stekhoven eene eervolle vermelding voor zijn antwoord op de Groningsche geneeskundige prijsvraag over den *gonococcus*. Hartelijk wensch ik beiden geluk met deze welverdiende onderscheiding.

Het getal der voor de eerste maal aan deze Universiteit ingeschrevenen was 102, een cijfer, dat, naar ik meen, alle vroegere gelijksoortige overtrof. Zeer velen dezer nieuw aangekomenen hebben den proeftijd doorleefd, die zoo weldadig kan zijn in 't bijzonder voor de te hoog gestemde snaren; doch weldra, op 27 October 1886, heeft het Io vivat hun als een blijde welkomstgroet bij hunne opneming in het Utrechtsch studentencorps in de ooren geklonken en hebben zij vrijelijk den teugel kunnen vieren aan hunne geestdrift, hun levensmoed, hun humor, hunne behoefte aan vriendschap en aaneensluiting. Frisch van geest, opgewekt, onbezorgd, vol idealen, zijn zij aldus het nieuwe leven ingetreden en hebben zij getoond, niet alleen bij de boeken hun plicht te willen doen, maar ook krachtig te willen bijdragen tot den bloei van Vereenigingen als *Olympia*, *Triton*, het *Utrechtsch Studententooneel* en andere studentengezelschappen, wier bestaan zoo flink getuigt van den goeden geest, die het Corps bezielt.

Voor hen, die kwamen, gingen anderen heen, ieder naar het gebied in de groote maatschappij, dat hij zich tot werkkring gekozen had, uiterlijk getooid met de doctorale waardigheid of met de bevoegdheid tot het uitoefenen der geneeskunst, maar in het hart toch altijd nog „student in het laatste jaar", oogenblikkelijk gereed om weer academieburger

te zijn, zoodra de geliefkoosde plekjes andermaal werden betreden, of de beminde stemmen en zangen der studentenwereld hun in de ooren klonken. Het Jaarboek van deze Universiteit, dat heden het licht ziet en dat ik in veler handen wensch, zal U nauwkeurig opgeven, hoeveel studenten in het geheel werden ingeschreven en welken uitslag de door hen afgelegde examina hebben gehad. Bij niet minder dan 5 van de 21 promotiën kon de doctorale titel *met lof* worden verleend.

De dispuutgezelschappen der resp. Faculteiten hebben niet te klagen gehad over gemis van belangstelling, hetzij van de hoogleeraren en lectoren, hetzij van de studenten, die tot hare leden behoorden. De Studenten-vereeniging tot ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen, die in het belang van het verloskundig onderwijs in het leven geroepen is, heeft zich mogen verheugen in den geldelijken steun van velen; groote erkentelijkheid is zij verschuldigd aan een koor van zangers en zangeressen, die onder de uitstekende leiding van Jhr. van Riemsdijk eene uitvoering van gewijde muziek gegeven hebben op den 15 December 1886, in de welwillend daartoe beschikbaar gestelde St. Pieterskerk alhier, tot niet gering voordeel van de kas der Vereeniging.

De stoffelijke hulpmiddelen voor het Onderwijs laten, helaas, in menig opzicht nog te wenschen over. De academische Bibliotheek lijdt nog voortdurend onder de ongenoegzaamheid van den geldelijken steun. Alle Faculteiten, maar vooral die van Rechtsgeleerdheid, ontberen een voldoend getal geschikte lokalen tot het geven van hare lessen en het afnemen van examina. De eerste steen van het nieuwe Academiegebouw, waarvoor de gelden reeds vóór meer dan een jaar zoo offervaardig door de Burgerij, de Gemeente en de Provincie Utrecht werden beschikbaar gesteld, is intusschen nog niet gelegd en de Senaat der Universiteit is onbekend gebleven

met de redenen dezer vertraging. De Senaat heeft zich daarom verplicht gerekend den Heer Minister van Staat en van Binnenlandsche Zaken eerbiedig te wijzen op de dringende behoefte aan het bestaan van Universiteitslokalen, welke dien naam waardig zijn. Op den 21 Juli 1887 heb ik de eer gehad tot zijne Excellentie te worden toegelaten om namens den Senaat die behoefte ook mondeling te betoogen en heb ik van den Minister mogen vernemen, dat de overeenkomst regelende de verhouding tusschen den Staat en de gemeente Utrecht ter zake van de voorgenomene schenking van een Universiteitsgebouw weldra zou tot stand komen.

Behalve deze voor alle Faculteiten geldende behoeften, zijn echter nog enkele wenschen te vermelden meer bijzonder voor twee van het vijftal. Sedert de oprichting der Sterrewacht namelijk is telkens geklaagd over het gebrek aan eene woning van den Directeur in de onmiddellijke nabijheid dezer Wacht. Op het voormalig bolwerk Zonnenburg, waar de Sterrewacht staat, is nogtans geene plaats voor zulk eene woning, tenzij het Meteorologisch Instituut naar eene andere plek mocht kunnen worden overgebracht. Nu dat Instituut steeds meer lijdt onder gebrek aan ruimte en het Gebouw steeds wrakker wordt, is echter voorgesteld om die inrichting naar een geschikt terrein in den buitenomtrek der stad te verplaatsen en aldaar doelmatig te vestigen. Wordt dat voorstel aangenomen, dan zou de Directeur der Sterrewacht *zijn* wensch bevredigd kunnen zien en zou ook de observator aan de Sterrewacht kunnen wonen. Mijn ambtgenoot Oudemans verbeidt met spanning de beslissing. — Groote behoefte heeft ook de hoogleeraar Dibbits aan de vergrooting en verbetering van zijn Laboratorium, waarop hij reeds geruimen tijd reikhalzend wacht. — Mijn ambtgenoot Halbertsma beschikt zeer tot zijn leedwezen niet over eene doelmatige gelegenheid tot het verrichten van gynaecologische operatiën ten aan-

schouwe van een noemenswaardig getal studenten; de ruimte en de inrichting der vrouwenkliniek acht hij onvoldoende.

De hoogleeraar Snellen heeft op den 6 Juni 1887, d. w. z. op den dag, waarop hij 25 jaren te voren als eerste geneesheer verbonden werd aan het Nederlandsch Gasthuis voor Ooglijders, dat reeds gedurende zoo langen tijd met de grootste welwillendheid is beschikbaar gesteld ook ten behoeve van het *onderwijs* in oogheelkunde aan deze Universiteit, de vraag gesteld, of het niet wenschelijk, ja zelfs noodzakelijk moet geacht worden eene grootere scheiding te maken tusschen dat Gasthuis en het Universiteits-onderwijs. Immers, er is geen waarborg, dat de betrekking van Hoogleeraar aan de Universiteit en die van Geneesheer-Directeur van het Gasthuis altijd in één persoon vereenigd zullen blijven. En behoort het wel tot de roeping der genoemde stichting om de verplichting, die de Staat tegenover den student heeft te vervullen, ten volle over te nemen? Mijn hooggeschatten ambtgenoot en vriend zij intusschen hartelijk gelukgewenscht met zijn feest en zij ook warmen dank gebracht voor hetgeen hij als eerste geneesheer van het Gasthuis voor de Universiteit heeft gedaan.

Het College van Regenten der Gods- en Gasthuizen eindelijk heeft tot dusverre met de grootste goedheid de gastvrijheid betracht tegenover den dienaar der Hygiëne aan deze Universiteit, maar *kan* uit den aard der zaak niet voldoen aan zijne wenschen; ook die hoogleeraar vraagt daarom met bescheiden aandrang, dat men hem met alle zijne pathogene micro-organismen, wier kweeking toch wel niet in een ziekenhuis behoort te geschieden, verplaatse naar een afzonderlijk en goed ingericht gebouw.

Mogen deze billijke wenschen binnen een niet al te lang tijdsverloop bevredigd worden!

Van de hulpmiddelen sprekende, heb ik ook te vermelden, dat de Vereeniging tot instandhouding van het oud-studenten-

, opgericht bij gelegenheid van het 250-jarig bestaan Jtrechtsche Hoogeschool, na de goedkeuring van hare ten, hare eerste algemeene Vergadering alhier gehouden op den 27 September 1886 en een reglement heeft ısteld, waarbij enkele punten der Statuten nader worden ireven. Dat schoone blijk van duurzame liefde tot de Mater en de Wetenschap is derhalve goed gevestigd. voorbeeld der edele Stichters heeft ook reeds navolging den; immers, onze onvergetelijke vriend Loncq heeft iterste wilsbeschikking het Fonds zeer ruim bedacht. zonen dezer Alma Mater zullen het zich voorzeker ene eer rekenen in gelijken zin te handelen. Voor de ırs en de latere schenkers de hoogachting en de erkenleid van ons en van het nageslacht!

Diës der Hoogeschool op den 26 Maart ([1]) en de Diës het Utrechtsche Studentencorps op den 22 Mei jl. zijn gebruikelijke wijze gevierd.

enover de blijde gebeurtenissen heeft echter, helaas, ıer veel leed gestaan.

dag voor de overdraging van het Rectoraat, op 20 Sepr 1886, werd aan mijn ambtgenoot Halbertsma zijne door den dood ontrukt en 10 dagen later werd ook hooggeschatte Donders door zulk een zwaren slag en; op den 12 November 1886 stond de oud-hoogleeraar q aan het sterfbed zijner eenig overgeblevene, innig e dochter en op den 16 Juni 1887 zag ook de hoog-

'er gelegenheid van dat feest heb ik in eene rede, gehouden in het uditorium, de vraag behandeld, of de beoefenaren der gezondheidsleer n gevonden hebben, dien zij vroegen, en of de verwachtingen zijn ver- ; men van hunnen arbeid en hun streven mocht koesteren. Deze rede rukt in het Weekblad van het Nederlandsch Tijdschrift voor Genees- 887, I, p. 542.

leeraar De Geer eene zijner dochters bezwijken. Moltzer's huiselijk geluk werd gedurende het geheele jaar verduisterd door het lichamelijk lijden zijner geliefde echtgenoote. Mijn hooggeachte ambtgenoot Francken werd door eene zeer ernstige ziekte een zeer geruimen tijd verhinderd zijne lessen te geven aan zijne talrijke en getrouwe hoorders. Drie studenten dezer Universiteit, de Heeren Huisman, Bätz en Führi, werden door den dood aan hunne bloedverwanten en talrijke vrienden ontrukt. Het laatst, op den 21 Juni 1887, werd ook onze vriend Loncq opgeroepen. De dood heeft ons dus in den afgeloopen jaarkring wel diepe wonden geslagen!

Aan de betuiging van onze innige deelneming in al dat leed heeft het niet ontbroken. Ook Loncq is grafwaarts gebracht door eene schaar van trouwe vrienden, terwijl eene nog veel breedere schaar aan den rand van zijne laatste rustplaats de aankomst van den stoet verbeidde. Vergrijsde ambtgenooten, vrienden en vereerders zijn aldaar samengekomen met jongeren van dagen, wie hetgeen zij aan de lessen van hun geliefden leermeester te danken hadden nog helder voor den geest stond, en op aller gelaat was te lezen, hoezeer zij het heengaan van hun eerbiedwaardigen vriend betreurden. Aan de geopende groeve heb ik in eenvoudige maar diep gevoelde woorden trachten te schetsen, wat Loncq voor het Vaderland, de Universiteit, de Maatschappij, de lijdende menschheid, zijne talrijke vrienden was geweest, en hoezeer het verlies zou worden gevoeld van den edelen man, die steeds bereid gevonden was te helpen en te steunen, als dat noodig bleek te zijn. Ieder onzer ziet hem in den geest nog vóór zich, dien statigen, deftigen man, hoogen prijs stellende op goede vormen, vol plichtbesef en toewijding aan zijn ambt, rijk begaafd en hooggeleerd, maar ook met een hart van goud, vol belangstelling en deelneming, vriendelijk

en goed, vaak zelfs zéér week bij het leed, waarvan hij getuige was. Dat beeld blijft zeker leven in onzen geest. Maar wij hebben ook stoffelijke herinneringen: Loncq heeft aan den Senaat zijne beeldtenis, aan de Academische Bibliotheek het natuurkundig en geneeskundig gedeelte zijner boekerij, aan het oud-studentenfonds en aan het Nederlandsch Gasthuis voor Ooglijders aanzienlijke sommen gelds geschonken. Eer en dank ook voor die bewijzen van gehechtheid en trouw!

Thans, geachte Toehoorders, ben ik aan het einde mijner taak. De rectorale waardigheid leg ik neder met oprechten, innigen dank aan het College van Curatoren en aan zijn uitstekenden Secretaris, aan mijne waarde ambtgenooten en in 't bijzonder aan mijn vriend Moltzer, die als Secretaris van den Senaat mij zoo goed ter zijde heeft gestaan, en voorts ook aan de Heeren Lectoren en Studenten, voor de welwillendheid mij betoond en voor de wijze, waarop zij mij de vervulling mijner taak aangenaam en licht hebben gemaakt.

Thans aan U, hooggeachte Lamers, krachtens het besluit van onzen geliefden Koning, de eer om de rectorale waardigheid gedurende een jaar te bekleeden. Ge weet reeds nu, dat U eene zware en tevens droevige taak wacht, want Ge zult hebben te spreken van het afscheid, genomen volgens den onverbiddelijken eisch der wet door drie onzer ambtgenooten, die gedurende eene lange reeks van jaren met hoogen roem en met eer hebben gestaan in de voorste rij der hoogleeraren van Nederland; een drietal mannen, wier naam tot ver over de grenzen van ons land met eerbied en erkentelijkheid wordt uitgesproken; mannen, van wie eene kracht is uitgegaan, die slechts uiterst zelden in die mate wordt aangetroffen, en die eene plaats verdiend hebben in de reeks der groote geesten, die wij vereeren en als ideale wegwijzers

hebben te volgen. Nog slechts één jaar zullen wij het groote voorrecht hebben, die drie mannen aan onze Universiteit verbonden te zien, hun woord in ons midden te hooren. Laat mij U zeggen, waarde Lamers, dat wij allen met U hopen te wedijveren om ook nog in dat laatste jaar aan die drie mannen te toonen, hoe hoog wij hen waardeeren; met U zullen wij voorstaan op den dag, waarop het uur der officieele scheiding slaat en honderden innigen dank aan hunne voeten zullen komen nederleggen. Honderden! Want zij hebben nut gesticht in zeer wijden kring. Immers, zij hebben de bedding voor den stroom der toekomst niet alleen in hunne studeerkamer of in hun laboratorium helpen bereiden, maar zij hebben zich ook gegeven aan de praktijk van het leven en zij hebben in de ruimste mate het goede bevorderd, voor stad en land. — Moge het U gegeven zijn, Lamers, den ramp, die ons stellig treffen zal, niet door andere thans nog onvoorziene vermeerderd te zien; moge onze Universiteit onder Uw rectoraat toenemen in luister en bloei; wees verzekerd, dat wij allen U hoogachten en gaarne volgen zullen op de goede wegen, waarop Gij ons leiden zult.

Te, Rector magnifice, salve, iterumque salve!

STUDENTEN.

HET AANTAL STUDENTEN EN NIET-STUDENTEN ingeschreven voor het studiejaar **1886—87** bij den Rector magnificus — gesplitst naar de Faculteiten en naar de studiejaren, die zij reeds aan deze Universiteit hadden doorleefd — wordt vermeld in den volgenden staat:

Studiejaar	Faculteit van					Totaal
	Godgel.	Rechtsg.	Geneesk.	W. en N.	Letteren	
Eerste	30	16	37	14	5	102
Tweede	34	3	29	10	3	79
Derde	20	10	22	4	2	58
Vierde	10	2	26	4	4	46
Vijfde	9	4	33	3	2	51
Zesde	17	4	17	7	2	47
Zevende	3	1	23	2	—	29
Achtste	3	1	14	—	—	18
Negende . . .	—	—	12	—	—	12
Tiende	—	—	1	—	—	1
	126	41	214	44	18	443
Niet-studenten	0	0	10	16	1	27
Totaal	126	41	224	60	19	470

Onder de ingeschrevenen voor de Faculteit van Geneeskunde komt 1 Dame voor, die alleen de lessen in tandheelkunde volgde.

Onder de ingeschrevenen voor de Faculteit van Wis- en Natuurkunde in het eerste studiejaar was 1 Dame.

Van de 470 ingeschrevenen waren 444 aangeteekend voor volledig onderwijs, terwijl 16 zich hadden aangegeven voor het ontvangen van twee lessen (resp. Geneeskunde 4, Wis-

en Natuurkunde 11 en Letteren 1) en 10 voor het ontvangen van ééne les (resp. Geneeskunde 5, Wis- en Natuurkunde 5).

Bij de vergelijking van deze getallen met de opgaven van den Studenten-Almanak voor 1887 vindt men de volgende verschillen:

	ingeschrevenen	
	bij den Rector magnificus	in den Studenten-Almanak 1887
Theologen . . .	126	126
Juristen	41	85
Medici	224	247
Philosophen . .	60	63
Litteratoren . . .	19	20
	470	541

UITSLAG DER UNIVERSITEITS-EXAMENS.

1886—87.

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Faculteit van Godgeleerdheid.			
Hebreeuwsche Taal en Oudheden . .	17	14	3
Candidaats-examen, 1e gedeelte . . .	19	19	
„ 2e „ . . .	20	17(2c.laude)	3
Doctoraal-examen	4	4	
Faculteit van Rechtsgeleerdheid.			
Candidaats-examen	12	9(1c.laude)	3
Doctoraal, rechtswetenschap	16	10	6
Faculteit van Geneeskunde.			
Candidaats-examen	7	6(1c.laude)	1
Doctoraal-examen	23	18	5
Faculteit van Wis- en Natuurkunde.			
Medisch propaedeutisch examen . . .	6	5(1c.laude)	1
Candidaats, wis- en natuurkunde . .	1	1	
„ plant- en dierkunde . . .	1	1	
„ artsenijbereidkunde . . .	2	2	
Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.			
Aanvullings-examen volg. art. 86 der Wet	2	2	
Candidaats, klassieke letteren	3	3	
„ Nederlandsche letteren . .	1	1	
Doctoraal-examen „ „	1	1	
Totaal . . .	135	113	22

PROMOTIËN.

Godgeleerdheid . . . . —

Rechtsgeleerdheid . . . . 11 (1 c. laude).

Geneeskunde . . . . 7 (3 c. laude).

Wis- en Natuurkunde, { aard- en delfstofkunde 1 (c. laude).
plant- en dierkunde 1 (opstellingen).

Letteren en Wijsbegeerte, klassieke letteren 1 (c. laude).

SCHRIJVERS EN TITELS DER PROEFSCHRIFTEN.

Faculteit van Rechtsgeleerdheid.

W. H. de Savornin Lohman (27 Oct. 1886).	De rechten van derden bij de overeenkomst van levensverzekering.
A. H. du Mosch . . . (9 Nov. 1886).	Het rechtskarakter van coupon, dividendbewijs en talon.
G. Bicker Caarten . . . (19 Nov. 1886).	De assurantie in quovis.
J. Deking Dura (c. laude) (14 Dec. 1886).	Handhaving der rechten van obligatiehouders.
P. L. Moens . . . . . (17 Dec. 1886).	Verantwoordelijkheid voor schade door anderen veroorzaakt.
J. F. C. Meijer . . . . (3 Juni 1887).	De aard van het recht van den legitimaris.
W. B. Buma . . . . . . (24 Juni 1887).	Art. 143—146 Wetboek van Strafrecht.
A. M. M. Montijn . . . (30 Juni 1887).	Aanteekening op de leer van het internationaal privaatrecht bij Bartolus.
P. van der Crab . . . (8 Juli 1887).	Persoonlijke diensten ten behoeve der gemeente, Art. 192 en 193 der Wet van 29 Juni 1887, *Staatsblad* n° 85.
U. H. Strick van Linschoten	Eenige opmerkingen over desertie.
H. J. Doude van Troostwijk (8 Juli 1887).	De landbouw als tak van Staatszorg.

Faculteit van Geneeskunde.

N. P. van Spanje (c. laude) (31 Maart 1887).	Proeven over de werking van convallamarine.

F. Dentz (5 April 1887). — Objectieve strabismometrie.

J. A. P. C. van Tusschenbroek (c. laude) . . . (23 Mei 1887). — Over normale en abnormale melkafscheiding.

G. ten Noever de Brauw (30 Juni 1887). — Over den invloed van eenige geneesmiddelen op de maagbewegingen.

A. H. Rijkebusch (c. laude) (5 Juli 1887). — Bijdrage tot de kennis der polydactylie.

Das . . . . (7 Juli 1887). — Het onvermogen van asbestfilters om micro-organismen uit drinkwater te verwijderen.

P. van der Brug . . (7 Juli 1887). — Over den invloed van magisterium bismuthi op het slijmvlies der maag.

Faculteit van Wis- en Natuurkunde.

Aard- en Delfstofkunde.

A. F. Molengraaff (c. laude) (11 November 1886). — De geologie van het eiland St. Eustatius. Eene bijdrage tot de kennis der Nederlandsche Koloniën.

Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

Klassieke Letterkunde.

F. L. Montijn (c. laude) (30 Juni 1887). — De praepositionum usu apud Aristophanem.

UITSLAG DER EXAMENS, door de Faculteiten van Wis- en Natuurkunde en van Geneeskunde afgenomen, ingevolge de Wet van 25 Dec 1878 (*Staatsblad* n°. 222.).

	1886—87.		
	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.
Eerste natuurkundig examen (Art. 4 der Wet	54	35	19
Tweede natuurkundig examen (Art. 5 der Wet)	24	22	2
Theoretisch Geneeskundig examen. 1e gedeelte (Art. 6)	21	17	4
Theoretisch Geneeskundig examen, 2e gedeelte	19	16	3
Theoretisch examen in de tandheelkunde (Art. 9)	2	2	—
Theoretisch apothekers examen (Art 13)	8	8	—
Bewijzen van kennis der Dier- en Delfstofkunde (Art. 15)	13	8	5
Totaal	141	108	33

NAAMLIJST DER STUDENTEN

VOOR DE EERSTE MAAL

INGESCHREVEN ONDER HET RECTORAAT VAN

Prof. Dr. G. VAN OVERBEEK DE MEIJER.

Voor den Cursus 1886—1887 1).

DATUM VAN INSCHRIJVING.	NAAM EN VOORNAAM.	FACULTEIT.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTEPLAATS
1886.				
21 Sept.	J. Snoep.	Ph.	1868.	Schiedam.
„	W. C. A. van Vredenburch.	J.	1866.	Utrecht.
„	F. J. Vlamingh Kiebert.	J.	1865.	Uithoorn.
„	J. J. Jansen.	J.	1867.	Amsterdam.
„	M. C. Nijland.	J	1865.	Utrecht.
„	A. A. Nijland	Ph.	1868.	Utrecht.
„	M. J. van Erp Taalman Kip.	M.	1866.	Harderwijk.
„	Ch. F. Schoch.	J.	1866.	Leiden.
„	G. F. Baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg.	J.	1864.	Middelburg.
„	P. J. S. Soer.	Ph.	1863.	Vlissingen.
„	A. J. Labouchère.	J.	1867.	Amsterdam.
„	A. van der Horst.	M.	1867.	Barneveld.
„	C. E. van der Horst.	M.	1865.	Barneveld.
„	R Fruin JAzn.	J.	1867.	Utrecht.
„	F. P. A. Muijsken.	M.	1866.	Amsterdam.
23 Sept.	P. Anema.	Ph.	1865.	Sweins (Friesl)
„	B. W. Ferguson.	Ph.	1866.	Curaçao.
„	A. F. Scheuer.	M.	1866.	Steenbergen.
„	G. I. Hijmans.	Ph.	1870.	Wijk bij Duurstede.
„	L. C. Besier.	J.	1868.	Utrecht.
24 Sept.	E. H. Markvoort	Th.	1863.	Almen.

1) Door de letters: M., Th., J., Ph, en L., worden de Faculteiten van *Geneeskunde*, *Godgeleerdheid*, *Rechtsgeleerdheid*, *Wis- en Natuurkunde*, *Letteren en Wijsbegeerte*, aangeduid.

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboortepl
24 Sept.	H. Smits.	Th.	1866.	Hellevoetsl
„	A. J. ten Bokkel Huinink.	Th.	1866.	Waspik.
„	D. Ringnalda.	Th.	1867.	Woudsend
„	W. F. Anderson.	Ph.	1867.	Harderwijl
„	J. P. J. van Gorkom.	M.	1868.	Utrecht.
„	F. P. Harmsen.	Ph.	1867.	Oldenzaal.
„	J. W. M. le Nobel.	Ph.	1867.	Utrecht.
„	E. C. Lorentz.	M.	1869.	Woudrich
„	W. F. M. van Engelen.	M.	1867.	's Hertogenl
„	J. Th. A. Weitjens.	M.	1867.	Huisen.
25 Sept.	P. C. Vincent.	M	1860.	Wijk bij D stede.
„	J G. van Klinkenberg.	M.	1867.	Amerongе
„	A. Tückerman.	M.	1869.	Leiden.
„	N. J. Lemei.	Ph.	1868.	Leeuward
„	J. M. Hooreman.	M.	1868.	Kampen.
„	A. S. Miedema	J.	1867.	Sneek.
„	W. A. van den Bovenkamp.	Ph.	1867.	Dordrecht
27 Sept.	A. ter Cock.	M.	1867.	Melissant.
„	P. H. J. Berends.	M.	1867.	's Hage.
„	R. Numans.	M.	1869.	Tjilatjap.
„	H. W. Boele.	M.	1867.	Breda.
„	G. F. Guffroy.	M.	1867.	Magelang.
„	L Ph. Hennequin.	M.	1864.	Middelbur
„	P. Heimens Visser.	Th.	1865.	Harderwij
„	J. Steehouwer.	Th.	1859.	Strijen.
„	K. Kooy.	Th.	1863.	's Gravenc
„	W. Back.	Th.	1866.	Kruininge
28 Sept.	J. R. Callenbach.	Th.	1862.	Nijkerk.
„	H. Bervoets.	M.	1866.	Kampen.
„	B. J. de Vries.	M.	1867.	de Lemm
„	M. G. Hoolboom.	M.	1866.	Ede.
„	D. E. H. Diemont.	J.	1866.	Oudenrijn
„	W. J van Overbeek de Meijer.	J.	1867.	Utrecht.
„	H. A. van den Wall Bake.	J.	1867.	Utrecht.
„	A. van der Horst.	M.	1868.	Harderwij
„	E. C. H. Balsem.	J.	1863.	Nootdorp.

... VAN ...	NAAM EN VOORNAAM.	FACULTEIT.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTEPLAATS.
Sept.	H. P. L. C. de Kruijff Jr.	M.	1868.	Utrecht.
„	L. de Jong.	Ph.	1862.	Helder.
„	L. H. C. Müller.	Ph.	1864.	Onstwedde.
„	J. L. B. van der Mark.	Ph.	1865.	Roermond.
Sept.	W. Magendans.	Th.	1865.	Hilversum.
„	J. A. Gerth van Wijk.	Th.	1864.	Eemnes-binnen.
„	J. J. van den Broek.	Th.	1865.	's Hage.
„	J. Alblas.	L.	1848.	Schermerhorn.
„	P. A. A. F. Eijken.	Ph.	1868.	Kediri.
„	W. Bal.	Ph.	1865.	Zierikzee.
„	F. B. A. M. Hohmann.	M.	1868.	's Hertogenbosch
„	A. G. de Geer.	L.	1866.	Doesborgh.
„	H. W. Methorst.	J.	1868.	Amersfoort.
„	IJ. A. van Popta.	M.	1867.	IJlst.
„	H. Tobbe.	M.	1865.	Heerenveen.
Sept.	F. F. J. van de Plassche.	Th.	1866.	Aardenburg.
Oct.	D. van Lent.	M.	1868.	Ophemert
)ct.	N. W. Schoorel.	M.	1867.	Zevenhuizen (Z. Holland.)
ct.	J. Koek.	Th.	1867.	Amsterdam.
	A. J. Dronkers.	L.	1866.	Middelburg.
:t.	Th. Koppeschaar.	M.	1860.	Leiden.
	D. A. Boss van Charante.	Th.	1864.	Rotterdam.
	W. A. Stark.	M.	1867.	Roermond.
	A. Kiss.	Th.	1864.	Szent-Simon (Hongarije)
	B. Kossuth.	Th.	1862.	Dill.
	A. Auler.	Th.	1865.	Schauern (Rijn-pruissen.)
	J. Dávid.	Th.	1861.	'Elesd (Hongar.)
	S. Józsa.	Th.	1863.	Kórod Szent Már-tin (Hongar.)
	F. H. Wilm.	Th.	1865.	Barmen.
	O. Keller.	Th.	1864.	Loevenich (Aken)
	P. G. Cremer.	Th.	1867.	Ketsberg (bij Solingen.)
	E. Müller.	Th.	1864.	Bacharach.

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorteplaats.
15 Oct.	H. Bohris.	Th.	1863.	Caub (Hessen-Nassau.)
"	K. Schneider.	Th.	1866.	Meisenheim (Rijnpruissen.)
"	C. A. P. Petry.	Th.	1867.	Bockenau
19 Oct.	G. van Eysselsteyn	M.	1865.	Zwolle.
"	J. J A. de Ruijter.	M.	1867.	Breda.
24 Oct.	P. O. Kapteijn.	J.	1858.	Bodegraven.
"	L. M. Lansberg.	Ph.	1864.	's Hage.
"	L. P. van Lelyveld.	M.	1865.	Hoorn.
25 Oct.	J. D. Bierens de Haan.	Th.	1866.	Amsterdam.
29 Oct.	G. J. Knaap.	M.	1868.	Raamsdonk.
7 Nov.	A. Gersen.	Ph.	1860.	Rotterdam.
9 Nov.	W. Timmermans.	Th.	1862.	Raamsdonk.
11 Nov.	B. H. Böttger.	M.	1863.	Wieringerwaard.
"	Mejuff. H. I. van Gelderen.	M.	1866.	Amsterdam.
"	Mejuff. W. F. H Teupken.	Ph.	1864.	Zevenbergen.
13 Nov.	J. Bakker.	M.	1860.	Krommenie.
"	H. J. C. Smeets	M.	1867.	Gulpen.
"	C. Citroen.	M.	1866.	Amsterdam
17 Nov.	J. A. van Leeuwen.	L.	1867.	Vlissingen.
22 Nov	A Rogmans.	M.	1865.	Amsterdam.
26 Nov.	W. R. van de Kasteele	M.	1865.	Amsterdam.
1887.				
21 Jan	R. G. G. Filbri.	M	1859.	Delft.
29 Jan.	G. A. C. Hubert van Assenraad.	M.	1859.	Fort Willem I (O.-Indië.)
"	C. Brakman Czn	L.	1861.	Groede.
23 Mrt.	J. van Leeuwen.	Th.	1868.	Vlissingen.
22 April.	A. E. Arkenbout Schokker.	Ph.	1847.	Helder.

INHOUD.

Wetten en Besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

Inrichting en Geschiedenis der Universiteit.

—

ERRATA.

Bladz. 77 staat in de kolom geslaagd, regel 9 van boven 5 (1c. laude), ***lees*** **: 5 (3c. laude).**

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT.

1887—1888.

UTRECHT — 1888.
Stoom Boek- en Steendrukkerij „de Industrie"
J. VAN DRUTEN.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

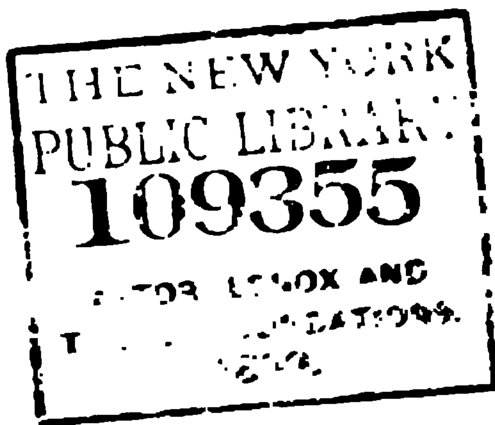
TE

UTRECHT.

1887-1888.

UTRECHT — 1888.
Stoom Boek- en Steendrukkerij „de Industrie"
J. VAN DRUTEN.

INHOUD.

MIJNE HEEREN CURATOREN, PROFESSOREN, LECTOREN, DOCTOREN, STUDENTEN EN GIJ ALLEN, DIE DEZE PLECHTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT,

Zeer Geëerde Toehoorders!

Toen de eerste helft dezer eeuw was voorbijgegaan werd op deze plaats bij gelijke gelegenheid, als ons heden vereenigt, door den toenmaligen Rector op de verandering gewezen, welke de Theologie sinds het einde der vorige eeuw ondergaan had. Ik acht die verandering voorwaar niet gering, maar zal wel bij deskundigen geen tegenspraak te duchten hebben, als ik de overtuiging uitspreek, dat toch een volgend geslacht met het oog op onzen tijd van belangrijker wijziging ook in dezen zal te gewagen hebben.

De Theologie is eene nieuwe baan ingetreden. De wetenschap van den Godsdienst sloeg de vleugelen uit. In haar historisch deel begon zij de overgeleverde stof uit nieuw gezichtspunt te beschouwen, terwijl zij nieuwe stof in kwistigen overvloed aanvoerde. In haar wijsgeerig deel wierp zij vraagstukken op, waaraan de dogmatische Godgeleerdheid weleer te nauwernood heeft gedacht. Van uiterlijke banden vrij gevoelde zij zich meer dan ooit te voren ernstig gebonden aan haar eigen en wettig voorwerp van onderzoek, het godsdienstig en zedelijk leven

der menschheid. Op dien bodem werd de Christelijke Theologie in hare verbinding met die van Oud-Israël tot nieuwe ontwikkeling geroepen.

Met verschillende gewaarwordingen wordt deze nieuwe orde van zaken in de Faculteit van Godgeleerdheid gadegeslagen door oudere en ook jongere tijdgenooten. Sommigen zien hierin hetzij dan met, hetzij zonder smart, een bedenkelijk teeken voor de Theologie. Ook zijn er, die in het onzekere verkeeren. Het gaat hun als dien ongenoemden afgevaardigde ter Conventie, die in September 1787 vergaderd was om de Staatsregeling te ontwerpen voor de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Hij hield gedurende de zitting in angstige spanning het oog gericht op de zon, geschilderd op den rug van den voorzitters-zetel, zonder te weten — zoo als hij verklaarde — of zij opging, dan wel onderging.

Wat *mij* betreft, ik heb goeden moed en zeg met VIOLLET-LE-DUC: „je ne suis pas de ceux, qui désespèrent du présent et jettent un regard de regret vers le passé".

Dat de verschijnselen van onzen tijd op theologisch gebied mij aan de opgaande, eer dan aan de ondergaande zon doen denken, vloeit echter in geenen deele hieruit voort, dat ik onder de bekoring zoude zijn van de leus, welke voor dezen en genen onder onze tijdgenooten niet weinig aantrekkelijks schijnt te hebben: „amica veritas, sed magis amica libertas."

Niet dat het mij verwondert, dat er onder de leidslieden ook van ons volk zijn, die deze leus bekoort. Het doctrinarisme in elken vorm komt hoe langer hoe meer in botsing met het individualisme, dat in elken kring zich verheft, en wie tot regeling van toestanden in staat of kerk of school, wie tot regeering van menschen en volken

geroepen is zal in de toekomst evenmin als nu voorspoedig zijn, zoo hij niet met edelen en onbekrompen vrijheidszin bezield rekening weet te houden nog met andere eischen en nooden, dan die hem persoonlijk ter harte gaan. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat de regeeringstaak, op welk gebied ook, hoe langer hoe moeielijker wordt voor wie elk offer in naam der vrijheid aan persoonlijke overtuiging te brengen beschouwt als een nadeel aan waarheid en recht toegebracht. Menig droevig schouwspel van opvolgers, die niet anders doen, dan wat zij in hunne voorgangers scherp veroordeelden bleef ons bespaard, als elkeen in den ernst, waarmede hij voor eigen overtuiging strijdt, ook den strengen waarheidszin mengde, die onpartijdig de grens tusschen het mogelijke en het onmogelijke, tusschen het misschien bekoorlijke en het stellig behoorlijke bepaalt. Hoe het hiermede moge wezen, onbetwistbaar schijnt het mij, dat het in staatsbeleid of kerkbestuur en in de leiding of ordening van wat het ook zij verre van gemakkelijk is aan den eisch van vrijheid en waarheid — al zij het in subjectieven zin — gelijkelijk te voldoen, en ik acht het niet vreemd, dat er onder ons zijn, die met de vrijheid ingenomen omtrent de waarheid zich eene min of meer onverschillige houding veroorloven.

Indien zij, die tot leiding en regeering van het tegenwoordig geslacht geroepen worden, zich slechts niet bedriegen in de waardeering der feiten en der eischen van ons maatschappelijk en persoonlijk geestelijk leven. Het is iets anders in naam der vrijheid een offer te brengen aan eigen overtuiging en in den strijd der meeningen het geloof prijs te geven, dat er waarheid is, nog in anderen zin, dan als voortbrengsel van ons denken en

werken. Ons dreigt een ernstig gevaar van de zijde van een idealisme zonder ideaal. Ook als de zon beneden den horizon verdwijnt blijft zij nog eene poos den avondgloed verspreiden, die ons verlicht. De welsprekende mond, die zóó sprak, blijft ook nadat hij door den dood werd gesloten ons vermanen, om toch geen proef te wagen, met welk minimum van waarheid en recht eene maatschappij in stand kan blijven, als men daarin misschien niet anders heeft te zien, dan het van lieverlede verbleekend avondrood van eenen dag, die voorbijging.

Het is mijn voornemen niet op de eischen van vrijheid en waarheid in de praktijk des levens uwe aandacht te vestigen. De plaats, waar ik sta en het ambt, dat ik bekleed leggen mij verplichtingen op, waaraan ik mij wensch te houden. Ik blijf op wetenschappelijk terrein en wel bij dat gedeelte der geestelijke wetenschappen, dat mij ter bearbeiding is toevertrouwd. Juist met het oog op de hedendaagsche ontwikkeling van de Theologie acht ik de opmerking niet overbodig, dat het recht der waarheid niet mag wijken voor den eisch der vrijheid. Ik laat hier in het midden, of de beoefenaars van andere deelen der geestelijke wetenschap — van de natuur-wetenschap zwijg ik uit den aard der zaak — soms in wèl verklaarbare voorliefde voor empirische boven dogmatische beschouwingen wèl genoeg op het belang van eenen vasten grondslag voor hun stelsel bedacht zijn. Ik denk enkel aan die vakken van wetenschap, waaraan het mij vergund is mijn leven te wijden, en stel mij de vraag, of liefde voor waarheid en vrijheid gelijkelijk daarin plegen gehuldigd te worden.

Ik wensch niet voorbij te zien, dat de liefde tot de

waarheid zich ten allen tijde heeft geopenbaard zoowel in den schroom om iets te bevestigen, als in den drang om iets vast te stellen en het bevreemdt mij niet, dat een leerling als REUCHLIN kon voortkomen uit de school van HERMONIJMUS, die elken dag het tegenovergestelde leerde van wat hij den vorigen dag had gezegd. Ik ben ook niet geneigd te meenen, dat de wereld onzer voorstellingen altijd de juiste afbeelding van eene buiten ons bestaande werkelijkheid zijn zoude. Er is weinig kracht van denken noodig, om dat anders in te zien. Maar meer denkkracht schijnt bij wijsgeerige onderzoekingen vereischt te worden om niet in het scepticisme te blijven steken, dat men terecht het bankroet heeft genoemd van de wijsbegeerte, die er in dood loopt.

Reeds bemerkt gij, M. H.! dat niet de historische, maar de wijsgeerige Godgeleerdheid mij voor den geest staat. Het is de wijsbegeerte van godsdienstig en zedelijk leven, waarvoor ik eenige oogenblikken uwe aandacht vraag. Ik spreek niet van de wijsbegeerte in het algemeen, aan de zuster-faculteit der Letteren toevertrouwd en door eenen harer voortreffelijke vertegenwoordigers in ons vaderland het „zout der hoogeschool" genoemd. Ik laat mij niet in met de vraag, of de bescheiden rol van man der wetenschap hier al of niet boven het schitterend apostolaat van eene of andere wereldbeschouwing te verkiezen is, en onthoud mij ook van een oordeel omtrent het recht dezer onderscheiding. Ik laat het anderen over te beoordeelen, of het doel der wijsbegeerte in haren geheelen omvang volledig beschreven is, als men het zoekt in de vermeerdering en versterking van het redelijk leven, en te beslissen of CARNEADES hier als ideaal mag gelden, wiens voordrachten men jaren achtereen kon

hooren, zonder zijne meening omtrent het behandelde onderwerp te kennen. Slechts zij de wensch hier uitgesproken, dat dit „zout der hoogeschool" nooit zouteloos worde en dat de wijsbegeerte in Nederland bloeie, ook nu men helaas! zoo als terecht is opgemerkt, een zonderling zijn moet, om zich op een doctoraat in haar te willen toeleggen.

Godsdienst en zedelijkheid zijn als voorwerpen van wijsgeerig onderzoek der Faculteit van Godgeleerdheid toegewezen. Ik houd mij binnen de grenzen van mijn eigen vak.

De eisch der vrijheid moet hier zonder eenig voorbehoud gesteld worden. Ik vertrouw het geloof niet, dat treurt om hetgeen aan de wetenschap rechtmatig stof tot vreugde geeft. Het was voor den Godsdienst niet de beste tijd toen de twijfel Latijn sprak. Indien iemand van het vrije onderzoek gevaar zoude duchten voor zijn godsdienstig en zedelijk leven, wij zouden hem willen toeroepen: bedenk, dat de strijd om het leven ook den godsdienstigen en zedelijken mensch niet kan bespaard blijven — en wel verre van heil te zien in beschouwingen, volgens welke de Godsdiensten op lichtwormen gelijken, die het donker noodig hebben, om te gloeien, prijzen wij den Schotschen Lord, die onlangs een legaat van 25000 p. st. beschikbaar stelde tot stichting van leerstoelen voor Godsdienst- wijsbegeerte aan de hoogescholen van zijn vaderland.

Wie de wetenschap van den Godsdienst als zoodanig erkent en daarin een historisch en een wijsgeerig deel onderscheidt zal ook aan deze wijsbegeerte het karakter van wetenschap moeten toekennen, en daarin, even als

in de historische Theologie, de wetenschappelijke methode onbelemmerd te volgen hebben. Ongetwijfeld is de wijsgeerige arbeid hier als elders aan andere voorwaarden gebonden, dan de historische studie. De laatste heeft enkel op de feiten te letten en al zoude het niet van wijsheid getuigen, als wij voorbijzagen, dat in de vertolking van die feiten in het leven der menschheid, niet het minst op het hier bedoelde gebied van Godsdienst en zedelijkheid, ook het subjectieve element zich noodwendig mengt, toch behoeft het niet gezegd te worden, dat de beteekenis van het subject bij het wijsgeerig onderzoek veel meer dan bij de geschiedkundige nasporingen te voorschijn treedt.

Indien slechts voor goed de waan verdwenen ware, alsof aan het subjectieve op zich zelf de blaam van het onzekere kleeft. Of liever nog, indien slechts voor goed de dwaling ware ter zijde gesteld, alsof het subjectieve element enkel in de geestelijke wetenschap zijn rol speelt, en niet optreedt, waar het de kennis geldt van deze zinnelijke wereld van trillende en golvende beweging, de wereld van licht en kleur, van klank en toon.

Ik laat gaarne aan anderen over blijdschap te putten uit de overweging, dat onze waarnemings-organen ons de buitenwereld zelve niet of ten minste niet zuiver doen kennen, maar toch het valt mij niet te zwaar in het onvermijdelijke te berusten en de wereld te nemen, zoo als zij voor ons bestaat.

Kunnen wij niet buiten ons zelven gaan, als wij de getuigenis der historie wenschen te vernemen omtrent het denken en handelen van den godsdienstig-zedelijken mensch, nog veel minder kunnen wij ons eigen bewustzijn verwijderen, als wij ons wijsgeerig rekenschap wenschen te

geven van dat in veelheid van vormen zich openbarend godsdienstig en zedelijk leven. Geringer zoude de beteekenis van het subject hier zijn, als de mensch hier enkel als denkend wezen optrad, zooals bij eene wijsgeerige beschouwing van het heelal, als physisch proces, door de wetten van beweging beheerscht. Maar in Godsdienst en zedelijkheid treedt ons gevoelen en ons willen krachtig op den voorgrond en juist daarin heeft het subjectieve element zijne grootste kracht. Hier blijft geene andere keus over, dan óf aan den wijsgeerigen onderzoeker, die het oor te luisteren legt aan het hart der menschheid ten volle de vrijheid te laten in zijnen wetenschappelijken arbeid óf aan den innerlijken mensch geweld te plegen, zoowel waar hij luistert, als waar hij spreekt. Wat het laatstgenoemde betreft, aan den wijsgeerigen onderzoeker kan de eisch niet vooraf gesteld worden eene in een of anderen zin bijzonder bepaalde wijsbegeerte van Godsdienst of zedelijkheid te leveren, tenzij dan dat men haar als *christelijk* aanduidende met dat woord bedoelde — wat *ik* niet zal misprijzen — te kennen te geven, dat men van hem het beste verwacht, wat hij geven kan.

Dat groote moeilijkheden zich hier voor het vrije onderzoek opdoen, is niet te ontkennen. Menig handboek van wijsbegeerte van Godsdienst en zedelijkheid in onzen op dit punt niet armen tijd verschenen, kan ten bewijze strekken, dat het vrij wat gemakkelijker is, de stof te bewerken met het oog op een vooraf bepaald resultaat, dan onbevangen het resultaat te zoeken, door geen dogme, als waarheid door den mensch gemaakt, te erkennen, anders dan op den grondslag van feiten, als waarheid door God gegeven.

Men kan zich de taak gemakkelijk maken. Het groote bezwaar ligt niet in de phaenomenologie des godsdienstig-

zedelijken levens op zich zelve, maar in de vragen, die zich verheffen als wij niet bij de verschijnselen als zoodanig blijven staan, vooral wanneer wij daarbij niet voorbij zien dat zich met de praktijk van Godsdienst en zedelijkheid eene theorie pleegt te verbinden, die als verklaring van de natuurlijke en zedelijke wereld wil optreden. Dezen last kan men zich van de schouders wentelen en dat wel op dubbele manier. Men kan zich ontslaan van den eisch, om naar den grond der verschijnselen onderzoek te doen, alsof niet de denkende mensch zelf, die niet moede wordt naar dien grond te vragen, ook den wijsgeer om zijne verklaring vraagt. Of ook — men kan als het eigenlijk kenmerk van den godsdienstig-zedelijken mensch beschouwen, dat hij liefst zich door een ondoordringbaar mysterie omgeven acht, als of dan alle historische godsdiensten moesten beschouwd worden, als schuldig tegenover den Godsdienst, omdat zij zich rekenschap wilden geven van den grond der wereld. Het valt mij moeielijk te gelooven, dat deze pogingen, om zich van lastige vraagstukken te ontdoen, al worden zij door gevierde mannen gesteund duurzaam bijval zullen vinden, tenzij dan bij zulke wijsgeerige geesten, die heil zien in eene wetenschap, welke de begrippen van rede en doel als verouderd wegwerpt.

Het wijsgeerig onderzoek, waarop wij het oog hebben, zal zich niet kunnen houden buiten den gang der *algemeene* wijsbegeerte. De moeielijkheden, waarmede zij te worstelen heeft, ook nu oude stelsels in nieuwe vormen optreden, zijn ook op het gebied, waarop *wij* ons bewegen, niet te ontgaan. Zij moeten overwonnen worden. Zij laten zich niet ter zijde stellen. Eene wijsbegeerte, die haar eigen denken wegredeneert, heeft geene toekomst. De vrijheid, welke haar toegekend moet worden, is niet

de vrijheid van den zelfmoord. De voorwaarden, waaraan ook de wijsbegeerte van Godsdienst en zedelijkheid gebonden is, worden het best gekend, wanneer men let op den loop, dien de wijsbegeerte in het algemeen heeft gevolgd.

Het zij mij vergund dien gang in enkele trekken te schetsen. Wij beschouwen de voorwerpen, waarmede de wijsbegeerte zich van ouds heeft bezig gehouden, als verschijnselen van ons bewustzijn. Ook Godsdienst en zedelijkheid, hoe ook overigens te beoordeelen, zijn allereerst uit dat oogpunt te beschouwen. Al zoude iemand er alle objectieve waarde aan willen ontzeggen, dat zich hier bewustzijnsverschijnselen vertoonen, kan niemand ontkennen. Bij de opvatting en waardeering van zoodanig verschijnsel kan men *drieërlei* standpunt innemen.

Men kan bij het subject zelf blijven staan en genoegen nemen in de verklaring, dat men te doen heeft met verschijnselen van het *ik*, dat in den mensch zelfstandig leeft en werkt. Het is de empirische psycholoog, die hier aan het woord is, en daarbij de vrijheid zich mag voorbehouden het psychische leven in min of meer nauwen samenhang met het physisch organisme te plaatsen.

Op dit standpunt is ontegenzeggelijk in vroegeren en lateren tijd een en ander in het midden gebracht, dat niemand met onverschilligheid kan voorbijgaan. Het geldt hier eene reeks van eenvoudige waarnemingen, machtig genoeg om elk stelsel omver te werpen, dat zoude willen beproeven ze in het aangezicht te slaan.

Maar niet allen hebben er vrede mede op dit standpunt hunne vaste stelling te zoeken. De verschijnselen van ons bewustzijn zijn hun een raadsel en niet minder raadselachtig is hun het *ik*, als drager dier verschijnselen

voorgesteld. Hetzij zij denken aan de voorstellingen van den geest, hetzij zij letten op de gewaarwordingen van het gemoed, hetzij zij acht geven op de uitingen van den wil, de gedachte rijst bij hen op, dat er nog eene andere wereld is, dan die onder het bereik onzer zinnen valt. Ook hier is nog verschil van opvatting mogelijk. Men kan de grens tusschen beide werelden niet alleen meer of minder scherp bepalen, maar men kan ook den samenhang van beide naar gegevens hetzij van mechanische, hetzij van organische opvatting aanwijzen. Maar hoe men hieromtrent ook oordeele op dit standpunt, men wenscht ten minste eenen enkelen tip te zien opgelicht van den Isissluier, die ons wezen bedekt en acht de bloot-empirische psychologie daartoe volstrekt onbekwaam.

Er zijn er, die met het eene en het andere standpunt bekend noch bij de eene noch bij de andere partij zich aansluiten. Zij ontkennen niet, dat onze bewustzijnsverschijnselen ons allereerst heenwijzen naar ons *ik*. Ook ontkennen zij niet, dat daarin raadselen zijn, welke ons zouden kunnen nopen ter verklaring ons te wenden tot eene andere wereld. Maar is ons eigen wezen hun een raadsel, in zijne verbinding van physisch en psychisch leven, niet minder raadselen biedt hun de metaphysica aan, die ter verklaring te hulp wordt geroepen. Ook dezerzijds is de houding niet altijd dezelfde. Sommigen wijzen met beslistheid alle bespiegeling aan de deur der wijsbegeerte af, anderen bepalen zich tot het plaatsen van een vraagteeken achter de uitspraken, in naam van eene of andere metaphysica gegeven. Maar hoe zij ook hieromtrent oordeelen, hierin zijn zij eenstemmig, dat de verschijnselen van ons bewustzijn niet mogen beschouwd worden buiten den samenhang met de wereld,

die ons omgeeft, en bij toepassing van de empirische methode waarvoor ook zij pleiten, wagen zij buiten den kring van het waarneembare *ik* op het gebied van het eindige hunne schreden.

Opmerkelijk is het, dat zoowel in de oudheid, als in den nieuweren tijd het eene zoowel als het andere gevoelen zijne voorstanders had. Maar anders is de weg dezer meeningen in de oudheid geteekend, dan hij was in de latere eeuwen. Bij de oude Grieken ging het van SOCRATES langs PLATO naar ARISTOTELES heen. Eerst stond de mensch naar psychologischen trant bij zich zelven stil. Daarna werd de blik naar de wereld der ideeën geslagen. Eindelijk begon men rondom zich te zien. In de nieuwe wijsbegeerte liep het pad van CARTESIUS langs LOCKE naar KANT. De vader der bespiegelende wijsbegeerte van den nieuweren tijd scheen wel zijn uitgangspunt in psychologische feiten te nemen, maar kennelijk werd door zijne metaphysica de waarde dier feiten bepaald. De reactie bleef niet uit en de wereld der zinnen deed krachtig haren invloed gelden, totdat de kritische wijsbegeerte den mensch tot bezinning riep en op nieuw tot zich zelven deed inkeeren.

Geen wonder, dat de oude weg niet opnieuw werd betreden. Wat een onderscheid tusschen de eeuw der sophistiek, waaruit SOCRATES zich verhief en den tijd der scholastiek, die CARTESIUS voorafgegaan was. Wat een verschil tusschen de naturalistische fantasie van het wetenschappelijk nog jeugdige Hellas en de veelomvattende dogmen-formatie van het gevestigde Katholieke Christendom in de in hunne eigenaardige wetenschap vergrijsde Middeleeuwen.

Intusschen meene men niet, dat het oude — al was het in nieuwe volgorde — zich onveranderd herhaald had. Indien

al ooit het oude terugkeert, het komt weer in nieuwen vorm. Ook de wijsbegeerte doet met de ervaring der voorgeslachten haar voordeel. Men kan niet ontkennen, dat de denkende mensch der oudheid zich kenmerkte door zekere naïeveteit. Men meende zich zelven te kennen, als men de verschillende zijden van zijn wezen onder één gezichtspunt had samengevat en het bijzondere onder eene algemeene formule gebracht had. Men meende de wereld van het oneindige te kennen, als men van een ideeën-wereld sprak, waarbij het verre van duidelijk was, in welken zin de idee werd bedoeld. Men meende dat men vensters had, waaruit de wereld naar alle zijden te kennen was, terwijl de vraag naar de grens van ons kenvermogen ternauwernood oprees.

In den nieuweren tijd is het anders geworden. Nu en dan mogen zich al eens op het gebied van het denken nog altijd stemmen doen hooren, als van zulken, die uit eeuwen-langen slaap ontwaakten, in het algemeen is men het standpunt der oude naïeveteit te boven gekomen. Dialectische vaardigheid is geen vrijbrief meer voor het verkondigen van theorieën, niet op deugdelijken grondslag gebouwd. Volgt men de empirische methode, strenger eischen worden aan de waarneming en ervaring gesteld. Is men geneigd van de dogmatische methode zich te bedienen, de deductie wordt onder strenger contrôle gesteld. Men kan niet meer empiricus zijn, hetzij op bepaald psychologisch, hetzij op ruimer kosmologisch gebied, zonder ten minste nu en dan te beseffen, dat er ernst schuilt in de vragen, welke de bespiegelende wijsbegeerte op hare wijze tracht op te lossen. Men kan niet meer dogmaticus of metaphysicus zijn, zonder ten minste hier en daar tot de erkenning zich gedrongen te

gevoelen, dat men langs den weg der inductie waarheid op het spoor is gekomen.

De kritische wijsgeer, al stelt hij zich op psychologisch standpunt, wijst de idee van het oneindige niet af, maar verklaart alleen, dat wie omtrent haar iets in het midden brengt, zich beweegt op het gebied des geloofs. Ook ontkent hij de beteekenis der eindige wereld niet bij de ontwikkeling van ons bewustzijn, maar verklaart alleen, dat de dingen der wereld ons bewustzijn niet voortbrengen.

Zoo gaat de algemeene wijsbegeerte haren weg, langs oude banen veelal, maar verrijkt met nieuwe inzichten en denkbeelden, uit den strijd der meeningen gewonnen. Ook voor haar zijn de lessen der geschiedenis niet te vergeefs geschreven.

Het wijsgeerig onderzoek van Godsdienst en zedelijkheid, in zijn geheel van betrekkelijk jonge dagteekening, kan hoewel in zijn wezen vrucht der tijden in zijnen vorm niet onafhankelijk zijn van wat ons de wijsbegeerte in het algemeen tegenwoordig te aanschouwen geeft. De overtuiging moest wel veld winnen, dat het hier allereerst te doen is om de juiste waarneming van de verschijnselen van het godsdienstig en zedelijk bewustzijn der menschen.

Dit religieuze en ethische anthropologisme — om het zoo te noemen — heft de banier der vrijheid moedig omhoog. Het wijsgeerig onderzoek van het subject des godsdienstigen en zedelijken levens verdraagt evenmin eenigen van buiten opgelegden dwang, als het historisch onderzoek der feiten van godsdienstigen en zedelijken aard zich aan banden laat leggen.

Indien het waar is, dat het leven bemind wordt door krachtige mannen, dan hebben wij ten minste hier in onzen tijd over het gemis van de zoodanigen niet te klagen.

Want inderdaad verbazingwekkend is de arbeid, in en buiten ons werelddeel door tal van personen gewijd aan het streven, om het godsdienstig en zedelijk leven der menschheid te leeren kennen in al zijne deelen. In alle hoeken wordt de mensch nagegaan, de beschaafde in zijne woorden beluisterd, de onbeschaafde in zijne gebaren gadegeslagen. Men volgt den Godsdienst in de tempels, bij de altaren, in de binnenkamer. Men gaat de zedelijkheid na op de breede banen van maatschappelijke orde en ook in het persoonlijk innerlijk leven waar zij niet haar minst belangrijke triomfen vierde. Men raadpleegt de voortbrengselen der gewijde en ongewijde letterkunde en men vraagt de volken naar hunne onbeschreven verhalen. Men luistert naar de liederen, die de menschheid zong en men vorscht naar den zin der formulen, die zij bezigde en de gebruiken, die zij volgde bij armeren of rijkeren, openbaren of bijzonderen eeredienst. Alsof men vreesde iets onopgemerkt te laten, vult men lijvige boekdeelen met allerlei mededeelingen van oudere of jongere herkomst en gunt zich meermalen den tijd zelfs niet, om orde te scheppen in de bonte massa.

Indien ergens over stilstand te klagen valt, zeker niet op dit gedeelte van het onafzienbare veld der wetenschap. En het is niet enkel het werk eens verzamelaars, dat hier met volle vrijheid van beweging verricht wordt. Wat ons wordt voorgedragen, toont duidelijk genoeg, dat de bijzondere en eigenaardige geestesrichting van den onderzoeker zich even vrij beweegt in de waardeering, als in de keus van de stof. Kan ons dat niet verwonderen reeds bij historische studiën, waar het eigen persoonlijk godsdienstig en zedelijk bewustzijn zoo al niet meespreekt, dan toch luistert, veel minder nog is dit bevreemdend bij den wijsgeerigen arbeid. Geene wijsbegeerte van Godsdienst of

zedelijkheid komt ons onder de oogen, of zij toont min of meer duidelijk eenen persoonlijken stempel. Men zegt, dat de tijd voor groote wijsgeerige stelsels voorbij is. Dat kan waar zijn, wat de alles omvattende systemen betreft, maar even zeker is het, dat ten aanzien van de bijzondere deelen der wijsbegeerte de systematici zich krachtig doen gelden, en dat wel in velerlei verscheidenheid, elk naar eigen aanleg en richting. Letten wij op de zedekunde, wij zien utilisten en evolutionisten, positivisten en pessimisten, aanhangers van perfectionisme en historisme hunne banier ontrollen, en tegenover hen vele tegenstanders in bonte verscheidenheid van oude en nieuwe leuzen slagvaardig. Trekt de Godsdienst-wijsbegeerte onze aandacht, wij behoeven slechts even rondom ons te zien, en wij ontdekken een heirleger van dogmatici, in wie SCHLEIERMACHER of KANT, HEGEL of HERBART, FICHTE of FEUERBACH een nieuwe gestalte schijnen te hebben aangenomen, waarin zonderling genoeg ook soms het meest ongelijksoortige schijnt samengegroeid.

De volkomen vrijheid van beweging openbaart zich wel eens in wat men de „architecture parlante" van de wijsgeerige stelsels zoude kunnen noemen. Gelijk de school van LEDOUX, wel eens als de school der toekomstige bouwkunst begroet — om een beeld te ontleenen aan eenen kring van denken en werken en strijden, waarbij anders helaas! de vrienden onzer Universiteit tegenwoordig juist niet bij voorkeur verwijlen — voor wijnbouwers huizen zoude bouwen in den vorm van eene ton of voor onze Indische oudgasten, uit den goeden tijd, villa's in den vorm van een suikerbrood of voor dichters, als wier huis van boven het licht moet ontvangen, woningen zonder lichtramen, zoo vinden wij Godsdienst en zedelijkheid behandeld

in wijsgeerige handboeken, waarin de eischen der constructie niet weinig lijden onder het streven, om in den bouw van het stelsel te pas en te onpas uitdrukking te geven aan bijzondere meeningen of sympathieën, elders wellicht beter geplaatst en bepleit.

Maar wij willen aan het recht der vrijheid niet raken, al wordt zij soms op bedenkelijke wijze misbruikt en zien ook met belangstelling bij het behandelen van de vraagstukken des godsdienstig-zedelijken levens het Indische spreekwoord bevestigd, dat de geheele aarde met leder bedekt is voor hem, die den voet in eenen schoen heeft gestoken.

Trouwens — wat zoude het baten, de vrijheid van onderzoek aan banden te willen leggen? Ik acht de Kerk niet lofwaardig, die meent daartoe geroepen te zijn en zoude den Staat niet verstandig achten, die — zoo als van eenen veelbesproken gemeenteraad onlangs gezegd werd — geld voor eenen leerstoel beschikbaar zoude stellen op voorwaarde, dat de titularis zich in aangewezen richting bewoog. De waarheid kan zelve hare zaak wel bepleiten en eene wetenschappelijke school, die feiten moedwillig voorbijziet, roekeloos miskent of partijdig gebruikt graaft zich zelve het graf. Al zien sommige warme vrienden der wetenschap er iets ontmoedigends in, het zijn zeker de onverstandigsten niet, die de mogelijkheid aannemen, dat wat als gezaghebbende leer zelfs in eenen tijd als den onzen, van vrijheidszucht blakend, jaren achtereen wordt gehuldigd later weêr door bevoegden op de rommelkamer der oude dwalingen wordt neêrgezet, om daar te blijven, tot dat wellicht een volgend geslacht haar weêr te voorschijn haalt.

Intusschen — het verwondert ons niet, dat sommigen

de schrik om het hart slaat bij het vernemen van de theorieën, die in naam der vrije wetenschap bepaaldelijk op geestelijk gebied worden verkondigd, en meer nog, als zij hooren, dat er niet aan gedacht mag worden die vrijheid door de macht van Staat of Kerk te fnuiken. Of een DEMOCRITUS dan wel een ARISTOTELES in eene of andere gestalte het laatste woord in de natuurwetenschap behoudt, is hun tamelijk onverschillig. Ook kunnen zij het op menig gebied wel verdragen, dat historische en dogmatische methode ongehinderd naar hartelust met elkander kampen. Maar wat het godsdienstig-zedelijk leven betreft meenen zij, dat behoedzaamheid dubbel noodig is. De volle vrijheid der wetenschap schijnt hun toe gevaarlijk te zijn voor de erkenning van het recht van waarheid en deugd. Of zal het der Godsdienst-wijsbegeerte vrij staan met stellingen als deze: „geen God is God suo jure" op te treden? Of moet het worden goedgekeurd, dat in de zedekunde de lof der milddadigheid geroemd wordt enkel bij de gratie van het empirisch onderzoek, dat van blinde pelicanen of oude kraaien weet te verhalen uit Utah of Indië, door meer bevoorrechte of jeugdiger broeders gevoed? Is er dan geen waarheid meer in de leer van God of der deugd, waaraan de wijsgeerige onderzoeker gebonden is? Moet dan van de vrijheid gezegd worden, dat zij allen altijd dierbaar moet zijn, maar van de waarheid: „veritas amatores fugit, ut sequentem Apollinem Laura"? Is er in het geloof, dat wij zijn schepselen van God even veel of even weinig recht, als in de overtuiging, dat wij kinderen zijn van de zon? Is er geen goed en geen kwaad in den zin van objectieve werkelijkheid en moeten wij met den eenigen Prins, naar wien de anarchisten nog schijnen te

luisteren, aannemen dat de oorzaken der misdrijven enkel in hersen-, hart- en maag-ziekten schuilen?

Inderdaad, M. H.! er is wel eenige aanleiding ook voor de mannen der wetenschap, om zich te bezinnen ten aanzien van het gebruik, dat van de vrijheid nu en dan op bedenkelijke wijze wordt gemaakt. Wat een gevierd schrijver uit de rij onzer Nederlandsche rechtsgeleerden niet lang geleden opmerkte, is maar al te waar. Er zijn ontvankelijke gemoederen, op wie het bloote gebruik van enkele modetermen, liefst aan het nieuwste taaleigen der natuurgeschiedenis ontleend, eene even wonderbare macht ter overreding schijnt uit te oefenen, als de wierookwalmen der tale Kanaäns op sommige anderen.

Het zoude zijn uilen naar Athene dragen, als ik in dezen geëerden kring mij bezig hield met te betoogen, dat het iets anders is op de wijze van een verouderd supranaturalisme van eene „bovennatuurlijke" waarheid te spreken, welke ons denken en werken overbodig zoude maken en te beweren, dat recht en waarheid niet enkel vrucht is van ons denken en werken — dat het iets anders is te erkennen, dat vrijheid het element is, waarin waarheid en recht groeien en bloeien, en te meenen dat áls wij slechts de vrijheid huldigen, waarheid en recht zich van lieverlede ontwikkelen.

Ik zal hier de vraag niet behandelen, of het voor hen, die tot de organisatie der maatschappij in hare verschillende levensferen geroepen worden, onverschillig is, of zij hunne persoonlijke liefde tot de waarheid in den eenen of den anderen der beide vormen, waarvan ik sprak, openbaren, of zij geneigd zijn, veel vast te stellen, dan wel schromen iets te bevestigen. De tijd zal het blijven leeren, aan wie de belangen van menschen en

volken het best zijn toevertrouwd, aan hen die geen ander, dan het geloof in zich zelven, indien ook maar in zich zelven, behielden, of aan hen wien het woord: „als ik zwak ben dan ben ik machtig" uit het hart is geschreven. Mij dunkt, er is niet weinig, ook in ons eigen vaderland, wat allen die van goeden wille zijn, tot ernstig nadenken stemt.

Ongetwijfeld rust er eene ernstige verantwoordelijkheid op allen, die op den akademischen leerstoel geplaatst het geslacht kweeken, dat straks uitgaat om mede aan de spits der beschaving te staan en met de vruchten der wetenschap de maatschappij in elken kring te helpen, te sterken, te verrijken. Ik zoude niet weten, wie, die ook maar aan het geringste onderdeel dezer „universitas scientiarum" zijne kracht heeft te wijden, zijne taak zoude kunnen gering achten. Maar zeker is het dat geen klein deel van den last rust op hen, die de wijsbegeerte beoefenen, hetzij in het algemeen, hetzij in het bijzonder die van recht of kunst, van Godsdienst of zedelijkheid. En al ware het anders, al zoude ook de beoefenaar der wijsgeerige studiën als zoodanig zich ontslagen kunnen achten van de taak om den diepsten grond der feiten van 's menschen geestelijk leven te peilen, of wel meenen, dat hij dien vinden kan op den bodem der eindige dingen, voor den theoloog, wien het wijsgeerig onderzoek van Godsdienst en zedelijkheid is opgedragen, zoude ik meenen dat het recht van zelfstandig bestaan in den cyclus der vakgeleerden verloren gaat, zoo hij ooit onverschillig kon staan tegenover de hoogste van alle wijsgeerige vragen, de vraag naar de werkelijkheid van God.

Ik ben er evenver van verwijderd aan de wetenschap in het algemeen te wijten, wat velen in onzen tijd

meenen te moeten misprijzen, ook al wanhopen zij aan de toekomst niet, als ik zoude durven beweren dat de Theologie aan hare roeping altijd getrouw geweest is. Nu eens heeft zij den Godsdienst in minachting gebracht door hem te mengen in wetenschappelijke vragen, waarin hij niet betrokken is, dan weer door hem te onttrekken aan de behartiging van zedelijke belangen, met het godsdienstig leven ten nauwste verbonden. Nu eens heeft zij krampachtig aan het oude zich vastgeklemd, dan weer onstuimig het nieuwe nagejaagd en zonder recht gemeend, daarin den Godsdienst te dienen. Nu eens was de Theologie eenzijdig intellectualistisch en stiet allen man van gemoed van zich af. Dan weer was zij in die mate en in zulk eenen zin mystisch, dat de denkende geest in verstoordheid terugweek. Hare eenzijdigheden en hare fouten werden dikwijls onbillijk in het nadeel van den Godsdienst uitgelegd maar toch, ik aarzel niet te erkennen, dat de Godsdienst menigmaal met grond zich over de Theologie, zoo wel als over de Kerk, kon beklagen.

Vooral op het punt van beslistheid bleef niet zelden te wenschen over. In echt godsdienstig-zedelijk leven is geen *ja* en *neen* te gelijk, geen halfheid hoegenaamd. Men moet wel blind zijn voor de feiten der ervaring, om dat niet te erkennen. Onaangenaam moge ons menigmaal de toon aandoen van volksleiders, die op het godsdienstig deel der natie werken met krasse uiting van eigen geloof en drieste veroordeeling van al, wat daarbuiten ligt, erkend moet het worden, dat zij toonen het geheim te kennen van de macht op het gebied van den Godsdienst. Met die eigenaardigheid des godsdienstigen levens wist de Theologie der ouden rekening te houden. Wij kunnen ons dikwerf verbazen over de gemakkelijkheid,

waarmede in vorige dagen de moeielijkste vragen omtrent God en mensch werden beantwoord met eene beslistheid, die voor twijfel geen plaats scheen open te laten. Wij kunnen soms ons nauwelijks verplaatsen in de denkfabriek der ouden, waar met de fijne naald der dialektiek de hoogste mijsteriën van het leven werden ontleed. Maar wie kan ontkennen dat die theologen duizenden ook van ons volk hebben bevredigd en krachtig leven in ruimen kring hebben gekweekt? Het is dezelfde kracht, waarmede nu gewerkt wordt door hen, die bevreesd geworden voor de ontwikkeling der nieuwere Theologie en van alle bemiddelings-theorieën afkeerig, de oude kwesties weer stellen naar ouden trant, soms met schitterend talent en zich doof houden voor elken wenk, om zich te verklaren omtrent onbetwistbare resultaten van historisch-kritisch onderzoek. Deze kracht, in het leven van den Godsdienst onmiskenbaar, is slechts al te dikwerf miskend in de Theologie dezes tijds, waar zij het *ja* en *neen* te gelijk wilde handhaven. Was het misschien ook, omdat zij begeerig, om naar alle zijden uit te zien, te weinig heeft gelet op haar eigen object, den mensch, wiens geestelijk leven zij tot op zijnen wortel te onderzoeken heeft? Hoe het zij, elk kenne zijn recht en elk kenne zijnen plicht.

Recht en plicht van den theoloog is het mijns inziens, onbeschroomd en onomwonden te spreken van God en te verklaren, dat omtrent ontstaan en aard van den Godsdienst, omtrent bron en kracht der zedelijkheid het laatste woord niet gesproken is, tenzij op God zij gewezen, de oorzaak aller dingen, die den mensch alzoo heeft gemaakt, dat deze van de erkenning dezer afhankelijkheid bewijs geeft in den Godsdienst,

die hem kenmerkt en in het zedelijke leven, waartoe hij zich verheft. De een zal hierin zien eene onderstelling des geloofs, de ander zal niet tevreden zijn, eer hij hier van eene wetenschappelijke hypothese hoort spreken. Om het even, indien de Theologie slechts zich op den bodem dezer onderstelling bewege. Meent iemand *elke* onderstelling te moeten bannen uit den kring der wetenschap, ik ben wel de eenige niet die hem niet zonder verbazing zoude aanzien. Zegt men dat toch elke onderstelling op voldoenden grond rusten moet om wetenschappelijk recht te hebben, ik wijs met vrijmoedigheid op de geschiedenis der wijsbegeerte van Godsdienst en zedelijkheid beide, en oordeel met het oog op wie vóór ons geweest zijn, dat wie niet peinzensmoede wil blijven, met zijn denken moet rusten in het geloof in God. Vraagstukken als van het ontstaan van den Godsdienst en de verbindende kracht der zedewet zijn en blijven struikelblokken op den weg van het wijsgeerig onderzoek, als men zich houdt buiten de erkenning van God. Wie zich tevreden stelt met het „rerum cognoscere causas” moge al meenen van God te kunnen zwijgen, als het hier geldt het „rerum cognoscere naturam” zal het moeielijker zijn het geloof in God buiten aanmerking te laten. Bedriegt mij niet alles, dan biedt de jongste tijd ons menige bijdrage tot staving van de stelling, dat het recht van waarheid in Godsdienst en zedelijkheid hangt aan de werkelijkheid van God en juist daarom doet het mij te pijnlijker aan, als ik theologen ontmoet, op dit punt dubbelzinnig. Geen warmte van gevoel, geen rijkdom van fantasie, geen verheffing des harten kan hier de plaats innemen van vaste overtuiging, of de Theologie wordt in hare hartader getroffen.

Voor de geslachten, die ons zijn voorgegaan, kon van

hetgeen ons hier bezig houdt geen spraak zijn. Men sprak van geopenbaarden Godsdienst en verbond dien rechtstreeks met God. Wat elders buiten den „openbaringskring" Godsdienst was of heette, werd beschouwd òf als het werk van den boozen geest, den aap, die God nadeed òf als de vrucht van enkele zaadkorrels op de eene of andere wijze van den heiligen bodem van Israël of Christendom onder de volken verspreid. Het kost moeite onder onze hedendaagsche theologen iemand te vinden, die deze theorie nog volledig en eerlijk bepleit. Daartoe heeft de wijsbegeerte van den Godsdienst te krachtig haren eisch doen hooren, dat de vraag der religie, gelijk der zedelijkheid, van meet af als een psychologisch vraagstuk beschouwd moet worden in de scholen der wetenschap. Maar zal men ophouden van God te spreken in de natuur, omdat men de wetten der natuur heeft ontdekt? Verbeurt men het recht van God te spreken in de geschiedenis, als men op haar gebied de organische beschouwing leerde huldigen? Zoo iemand daarin wijsheid mocht zien, de theoloog — zoo als ik mij hem voorstel — zal hem die niet benijden, of zoo hij al ooit op dien weg hem zoude volgen bij de beschouwing van natuur en geschiedenis in het algemeen, op zijn eigen terrein, dat van Godsdienst en zedelijkheid, zal hem dat moeielijk vallen. Want waar God zich ook schuil houde, in den mensch als godsdienstig-zedelijk wezen laat zich die Hooge en Heilige Macht kennelijk gelden. De wijsgeer, wien het te doen is om eene algemeene wereldbeschouwing moge haar op andere wijze aanduiden en verklaren, de theoloog, die bepaaldelijk let op de geschiedenis van Godsdienst en zedelijkheid, kan geen bezwaar er in zien, van haar te spreken in de taal van den godsdienstigen mensch, die

als persoon tot persoon sprekend gewoon is voor het voorwerp zijner vereering met de belijdenis: Gij zijt mijn God! zich eerbiedig te buigen.

Maar — zoo hoor ik mij toeroepen — kan dan aan de waarheid van Godsdienst en zedelijkheid geen recht worden gedaan, ook zonder dat wij komen tot de erkenning van God zoo als Hij feitelijk in de taal, de gewoonten, de gebruiken van den Godsdienst bedoeld wordt? Kan niet als godsdienstig beschouwd worden, elk mensch, in wiens borst, onder welken naam ook, iets leeft „qui est sacré pour lui"? Is niet ten laatste de vraag naar het recht van ons ideaal als zoodanig het hoogste, waarop het hier aankomt?

M. H.! het is mij niet onbekend, dat in dezen tijd van velerlei spraakverwarring zelfs van Godsdienst gesproken wordt, waar de leus wordt gehoord: Diïs extinctis Deoque successit humanitas" en het valt mij niet moeielijk mij te verblijden, als ik ergens iemand bezig zie de hoogste goederen der menschheid onder de stormen des tijds te bergen al zoude ik meenen, dat de vluchthaven wel wat veiliger wezen mocht.

Ik heb eerbied voor het idealisme met name, waarin sommigen, voortreffelijke geesten volgende, eene schuilplaats zoeken tegen het practisch materialisme, waarover waarlijk niet enkel theologen zich verontrusten. Maar ook aan de aesthetische wereldbeschouwing, die als religieus of ethisch zich aandient, moet de eisch der waarheid gesteld worden. Wat voor ons denken als illusie moet gelden, — al is zij nog zoo schoon — kan op den duur de grondslag van ons streven en werken niet zijn. Machtig is de beteekenis der fantasie in ons leven, maar er is eene werkelijkheid, waartegen *zij* machteloos staat.

Indien werkelijk het hoogste wezen, waartoe de ontwikkelings-geschiedenis dezer aarde het bracht — om in de geliefkoosde taal van dezen tijd te spreken — een mensch was met zoo grootsche idealen, als wij hier en daar in de menschheid aantreffen, maar zonder de zekerheid, dat zij objectief recht hebben, dan zoude de wensch in ons opkomen, dat de ontwikkelings-hypothese niet als „der Mohr der seine Schuldigheit gethan hat" in hare toepassing bij den mensch, zoo als wij hem nu kennen ophield, maar voor eene nog hoogere evolutie plaats liet, waarvan dan de vrucht was — een mensch met gelijk ideaal en de zekerheid daarbij, dat het ideaal werkelijkheid is.

Maar — wat zeg ik? — in de geschiedenis des godsdienstig-zedelijken levens trekt het Christendom, hoe ook in oorsprong en aard verklaard en beoordeeld, de aandacht van elken beoefenaar der historie, van elken wijsgeerigen denker. Werd het misschien nooit meer, dan nu miskend in de wereld der denkers, het deed zich nooit krachtiger, dan nu, gelden in het leven der volken. Het telt onder zijne belijders — ik erken het gaarne — meer dan ooit te voren personen van zeer onderscheiden zienswijze. Elk geniete zijne vrijheid ook in den wetenschappelijken arbeid en kieze den weg, die hem de beste dunkt. Magna est veritas et praevalebit!

Mij aangaande, ik meen in goed gezelschap te zijn, als ik mij voeg bij die Christenen, die, wetende in wien zij gelooven, in Christus de werkelijkheid van hun ideaal en in hun ideaal de werkelijkheid erkennen van het koninkrijk van God.

In den Christen staat vóór mij de mensch, rijk in idealen en van zijne idealen zeker, omdat hij zeker is van God.

En al ware het anders, al zoude de ervaring mij zoodanig een mensch nergens te zien geven, al zouden ons om in beeldspraak te spreken, ontleend aan de week, die wij zijn ingetreden — alle Christenen rondom ons doen denken aan dezulken, die zoo als iemand het heeft uitgedrukt van eenen theologischen Goeden Vrijdag op weg zijn naar een speculatief Paaschfeest, waarop wijsgeerige twijfel rijst uit het graf van theologisch geloof — toch zoude ik niet twijfelen aan de werkelijkheid, waaraan de wijsbegeerte van Godsdienst èn zedelijkheid zich wijdt. Want ik zoude denken aan dien Eenige, aan wien de Christenheid deze week in heiligen eerbied en met dankbaren weemoed wijdt, die ons het geheim der majesteit, waarmede Hij schittert in de geschiedenis beide van het godsdienstig en zedelijk leven der menschheid verklaarde enkel en alleen met te wijzen op de verhouding waarin Hij stond — tot God.

WETTEN EN BESLUITEN

BETREFFENDE

het Hooger Onderwijs.

(Vervolg van het Jaarboek 1886—1887).

BESLUIT *van 23 December 1886, (Staatsblad* No. 232) *tot aanvulling van het Koninklijk besluit van 12 Februari 1879 (Staatsblad No. 35) regelende de examens van hen, die de bewijzen wenschen te leveren, dat zij tot de beoefening der Natuurwetenschappen genoegzaam voorbereid zijn.* [1])

WIJ WILLEM III, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOT HERTOG VAN LUXEMBURG, ENZ., ENZ., ENZ.

Overwegende, dat aanvulling van Ons besluit van 12 Februari 1879 (*Staatsblad* No. 35) wenschelijk is;

Gelet op art. 4, No. 3 der wet van 25 December 1878 (*Staatsblad* No. 222) regelende de voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van arts, tandmeester, apotheker, vroedvrouw en apothekersbediende, op art. 4, al. 2, der wet van 8 Juli 1874 (*Staatsblad* No. 99), alsmede op art. 20 van het Reglement voor 's Rijks veeartsenijschool vastgesteld bij Ons besluit van

---

[1]) In het Jaarboek 1886—1887 is dit Besluit nog niet opgenomen.

2 September 1874 (*Staatsblad* No. 125) op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken van 15 November 1886 No. 3737 afdeeling Medische Politie;

Den Raad van State gehoord (advies van 7 December 1886 No. 15);

Gelet op het nader rapport van Onzen genoemden Minister, van 20 December 1886 No. 4120 afdeeling Medische Politie.

Hebben goedgevonden en verstaan:

Artikel 1.

Van het examen omschreven in art. 2 van Ons besluit van 12 Februari 1879 (*Staatsblad* No. 35) zijn vrijgesteld zij, aan wie, na afgelegd examen volgens art. 10 der wet van 8 Juli 1874 (*Staatsblad* No. 99), het diploma van Veearts is uitgereikt.

Art. 2.

Ons tegenwoordig besluit treedt in werking op den vijfden dag na de afkondiging in het Staatsblad en in de Staatscourant.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, dat in het Staatsblad en gelijktijdig in de Staatscourant zal worden geplaatst en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.

Het Loo, den 23sten December 1886.

WILLEM.

De Minister van Staat
Minister van Binnenlandsche Zaken

HEEMSKERK.

Uitgegeven den *vijfden* Januari 188

De Minister van Justitie

DU TOUR VAN BELLINCHAVE.

RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Studiejaar 1887—1888.

COLLEGIE VAN CURATOREN.

r. E. H. s'Jacob, benoemd bij Kon. besluit van 25 Sept. 1883, n°. 2, tot 30 Sept. 1895; benoemd tot *Voorzitter* bij Kon. besluit van 13 Jan. 1885, n°. 6.

. H. G. Römer, benoemd bij Kon. besluit van 15 Juni 1870, n°. 8, tot 30 Sept. 1891.

. H. Royaards van Scherpenzeel, benoemd bij Kon. besluit van 7 Dec. 1876, n°. 25, tot 30 Sept. 1889.

. W. R. Boer, benoemd bij Kon. besluit van 21 April 1878, n°. 8, tot 30 Sept. 1893.

. Mr. J. Roëll, benoemd bij Kon. besluit van 13 Jan. 1885, n°. 6, tot 30 Sept. 1897.

Secretaris van Curatoren.

J. F. B. Baert, benoemd bij Kon. besluit van 19 Jan. 1875, n°. 6, tot 30 Sept. 1892.

BESTUUR DER UNIVERSITEIT.

tor magnificus: G. H. Lamers.

sessoren: H. J. Hamaker, L. C. van Goudoever, C. H. D. Buys Ballot en C. W. Opzoomer.

Secretaris van den Senaat: G. van Overbeek de Meijer.
Archivaris van den Senaat: N. W. P. Rauwenhoff.

BESTUUR DER FACULTEITEN.

	Voorzitter	*Secretaris*
Godgeleerdheid:	J. J. P. Valeton Jr.	G. H. Lamers.
Rechtsgeleerdheid:	M. S. Pols.	W. L. P. A. Molengraaff.
Geneeskunde:	L. C. van Goudoever.	C. A. Pekelharing.
Wis- en Natuurk.	J. A. C. Oudemans.	A. A. W. Hubrecht.
Lett. en Wijsbeg.	C. M. Francken.	J. H. Gallée.

HOOGLEERAREN (1).

Faculteit van Godgeleerdheid.

J. I. Doedes, (22 Juni 1859).
de encyclopaedie der Godgeleerdheid,
de geschiedenis der leer aangaande God,
de uitlegging van het nieuwe Testament.
Bij Koninklijk Besluit van 12 April 1888 n°. 5 is aan dezen Hoogleeraar met ingang van 18 Sept. 1888 eervol ontslag verleend met dankbetuiging voor de door hem gedurende vele jaren den Lande bewezen diensten.

J. J. P. Valeton, Jr., (8 Dec. 1877).
de geschiedenis van den Israëlitischen Godsdienst,

(1) Bij de namen der Hoogleeraren worden vermeld de dagteekening hunner inwijdingsredevoering of publieke les, alsmede de vakken, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102) of bij hunne benoeming zijn opgedragen, met de later daarin gebrachte wijzigingen.

de Israëlitische letterkunde,
de uitlegging van het oude Testament.

H. Lamers, (19 Juni 1883). Vroeger te Groningen sinds 30 Sept. 1874.
de geschiedenis der Godsdiensten in het algemeen,
de wijsbegeerte van den Godsdienst,
de zedekunde.
Bij Kon. Besl. van 12 April 1888 n°. 5 is aan dezen Hoogleeraar bovendien opgedragen het onderwijs in de geschiedenis der leer aangaande God.

Cramer, (19 September 1884). Vroeger te Groningen sinds 10 Oct. 1876.
de geschiedenis van het Christendom,
de geschiedenis der leerstellingen van den christelijken Godsdienst,
de oud-christelijke-letterkunde.
Bij genoemd K. B. van 12 April 1888, is aan dezen Hoogleeraar opgedragen het onderwijs in de uitlegging van het Nieuwe Testament, terwijl hij ontheven is van het onderwijs in de geschiedenis van het Christendom, waarmede belast is, gelijk met de encyclopaedie der Godgeleerdheid en de Christelijke Archaeologie Dr. H. G. Kleijn, bij hetzelfde Besluit tot Hoogleeraar benoemd.

Faculteit van Rechtsgeleerdheid.

J. Hamaker, (12 Dec. 1877).
de encyclopaedie der rechtswetenschap,
het internationale privaatrecht,
het burgerlijk recht.

Baron d'Aulnis de Bourouill, (23 Maart 1878).

Secretaris van den Senaat: G. van Overbeek de Meijer.
Archivaris van den Senaat: N. W. P. Rauwenhoff.

BESTUUR DER FACULTEITEN.

	Voorzitter	Secretaris
Godgeleerdheid:	J. J. P. Valeton Jr.	G. H. Lamers.
Rechtsgeleerdheid:	M. S. Pols.	W. L. P. A. Molengraaff.
Geneeskunde:	L. C. van Goudoever.	C. A. Pekelharing.
Wis- en Natuurk.	J. A. C. Oudemans.	A. A. W. Hubrecht.
Lett. en Wijsbeg.	C. M. Francken.	J. H. Gallée.

HOOGLEERAREN (1).

Faculteit van Godgeleerdheid.

J. I. Doedes, (22 Juni 1859).
de encyclopaedie der Godgeleerdheid,
de geschiedenis der leer aangaande God,
de uitlegging van het nieuwe Testament.
Bij Koninklijk Besluit van 12 April 1888 n°. 5 is aan dezen Hoogleeraar met ingang van 18 Sept. 1888 eervol ontslag verleend met dankbetuiging voor de door hem gedurende vele jaren den Lande bewezen diensten.

J. J. P. Valeton, Jr., (8 Dec. 1877).
de geschiedenis van den Israëlitischen Godsdienst,

(1) Bij de namen der Hoogleeraren worden vermeld de dagteekening hunner inwijdingsredevoering of publieke les, alsmede de vakken, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102) of bij hunne benoeming zijn opgedragen, met de later daarin gebrachte wijzigingen.

de Israëlitische letterkunde,
de uitlegging van het oude Testament.

G. H. Lamers, (19 Juni 1883). Vroeger te Groningen sinds 30 Sept. 1874.
de geschiedenis der Godsdiensten in het algemeen,
de wijsbegeerte van den Godsdienst,
de zedekunde.
Bij Kon. Besl. van 12 April 1888 n°. 5 is aan dezen Hoogleeraar bovendien opgedragen het onderwijs in de geschiedenis der leer aangaande God.

J. Cramer, (19 September 1884). Vroeger te Groningen sinds 10 Oct. 1876.
de geschiedenis van het Christendom,
de geschiedenis der leerstellingen van den christelijken Godsdienst,
de oud-christelijke letterkunde.
Bij genoemd K. B. van 12 April 1888, is aan dezen Hoogleeraar opgedragen het onderwijs in de uitlegging van het Nieuwe Testament, terwijl hij ontheven is van het onderwijs in de geschiedenis van het Christendom, waarmede belast is, gelijk met de encyclopaedie der Godgeleerdheid en de Christelijke Archaeologie Dr. H. G. Kleijn, bij hetzelfde Besluit tot Hoogleeraar benoemd.

Faculteit van Rechtsgeleerdheid.

H. J. Hamaker, (12 Dec. 1877).
de encyclopaedie der rechtswetenschap,
het internationale privaatrecht,
het burgerlijk recht.

J. Baron d'Aulnis de Bourouill, (23 Maart 1878).

de staathuishoudkunde,
de statistiek,
de staatkundige geschiedenis.

M. S. Pols, (26 Sept. 1879).
het strafrecht,
de strafvordering.

J. de Louter, (18 Oct. 1879). Vroeger te Amsterdam sinds 17 Nov. 1877.
de wijsbegeerte van het recht,
het staatsrecht,
het volkenrecht,
het administratief recht.

W. L. P. A. Molengraaff, (17 April 1885).
het handelsrecht,
de burgerlijke rechtsvordering.

J. C. Naber, (21 Sept. 1885).
het Romeinsche recht en zijne geschiedenis.

Faculteit van Geneeskunde.

F. C. Donders, (18 Jan. 1848).
de physiologie.
Bij K. B. van 21 Juni 1888 n°. 17 is aan dezen Hoogleeraar met ingang van 18 Sept. 1888 eervol ontslag verleend met dankbetuiging voor de door hem gedurende vele jaren den Lande bewezen diensten.

L. C. van Goudoever, (3 Dec. 1849).
de heelkunde.

W. Koster, (26 Sept. 1862).
de ontleedkunde.
Bij K. B. van 21 Juni 1888 n°. 18 is aan dezen Hoog-

leeraar op zijn verzoek met ingang van 18 Sept. 1888 eervol ontslag verleend met dankbetuiging voor de door hem den Lande bewezen diensten. Tot zijn opvolger is benoemd Dr. Emil. Rosenberg, Hoogleeraar te Dorpat.

. Halbertsma, (15 Oct. 1867). Vroeger te Groningen sinds 28 Juni 1866.
de verloskunde en de leer der vrouwenziekten.

h. W. Engelmann, (20 Maart 1871).
de algemeene physiologie en de vergelijkende biologie,
de weefselleer,
het experimenteele gedeelte der pharmakodynamie, bepaaldelijk de medische toxicologie.
Bij K. B. van 21 Juni 1888 n°. 17 is deze Hoogleeraar ontheven van de hier genoemde vakken en belast met het onderwijs in de physiologie.

Talma, (6 Oct. 1876.)
de geneeskunde,
de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer,
de propaedeutische kliniek.

van Overbeek de Meijer, (14 Dec. 1877).
de gezondheidsleer,
de geneeskundige politie,
de gerechtelijke geneeskunde.

Snellen, (15 Dec. 1877.)
de oogheelkunde.

A. Pekelharing, (21 Sept. 1881).
de ziektekunde,
de ziektekundige ontleedkunde.
Bij K. B. van 21 Juni n°. 17 is deze Hoogleeraar van deze vakken ontheven en belast met het onderwijs in de algemeene physiologie en de vergelijkende biologie,

de weefselleer en het experimenteele gedeelte der pharmakodynamie, bepaaldelijk de medische toxicologie, terwijl bij hetzelfde besluit Dr. C. H. H. Spronck benoemd is tot Hoogleeraar, om onderwijs te geven in de ziektekunde en de ziektekundige ontleedkunde.

Faculteit van Wis- en Natuurkunde.

C. H. D. Buys Ballot, (16 Nov. 1847).
de proefondervindelijke natuurkunde,
de physische aardrijkskunde en meteorologie.
Bij K. B. van 23 Juni 1888 n°. 17 is aan dezen Hoogleeraar met ingang van 18 Sept. 1888 eervol ontslag verleend met dankbetuiging voor de door hem gedurende vele jaren den Lande bewezen diensten. Tot zijn opvolger is benoemd Dr. V. A. Julius, om onderwijs te geven in de proefondervindelijke natuurkunde, de physische aardrijkskunde en de meteorologie.

C. H. C. Grinwis, (16 Oct. 1867).
de wiskunde,
de mechanica,
de mathematische natuurkunde.

E. Mulder, (4 Dec. 1868).
de organische scheikunde.

N. W. P. Rauwenhoff, (25 April 1871).
de botanie.

J. A. C. Oudemans (13 Juni 1856 tot 30 Sept. 1857; — 24 Jan. 1876.)
de sterrekunde.

I. C. Dibbits, (23 Juni 1876).
de anorganische scheikunde.
H. Wefers Bettink, (15 Dec. 1877).
de artsenijbereidkunde,
de toxicologie.
W. Kapteijn, (16 Febr. 1878).
de analytische meetkunde,
de beschrijvende meetkunde,
de integraalrekening,
de theorie der functiën,
de waarschijnlijkheidsrekening.
C. E. A. Wichmann, (22 Maart 1879).
de geologie,
de mineralogie,
de palaeontologie,
de kristallographie.
Aan dezen Hoogleeraar is met ingang van 15 Juli 1888 een jaar verlof verleend, om deel te nemen aan eene wetenschappelijke expeditie naar de kleine Soenda-eilanden.
A. A. W. Hubrecht, (20 September 1882).
de zoölogie, vergelijkende anatomie en physiologie.

Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

C. W. Opzoomer, (9 Juni 1846).
de geschiedenis der wijsbegeerte,
de logica,
de metaphysica,
de zielkunde.
H. van Herwerden, (28 Oct. 1864).
de Grieksche taal- en letterkunde,

de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst.

P. de Jong, (12 Febr. 1869).

de Hebreeuwsche letterkunde,

de Israëlitische oudheden.

J. A. Wijnne, (29 Sept. 1873).

de algemeene geschiedenis,

de politische aardrijkskunde,

de vaderlandsche geschiedenis (tijdelijk).

C. M. Francken, (4 Nov. 1877). Vroeger te Groningen sinds 7 Febr. 1856.

de Latijnsche taal- en letterkunde,

de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst.

H. E. Moltzer, (26 Oct. 1882). Vroeger te Groningen sinds 30 Maart 1865.

de Nederlandsche taal- en letterkunde,

het Middel-Nederlandsch.

J. H. Gallée, (22 Sept. 1882).

het Gothisch,

de beginselen van het Sanskriet,

de beginselen der vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap in het algemeen en der Germaansche in het bijzonder,

het Angelsaksisch en Middelhoogduitsch.

Hoogleeraren van de Instelling tot het opleiden van Leeraren voor het Hervormd Kerkgenootschap.

T. Cannegieter, (18 Nov. 1878).

de leerstellige Godgeleerdheid,

de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en hare leerstellingen.
het Nederlandsch Hervormd Kerkrecht.

E. H. van Leeuwen, (21 Jan. 1887).
de bijbelsche Godgeleerdheid,
de practische Godgeleerdheid met de daarbij vereischte oefeningen,
de geschiedenis der Christelijke zending.

LECTOREN.

Dr. P. Q. Brondgeest (benoemd bij Kon. besluit van 3 Aug. 1863, n°. 67, en 13 Oct. 1877, n°. 3.)
de physische diagnostiek,
oefeningen in het gebruik van den keelspiegel,
de kliniek der keelziekten,
de chemische diagnostiek,
de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer.

Dr. Th. Dentz, (benoemd bij Kon. besluit van 28 Sept. 1877, n°. 4).
de tandheelkunde.

Dr. J. E. van der Meulen, (benoemd bij Kon. besluit van 21 Oct. 1877 n°. 23).
de verbandleer,
de operatieve chirurgie.

Dr. C. Winkler, (benoemd bij Kon. besluit van 4 Mei 1885 n°. 5.
de psychiatrie.

Dr. C. H. H. Spronck, (benoemd bij Kon. besluit van 19 Jan. 1886.)
de ontleedkunde.
Bij K. B. van 21 Juni n°. 17 is deze Lector tot Hoogleeraar benoemd en belast met het onderwijs in de ziektekunde en de ziektekundige ontleedkunde. (zie Facult. v. Geneesk.)

PRIVAATDOCENTEN.

(toegelaten bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche zaken).

Mr. A. J. B. Rijke (beschikking van 1 Oct. 1883, n°. 3521, afd. Onderwijs).
het notariaat en het fiscaal recht.

Dr. J. Lorié (beschikking van 15 Mei 1884, n°. 1578, afd. Onderwijs).
de palaeontologie.
en (beschikking van 31 Mei 1888 n°. 1611)
de mineralogie en geologie.

Dr. L. J. Morell (beschikking van 16 Juli 1884, n°. 2301, afd. Onderwijs).
de archaeologie en de geschiedenis der Grieksche kunst.

Dr. A. Huijsman (beschikking van 20 Mei 1886, n°. 1443, afd. Onderwijs).
de oorheelkunde.

Dr. E. Kossmann (beschikking van 13 Jan. 1887, n°. 100, afd. Onderwijs.)
de Oud-Duitsche en Romaansche taal- en letterkunde.

Dr. L. Wirth (beschikking van 2 Juli 1888 n°. 2005 afd. Onderwijs.)
de Hoogduitsche taal- en letterkunde.

De toelating als privaatdocent aan de Heeren Dr. van Bemmelen, Dr. Wesselink, Dr. Jonkman, Dr. van der Weijde, Mr. Schwartz en Mr. van der Pot verleend is op hun verzoek ingetrokken, (beschikkingen van 29 Febr. 1888 n°. 461 en 16 Juli 1888 n°. 2125 afd. Onderwijs).

ADSISTENTEN bij de

siologie	D. J. Hamburger (1 Maart 1888).
iologie	J. H. Schuurmans Stekhoven (1 Maart 1888; onbezoldigd).
iologie	Dr. K. F. Wenckebach (1 April 1888).
sche Kliniek	J. Ph. Suijling (1 Nov. 1887).
sche polikliniek . . .	Dr. N. P. van Spanje (1 Jan. 1886).
urgie	J. M. Rebel (1 Sept. 1885), inwonend in het ziekenhuis.
iekologie	1e adsistent B. Freriks (1 Jan. 1885).
	2e adsistent J. Rebel (1 Oct. 1887), inwonend in het ziekenhuis.
ndheidsleer	J. A. Vrijheid (16 April 1887).
macie	J. L. B. van der Mark (1 April 1887.)
ikunde (Leeuwenbergh)	C. Welleman (1 Jan. 1885).
ikunde (de Hoogt) . .	Dr. H. G. L. van der Meulen (1 Jan. 1886).
urkunde	W. H. Julius (1 Nov. 1882).
ogie	C. H. van Herwerden (1 Jan. 1888).
nie	Dr. J. H. Wakker (1 Jan. 1888).
eelkunde	J. L. Dobberke (10 Maart 1888).
heelkunde.	A. A. H. Hamer (10 Maart 1888).

PEDELLEN.

N. Janssen (1 Juli 1865).
J. N. de Kruijff (1 Oct. 1866).

WETENSCHAPPELIJKE INRICHTINGEN EN VERZAMELINGE

Bibliotheek der Universiteit.

Dr. P. A. Tiele, *Bibliothecaris* (benoemd bij ministeriëe beschikking van 12 Maart 1879, E., afd. Onderwijs).
P. J. D. van Dokkum, *Custos.*
Dr. P. de Koning, *Amanuensis.*

Anatomisch Kabinet.

Prof. W. Koster, *Directeur.*
R. G. G. Filbri, *Prosector.*

Physiologisch Instituut.

Prof. F. C. Donders, *Directeur.*
D. B. Kagenaar, *Amanuensis.*

Pathologisch Instituut.

Prof. C. A. Pekelharing, *Directeur.*

Inrichting voor Tandheelkunde.

Dr. Th. Dentz, *Directeur.*

Museum voor Natuurlijke Historie.

Prof. A. A. W. Hubrecht, *Directeur.*
Mej. L. Schilthuis, *Conservatrix.*
J. G. de Groot, *Custos.*

Physisch Laboratorium.

Prof. C. H. D. Buys Ballot, *Directeur.*
J. J. van Dreeven, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium „Leeuwenbergh".

Prof. E. Mulder, *Directeur.*
J. van Zanen, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium aan de Hoogt.

Prof. H. C. Dibbits, *Directeur.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. H. Wefers Bettink, *Directeur.*

Hortus Botanicus en Botanisch Laboratorium.

Prof. N. W. P. Rauwenhoff, *Directeur*
G. van den Brink, *Hortulanus.*
H. A. M. de Liefde, *Amanuensis.*

Astronomisch Observatorium.

Prof. J. A. C. Oudemans, *Directeur.*
C. Verloop Cz., *Amanuensis.*

Mineralogisch Instituut.

Prof. C. E. A. Wichmann, *Directeur.*

Ziekenhuis.

(Bij art. 7 van het Koninklijk besluit van 27 Maart 1817 is bepaald, dat het Collegie van Regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen zich met de Curatoren der Hoogeschool zal hebben te concerteeren, ten einde het Ziekenhuis op de geschikste wijze tevens dienstbaar te maken aan het Akademisch klinisch onderwijs).

Dr. M. Imans, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. C. A. Lamping, *tweede Geneesheer.*
Dr. G. P. Wesselink, *derde Geneesheer.*
Dr. J. E. van der Meulen, *Heelmeester.*
M. Henstedt, *eerste Apotheker.*
J. Krijnders, *Oeconoom.*

Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen.

Dr. A. Th. Moll, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. G. Luchtmans, *eerste Geneesheer.*
Dr. J. Timmer, *tweede Geneesheer.*
Dr. C. Winkler, *Buitengewoon Geneesheer.*
E. J. van de Hagt, *Secretaris-Penningmeester.*

Nederlandsch Gasthuis voor behoeftige en minvermogende Ooglijders.

Prof. H. Snellen, *Geneesheer-Directeur.*
E. Faber, *Arts, tweede Geneesheer.*
W. F. Wagtho, *Arts, derde Geneesheer.*
M. Straub, *Arts, Histioloog.*
H. Snellen Jr., *inwonend Assistent.*
(Zie voorts blz. 45: Oogheelkunde).

Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut.

Prof. C. H. D. Buys Ballot, *Hoofd-Directeur.*
Dr. M. Snellen, *Directeur der afdeeling Waarnemingen te land.*
P. F. Baron van Heerdt, *Directeur der afdeeling Waarnemingen ter zee.*
J. J. Poortman, *Assistent-Directeur derzelfde Afdeeling.*
W. van Hasselt, *Directeur der afdeeling Practische Zeevaart gevestigd te Amsterdam.*

LIJST DER STUDENTEN

INGESCHREVEN AAN

de RIJKS-UNIVERSITEIT te UTRECHT

gedurende het studiejaar **1887—1888.**

	Studiejaar.	Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	Totaal.
Volledig onderwijs.	Eerste	13	28	53	10	4	108
	Tweede . . .	25	16	36	13	4	94
	Derde	28	5	28	6	3	70
	Vierde	15	6	22	5	3	51
	Vijfde	12	4	26	3	4	49
	Zesde	8		31	4	2	45
	Zevende	12	1	18	2	2	35
	Achtste		2	19	2		23
	Negende	1		7			8
	Tiende			10	2		12
	Elfde			2			2
Totaal		114	62	252	47	22	497
2 lessen				1	11	1	13
1 les				3	4		7
Totaal		114	62	256	62	23	517

Onder de ingeschrevenen voor de Faculteit van Wis- en Natuurkunde waren drie Dames. Van de 20 niet voor *volledig onderwijs* ingeschrevenen behoorden er 5 tot het eerste studiejaar. Voor de eerste maal werden dus in het geheel 113 ingeschreven.

Bij de vergelijking van deze getallen met de opgaven van den Studenten-Almanak voor 1888 vindt men de volgende verschillen:

	ingeschreven bij den Rector magnificus.	Volgens den Studenten-Almanak 1888.
Theologen . . .	114	 116
Juristen	62	 103
Medici	256	 263
Philosophen . . .	62	 67
Litteratoren . . .	23	 25
	517	574

UITSLAG DER UNIVERSITEITS-EXAMENS.

1887—1888.

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
culteit van Godgeleerdheid.			
wsche Taal en Israëlitische Oud-			
. . . .	12	11	1
ats-examen, 1e gedeelte . . .	34	30	4
„ 2e „ . . .	23	23(4c.laude)	
il-examen	3	3	
ulteit van Rechtsgeleerdheid.			
ats-examen	24	17	7
il, rechtswetenschap	21	16	5
aculteit van Geneeskunde.			
ats examen	6	6(3c.laude)	
il-examen	18	13	5
teit van Wis- en Natuurkunde.			
propaedeutisch examen . . .	9	9(1c.laude)	
il wis- en natuurkunde . . .	2	2	
its scheikunde	1	1	
il scheikunde	1	1	
its plant- en dierkunde . . .	4	4(1c laude)	
artsenijbereidkunde . . .	1	1	
t van Letteren en Wijsbegeerte.			
its, klassieke letteren	2	2(1c.laude)	
Nederlandsche letteren . .	1	1	
l-examen klassieke letteren . .	1	1	
„ Nederlandsche letteren	1	1	
Totaal	164	142(10c.laude)	22

PROMOTIËN.

Godgeleerdheid	. . . .	2	
Rechtsgeleerdheid	. . . .	12	
Geneeskunde	. . . .	9	(2 c. laud
Wis- en Natuurkunde	. . . .	2	(1 c. laud
Letteren en Wijsbegeerte	klassieke letteren	1	
	Nederlandsche „	1	
	Totaal . . .	27	(3 c. laud

SCHRIJVERS EN TITELS DER PROEFSCHRIFTEN.

Faculteit van Godgeleerdheid.

. D. van Veen . . . (15 Juni 1888.)	De Gereformeerde kerk van Friesland in de jaren 1795—1804.
L. H. Meulenbelt . . . (20 Juni 1888.)	De prediking van den Profeet Ezechiël.

Faculteit van Rechtsgeleerdheid.

. Luijke Roskott . . . (28 Sept. 1887.)	Iets over de strafrechtelijke aansprakelijkheid van Ouders en Voogden voor de strafbare feiten door hunne minderjarige kinderen en pupillen gepleegd.
I. A. Ameshoff. . . . (15 Nov. 1887.)	De Utrechtsche gasfabriek uit rechtskundig oogpunt beschouwd.
'. van Tienhoven van den Bogaard. (20 Dec. 1887.)	Beschouwingen over artt. 295—298 van het Wetboek van strafrecht.
A.L.J. Melvill van Carnbée. (10 Maart 1888.)	Het bewijs van eedsaflegging in eene strafvervolging in zake van meineed.
W. Th. Pahud de Mortanges. (13 Maart 1888.)	Zijn de feiten, vroeger strafbaar ingevolge art. 9, al. 2 en 3 der Wet van 7 Dec. 1883, (St. bl. No. 202) strafbaar gebleven?
. G. L. Nolst Trenité . (16 Maart 1888.)	Publiek- recht en- rechtspraak.

J. J. Tilanus. . . . . (27 Maart 1888.)	Evenredige vertegenwoordiging.
A. J. M. Vos de Wael. . (14 April 1888.)	De Commissaris des Konings in de Provincie.
J. J. Clotterbooke Patijn. van Kloetinge. (8 Juni 1888.)	Afpersing en afdreiging.
E. L. Umbgrove . . . (29 Juni 1888.)	Eenige opmerkingen over echtscheiding met onderling goedvinden.
G. C. von Weiler . . . (6 Juli 1888.)	De voorloopige regeling van het kiesrecht onder de nieuwe Grondwet.
K. W. H. van Lith de Jeude. (6 Juli 1888.)	De „Zaak" (affaire) rechtskundig beschouwd.

Faculteit van Geneeskunde.

C. Grebe de Haan . . (12 Oct. 1887.)	De noodzakelijkheid van wettelijke en internationale maatregelen tegen vervalsching van voedingsmiddelen.
B. Snellen . . . . . (26 Oct. 1887.)	Iets over internationale maatregelen tot wering van epidemisch-besmettelijke ziekten.
S. C. M. Soer . . . . (27 Oct. 1887.)	Over bier en de kunstmatige spijsvertering.
J. Meijers. . . . . . (2 Dec. 1887.)	Eenige beschouwingen betreffende ontsmettings-ovens.
C. A. L. Jacobse Boudewijnse. (16 Dec. 1887.)	Over de werking van calomel en cinnaber op het slijmvlies van maag en darmen.

. F. Wenckebach. . . (c. laude.) (9 Febr. 1888.)	De ontwikkeling en de bouw der Bursa Fabricii.
. C. Schreuder (c. laude). (8 Maart 1888.)	Over den invloed van salicylverbindingen op de samenstelling der urine.
Dr. H. J. Hamburger . . (9 Juli 1888.)	Staafjesrood in monochromatisch licht.
J. M. Clinge Doorenbos . (12 Juli 1888.)	Over het voorkomen van ontaarding der periphere zenuwen bij verschillende ziekten.

Faculteit van Wis- en Natuurkunde.

V. H. Julius . . . . (10 Febr. 1888.)	Het warmte-spectrum en de trillings-perioden der moleculen van eenige gassen.
. van Elfrinkhof. . . (c. laude.) (1 Juni 1888.)	De viriaal en hare beteekenis in de mechanica.

Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

B. van Wulfften Palthe. (24 Sept. 1887.)	Observationes grammaticae et criticae in Philostratum, habita imprimis vitae Apollonii ratione.
. Buitenrust Hettema . (7 Juli 1888.)	Bijdragen tot het Oud-friesch woordenboek.

UITSLAG DER EXAMENS, door de Faculteiten van Wis- en Natuurkunde en van Geneeskunde afgenomen, ingevolge de Wet van 25 Dec. 1878 (*Staatsblad* n°. 222.)

	1887—88.		
	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.
Eerste natuurkundig examen (Art. 4 der Wet)	78	52	26
Tweede natuurkundig examen (Art. 5 der Wet)	21	20	1
Theoretisch Geneeskundig examen, 1e gedeelte (Art 6)	33	25	8
Theoretisch Geneeskundig examen, 2e gedeelte	24	20	4
Theoretisch examen in de tandheelkunde (Art. 9)	6	5	1
Theoretisch apothekers-examen (Art. 13)	7	7	—
Bewijzen van kennis der Dier- en Delfstofkunde (Art. 15)	11	10	1
Totaal	180	139	41

PRIJSVRAGEN

DOOR

RECTOR EN SENAAT

DER

UNIVERSITEIT TE UTRECHT

den 1sten Mei 1888 uitgeschreven.

Overeenkomstig Art. 49 der Wet op het Hooger Onderwijs worden de studenten aan de Nederlandsche Universiteiten uitgenoodigd hunne krachten te beproeven aan de behandeling van de navolgende onderwerpen, opgegeven door de

Faculteit van Godgeleerdheid.

I.

Welke sporen van den invloed der Alexandrijnsche wijsbegeerte zijn er in de brieven des Nieuwen Testaments aan te wijzen?

II.

Waarin stond KALVIJN bij het schrijven van zijne *Institutio Christianae religionis* onder den invloed van de scholastiek der Middeleeuwen, en waarin ging hij tegenover haar zelfstandig zijnen weg?

Faculteit van Rechtsgeleerdheid.

I.

De Faculteit verlangt een critisch onderzoek naar de onderscheiding tusschen publiek en privaat-recht en de daaruit voortvloeiende gevolgen voor de rechtspraak.

II.

Eene geschiedenis der vertegenwoordiging in het Romeinsche burgerlijk proces, in verband gebracht met de Romeinsche opvatting van vertegenwoordiging bij rechtshandelingen in het algemeen.

Faculteit van Wis- en Natuurkunde.

I.

De Faculteit verlangt een onderzoek naar de stoffen, die door de werking van pepsine op eiwitstoffen ontstaan, (hemi-albuminose, propepton, pepton en aanverwante stoffen), met aanwijzing hoe zij van elkander onderscheiden en gescheiden kunnen worden.

II.

Onder de nagelaten papieren van ABEL vindt men eenige berekeningen onder den titel: *sur une espèce particulière de fonctions entières nées du développement de la fonction* $\frac{1}{1-v} e^{-\frac{xv}{1-v}}$ *suivant les puissances de* v." Men verlangt omtrent deze functiën een nader onderzoek. (Zie Oeuvres complètes, Edition Sylow & Lie, Tome II, p. 284).

Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

I.

Exponatur M. ANNAEI LUCANI sententia de diis et fato et de republica. Quaeritur quam et qualem illa vim in eius poesi habuerit.

II.

Verhandeling over de taal van G. A. BREDERO, geschoeid op de leest van Prof. VAN HELTEN's Proeve van onderzoek, getiteld: VONDELS Taal, 2 dln., 1881.

Faculteit van Geneeskunde.

I.

De physiologische resorptie van beenweefsel wordt, sedert de onderzoekingen van Koelliker, in hoofdzaak aan de werking van zekere reuzencellen, de zoogenaamde osteoklasten, toegeschreven. Het is vrij zeker dat analoge cellen, als odontoklasten, bij de resorptie van de wortels der melktanden werkzaam zijn.

De Faculteit wenscht een nader histologisch onderzoek naar het laatstgenoemde proces, in het bijzonder naar de herkomst en de latere lotgevallen der odontoklasten.

II.

De Faculteit vraagt een onderzoek omtrent de oorzaken die mikroörganismen uit de diepere lagen van den bodem naar de oppervlakte brengen.

De vragen worden beantwoord in de taal, waarin ze gesteld zijn.

De antwoorden, geschreven met eene andere hand dan die van den auteur, worden vóór 1 Mei 1889 toegezonden aan den Secretaris van den Senaat der Universiteit. Zij worden geteekend met eene spreuk en gaan vergezeld van een gezegeld briefje, dat dezelfde spreuk tot opschrift heeft en den naam en het adres des schrijvers bevat.

Op den derden Dinsdag van de maand September 1889 wordt het oordeel der Faculteiten over de ingekomen verhandelingen afgekondigd en aan de schrijvers der meest voldoende antwoorden, die door de Faculteiten der bekroning waardig zijn gekeurd, de gouden eerepenning uitgereikt.

NAAMLIJST DER STUDENTEN

VOOR DE EERSTE MAAL

INGESCHREVEN ONDER HET RECTORAAT VAN

Prof. Dr. G. H. LAMERS.

Voor den Cursus 1887—1888. 1)

DATUM VAN INSCHRIJVING.	NAAM EN VOORNAAM.	FACULTEIT.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTEPLAATS.
1887.				
22 Sept.	D. Pieck Jc.zn.	L.	1868.	Werkendam.
„	J. W. A. Immink.	J.	1867.	Amerongen.
„	K. J. H Roijaards.	J.	1866	Utrecht.
„	J. J. Uijtwerf Sterling.	J.	1867.	Utrecht.
„	J. A. F. Geisweit van der Netten.	J.	1868.	's Gravenhage.
„	A. F. Ockerse.	J.	1867.	Djocjakarta.
„	C. L. Kooiman	J.	1868.	Soerabaija.
„	P. de Vlugt.	J.	1867.	Utrecht.
„	Mej. G. J. D. Schaap.	Ph.	1865.	Hulst.
„	Mej J. D. A. L. Schaap.	Ph.	1868.	Hulst.
„	P. Bierens de Haan.	M.	1869.	Amsterdam.
„	L H. J. F. van Turenhout.	M.	1869.	Dinteloord.
„	F. W. Ockerse.	M.	1866.	Djocjakarta.
„	G. F. van Laaren.	M.	1868.	Utrecht.
„	P. C. D. Schaap.	M.	1866.	Hulst.
„	T. Tom.	M.	1870.	Moordrecht.
23 Sept.	J. Halbertsma	M.	1864.	Grouw.
„	B. Sjollema.	M.	1868.	Grouw.
„	A L. J. Switzar.	M.	1868.	Amsterdam.
„	A. L. J. van Hoek.	M.	1866.	Kapelle.

1) Door de letteren Th., J., M., Ph. en L., worden respectievelijk aangeduid de Faculteiten v. *Godgeleerdheid, Regtsgeleerdheid, Geneeskunde, Wis- en Natuurkunde en Letteren en Wijsbegeerte.*

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorteplaats.
3 Sept.	T. Brandsma.	M.	1866.	Drachten.
„	G. M. P. Filet.	M.	1868.	Menado.
„	J. Wieringa.	M.	1867.	Uithuizen.
„	H. Onnen.	Ph.	1868.	Sneek.
„	M. A. H. L. van Lier.	J.	1869.	Utrecht.
„	W. F. Gombault.	L.	1866.	Arnhem.
6 Sept.	D. B. Boks.	M.	1868.	Apeldoorn
„	N. J. van Dam.	M.	1869.	Helmond.
„	A. H. de Bruijn.	M.	1867.	Capelle.
„	F. R. Coers	M.	1868.	Sindanglaut (Cheribon).
„	D. N. Janssen.	M.	1868.	Utrecht.
„	E. A. Koch.	M.	1869.	Delft.
„	M. Roebroeck.	M.	1869.	Heerlen.
„	J. J. Frederikse	M.	1868.	Almen.
„	H. Smissaert.	J.	1866.	's Gravenhage.
„	H. J. Thooft.	J.	1867.	Zutphen.
7 Sept.	C. F. Th. von Ziegenweidt.	M.	1867.	Ameide.
„	J. Noordhoek Hegt.	M.	1868.	Batavia.
„	W. M. J. Heuff.	J.	1865.	Buurmalsen.
„	W. C. L. Bronsveld.	L.	1865	Ophemert.
„	E. M. L. van der Horst.	Ph.	1869.	Utrecht.
„	J. C. H. Prikken.	J	1866.	Rotterdam.
„	H. Rahder.	J.	1866.	Amsterdam.
„	W. G. Hondius van den Broek.	J.	1867.	Utrecht.
„	G. J. du Celliée Muller.	J.	1868.	Amsterdam.
„	F. C. Hekmeijer.	J.	1868.	Utreeht.
„	C. Reelingknap.	J.	1866.	Tjallebert.
„	H. Snel.	Th.	1864.	Harderwijk.
„	L. Ingelse.	Th.	1867.	Kapelle a/d IJsel.
3 Sept.	W. Meindersma.	Ph.	1863.	Leeuwarden
) Sept.	D. Raven.	Ph.	1868.	Haarlem.
„	P. H. Court.	J.	1864.	Ploembon(Java).
„	J. van Heerde.	J.	1867.	Buren.
„	W. Roosmale Nepveu.	J.	1866.	Amsterdam.

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorteplaats.
29 Sept.	J. S. Roijaards.	J.	1866.	Utrecht.
„	F. J. J. Cremers.	J.	1867.	's Gravenhage.
„	B W. F. Sandberg.	J.	1867.	Kampen.
„	C H. Thiebout.	J.	1868.	Zwolle.
„	M. H. Hartog.	J.	1861.	Ede.
„	A. J. Overbosch.	M.	1870.	Epe.
„	G. Anderegg.	M.	1867.	Rosmalen.
„	R. S. Hermanides.	M.	1868.	Tricht.
„	R. Römer.	M.	1867.	Dordrecht.
„	A. L. Bergacker.	M.	1869.	Wageningen.
„	F. J. Kock.	M.	1869.	Amsterdam.
„	J. H. V. J. Kock.	M.	1865.	's Heerenberg.
„	C. L. van Delden.	M.	1865.	Maarsen.
„	J. Wartena.	Th.	1867.	Lichtenvoorde.
„	H. Bax.	Th.	1867.	Oudorp.
1 Oct.	P. E. A. Schröder.	Th.	1863.	Groot-Sangir (Celebes).
„	R. Schoepp.	Ph.	1868.	Maastricht
„	H. J. Bloemen.	M.	1866.	Leur.
„	G. Broekema.	M.	1867.	Pieterburen.
„	W. Wanting.	M.	1866.	Utrecht.
„	H. P. Muntendam.	Ph.	1868.	Oosterbeek.
5 Oct.	H. H. V. Rouijer.	M.	1865.	Utrecht.
6 Oct.	A. J. Hoorweg.	M.	1868.	Utrecht.
„	A. Geill.	M.	1867.	Nisse.
8 Oct.	E. A. Ockerse.	M.	1864.	Djocjakarta.
„	G. Kühnen.	Th.	1863.	Dusseldorf.
„	O. Emrich.	Th.	1868.	Groszniedesheim
„	Chr. Weber.	Th.	1864.	Grünstadt.
„	K Röhrig.	Th.	1866.	Schmiedel.
„	J. Haeberlein.	Th.	1864.	Mutterstadt.
10 Oct.	C. Brakman.	L.	1861.	Groede.
14 Oct.	A. J. Formijne.	M.	1870.	Ophemert.
„	J. C. Nieuwstraten.	M.	1857.	Curaçao.
„	J. Schouten.	M.	1865.	Wassenaer.

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit	Geboorte-jaar	Geboorteplaats.
15 Oct.	M. R. Bruck.	J.	1865.	's Gravenhage
„	A. Mijnlieff.	M.	1868	Andel.
„	J. L. Nijst.	M.	1867.	Maastricht.
„	J. K van den Brink.	M.	1867.	St. Oedenroode.
„	J. Ph Metelerkamp	Ph.	1862.	Utrecht.
21 Oct.	J. L. W. F. van Leent.	M.	1868	Paarl (Zuid-Afrika).
24 Oct.	L G. Wolf.	M.	1866	Klundert.
„	J. M. Lodiësio Hamelberg.	J.	1863.	Bloemfontein (Zuid-Afrika).
„	A. E. van Arkel.	J.	1865.	's Gravesande.
25 Oct.	H. D. van Berk.	Ph.	1870.	Helder.
„	M. C Cartier van Dissel.	M.	1867.	Lochem.
„	S. A. C Rijnenberg.	Th.	1868.	Haarlemmermeer.
27 Oct.	J. Crans.	M.	1867.	Dordrecht.
4 Nov.	J. Prins Mellema.	M	1859.	Wildervank.
11 Nov.	A. Cramer.	M.	1868.	Woudenberg.
„	J. Vollmer.	Th.	1863.	Widdert.
„	A. A. H. Hamer.	M.	1867.	Norg.
26 Nov	G. Hart de Ruijter.	M.	1865.	Utrecht.
1888.				
14 Jan.	C. J Idenburg.	Ph.	1865.	Asperen.
21 Jan.	G. H. van der Wal.	Ph.	1869.	Kampen.
31 Jan.	H. Hopman.	L.	1863.	Utrecht.
„	J B Benders.	Th.	1862.	Hardinxveld.
„	T. H. Wilkens.	M.	1854.	Samarang.
18 Febr.	C. Warmolts.	Ph.	1865.	Arnhem.
23 Mei.	J. Timmermans.	M.	1840	Krimpen a d Lek.

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE RHENO-TRAIECTINA

HABENDARUM INDE A DIE XVIII M. SEPTEMBRIS ANNI MDCCCLXXXVIII USQUE AD FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCLXXXIX.

RECTORE MAGNIFICO

IOHANNE D' AULNIS DE BOUROUILL.

In Facultate Iuridica.

H. I. Hamaker Encyclopaediam Iuris tradet diebus lunae et mercurii hora XII;
Ius civile exponet die lunae hora XI, die mercurii horis X et XI;
Ius inter gentes privatum docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

I. d' Aulnis de Bourouill Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae et martis hora I;
Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit diebus martis et mercurii hora XI;
Statistices methodum exponet die lunae hora XI;
Historiam Europae politicam enarrabit diebus mercurii et iovis hora I.

M. S. Pols Ius Criminale docebit diebus iovis, veneris et saturni hora XI;
Methodum procedendi in causis criminalibus exponet diebus iovis et veneris hora XII.

I de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni hora IX;
Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae et saturni hora X, martis hora IX;
Ius gentium exponet diebus martis et mercurii hora X;
Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit die mercurii hora IX.

Guil. L. P. A. Molengraaf Ius mercatorium et maritimum docebit diebus martis hora X, iovis et veneris hora IX;
Methodum procedendi in causis civilibus exponet diebus iovis et veneris hora X

I. C. Naber Iustiniani institutiones interpretabitur diebus lunae, martis, mercurii et iovis hora XI;
Historiam iuris Romani tradet diebus mercurii et iovis hora X;
Ius Pandectarum candidatis iuris exponet horis sibi auditoribusque commodis.

A. I. B. Rijke, Iuris Doctor, muneris notarii scientiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit et exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.
Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

In Facultate Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

C. H. C. Grinwis docebit:
Algebram superiorem diebus iovis et veneris hora I;
Theoriam quaternionum et Physicam mathematicam diebus martis et iovis hora X, mercurii hora XI;
Mechanicam theoreticam (capita selecta) post ferias hiemales, diebus lunae et veneris hora XI.

E. Mulder Chemiam organicam docebit diebus lunae, martis et mercurii hora IX.
Chemiam syntheticam et Thermo-chemiam, in provectiorum discipulorum usum, die iovis hora IX;
Experimenta in laboratorio chemico quotidie moderabitur.

N. Guil. P. Rauwenhoff docebit:
Morphologiam generalem et Anatomiam, tam Cryptogamarum quam Phanerogamarum, diebus lunae, martis et mercurii hora X;
Capita selecta Botanices, in provectiorum usum, die mercurii hora I;
Familias plantarum, imprimis medicinalium et ad varios usus adhibitarum, tractabit die iovis hora I;
Exercitationibus microscopicis et phytographicis praeerit diebus martis, mercurii et iovis horis II—IV;
Provectiorum experimenta in laboratorio botanico quotidie moderabitur.

I. A. C. Oudemans docebit:
Theoriam motus corporum coelestium diebus lunae et mercurii hora I;
Astronomiam theoreticam elementarem diebus lunae et mercurii hora II;
Astronomiam theoreticam, in provectiorum usum, diebus martis et iovis hora I;
Astronomiam practicam diebus martis et iovis hora II;
Instrumentorum astronomicorum usum explicabit et observandi exercitiis favente tempestate praeerit diebus et horis auditoribus commodis.

H. C. Dibbits docebit:
Chemiam anorganicam diebus iovis, veneris et saturni hora IX;
Chemiam theoreticam (Thermo-chemiam, alia), in provectiorum usum, die martis hora IX;
Chemiam analyticam die veneris hora XI;
De elementis minus frequentibus, in provectiorum usum, tractabit hora postea indicanda;
Chemiam practicam diebus lunae, mercurii, iovis et veneris horis II—IV, saturni horis X—XII;
Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

H. Wefers Bettink Pharmaciam docebit diebus iovis, veneris et saturni hora IX, diebus mercurii et veneris hora I;
Toxicologiam die iovis hora XI, die saturni hora X;
Experimenta in laboratorio pharmaceutico quotidie moderabitur.

Guil. Kapteijn docebit:
Calculum integralem diebus mercurii et veneris hora IX;
Theoriam functionum diebus martis et iovis hora IX;
Geometriam analyticam die mercurii hora I, die saturni hora X.

C. E. A Wichmann, investigationum geologicarum in Archipelago Indico instituendarum causa absens, lectionibus vacare hoc anno non poterit.

A. A. Guil. Hubrecht Zoologiam et Anatomiam comparatam docebit diebus lunae et martis hora I;
Capita selecta Zoologiae tractabit die iovis hora VIII pomeridiana, die veneris hora II;
Embryologiam comparatam die veneris hora I;
Exercitationibus zootomicis praeerit diebus lunae et martis horis II—IV;
Exercitationes embryologicas moderabitur diebus et horis postea indicandis;
Provectiorum experimentis in laboratorio zoologico quotidie praeerit.

V. A. Iulius Physicam experimentalem tradet diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora XI;
Exercitationes practicas moderabitur diebus veneris et saturni, horis pomeridianis.
Lectiones de Geographia Physica et Meteorologia postea indicabuntur.

I. Lorié, Math. Mag., Phil. nat. Doctor, Mineralogiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Mineralogiam generalem docebit. diebus iovis et veneris hora X.

In Facultate Litterarum et Philosophiae.

C. Guil. Opzoomer Logicam et Psychologiam docebit ad librum suum, cui titulus est: Het Wezen der Kennis, die veneris hora II;
Metaphysicam die veneris hora I;
Historiam philosophiae ad librum, cui titulus est: Geschichte der neueren Philosophie, im Grundriss dargestellt von Prof. Dr. Falckenberg, die saturni hora I.

H. van Herwerden lectiones de Litteris Graecis habebit diebus lunae et martis hora X, interpretaturus Aristophanem et Thucydidem, et fortasse alios. — In legendo Thucydide adhibebit editionem suam ap. Kemink et fil.;
Artem metricam docebit die mercurii hora XII;
Litterarum Graecarum historiam enarrabit die mercurii hora XI;
Antiquitates Graecas tradet die lunae hora XI;
Grammaticam Graecam docebit die martis hora XI;
Candidatis Palaeographiam tradet domi suae, die iovis horis XI—I.

P. de Jong litteras Hebraicas docebit, legendis Josuae Cap. I et sequentibus diebus lunae, martis et mercurii hora XI;
Antiquitates Israëlitarun explicabit diebus lunae, martis et mercurii hora X.

I. A. Wijnne Historiam antiquam enarrabit die martis hora I, die mercurii hora IX, die veneris hora X;
Historiam recentiorem et geographiam politicam exponet die iovis hora X, die veneris hora IX;
Historiam patriae docebit die iovis hora XI;
Historiographiam Graecorum et Romanorum tradet die mercurii hora X.

C. M. Francken interpretabitur Taciti annales, Persii et Invenalis satiras, die iovis hora X, veneris hora XI;
Palaeographiam et Criticam latinam tradet die lunae horis vespertinis VIII—X;
Historiam litterarum Romanarum exponet die saturni hora X;
Antiquitates Romanas tradet die iovis hora XI, die veneris hora XII;
Latine scribendi disserendique et interpretandi exercitationes moderabitur die saturni hora XI.

H. E. Moltzer Grammaticam patriam docebit diebus lunae et martis hora IX;
Poemata selecta medii aevi, quibus tituli: Floris ende Blancefloer, Theophilus et Brandaen, interpretabitur die lunae horis XII et I;
Historiam litterariam patriam exponet die iovis hora XII, die saturni hora X;
Hugenii poema cui titulus: Zeestraet et alia explicabit die iovis hora IX;
Stili praecepta tradet die saturni hora IX.

I. H. Gallée docebit: Linguam Goticam diebus lunae et mercuri hora XI;
Grammaticam linguae Sanscriticae, die mercurii hora I;
Locos selectos e Chrestomathia Boehtlingki leget cum provectioribus, die mercurii hora II;
Grammaticae comparativae elementa tradet die mercurii hora III;
Linguam Anglosaxonicam horis postea indicandis;
Antiquam Saxonum linguam tradet per priorem anni academici partem die veneris hora X;
Linguam Germano-Francicam Reni inferioris tradet per posteriorem anni partem die veneris hora X;
Palaeographiam tradet domi suae horis sibi et auditoribus commodis.

L I Morell, Litt. Hum. Doct. Phil Theor. Mag., Archaeologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, capita selecta ex archaeologia et historia artis Graecae tractabit hora postea indicanda.

E. F. Kossmann, Phil. Theor. Doct., in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata;
Linguam historiamque litterariam Franco-Gallicam medii aevi tractabit;
Wolframi ab Eschenbach Parsivalem interpretabitur;
Carmina quae de Faust agunt explicabit diebus et horis postea indicandis.

L. Wirth, Phil. Doct. et bonarum artium Mag., in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, historiam carminum epicorum medii aevi quae dicuntur: Nibelungen, Kudrun, etc. exponet diebus et horis postea indicandis.

In Facultate Medica.

L C. van Goudoever Theoriam artis chirurgicae docebit diebus lunae, mercurii et veneris hora VIII matutina;
Exercitationes clinicas in arte chirurgica moderabitur diebus martis, iovis et saturni horis IX—XI;
Policlinico chirurgico praeerit diebus lunae, mercurii et veneris horis IX—XI;
Exercitationes anatomicas practicas, hiberno tempore, quotidie moderabitur.

T. Halbertsma Artem obstetriciam et gynaecopathologiam docebit diebus lunae, iovis et veneris hora I;
Policlinico gynaecologico praeerit die lunae hora II;

Operationibus obstetriciis in pelvi facticia praeerit die mercurii horis II dimidiata--III, post ferias paschales hora II—III;
Operationes gynaecologicas in vivis instituet qualibet oblata occasione.

Th. Guil. Engelmann Physiologiam docebit diebus lunae et mercurii horis X et XI, die martis hora I;
Exercitationibus et experimentis physiologicis praeerit diebus lunae, martis et mercurii horis II—IV.

S. Talma Pathologiam et Therapiam specialem tradet diebus martis et iovis hora X;
Clinicen propaedeuticam docebit prioris semestris diebus lunae, mercurii et veneris, alterius semestris die lunae hora IX;
Exercitationes clinicas et therapeuticas moderabitur et policlinico medico praeerit diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora XI.

G. van Overbeek de Meijer Hygieinen et Politiam medicam docebit diebus martis et saturni hora II dimidiata; post ferias paschales privatim capita selecta tradet die lunae et mercurii hora II dimidiata;
Medicinam forensem docebit prioris semestris diebus lunae et iovis, alterius semestris die iovis hora II dimidiata;
Exercitationes bacteriologicas moderabitur data idonei loci occasione.

H. Snellen Ophthalmiatriam docebit propaedeuticam die iovis hora IX theoreticam die veneris hora IX, clinicam die saturni hora X;
In nosocomio morbis oculorum curandis destinato medicinae candidatis patebunt:
Policlinicum ophthalmiatricum quotidie horis IX—XI;
Exercitationes clinicae, ophthalmoscopicae, microscopicae, diebus mercurii, et veneris hora III.

C. A. Pekelharing Histologiam docebit die iovis hora XI et I;
Chemiam physiologicam docebit die veneris hora X et XI;
Exercitationes microscopicas moderabitur diebus iovis et veneris horis II—IV, exercitationes chemico physiologicas diebus lunae, martis et mercurii horis II—IV;
Toxicologiam medicam experimentalem tradet horis postea indicandis.

Th Guil. Engelmann et Pekelharing experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio physiologico quotidie praeerunt.

C. H. H. Spronck Pathologiam generalem docebit die martis hora XII dimidiata, die saturni horis XI—I dim.;

Anatomen pathologicam diebus mercurii et veneris hora X;
Sectiones cadaverum aliasque exercitationes pathologico-anatomicas practicas moderabitur diebus lunae et saturni hora II;
Indagationibus pathologicis quotidie praeerit.

Aem. Rosenberg Anatomen, tum systematicam, tum topographicam, docebit die martis hora X, die mercurii hora IX, die iovis hora X, diebus veneris et saturni hora IX;
Exercitationes anatomicas hiberno tempore quotidie moderabitur.

P. Q. Brondgeest, Medicinae Lector, Pharmacodynamicam et Toxicologiam medicam docebit die veneris hora II, die saturni horis X—XII;
Pharmacognosin diebus martis et iovis hora IX;
Chemiam diagnosticam die lunae horis II—IV;
Exercitationes policlinicas in morbis laryngis moderabitur et laryngoscopii usum docebit die lunae et mercurii hora IX.

Th. Dentz, Medicinae Lector, Policlinico odontiatrico praeerit simulque morbos dentium eorumque curationem exponet diebus lunae, mercurii et veneris hora IX altero semestri etiam operationes odontiatricas in ore facticio demonstrabit atque discentium exercitia moderabitur die iovis hora V;
Pathologiam et anatomen pathologicam dentium tradet die lunae hora vespertina VII dimidiata, iis autem, qui studiis imprimis odontologicis operam navare cupiunt, die mercurii, hora vespertina VII dimidiata.

I. E. van der Meulen, Medicinae Lector, Operationes chirurgicas in cadavere instituet, Aciurgiam i. e. indicationes et methodos operationum atque instrumentorum usum docebit, deligandi denique exercitia moderabitur diebus martis et iovis horis II—IV;
Clinicen propaedeuticam docebit die veneris hora III;
Clinicen chirurgicam, in provectiorom usum, docebit die mercurii hora III.

C. Winkler, Medicinae Lector, Psychiatriam docebit die lunae hora III, die mercurii hora II.

A. Huijsman, Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Otiatriam docebit die saturni hora IX.

In Facultate Theologica.

I. I. P. Valeton. Iun. Historiam librorum Veteris Foederis tradet die lunae hora XI, die iovis hora II;

Exegesin librorum Veteris Foederis, diebus iovis et veneris hora I;
Historiam religionis Israëliticae, die veneris hora II;
Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit horis sibi auditoribusque commodis.

G. H. Lamers Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis hora XI;
Historiam Religionum universalem die iovis hora X;
Historiam doctrinae de Deo die martis hora X;
Doctrinam morum die mercurii hora XI.

I. Cramer Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae et martis hora I;
Historiam dogmatum Religionis Christianae tractabit die mercurii hora I;
De Litteris Christianis primaevis aget diebus lunae et martis hora II.

H. G. Kleijn Encyclopaediam Theologiae tractabit die iovis hora IX;
Historiam Christianismi tradet diebus lunae et mercurii hora X;
Archaeologiam Christianam tractabit die veneris hora XI.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Theologiae Professores.

T. Cannegieter, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,
Theologiam Dogmaticam tractabit die mercurii hora II, die veneris hora IX;
Historiam Ecclesiae Reformatae Nederlandicae eiusque dogmatum enarrabit die martis hora II, die veneris hora X;
Iuris ecclesiastici Reformati Nederlandici principia exponet die mercurii hora III.

E. H. van Leeuwen, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,
Theologiam Biblicam tractabit die martis hora X. die saturni hora IX;
Theologiam Practicam tractabit die saturni hora X, eandemque coniunctim cum Exercitationibus Homileticis invicem diebus mercurii et iovis hora vespertina VII, cum Exercitationibus Catecheticis horis postea indicandis;
Historiam Missionis Christianae enarrabit die martis hora IX.

Bibliotheca Universitatis diebus lunae, martis, mercurii, iovis, veneris et saturni, ab hora XI ad IV, feriarum autem tempore iisdem diebus, ab hora I ad III, unicuique patebit.

Museum Anatomicum qui visere cupiunt custodem adeant.

Laboratorium Physiologicum qui visere cupiunt custodem adeant (Van Wijckskade).

Museum Historiae Naturalis patebit die iovis et die saturni, ab hora X ad IV. Qui visere cupiunt custodem adeant (Hoogt, No 159*a*).

Laboratorium Physicum qui visere cupiunt custodem adeant.

Laboratorium Chemicum (Leeuwenbergh) qui visere cupiunt custodem adeant.

Laboratorium Chemicum (Hoogt) qui visere cupiunt custodem adeant.

Hortum Botanicum qui visere cupiunt hortulanum adeant.

Laboratorium Botanicum et Museum Botanicum (Lange Nieuwstraat) qui visere cupiunt custodem adeant.

Observatorium Astronomicum qui visere cupiunt custodem adeant.

Laboratorium Pharmaceuticum qui visere cupiunt custodem adeant.

Museum Geologicum qui visere cupiunt custodem adeant.

VERSLAG

van de LOTGEVALLEN

DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT

in het Studiejaar 1887—1888

UITGEBRACHT

den 18den September 1888

DOOR

Dr G. H. LAMERS

bij het overdragen van de waardigheid van Rector Magnificus

AAN

Mr J. Baron d'AULNIS DE BOUROUILL.

MIJNE HEEREN CURATOREN, PROFESSOREN, LECTOREN, DOCTOREN, STUDENTEN EN GIJ ALLEN, DIE DEZE PLECHTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT,

Zeer Geëerde Toehoorders!

ɔerland heeft zijne deftige *Annales Academici* niet meer. nag ons niet al te zwaar vallen in de afschaffing van uitgave te berusten, bij de aangename voorstelling, dat ɔl van finantieel evenwicht er door bevorderd is, en de verwachting, dat de sinds verschijnende *Jaarboeken* Universiteiten zich op den duur zullen kunnen handı tegenover onverschilligheid van deze en gene zijde. rs, dat eene *algemeene* zuinigheidskoorts, ten gevolge waarde geschiedschrijver der toekomst bouwstoffen missen , die hij moeilijk zal kunnen ontberen, te betreuren ijn stemmen wij lichtelijk toe.

elk geval, de wetgever heeft den aftredenden rector-mags den plicht opgelegd vóór zijn heengaan te spreken de lotgevallen der Universiteit gedurende het jaar van voorzitterschap in den Senaat. Ik reken op uwe welıde aandacht, terwijl ik mij van mijne taak wensch te ɔn. Gij vergunt mij ook een enkel woord, niet rechtcs door ambtelijken plicht mij geboden.

Wet, waaronder ons hooger onderwijs leeft, had tien gewerkt, toen het Rectoraat door mij werd aanvaard. Dat over hare vruchten tevreden zijn kan niet gezegd worden. wens op zoodanige tevredenheid hadden zich ook van

den aanvang af niet allen voorbereid. De dankbaarheid voor de winst, waarop te wijzen valt, zij er te grooter om.

Een zeer moeielijk punt ligt in de vraag der opleiding tot het Universiteits-onderwijs. Gij herinnert u, wat mijn voorganger in het rectorale ambt ten dezen aanzien met het oog op de Faculteiten van genees-, wis- en natuur-kunde ons heeft ter overweging gegeven. Of voor haar iets goeds te wachten is van het op 1 Sept. 1887 ingevoerde nieuwe Gymnasiale leerplan moet de tijd nog leeren. Dat bij de in dezen zomer naar de artikelen 11 en 12 der Wet op het Hooger onderwijs afgenomen examens het cijfer der aangegevenen voor genoemde Faculteiten eene daling onderging is zeker uit anderen hoofde merkwaardig, maar uit hier bedoeld oogpunt waarschijnlijk zonder beteekenis.

Men meene intusschen niet, dat alleen op dit terrein moeielijkheden bestaan. Het is niet enkel de strijd tusschen humanisten en realisten — eene benaming, hier beiderzijds in onschuldigen zin bedoeld — die met het oog op de universitaire opleiding zwarigheid baart. Ook de humanisten zijn onderling verdeeld, meer dan men vóór weinig tijds kon vermoeden. Er zijn er, die meenen, dat het Grieksch in de klassieke opleiding zijne plaats geheel of gedeeltelijk zal moeten verliezen, maar ook worden er stemmen vernomen die krachtig pleiten voor uitbreiding van de studie der Grieksche taal- en letterkunde, zoodat zij tot den jongsten tijd van het tegenwoordige Griekenland worde vervolgd, of liever nog dáár aanvange, om tot het grijs verleden terug te gaan. Gelijk er zijn, die heil zien in het facultatief stellen van de kennis van het Grieksch voor sommigen, zoo zijn er ook, die voor anderen de studie van het Latijn niet langer verplicht wenschen gesteld te zien. Wordt eenerzijds de klassieke letterkunde

nog altijd als vormende kracht onmisbaar geacht, anderzijds vindt zij nog slechts hare aanbeveling in het practisch nut, dat zij voor het wetenschappelijk woordenboek oplevert. Maar ook dat nuttigheids-argument werd reeds bedreigd door het opgeworpen denkbeeld om de heerschende wetenschappelijke terminologie op internationale wijze aan eene herziening te onderwerpen.

Met vereenigde krachten — „coniunctis viribus" — treden verdienstelijke mannen op, om het gymnasiaal onderwijs tot volmaking te brengen, maar samenstemming is ook op gewichtige punten nog verre te zoeken. Dat ook hartstocht, waartegen behoedzaamheid raadzaam kan zijn, zich soms mengt in den strijd, schijnt te blijken, waar wij als hoofdvoorwaarde voor de hervorming van de gymnasiën den eisch gesteld zien dat de laatste overblijfselen der middeleeuwen geheel en al uit ons politiek, sociaal en kerkelijk leven verdwijnen. Voorwaar het onderwerp is wel waard, dat het in alle kalmte van alle zijden worde beschouwd, behandeld, beoordeeld. Want hier geldt het de opleiding van dat deel onzer jongelingschap, dat geroepen zal worden — misschien in zeer moeielijke tijden — om vooraan te staan in de rij der mannen, aan wie al wat waar is, al wat rechtvaardig is, al wat rein is, al wat liefelijk is moet worden toevertrouwd, opdat zij het kweeken en bevestigen met al de kracht, die in echte wijsheid en in heilige geestdrift schuilt.

Wat mij betreft, ik meen, dat elke poging moet worden toegejuicht om — behoudens eene strenge tucht ten aanzien van het volstrekt noodzakelijke, die hare kracht liefst niet zoeke in veelheid of langen duur van examens — zooveel mogelijk vrijheid te gunnen aan verschillenden aanleg. Want het moge waar zijn, dat het *kennen* macht *maakt*, zeker is

het, dat het *kunnen* een macht *is*. Een krachtig geslacht wordt gekweekt, als men het leidt op wegen, waarop het kan openbaren en ontwikkelen al wat het *kan*. Daartoe voorzeker kan wet en besluit, leerplan en examen-programma belangrijken dienst bewijzen — maar het zal toch wèl hierbij bovenal aankomen op hen, wien èn het onderwijs èn het onderzoek wordt opgedragen van hen, die zich tot het akademisch onderwijs voorbereiden. De leerstof èn in de *realia* èn in de *humaniora* zal in den loop der tijden nog menige uitbreiding ondergaan. Waar moet het heen, als leerplan en examenprogramma de reuzenschreden der wetenschap op den voet moeten volgen bij steeds toenemend aantal van leeraren, ieder met loffelijken ijver bezield voor zijn eigen vak? Ik zoude vreezen voor de jeugd der toekomst, indien ik niet reden had te hopen, dat niet te vergeefs reeds meermalen, ook van deze plaats, de stem der wijze bedachtzaamheid waarschuwend sprak om ons te vermanen, dat wij strijden tegen alle gejaagdheid in het africhten hetzij dan op klassieken, hetzij op niet klassieken bodem en ijveren voor zoodanige wetenschappelijke opleiding, waarbij elke schoone aanleg zich ontwikkelen kan tot eene eigenaardige volheid van krachtig menschenleven.

Moge het weldra duidelijk blijken, dat reeds bij de eerste toepassing van het op 1 Januari jl. in werking getreden nieuwe *Besluit* omtrent het programma voor het eindexamen der gymnasia met zesjarigen cursus en het daarmede gelijkgestelde examen vermeld in art. 12 der *wet* van 28 April 1876 voor alle Faculteiten eene winst is verkregen, die met nieuwen moed ons de toekomst doet tegengaan. De beide Faculteiten, wier toekomstige kweekelingen ook nog door andere poorten tot het akademisch onderwijs kunnen ingaan, komen er misschien, al zij het ook langzaam, tevens iets nader door tot de ver-

vulling van haren rechtmatigen wensch dat niet al te lichtvaardig er op gerekend worde, dat verschillende wegen leiden tot hetzelfde doel.

Maar ik laat de toekomst rusten, om over het verleden te spreken. Wij moeten de lotgevallen onzer Universiteit in het afgeloopen studiejaar nagaan.

Vooraf en allereerst richt zich ons oog naar het Hoofd van den Staat, onzen geëerbiedigden Koning. Werd ons hart bij den dood van onze voormalige Prinses Hendrik — liefelijker gedachtenis — met weemoed vervuld bij de gedachte aan den tijd toen wij nog Prinsen bezaten, wij verblijden ons te meer in het voorrecht dat Z. M. Koning Willem III al zij het helaas! bij zwakke gezondheid, ons gespaard bleef. Vóór ons in het nieuwe akademiejaar liggen twee gedenkdagen. Het zal eerlang 75 jaar geleden zijn, dat Nederland in de rij der natiën werd hersteld — en daarna komt de gedenkdag van 's Koning veertigjarige regeering. Mijnen opvolger worde het voorrecht geschonken met dankbaarheid van de viering dezer blijde herinneringen te gewagen. Het zal blijken, hoe ons hart klopt voor Vaderland en Vorst!

Ook 's Konings Commissaris in ons Gewest had den last eener zwakke gezondheid te dragen. Wij hebben ons gevleid met de hoop, dat tijdelijke rust Mr. 's Jacob zoude hebben in staat gesteld het bewind te blijven voeren. Helaas! dat mocht niet zoo zijn. De president-Curator onzer Universiteit neme bij zijn aftreden als Commissaris des Konings in Utrecht de vaste overtuiging met zich, dat zijn heengaan door de goede bevolking van dit gewest in zeldzame mate betreurd wordt. Hem, dien wij allen hebben liefgekregen en die met de zijnen

in tallooze dankbare harten zich eene eerezuil heeft opgericht, zegene God, kan het zijn, ook nog door volkomen herstel van geschokte kracht èn van eigen èn van hem als het eigene dierbaar leven!

Wij waardeeren te zeer de trouwe zorgen door de Curatoren dezer Universiteit aan hare belangen gewijd dan dat wij niet van heeler harte zouden deelen in alle lief en leed, dat hun Edel-groot-achtbaar collegie in hoofd en leden treft. Wij verheugden ons, toen Mr. Boer den zeventigjarigen leeftijd bereiken mocht en wenschen onzen geëerden Burgemeester geluk met het voorrecht tot eenen ouderdom te zijn gekomen, over welks zegen niet voor hem als voor ons eene schaduw geworpen wordt door eene wet, die geen Nestors duldt in den raad der Achaeërs.

Wij hebben ons onlangs verblijd met Mr. Roijaards van Scherpenzeel, toen de stille landgemeente, aan hem en de zijnen zoo innig verknocht, jubelde ter eere van de bruid in het welbeminde huis.

Van het Koninklijk besluit der herbenoeming van den aftredenden Curator onzer Universiteit werd reeds door den vorigen Rector gewag gemaakt. Den 1sten October 1887 ving voor Jhr. Mr. Roëll dat nieuwe tijdperk aan. Wij wenschen U en ons zelven geluk, hooggeschatte Heer! dat op nieuw u de gelegenheid werd geschonken om te toonen, wat Gij voor ons zijt, voorwaar niet curator *a non curando.* Wees gelukkig in al wat Gij voor onze Alma Mater naar 's harten lust en met wijs beleid met woord en daad zult doen en houd u verzekerd van onze hoogachting, gelijk als van onze dankbaarheid.

Bij Koninklijk Besluit van 25 September des vorigen jaars werdt ook Gij op nieuw in uwe gewichtige betrekking ge-

handhaafd Weledelgestrenge Heer Secretaris van het collegie van Curatoren! Indien ik het niet reeds geweten had, ik zoude het in het afgeloopen jaar begrepen hebben op hoe hoogen prijs uwe werkzaamheid door ons moet worden gesteld. Geen wonder, dat wij ons zelven in de eerste plaats met uwe herbenoeming geluk wenschen. Wat ons smart, is ook uwe smart, wat ons verblijdt is ook uw vreugde. Buiten allen twijfel staat uwe verknochtheid aan de belangen onzer Universiteit, boven onzen lof verheven is uw ijver, uwe nauwgezetheid, uwe hulpvaardigheid. Ook ik heb dat in mijn Rectoraat wel ondervonden. Ontvang onzen dank en blijf voor ons nog lang, wat Gij tot heden waart.

De hoogleeraren, wier betrekking tot onze Universiteit werd verbroken, blijven bij ons in gedachtenis. Het afscheidswoord door mijnen voorganger op den derden Dinsdag der Septembermaand van 1887 tot Mr. Baron de Geer van Jutphaas gesproken is dienzelfden dag gevolgd door eene aandoenlijke hulde, den gevierden leermeester door voormalige leerlingen, oud en jong, gebracht. Wij hebben ons met onzen afgetreden ambtgenoot verblijd over de liefde zijner vrienden, die den rechtsgeleerde, op wien onze Universiteit trotsch was, in dankbaar aandenken houden. Dat het onzer Universiteit in het algemeen niet aan warme vrienden ontbreekt, die de vruchten door haar afgeworpen gaarne ook in de herinnering genieten, bleek op den eigen dag, dien ik noemde, in de *Vereeniging tot instandhouding van het oud-studentenfonds.* Zij had dien dag voor hare gewone jaarlijksche vergadering gekozen ten genoegen van de opgekomen leden en mocht haren Secretaris-penningmeester van betrekkelijk gunstige resultaten hooren gewagen. Wij roepen van harte haar toe: *floreat, crescat!*

Onder hen, die toonden met hart en ziel aan onze Universiteit gehecht te zijn behoort onze onvergetelijke Loncq. Ter zijner eere werd hier vroeger op voortreffelijke wijze gesproken. Maar *ik* mag niet verzwijgen, dat zijne beeldtenis, door hem aan den Senaat geschonken, in het afgeloopen jaar in onze vergaderzaal hare plaats heeft ingenomen — zij het om ons en die na ons komen te prikkelen tot navolging van zooveel goeds door den ontslapene in zijn zegenrijk leven gewerkt!

Aan een drietal hoogleeraren viel in den nu geëindigden cursus het voorrecht te beurt een ambtsfeest te vieren. Den 26sten September 1887 was het 25 jaar geleden, dat Dr. W. Koster het hoogleeraarsambt aan de Utrechtsche hoogeschool aanvaardde. Oud-leerlingen en leerlingen wedijverden met vrienden en betrekkingen om hem dien gedenkdag onvergetelijk te maken. Niemand verwonderde zich over de menigte, welke zijne woning binnentrad om den feestvierenden anatoom de hand te drukken ten teeken van eerbied en dankbaarheid. Met den waarnemenden Secretaris, mijnen vriend Moltzer, drong ik tot hem door om hem te zeggen, hoe lief hij ons geworden was in zijn werken èn in zijn lijden, hoe vurig wij wenschten dat hij met vernieuwde lichaamskracht nog menig jaar onzer Universiteit ten sieraad mocht zijn. Dat ook Curatoren niet anders wenschten bleek ondubbelzinnig, toen zij bij monde van Mr. Boer onzen waarden ambtgenoot mededeelden, dat hem een verlof van vele maanden verleend werd tot herstel van krachten. Voor het oogenblik niet meer over dezen schoonen maar weemoedigen dag — dan alleen een woord van hulde en dank aan het Collegie van Curatoren voor wat het alzoo in stilte beraamde in het belang, naar men hoopte, van onze Universiteit.

De 16de November 1887 was voor Dr. C. H. D. Buijs Ballot een feestdag, dien onze beminde ambtgenoot wel niet zal vergeten. Hem was het voorrecht verleend 40 jaar lang het sieraad te zijn van den hem toevertrouwden katheder. In verschillende deelen der wetenschap heeft hij een meesterschap getoond, bij toeneming door bevoegden gehuldigd. Onbetaalbare diensten bewees hij aan onze Universiteit, aan ons Vaderland, aan de menschheid. Hier trad hij op als profeet der toekomst, dáár als held van het oogenblik. Niemand zijner vakgenooten ontkent, dat hij grepen deed, die voor meesterzetten gelden. Soms moest hij, naar zijn eigen woord, in zijne eerste periode als Cerberus dienst doen maar ik durf zeggen, dat allen die vóór of na mij den gevierden leermeester ook in die hoedanigheid leerden kennen, hem eene eerbiedige liefde hebben toegewijd, waarop zijn mythologische voorganger — zoo als hij hem noemde — wel nooit heeft kunnen roemen. Ik zal mij wel wachten, dat ik mij niet als beoordeelaar opwerp van zijne verdiensten op het velerlei gebied, waarop hij zich gelijktijdig of achtereenvolgens bewoog. Met den Secretaris van den Senaat bracht ik hem in zijne woning uit aller naam onzen dank en onze hulde, terwijl ik hem geluk wenschte met zijn heerlijk feest. Elders werden de gevoelens door vrienden en vereerders, leerlingen en oud-leerlingen hem toegedragen op welsprekende wijze voor eene breede schaar van belangstellenden vertolkt. Dat zijn naam niet vergeten worde, daarvoor zorgen de *wet*, de *medaille* en zoo het nog noodig is ook het *eiland* van *Buijs Ballot*.

Op den 18de Januari 1848 kan de hoogleeraar F. C. Donders gerekend worden zijn hoogleeraars-ambt te hebben aanvaard. Geen wonder, dat wij ons wilden opmaken, om den 18 Januari

dezes jaars onzen wijdvermaarden stadgenoot geluk te wenschen met de voleindiging van het vierde tiental jaren zijner ambtsbediening. Verschillende omstandigheden noopten hem, ons te verzoeken hem wel te willen vergunnen ditmaal den wil te nemen voor de daad. Den 27sten Mei ontving hij Rector en Secretaris in zijne feestelijke woning. Het was de dag zijner verjaring maar deze verjaardag — waarop ik als zoodanig terugkom — had ook voor ons in verband met de hulde, den volgenden dag hem bereid, eene breedere beteekenis gekregen. Wij beschouwden den jarige in het licht van zijn 40-jarig ambtsfeest. Wij deden de sombere gedachten met deze verjaring verbonden wijken voor de vreugde, waarmede ook de leden van den Senaat zich zouden scharen onder de talrijke menigte, die den beroemde geleerde op een gewichtig keerpunt van zijn leven wilde toonen, hoe hoog zij hem schat. Het ligt nog in ons aller geheugen, hoe vreemdeling en landgenoot als om strijd zich hebben beijverd om hem hulde te brengen. Van den vroegen morgen van den 27sten tot den laten avond van den 28sten Mei werden in allerlei stijl en op allerlei wijze en in onderscheiden taal de verdiensten geroemd van onzen grooten physioloog, van onzen alom bekenden opthalmoloog, priester èn der wetenschap èn der kunst en dat wel van beide ten zegen voor duizenden. Gij hebt de namen gehoord van de hooggeplaatsten in verschillende deelen der wereld op verschillend gebied, die deden wat zij niet konden laten toen zij, elk op zijne wijze, Donders den tol van eer en dank kwamen betalen. Onzen Studenten de eer, dat zij bij dit huldebetoon van twee dagen in letterlijken zin de eersten waren en de laatsten, onzen zoo hoog vereerden Ambtgenoot de eer, dat hij aan wat ter zijner vereering bedoeld was de hem overgelaten bestemming aanwijzende gedacht heeft

aan de studenten in physiologie en opthalmologie en mitsdien bleef zorgen voor de wetenschap, wier geschiedenis van zijne grootheid en van zijne goedheid zal verhalen aan de geslachten, die na ons komen.

Vóór drie jaar werd door den toen aftredenden Rector Magnificus gewezen op het feit, dat Dr. P. Q. Brondgeest destijds gedurende een tijdperk van 25 jaren in verschillende betrekkingen aan de Universiteit was verbonden geweest. Op 3 Augustus dezes jaars was het 25 jaar geleden, dat hij tot Lector is benoemd. Wat in de stilte der vacantie voorviel mag niet onopgemerkt blijven op den dag, waarop de Akademische arbeid hervat wordt. Wij wenschen onzen geachten vriend van ganscher harte geluk met zijn jubilé en hopen, dat hij nog menig jaar onder ons ten zegen zij voor velen, in de leerzaal zoowel als aan het krankbed, en in elke betrekking, waarin hij zich vrienden en vereerders won.

Als privaat-docenten werden in dit jaar toegelaten Dr. J. Lorié ditmaal tot het geven van onderwijs in *mineralogie* en *geologie* en Dr. L. Wirth tot het geven van onderwijs in de *Hoogduitsche taal- en letter-kunde.* Intusschen onderging de lijst onzer privaat-docenten eene belangrijke vermindering. Want bij verschillende beschikkingen werd op verzoek der belanghebbenden de toelating ingetrokken van Dr. J. F. van Bemmelen, Dr. G. P. Wesselink, Dr. H. F. Jonkman, Dr. A. J. van der Weijde, Mr. J. M. W. Schwartz en Mr. C. W. van der Pot. Jr. Mocht iemand er zich over verwonderen al deze geeërde namen hier nog te hooren vermelden, die wete, dat men eerst kortelings heeft ingezien, dat het de Minister van Binnenlandsche Zaken is, die op de *Series Lectionum* altoos door

tusschenkomst van Curatoren en met medewerking van den Senaat privaat-docenten doet verschijnen en verdwijnen, voor zoover noodig of gewenscht. Wij danken de mannen, die soms ook in tijden van volstrekten nood aan het akademisch onderwijs voortreffelijke hulp boden en houden ons oordeel terug over het verschijnsel, dat de arbeid van privaat-docenten ten onzent het meest vrucht belooft als daarmede de opleiding tot eenig, al zij het dan ook niet universitair, examen gemoeid is.

Het onderwijs door hoogleeraren, lectoren en privaat-docenten gegeven ging in den afgeloopen cursus zijnen geregelden gang. Konden enkele lessen, soms wegens gemis aan toehoorders, niet worden gegeven, meer dan één hoogleeraar en lector vond gehoor en zeker dubbel gewaardeerde aandacht voor lessen, die niet waren aangekondigd. Of de naast-elkander-plaatsing van de wel aangekondigde maar niet gegevene en de niet aangekondigde maar wel gegevene lessen van eenig nut zoude kunnen zijn voor hen, die de teekenen des tijds wenschen op te merken, ook op wetenschappelijk gebied, durf ik niet beslissen.

Aan den hoogleeraar Wichmann, werd met ingang van 15 Juli jl. een jaar verlof verleend om deel te nemen aan eenen wetenschappelijken tocht naar de kleine Soenda-eilanden, ondernomen door het Aardrijkskundig genootschap, met ondersteuning door de regeering van Nederlandsch-Indië. Gedurende zijne afwezigheid zal Dr. Lorié voorzien in het onderwijs in de mineralogie, terwijl het beheer van het Mineralogisch Instituut tijdelijk aan den hoogleeraar Hubrecht is opgedragen. Onze geachte ambtgenoot zij op zijne reis en in zijne onderzoekingen voorspoedig en keere ten bestemden tijde tot ons terug om zijne taak te hervatten.

Het personeel der Assistenten bleef niet onveranderd. Door eervol ontslag opengevallen plaatsen werden vervuld. Twee nieuwe assistentschappen zijn ingesteld, één bij de oogheelkunde en één bij de tandheelkunde. In dringende behoeften werd alzoo door de zorg onzer Curatoren voorzien.

Aan onderscheidingen heeft het sommigen leden van den Senaat in dit jaar niet ontbroken. Op gevaar af van iemand of iets te vergeten laat ik vóór uwe oogen de rij voorbijgaan van hen, die zich in eenig eere- of ridder-teeken mochten verblijden. Aan Mr. Opzoomer werd het eere-lidmaatschap van *Natura Artis Magistra* aangeboden ter gelegenheid van het feest, dat dit Genootschap mocht vieren. Gelijke eer viel Dr. Buijs Ballot ten deel — maar zijn jubilé was vruchtbaar in nog anderen roem. Hij werd benoemd tot correspondeerend lid der *Keizerlijke Akademie van Wetenschappen* te St. Petersburg en evenzoo van de *Akademie van Wetenschappen* te Berlijn, bovendien tot eerelid van de *Manchester literary and philosophical Society*, de *Schweizerische Naturforschende Gesellschaft* en de *Meteorologische Gesellschaft* in Aarau. Ook Dr. Donders had op zijnen feestdag op dit punt niet te klagen. Hij werd benoemd tot Groot-officier van de Orde van de Kroon van Italië, tot Ridder 2de klasse der Luxemburgsche Orde van den Gouden Leeuw van Nassau, tot correspondeerend lid van de *Keizerlijke Akademie van Wetenschappen* te St. Petersburg, tot eerelid der *Keizerlijke Akademie van Heelkunde* te St. Petersburg, van de *Academia reale medica di Roma*, van den *Verein der Münchener Aertzte* en van de *afdeeling 's Gravenhage en omstreken van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van de Geneeskunst*. Dr. van Herwerden werd benoemd tot correspondeerend lid der *Keizerlijke Akademie van Wetenschappen te*

St. Petersburg, Dr. Engelmann tot ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw, Dr. van Overbeek de Meijer tot eerelid der *Epidemiological Society of London*, Mr. Baron d'Aulnis de Bourouill tot correspondeerend lid van de *Société d'économie politique* te Parijs, Mr. Pols tot commandeur der Orde van de Kroon van Italië, Dr. Pekelharing tot ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw en Dr. Hubrecht tot eerelid van *Natura Artis Magistra.* Wij wenschen onzen ambtgenooten geluk met wat hun ten deele viel en verblijden ons gaarne in hunne eer.

Hoe zouden wij ons verheugen als wij ook konden spreken van eerepenningen of eervolle getuigschriften door studenten onzer Universiteit bij het beantwoorden van prijsvragen verkregen. Helaas! dat voorrecht is ons niet geschonken. Utrecht schreef den 1sten Mei jl. prijsvragen uit. Moge het blijken dat er zijn, die lust hebben te strijden ook in dit worstelperk der eer om lauweren te verwerven, als op ander gebied ook den zonen onzer Alma Mater in dit jaar niet zijn ontgaan.

Wanneer de bloei eener Universiteit mag worden beoordeeld naar gunstig verslag der hoogleeraren omtrent hare kweekelingen en naar klimmend cijfer harer akademieburgers, dan hebben wij reden om te roemen. Wat het eerste aangaat, het zij aan de kennisneming van 's Lands Hooge Regeering voor 's hands overgelaten, terwijl tevens hare aandacht gevestigd blijve op de vraag, hoe door verbetering in de voorafgaande opleiding de kans van gunstige ontwikkeling der Muzenzonen nog te verhoogen zoude zijn. Wat het cijfer der ingeschrevenen betreft, het klom ditmaal tot 517. Het verschil met het cijfer in den Studenten-Almanak aangegeven daalde gelukkig al weer niet onbeduidend. Geheel zal het wèl nooit, om bekende redenen,

rdwijnen. Wie in bijzonderheden wil weten, hoe deze geschrevenen zich splitsen naar Faculteit of studiejaar adplege het *Jaarboek* onzer Universiteit, dat naar ik hoop ıg heden verschijnt, en waarvoor het mij vergund zij op ın duur wat meer belangstelling te vragen, dan tot nu toe er ın ten deel viel. Hier zij slechts opgemerkt, dat van de l7 — 47 meer dan ten vorigen jare — slechts 20 niet voor ılledig onderwijs werden ingeschreven en voor de eerste aal meer nog dan in den vorigen cursus, toen mijn voorınger kon wijzen op een cijfer van nieuw-aangekomenen, dat le vroegere gelijksoortige overtrof. Ook omtrent cijfer en tslag van examens en promoties geeft het *Jaarboek* nauwəurig verslag. Wie zich de moeite geeft het te raadplegen ıl kunnen ontdekken, dat de akademische studie ook in dit ar schoone vruchten heeft opgeleverd. Dat ook in de ıderscheidene oude of nieuwe gezelschappen van studenten, ətzij al of niet door hoogleeraren geleid of bijgewoond, voor ıeorie of praktijk winst is behaald wordt zeker niet zonder əcht verzekerd. De Universiteit had reden genoeg om met ɔgewektheid wederom op 26 Maart aan den oorsprong te ənken van de Utrechtsche Hoogeschool en het Studentenɔrps niet minder, om zijnen jaardag met geestdrift te vieren.

De Universiteit van Bologne vierde in de zomermaand dezes ıars het feest van haar achthonderdjarig bestaan. De .ector Johannes Capellini noodigde ook ons namens het estuur dier hoogeschool uit aan die feestviering deel te emen. Onze Senaat droeg aan den hoogleeraar Oudemans de ıak op, ons aldaar te vertegenwoordigen. Aan onzen afgeaardigde werd het vereischte verlof welwillend verleend. Hij ing voorzien van een adres van gelukwensching zoo sierlijk

als wij geven konden, volbracht zijne taak zooals zich van hem verwachten liet en verhaalde ons van de wijze, waarop de aloude stichting haar merkwaardig feest had gevierd. Bibliotheek en Senaats-archief ontvingen door zijne hand meer dan één aandenken, aan die feestviering gewijd. Wij danken nog eens onzen waarden ambtgenoot voor de zending, die hij vervulde.

Op de Staatsbegrooting van het loopende jaar werden de gelden aangevraagd voor eenen tweeden historischen leerstoel in de Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte. Die aanvrage werd niet toegestaan. Intusschen is de Vaderlandsche geschiedenis, waarom het hierbij te doen was, gelukkiger, dan het Oud-vaderlandsch recht en zijne geschiedenis. Want laatstgenoemd vak zoowel als het eerstgenoemde door de *Wet op het Hooger Onderwijs* in de rij der vakken geplaatst waarin aan elke Universiteit onderwijs wordt gegeven, wordt op onze *Series Lectionum* gemist. Maar met het onderwijs in de Vaderlandsche geschiedenis blijft onze hooggeschatte ambtgenoot Wijnne zich tijdelijk belasten. Zijne zorg voor het belang der Universiteit vinde ook bij ons hare billijke waardeering.

Reeds wees ik er op, dat onze Curatoren gelukkiger waren in hunne zorg voor oog- en tandheelkunde. Laat ons Regeering en Volksvertegenwoordiging dankbaar zijn, dat het cijfer onzer Assistenten met twee is vermeerderd en den Curatoren, dat zij in het belang der Universiteit doen, wat zij kunnen.

Trouwens, hunne beleidvolle zorg bleef ook in ander opzicht niet zonder vrucht. De Bibliotheek weet er van te spreken, wier jaarlijksch subsidie met *f* 1500 verhoogd is en die bovendien over een niet onbelangrijk buitengewoon crediet kon beschikken ten behoeve van de uitgave van den

catalogus der handschriften. Met de uitgave van dezen *catalogus codicum manu scriptorum bibliothecae universitatis Rheno-Traiectinae* — vrucht van onschatbaren arbeid — wenschen wij met ingenomenheid Dr. Tiele geluk. Ook aan dit monumentale werk, met mildheid ten geschenke her- en der-waarts gezonden, had de geachte Bibliothecaris het genoegen te danken de Bibliotheek met menig belangrijk geschrift, wederkeerig ten geschenke aangeboden, verrijkt te zien. De schenking van Dr. Loncq, ten vorigen jare vermeld, gaf der Bibliotheek niet minder dan 1014 werken, vroeger niet aanwezig, gerekend buiten kleinere geschriften. Werd zoodanige mildheid door velen nagevolgd, hoe groot zoude de winst zijn voor de Universiteit, voor welke eene rijk gevulde Bibliotheek de vervulling is eener levensbehoefte. Wegens het eervol ontslag verleend op verzoek aan den Heer Balfoort trad de Heer van Dokkum als *Custos* op, terwijl hij in zijne vorige betrekking door Dr. de Koning vervangen werd. Den afgetredenen, ook den op verzoek eervol ontslagen bewaarder, zij voor hunnen trouwen arbeid dank gebracht.

Ter dienste der anatomische studiën verkregen wij eenige belangrijke voorwerpen in *papier mâché* en eenen voortreffelijken miskroskoop waarvoor een buitengewoon subsidie van *f* 1000 werd toegestaan. Ten behoeve der elektro-therapie zijn onderscheiden onmisbare werktuigen aangeschaft die van voortreffelijke mannen den naam dragen. De gynaekologische verzameling werd door aankoop van eenige instrumenten uitgebreid. In het Laboratorium voor Pharmakognosie op de Hoogt werd eene waterleiding aangelegd met zeer nuttig gevolg. Voor de lessen over chemische diagnostiek, die in het ziekenhuis worden gegeven, zijn twee mikroskopen aangekocht. Het Physisch

Laboratorium verkreeg eenen refractometer voor het meten van de hoeken der kristallen en het bepalen van de optische assen. Voor het onderwijs in hoogere wiskunde zijn enkele mathematische modellen aangeschaft. De verbouwing van de *Statenkamer* tot collegiekamer voor de *Natuurlijke Historie* kwam tot uitvoering. De oorspronkelijke stijl van den bouw werd gevolgd en de nieuwe localiteit voldoet in doelmatigheid van inrichting voor de behoeften van het dáár te geven onderwijs aan de gestelde eischen. Ook de aldaar aangebrachte toestel tot centrale verwarming leverde goede uitkomsten op. Dat hier bij zoovele uitgaven weinig beschikbaar was tot uitbreiding van de verzamelingen mag ons niet te zeer verwonderen. Gelukkig, dat de Heeren A. Greshoff aan den beneden-Congo en Dr. A. C. Oudemans door vriendelijke geschenken — laatstgenoemde van zijne geheele verzameling inlandsche insecten — de smart over dit gemis wisten te lenigen, te meer dewijl de Regeering wegens den toestand der schatkist bezwaar maakte hare toestemming te verleenen tot den aankoop van de conchyliën-verzameling door Mevrouw de Douair^re^ Rethaan-Macaré bijeengebracht en door hare erfgenamen tegen zeer matigen prijs aan het Museum aangeboden. Het *Mineralogisch Instituut* verkreeg door aankoop of schenking belangrijke voorwerpen. Ook mocht het zich verheugen in den aankoop van eenen goniometer, eenen totaalreflectometer en eenen grooten mikroskoop. De pharmaceutische verzameling ontving milde geschenken van twee Indische apothekers, oud-leerlingen der Universiteit, de Heeren Daamen en van Leersum. Het *Botanisch Laboratorium* verkreeg gewenschte voorwerpen van onderscheiden aard. Voor een beter objectief voor den kijker van Steinheil ten dienste der sterrewacht is een buitengewoon crediet toegestaan. De

levering van het nieuwe glas mag uit München in den volgenden cursus worden verwacht. Ter beschikking van den hoogleeraar in de oogheelkunde is een lokaal op de Hoogt gesteld, voldoende om tijdelijk als gehoorzaal dienst te doen. Ik acht mij zelven gelukkig, dat ik zooveel goeds mag vermelden en mijne ambtgenooten in meer dan ééne Faculteit, dat zij een verlangen vervuld zagen, dat zeker niet onbetamelijk was.

Het is er echter verre van, dat aan *alle* redelijke wenschen voldaan zoude zijn. Wij mogen en willen niet vergeten, dat bij strenge plichtsbetrachting van elk onzer ook onder ongunstige omstandigheden en bij gebrekkige hulpmiddelen veel goeds ten nutte van het Vaderland door de Universiteit kan worden tot stand gebracht. Ook sluiten wij het oog niet voor de tijdsomstandigheden, die het ieder ten plicht stellen, zich te matigen in wat ook slechts eenigermate en met eenig recht uit lust in overbodige weelde zoude kunnen verklaard worden. Ook zien wij niet voorbij, dat door sterken aanwas van studenten in eenige Faculteit locale moeielijkheden kunnen rijzen, tegenover welke het misschien plicht van voorzichtige wijsheid is aan de afwisseling van ebbe en vloed te blijven denken, ook in de akademische wereld niet onbekend.

Maar toch, er rijzen sinds lang klachten in onze omgeving die gelijk zij weerklank vonden bij Curatoren bij 's Lands Hooge Regeering recht hebben gehoor te vinden en waarvoor onze volksvertegenwoordigers zich niet doof mogen houden, zoo waarlijk zij voor het heil en de eer des Vaderlands waken. Of zoude men meenen, dat men hier enkel te doen heeft met eenen immers altoos onleschbaren dorst der rusteloos vooruitstrevende wetenschap, wier voortgaande vakverdeeling ook eener goed gevulde schatkist te lastig zoude worden? Maar wat dan te denken van den hoogleeraar in de gezond-

heidsleer, die klaagt dat het gemis van eene voldoende localiteit als laboratorium ingericht het hem onmogelijk maakt te doen, wat hij zoude moeten verrichten, of van de hoogleeraren in het *Physiologisch laboratorium* werkzaam, die verklaren, dat dáár geen kamer meer beschikbaar is, waarin ongestoord wetenschappelijke waarnemingen zouden kunnen worden verricht of van den hoogleeraar in de artsenijbereidkunde en toxikologie, die het beleefd heeft, dat in het *pharmaceotische laboratorium* voor 27 laboranten slechts 14 plaatsen beschikbaar waren? De hoogleeraar in de sterrekunde blijft klagen, dat de vraag nog altijd onbeslist is of er — eene levensvoorwaarde voor den bloei der inrichting — naast de sterrewacht eene directeurs-woning zal komen. De hoogleeraar in de anorganische scheikunde zucht over den toestand van zijn laboratorium. Dáár is gevaar van overstrooming, gevaar ook van vergiftiging — om te zwijgen van gevaar voor fijne balansen, die bij gemis van eene zuurkast lijden onder prikkelende dampen. Meer dan eenmaal moest om eene of andere reden de arbeid worden gestaakt. Dat is niet zoo als het behoort.

Indien een onzer er aanspraak op heeft ook in 's Lands vergaderzaal een welwillend oor te verwachten, dan is het onze hooggeschatte Halbertsma. Want hij pleit voor de vrouw, voor de lijdende, zwakke vrouw. Dat de toestand der vrouwenkliniek steeds onvoldoende blijft smart hem, ja, voor het akademisch onderwijs, waarvan in dezen slechts een tiende of achtste deel der candidaten eenig nut kan hebben, maar veel meer nog voor de lijderessen, voor wie wat dáár geschiedt reeds om de gebreken der inrichting levensgevaarlijk kan zijn.

Zoo blijft er veel te wenschen over voor menigen hoog-

leeraar en meer dan éénen Lector. Want ook onze Dr. Winkler kent de behoeften van het onderwijs in zijn vak. Eene speciale kliniek acht hij op den duur ook op zijn terrein onmisbaar, al dankt hij de Directie van het *Geneeskundig gesticht voor Krankzinnigen* voor hare groote welwillendheid, waardoor ten minste geschieden kan, wat geschiedt. Wij danken haar met hem, en ook den Directeur der *Veeartsenijschool*, met wien Dr. Brondgeest zich in gewenschte betrekking mocht stellen en niet het minst ook *Regenten van het Nederlandsch Gasthuis voor behoeftige en minvermogende ooglijders*, dat sinds jaren aan het universitair onderwijs onberekenbare diensten bewijst alsmede het Collegie van *Regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen*, op welks onmisbare medewerking wij blijven rekenen, al zag het zich teleurgesteld in zijne aanvrage om verhooging van de bij contract bedongen vergoeding van 's Rijks wege waarin de Regeering bezwaar zag zoolang de bestaande overeenkomst nog geldt.

Wat er door U gedaan kan worden om aan billijk verlangen voldoening te schenken, dat zal van Uwentwege geschieden Edelgrootachtbare Heeren Curatoren! die het daartoe aandringende vertoogen niet laat ontbreken. Wij kunnen slechts wenschen, dat uwe zorg met zegen worde bekroond.

Soms tast men in het duister rond, niet wetende, waaraan het eigenlijk hapert, dat gunstig gevolg van loffelijk streven achterwege blijft. Het was een schoone dag, die 21ste November van het jaar 1885, waarop Utrecht's Gemeenteraad besloot een gebouw te stichten, dat ter beschikking van de Universiteit zoude worden gesteld en met de bestaande localiteiten in verband gebracht. Niet minder schoon was de 5de December daaraan-

volgende, toen de Staten van dit Gewest besloten eene belangrijke som beschikbaar te stellen voor den op te richten tempel der wetenschap. En schoon ook waren inzonderheid de dagen, waarin zoo velen onzer medeburgers, elk naar zijn vermogen, hunne bijdragen samenbrachten tot het beoogde doel. Helaas! na bijna drie jaren moet verklaard worden, dat omtrent de voorwaarden, waarop het ontworpen gebouw door het Rijk zal worden aanvaard, voor zoover wij weten tusschen Minister en Gemeentebestuur nog geen overeenstemming is verkregen. Wij danken het Gemeentebestuur dat het ons door vrijgevige beschikking in staat stelde te oordeelen over de gevoerde onderhandelingen, waaromtrent de toenmalige Minister van Binnenlandsche Zaken op 21 Juli des vorigen jaars verklaarde aan mijnen voorganger, dat de bedoelde overeenkomst weldra zoude tot stand komen. De portefeuille van Binnenlandsche Zaken ging intusschen in andere handen over. Het doel is nog niet bereikt. Hoe laag of hoe hoog moet men opzien, om de verklaring te vinden van eene vertraging, welke een doorn is in het oog van een iegelijk, wien de roem van Utrecht en zijne Universiteit ter harte gaat? Laat ons opzien tot den Allerhoogste met de bede, dat Hij wake voor de eer en het heil van het kleinood van het Sticht!

Op te zien tot God, uit Wien alle dingen zijn, is menigmaal de eenige vertroosting, welke ons overblijft gelijk het altijd is wat ons betaamt.

Meer dan één onder ons was ook in het afgeloopen jaar wel in de gelegenheid, dat te ervaren. Ik was de eenige niet onder de hoogleeraren, wien de dood wonden sloeg. Wij hebben gedeeld in uwe smarten, waarde ambtgenooten Engelmann, Hamaker, Cannegieter, de Louter, Cramer en wie

er onder u ontslapenen beweent, die U en den uwen rbaar waren, gelijk wij met deernis uwer blijven gedenken waartoe uwe namen genoemd? — die in eigen persoon in uwe liefste betrekkingen door zwakheid of krankheid ı teleurstelling of smart al te droevig gewend zijt gerden. Hoe gaarne zagen wij u bespaard, wat uwe levensugde trof of bedreigt!

Gelukkig dat wij ook met blijden blij konden zijn. Ik zwijg ı hen, wier huis met bloemen getooid, of wier hart door stel van geliefde kranken verblijd werd, om U te noemen ›gvereerde Opzoomer! bij wiens ziekte schrik ons om het t sloeg, en U, waarde van Goudoever! wiens ambtsvulling, uw lust en onze roem door ernstig gevaar beigd scheen, en U ook zwaar beproefde Halbertsma! wiens plotng opgekomen krankheid wel geschikt was, om ons te doen n op hoe hooge waardeering Uw persoon, gelijk Uw arbeid, enen mag. Wij wenschen ons zelven geluk, geliefde Ambtıooten! dat Gij gespaard bleeft voor uwe taak, waarbij d U nog verder of bij voortduring sterke!

Het Utrechtsch Studenten-corps wordt niet moede ons bij gelegenheid bewijzen te geven van zijne sympathie, die st van die zijde ons zoo zoet pleegt te smaken. Het kan mand verwonderen, dat ook wij deelden in den rouw, arin het tot driemaal toe werd gedompeld, toen tot diepe art in het bijzonder van ouders en nabestaanden achtervolgens de heeren C. M. Losecaat Vermeer, A. L. W. C. jffardt en A. G. de Geer door den dood uit den bloei des ens werden weggerukt, om ons alleen de herinnering te en van wat zij aan het krankbed, of in de rechtszaal of ers van zich deden verwachten. Slechts aan éénen van het

drietal — den veelbelovenden Seijffardt — was het ons vergund mede de laatste eer te kunnen bewijzen op den akker der dooden. Het was ons goed den 4^{den} Februari te zien, hoe studenten de nagedachtenis van eenen terecht beminden akademiebroeder weten te eeren en onzerzijds getuigenis te geven van den band, die hoogleeraren en studenten verbindt.

Verandering in het personeel der hoogleeraren heeft in dit jaar niet plaats gehad. Onze rij werd door den dood gespaard. Elk onzer mocht voortdurend, behoudens genoemde uitzonderingen, zijn werk ongestoord verrichten, terwijl twee van ons, de hoogleeraren van Overbeek de Meijer en Oudemans, bovendien de eer genoten de Nederlandsche wetenschap respectievelijk te Weenen en te Kiel op een congres, elk van zijne gading, te kunnen vertegenwoordigen.

Onder de veranderingen, die overigens in het akademisch personeel plaats grepen, trok het feit onze aandacht dat de conservator C. H. van Herwerden vervangen werd op den 1sten Januari dezes jaars door Mej. L. Schilthuis. Het *Museum voor Natuurlijke Historie* zij gezegend onder de bewarende hand van eene der dochteren onzes lands.

Ik wenschte, Mijne Heeren! dat ik hier eindigen kon. Maar zwijgen mag ik niet over hetgeen te vermelden mij moeite kost. „De ijzeren arm der wet rooft Utrecht's Hoogeschool drie harer kroonsieraden" Studenten en oud-studenten zijn met weemoed vervuld om de ramp, die ons treft.

Reeds sprak ik van den 27sten Mei — toen de hoogleeraar Donders den ouderdom van 70 jaren bereikte en wij hem geluk wenschten met het voorrecht, dat hem te beurt viel, al sneed het ons door het hart, dat hij kwam tot den mijl-

aal, waarop de Universiteit zich had gereed te maken van en grooten meester afscheid te nemen. Het was niet de erste maal, dat wij ons geroepen zagen tot zulk eene taak, waarij voor gemengde aandoening plaats was. Den 10den October 387 vergezelde mij de waarnemende Secretaris, de hoogleeraar Aulnis de Bourouill, naar de woning van onzen ambtgenoot uijs Ballot en op 20 November 1887 kon mijn trouwe metzel de hoogleeraar van Overbeek de Meijer zelf als Secretaris in den Senaat mij bijstaan op den niet langen maar bangen eg naar onzen ambtgenoot Doedes. Ook deze waren op enoemden datum tot zeventig-jarigen leeftijd gekomen, ook an hadden wij dankbaar geluk te wenschen — maar niet zonder en traan in het oog. Want Buijs Ballot, Doedes, Donders — ij zijn de parelen, die aan de kroon onzer Universiteit ontallen. Zij behooren tot de leden van den Senaat niet langer an nog slechts eenige oogenblikken.

Meent niet geachte Toehoorders! dat ik die oogenblikken ebruiken zal, om U te zeggen — wat Gij allen weet — oeveel wij verliezen in deze mannen, aan wier voeten onderden het offer van hunnen dank nederleggen uit ons derland en van verre. Dat is U gebleken voortreffelijke uijs Ballot en Donders! op den feestdag, die U heugen zal ons met U — dat is U gebleken veelgeliefde Doedes! toen er jaar geleden theologen, uit vijf lustra verzameld, in ooten getale, met uwe leerlingen zich vereenigden om op w jubilé u eerbiedige en dankbare hulde te brengen, toen uwen jongsten jaardag onze Duitschers en Hongaren U in w huis kwamen begroeten met hun vriendelijk lied en niet et minst op den langsten dag dezes jaars, die te kort zoude eweest zijn, dan dat al uwe vrienden en vereerders op theogisch en kerkelijk gebied al ware het slechts met een enkel

woord, U voor het akademisch onderwijs, toen door u zoo aandoenlijk gesloten, hadden kunnen danken. Nog anderen ook dan de mannen der natuurwetenschap zien met diepe smart Buijs Ballot en Donders den leerstoel verlaten. Wie met ons de wetenschap van den Godsdienst en bepaaldelijk de Kerk der Hervormden bemint zegent den dag niet die ons — theologen — onzen Doedes ontneemt.

Gij allen te zamen, hoogvereerd drietal, onvergetelijke leden van den akademischen Senaat! ontvangt nog eens onzen dank, en weest verzekerd, dat uw naam in ons hart met onuitwischbaar schrift gelijk als in de annalen van Utrecht's Universiteit geschreven staat. God zegene rijkelijk den avond van uw werkzaam leven ten loon ook voor wat Gij voor ons zijt geweest!

Gij wist, welke rampen ons in dit jaar te wachten stonden, waarde van Overbeek de Meijer! toen Gij de rectorale waardigheid aan mij overdroegt. Gij hebt mij toegewenscht, dat geen onvoorzien leed daaraan zoude worden toegevoegd. Helaas! die wensch is niet vervuld. Onze Universiteit lijdt nog een gevoelig verlies. Gelijk ik herinnerde — de hoogleeraar Koster ging na zijn heugelijk feest in den vreemde herstel zoeken voor zijne geschokte krachten. Hij kwam terug, maar niet om onder ons werkzaam te blijven. Wij vernamen reeds spoedig, dat de Faculteit van Geneeskunde hem zoude moeten missen. De toestand zijner gezondheid gedoogde niet, meende hij, dat hij bleef op zijnen post. Eervol ontslag werd hem op zijn verzoek dienaangaande bij Koninklijk Besluit van 21 Juni jl. met ingang op heden verleend. Het is niet noodig, dat ik het uitspreke, hoe droevig dat bericht ook den Senaat in het oor klonk. Met diepen weemoed zien wij den hoog-

geschatten ambtgenoot onze rij verlaten. Ook hem vergeten wij gewisselijk niet.

De Universiteit dankt u voortreffelijke Koster! en wij allen volgen U met de beste, de innigste wenschen, op den weg, die nog vóór u ligt.

Voor de aftredende hoogleeraren zijn de opvolgers behoudens noodzakelijke of gewenschte verschikking van leervakken aangewezen. De Heeren Dr. Julius, Dr. Spronck — onzen Lector wenschen wij met deze kroon op zijne verdiensten geluk -- en Dr. Kleyn staan gereed hun ambt te aanvaarden. Eerlang volgt, hopen wij, Dr Rosenberg, van verre geroepen. De Faculteit van Godgeleerdheid had ditmaal met Curatoren der Universiteit het voorrecht aan den Staat het bewijs te kunnen geven, dat eene zuinigheid, die de wijsheid niet bedriegt, ook hier hare vrienden heeft. Door eenige verandering in de verbinding van leervakken kon de ledige leerstoel worden bezet, terwijl tevens de *Christelijke Archaeologie* hare plaats kreeg, waarvoor reeds een jaar geleden op minstens ééne der Rijks-Universiteiten had moeten gezorgd zijn, volgens de Wet, die 1 October 1882, later bij wijziging van hier bedoeld artikel 1 October 1887, als uitersten termijn voor de invoering van dit nieuwe leervak bepaalde.

Van zeer droevige dingen had ik te spreken. Gelukkig is er nog ééne zaak te vermelden, die ons met groote blijdschap vervult. Het is nu Jena evenmin als weleer Freiburg en Zurich niet gelukt ons den hoogleeraar Engelmann te ontrooven. Heb dank beminde ambtgenoot! dat Gij uwe uitstekende talenten niet hebt onttrokken aan onze hoogeschool. Neen! al was er zeer veel, dat U in Jena kon bekoren, Gij hebt niet gewild

dat wij ook nog om uwentwil lijden zouden waar reeds zoo zware slagen ons troffen. De ridderorde U verleend bewijst U, dat het Hoofd van den Staat de trouw waardeert, die Gij jegens uw tweede vaderland deedt blijken. Reken op den dank van Utrecht, de liefde uwer leerlingen, ons aller genegenheid en word gesterkt in uwen rouw, gesterkt ook naar het lichaam, om lang te blijven onze blijdschap en onze roem.

Mijne taak is geeindigd. Ik leg de rectorale waardigheid neder — met dankbetuiging aan het Collegie van Curatoren en zijnen Secretaris, aan al de leden van den Senaat en U in het bijzonder hooggeschatte van Overbeek de Meijer! die als Secretaris mij te kostelijker waart, dewijl Gij als Rector des vorigen jaars beter dan iemand mij ter hulpe kondt zijn, aan onze studenten, die mij mijn werk waarlijk niet moeielijk maakten, aan ieder, die mij eenigen dienst bewees.

Neem gij, waarde d' Aulnis de Bourouill! door Z. M. den Koning tot mijn opvolger benoemd uit mijne handen de eer en de macht over, aan het ambt van Rector Magnificus verbonden. God zegene onder Uw bestuur, waaronder wij met de beste verwachtingen ons stellen, Utrecht's Universiteit, en bereide haar een huis, harer waardig!

Salve, Rector Magnifice, iterumque salve!

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT.

1888–1889.

UTRECHT - 1889.

Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie"

J. VAN DRUTEN.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT.

1888–1889.

UTRECHT — 1889.
Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie".
J. VAN DRUTEN.

INHOUD.

Wetten en Besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

Inrichting en Geschiedenis der Universiteit.

WETTEN EN BESLUITEN

BETREFFENDE

het Hooger Onderwijs.

INSTRUCTIE *ter voorkoming en blussching van brand in de Rijksgebouwen ressorteerende onder het Departement van Binnenlandsche Zaken, te Utrecht, zijnde: de Provinciale Gouvernements-gebouwen, de Rijks Universiteits-gebouwen, de Rijks Veeartsenijschool, de Rijks Hoogere Burgerschool en het Rijks Archief-gebouw.*

ARTIKEL 1.

Bij brand in een der in den hoofde dezes aangehaalde gebouwen moet door hem die het eerst aanwezig is, na het noodige alarm gemaakt te hebben, worden aangevangen met blusschen door middel van de brandkranen in de gebouwen, totdat de brandweer van de gemeente aanwezig is, wordende dan het bevel gevoerd door dengene, die bij de verordening, regelende den rang, het getal, de bezoldiging, de wijze van benoeming en den werkkring

van het personeel van het brandwezen in de gemeente Utrecht daartoe is aangewezen. [1])

Elke directeur of ieder die het beheer voert over eenig der boven aangehaalde gehouwen of eenige verzameling der Rijks-Universiteit heeft, onder bijstand van den Hoofdopzichter voor die gebouwen, de leiding van de maatregelen tot redding der verzamelingen; ten aanzien van het Academiegebouw is de leiding toevertrouwd aan den Rector Magnificus, of bij diens afwezigheid, aan den Secretaris van den Senaat.

Artikel 2.

Bij het uitbreken van brand in, of in de nabijheid van een der bovenvermelde gebouwen begeven zich de Directeur of Archivaris, zijne beambten, de Hoofdopzichter, de opzichters bij de Universiteitsgebouwen en de werklieden in artikel 3 bedoeld onmiddellijk naar het bedreigde gebouw: ieder voor zich draagt zorg dat hij bij het uitbreken van brand daarvan steeds onmiddellijk verwittigd worde. De inwonende beambten treden overeenkomsttg de hun door den Directeur gegeven instructiën, zoowel wat het blusschen als het redden der verzamelingen, enz. betreft, zoolang handelend op, totdat de Directeur of de Brandweer aanwezig is.

Voorts zorgt de inwonende beambte of hij, die het eerst den brand ontdekt, dat zij die volgens deze instructie

---

[1]) Volgens art. 12 der Verordening van 21 October 1880 is behoudens de algemeene leiding van den Burgemeester het bevel in de navolgende orde opgedragen 1°. aan den kommandant, 2°. aan den onderkommandant, 3°. aan één der brandmeesters, 4°. aan den eersten kommandeur die het eerst met zijn brandspuit op de plaats van den brand gekomen is. Zoodra een hoogere in rang aanwezig is, neemt hij het bevel van zijn tijdelijken plaatsvervanger over.

bij den brand tegenwoordig moeten zijn, benevens de gemeentelijke brandweer, zoo spoedig mogelijk met het onheil in kennis worden gesteld. Een bericht naar het bureau der gemeentelijke brandwacht moet daartoe insgelijks onmiddellijk worden afgezonden.

Bij het ontstaan van brand in of nabij de stallen der Rijks veeartsenijschool zorgt de Directeur, of bij afwezigheid van dezen, de opziener van dienst, dat onder zijne leiding ten spoedigste door de stalknechts de aanwezige dieren uit de bedreigde stallen worden verwijderd.

Artikel 3.

Door Curatoren worden op voordracht van den Rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs enz. 12 bekwame werklieden aangesteld om in geval van brand de Directeur of betrokken bestuurders behulpzaam te zijn, in het bijzonder tot het redden der archieven en verzamelingen.

Artikel 4.

Tweemalen 's jaars worden deze werklieden alsmede de beambten van elke inrichting en het bouwkundig personeel in elk gebouw door den Directeur, bijgestaaan door den Hoofdopzichter der gebouwen, geoefend in het gebruik der brandbluschmiddelen en nauwkeurig onderricht omtrent de ligging van den gasmeter en de hoofdkraan der waterleiding, van de lokalen en toegangen der verzamelingen en aangaande de wijze om deze laatsten, en uit de Rijks veeartsenijschool de dieren, te verwijderen.

De kommandant van het brandwezen wordt uitgenoodigd daarbij tegenwoordig te zijn.

Elke Directeur verzekert zich zooveel mogelijk in de nabijheid van zijn gebouw eene gelegenheid om zijne

archieven en verzamelingen in geval van nood te bergen. Hij doet daarvan aan den kommandant van het brandwezen en aan het bovenstaand personeel mededeeling.

De uitgangen van of behoorende tot de gebouwen, waarvan bij brand tot blussching alsmede tot redding der verzamelingen enz. gebruik kan worden gemaakt, moeten bij gelegenheid der oefeningen den werklieden en beambten door de betrokken directeuren worden aangewezen; deze uitgangen mogen nimmer door voorwerpen versperd zijn. Des winters wanneer het water uit de leidingen om bevriezen te voorkomen, moet worden afgetapt en de hoofdkraan afgesloten wordt, moet hiervan bij de brandkranen op duidelijk zichtbare plaats schriftelijk melding worden gemaakt.

ARTIKEL 5.

Aan elk der werklieden wordt jaarlijks eene belooning uitgekeerd van f 5 waarvan f 1 ten laste van de Provinciale Gouvernementsgebouwen, f 1 ten laste van de Universiteitsgebouwen, f 1 ten laste der Rijks Veeartsenijschool, f 1 ten laste der Rijks Hoogere Burgerschool en f 1 ten laste van het Rijks Archiefgebouw; en verder voor iedere beproeving f 0,25 per uur, welke laatste belooning ingeval van brand verdubbeld wordt. De declaratiën dezer belooningen worden ingezonden door den Rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs enz.

ARTIKEL 6.

De Rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs enz. vraagt voor al de in artt. 1 en 2 bedoelde personen aan het Gemeentebestuur onderscheidingsteekenen aan, om in geval van brand toegang tot de gebouwen te verkrijgen.

ARTIKEL 7.

Iedere directeur, de Archivaris en Gedeputeerde Staten zorgen voor eene lijst van de in hun gebouw aanwezige brandkranen, blusch- en reddingsmiddelen. Exemplaren dier lijst alsmede platte gronden van de localen worden in het voorportaal van het gebouw opgehangen, aan den Hoofdopzichter bij de gebouwen en aan den kommandant van het brandwezen uitgereikt.

ARTIKEL 8.

Twee malen 's jaars (in Maart en October) worden in tegenwoordigheid van de betrokken directeuren of den Archivaris door den Rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs enz., de binnenbrandkranen, de brandslangen en verdere bluschmiddelen onderzocht en voor zooveel noodig en mogelijk beproefd. De gebreken worden onmiddelijk door den Directeur of den Archivaris hersteld. Van een en ander wordt, voor zooveel dit de Universiteitsgebouwen betreft, door den Rijksbouwkundige aan Curatoren schriftelijk verslag uitgebracht, voor het Archiefgebouw aan den Archivaris, voor de Veeartsenijschool en voor de Hoogere Burgerschool aan den betrokken Directeur en voor het Gouvernementsgebouw aan Gedeputeerde Staten.

ARTIKEL 9.

Wat de Universiteitsgebouwen betreft is iedere Directeur gehouden in geval van brandgevaar aan zijne collegas zijne blusch- en reddingsmiddelen te leenen, tenzij hij die voor zijne eigene collectie meent noodig te hebben.

ARTIKEL 10.

Bij die laboratoria waar licht ontvlambare stoffen bewaard

of bewerkt worden, zorgt de Directeur dat eene voldoende hoeveelheid zand steeds beschikbaar zij.

ARTIKEL 11.

Directeuren, de Archivaris en Gedeputeerde Staten zien streng toe dat in de gebouwen geen gebruik worde gemaakt van andere dan zoogenaamde Zweedsche lucifers of van petroleum, uitgezonderd in de gebouwen waarin het gebruik van petroleum voor wetenschappelijke doeleinden vereischt wordt.

Van deze gebouwen wordt voor zooveel zij de Universiteitsgebouwen betreffen, eene lijst door Curatoren aan den Minister van Binnenlandsche Zaken overgelegd. Ditzelfde geschiedt voor de Veeartsenijschool en de Rijks Hoogere Burgerschool door de directeuren dier inrichtingen.

ARTIKEL 12.

Directeuren, de Archivaris, de Hoofdopzichter en de opzichter bij de gebouwen zien toe dat bij herstellingen van goten en daken geen vuur binnen of op het gebouw worde gebracht, doch dat alle smeltingen van lood buiten het gebouw worden verricht.

ARTIKEL 13.

De Directeur, Archivaris of de betrokken bestuurder ziet toe dat door den Hoofdopzichter der Universiteitsgebouwen de rookleidingen en schoorsteenen éénmaal 's jaars gereinigd, onderzocht en hersteld worden.

ARTIKEL 14.

Ieder der in artikel 1 genoemde ambtenaren is verant-

oordelijk voor de naleving van deze instructie voor zoo-
ɜel deze het aan zijn zorg toevertrouwd gebouw of zij-
e verzameling betreft.

Behoort bij beschikking van den Minister van Binnen-
.ndsche Zaken van 22 Juni 1889 n°. 1338 afd. K. W.

Mij bekend,
De Secretaris-Generaal,
HUBRECHT.

Bij *Koninklijk Besluit van 12 April 1889, n°. 66* zijn
e volgende wijzigingen gebracht in het Reglement *(zie
aarboek 1885/86)* voor de opleiding van studenten in de
eneeskunde tot officier van gezondheid in Indie of bij de
eemacht (Kon. Besl. van 6 Mei 1886, n°. 41):

°. De twee laatste alinea's van art. 3 zijn vervangen door de volgende bepalingen:

Degenen die, krachtens de beide vorige alinea's, gelijke aanspraken hebben om te worden aangenomen, komen in aanmerking overeenkomstig de volgende regelen:

1. eerst worden geplaatst zij die het radikaal, in de vorige alinea vermeld, verwierven vóór 1 September van het jaar, onmiddellijk voorafgaande aan dat der sollicitatie;

2. vervolgens zij die bedoeld radikaal verwierven tusschen 1°. September voormeld en ult°. December daaraanvolgende; en

3. daarna de overigen.

Blijven nog vacatures bestaan nadat op alle aan-

vragen, ingekomen gedurende het in de eerste alinea dezer paragraaf aangegeven tijdvak, beschikt is, dan wordt op nadere aanvragen beschikt naar de rangorde waarin zij bij het Departement inkomen; — worden alsdan twee of meer verzoekschriften op denzelfden dag ontvangen, dan wordt beslist in overeenstemming met de hierboven aangegeven regelen, en geldt, bij de beoordeeling van nadere aanvragen, almede de voorkeur, ontleend aan de zooeven genoemde volgorde.

Moet eene keuze worden gedaan tusschen twee of meer personen die krachtens het vorenstaande volstrekt gelijke aanspraken doen gelden, dan wordt de beslissing afhankelijk gesteld van nopens hen in te winnen inlichtingen, en, zoo noodig, door het lot beslist.

2°. Voor hen, die na 1 Mei 1889 ter opleiding tot officier van gezondheid bij het leger in Nederlandsch-Indie worden aangenomen, is het subsidie (art. 4, § 1) verminderd tot *f* 5600, en zijn de premien, bepaald in art. 4 § 2 en 3, verminderd met twintig ten honderd; gelijke vermindering is bepaald voor de sommen vermeld in art. 4 § 6.

3°. In de modellen der akten wordt aan de vermelding van het Koninklijk Besluit van 1886 toegevoegd, dat dit gewijzigd is bij Koninklijk Besluit van 12 April 1889, n°. 66.

RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Studiejaar 1888—1889.

COLLEGIE VAN CURATOREN.

Mr. E. H. s'Jacob, benoemd bij Kon. besluit van 25 Sept. 1883, n°. 2, tot 30 Sept. 1895; benoemd tot *Voorzitter* bij Kon. besluit van 13 Jan. 1885, n°. 6. op verzoek eervol ontslagen bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, n°. 18.

Mr. H. G. Römer, benoemd bij Kon. besluit van 15 Juni 1870, n°. 8, tot 30 Sept. 1891.

Mr. H. Royaards van Scherpenzeel, benoemd bij Kon. besluit van 7 Dec. 1876, n°. 25, tot 30 Sept. 1889. benoemd tot *Voorzitter* bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, n°. 18.

Mr. W. R. Boer, benoemd bij Kon. besluit van 21 April 1878, n°. 8, tot 30 Sept. 1893.

Jhr. Mr. J. Roëll, benoemd bij Kon. besluit van 13 Jan. 1885, n°. 6, tot 30 Sept. 1897.

Mr. W. J. M. Bosch van Oud-Amelisweerd, benoemd bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, n°. 18, tot 30 Sept. 1895.

Secretaris van Curatoren.

Mr. J. F. B. Baert, benoemd bij Kon. besluit van 19 Jan. 1875, n°. 6, tot 30 Sept. 1892.

BESTUUR DER UNIVERSITEIT.

Rector magnificus: J. Baron d'Aulnis de Bourouill.
Assessoren: J. Cramer, Tj. Halbertsma, C. H. C. Grinwis, en C. W. Opzoomer.
Secretaris van den Senaat: J. A. C. Oudemans.
Archivaris van den Senaat: N. W. P. Rauwenhoff.

BESTUUR DER FACULTEITEN.

	Voorzitter	*Secretaris*
Godgeleerdheid:	J. J. P. Valeton Jr.	G. H. Lamers.
Rechtsgeleerdheid:	M. S. Pols.	W. L. P. A. Molengraaff.
Geneeskunde:	L. C. van Goudoever.	C. A. Pekelharing.
Wis- en Natuurk.	J. A. C. Oudemans.	A. A. W. Hubrecht.
Lett. en Wijsbeg.	H. van Herwerden.	H. E. Moltzer.

HOOGLEERAREN. (1)

Faculteit van Godgeleerdheid.

J. J. P. Valeton, Jr., (8 Dec. 1877).
de geschiedenis van den Israëlitischen Godsdienst,
de Israëlitische letterkunde,
de uitlegging van het oude Testament.

G. H. Lamers, (19 Juni 1883). Vroeger te Groningen sinds 30 Sept. 1874.
de geschiedenis der Godsdiensten in het algemeen,

(1) Bij de namen der Hoogleeraren worden vermeld de dagteekening hunner inwijdingsredevoering of publieke les, alsmede de vakken, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102) of bij hunne benoeming zijn opgedragen, met de later daarin gebrachte wijzigingen

de wijsbegeerte van den Godsdienst,
de zedekunde,
de geschiedenis der leer aangaande God.
Bij Kon. Besl. van 5 Jan. 1889 n°. 19 is aan dezen Hoogleeraar bovendien opgedragen het onderwijs in de Logica, gedurende den Cursus 1888—1889.

Cramer, (19 September 1884). Vroeger te Groningen sinds 10 Oct. 1876.
uitlegging van het Nieuwe Testament,
de geschiedenis der leerstellingen van den christelijken Godsdienst,
de oud-christelijke letterkunde,

. H. G. Kleijn, (25 September 1888).
de geschiedenis van het Christendom,
de encyclopaedie der Godgeleerdheid,
de Christelijke Archaelogie.

Faculteit van Rechtsgeleerdheid.

J. Hamaker, (12 Dec. 1877).
de encyclopaedie der rechtswetenschap,
het internationale privaatrecht,
het burgerlijk recht.

Baron d'Aulnis de Bourouill, (23 Maart 1878).
de staathuishoudkunde,
de statistiek,
de staatkundige geschiedenis.

S. Pols, (26 Sept. 1879).
het strafrecht,
de strafvordering.

de Louter, (18 Oct. 1879). Vroeger te Amsterdam sinds 17 Nov. 1877.
de wijsbegeerte van het recht,

het staatsrecht,
het volkenrecht,
het administratief recht.

W. L. P. A. Molengraaff, (17 April 1885).
het handelsrecht,
de burgerlijke rechtsvordering.

J. C. Naber, (21 Sept. 1885).
het Romeinsche recht,
de Romeinsche rechtsgeschiedenis.

Faculteit van Geneeskunde.

L. C. van Goudoever, (3 Dec. 1849).
de heelkunde.

T. Halbertsma, (15 Oct. 1867). Vroeger te Groningen sinds 28 Juni 1866.
de verloskunde en de leer der vrouwenziekten.

Th. W. Engelmann, (20 Maart 1871).
de physiologie.

S. Talma, (6 Oct. 1876).
de geneeskunde,
de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer,
de propaedeutische kliniek.

G. van Overbeek de Meijer, (14 Dec. 1877.)
de gezondheidsleer,
de geneeskundige politie,
de gerechtelijke geneeskunde.

H. Snellen, (15 Dec. 1877.)
de oogheelkunde.

C. A. Pekelharing, (21 Sept. 1881).
de algemeene physiologie en de vergelijkende biologie, de weefselleer en het experimenteele gedeelte der pharmakodynamie, bepaaldelijk de medische toxicologie.

. H. H. Spronck, (24 Sept. 1888).
de ziektekunde,
de ziektekundige ontleedkunde.
. Rosenberg, (28 Sept. 1888) vroeger Hoogleeraar te Dorpat, sinds 2 Oct. 1876.
de ontleedkunde.

Faculteit van Wis- en Natuurkunde.

. H. C. Grinwis, (16 Oct. 1867).
de wiskunde,
de mechanica,
de mathematische natuurkunde.
. Mulder, (4 Dec. 1868).
de organische scheikunde.
. W. P. Rauwenhoff, (25 April 1871).
de botanie.
A. C. Oudemans (13 Juni 1856 tot 30 Sept. 1857; — 24 Jan. 1876).
de sterrekunde.
. C. Dibbits, (23 Juni 1876).
de anorganische scheikunde.
. Wefers Bettink, (15 Dec. 1877).
de artsenijbereidkunde,
de toxicologie.
'. Kapteijn, (16 Febr. 1878).
de analytische meetkunde,
de beschrijvende meetkunde,
de integraalrekening,
de theorie der functiën,
de waarschijnlijkheidsrekening.
. E. A. Wichmann, (22 Maart 1879).
de geologie,

de mineralogie,
de palaeontologie,
de kristallographie.
A. A. W. Hubrecht, (20 Sept. 1882).
de zoölogie, de vergelijkende anatomie en physiologie.
V. A. Julius, (21 Sept. 1888).
de proefondervindelijke natuurkunde,
de physische aardrijkskunde,
de meteorologie.

Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

C. W. Opzoomer, (9 Juni 1846).
de geschiedenis der wijsbegeerte,
de logica,
de metaphysica,
de zielkunde.
H. van Herwerden, (28 Oct. 1864).
de Grieksche taal- en letterkunde,
de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst.
P. de Jong, (12 Febr. 1869).
de Hebreeuwsche letterkunde,
de Israëlitische oudheden.
J. A. Wijnne, (29 Sept. 1873).
de algemeene geschiedenis,
de politische aardrijkskunde,
de vaderlandsche geschiedenis (tijdelijk).
C. M. Francken, (4 Nov. 1877). Vroeger te Groningen sinds 7 Febr. 1856.
de Latijnsche taal- en letterkunde,

de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst.

A. E. Moltzer, (26 Oct. 1882). Vroeger te Groningen sinds 30 Maart 1865.

de Nederlandsche taal- en letterkunde,

het Middel-Nederlandsch.

J. H. Gallée, (22 Sept. 1882).

het Gothisch,

de beginselen van het Sanskriet,

de beginselen der vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap in het algemeen en der Germaansche in het bijzonder,

het Angelsaksisch en Middelhoogduitsch.

Hoogleeraren van de Instelling tot het opleiden van Leeraren voor het Hervormd Kerkgenootschap.

T. Cannegieter, (18 Nov. 1878).

de leerstellige Godgeleerdheid,

de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en hare leerstellingen,

het Nederlandsch Hervormd Kerkrecht.

E. H. van Leeuwen, (21 Jan. 1887).

de bijbelsche Godgeleerdheid,

de practische Godgeleerdheid met de daarbij vereischte oefeningen,

de geschiedenis der Christelijke zending.

LECTOREN.

Dr. P. Q. Brondgeest (benoemd bij Kon. besluit van 3 Aug. 1863, n°. 67 en 13 Oct. 1877, n°. 3.)

de physische diagnostiek,

oefeningen in het gebruik van den keelspiegel,
de kliniek der keelziekten,
de chemische diagnostiek,
de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer.

Dr. Th. Dentz, (benoemd bij Kon. besluit van 28 Sept. 1877, n°. 4).
de tandheelkunde.

Dr. J. E. van der Meulen, (benoemd bij Kon. besluit van 21 Oct. 1877 n°. 23.)
de verbandleer,
de operatieve chirurgie.

Dr. C. Winkler, (benoemd bij Kon. besluit van 4 Mei 1885 n°. 5,
de psychiatrie.

PRIVAATDOCENTEN.

(toegelaten bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche zaken.)

Mr. A. J. B. Rijke (beschikking van 1 Oct. 1883, n°. 3521),
het notariaat en het fiscaal recht.

Dr. J. Lorié (beschikking van 15 Mei 1884, n°. 1578),
de palaeontologie.
en (beschikking van 31 Mei 1888 n°. 1611)
de mineralogie en geologie.

Dr. L. J. Morell (beschikking van 16 Juli 1884, n°. 2301),
de archaeologie en de geschiedenis der Grieksche kunst.

Dr. A. Huijsman (beschikking van 20 Mei 1886, n°. 1443),
de oorheelkunde.

Dr. E. F. Kossmann (beschikking van 13 Jan. 1887, n°. 100),
de Oud-Duitsche en Romaansche taal- en letterkunde.

Dr. L. Wirth (beschikking van 2 Juli 1888 n°. 2005),
de Hoogduitsche taal- en letterkunde.

Dr. M. Snellen (beschikking van 29 Maart 1889, n°. 878),
de meteorologie,
het aardmagnetisme.

Dr. G. C. J. Vosmaer (beschikking van 8 Mei 1889, n°. 1295),
de zoölogie.

ASSISTENTEN bij de

Physiologie . . . . . D. J. Hamburger (1 Maart 1888).

Histologie . . . . . . J. H. Schuurmans Stekhoven (1 Maart 1888; onbezoldigd).

Pathologie. . . . . . Dr. K. F. Wenckebach (1 April—31 Dec. 1888).

Anatomie . . . . . . Dr. J. C. J. C. Smits (1 Oct. 1888—31 Mrt. 1889).
Dr. K. F. Wenckebach (1 April 1889).

Pathologie. . . . . . D. van Arkel (1 Jan. 1889).

Medische Kliniek. . . . J.Ph. Suijling (1 Nov. 1887—31 Dec. 1888.) M. Schinkel (1 Jan.—31 Aug. 1889).

Medische polikliniek. . . Dr. N. P. van Spanje (1 Jan. 1886).

Chirurgie . . . . . . J. M. Rebel (1 Sept. 1885), inwonend in het ziekenhuis.

Gynaekologie.	1e assistent B. Freriks (1 Jan. 1885). 2e assistent J. H. Duyvis (1 Oct. 1888—30 Sept. 1889, inwonend in het ziekenhuis.
Gezondheidsleer	J. A. Vrijheid (16 April 1887).
Pharmacie.	J. L. B. van der Mark (1 April 1887).
Scheikunde (Leeuwenbergh)	C. Welleman (1 Jan. 1885—31 Dec. 1888) L. E. O. de Visser (1 Jan. 1889).
Scheikunde (de Hoogt). .	Dr. H. G. L. van der Meulen (1 Jan 1886).
Natuurkunde	W. H. Julius (1 Nov. 1882).
Zoölogie	C. H. van Herwerden (1 Jan.—31 Dec. 1888). Dr. G. C. J. Vosmaer (1 Jan. 1889).
Botanie.	Dr. J. H. Wakker (1 Jan. 1888—30 April 1889) en J. C. Koningsberger (1 Mei 1889).
Oogheelkunde.	W. F. Wagtho (1 Oct. 1888).
Tandheelkunde	A. A. H. Hamer (10 Maart 1888).

PEDELLEN.

N. Janssen (1 Juli 1865).
J. N. de Kruijff (1 Oct. 1866).

WETENSCHAPPELIJKE INRICHTINGEN EN VERZAMELINGEN.

Bibliotheek der Universiteit.

Dr. P. A. Tiele, *Directeur* (overleden 22 Jan. 1889) opgevolgd door J. F. van Someren (benoemd bij ministeriëele beschikking van 16 Maart 1889 no. 750).

P. J. D. van Dokkum, *Conservator.*

Dr. P. de Koning, *Amanuensis.*

Anatomisch Kabinet.

Prof. E. Rosenberg, *Directeur.*

I. L. A. Issels, *Prosector.*

Physiologisch Instituut.

Th. W. Engelmann, *Directeur.*

D. B. Kagenaar, *Amanuensis.*

Pathologisch Instituut.

Prof. C. H. H. Spronck, *Directeur.*

Inrichting voor Tandheelkunde.

Dr. Th. Dentz, *Directeur.*

Museum voor Natuurlijke Historie.

Prof. A. A. W. Hubrecht, *Directeur.*

Mej. L. Schilthuis, *Conservatrix.*

J. G. de Groot, *Custos.*

Physisch Laboratorium.

Prof. C. H. D. Buys Ballot, *Directeur.*

J. J. van Dreeven, *Amanuensis* eervol ontslagen en opgevolgd door M. P. Filbri. 1 Juli 1889.

Chemisch Laboratorium „Leeuwenbergh".

Prof. E. Mulder, *Directeur.*

J. van Zanen, *Amanuensis.*

Chemisch Laborotorium aan de Hoogt.

Prof. H. C. Dibbits, *Directeur*.

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. H. Wefers Bettink, *Directeur*.

Hortus Botanicus en Botanisch Laboratorium.

Prof. N. W. P. Rauwenhoff, *Directeur*.
G. van den Brink, *Hortulanus*.
H. A. M. de Liefde, *Amanuensis*.

Astronomisch Observatorium.

Prof. J. A. C. Oudemans, *Directeur*.
C. Verloop Cz., *Amanuensis*.

Mineralogisch Instituut.

Prof. C. E. A. Wichmann, *Directeur*.

Ziekenhuis.

(Bij art. 7 van het Koninklijk besluit van 27 Maart 1817 is bepaald, dat het Collegie van Regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen zich met de Curatoren der Hoogeschool zal hebben te concerteeren, ten einde het Ziekenhuis op de geschikste wijze tevens dienstbaar te maken aan het Akademisch klinisch onderwijs).

Dr. M. Imans, *Geneesheer-Directeur*.
Dr. C. A. Lamping, *tweede Geneesheer*.
Dr. G. P. Wesselink, *derde Geneesheer*.
Dr. J. E. van der Meulen, *Heelmeester*.
M. Henstedt, *eerste Apotheker*.
J. Krijnders, *Oeconoom*.

Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen,

Dr. A. Th. Moll, *Geneesheer-Directeur*.
Dr. G. Luchtmans, *eerste Geneesheer*.

Dr. J. Timmer, *tweede Geneesheer.*
Dr. C. Winkler, *Buitengewoon Geneesheer.*
E. J. van de Hagt, *Secretaris-Penningmeester.*

Nederlandsch Gasthuis voor behoeftige en minvermogende Ooglijders.

Prof. H. Snellen, *Geneesheer-Directeur.*
E. Faber, *Arts, tweede Geneesheer.*
Dr. L. P. van der Spil, *Arts, derde Geneesheer.*
W. F. Wagtho, *Arts, Universiteitsassistent.*
H. Snellen Jr., *Arts, inwonend Assistent.*

Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut.

Prof. C. H. D. Buys Ballot, *Hoofd-Directeur.*
Dr. M. Snellen, *Directeur der afdeeling Waarnemingen te land.*
P. G. Baron van Heerdt, *Directeur der afdeeling Waarnemingen ter zee.*
J. J. Poortman, *Assistent-Directeur derzelfde Afdeeling.*
W. van Hasselt, *Directeur der afdeeling Practische Zeevaart gevestigd te Amsterdam.*

SERIES LECTIONUM
IN UNIVERSITATE RHENO-TRAIECTINA
HABENDARUM INDE A DIE XVII M. SEPTEMBRIS ANNI MDCCCLXXXIX USQUE AD FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCXC

RECTORE MAGNIFICO

IOHANNE ABRAHAMO CHRISTIANO OUDEMANS.

In Facultate Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

C. H. C. Grinwis docebit:

Calculum differentialem diebus iovis et veneris hora I;

Mechanicam theoreticam diebus martis, mercurii et iovis hora X;

Physicam mathematicam, post ferias hiemales, diebus mercurii hora XI et veneris hora X;

E. Mulder Chemiam organicam docebit diebus lunae, martis et mercurii hora IX;

Chemiam syntheticam et Thermo-chemiam, in provectiorum discipulorum usum, die iovis hora IX;

Experimenta in laboratorio chemico quotidie moderabitur.

N. Guil. P. Rauwenhoff docebit:

Morphologiam generalem, Anatomiam et Physiologiam plantarum, diebus lunae, martis et mercurii hora X;

Capita selecta Botanices, in provectiorum usum, die mercurii hora I;

Familias plantarum, imprimis medicinalium et ad varios usus adhibitarum, tractabit die iovis hora I;

Exercitationibus microscopicis et phytographicis praeerit diebus lunae, martis, mercurii et iovis horis II—IV.

Provectiorum experimenta in laboratorio botanico quotidie moderabitur.

I. A. C. Oudemans docebit:

Astronomiam elementarem, tam popularem quam theoreticam, diebus lunae, martis et mercurii hora X;

Theoriam motus corporum coelestium diebus lunae et mercurii hora XI;

Astronomiam practicam diebus martis et iovis hora XI;

Instrumentorum astronomicorum usum explicabit et observandi exercitiis favente tempestate praeerit diebus et horis auditoribus commodis.

H. C. Dibbits docebit:

Chemiam anorganicam diebus iovis, veneris et saturni hora IX;

Chemiam theoreticam (Thermo-chemiam, alia), in provectiorum usum, die martis hora IX;

Chemiam analyticam die veneris hora XI;

De elementis minus frequentibus, in provectiorum usum, aget hora postea indicanda;

Chemiam practicam diebus lunae, mercurii, iovis et veneris horis II—IV, saturni horis X—XII;

Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

H. Wefers Bettink Pharmaciam docebit diebus iovis, veneris et saturni hora IX, diebus mercurii et veneris hora I;

Toxicologiam die iovis hora XI, die saturni hora X;

Experimenta in laboratorio pharmaceutico quotidie moderabitur.

Guil. Kapteijn docebit:

Calculum integralem diebus mercurii et veneris hora IX;

Theoriam probabilitatis diebus martis et iovis hora IX;

Geometriam descriptivam die mercurii hora I, die saturni hora X.

C. E. A. Wichmann docebit;

Mineralogiam generalem diebus iovis et veneris hora X;

Geologiam generalem die saturni horis X—XII;

Crystallograhíam physicam provectioribus exponet die mercurii hora X;

Exercitationibus mineralogicis et crystallographicis praeerit diebus martis et mercurii horis II—IV;

Experimenta in laboratorio geologico quotidie moderabitur.

A. A Guil. Hubrecht Zoologiam et Anatomiam comparatam docebit diebus lunae et martis hora I;

Capita selecta Zoologiae tractabit die iovis hora VIII pomeridiana, die veneris hora II;

Exercitationibus zootomicis praeerit diebus lunae et martis horis II—IV;

Provectiorum experimentis in laboratorio zoologico quotidie praeerit.

V. A. Iulius Physicam experimentalem tradet diebus lunae, martis et mercurii hora XI, iovis hora X;

Capita selecta physicae experimentalis exponet diebus iovis et veneris hora XI;

Exercitationes practicas moderabitur diebus veneris et saturni, horis pomeridianis.

Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

I. Lorié, Math. Mag., Phil. nat. Doctor, Geologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Geologiam Neerlandiae docebit, hora postea indicanda.

M. Snellen, Math Mag. Phil, Nat. Doctor, Meteorologiam et Magnetismum terrestre in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Meteorologiae capita selecta docebit, hora postea indicanda.

G. C. I. Vosmaer, Zool. et Bot. Doctor, Zoologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Capita selecta morphologiae Invertebratorum tractabit die et hora postea indicandis.

In Facultate Litterarum et Philosophiae.

C. Guil. Opzoomer Logicam et Psychologiam docebit ad librum suum, cui titulus est: Het Wezen der Kennis, die veneris hora II;

Metaphysicam die veneris hora I;

Historiam philosophiae ad librum, cui titulus est: Geschichte der neueren Philosophie, im Grundriss dargestellt von Prof. Dr. Falckenberg, die saturni hora I.

H. van Herwerden lectiones de Litteris Graecis habebit diebus lunae et martis hora X, et die mercurii hora XI, interpretaturus Pindarum et Hyperidem, et fortasse alios.

Artem metricam docebit die mercurii hora XII;

Litterarum Graecarum historiam enarrabit die martis hora XI;

Antiquitates Graecas tradet die lunae hora XI;

Candidatis Palaeographiam tradet domi suae, die iovis horis I—III;

P. de Jong Litteras Hebraicas docebit, legendis I Samuelis Cap. XIII et sequentibus, diebus lunae, martis et mercurii hora XI;

Antiquitates Israëlitarum explicabit diebus lunae, martis et mercurii hora X.

I. A. Wijnne Historiam antiquam enarrabit die martis hora I, die mercurii hora IX, die veneris hora X;

Historiam recentiorem, historiam patriae et geographiam politicam exponet die iovis hora X—XII, die veneris hora IX;

Historiographiam Graecorum et Romanorum tradet die mercurii hora X.

C. M. Francken interpretabitur Catullum et Ciceronis Brutum, die iovis hora X, veneris hora XI;

Palaeographiam et Criticam Latinam tradet die lunae horis vespertinus VIII—X;

Grammaticam Latinam exponet die saturni hora X;

Antiquitates Romanas tradet die iovis hora XI, die veneris hora XII;

Latine scribendi disserendique et interpretandi exercitationes moderabitur die saturni hora XI.

H. E. Moltzer Grammaticam patriam docebit die iovis horis IX et XII;

Poemata selecta medii aevi, quibus tituli: Ferguet et Reinaert, interpretabitur die mercurii horis I et II;

Historiam litterariam patriam exponet die martis hora IX et die saturni hora X;

Samuelis Costeri tragoedias explicabit die martis hora II;

Stili praecepta tradet die saturni hora IX.

I. H. Gallée docebit: Linguam Goticam diebus lunae hora XI et iovis hora I;

Grammaticam linguae Sanscriticae die mercurii hora I;

Locos selectos e Chrestomathia Boehtlingki leget cum provectioribus, die mercurii hora II;

Grammaticae comparativae elementa tradet die mercurii hora III;

Linguam Anglosaxonicam horis postea indicandis;

Antiquam Saxonum linguam tradet per priorem anni academici partem die iovis hora II;

Linguam Germano-Francicam Rheni inferioris tradet per posteriorem anni partem die iovis hora II;

Palaeographiam tradet domi suae horis sibi et auditoribus commodis.

L. I. Morell, Litt. Hum. Doct. Phil. Theor. Mag., Archaeologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, capita selecta ex archaeologia et historia artis Graecae tractabit hora postea indicanda.

E. F. Kossmann, Phil. Theor. Doct, in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata,

Linguam historiamque litterariam Franco Gallicam medii aevi tractabit;

Wolframi ab Eschenbach Parzivalem interpretabitur;

Carmina quae de Faust agunt explicabit diebus et horis postea indicandis.

L. Wirth, Phil. Doct et bonarum artium Mag., in Universitate Rheno-Traiectino docendi venia impetrata, historiam litterarum Germanicarum Reformationis saeculo enarrabit diebus et horis postea indicandis.

In Facultate Medica.

L. C. van Goudoever Theoriam artis chirurgicae docebit diebus lunae mercurii et veneris hora VIII matutina;

Exercitationes clinicas in arte chirurgica moderabitur diebus martis iovis et saturni horis IX—XI.

Policlinico chirurgico praeerit diebus lunae mercurii et veneris horis IX—XI.

T. Halbertsma Artem obstetriciam et gynaeco-pathologiam docebit diebus lunae, iovis et veneris hora I;

M. Snellen, Math Mag. Phil, Nat. Doctor, Meteorologiam et Magnetismum terrestre in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Meteorologiae capita selecta docebit, hora postea indicanda.

G. C. I. Vosmaer, Zool. et Bot. Doctor, Zoologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Capita selecta morphologiae Invertebratorum tractabit die et hora postea indicandis.

In Facultate Litterarum et Philosophiae.

C. Guil. Opzoomer Logicam et Psychologiam docebit ad librum suum, cui titulus est: Het Wezen der Kennis, die veneris hora II;
Metaphysicam die veneris hora I;
Historiam philosophiae ad librum, cui titulus est: Geschichte der neueren Philosophie, im Grundriss dargestellt von Prof. Dr. Falckenberg, die saturni hora I.

H. van Herwerden lectiones de Litteris Graecis habebit diebus lunae et martis hora X, et die mercurii hora XI, interpretaturus Pindarum et Hyperidem, et fortasse alios.
Artem metricam docebit die mercurii hora XII;
Litterarum Graecarum historiam enarrabit die martis hora XI;
Antiquitates Graecas tradet die lunae hora XI;
Candidatis Palaeographiam tradet domi suae, die iovis horis I—III;

P. de Jong Litteras Hebraicas docebit, legendis I Samuelis Cap. XIII et sequentibus, diebus lunae, martis et mercurii hora XI;
Antiquitates Israëlitarum explicabit diebus lunae, martis et mercurii hora X.

I. A. Wijnne Historiam antiquam enarrabit die martis hora I, die mercurii hora IX, die veneris hora X;
Historiam recentiorem, historiam patriae et geographiam politicam exponet die iovis hora X—XII, die veneris hora IX;
Historiographiam Graecorum et Romanorum tradet die mercurii hora X.

C. M. Francken interpretabitur Catullum et Ciceronis Brutum, die iovis hora X, veneris hora XI;
Palaeographiam et Criticam Latinam tradet die lunae horis vespertinus VIII—X;
Grammaticam Latinam exponet die saturni hora X;
Antiquitates Romanas tradet die iovis hora XI, die veneris hora XII;
Latine scribendi disserendique et interpretandi exercitationes moderabitur die saturni hora XI.

H. E. Moltzer Grammaticam patriam docebit die iovis horis IX et XII;

Poemata selecta medii aevi, quibus tituli: Ferguet et Reinaert, interpretabitur die mercurii horis I et II;

Historiam litterariam patriam exponet die martis hora IX et die saturni hora X;

Samuelis Costeri tragoedias explicabit die martis hora II;

Stili praecepta tradet die saturni hora IX.

I. H. Gallée docebit: Linguam Goticam diebus lunae hora XI et iovis hora I;

Grammaticam linguae Sanscriticae die mercurii hora I;

Locos selectos e Chrestomathia Boehtlingki leget cum provectioribus, die mercurii hora II;

Grammaticae comparativae elementa tradet die mercurii hora III;

Linguam Anglosaxonicam horis postea indicandis;

Antiquam Saxonum linguam tradet per priorem anni academici partem die iovis hora II;

Linguam Germano-Francicam Rheni inferioris tradet per posteriorem anni partem die iovis hora II;

Palaeographiam tradet domi suae horis sibi et auditoribus commodis.

L. I. Morell, Litt. Hum. Doct. Phil. Theor. Mag., Archaeologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, capita selecta ex archaeologia et historia artis Graecae tractabit hora postea indicanda.

E. F. Kossmann, Phil. Theor. Doct, in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata,

Linguam historiamque litterariam Franco Gallicam medii aevi tractabit;

Wolframi ab Eschenbach Parzivalem interpretabitur;

Carmina quae de Faust agunt explicabit diebus et horis postea indicandis.

L. Wirth, Phil. Doct et bonarum artium Mag., in Universitate Rheno-Traiectino docendi venia impetrata, historiam litterarum Germanicarum Reformationis saeculo enarrabit diebus et horis postea indicandis.

In Facultate Medica.

L. C. van Goudoever Theoriam artis chirurgicae docebit diebus lunae mercurii et veneris hora VIII matutina;

Exercitationes clinicas in arte chirurgica moderabitur diebus martis iovis et saturni horis IX—XI.

Policlinico chirurgico praeerit diebus lunae mercurii et veneris horis IX—XI.

T. Halbertsma Artem obstetriciam et gynaeco-pathologiam docebit diebus lunae, iovis et veneris hora I;

Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit horis sibi auditoribusque commodis.

G. H. Lamers Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis hora XI;
Historiam Religionum universalem die iovis hora X;
Historiam doctrinae de Deo die martis hora X;
Doctrinam morum die mercurii hora XI.

I. Cramer Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae et martis hora I;
Historiam dogmatum Religionis Christianae tractabit die mercurii hora I;
De Litteris Christianis primaevis aget diebus lunae et martis hora II.

H. G. Kleyn Encyclopaediam Theologiae tractabit die iovis hora IX;
Historiam Christianismi tradet die mercurii hora X, die veneris hora XI
Archaeologiam Christianam tractabit die mercurii hora IX.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Theologiae Professores.

In Facultate Iuridica.

H. I. Hamaker Encyclopaediam Iuris tradet diebus lunae et mercurii hora XII;
Ius civile exponet die lunae hora XI, die mercurii horis X et XI;
Ius inter gentes privatum docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

I. d' Aulnis de Bourouill Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae et martis hora I;
Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit diebus martis et mercurii hora XI;
Statistices methodum exponet die lunae hora XI;
Historiam Europae politicam enarrabit diebus mercurii et iovis hora I.

M. S. Pols Ius Criminale docebit diebus iovis, veneris et saturni hora XI;
Methodum procedendi in causis criminalibus exponet diebus iovis et veneris hora XII;

I. de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni hora IX;
Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae et saturni hora X, martis hora IX;
Ius gentium exponet diebus martis et mercurii hora X;
Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit die mercurii hora IX.

Guil. L. P. A. Molengraaff Ius mercatorium et maritimum docebit diebus martis et iovis hora X, die veneris hora IX;

Methodum procedendi in causis civilibus exponet die martis hora XI et die veneris hora X.

I. C. Naber Iustiniani institutiones interpretabitur diebus lunae martis mercurii et iovis hora XI;

Historiam iuris Romani tradet diebus mercurii et iovis hora X;

Ius Pandectarum candidatis iuris exponet horis sibi auditoribusque commodis.

A. I. B. Rijke, Iuris Doctor, muneris notarii scientiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit et exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

T. Cannegieter, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,

Theologiam Dogmaticam tractabit die mercurii hora II, die veneris hora IX;

Historiam Ecclesiae Reformatae Nederlandicae eiusque dogmatum enarrabit die martis hora II, die veneris hora X;

Iuris ecclesiastici Reformati Nederlandici principia exponet die mercurii hora III.

E. H. van Leeuwen, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,

Theologiam Biblicam tractabit die martis hora X, die saturni hora IX;

Theologiam Practicam tractabit die saturni hora X, eandemque coniunctim cum Exercitationibus Homileticis invicem diebus mercurii et iovis hora vespertina VII, cum Exercitationibus Catecheticis horis postea indicandis;

Historiam Missionis Christianae enarrabit die martis hora IX.

BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS diebus lunae, martis, mercurii, iovis, veneris et saturni, ab horo XI ad IV, feriarum autem tempore iisdem diebus, ab hora I ad III, unicuique patebit.

MUSEUM ANATOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHYSIOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant (Van Wijckskade).

MUSEUM HISTORIAE NATURALIS patebit die iovis et die saturni, ab hora X ad IV. Qui visere cupiunt custodem adeant (Hoogt, No. 159*a*.)

LABORATORIUM PHYSICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit horis sibi auditoribusque commodis.

G. H. Lamers Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis hora XI;
Historiam Religionum universalem die iovis hora X;
Historiam doctrinae de Deo die martis hora X;
Doctrinam morum die mercurii hora XI.

I. Cramer Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae et martis hora I;
Historiam dogmatum Religionis Christianae tractabit die mercurii hora I;
De Litteris Christianis primaevis aget diebus lunae et martis hora II.

H. G. Kleyn Encyclopaediam Theologiae tractabit die iovis hora IX;
Historiam Christianismi tradet die mercurii hora X, die veneris hora XI
Archaeologiam Christianam tractabit die mercurii hora IX.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Theologiae Professores.

In Facultate Iuridica.

H. I. Hamaker Encyclopaediam Iuris tradet diebus lunae et mercurii hora XII;
Ius civile exponet die lunae hora XI, die mercurii horis X et XI;
Ius inter gentes privatum docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

I. d' Aulnis de Bourouill Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae et martis hora I;
Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit diebus martis et mercurii hora XI;
Statistices methodum exponet die lunae hora XI;
Historiam Europae politicam enarrabit diebus mercurii et iovis hora I.

M. S. Pols Ius Criminale docebit diebus iovis, veneris et saturni hora XI;
Methodum procedendi in causis criminalibus exponet diebus iovis et veneris hora XII;

I. de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni hora IX;
Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae et saturni hora X, martis hora IX;
Ius gentium exponet diebus martis et mercurii hora X;
Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit die mercurii hora IX.

Guil. L. P. A. Molengraaff Ius mercatorium et maritimum docebit diebus martis et iovis hora X, die veneris hora IX;

Methodum procedendi in causis civilibus exponet die martis hora XI et die veneris hora X.

I. C. Naber Iustiniani institutiones interpretabitur diebus lunae martis mercurii et iovis hora XI;

Historiam iuris Romani tradet diebus mercurii et iovis hora X;

Ius Pandectarum candidatis iuris exponet horis sibi auditoribusque commodis.

A. I. B. Rijke, Iuris Doctor, muneris notarii scientiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit et exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

T. Cannegieter, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,

Theologiam Dogmaticam tractabit die mercurii hora II, die veneris hora IX;

Historiam Ecclesiae Reformatae Nederlandicae eiusque dogmatum enarrabit die martis hora II, die veneris hora X;

Iuris ecclesiastici Reformati Nederlandici principia exponet die mercurii hora III.

E. H. van Leeuwen, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,

Theologiam Biblicam tractabit die martis hora X, die saturni hora IX;

Theologiam Practicam tractabit die saturni hora X, eandemque coniunctim cum Exercitationibus Homileticis invicem diebus mercurii et iovis hora vespertina VII, cum Exercitationibus Catecheticis horis postea indicandis;

Historiam Missionis Christianae enarrabit die martis hora IX.

BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS diebus lunae, martis, mercurii, iovis, veneris et saturni, ab horo XI ad IV, feriarum autem tempore iisdem diebus, ab hora I ad III, unicuique patebit.

MUSEUM ANATOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHYSIOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant (Van Wijckskade).

MUSEUM HISTORIAE NATURALIS patebit die iovis et die saturni, ab hora X ad IV. Qui visere cupiunt custodem adeant (Hoogt, No. 159*a*.)

LABORATORIUM PHYSICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM CHEMICUM (Leeuwenbergh) qui visere cupiunt custodem adeant.
LABORATORIUM CHEMICUM (Hoogt) qui visere cupiunt custodem adeant.
HORTUM BOTANICUM qui visere cupiunt hortulanum adeant.
LABORATORIUM BOTANICUM et MUSEUM BOTANICUM (Lange Nieuwstraat) qui visere cupiunt custodem adeant.
OBSERVATORIUM ASTRONOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.
LABORATORIUM PHARMACEUTICUM qui visere cupiunt custodem adeant.
MUSEUM GEOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

HET ECONOMISCH PESSIMISME.

REDEVOERING

op den 26sten Maart 1889 uitgesproken

DOOR

Mr. J. Baron d'AULNIS DE BOUROUILL,

RECTOR MAGNIFICUS DER RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Mijne Heeren Curatoren, Professoren, Lectoren, Doctoren, Studenten, en Gij Allen, die deze plechtigheid met uwe tegenwoordigheid vereert,

Zeer Geëerde Toehoorders,

Weest welkom te dezer plaatse, — want gij zijt hier saamgekomen uit belangstelling in de gebeurtenis, welke de Hoogeschool heden herdenkt: — haar stichting vóór 253 jaren.

De Senaat wenscht en gij allen stemt met dien wensch in, dat eene openbare toespraak worde gehouden over eenig onderwerp van wetenschap. Het is op een dag als dezen ons goed, het oog te doen rusten op een der talrijke velden van handelen en denken, waarop kennis te vergaren de roeping en eervolle taak is der Instelling, om welke wij ons vereenigen. En tevens is zulks zeker in den geest van hem, om wiens droevig ontslapen de Hoogeschool en, met haar, het Vaderland treurt: onzen edelen, grooten Franciscus Cornelis Donders [1]). Hoe gaarne hadden wij hem die rust zien genieten, welke hij na het nederleggen van zijn ambt, dacht te besteden in nieuwe werkzaamheid ten bate der wetenschap. Welke vruchten had dat onvergelijkelijk brein, voor hetwelk de winter des levens nog lang niet gekomen scheen, nog kunnen doen rijpen! Maar deze ster der wetenschap is

---

[1]) Overleden den 24 Maart 1889.

thans ondergegaan, en de herdenking van den bezielenden gloed, dien hij afstraalde, vervult ons met droeven weemoed.

Aan den meest rusteloozen ijver in het opsporen van waarheid, paarde Donders de reinste menschenliefde. Door zijn kennis werd hij een Weldoener der Menschheid. Die krachtige man was zacht van inborst, teeder, liefdevol, bedroefd met de bedroefden, juichend met de blijden. De harmonische ontwikkeling zijner veelzijdige gaven openbaarde zich in zijn belangstelling in al wat goed is en schoon, in zijn mêegaan met het zieleleven van anderen, terwijl hij de vraagbaak was van wie raad behoefde, de Veilige Gids in den nood. Zijn naam blijft in onze harten voortleven. Zijn naam sta met gouden letters gemeld in het geschiedboek onzer Hoogeschool. Welk een werkzaamheid heeft hij voor haar ontwikkeld, welk een beleidvolle zorg voor hare inrichting en instellingen! Terwijl hij als onderwijzer en als man van wetenschap, alom, heel de wereld door, geprezen werd en geëerd, trok hij van heinde en ver de leerlingen tot zich, en verveelvoudigde hij tallooze malen de kracht, die van deze Universiteit door hem uitging.

„Hij was een man; neem woord en daad, neem alles,
„Ons oog ziet nimmer zijns gelijke weer.” [1])

Het is een droeve gedachte, dat juist op den jaardag der Hoogeschool kransen van bloemen en lauwerblaren worden gevlochten voor de baar van hem, die haar een zoo warm hart toedroeg. Doch opbeuring mogen wij hierin vinden, dat zijn inspanning voor haar bloei door de laatste jaren rijkelijk is bekroond. Hij heeft haar

---

[1]) Burgerdijks vertaling van Hamlets woorden:
He was a man, take him for all in all,
I shall not look upon his like again.

achtergelaten, terwijl hare faculteiten bijna allen kunnen bogen op een steeds toenemend getal leerlingen. Hare beteekenis en waarde als een in het centrum des lands gelegen brandpunt van wetenschap, is meer en meer algemeen erkend. De beschuldiging, dat zij als Rijks-universiteit slechts het orgaan is van eene officieele wetenschap, beantwoordt zij door de veelzijdigheid harer studiën, door de eerbiediging van iedere geloofsovertuiging, door volkomen onpartijdigheid bij de examina. Onder de hoede van den Staat is zij eene zelfstandigheid blijven genieten en eene vrijheid in het onderzoek, welke zij nooit zou verworven hebben, indien zij afhankelijk ware geweest van bijzondere personen, wier veranderlijke inzichten haar zouden noodzaken om met elken wind van leering mede te gaan en de dienares te zijn van wisselvallige politieke of kerkelijke meeningen. Onder de hoede van den Staat is zij bevrijd gebleven van eene mededinging, die haar van haar verheven roeping zou doen afzien en haar doen nederdalen in het worstelperk van kansberekening nopens de sympathieën der menigte.

Voorwaar, indien ergens, dan is het wel op het gebied van Hooger Onderwijs en Wetenschap, dat de Staat jegens de Maatschappij eene schoone taak vervullen kan. Moge onze Rijksuniversiteit ook in vervolg van jaren haren arbeid waardig voortzetten, gedachtig aan de diere verplichtingen, welke niet alleen haar grootsch verleden maar ook haar openbaar karakter haar opleggen. Nu zij haren titel niet te zoeken heeft in de opdracht van eenige belanghebbende geestverwanten, maar in de wettige uitspraak van den Staat, moge zij het groote vertrouwen, dat in haar gesteld werd, blijven beantwoorden met nauwgezette plichtsbetrachting, zonder omzien voortschrijdende op de baan der wetenschap, steeds in dienst van beschaving en licht.

Niet altijd is het zoo geweest, dat de Staat eene macht was aan welke een zoo groot belang, als de verspreiding van Wetenschap, zonder schroom kon worden toevertrouwd. Hoe lang heeft het niet geduurd, aleer vrijheid des onderzoeks en Vrije Wetenschap genoeg in de volksovertuiging hadden wortel geschoten, wilde men deze kostbare planten durven toevertrouwen aan de macht, die verderen groei en wasdom verleenen kon, doch die vele malen in hare taak had gefaald, door verkeerd inzicht nopens haar roeping misleid. Van al de zegenrijke gevolgen der Omwenteling, welker eeuwfeest Frankrijks hoofdstad zich opmaakt in dit jaar te vieren, is wel dit het belangrijkste geweest: de huldiging in beginsel van de waarde der menschelijke persoonlijkheid, de erkenning harer vrijheid van gedachte, harer vrijheid in het streven naar ontwikkeling, harer vrijheid in het burgerlijk en staatkundig verkeer. Die gedachte van vrijhèid heeft als een koesterende voorjaarszon warmte en leven geschonken aan de kwijnende en dorre natuur. Zij heeft den modernen Staat doordrongen, zijne organisatie bepaald, zijn taak aangegeven, op bijna elk gebied den maatstaf gesteld, waarnaar zijn werkzaamheid wordt beoordeeld. Ja, al bracht de groote omwenteling der fransche natie jaren lang met haar wilde golven verwoesting over eigen landouwen en vreemden grond, — ten laatste bleek zij het vruchtbare slib te hebben achtergelaten, waaruit oneindig veel goeds en edels welig opwies.

Verplaatsen wij ons een oogenblik in de gedachten naar Frankrijk, in het voorjaar van 1789, juist honderd jaren geleden.

Er viel destijds in het groote koninkrijk iets zeer bijzonders waar te nemen. Heel het land is in beroering. Allerwege worden vergaderingen gehouden, debatten ge-

voerd, toestanden besproken, namen genoemd. De koning heeft Algemeene Verkiezingen uitgeschreven. Den eersten Mei zullen te Versailles Staten Generaal samen komen om te beraadslagen over de middelen tot herstel van den Staat. Eindelijk dan was, onder den luid uitgesproken volkswensch en onder den druk van het ontredderd Staatsbestel, de hofpartij gezwicht. De vergaderingen van Notabelen en de twisten tusschen Kroon en Parlementen hadden tot geen uitkomst geleid. Redding wacht men nog van eene vergadering van gekozenen des volks, en men herinnert zich dat langen, langen tijd geleden voor twee en een halve eeuw ongeveer, Frankrijk eene vergadering der Staten Generaal gekend heeft. Men weet, dat deze eene Vertegenwoordiging van de drie Standen, Adel, Geestelijkheid en Derden stand, is geweest. Maar moet dit ook thans gelden? Moet ook thans iedere stand in de vergadering slechts ééne stem uitbrengen? Of — zal de stemming hoofdelijk zijn? En hoeveel vertegenwoordigers moeten dan aan elken stand worden toegekend? Over die vragen is eindeloos getwist, en voorloopig heeft de Koning slechts dit bepaald, dat de Derde Stand evenveel vertegenwoordigers zal zenden als de beide andere samen. En dan, — waarover zullen de Staten-Generaal worden gehoord, waarover beslissen? Niemand, die dit recht weet. De koning heeft in alle kerspelen van Frankrijk de kiezers uitgenoodigd om de afgevaardigden van lastbrieven te voorzien. „Zijne Majesteit heeft „gewenscht," — zoo spreekt zijn edict, — „dat in de uit„einden van zijn Koninkrijk en in de minst bekende „woningen ieder verzekerd zij, zijn wenschen en bezwaren „tot den Troon te kunnen doen doordringen."

Maar wat moet in de lastbrieven staan?

De burgerij wenscht orde in de finantiën en vreest

Staatsbankroet; de misbruiken in de rechtspraak en in belastingheffing moeten worden afgeschaft, de privilegiën vernietigd. De boerenstand wil dat het brood goedkoop zij; dat de belastingen op wijn, zout en graan worden opgeheven; geen tienden meer aan heeren en aan kerk; geen grondhoorigheid, geen heerendiensten voor de grondeigenaars of den Koning. Bij menigen eenvoudige lost de leus van Vrijheid en Gelijkheid zich op in ontslag van elken band en in gelijkheid van bezit. Men wil dat Frankrijk eene Constitutie verkrijge. In ieders mond zijn de theorieën van Rousseau, die terugkeer wenscht tot een ordening van zaken overeenkomsiig „de wetten der Natuur." Men heeft „de rechten van den mensch" leeren kennen. Men wil, dat de Voorwaarden van het maatschappelijk verdrag, vroeger onbekend en thans ontdekt, op schrift worden gebracht. Men zal voortaan met het historisch gewordene geen rekening behoeven te houden, nu de theorieën der philosophen de bewerktuiging eener goede maatschappij zoo klaar en eenvoudig hebben in het licht gesteld, als gold het een probleem van mechanica. En aan een volkomen onkunde nopens de werking van een parlementair stelsel paren zich matelooze verwachtingen voor de toekomst, welke alle door dat stelsel moeten worden vervuld. Frankrijk moet worden „herboren."

En zoo trekt in Februari van 1789 heel Frankrijk op ter verkiezing. In elke gemeente is een onderzoek ingesteld naar de grieven. Alles wat openbare en bijzondere belangen raakt is gewikt en gewogen. Men redeneert en disputeert over de zaken des lands. In den thans opgestelden lastbrief worden de uitkomsten der overleggingen geboekt. Zij komen dan eindelijk tot stand, die imperatieve mandaten der afgevaardigden, die cahiers de plainte et doléance, — memoriën van klachten

en grieven, het staatkundig testament van het oude Frankrijk.

Spoedig zou het blijken, dat het een gevaarlijk werk was eene bevolking van 24 millioen zielen, die nooit aan zaken van Staat eenig werkzaam aandeel genomen had, op zoodanige wijs plotseling op te roepen tot het vervaardigen van honderden akten van beschuldiging tegen den bestaanden toestand, honderden lijsten van verlangens en verwachtingen. Het vermolmd raderwerk van Staat, de verouderde vormen, het zwakke bewind waren in geen enkel opzicht berekend om den schok dier opgewekte hartstochten en begeerten te weerstaan. Toen in Mei de Staten Generaal bijeenkwamen was niets voorbereid, niets bepaald, zelfs het meest eenvoudige niet, noch de wijze van beraadslaging en van stemming, noch de macht der vergadering tegenover het Koninklijk gezag. Inmiddels stond het Fransche volk gereed, door één gedachte bezield. Het droomt een onmiddellijk herstel van grieven. Het leeft in de heerlijke verwachting een stroom van ongekend geluk over Frankrijk te zien neerdalen. Wee dengene, aan wien, wanneer straks teleurstellingen komen, het argwanend volk zal verwijten, dat hij van het uitblijven der zegeningen de schuld draagt!

Zóó was het in het voorjaar van 1789 in Frankrijk.

En hoe is het nu in onze samenleving?

Ook thans houden bij ons velen zich bezig met het opstellen van „memoriën van klachten en grieven" tegen de ordening der maatschappij. Zij schilderen het liefst met donkere verfen. Zij worden beheerscht door eene gemoedsstemming, welke ik het economisch Pessimisme zou willen noemen. Over hun richting wensch ik tot U te spreken.

De herinnering aan de gebeurtenissen, welke op die

merkwaardige samenkomst der Staten Generaal in Frankrijk gevolgd zijn, wekt nog veler hartstochten. Velen dragen nog steeds aan hetgeen uit die vergadering is voortgekomen een kwaad hart toe. Zij kunnen zich nog niet wel vereenigen met de hoofdlijnen der moderne Staatsinrichting. Getuige de geschiedschrijver Taine, die haar een fraaie kazerne noemt, symmetrisch en sierlijk van uiterlijk, zeer voldoende voor een oppervlakkig nadenken, zeer gemakkelijk voor het enge egoïsme, zeer er op ingericht om de mindere en lage hartstochten der menschelijke natuur in bedwang te houden, maar ook om de edele aandriften van den mensch te doen kwijnen of te bederven. „Sedert 80 jaar leven wij in deze philosophische „kazerne": met deze uitspraak besluit Taine zijn beroemde boekdeelen over den oorsprong van het hedendaagsche Frankrijk. Anderen beweren, dat de kwade geest, welke een eeuw geleden tot omwenteling en opstand aanvuurde, nog voortleeft in allerlei vorm, de geest van overmoedig zelfvertrouwen op eigen inzicht, de geest van verzet tegen de gestelde machten, tegen het historische, tegen den godsdienst, de geest van minachting der rechten eener numerieke minderheid. En naast die allen staat nog een breede schare, welke niet zoozeer naar den zedelijken invloed der groote beweging vraagt, maar die haar economische werking, haar materieele resultaten onderzoekt en daarbij tot zeer pessimistische opvattingen geraakt. Deze mannen stellen de vraag, of eigenlijk de Revolutie ver genoeg is gegaan, en of niet nog eens een Revolutie komen moet om het werk te voltooien, dat toen ten halve werd verricht? Immers, — zoo spreken zij, — de omwenteling geschiedde ten voordeele van den Derden Stand. Maar deze Derde Stand bevatte de meest verschillende elementen, bezitters en armen, ondernemers en loon-

arbeiders, grondeigenaars en pachters. In de revolutiedagen heeft men vele pogingen in het werk gesteld om te komen tot gelijkheid van Rijkdom. Men heeft de rijken vervolgd, onder den naam van „aristocraten". Men heeft goederen verbeurd verklaard. Men heeft van „alle" burgers de broederschap geproclameerd. Maar dat alles heeft tot nagenoeg niets geleid, dan tot verdeeling van de grondeigendommen, welke aan de kerk en den uitgeweken adel behoorden. Die verdeeling heeft eenvoudig een nieuwe reeks grondeigenaren doen ontstaan. Overigens is alles bij het oude gebleven. De Derde stand heeft zich gesplitst in zijn natuurlijke elementen, bezitters en niet bezitters. De eersten zijn zich den Middenstand, de Burgerij gaan noemen. Aan hen is ten slotte de geheele omwenteling ten goede gekomen. Zij zijn in de politieke voorrechten der hoogere standen gaan deelen. En, voor zoover er nu werkelijk voor allen rechtsgelijkheid bestaat, wat hebben de armen en de arbeidersklasse aan deze gelijkheid van Recht? Hebben zij opgehouden arm te zijn? Behoeven zij niet meer te arbeiden in het zweet huns aanschijns? Naar deze voorstelling zou de Revolutie eigenlijk een gebeurtenis geweest zijn van staatkundig belang, niet van maatschappelijk gewicht: voortreffelijk voor de burgerij, die nu ook deel neemt aan het Staatsbestuur en die daarin eene bevrediging vindt harer eerzucht of het middel om eigen belangen door den Staat te doen behartigen: zonder noemenswaarden invloed echter voor de klassen, welke buiten de kabinetten, de parlementen en de raadsvergaderingen staan, en welke zijn blijven voortleven in het oude gareel van rechtsinstellingen en vormen, als daar zijn Familieverband, de bijzondere Eigendom, het Looncontract. Een stormwind was de Revolutie, — ja, maar in spheren ver boven het hoofd der niet-bezitters.

Deze nu hebben, — zoo gaat men voort, — óók hun Revolutie gehad, maar eene van geheel anderen aard. Wat voor hen in deze eeuw eene omkeering der toestanden heeft medegebracht, is de ontdekking der stoomkracht geweest, de toepassingen der natuurwetenschappen op de nijverheid, de verdringing van den handenarbeid door den werktuigelijken. En die Revolutie zou hen veeleer benadeeld hebben, dan bevoordeeld. De opkomst der groote industrie zou een tijdperk geopend hebben van heviger lijden en strijden. De vroegere, innige en bijna kameraadschappelijke verhouding tusschen patroon en arbeider zou hebben plaats gemaakt voor verwijdering en koele berekening van belangen. Nadat men, onder de bewering van de Vrijheid des Arbeids te bevorderen, het Gildenverband had vernietigd, zou men de klasse der arbeiders hebben verzwakt, hun weerstandsvermogen hebben gefnuikt, die klasse hebben opgelost in een onnoemelijk getal individuen, zonder onderling verband en inwendigen samenhang, wier mededinging jegens elkander een oorzaak is van steeds dieper verval, van machteloosheid in den strijd tegen de ondernemers.

Met deze scherpe beschuldiging, liefst geformuleerd in woorden, die er op berekend zijn om de verbeelding te treffen en de gemoederen op te winden, gaat vervolgens het Socialisme, want gij hebt het reeds bemerkt, het is van deze richting, dat ik de memorie van klachten en grieven vermeld, — met deze beschuldiging gaat het Socialisme over tot sombere beschouwingen nopens een duistere, rampzalige toekomst, die in den schoot van het heden verborgen ligt. Steeds wijdere klove tusschen arm en rijk. Hopelooze armoede voor verreweg het talrijkst deel van het menschdom. Het kapitaal zich ophoopende in steeds minder handen.

Het verdient opmerking, dat al deze beschuldigingen in den laatsten tijd eene eigenaardige mededinging hebben gevonden van de zijde eener nieuwe leer, welke met het Oude Socialisme vele trekken gemeen heeft, doch de hoofdstelling van dat Socialisme aanvalt, door den strijd te ontkennen tusschen arbeid en kapitaal. Uit Amerika is, bij monde van zekeren Henry George, een luidklinkende stem tot ons gekomen, die in een omvangrijk betoog, met de praal van schitterende rhetorica en in het deftige kleed van strenge wetenschap, de geheele diagnose der Duitsche en Fransche geestverwanten verwerpt. Hij stelt de kwalen der maatschappij, de werkeloosheid en de handelscrises, op rekening enkel van den Bijzonderen Grondeigendom. George's opvattingen vinden steun in Engeland en Duitschland; en ook in Nederland heeft zijn leer eenigen aanhang gevonden. Een der Duitsche apostelen, de heer Michaël Flürscheim, een vrij aanzienlijk man in de plaats zijner inwoning, heeft in het afgeloopen najaar in een volksvergadering te Amsterdam de nieuwe leer ontwikkeld, [1]) daarbij niet verzuimende om aan zijn toehoorders de eindelooze zegeningen te schetsen van eene ordening, waarin de Staat de eenige grondeigenaar is. Hoe men tot haar geraken moet, is nog niet volkomen duidelijk. Er heerscht daaromtrent bij de apostelen van den profect zeer groote wankeling van overtuiging. Wij kunnen, naar ik meen, onzen hervormers van den grondeigendom er mede geluk wenschen, dat voorshands hunne Staten-Generaal niet bij elkander zullen komen, en dat zij nog ruim tijd hebben om na te denken over den lastbrief, dien zij zullen hebben optestellen.

---

[1]) In eene vergadering van de Vereeniging de Unie. Het uitvoerig verslag van het daar voorgevallene vindt men in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 28 Oct. 1888.

Het is niet mijne bedoeling alle klachten en grieven te onderzoeken, welke ik heb genoemd. Al die theorieën van het Socialisme zijn met groote lichtzinnigheid opgebouwd. De waarnemingen zijn uiterst eenzijdig. Met de scherpe tegenstellingen tusschen schaduw en licht, welke de schrijvers dezer richting voor het juiste beeld der maatschappij willen doen doorgaan, moge op onkundigen indruk worden gemaakt, doch een nauwlettend onderzoek toont spoedig, dat noch in de geschriften van het Duitsche, noch in die van het Amerikaansche Socialisme van werkelijke wetenschap sprake is. Wij hebben op de proefnemingen van 1789 het ontzaglijk voordeel, dat in onzen tijd de luidruchtige theorieën vrij spoedig plegen te worden onderworpen aan een veel scherper kritiek dan destijds mogelijk was. Waren de hoofden destijds vol van de theorieën van Rousseau, in onzen tijd treffen wij bij het Socialisme hetzelfde dweepen aan met „natuurrecht", met de „gelijkheid der menschen", met „volkssouvereiniteit" en dezelfde voorliefde voor maatschappelijke systemen, welke in het brein van eenige schrijvers zijn uitgebroed. Het belangrijke verschil echter is dit, dat wij de ondervinding met hetgeen dat Rationalisme belooft en inderdaad geeft, achter ons hebben. Wij hebben de teleurstellingen vrij nauwkeurig te boek gesteld. Wij weten, dat die teleurstellingen niet alleen een eeuw geleden, maar ook in 1848 zijn ondervonden. De maatschappij toont ons op vele plaatsen en tijden proefnemingen op beperkte schaal met zulke sociale stelsels. En met haar doen wij ons voordeel.

Zijn wij met het Socialisme ten einde aan de grieven en klachten tegen onze maatschappij? Helaas, ik wilde dat het zoo ware. Maar evenals in de voorgaande eeuw de aanzienlijken in hunne salons met al het bestaande geestig wisten te spotten en half ernstig, half sentimenteel,

de paradoxen herhaalden der philosophen, zoo is er ook thans menigeen van hoogeren stand, die in zeer zwartgallige overpeinzingen over onze toestanden behagen schept. Sedert een Minister van Justitie aan de regeeringstafel in ons Parlement eene revolutie aankondigde op het einde dezer eeuw, waarbij de vroegere licht zou worden geteld, heeft het in Nederland aan sombere prophetieën niet ontbroken. De een vergelijkt ons tijdsgewricht bij het bange oogenblik van een dreigend spoorwegongeluk. Sommigen spreken over de sociale toestanden op zoodanige wijze, dat men den indruk verkrijgt alsof eene strafgericht over de bezittende klassen en vooral over onzen burgerstand lang geen onverdienstelijk werk zou zijn. Zelfs zouden de rechters zich niet behoeven te laten stemmen tot zachtmoedigheid wegens eenige verzachtende omstandigheden, waarop de beschuldigde zich zou willen beroepen. De menschlievendheid en milddadigheid onzer natie, bijvoorbeeld, zou niet veel anders zijn dan de goedkoope manier, waarop onze rijkeren het recht koopen om volop voor zich zelve te genieten. Nog anderen schilderen den gruwelijken nood der tijden, met licht te raden bedoeling, af als gevolg van het bewind eener staatkundige tegenpartij. En door een aanhanger dier tegenpartij zelf is niet lang geleden, in het meest gelezen maandschrift van Nederland, onze tijd vergeleken met de periode van verval van het Romeinsche Keizerrijk, en is de overeenkomst „in meer dan één opzicht treffend" genoemd. „Hetzelfde zedelijk verval", — zoo heet het daar, — „de anarchie der sexueele verhoudingen, „de onbeschaamde overdrijving van weelde en wellust, „het gebrek aan veerkracht, de kleine hartstochten der „ontzenuwde mannen en vrouwen, de halve eerlijkheid „en trouw, de apathie, het cynisme en het ongeloof, dat „alles vinden wij toen als nu. Toen ook naast de weelde

„der grooten, de ellende der lagere volksklassen, toen „ook het lustige leven vergezeld door levenszatheid; toen „ook als een naderend onweer het gemor en de onte-„vredenheid der slaven”. Ja, strikt genomen zou het in onzen tijd nog veel erger gesteld zijn. Toen ten minste was het Romeinsche Rijk omringd door de stammen der krachtige barbaren, en op deze onverdorven zonen der natuur rustte de hoop voor de toekomst van het menschelijk geslacht. Thans echter zou ieder volk tot in de kern van zijn bestaan door de besmetting zijn aangetast, en zou ons vertwijfeld oog te vergeefs moeten zoeken naar de jonge natiën, van welke de wedergeboorte der maatschappij moet uitgaan!

Maar laten wij dergelijke beschouwingen niet verder volgen. Dezelfde schrijver meent, dat zucht tot overdrijving, schromelijke overdrijving een der kenmerkende teekenen van onzen tijd is. Ik zou het zeer ongelukkig vinden, indien zijne opmerking algemeen geldig ware. Want er zou uit volgen, dat wij allen, gelijk wij hier zijn, onvatbaar waren tot juiste waarneming, buiten staat om een billijk oordeel te vellen, buiten staat ook om de toekomst te gemoet te gaan in het bewustzijn van onze krachten en onze verplichtingen. Er zou uit volgen, dat wij beheerscht werden door vreesaanjaging, door schrikbeelden, door sensatieberichten. Ik weiger te gelooven, dat onze overtuigingen nopens Staat en Maatschappij aan den leiband moeten loopen van scheve voorstellingen en paradoxen. Men heeft terecht onze eeuw „de historische eeuw” genoemd. Nooit is in den loop der wereldgeschiedenis de belangstelling in al wat de historie van de maatschappij en van de natuur betreft, levendiger geweest. Nooit gaf men zich zoo nauwkeurig rekenschap van hetgeen geweest is en hetgeen bestaat. De kunst om de

maatschappij te leiden, althans om de voorwaarden van haar bestaan te doorgronden, is niet meer het uitsluitend eigendom van eenige weinigen. Welk recht heeft men dan thans om te meenen, dat onze tijd — nog evenals honderd jaar geleden, — geslingerd moet worden tusschen hemelhooge verwachtingen en pijnlijke teleurstellingen, en dat wij ons steeds zouden moeten bevinden buiten evenwicht, in overspanning, onder den invloed van zinsbedrog?

Op den bodem van vele dier materialistisch gekleurde grieven tegen de maatschappij ligt eene miskennig van de zedelijke voorwaarden, zonder welke geen maatschappelijk leven bloeien kan. Geringe waardeering vooral der individueele Vrijheid. Ten koste van eeuwenlangen strijd is die Vrijheid in het staatsrecht en in het burgerlijk recht erkend. De vrijheid van beroep en woonplaats, de rechtsgelijkheid, de bescherming van ieder in persoon en goed genieten wij bijna zonder hare aanwezigheid op te merken, zóozeer zijn wij aan haar gewoon geraakt. Ja, veel dieper nog dan in de rechtsinstellingen heeft zij erkenning gevonden. Zij is in al onze ethische opvattingen doorgedrongen en heeft in onze zeden en gebruiken den diepsten wortel geschoten. Het is een kenmerk geworden van beschaving en van edelen zin, dat iemand de vrijheid, de persoonlijke waarde zijner medemenschen, en vooral die van zijn ondergeschikten eerbiedigt, des noods met kracht beschermt.

En hoe onwaardeerbaar zijn niet hare zegeningen! Het bewustzijn van vrijheid wekt het bewustzijn van zedelijke kracht. Wie zich vrij gevoelt, gevoelt verantwoordelijkheid voor eigen daden. Hij werkt voor zich en de zijnen niet enkel met het doel om in de oogenblikkelijke eischen des levens te voorzien, maar ook om in de toe-

komst de gevaren en rampen, die daar dreigen, te weerstaan. De arbeid is hem geen slavernij geen onderdrukking, doch een plicht, die blijmoedig wordt aanvaard. De kans om hooger te stijgen prikkelt hem tot inspanning van krachten, en strooit bloemen der hoop op het pad der dagelijksche moeite en zorg. Het bewustzijn van vrijheid staalt heel zijn persoon in den strijd des levens, vormt zijn karakter, verheft zijn waardigheid, doet hem eer stellen in de vervulling zijner plichten, eer in den arbeid, die hem tot zegen is.

Ondanks dit alles wordt door velen de diepe beteekenis der Vrijheid miskend. Korten tijd geleden konden wij van een onzer edelste geleerden te Amsterdam in eene volksvergadering de stelling hooren, dat het „akelig koel" „is te dwepen met eene vrijheid, die voor de meesten „immers een ware bespotting is, nu zij aan den wedstrijd „moeten deelnemen met kansen, die geen kansen zijn." Zonder twijfel is dweperij af te keuren. Helderheid van hoofd is een eerste eisch. Maar, waarom de Vrijheid een „bespotting" genoemd? Wat is er van dien wedstrijd, „waaraan de meesten moeten deelnemen met kansen, die „geen kansen zijn?" In onze maatschappij is van de persoonlijke vrijheid de Mededinging onafscheidelijk. De Arbeid is allerwege verdeeld. In iederen groep beijvert men zich om, in verhouding tot zijn inspanning en zijn uitgaven, zooveel mogelijk nieuwen rijkdom voort te brengen. Men woekert met den tijd; spant zich in; legt zich toe op technische verbeteringen van het voortbrengsel; op uitvindingen, die besparing geven op de kosten der voortbrenging, of die arbeid doen vrijkomen, welke weder elders kan worden aangewend. De Mededinging is, ondanks al hare schaduwzijden, de voorwaarde van den groei der maatschappij, de voorwaarde van kunst en wetenschap.

Men kan haar opheffen door de vrijheid te vernietigen, doch men verwerft stilstand, achteruitgang en dood. Heeft nu in dien wedstrijd slechts eene kleine minderheid kans van slagen? Alles komt hierop aan wat men onder het welslagen van den arbeid verstaat. Wat is het doel van den arbeid der maatschappij tegenover de ongunst der natuur, de karigheid harer vrije gaven, de moeite om den rijkdom in vereischte hoeveelheid haar te ontworstelen, de groote verscheidenheid der behoeften der talrijke millioenen? Mij dunkt, als redelijk doel kan men stellen, een eerlijk bestaan zonder bepaalde armoede met menige genieting van de vrucht van welvaart en beschaving. Welnu, dit doel kan door verreweg de meerderheid onzer medemenschen worden bereikt. Op welken grond beweert men, dat al die millioenen geen kans van slagen hebben in den strijd des levens? Indien men meent, dat alleen zij kunnen gezegd worden te slagen die tot rijkdom komen, tot macht en tot invloed, — waarom houdt men dan aan allen zulk een overdreven ideaal voor oogen, en waarom noemt men, wijl dat ideaal een hersenschim is, voor hen de Vrijheid eene bespotting? Is er geen verschil meer, ook voor de loonarbeiders, tusschen een samenleving, waar Slavernij en waar Vrijheid bestaat? Is „rijk zijn" het éenige dat begeerlijk is? Het antwoord op deze vraag is ons met verpletterende duidelijkheid gegeven door den erfgenaam der 17 Oostenrijksche Kroonlanden, die ten onder ging omdat hij zedelijk niet vrij was, van hartstocht de slaaf. Neen, het is niet goed, niet nuttig de Vrijheid in minachting te brengen; het is miskenning van de zedelijke beteekenis der historie.

Dikwijls is de vrees uitgesproken, dat met de straks geprezen Vrijheid de maatschappij zich moet oplossen in

een aantal individuen, die ieder voor zich enkel hun eigen belang najagen. Zulk een toestand zou afkeuring verdienen. Ons gemoed kan het niet als een ideaal beschouwen, wanneer het egoïsme het leidend beginsel der samenleving ware, slechts nu en dan, bij al te scherp gebrek van den natuurgenoot, door medelijden getemperd. De machtige organisatie van den Staat zou tot iets meer kunnen dienen dan om er voor te waken, dat ieder, in zijn eigen kring van belangen en werk, ongestoord en veilig zijn taak verrichtèn kan. Welnu, dat de lof der Vrijheid tot een dergelijke enge opvatting van den Staat en tot de praktische huldiging van het egoïsme moet voeren, kan ik niet toegeven. Het mag geen oogenblik worden ontkend, dat, vooral ten gevolge van den druk der mededinging, de gezondheid, de zedelijkheid, de beschaving der latere klassen voortdurend aan ernstige gevaren bloot staan. Deze gevaren te bestrijden is de taak van ieder weldenkende. Waarom zou, indien eens op goede gronden kon worden aangetoond, dat de Staat aan die bestrijding een werkzaam aandeel nemen kan, zijne hulp moeten worden versmaad? Het komt hier aan op de nauwkeurige vergelijking tusschen de voordeelen en de nadeelen, welke de staatstusschenkomst belooft of vreezen doet. Met algemeenheden nopens de heilzaamheid van het particulier initiatief kan men op dit gebied niet volstaan. Ook niet met abstracte theorieën nopens de grenzen van het Staatsgezag. Op menig terrein, vooral op dat van volkgezondheid en op dat der fabrieksnijverheid, is Staatstusschenkomst doelmatig gebleken. Al wat voor de lagere klassen het sparen gemakkelijk maakt en wat haar beschermt tegen de slagen van ongeluk, ziekte en ouderdom, kan op velerlei wijzen door den Staat worden aangemoedigd en bevorderd. Dit optreden van

den Staat is geen Socialisme in den ongunstigen zin, waarin dat woord gewoonlijk wordt gebezigd. Het kan den arbeider met zijn gezin steunen, ontwikkelen, vatbaar maken voor hooger graad van beschaving en welstand. Het Socialisme daarentegen heeft dit eigenaardige, dat het den mensch verzwakt, vernedert en tot een werktuig verlaagt. Nooit is er een gezond en praktisch begrip van Vrijheid verkondigd, dat elk voorgaan, elke opwekking, elken dwang van den Staat heeft uitgesloten.

Er is een tijd geweest, waarin velen een te absoluut begrip van vrijheid voorstonden. Toen de stormen der fransche revolutie hadden uitgewoed, was voor de volken van Europa de tijd aangebroken om de nieuwe denkbeelden in hun eigenlijke beteekenis en dieperen zin in toepassing te brengen. Hun weldadige kracht kwam eerst toen aan het licht. Er werd gestreden tegen Overheidsvoogdij. Het beschermend stelsel werd aangevallen. Een hevige strijd moest worden gevoerd tegen allen, die bij de beschermde handelsbelangen baat vonden, of die wantrouwen koesterden in de levenwekkende kracht van het particulier initiatief. Bij dien zoo noodzakelijken strijd tegen de bemoeizucht van den alwetenden Staat zijn vele schrijvers te ver gegaan. Een treffend voorbeeld vinden wij in den geestigen franschman Frédéric Bastiat.

Het was in het jaar 1848 in Frankrijk. Daar viel nog op allerlei gebied de strijd tegen overheidsbemoeiing te voeren. De natie moest nog in menig opzicht tot zelfvertrouwen in eigen veerkracht worden aangevuurd. Doch ziet, daar breekt in de maand Februari eene krachtige socialistische beweging zich baan. Deze beweging bedreigt ernstig de pas ontluikende vrijheid. Den strijd tusschen Arbeid en Kapitaal vooropstellende, eischt zij dat de Staat in dien strijd tusschen beide kome. Frédéric Bastiat grijpt

naar de pen. Hij verkondigt de stelling, dat in eene maatschappij, welke bijzonderen eigendom handhaaft, en aan ieder de zorg voor zijn eigen belangen toevertrouwt, op den duur geen strijd van belangen aanwezig is, en dat dààr alles zich ten slotte in eene harmonische eenheid oplost. Onvermoeid vervolgt hij zijn tegenstanders. Doch,— niet geoefend in eene school van rustige studie, — overschrijdt hij spoedig alle grenzen. Zijn stellingen worden overdrijvingen. Voor het relatieve, het veelzijdige der maatschappelijke inzettingen verliest hij alle gevoel. Overal ziet hij in zijne verbeelding het Socialisme. Zelfs de studie der oude talen bestrijdt hij, omdat het Latijn socialisten kweekt. Ook het Romeinsche Recht bestrijdt hij, omdat het socialisten kweekt. De Romeinen waren immers een „volk van roovers en van slaven" [1]). Het Romeinsche Recht bovendien, zoo heeft hij gehoord, — want hij erkent, dat hij zelf niet in de rechten heeft gestudeerd [2]), — het Romeinsche Recht mist een goede „definitie" van den eigendom [3]). Hoe kan dan ooit een rechtsgeleerde voor de instelling van den Eigendom opkomen? Alle wetgeving eigenlijk is, in zijn oogen, Socialisme. „Het maatschappelijk lichaam," — roept hij uit [4]), — „is „een verzameling van natuurwetten. Wie een kunstmatige „maatschappij wil vormen en naar eigen inzicht de fami-

---

[1]) F. Bastiat, Baccalauréat et Socialisme. — „un peuple de brigands et „d'esclaves."

[2]) Propriété et Loi, p. 5: „Où puisons-nous . . . . la notion du droit? „Dans les livres latins, dans le droit romain. Je n'ai pas fait mon droit; „mais il me suffit de savoir que c'est là la source de nos théories pour „affirmer qu'elles sont fausses."

[3]) Baccalauréat et Socialisme: „Pour ce qui est de la propriété, je défie „qu'on en trouve dans toute l'antiquité une définition passable." p. 176.

[4]) Baccalauréat et Socialisme. p. 178 (Mélanges d'économie politique. Bruxelles 1851).

„lie, den eigendom, het recht, de menschheid wil kneden.
„is Socialist. Hij put zijn ingevingen uit de Oudheid. Hij
„volgt de methode van Lycurgus en Plato. In één woord,
„stellig en zeker, hij heeft Grieksch en Latijn geleerd".

Zoo polemiseert Frédéric Bastiat. Het was geen gelukkige tijd voor den bloei der economische wetenschap, die periode, waarvan het jaar 1848 het midden is. De wetenschap werd gebezigd als wapen in politiek debat. Economisten, die in menig opzicht ver beneden hun voorganstonden, poogden economische waarheden te verspreiden in een nieuwen vorm, die dikwijls den gezonden kern bijna onkenbaar maakte. Bovendien matigden zij, ver buiten de grenzen hunner wetenschap, over vraagstukken van staatsrecht en wijsbegeerte zich een oordeel aan zóo oppervlakkig, dat zij bij ernstige mannen al spoedig groot wantrouwen ontmoetten. De praktijk heeft zich dan ook aan hun opvattingen weinig gelegen laten liggen. De mannen, die in Europa een overwegenden invloed op de wetgeving hebben uitgeoefend, zijn veel minder doctrinair geweest dan de economisten die ik hier bedoel. Ik mag ook niet verzwijgen, dat terstond van velerlei kanten, ook in het eigen kamp der beoefenaars der Staathuishoudkunde, tegen de opvattingen Frédéric Bastiat omtrent Recht en Staat is gewaarschuwd. Deze kritiek, aanvankelijk door het gedruisch van den partijstrijd overstemd, is eerst later meer gewaardeerd.

Terwijl men aan de economisten een oppervlakkig Optimisme verwijt, legt men, vreemd genoeg, tegelijkertijd aan hunne wetenschap eene hopelooze levensbeschouwing ten laste. De socialisten hebben zich van die levensbeschouwing meester gemaakt en prediken haar als agitatiemiddel onder de lagere volksklasse in naam van . . .

David Ricardo, een der merkwaardigste schrijvers op economisch gebied, een Londensch koopman en lid van het begin dezer eeuw. De socialistische schrijvers, die anders aan de wetenschap hoegenaamd geen gezag plegen toe te kennen, hebben het gezag van Ricardo buitensporig op den voorgrond geplaatst. Hun leer, dat de waarde der voortbrengselen enkel afhangt van den aangewenden arbeid, beweren zij bij Ricardo te hebben aangetroffen, en fluks zijn zij gereed met de slotsom, dat mitsdien de arbeiders uitsluitend recht hebben op den rijkdom, en dat kapitaalinterest en grondrente slechts vormen zijn van uitzuiging en roof. Bij Ricardo ook beweren zij de stelling te hebben gevonden, dat het arbeidsloon nooit hooger kan zijn dan noodzakelijk is voor het levensonderhoud. Het misverstand, waarop dit alles rust, is, voor zoover het niet opzettelijk wordt gepleegd, te wijten aan de eigenaardige methode, waarvan Ricardo zich heeft bediend, en wel aan het ondoordachte gebruik dier methode door Ricardo en zijne navolgers. Laten wij zien waarin die methode bestaat.

De studie der maatschappelijke verschijnselen wordt in belangrijke mate belemmerd door de onmogelijkheid om proefnemingen te doen. Een natuuronderzoeker pleegt, bij een experiment in zijn laboratorium door zijne werktuigen en toestellen alle storende invloeden buiten te sluiten, en zoo komt hij bij de waarneming van een verschijnsel tot de stellige wetenschap van de oorzaak, aan welke het is toeteschrijven. Op economisch gebied nu zijn de verschijnselen nagenoeg alle van samengestelden aard. De stijging van den prijs eens handelsartikels, bijvoorbeeld, kan het gevolg zijn van verminderd aanbod of van vermeerderde vraag, of van daling der waarde des gelds. Om de werking van iedere kracht op zich zelve optesporen is de economist gedwongen tot eene intellectueele analyse. Hij on-

derstelt de werking van slechts éene kracht en denkt zich een oogenblik alle andere krachten weg. Hij moet abstraheeren. Hij moet eene methode van hypothesen volgen. Die methode vervangt het experiment. Zij ontleent haar recht van bestaan aan de omstandigheid, dat zij onmisbaar is. Ja, zij wordt door ieder, die over economische vraagstukken handelt, stilzwijgend toegepast. Wanneer men, — om voor de tweede maal een voorbeeld te noemen, — over den loop der prijzen spreekt, gaat men gewoonlijk uit van de onderstelling, dat de waarde van het geld zelf onveranderd blijft.

Aan die methode echter is een gevaar verbonden. Naarmate wij met meer samengestelde verschijnselen te doen hebben. verliezen wij meer het recht om bepaalde voorspellingen te doen. Dat in het economisch verkeer onzer samenleving zekere feiten zullen plaats grijpen, kunnen wij nooit bewijzen, zoolang de aard en de kracht der storende invloeden niet voldoende in rekening gebracht zijn. Wij zijn dus gedwongen tot groote omzichtigheid.

Het valt te betreuren, dat Ricardo deze omzichtigheid dikwijls uit het oog verloren heeft. Waar hij over het verband schrijft tusschen arbeidsloon, grondrente en kapitaalrente stapelt hij hypothese op hypothese. Hij schrijft: [1]) „De natuurlijke prijs van den arbeid is het „levensonderhoud van den arbeider", maar zulks doet hij in de hypothese, dat, zoodra het loon hooger is, de arbeiders hun getal vermenigvuldigen, en wel tot zoodanig getal vermeerderen, dat wegens het meerder aanbod van handen het loon tot het oude peil terugzinkt. Dat

---

[1]) The works of David Ricardo, ed. Mc. Culloch, Londen, 1852, bl. 50: „The natural price of labour is that price which is necessary to enable the labourers, one with another, to subsist and perpetuate their race, „without either increase or diminution."

die vermenigvuldiging niet behoeft plaats te grijpen en niet altijd plaats heeft, weet Ricardo opperbest. Hij zou het zelfs zeer ongelukkig vinden indien het zoo ware [1]). Maar hij onderstelt gemakshalve, dat het wèl gebeurt: thans ontmoet hij een tweede vraag. Waarin bestaat het noodzakelijk levensonderhoud? In de werkelijkheid rekent men daartoe de eischen van woning, kleeding, voeding, brandstof, onderwijs enz. Ricardo evenwel gaat min of meer uitdrukkelijk van de hypothese uit, dat alleen de voeding in aanmerking behoeft te komen, en voorts dat die voeding alleen bestaat in brood [2]). En zoo komt hij tot de stelling, dat het arbeidsloon op en neder gaat met de graanprijzen. Deze buitensporige stelling wordt al spoedig bij hem eene absolute waarheid [3]).

Hoe weinig zulks met de werkelijkheid strookt, bewijst het feit, dat in de laatste jaren in Westersch Europa de graanprijzen lager zijn dan in eene eeuw het geval is geweest, en dat daarentegen, volgens een aantal onderzoekingen, sedert 1850 de arbeidsloonen tusschen 40 en 60 pCt. zijn gestegen, en misschien wel het dubbele bedragen van de gebruikelijke loonen in de voorgaande eeuw.

Evenals Ricardo nopens den stand van het arbeidsloon met de feiten in strijd geraakt, zoo ook ten opzichte van een ander belangrijk verschijnsel: den Rentestand. De ka-

[1]) Works of Ricardo, bl. 54: „The friends of humanity cannot but wish „that in all countries the labouring classes should have a taste for com- „forts and enjoyments, and that they should be stimulated by all legal „means in their exertions to procure them. There cannot be a better security „against a superabundant population."

[2]) Ricardo's works, bl. 475 „Corn being one of the chief articles on „which the wages of labour are expended, its value to a great degree „regulates wages."

[3]) Ricardo's works, bl. 60: „if, as is absolutely certain, wages should „rise with the rise of corn . ."

pitaalrente hangt af van de productiviteit des kapitaals in alle takken van handel en bedrijf. Ricardo evenwel begint met de onderstelling, dat alleen het kapitaal, dat voor den landbouw gebezigd wordt, behoeft in aanmerking te komen [1]). Vervolgens roept hij de zooeven gemelde stelling te hulp, dat het arbeidsloon stijgt met den prijs van het graan. Daarbij voegt hij nog de stelling, dat de grondrente eveneens met den prijs van het graan stijgt. En nu komt hij tot de berekening, dat, bij hooge loonen en hooge pachten, er weinig voor den kapitalist in het landbouwbedrijf moet overblijven. De slotsom van dit alles is, dat hooge pachten en lage kapitaalrente steeds samengaan [2]). Dit is onveranderlijk het geval, zegt hij [3]). De rentestand kan nooit rijzen dan ten gevolge van goedkoop voedsel, schrijft hij elders [4]). Ik beroep mij hiertegenover al weder op de feiten. Een der merkwaardigste verschijnselen van onzen tijd is de daling van den rentestand, een daling, welke o. a. in de conversie van vele leeningen openbaart. Gaat zulks nu samen met hooge graanprijzen en hooge pachten? Van algemeene bekendheid is het, dat in onzen tijd de pacht der landerijen, evenals de prijs van het graan, aanzienlijk gedaald is.

---

[1]) Ricardo's works, bl. 372 en bl. 380 (Essay on the influence of a low price of corn on the profits of stock).

[2]) t. a. p. bl. 379 „General profits on capital can only be raised by a „fall in the exchangeable value of food."

[3]) t. a. p. bl. 378: „High rents and low profits, for they invariably „accompany each other."

[4]) t. a. p. bl. 380: „the increase of the general rate of profits, which, „according to my opinion, can never take place but in consequence of „cheap food."

t. a. p. bl. 381: „Profits then depend on the price, or rather on the „value of food. Every thing which gives facility to the production of „food . . . will raise the rate of the profits."

Neen, mijne hoorders, gij zult met mij overtuigd zijn, dat dergelijke hypothetische methode slechts op hoogst bescheiden schaal, en dan nog met de meeste omzichtigheid, moet worden aangewend. Om in het ingewikkeld maatschappelijk verkeer het verband tusschen loon, pacht en interest te verklaren is meer noodig, dan dat men door hypothesen zich op kunstige wijs de verschijnselen eenvoudig voorstelle. Met elken stap verder in de redeneering groeit de kracht der storende invloeden, welke gemakshalve zijn weggedacht. En in dezelfde verhouding neemt met elken stap verder de kans af, dat men aan de werkelijkheid getrouw is gebleven. Ricardo heeft dit dikwijls voorbijgezien. Naarmate hij zich verder van het uitgangspunt verwijdert, verliest hij zijne onderstellingen meer uit het oog, en wordt zijn taal beslister. Zijn werk is een monument van de kunst van het abstracte denken, doch tevens, waar hij zich aan voorspellingen waagt, een bewijs, dat zoodanig denken alléen geen rijpe vruchten draagt.

Is het misbruik van abstractiën bij Ricardo eene fout geweest, waarin hij in den loop zijner betoogen verviel; bij het economisch Pessimisme is dat misbruik eene fout, welke het van den aanvang af pleegt te begaan. Bij de schrijvers, die hun pessimisme door economische gronden trachten te staven, vindt men de meest verregaande abstractiën terstond als vaststaande waarheden gepredikt. De Amerikaan Henry George begint zijn wérk met de stelling, dat aan den zeer grooten vooruitgang in de kunst om Rijkdom voorttebrengen de lagere klassen geen enkele vermeerdering van welvaart te danken hebben. Ja, hij gaat verder en beweert, [1]) „dat de stoffelijke vooruitgang

[1]) H. George, Vooruitgang en Armoede, bl. 7.

„op nog zwaardere verdrukking dier klasse uitloopt. De „nieuwe krachten mogen op zich zelf een opbeurend karakter dragen, zij werken nogthans niet, gelijk men zoo „lang heeft gehoopt en geloofd, van beneden naar boven „in het maatschappelijk gebouw, maar treffen dit op een „punt, dat tusschen top en grondslag ligt. Het is alsof „een reusachtige wigge in de maatschappij werd gedreven, „niet aan haar bodem, maar door haar midden. Zij, die „boven het punt van scheiding zich bevinden, worden opgeheven, maar die er onder zijn, worden ineengeperst „en verpletterd." Ziedaar de beeldspraak van George. En hoe tracht hij de feiten te bewijzen? Enkel door theoretische redeneeringen. En die redeneeringen sluiten hypothesen in van groot gewicht, zonder dat hij hierop de aandacht vestigt. Voorop plaatst hij de stelling, dat het geheele product verdeeld wordt tusschen grondeigenaar, arbeider en kapitalist. Daarna de bewering, dat de grondeigenaar gaandeweg meer ontvangt. De twee laatste deelgerechtigden zullen dus telkens minder ontvangen. Ziedaar zijn slotsom. Van historische onderzoekingen geen spoor. Het geheele sociale vraagstuk wordt tot een eenvoudige bewerking van rekenkunst herleid. En zelfs in deze bewerking is iets zeer belangrijks over het hoofd gezien. Niet alleen is de stelling, dat de grondeigenaar gaandeweg meer ontvangt, eene hypothese. Maar volkomen is uit het oog verloren, dat de totaalsom, die gedeeld moet worden, steeds grooter wordt, dank zij den vooruitgang in de kunst der voortbrenging. Al neemt men aan, dat de grondeigenaars meer ontvangen, toch zou zulks zeer wel kunnen gepaard gaan met het feit, dat ook de andere deelgenooten meer verkrijgen dan voorheen. Kennelijk heeft het theoretisch bewijs hier een gewichtige fout gemaakt. Het geruchtmakende Ameri-

kaansche boek heeft verzuimd den eersten eisch te vervullen, wilde het door zijn rekenmethode geraken tot iets, dat naar een bewijs zweemt: den eisch namelijk, dat vooraf behoorlijk wordt vastgesteld, in welke verhouding de termen der vergelijking worden gewijzigd.

Zou een historisch onderzoek de stelling van George hebben bevestigd? Ik geloof het niet. Indien men spreekt van den welstand der lagere klassen, dat is, der loonarbeiders met hun gezinnen, houde men in het oog, dat deze welstand van een aantal omstandigheden afhangt.

In de eerste plaats komt het geldelijk bedrag in aanmerking dat als loon genoten wordt. Hoe betrekkelijk onvolledig ook de gegevens zijn, welke wij op het gebied van loonstatistiek bezitten, het staat vast, dat dit bedrag in den loop dezer eeuw zeer gestegen is. Ten tweede komt de vraag in aanmerking of de levensbenoodigdheden duurder, dan wel goedkooper zijn geworden. Het antwoord is over 't geheel gunstig voor den arbeider. De kleeding, de brandstof, het licht zijn in prijs gedaald. De statistiek nopens de volksvoedingsmiddelen wijst een regelmatige en belangrijke uitbreiding der comsumtie per hoofd aan. Enkele dier voedingsmiddelen zijn in prijs gestegen, doch de prijs der belangrijkste is gedaald. De gelegenheid, om eene woning te verkrijgen, die meer voldoet aan de eischen van hygiëne en reinheid, is vermeerderd. Ook het meubilair, en al wat verder tot de inrichting eener huishouding behoort, is over 't geheel niet duurder. In een eenvoudige werkmanswoning treft men thans vele voorwerpen aan, die vroeger of in 't geheel niet of slechts voor de meer gegoeden werden vervaardigd. De vooruitgang der nijverheid heeft hen gebracht binnen het bereik der personen, welke George „de laagste klasse” noemt.

Een ander merk van volkswelvaart, de openbare gezondheidstoestand, toont gunstigen loop. De gemiddelde levensduur wordt langer. Nog onlangs brachten de bladen het bericht, dat in de laatste tien jaren in Engeland, — het land van industrialisme en groot grondbezit, — de sterfte geringer is geweest, dan in elk vroeger decennium. De groote epidemieën, die verschrikkingen der vroegere eeuwen, welke heel het samenstel des verkeers ontwrichtten, zijn zoo goed als verdwenen. De vooruitgang der medische wetenschap en de helpende hand des geneesheers dringen door in de nederige woning van den arme. En hier denken wij weder aan onzen edelen doode: dankend denken wij aan Donders.

Heeft de arbeider thans minder vrijen tijd dan vroeger? Vordert zijn arbeid eene inspanning, die langduriger is of meer uitput? In het algemeen kunnen deze vragen niet bevestigend worden beantwoord. Doch dit is wèl zeker: de vrije tijd, die beschikbaar is, kan, bij ernstigen wil, op betere wijze worden genoten.

Ruimer gelegenheid tot soliede geldbelegging moedigt den arbeider aan om door besparingen de kwade kansen der fortuin te bestrijden.

Het onderwijs, met al de voordeelen daarvan voor de karaktervorming, is meer onder zijn bereik. Wie zich krachtig inspant en door het geluk wordt begunstigd, kan hooger stijgen op den maatschappelijken ladder. In den kleinen burgerstand zijn de mannen talloos, die zelf of wier ouders tot de laagste klasse hebben behoord. In de associatie bezitten de werklieden een middel, een zeer krachtig middel om zich tegen misbruiken van werkgevers te verdedigen en hun belangen te doen gelden.

Ziedaar een aantal punten genoemd, waaromtrent men eene vergelijking met vroegere toestanden behoort te maken

om een gegrond oordeel nopens den welstand der lagere klassen te kunnen vellen. Een onderzoek over elk punt eischt een omvangrijke studie. Ieder die het onpartijdig heeft ingesteld, is tot de slotsom gekomen, dat de levensstandaard dier klassen in den loop onzer eeuw aanzienlijk gestegen is; en er bestaat schijn noch schaduw van grond om aantenemen, dat deze heuglijke vooruitgang weder door achteruitgang zal worden opgevolgd. In den loop onzer industrieele ontwikkeling zijn omstandigheden waartenemen, die, meer nog dan alle rechtstreeksche pogingen, de meer gelijke verdeeling van den rijkdom bevorderen, en de welvaart der volksklassen verhoogen. Dank zij de verbetering der communicatiemiddelen verliezen de monopoliën, welke voortvloeien uit de natuurlijke gesteldheid of de ligging van den grond, aanzienlijk in beteekenis. Een steeds meer gelijkmatige voortbrenging der levensbenoodigdheden ligt in het verschiet, bijgevolg minder slingering der prijzen en gelijkmatiger voorziening in de behoefte. Aan het vaste kapitaal der maatschappij, — hare werktuigen, fabrieken, mijnen, schepen, spoorwegen, — valt meer en meer een zeer eigenaardige taak te beurt: de tempering van de schokken in het verkeer, welke men handelscrises noemt. Wanneer wegens overproductie in sommige takken van bedrijf de voortbrenging moet worden ingekrompen, verbiedt dat vaste kapitaal eene volkomen staking van den arbeid, daar het anders renteloos zou blijven en alle waarde zou verliezen. Het dwingt met den arbeid voorttegaan, al zij het ook op beperkter schaal. De afwisseling tusschen goede en slechte tijden biedt alzoo zachter overgangen aan, minder scherpe verschillen; en zulks komt in de eerste plaats der arbeidsbevolking ten goede. Deze vindt in het vaste kapitaal een onwaardeerbaren steun tegen werkeloosheid en gebrek.

Het vraagstuk, dat men de sociale kwestie noemt, staat, naar mijne meening, lang niet zoo hopeloos, als onze pessimisten het doen voorkomen. Integendeel, de toekomst doet ons veel goeds hopen. Men mag aannemen, dat de pogingen van den Staat, van de kerkgenootschappen, van de bijzondere vereenigingen en de enkele personen om op de verschillende elementen der volkswelvaart heilzamen invloed uit te oefenen, niet onvruchtbaar zullen blijven. Men heeft krachtige en breede middenklassen te vormen, en wel door de onderste lagen der maatschappij geleidelijk een hoogeren rang te doen innemen. Onder haar zullen altijd weder nieuwe lagen zich vormen, personen, die leven op den uitersten rand van armoede. Maar het is niet noodzakelijk dat deze personen steeds de talrijkste klasse zullen zijn.

Daarbij zij volmondig erkend, dat het sociale vraagstuk tweezijdig is. Het is niet alleen de vraag, hoe men door tal van maatregelen, ieder op zich zelf van bescheiden omvang en kracht, langzamerhand in het beeld, dat de maatschappij vertoont, eene verandering brengen kan. Het is óók de vraag, welke gezindheid een ieder behoort te bezielen, wanneer hij den welstand van zich en de zijnen vergelijkt met die van anderen. Het sociale vraagstuk is ook een ethisch vraagstuk, een vraag van gemoedsstemming. Niets verdient meer bestrijding dan het Pessimisme. Het is onwaar in zijn voorstellingen, en het werkt nadeelig. Het ontzenuwt en verzwakt. Tegenover de poging van ieder weldenkende om in eigen kring een steen bij te brengen aan den grooten bouw der beschaving, aan die pyramide der maatschappij, welke, meer dan de bouwwerken van Egyptenland, tot de komende geslachten spreken zal van de inspanning eener eeuwenlange ontwikkeling, daartegenover staat de pessimist afkeerig. Hij

wenscht een tooverpaleis uit den grond verrezen te zien, en al het andere keurt hij af. Hij valt van het eene uiterste in het andere: hersenschimmige wenschen, en matelooze angst voor hetgeen de naaste toekomst brengen zal. Moedeloosheid bij het zien der middelen, die ter beschikking staan, en toch de eisch, dat de wereld hervormd worde! Het goede, dat klein is, versmaad omdat het niet past in de groote denkbeelden en schrikbeelden, waaraan zijne phantasie zich heeft gewend. Tegenover hem past eene kalme gemoedsstemming. Dat wij in onzen tijd zooveel van de sociale kwestie hooren spreken is ook het gevolg van den vrij plotselingen sprong, dien in onze eeuw de volkswelvaart heeft gemaakt, een voortgang, die eene overspanning heeft medegebracht in de verwachtingen en de eischen. Deze overspanning wordt gesteund door het wegvallen in onze meer democratische samenleving van de slagboomen, welke vroeger de maatschappelijke standen gescheiden hielden. Voorts wordt zij gesteund, door dat men aan den technischen vooruitgang der nijverheid te hooge beteekenis voor de productie van nieuwen rijkdom pleegt toe te kennen. Welnu, tegenover het gevolg dier overspanning, het gevoel van teleurstelling en ontevredenheid, worde geplaatst de stemming van berusting, van kalmen moed: het bewustzijn, dat onze generatie slechts een schakel vormt in den grooten keten der menschengeslachten, dat onze tijd, volgens de ijzeren wet der organische ontwikkeling, slechts een schrede is van het lagere tot het hoogere. De gebeurtenissen van honderd jaren geleden hebben geleerd, wat de gevolgen zijn van pogingen om dergelijke ontwikkeling geweld aan te doen. En niet alleen in haar geheel is de maatschappij gedwongen den loop eener vaste historische lijn te volgen: ook in haar onderdeelen is, in tal van draden, die lijn

zichtbaar. Een ieder treedt door de geboorte in een zeker verband van klasse of kring. Hij kan opklimmen, maar ook hij kan nederdalen. Zich daar te handhaven kan reeds een moeielijke taak zijn. Wie na een leven van inspanning en overleg aan zijne kinderen den welstand nalaat, dien hij zelf van zijne ouders verwierf, heeft niet te vergeefs geleefd. Maar dit is zeker: wie langs de trappen der ordening het hoogere bereiken wil, moet beginnen met zich aan die ordening te onderwerpen. Die berusting behoeft geen fatalisme te zijn, geen vaarwel zeggen aan de genietigen dezer wereld, geen moedeloosheid. Matiging onzer begeerten kan gepaard gaan met stagen strijd voor het betere. Dankbare erkenning van het goede, dat reeds bestaat, behoeft het oor niet te doen sluiten voor de nooden, die roepen om leniging. Verzoend met het onvolmaakte der samenleving, willen wij het lijden verzachten. Al is de weg moeielijk, het bewustzijn, dat wij reeds veel hebben overwonnen, geeft ons blijden moed, en zonder wankelen volharden wij.

VERSLAG

VAN DE

LOTGEVALLEN DER UNIVERSITEIT TE UTRECHT

in het Studiejaar 1888/89,

UITGEBRACHT

den 17den September 1889,

DOOR

Mr. J. Baron d'AULNIS DE BOUROUILL,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

Dr. J. A. C. OUDEMANS.

MIJNE HEEREN CURATOREN, PROFESSOREN, LECTOREN, DOCTOREN, STUDENTEN, EN GIJ ALLEN, DIE DEZE PLECHTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID OPLUISTERT,

Zeer Geëerde Toehoorders!

De duitsche dichter en geleerde Felix Dahn eindigt eene verzameling zijner Balladen en Liederen met een dichterlijken brief aan Jozef Victor von Scheffel ter eere van de vacantiën aan de Hoogescholen. Ook voor ons zijn, na de maanden onzer colleges en praktische oefeningen en examina, de woorden uit het leven gegrepen, waarmede hij zijn brief heeft aangevangen:

„Nu is 't Vacantie", — woord, vol blijden zin,
Verademend spreekt men 't uit: en daaruit stroomt
Verfrissching ons, als morgenkoelte tegen.
. . . .
't Beroep der onderwijzers heeft dit vóór,
Dat ons, bij 't grijzen van het haar, het woord Vacantie
Nog even lieflijk toeklinkt als den knapen
In hunnen jongenstijd: dat heuch'lijk woord
Doet ons het hart met lichtre slagen kloppen,
En breeder wordt de borst bij vrijen adem."

Is het U gegaan als mij, waarde toehoorders, dan zijn wij allen dankbaar voor de heerlijke rust, welke wij mochten genieten in den fraaien zomertijd en staan wij gereed

den arbeid te hervatten vol goeden moed en verfrischt van geest. Welkom, heet ik u allen, nu wij na zoo lange scheiding weder in deze zaal ons hebben vereenigd. En, hoewel ik gereed sta het bewind, dat ik een jaar lang voeren mocht, aan een ander over te dragen, heb ik nog het recht u een Voorwaarts toe te mogen roepen bij de intrede in de nieuwe studiebaan. Van dat recht maak ik gaarne gebruik. Voorwaarts dan, — na dit tijdperk van reizen naar het zonnige zeestrand of naar de frissche bergen; voorwaarts, — na dit tijdperk van luidruchtige congressen of van kalm, maar daarom niet minder gewaardeerd genot in eigen huisgezin!

Een mijner ambtgenooten, Dr. Wichmann, keerde juist in den aanvang dezer vacantie terug van een lange reis in de tropische gewesten en mocht in zijn geboorteland eenige weken doorbrengen met vrouw en kind, ver van de moeiten en gevaren, waarmede hij op eenige woeste eilanden van onzen Oost-Indischen Archipel te worstelen heeft gehad. Hem vóór allen welkom! Mogen zijne onderzoekingen en nasporingen aldaar rijke vruchten dragen voor de wetenschap. Misschien heeft hij reeds in deze vacantie hetgeen hij op gindsche reis ontdekte en opgroef, gerangschikt en geordend. Mogelijk is hem reeds over het geheimzinnige der levenlooze gesteenten het gewenschte licht opgegaan. Zoo dikwerf is een tijdperk van stil nadenken voor de oplossing van vraagstukken de welkome hulp. Felix Dahn heeft het reeds geschilderd, dat groote goed der vacantie:

„Ja, menig diep probleem, waarvan vergeefs
In 't drukke stadsgewoel en bij den haast der zaken
't Vermoeide hoofd den sleutel zocht,
Valt nu van zelf, als rijpe vrucht geplukt,

Ontsloten, in den schoot des denkenden,
In schaduw van het hooge, donkere geboomte
Of aan het strand der zee, bij 't fluisteren der golven.
De uitgeruste geest daalt neêr naar eigen bodem
En haalt zijn eêlste schat stil uit de diepte op."

Niet allen onzer echter hebben hun ontspanning gezocht in de stilte der vrije natuur. Menigeen wierp zich midden in het gewoel der schitterende Seinestad. Hij bewonderde daar wat de groote fransche natie in een korte spanne tijds op de open vlakte van het Champ de Mars tot stand gebracht heeft. Hij verlustigde zich en veredelde zijnen geest in de aanschouwing van de voortbrengselen der moderne beschaving, welke daar door Nijverheid en Handel, door Wetenschap en Kunst, onder de leiding van een onvergelijkelijk goeden smaak, waren bijeengebracht in een reeks van gebouwen, onderling wedijverende in schoonheid en omvang. Uit alle oorden der wereld waren daar bezoekers saamgestroomd, en niemand onder hen voorzeker weigerde te erkennen dat in dit grootsche schouwspel de fransche natie het bewijs heeft gegeven van onverdoofde geestkracht en van treffende eensgezindheid om, met terzijdestelling van staatkundige verdeeldheid, samen te werken tot verhooging van den roem des vaderlands. Onder al de merkwaardige samenkomsten, die in dezen zomer te Parijs gehouden zijn, vermeld ik met ingenomenheid die, welke op den 5[en] Augustus plaats had. Het gold de inwijding van het nieuwe gebouw der Sorbonne, een meesterstuk van architectuur, ter vervanging van het oude gebouw, hetwelk de cardinaal de Richelieu in 1629 had gegrondvest. Eenige mijner ambtgenooten zijn bij die inwijding tegenwoordig geweest. Ook een aantal studenten der Utrechtsche Universiteit,

waaronder de Rector en de Ab-actis van het Studentencorps, hebben aan de vereerende uitnoodiging der Parijsche studenten gehoor gegeven en de plechtige opening van het gebouw bijgewoond. Zij hebben eenige dagen lang de gulste bewijzen van vriendschap en gastvrijheid ondervonden, en de overtuiging ontvangen, dat het jonge Frankrijk aanspraak maakt en recht heeft op den eerbied en de toegenegenheid van allen, wien beschaving en ernstige beoefening van wetenschap ter harte gaan. Wij wenschen het Hooger Onderwijs in Frankrijk geluk met de nieuwe woning voor de drie faculteiten, die der theologie, der letteren en der natuurwetenschappen, welke in de zalen der Sorbonne van oudsher waren gehuisvest. Wij zien in den grooten toevloed van de vele mannen van wetenschap, die van allerlei natiën deze plechtigheid hebben bijgewoond, het teeken dat Frankrijks Universiteit hare kracht niet zoekt in isolement, doch haar eigen glans tracht te verhoogen door ook het licht te ontvangen, dat bij andere natiën blinkt.

Maar laat ik eindigen met het verhaal van al, wat ons in de afgeloopen vacantie weêrvaren is. Gij zoudt mij misschien gaan verwijten dat ik met dat verhaal te kort schiet in de vervulling van mijn plicht, daar ik immers dit spreekgestoelte heb beklommen om een verslag uit te brengen van de lotgevallen der Utrechtsche Universiteit in het afgeloopen Studiejaar. Ik zou mij dan wel is waar kunnen verdedigen met de stelling, dat ook de vacantiën tot de belangrijke feiten van het Universitaire leven behooren, doch liever zal ik, bij de mogelijkheid van genoemd verwijt, mij terstond voor overwonnen verklaren, en volmondig geef ik toe, dat plichtverzuim voor een Rector Magnificus, ook al verkeert hij in zijn laatste oogenblikken, een zwaar misdrijf is.

Onder de Lotgevallen der Universiteit, waarmee de Rector in zijn ambt het nauwst in aanraking komt en waaraan hij het grootste deel van zijn werkkring besteedt, behoort zonder twijfel de Inschrijving van de namen der Studenten in het Album Studiosorum. Met aandacht pleegt hij in de maanden September, October en November vooral van de *nieuwe* studenten de inschrijving na te gaan, al worden ook de oude namen met vreugde weder begroet. Immers van het getal dier nieuwe namen hangt op den duur de bloei af der Hoogeschool. Die inschrijving zou ik durven noemen het hoofdfeit van den geheelen cursus. Ik zal u dan ook terstond het statistisch resultaat van deze mijne werkzaamheid mededeelen.

Er werden in den afgeloopen cursus ingeschreven voor de eerste maal:

in de faculteit der Godgeleerdheid 40 studenten, waaronder 13 Duitschers en Hongaren en 3 Kapenaars;

in die der Rechtsgeleerdheid 22 studenten;

in die der Geneeskunde 44;

in die der Wis- en Natuurkunde 14;

en die der Letteren en Wijsbegeerte 4. — hetgeen een geheel maakt van 124 nieuwe inschrijvingen. Voegt men bij deze de namen van hen, die reeds in vroegere jaren op de lijst werden gebracht, dan blijkt, dat in het geheel waren ingeschreven 564 studenten, waaronder 6 dames, 4 voor pharmacie en 2 voor tandheelkunde. Verreweg de meerderheid van hen, namelijk 528, hebben zich aangegeven voor volledig onderwijs bij de eene of andere Faculteit. Slechts 36 ingeschrevenen hebben in hunne bevoegdheid tot het genieten van het onderwijs zich beperkt tot het volgen van één of twee lessen, en hiervan komen elf voor in de Faculteit der Geneeskunde en 23 in die der Wis- en Natuurkunde.

Vergelijkt men deze cijfers met die van de voorgaande jaren, dan zal men opmerken, dat het getal ingeschreven studenten regelmatig stijgt. Bedroeg toch het getal van hen, die tot volledig onderwijs gerechtigd waren, van de jaren 1881 tot 1885 geregeld ongeveer 400, dat getal klimt in het jaar 1885/86 tot 422, in 1886/87 tot 444, in 1887/88 tot 497 en in 1888/89 tot 528. Mochten wij deze cijfers willen voorstellen in eene graphische statistiek, dan zouden wij sedert 1885 eene regelmatig klimmende lijn hebben te teekenen.

Een belangrijke vraag echter is deze, of die meerdere toevloed der studenten zich gelijkmatig over alle faculteiten verdeelt?

Het antwoord is, dat het aanzienlijkste deel der toeneming valt waar te nemen in de Faculteit der Geneeskunde.

Waren immers in den cursus 1882/83 voor de Geneeskunde ingeschreven 171 studenten, dat getal klimt in den volgenden cursus tot 186, in den daaropvolgenden tot 198, enzoovoort, steeds hooger tot in dezen cursus het cijfer van 267 bereikt is, bijna 100 studenten meer dan vóór zeven jaren.

De Faculteit der Godgeleerdheid telde in den cursus 1882/83 nog 143 ingeschrevenen; doch in het volgende jaar slechts 113; daarna 122, 129, 126, 114, om thans te sluiten met 120.

Bij de juridische faculteit waren in 1882/83 49 studenten ingeschreven; daarna 51, 42, 39, 41, 62, en thans 59.

De Faculteit der Wis- en Natuurkunde bezat in 1882/83 een getal van 28 ingeschrevenen; in het volgende jaar 32; daarna 33, toen 40 en 49, 47, en thans 61.

De Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte had 10 ingeschrevenen in den cursus 1882/83; daarna 17; vervolgens 15, 17, 18, 22, en thans 21.

Hieruit blijkt, dat sedert het jaar 1882 het getal inschrijvingen alleen bij de theologische faculteit een weinig is achteruitgegaan. Bij de juridische heeft dat getal, na een aanzienlijke daling in 1883, thans zich meer dan hersteld. Bij die voor Wis- en Natuurkunde is het verdubbeld. En voor de Letteren is er eenige toeneming.

Vergelijkt men voor de verschillende faculteiten de getallen van hen, die bij den Rector Magnificus ingeschreven zijn, met de cijfers, die omtrent de Utrechtsche studenten in hun Almanak worden opgegeven, dan is over het geheel zeer weinig afwijking op te merken, behoudens eene belangrijke uitzondering, welke gemaakt moet worden voor de juridische faculteit. In den loop dezes jaars toch waren bij mij voor volledig onderwijs in de Rechten ingeschreven 59, terwijl volgens den Studentenalmanak het getal der studenten in de Rechten 103 bedraagt. Dit belangrijk verschil heeft zich trouwens ook in vroegere jaren in meer of mindere mate voorgedaan, en heeft altijd rijk stof tot klachten opgeleverd. Men zou evenwel te ver gaan indien men meende, dat derhalve in den afgeloopen cursus niet minder dan 44 studenten in de Rechten aan deze Universiteit zich de bevoegdheid tot het volgen van onderwijs met voorbedachten rade hebben onthouden, hoewel zij strikt genomen de Academische lessen hadden behooren te volgen. Immers onder die 44 studenten zijn er eenige niet-gepromoveerden, die feitelijk hebben opgehouden studenten te zijn doch nog steeds in den Almanak voorkomen. Vervolgens zijn er verscheidene onder, die na hun doctoraal examen te hebben afgelegd hun academisch proefschrift in bewerking hebben genomen en van wie derhalve het volgen van de colleges niet meer kan worden verwacht. Ook zijn er eenigen, die wegens familieomstandigheden of om redenen van gezondheid

voortdurend elders wonen zonder evenwel het voornemen te hebben opgegeven om den academischen graad te verwerven. Nadat wij deze omstandigheden in aanmerking hadden genomen, bleek het ons dat van de 44 niet-ingeschrevenen ongeveer een 30 tal wel degelijk in de termen viel om het onderwijs te volgen. Een betrekkelijk groot getal, voorzeker. De redenen, waarom dit verschijnsel zich bijzonderlijk bij studenten in de rechten voordoet, liggen voor de hand. De lessen zelve geven geen aanleiding tot persoonlijke aanraking der hoogleeraren met hun auditorium in de collegekamer; — geen testimonium dwingt tot de inschrijving; — daar het onderwijs niet van demonstratieven aard kan zijn, ontstaat allicht de meening dat de studie te huis uit handboeken voor het mondeling onderwijs voldoende kan in de plaats treden. Het laatste acht ik een dwaling. De gebrekkige wijze, waarop menig examinandus bij de examina en bij de promotie zich in de rechtstaal uitdrukt, bewijst maar al te dikwijls dat hij die taal weinig heeft hooren spreken en zich in haar ideeënwereld weinig te huis gevoelt. Met te meer klem wijs ik op dit feit, omdat het aan de juridische faculteit uit de lijst van de niet-ingeschrevenen dit jaar duidelijk gebleken is, dat voor sommigen althans financieele overwegingen onmogelijk de reden hebben kunnen zijn, waarom zij, hoewel nog pas in het tweede jaar van hun verblijf aan de Hoogeschool, nalieten zich voor de inschrijving aan te melden. Die nalatigheid schijnt in sommige studiejaren veeleer eene gewoonte geworden te zijn, tot welker vorming een min gelukkige wettelijke regeling van de belangen van den fiscus slechts de eerste aanleiding geweest is.

Van de kweekelingen onzer Alma Mater wend ik mij tot hen, aan wier zorgen zij zelve is toevertrouwd.

Aan den Voorzitter van het College van Curatoren, Mr. E. H. 's Jacob, werd op zijn verzoek door Z. M. den Koning bij Besluit van 7 Februari 1889 eervol ontslag verleend met dankbetuiging voor de vele gewichtige diensten, welke Zijne Hoogedelgestrenge in die betrekking bewezen had. Deze slag kwam niet onverwacht. Immers reeds tijdens het bewind van mijn voorganger in het Rectoraat was onze beminde en geëerde President Curator afgetreden als Commissaris des Konings in de Provincie onzer inwoning, en dit aftreden zou, naar wij allen vreesden, worden gevolgd door het nederleggen van den Voorzittershamer in het College van Curatoren. Die vrees dan is bewaarheid. Ware Zijne Hoogedelgestrenge hier tegenwoordig, hoe gaarne zou ik namens Senaat en Studenten en ook namens u, Heeren Curatoren, hem openlijk hebben toegesproken om hem onzen warmen dank te betuigen voor hetgeen hij voor onze Universiteit geweest is. Sedert 1883 lid van het College der Curatoren, was Zijne Hoogedelgestrenge in Januari 1885 met het invloedrijke ambt van Voorzitter bekleed. Vele gewichtige besluiten der Regeering werden door zijn bestuur uitgelokt, en daartoe reken ik vooral de benoeming van twee hoogleeraren in de Rechtsgeleerde Faculteit, twee in die der Godgeleerdheid, twee in die der Geneeskunde, en éene in die der Wis- en Natuurkunde. Indien iets ons heeft kunnen troosten over zijn vertrek, dan is zulks het gerucht geweest, hetwelk later meer en meer heuchelijke bevestiging vond, dat de kwaal, die hem tot afscheid had genoopt, onder den zegenrijken invloed der genoten rust tot staan is gekomen, ja nagenoeg geweken is.

Bij hetzelfde Koninklijk Besluit echter, waarbij ons een President-Curator werd ontroofd, trad een nieuwe op. Mr. H. Roijaards van Scherpenzeel, die sedert De-

cember 1876 zitting had in het College van Curatoren, werd tot het Voorzitterschap geroepen, en de opengevallen plaats werd ingenomen door Mr. W. J. M. Bosch van Oud-Amelisweerd. Met algemeene instemming werden deze benoemingen begroet. Zoo werd opnieuw de band versterkt, welke het geslacht Roijaards met onze Universiteit vereenigt. Een volle eeuw geleden, op 12 Juni 1788, benoemde de Utrechtsche Vroedschap tot Hoogleeraar in de Theologie aan hare Academie den wegens zijn geleerdheid alom vermaarden Haagschen predikant Herman Roijaards, die eerst in 1823 wegens het bereiken van den 70 jarigen leeftijd zijn ambt neêrlegde. Doch ook voor zijn geslacht bleek het dat iedere avondzon een nieuwen dageraad spelt. Want in datzelfde jaar 1823 trad aan de Utrechtsche Hoogeschool zijn voortreffelijke zoon Herman Johan op als buitengewoon hoogleeraar in dezelfde Faculteit, waarin de vader 35 jaren lang werkzaam was geweest. Tot 1854 bleef deze tweede Roijaards aan onze Universiteit verbonden. En thans mogen wij diens oudsten zoon begroeten, ditmaal als ons aller Hoofd, als den leider van het hooggewaardeerd college der aanzienlijke mannen, wien de landsregeering de bijzondere zorg voor onze Instelling in handen heeft gelegd. Moge die Instelling, Edelgrootachtbare Heer President-Curator, onder uw krachtig bestuur een tijdperk van verhoogden bloei beleven, en moge gij in uw gewichtig ambt ruimschoots voldoening vinden voor de lasten, welke het op u laadt.

En ook tot U zij een kort woord door mij gesproken, Edelgrootachtbare Heer Mr. Bosch van Oud-Amelisweerd. Bij de ingezetenen dezer gemeente en dezer provincie waart gij reeds vele jaren bekend wegens uwe toewijding aan de openbare zaak. Is het dan wonder,

dat het onze instemming vond toen ook de belangen der wetenschap aan uw verlicht oordeel werden opgedragen? De gelukwenschen van den Senaat met uwe benoeming tot Curator heb ik reeds vroeger, vergezeld door den Secretaris des Senaats, u gebracht. Daarbij voege ik nu nog in het openbaar de verzekering, dat wij ons met gerustheid onder uwe hoede plaatsen, wetende dat gij van ouds, ook als leerling onzer Universiteit, voor haar warme liefde hebt gekoesterd.

Van de eervolle benoemingen gewagende, die u, Mijne Heeren Curatoren, te beurt gevallen zijn, mag ik niet met stilzwijgen voorbijgaan, dat bij Koninklijk Besluit van 30 October 1888, Staatsblad n°. 157, onze Curator Jhr. Mr. J. Roëll benoemd werd tot lid van den Raad van Voogdij, geroepen om hare Majesteit onze geëerbiedigde Koningin ter zijde te staan in de voogdij over hare Koninklijke Hoogheid Prinses Wilhelmina der Nederlanden voor het geval van minderjarigheid bij hare komst tot den troon. Hoezeer vreesden wij in den loop dezes jaars, dat de slag, waarin deze benoeming moest voorzien, inderdaad vallen zou! Heel Nederland wachtte in de maanden Februari en Maart elken dag in angstige spanning de tijdingen van het Loo omtrent den toestand van den geliefden Oranjevorst, die door eene zware ziekte aangegrepen ternederlag. Zal dan, — zoo vroeg men, — het ons niet worden geschonken om op 12 Mei het feest te vieren van het 40-jarig Koningschap van Willem den Derde? Doch de beden voor het herstel des Vorsten werden verhoord. En het gelukkig Nederland juichte in de bloeiende Meimaand dankbaar den grijzen Koning toe, onder wiens scepter het 40 jaren lang vrede en welvaart genoten had. Hij, de oudste van Europa's regeerende vorsten, mocht behouden blijven voor gade, kind en volk.

Hij blijve nog jaren lang onze Koning uit het doorluchtige huis van Oranje-Nassau, en, legt hij eindelijk het hoofd neder, laat het dan zijn dat wij zijne dochter als meerderjarige Koningin der Nederlanden te huldigen hebben.

Vermeldde een jaar geleden mijn ambtsvoorganger dat voor de opengevallen plaatsen van de hoogleeraren Donders, Buys Ballot, Doedes en Koster in den Academischen Senaat reeds door Koninklijke benoemingen was voorzien, onze eerste bijeenkomsten in den nieuwen cursus werden gehouden tot het aanhooren der redevoeringen, met welke de vier nieuwbenoemden hun ambt aanvaardden.

Dr. V. A. Julius opende op 21 September de rij met eene belangrijke rede over Wetten en Hypothesen op het gebied der Natuurkunde. Op 24 September werd onze aandacht geboeid door Dr. C. H. H. Spronck, die eene rede uitsprak over de Onsterfelijkheid in de levende Natuur; en den volgenden dag werd ons op welsprekende wijze door Dr. H. G. Kleyn de Verhouding geschetst van de Christelijke Archaeologie tot de Geschiedenis van het Christendom. Met groote ingenomenheid eindelijk hoorden wij op den 28sten September den uit Dorpat tot ons gekomen hoogleeraar Dr. Emil Rosenberg eene rede uitspreken. welke tot onderwerp had eene Vergelijkende Beoordeeling der onderscheidene richtingen in de Ontleedkunde van den Mensch.

Zoo waren dan de ledige plaatsen weder gevuld; en terwijl de heengegane Nestoren beloofden, hoezeer ook buiten den kring van den Senaat, werkzaam te blijven voor de wetenschap, geëerd en bemind door hun talrijke vrienden, scheen het ons alsof met de komst der nieuwe hoogleeraren de rijen der priesters in Minerva's tempel enkel waren uitgebreid en versterkt. Met welk een opge-

wektheid namen de leden van den Senaat deel aan het maal, hetwelk op 13 November hun door de nieuwe ambtgenooten werd aangeboden! De aanwezigheid aan den disch van de oud-hoogleeraren Van der Lith, Beets, Doedes en Buys Ballot; van een aantal studenten, den vertegenwoordiger van den Senatus Veteranorum en de Praesides van verschillende faculteiten in het Studentencorps; — de rijke stroom, waarin de gulste gastvrijheid de kostelijke gaven van de herfstmaanden als uit een horen des overvloeds ons deed toevloeien; -- dat alles lokte tot een samenzijn waarvan de aangename herinnering ons tot de levendigste dankbaarheid stemt. Ik had het benijdenswaardige voorrecht namens den Senaat onzen gastheeren mijn gelukwenschen aan te bieden met hun blijde inkomst in den Academischen kring, en hiermede werd een reeks ontsloten van feestelijke toespraken, waarin de oude en de nieuwe ambtgenooten, de studenten en de professoren een edelen wedstrijd voerden om te toonen, welke gevoelens van innigen dank voor het verledene en welke schoone verwachtingen voor de toekomst der Universiteit allen bezielden.

Op die samenkomst, waar zooveel geest schitterde, zooveel vriendschap zich openbaarde, zooveel opgewektheid zich uitte op den meest ongedwongen toon, kwam voor mij een kort bericht, — een vrij los gerucht nog, — voorbijgaande als een lichte wolk in een landschap van louter zonneschijn, — één oogenblik de feestvreugde verduisteren. Het gerucht verspreidde zich dat ons aller vriend, de oud-hoogleeraar Donders, in Engeland, waar hij tijdelijk vertoefde, den eersten aanval van een ernstig lijden te verduren had.

Helaas, hoe spoedig werd dat gerucht bewaarheid, en hoe dreigend ontwikkelde zich na de terugkomst van

onzen voortreffelijken vriend de noodlottige kwaal! Hoe werd meer en meer onze hoop op herstel verflauwd! Het tijdperk van rust en vrijheid, hetwelk hij zoo kort te voren was ingetreden en dat hij zoo gaarne, in het genot van een nieuw huiselijk leven, aan de wetenschap had willen wijden, dat tijdperk, hetwelk zich aanvankelijk deed aanzien als een schoone nazomer van een welbesteed leven, bleek spoedig eene herfst, ja de doodsche winter te zijn. Gij herinnert u, mijne Hoorders, den 24sten Maart, toen de tijding tot ons kwam dat Donders niet meer was. De spoedig daarop volgende dag, waarop wij de Stichting onzer Hoogeschool plegen te herdenken, kon toen voor ons geen feestdag meer zijn. Het rouwfloers, dat uitgespreid lag over het stoffelijk overschot des grooten mans, bedekte als 't ware ook onze zielen. Niettemin besloot de Senaat de vereerende, aan mij verstrekte opdracht tot het houden eener rede niet terug te nemen. En toen op den 26sten Maart in deze zelfde zaal onder de treurtoonen der plechtigste orgelmuziek een aanzienlijke schare samenvloeide, toen gaf de weemoedige stemming waarin wij allen verkeerden, aan dien herinneringsdag een hoogere wijding en nog meer dan anders diep gevoelde beteekenis.

Twee dagen later, den 28sten Maart, bewoog zich een talrijke menigte naar het stille, landelijke kerkhof der gemeente Zuijlen. Onder lauwerbladen en bloemen bedolven, werd de kist grafwaarts gedragen, waarin Franciscus Cornelis Donders rustte. Een vorst der Wetenschap was hij, doch wat aan de groeve gesproken werd, zoowel als wat menigeen van de onafzienbare schare dankend aan de omstanders toefluisterde, bewees dat Donders nog meer geweest was, een man, die met zijn Wetenschap de lijdende menschheid had gediend. Zijne beeltenis siert thans de wanden onzer Senaatskamer.

Voortbrengsel van de kunstvaardige hand zijner weduwe en tevens haar geschenk, stemt die afbeelding ons te meer tot weemoed, nu reeds zóó spoedig na het heerlijke ambtsfeest, dat Donders op 28 Mei des vorigen jaars had gevierd, zóó spoedig nadat de schenkster zelve met hem in den echt verbonden was, deze de treurige taak te vervullen had om dàt herinneringsteeken toe te vertrouwen aan de hoede van den kring, waarin de overledene zijn levenstaak had volbracht. Een waardige plaats neemt het in te midden der achtbare rij van mannen, die van de wanden dier zaal als 't ware op ons nêerblikken. Zijn beeld zal spreken tot het verre nageslacht. Doch meer nog zijn wetenschap, het gewrocht van zijn onvergelijkelijken geest. Wat ik in de Senaatskamer tot u, mijne ambtgenooten zeide, over Donders sprekend, herhaal ik hier:

Het spoor van zijn vertoef op aarde,
Kan in den nacht des Tijds niet ondergaan.

Nog een ander treffend verlies brachten ons de wintermaanden. Na een langdurige ziekte overleed op 22 Januari 1889 de algemeen beminde Directeur der Universiteitsbibliotheek Dr. P. A. Tiele. Sedert Maart 1879 bekleedde deze uitnemende bibliograaf die betrekking. Aan de groote verwachtingen, welke destijds van hem werden gekoesterd ten behoeve van onze boekerij, heeft hij ten volle beantwoord. Bij eene grondige en veelomvattende geleerdheid, vooral op het gebied van de Geschiedenis onzer Vaderlands en onzer Koloniën, voegde Tiele onuitputtelijke welwillendheid voor de velen, die bij hem voor lichting en raad zochten. Wat onze Bibliotheek aan hem verschuldigd is, bewijst vooral de door hem bewerkte Catalogus van de zich daar bevindende hand

schriften. Zijn treffelijke verdiensten vonden erkenning bij den Senaat ook door een eerbewijs, dat deze hem bij het feest van het 250-jarig bestaan der Universiteit toekende: *honoris causa* werd hij benoemd tot doctor in de Nederlandsche Letterkunde. Helaas, dat zijne zwakke gezondheid hem niet veroorloofde alles tot stand te brengen wat zijn noeste vlijt verlangde. Een belangrijk deel van de taak, die hij zich voorstelde te verrichten, bleef onafgewerkt. Bij het graf werd namens den Senaat den overledene, in diepgevoelde bewoordingen, de laatste eer bewezen door mijn ambtgenoot Dr. J. Cramer, die als assessor de welwillendheid had mijne plaats te bekleeden. Ik breng dezen hier mijnen dank voor de wijze, waarop hij de taak heeft vervuld, welke ik zelf, door ongesteldheid verhinderd, noode aan hem moest overlaten.

De reden, waarom niet de oudste assessor, Mr. C. W. Opzoomer, in mijne plaats kon optreden, mag in dit Verslag niet onvermeld blijven. Hij is jaren lang zóózeer een der Senaatsleden geweest, naar wiens oordeel wij ons vertrouwend richtten, dat, nu een rampspoedige ziekte hem tot werkeloosheid veroordeeld heeft, een treurige leegte door ons wordt gevoeld. Reeds in den zomer van 1888 vernamen wij dat zijn sterk gestel ondermijnd scheen. Beterschap wenschten wij hem vurig toe. Doch de eens zoo mild vlietende bron van diepe kennis en uitgebreide wetenschap, werd niet meer ontsloten. In het onderwijs der Logica moest worden voorzien. Gelukkig verklaarde Dr. Lamers zich bereid om gedurende het verdere verloop van den cursus de lessen in dat gewichtige vak op zich te nemen. Het Koninklijk Besluit van 5 Januari 1889 droeg hem die moeielijke taak op. Maar de rust, welke Mr. Opzoomer genoot, bracht dezen geen

genezing aan. De slag, welke hem trof door den dood van zijn boezemvriend Donders, deed een aanvankelijk gunstigen loop weder verkeeren in smartelijken achteruitgang van krachten. Op het oogenblik vertoeft onze groote meester in het buitenland. O, mochten wij hem zien terugkomen, hersteld, en als van ouds krachtig, opgewekt, vol vuur!

Ook de leerlingen der Universiteit zagen in hun midden den rampspoed treffen. Op den 17 Februari dezes jaars overleed Charles Victor Robert Verhaegh en op den 3den Maart Willem Wanting, beide studenten in de Geneeskunde. Op den 12en Juni overleed de student in de Godgeleerdheid Krijn Kooy, en kort daarna, den 3en Augustus, bezweek Herman Jacob Pijnacker Hordijk, die als candidaat voor den Heiligen Dienst, op het punt stond deze Universiteit te verlaten om den predikstoel te beklimmen, waarvoor hij alrêe het beroep ontvangen had. Met droefheid staren de achtergebleven betrekkingen en vrienden deze jongelingen na, die in de lente des levens werden weggerukt en op wie zoovele schoone verwachtingen waren gebouwd.

Van de eervolle onderscheidingen, welke in dit jaar aan de leden van den Senaat te beurt vielen, vermeld ik in de eerste plaats dat op den 12en Mei, bij het herdenken van het 40-jarig Koningschap van onzen geëerbiedigden Vorst, het Dezen behaagd heeft onzen waarden ambtgenoot Halbertsma te benoemen tot Ridder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw. Met deze hooge onderscheiding wenschen wij hem van harte geluk.

Het behaagde der Regeering voorts onzen ambtgenoot Molengraaff te benoemen tot haren vertegenwoordiger op het tweede Internationale Congres van Handels- en

Zeerecht, dat van 30 September tot 6 October te Brussel gehouden werd. Vervolgens viel een gelijke eer te beurt aan Dr. P. de Jong, die met andere geleerden onzes vaderlands afgevaardigd werd tot het bijwonen van het 8ste Internationale Congres van Orientalisten te Stockholm.

Met bijzondere ingenomenheid maak ik verder melding van den gunstigen uitslag, waarmeê de assistent der physica alhier, Dr. W. H. Julius een antwoord heeft ingezonden op de prijsvraag, welke te Berlijn door het *Verein zur Beförderung des Gewerbfleisses in Preussen* werd uitgeschreven over Straling van verbrandende gassen. De vereeniging besloot, hoewel vele antwoorden waren ingekomen, dat van onzen land- en stadgenoot met de gouden medaille te bekroonen.

Als opvolger van Dr. Tiele in het bestuur onzer bibliotheek, werd aangewezen de Heer J. F. van Someren, assistent aan de Universiteits-bibliotheek te Amsterdam, en aan den verdienstelijken Custos onzer boekerij, den Heer P. J. D. van Dokkum, werd de titel verleend van Conservator.

Het personeel onzer assistenten onderging vermeerdering. De Heeren:

J. L. Dobbekerke,
J. Rebel,
Dr. J. C. J. C. Smits,
Dr. J. H. Wakker

werden in den loop van het studiejaar op hun verzoek eervol ontslagen, doch daarentegen werden benoemd tot assistenten:

bij de oogheelkunde de Heer W. F. Wagtho,
bij de gynaecologie de Heer J. H. Duyvis,
bij de anatomie Dr. K. F. Wenckebach,

bij de pathologie de Heer D. van Arkel,
bij de scheikunde de Heer L. E. O. de Visser,
bij de natuurlijke historie de Heer J. C. Koningsberger,
bij de medische kliniek de Heer M. Schinkel.

Deze laatste echter, die door zijn voortreffelijken aanleg veel van zich had doen hopen, zag zich door ziekte genoodzaakt, tot leedwezen van hoogleeraar en studenten, rust te nemen en ten slotte ontslag aan te vragen. De Heer W. Koster verplichtte hem, de studenten en onzen ambtgenoot Talma, door op uitnemende wijze de betrekking van den Heer Schinkel waar te nemen.

Als privaatdocent werd toegelaten Dr. M. Snellen, directeur der Afdeeling Waarnemingen te Land van het Koninklijk Meteorologisch Instituut, tot het geven van onderwijs in Meteorologie en Aardmagnetisme. Een gelijke titel werd verleend aan Dr. G. C. J. Vosmaer tot het geven van onderwijs in de Zoölogie.

Onzen bijzonderen dank brengen wij aan Dr. G. Lorié, die als privaatdocent zich welwillend belastte met de lessen van Prof. Wichmann.

Met den ingang van 1 Juli j.l. werd aan den hoogbejaarden verdienstelijken ammanuensis J. J. van Dreeven, op diens verzoek eervol ontslag verleend. Hij werd opgevolgd door den Heer M. P. Filbri.

Onze wetenschappelijke inrichtingen en verzamelingen verkeeren over het geheel, dank zij de goede zorgen der Regeering en vooral die van H.H. Curatoren met hun hooggeschatten Secretaris, in goeden staat.

Het getal bezoeken en dat der uitgeleende boekwerken aan de Universiteitsbibliotheek overtrof in het afgeloopen studiejaar aanmerkelijk dat van vorige jaren. De verzameling handschriften werd aanzienlijk verrijkt. Onze stad-

genoot Mr. J. A. Grothe deed haar de belangrijke gift van 19 Handschriften, meerendeels betrekking hebbende op den geleerden Arnoldus Buchelius, zijne werken en briefwisseling. Voorts schonk haar de Nederlandsche Regeering 18 Handschriften, afkomstig uit de beroemde boekerij van den Heer Phillips te Cheltenham, en door hun inhoud aanvullende wat de bibliotheek bij vroegere gelegenheden reeds verworven had.

Het physiologisch laboratorium verheugt zich in de beginnende uitvoering der zoo dringend gewenschte uitbreiding der lokalen. Door den aanbouw van een nieuwe collegekamer, eene werkkamer en een kelder zal naar het oordeel der belanghebbende hoogleeraren in een gedeelte der meest dringende behoeften zijn voorzien. Een ander niet minder belangrijk gedeelte blijft aan de zorg der hooge Regeering dringend aanbevolen. Moge de vervulling dier wenschen in een volgend verslag kunnen worden vermeld. De belangstelling van den Stichter van het Laboratorium, onzen Donders, heeft zich ook na zijn overlijden op de meest sprekende wijze geopenbaard in eenige testamentaire bepalingen, waardoor het laboratorium in het bezit is gekomen van een kostbaar gedeelte der bibliotheek des erflaters, vergezeld van eene verzameling van portretten van beroemde physiologen, meest door deze zelve aan den overledene ten geschenke aangeboden. Aan beide belangrijke, door de daaraan verbonden herinneringen dubbel kostbare giften, zal een eereplaats in het laboratorium worden aangewezen.

Het laboratorium van onzen ambtgenoot Dibbits op de Hoogt verkeert tot ons leedwezen nog steeds in een allertreurigsten toestand. Het is te klein. Meermalen

gingen in dit jaar studenten, die de colleges wilden hooren, onverrichter zake weder heen, daar de collegekamer overvuld was. In de collegekamer ontbreekt voldoend daglicht. De hooge ouderdom van het gebouw brengt bovendien bijzondere gebreken mede: door lekkage werd menigmaal een aanzienlijke schade aan instrumenten en andere benoodigdheden toegebracht. Naar wij vernemen, worden door onze Curatoren pogingen in het werk gesteld om in een ander gedeelte dezer gemeente, waarschijnlijk in het Sterrenbosch, de bouw van een geheel nieuw scheikundig laboratorium tot-stand te brengen. Hoe dankbaar zullen wij zijn, indien hunne bemoeiingen met gunstig gevolg worden bekroond; en indien dan tevens aldaar een inrichting wordt gebouwd ten dienste van het Onderwijs des hoogleeraars in Gezondheidsleer, Gezondheidspolitie en Gerechtelijke geneeskunde. Sedert 1877 toch ziet deze nog steeds uit naar localen, die hem in staat stellen zijn onderwijs aan de eischen van den tijd te doen beantwoorden.

Wat evenzeer dringend voorziening vraagt is de gelegenheid tot het voor de medische faculteit zoo gewichtige onderwijs in de Ontleedkunde. Wel onderging onder het beheer van onzen nieuwen ambtgenoot het anatomisch Instituut vele veranderingen, waarvoor wij der Regeering dankbaar zijn. Zoo werd de Museumzaal ingericht tot locaal voor microscopische oefeningen; de verlichting der sectie-localen en van de Kamer des hoogleeraars werd verbeterd. Doch het blijft een groot ongerief, dat er geen localen zijn ter beschikking van studenten, die zich met een wetenschappelijk onderzoek bezig houden. Gebrek aan ruimte, aan licht en lucht, ziedaar de groote kwaal. Van deze schijnt alleen genezing te kunnen worden verwacht door den bouw van een geheel nieuw anatomisch In-

stituut, op eene andere minder door woningen ingesloten plaats.

Ook van het botanisch laboratorium is eene uitbreiding dringend noodig, dank zij het groote getal studenten, — niet minder dan 98, — die de lessen bijwonen en die allen aan de praktische oefeningen deel nemen. Daartoe is reeds door den betrokken hoogleeraar het voorstel gedaan.

Voor de sterrewacht is het eene groote verbetering geweest, dat een nieuw objectief, van Jacob Merz te München, voor den grooten kijker ontvangen werd.

Wanneer wij ons oog laten gaan over de gebouwen, die tot de Universiteit behooren, blijft onze aandacht ten slotte het meest gevestigd op hetgeen men sedert eenige jaren te Utrecht zeer welwillend „het academiegebouw" pleegt te noemen, dat eigenaardige complex van een Gothische kapittelzaal met oud-hollandschen trapgevel aan de zijde der openbare straat, en van een volkomen stijllooze Senaatskamer met een 17de eeuwsche schoorsteen; — welke beide zalen door nauwe toegangen, deuren en een wenteltrapje verbonden zijn aan eenige kamers, die zich bevinden in . . . een voormalig politiegebouw, dat evenzeer absoluut stijlloos is, en in een ouden, zeer stevigen. hoogen toren, waaraan alleen het dakwerk en de goot een zweem van zekeren stijl verleenen, die aan de vestingbouwkunde der Middeleeuwen herinnert.

Met een steeds klimmend verlangen zien wij uit en vragen wij naar de tot stand koming der Stichting, waartoe op den 21sten November 1885 door den gemeenteraad van Utrecht besloten werd. In den Cursus van 1887/88 scheen het, zoo waar! dat de ten uitvoerlegging van de schoone en goede voornemens zou afstuiten op een betreurenswaardig gebrek aan overeenstemming tusschen het Rijk

en de Gemeente nopens den stijl, waarin de gevel aan het Munsterkerkhof zou worden opgetrokken. Aangenaam echter werden de ingezetenen van Utrecht in het najaar van 1888 verrast met het gerucht, dat de onderhandelingen waren hervat. In het laatst der maand Juni dezes jaars ontving de academische Senaat de officieele bevestiging van dit gerucht door het verzoek van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken om des Senaats gevoelen te mogen vernemen over een door de Gemeente aangeboden Program van Eischen. De Senaat slaagde er in deze gewichtige aangelegenheid nog vóór het begin der zomervacantie af te doen. Met nagenoeg algemeene stemmen stelde hij in zijne vergadering van den 11^{den} Juli een uitvoerig rapport vast, waarin hij behoudens eenige wijzigingen van ondergeschikten aard, den Minister eerbiedig aanraadde zich met het gemeentelijk Ontwerp van het Program van Eischen te vereenigen. Indien ons talrijk college in een zoo betrekkelijk korten tijd het onderzoek van eene menigte schrifturen ten einde bracht en tot een bepaalde slotsom geraakte, is zulks vooral hieraan te danken, dat door ons groote behoefte gevoeld wordt aan een belangrijke uitbreiding onzer academische localen. Er bestaat te dezen opzichte in den boezem van den Senaat eene *communis opinio*, welke, sedert zij voor het eerst in 1885 werd uitgesproken, steeds aan kracht gewonnen heeft. Ik zal mij, geachte toehoorders, hier er van onthouden om op min of meer krachtigen toon de wenschen des Senaats te herhalen: alleen constateer ik met vreugde het feit, dat al de ter zake dienende stukken ongeveer half Juli door mij aan het College der Curatoren zijn kunnen verzonden worden en dat de Senaat alzoo getoond heeft elken schijn te willen vermijden van lauwheid in de behandeling dezer zaak.

De Vereeniging tot Instandhouding van het Oud-Studentenfonds hield in den aanvang van het afgeloopen studiejaar haar jaarlijksche vergadering. Ik had de eer deze te mogen bijwonen, en vernam dat de Vereeniging in het bezit is van een kapitaal, hetwelk een zuiver inkomen afwerpt van *f* 612.61, en bovendien van een kapitaal van *f* 10,000, hetwelk voorloopig nog bezwaard is met den last van vruchtgebruik. Er werd besloten op het voorstel van hem, die wel het krachtigst tot het stichten van het Oud-Studentenfonds had medegewerkt, het voorstel namelijk van Donders, de inkomsten te voegen bij het kapitaal en alzoo voorloopig slechts te streven naar vermeerdering van de financieele kracht der Vereeniging. Ik juich van harte in dit besluit en wensch de Vereeniging toe, dat zij niet alleen het Oud-Studentenfonds in stand houde, maar ook wete uit te breiden tot heil onzer Universiteit.

Voor onze Instelling was op 1 Mei des voorgaanden jaars weder het oogenblik gekomen om door de uitschrijving van Prijsvragen de studeerende jongelingschap van Nederland op te wekken tot het beproeven harer krachten aan de verborgenheden van nieuwe wetenschappelijke vraagstukken. Wij willen niet beslissen hoevelen inderdaad aan die opwekking hebben gehoor gegeven. Mogelijk zijn velen, na hun beste pogingen te hebben in het werk gesteld, voor de moeielijkheden teruggedeinsd. Doch dit is zeker: op de 10 uitgeschreven vragen zijn slechts 4 antwoorden gekomen. Het antwoord, dat de Faculteit der Wis- en Natuurkunde ontving, kon niet ter bekrooning worden voorgedragen; evenmin dat, hetwelk de Faculteit der Godgeleerdheid te beoordeelen kreeg. Slechts de Faculteit der Geneeskunde was gelukkig. Al kon zij niet

de hoogere onderscheidingen uitdeelen, zij kende aan de twee antwoorden, die op éénzelfde vraag haar waren toegezonden, eervolle vermeldingen toe.

Ik verzoek den Secretaris van den Senaat het oordeel der betrokken faculteiten wel te willen voorlezen.

Het blijkt alzoo, dat eervolle vermeldingen zijn geworden aan de Heeren Struiken, van der Hoeven en Hamer.

De eerste dezer heeft mij medegedeeld, dat hij, als Groningsch Student, wegens het lustrum, dat onze Zusteruniversiteit dezer dagen viert en waaraan hij deel neemt, verhinderd is hier aanwezig te zijn. Na den arbeid, dien hij heeft verricht, gunnen wij hem van harte die ontspanning. Non semper arcum tendit Appollo. Het getuigschrift, waarin zijn naam als schrijver van een der antwoorden eervol genoemd is, zal hem door ons worden toegezonden.

Ik noodig thans de Heeren van der Hoeven en Hamer uit van hunne zitplaatsen op te staan.

Ik ga u mijne Heeren, de geschriften schenken als het loon uwer vlijt en als een prikkel tot verdere studie. Blijft voortgaan, steeds voortgaan op den weg, dien gij thans met eere betreden hebt. De edele wetenschap der Geneeskunde begroet in u uitnemende leerlingen. Zij vinde in u op den duur verspreiders van nieuw licht tot zegen der menschheid. Treedt nader, en neemt deze rollen aan.

En thans is het einde mijner taak bereikt. Van het Voorzitterschap des Senaats en van den titel van Rector Magnificus neem ik afscheid. Ik draag hen over aan den ambtgenoot, die door Zijne Majesteit den Koning tot mijn

opvolger is benoemd, aan U, waarde Oudemans. In het afgeloopen jaar stondt gij als Secretaris van den Senaat mij trouw ter zijde met eene hulpvaardigheid, waarvoor ik u mijn besten dank zeg. Ruil thans de schrijfstift met den veldheerstaf. Aanvaard uit mijne handen waardigheid en macht. Moge de Universiteit onder uw bestuur met voorspoed worden gezegend, en moge alzoo voortdurend vervuld worden de wensch, die op het herinneringsmetaal gegrift staat van het gedenkwaardige lustrum van 1886: *Fausta sub luce, laeta saecula surgant.*

Ik heb gezegd.

OORDEEL

OVER DE

ANTWOORDEN OP DE PRIJSVRAGEN,

die den 1sten Mei 1888

DOOR

RECTOR EN SENAAT DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT

ZIJN UITGESCHREVEN,

ingevolge art. 49 der Wet op het Hooger Onderwijs.

De Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte en die der Rechtsgeleerdheid ontvingen op de door haar uitgeschreven vragen geen antwoorden.

De Faculteit der Wis- en Natuurkunde ontving op de door haar uitgeschrevene prijsvraag, luidende: „De Faculteit verlangt een onderzoek naar de stoffen, die door de werking van pepsine op eiwitstoffen ontstaan, (hemi-albumose, propepton, pepton en aanverwante stoffen), met aanwijzing, hoe zij van elkander onderscheiden en gescheiden kunnen worden," één antwoord met de kenspreuk: „Die Untersuchung der Peptone bietet, wie mir scheint, ein geräumiges Feld für die Kenntniss von dem Wesen der eiweissartigen Körper, welche eine Hauptrolle in dem organischen Reiche spielen."

De drie beoordeelaars waren eenstemmig van meening, dat het antwoord getuigt van veel vlijt. De schrijver heeft blijkbaar de zeer uitgebreide litteratuur over het onderwerp nagegaan en zijn arbeid getuigt meermalen, dat dit met zorg geschied is.

Toch zijn er verschillende plaatsen aan te wijzen, waar de schrijver anderen dingen laat zeggen, die zóó niet gezegd zijn, o. a. dat Kühne anti-albumose als syntonine beschouwt, wat onjuist is, terwijl ook de onderzoekingen von Meissner niet altijd juist zijn weêrgegeven.

Na eene breede historische inleiding, die een derde gedeelte van het stuk beslaat, worden in het tweede hoofdstuk de onderzoekingen van den lateren tijd besproken en de omwenteling op dit gebied vergeleken met de Fransche revolutie in 1789.

In de beide laatste hoofdstukken komen, behalve onderzoekingen van den laatsten tijd, ook enkele proeven van den schrijver voor, die echter niet uitmunten door nauwkeurige aanwijzing van de wijze, waarop zij werden genomen. Het stuk eindigt met een schema, dat de splitsing van eiwitstoffen volgens des schrijvers meening voorstelt.

Van de hoofdzaak, aan te wijzen hoe de in de prijsvraag aangegeven stoffen kunnen worden onderscheiden en gescheiden, maakt de schrijver zich af door op bladzijde 93 te zeggen: „uit de eigenschappen der verschillende stoffen volgt van zelf voor den lezer de methode van scheiding,” iets, wat zelfs den meest aandachtigen lezer van des schrijvers arbeid niet zal gelukken te ontdekken.

De indeeling van het stuk, ook de stijl, laten hier en daar nog al te wenschen over.

De slotsom, waartoe de beoordeelaars eenstemmig gekomen zijn, is, dat dit antwoord voor eene bekroning met goud niet in aanmerking kan komen.

Toch waren er stemmen, die den schrijver om den ijver, dien hij besteedde in het nagaan der litteratuur, en die ook uit den geheelen arbeid blijkt, eene eervolle vermelding waardig keurden.

De Faculteit was echter van meening, dat ook hieraan geen gevolg kon worden gegeven. Ware een historisch overzicht gevraagd zonder meer, zoo zou aan des schrijvers arbeid, hoewel verre van onberispelijk, eene onderscheiding kunnen worden toegekend.

De hoofdzaak der prijsvraag, het proefondervindelijke gedeelte, is echter te weinig beteekenend, om volgens het oordeel der Faculteit eene onderscheiding te wettigen.

Op dien grond heeft de Faculteit geoordeeld het antwoord, op bovengenoemde prijsvraag ingekomen, niet voor bekroning te kunnen voordragen.

Op de door de Faculteit van Geneeskunde uitgeschreven prijsvraag, luidende: „De physiologische resorptie van beenweefsel wordt, sedert de onderzoekingen van Kölliker, in hoofdzaak aan de werking van zekere reuzencellen, de zoogenaamde osteoklasten, toegeschreven. Het is vrij zeker dat analoge cellen, als odontoklasten, bij de resorptie van de wortels der melktanden werkzaam zijn. De Faculteit wenscht een nader histologisch onderzoek naar het laatstgenoemde proces, in het bijzonder naar de herkomst en de latere lotgevallen der odontoklasten," zijn twee antwoorden ingekomen, het een onder de zinspreuk: „Omnis cellula e cellula," het andere onder de zinspreuk: „Labor omnia vincit."

Beide verhandelingen geven blijk van nauwgezette studie. Met veel zorg zijn de nieuwere methoden van onderzoek toegepast, om de veranderingen na te gaan, die de melktand en het weefsel, in hare omgeving gelegen, gedurende het resorptieproces ondergaan. Aan beiden is eene verzameling van, voor het meerendeel fraaie, preparaten toegevoegd, waardoor de overeenstemming wordt aange-

toond van de veranderingen, die bij de resorptie van den tandwortel plaats hebben, met die, welke, onder den invloed van drukking, bij de resorptie van been worden waargenomen. Daarbij zijn vorm en voorkomen der odontoklasten uitvoerig nagegaan, beschreven en afgebeeld. — Bij het onderzoek onder de zinspreuk „Omnis cellula" is bovendien veel moeite besteed aan het zoeken van een antwoord op de vraag, of wellicht de odontoklasten of osteoklasten, door vorming van zuur, beenzelfstandigheid tot verweeking kunnen brengen.

Terwijl nu de Faculteit veel lof toebrengt aan beide verhandelingen voor de beantwoording van het eerste gedeelte der vraag, moet haar oordeel minder gunstig luiden — evenzeer met betrekking tot beide antwoorden — omtrent het onderzoek naar het tweede, zeker niet het minst belangrijke gedeelte der vraag. Noch in de eene, noch in de andere verhandeling is aan de herkomst en aan de latere lotgevallen der odontoklasten voldoende aandacht gewijd.

Ten opzichte van de histologische veranderingen leveren beide onderzoekingen zeer goed overeenstemmende uitkomsten. Maar die overeenstemming verdwijnt zoodra over de herkomst der reuzencellen gesproken wordt.

In „Omnis cellula e cellula" wordt betoogd en door proeven aangetoond, dat reuzencellen niet, zooals Kassowitz aannam, uit de intercellulaire stof van tand of been ontstaan, en dat zij zich onafhankelijk van osteoblasten of odontoblasten kunnen ontwikkelen, hetgeen trouwens reeds uit een groot aantal vroegere onderzoekingen gebleken was. Dan wordt de meening uitgesproken, dat zij haar oorsprong vinden in leucocyten, op gronden, die in dit veel besproken vraagstuk reeds lang alle waarde verloren hebben, zonder een poging zelfs, om

aan deze oude gronden nieuwen steun te verschaffen. Omtrent de verdere lotgevallen der odontoklasten wordt nagenoeg niets gezegd.

De schrijver van „Labor omnia vincit" toont wel zich meer rekenschap gegeven te hebben van de vraag die gesteld was, maar brengt evenmin iets nieuws tot hare oplossing bij. Ook hij wijst er op, dat odontoklasten op grooten afstand van odontoblasten kunnen ontstaan. Hij neemt verder aan, dat zij zich vormen, niet uit leucocyten, maar uit bindweefselcellen (fibroblasten en endotheliumcellen), maar steunt die meening slechts met eene beschrijving van preparaten, waarbij uit het oog verloren wordt, dat ieder preparaat slechts den toestand van één oogenblik aangeeft, en dat uit eenmaal vastgelegde voorwerpen slechts met de grootste omzichtigheid tot overgangen van verschillende weefselelementen in elkander mag worden besloten. Wat de verdere lotgevallen der odontoklasten aangaat, ook daarover worden slechts enkele opvattingen, geene nieuwe gegevens medegedeeld.

Wegens de aangevoerde bezwaren heeft de Faculteit geene vrijheid gevonden aan een der beide antwoorden den gouden eereprijs toe te kennen.

Maar zij erkent, dat juist in het tweede, door haar op den voorgrond gestelde gedeelte, de grootste moeilijkheden gelegen waren, en dat het eerste gedeelte, een nader histologisch onderzoek naar het resorptieproces, door beide verhandelingen op zeer verdienstelijke wijze is beantwoord.

Zij heeft daarom niet geaarzeld, aan beiden eene eervolle vermelding toe te kennen.

Op de uitnoodiging der Faculteit hebben zich als de schrijvers bekend gemaakt:

Van het antwoord onder de zinspreuk: „Omnis cellula e cellula" de Heeren

W. van der Hoeven,
Candidaat Arts, en
A. A. H. Hamer,
Assistent bij de Tandheelkunde, beiden te Utrecht;
en van het antwoord onder de zinspreuk: „Labor omnia vincit" de Heer
H. J. L. Struiken,
Candidaat Arts te Groningen.

Op de tweede der door de Theologische Faculteit uitgeschreven prijsvragen, aldus luidende: „Waarin stond Kalvijn bij het schrijven van zijne *Institutio Christianae religionis* onder den invloed van de Scholastiek der Middeleeuwen, en waarin ging hij tegenover haar zelfstandig zijnen weg?" is in één antwoord ingekomen met het motto: „Suo vitio homo cadit".

Gaarne erkent de Faculteit de vlijt, die aan het schrijven der Verhandeling is besteed. Met zorg heeft de schrijver uit de Institutie van Kalvijn bijeengebracht, wat op het aangegeven onderwerp betrekking heeft. Menige juiste opmerking wordt door hem gemaakt omtrent de overeenstemming en het verschil tusschen hetgeen de Scholastieken en Kalvijn op dogmatisch en ethisch gebied hebben geleverd. Aan aanleg ontbreekt het hem niet. Toch blijkt het onderwerp te zwaar voor zijne krachten te zijn geweest. Er kleven groote gebreken aan zijn werk, te groot dan dat aan eene bekroning of aan eene eervolle vermelding kan worden gedacht. Taal en stijl laten veel te wenschen over. Dikwijls weet men niet, wat de schrijver bedoelt. Helderheid van voorstelling wordt in de gansche Verhandeling, vooral in het eerste gedeelte gemist.

Maar ook op de methode, door den schrijver gevolgd, is veel aan te merken. In het eerste deel wordt menig-

maal uitvoerig behandeld, wat met de Scholastiek weinig of niets heeft te maken; en daarentegen wat het eigenaardige van de Scholastiek, van hare beginselen, van hare methode, van hare resultaten uitmaakt, slechts vluchtig behandeld. Vandaar dan ook dat de vergelijking van Kalvijn's Institutie met de Scholastiek iets atomistisch heeft, en meer doet denken aan opmerkingen, die den schrijver zoo nu en dan bij het lezen in de gedachte kwamen, dan aan eene methodische, stelselmatige behandeling van het verband tusschen Kalvijn en de Scholastici.

Hierbij komt nog, dat de schrijver telkens toont op het dogmenhistorisch gebied in het algemeen niet te huis te zijn.

Redenen, waarom de Faculteit, tot haar leedwezen, de ingezonden Verhandeling als onvoldoende moet ter zijde leggen.

LIJST DER STUDENTEN

INGESCHREVEN AAN

de RIJKS-UNIVERSITEIT te UTRECHT

gedurende het studiejaar **1888—1889.**

	Studiejaar.	Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte	Totaal
Volledig onderwijs.	Eerste . . . , .	40[1])	22	44	14	4	124
	Tweede . . .	9	19	47	14	4	93
	Derde	19	10	36	10	2	77
	Vierde	27	2	27	10	1	67
	Vijfde	13	3	21	3	4	44
	Zesde	3	2	26	4	3	38
	Zevende . . .	4		29	2	1	36
	Achtste . . .	5	1	20	3	2	31
	Negende. . .			8	1		9
	Tiende. . . .			5			5
	Elfde.			3			3
	Twaalde. . .			1			1
	Totaal	120	59	267	61	21	528
	2 lessen			1	14	1	16
	1 les.		1	10	9		20
	Totaal	120	60	278	84	22	564[2])

1) Waaronder 13 Duitschers en Hongaren en 3 Kapenaaars.

2) Waaronder 6 Dames, 4 voor pharmarie en 2 voor Tandheelkunde.

Bij de vergelijking van deze getallen met de opgaven van den Studenten-Almanak voor 1889 vindt men de volgende verschillen:

	ingeschreven bij den Rector magnificus.	Volgens den Studenten-Almanak 1889.
Theologen . . .	120	126
Juristen	60	103
Medici	278	286
Philosophen . . .	84	82
Litteratoren . . .	22	27
	564	624

UITSLAG DER EXAMENS, door de Faculteiten van Wis- en Natuurkunde en van Geneeskunde afgenomen, ingevolge de Wet van 25 Dec. 1878 (*Staatsblad* n°. 222).

	1888 — 89.		
	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen
Eerste natuurkundig examen (Art 4 der Wet)	54	33	21
Tweede natuurkundig examen (Art. 5 der Wet)	32	26	6
Theoretisch Geneeskundig examen, 1e gedeelte (Art. 6)	38	33	5
Theoretisch Geneeskundig examen, 2e gedeelte	31	28	3
Theoretisch examen in de tandheelkunde (Art. 9)	2	1	1
Theoretisch apothekers-examen (Art. 13)	12	12	—
Bewijzen van kennis der Dier- en Delfstofkunde (Art. 15)	14	13	1
Totaal . . .	183	146	37

UITSLAG DER UNIVERSITEITS-EXAMENS.

1888—1889.

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Faculteit van Godgeleerdheid.			
Hebreeuwsche Taal en Israëlitische Oudheden	30	27 (1 c. laude)	3
Candidaats-examen, 1e gedeelte. .	20	20	
„ 2e „ . .	30	26 (2 c. laude)	4
Doctoraal-examen	3	3	
Faculteit van Rechtsgeleerdheid.			
Candidaats-examen.	35	25 (1 c. laude)	10
Doctoraal, rechtswetenschap . . .	16	10 (1 c. laude)	6
Doctoraal, staatswetenschap . . .	4	4	
Faculteit van Geneeskunde.			
Candidaats-examen, ...	7	6 (2 c. laude)	1
Doctoraal-examen , ...	7	4	3
Faculteit van Wis- en Natuurkunde.			
Aanvullings-examen (art. 86, H. O.)	1	1	
Groot Mathesis (Stbl. 1877, n°. 109, art. 5)	1	1	
Medisch propaedeutisch examen .	13	10 (1 c. laude)	3
Doctoraal plant- en dierkunde . .	1	1	
Candidaats-artsenijbereidkunde . .	2	2	
Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.			
Aanvullings-examen (art. 86, H. O.)	2	2	
Candidaats, klassieke letteren . .	2	2 (1 c. laude)	
Totaal	174	144 (9 c. laude)	30

PROMOTIËN.

Godgeleerdheid		2	(2 c. laude).
Rechtswetenschap		5	(1 c. laude).
Geneeskunde		7	(1 c. laude).
Letteren en Wijsbegeerte	klassieke letteren	1	(1 c. laude).
	Nederlandsche „	1	(1 c. laude).
	Totaal . . .	16	(6 c. laude)

SCHRIJVERS EN TITELS DER PROEFSCHRIFTEN.

Faculteit van Godgeleerdheid.

J. A. Kramer . . . (cum laude)	Abraham Heidanus en zijn Cartesianisme.
A. J. H. W. Brand . (cum laude)	Die Mandäische Religion, ihre Entwickelung und geschichtliche Bedeutung.

Faculteit van Rechtswetenschap.

F. M. C. C. Koksma. (c. laude)	Het karakter van 't openbaar lager Onderwijs.
M. L. Goudoever . .	Opmerkingen over de gemeenschap van winst en verlies.
J. Kalff, Jr.. , . .	Spoorwegkaartje en bagagereçu.
C. F. Pahud de Mortanges.	Strafbare uitoefening van het beroep van geneeskundige.
J. M. J. van Rossum.	Over de berechting van geschillen tusschen patroons en werklieden.

Faculteit van Geneeskunde.

E. H. Halbertsma. .	Hypopion-keratitis door enting van aspergillus flavescens.
B. Rienstra. . . .	Verandering der urine door 't gebruik van minerale zuren.
G. J. Teljer. . . .	Opmerkingen betreffende de ontsmettende werking van sublimaat en phenylzuur met of zonder zuren.

J. Versteeg	Over de verweeking van de maag na den dood ontstaan.
J. Timmer. (cum laude)	Een geval van gedeeltelijke atrophie van de linker hemispheer der groote hersenen.
K. van Roon . . .	Over chronische en progressive atrophie van spieren.
D. W. van Leeuwen.	Over den invloed der capillariteit op het transport van lagere organismen.

Klassieke Letterkunde.

J. van Wageningen . (cum laude)	De Vergili Georgicis.

Nederlandsche Letterkunde.

H. Logeman . . . (cum laude)	The rule of St. Benet. Latin and Anglo-Saxon interlinear version.

NAAMLIJST DER STUDENTEN

VOOR DE

eerste maal ingeschreven

in den Cursus 1888—1889. 1)

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorteplaa
1888.				
19 Sept	H. C. Beijerman.	J.	1867.	Putten.
»	J. Burkens.	M.	1868.	Rotterdam.
»	T. C. Frederikse.	Ph.	1870.	Almen. (Go sel)
»	A. H. Schmidt.	M.	1871.	Zalt-Bomme
»	C. A. Vieweg.	M.	1869.	Breda.
»	C. J. de Jongh.	J.	1868.	Nieuwe N dorp.
20 Sept.	M. Colenbrander.	M.	1867.	Wijnaldum
»	Mej. A. Gutterink.	M.	1869.	Groningen.
»	J. F. P. van Anrooy.	L.	1868.	Zalt-Bomm
»	E. van Itallie.	Ph.	1870.	Maastricht.
»	J, H. M. Ellis.	M.	1869.	Curaçao.
»	T. A. Fruin.	J.	1869.	Utrecht.
»	J. W. Jorissen.	M.	1871.	Heerenveen.
»	D. Leccius de Ridder.	J.	1868.	Rhenen.
21 Sept.	H, W. van Asch van Wijck,	J.	1867.	Assen.
»	D. H. J. van Mens	J.	1868.	Breda.
»	W. van der Os.	J.	1864.	Vlissingen.
»	H. J. Scheuer.	J.	1870.	Rotterdam.
»	A. Rooijaards.	J.	1869.	Scherpenze
»	M. van Rechteren Altena.	J.	1868.	Nigtevegt.
»	W. J. Doude van Troostwijk.	J.	1868.	Loenen.
»	J. Hooft Graafland.	J.	1865.	Utrecht.
»	R. A. O. H. Gansneb. gen. Tengnagel.	J.	1867.	Amsterdam

1) Door de letters: M., Th., J., Ph. en L. worden de faculteiten van *Geneeskunde, Godgeleerd. Rechtsgeleerdheid, Wis- en Natuurkunde, Letteren* en *Wijsbegeerte* aangedui d.

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit	Geboorte-jaar.	Geboorteplaats.
21 Sept.	L. J. Rietberg.	J.	1870.	Zwolle.
„	G. J Nolst Trenité.	J.	1868.	Utrecht.
„	F. W. A. Engelmann.	J.	1870.	Utrecht.
„	W. J. van Gulik.	M.	1870.	Utrecht.
„	C. A. Smalt.	M.	1868.	Rotterdam.
„	J. van der Brug.	M.	1868.	Workum.
„	L. J Friesman.	M.	1869.	Oudenbosch.
„	C. D. Cramer.	M.	1866.	Amsterdam.
„	A. van Aelst.	M.	1869.	Oudewater.
„	A. H. Vossenaar.	M.	1869.	Utrecht.
„	D. Reinders.	M.	1870.	Warffum.
„	W. F. van Essen.	Ph.	1869.	Gouda.
„	J. C. Marx.	Ph.	1869.	Amsterdam.
22 Sept.	A. van der Flier.	Th.	1869.	Eemnes Binnen.
„	W. van der Waal.	Th.	1868.	Ridderkerk.
„	P, A. C. Steenbakker.			
„	Morilyon Loysen.	Th.	1865.	Koudekerke.
26 Sept.	J. H. Gunning.	Th.	1865.	Leiderdorp.
„	W. van der Hulst.	M.	1861.	Leeuwarden.
„	J. A. C. van Leeuwen.	Th.	1870.	Vlaardingen.
„	H. A. Heijer.	Th.	1867.	Utrecht.
„	A. J. Montijn.	Th.	1869.	Loenen. (Veluwe)
„	J. D. J Idenburg.	Th.	1868.	Utrecht.
„	P. J. L. Reijne.	Ph.	1868.	Waalwijk.
„	J. Post.	M.	1868.	Brielle.
„	J. Fétéris.	Ph.	1868.	Utrecht.
„	J. W. A. Immink.	J.	1869.	Lent.
„	J. C. Bolt.	Ph.	1869.	Arnhem.
„	Mej. M. A Julius.	Ph.	1870.	Gouda
27 Sept	R. A Lauts.	Th.	1864.	Zoutelande.
„	A. van der Sluis.	Th.	1869.	Warms.
28 Sept.	W. Lingmond.	M.	1869.	Utrecht.
„	T. A. Lemaire.	M.	1866.	Nijmegen.
„	P. Steenmeijer.	Ph.	1865.	Zierikzee.
„	K. E. L. Wosten.	M.	1867.	Almelo.
	J. G. C. van de Meene.	M	1868.	Doetinchem.
	A. G F. Smit.	Th.	1864.	Zutphen.
	N. Warmolts.	Th.	1866.	Ee.

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorteplaats.
	A. Kramer.	Th	1870.	Rotterdam.
	P. A. Boorsma.	Ph.	1870.	Katwijk a Zee
	W. W. Hoekstra.	M.	1868.	Wommels.
2 Oct.	L. A. van Melle.	L	1867.	Wissekerke.
	F. W. C L. Schuld.	Th.	1868.	Putten.
	K. Boelman.	M.	1865.	Apeldoorn.
5 Oct.	L. Hartsberger.	M	1871.	Eindhoven.
"	P. H. Peyrot.	L.	1866.	Nijmegen.
"	S. A. Cramer.	M.	1866.	Woudenberg
"	A. J. M. Le Nobel.	M.	1869.	Utrecht.
"	P. W. Smits.	M.	1868.	Aalte
6 Oct.	W F. Roell.	J.	1870.	Amsterdam.
"	J. Hamburger.	J.	1868.	Utrecht.
"	H. A. Laan.	M.	1867.	Maassluis.
"	W Warmolts.	Ph.	1868.	Ee.
10 Oct.	A. G. Schimmelpenninck.	J.	1868.	Amsterdam.
"	W. P. E. Ermeling.	Ph.	1867.	Zelhem.
12 Oct.	H J Dijkstra.	M.	1869.	Maarssen.
"	H. J. Schoute.	Th.	1865.	Apeldoorn.
"	C. van Wijngaarde.	Th.	1867.	Vreeland.
"	G Vossers.	Th.	1860.	Varsseveld.
17 Oct	J. P. Suijling.	J.	1869.	den Bosch.
"	M. C. Meuleman.	M.	1859	den Bosch.
"	W. N. van Ravesteijn.	M.	1870.	Hoogvliet.
"	J. van Eijk.	Ph.	1869.	Delft.
"	W. H. Roobol.	Th.	1870.	Dortrecht.
18 Oct.	W. H. van Hoften.	M.	1868.	den Bosch.
"	F. Overmann.	M.	1867.	Keulen.
"	W. A. Boekelman.	M.	1869.	Maastricht.
"	J. A. B. Swaters.	M.	1869.	Utrecht.
23 Oct.	C. Kappesen.	Th	1866.	Alsinz.
"	H. Hofer.	Th.	1866.	Rothselberg
"	J. H. Ackwa.	Th.	1866.	Schloss Bückelheim.
"	C. T. Müller.	Th.	1864.	Gräfrath.
"	R. W. Schlegtendal.	Th.	1865.	Barmen.
"	R. Krafft.	Th.	1867.	Darmstadt.
"	E. Zowanyi.	Th.	1865.	Zowangi.
"	A. Risch.	Th.	1868.	Gaugernweiler

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit.	Geboortejaar.	Geboorteplaats
23 Oct.	R. Beijsiegel.	Th.	1866.	Meisenheim.
"	C. Heene.	Th.	1866.	Hassloch.
"	J. Csüros.	Th.	1866.	Bethlen.
"	J. Keller.	Th.	1867.	Hammerstein.
"	W. Fogarasi.	Th.	1864.	Császló.
"	J. T. Weigle.	Th.	1865.	Mettmann.
25 Oct	J. J. Brutel de la Rivière.	M.	1865.	Nieuwediep.
"	A. Bosch.	M.	1870.	Poerworedjo.
"	J. H. J. Barmen 't Loo.	M.	1869.	Eethe.
"	B. Beins.	M.	1868.	Zutphen.
27 Oct.	H. W. A. Voorhoeve.	Th.	1869.	Rotterdam.
"	L. B. Tjebbes.	Th.	1867.	Koudum.
"	P. de Haas.	Th.	1865.	Rotterdam.
"	Mej. L. Riemer.	M.	1859.	Arnhem.
"	Mej. L. Riemer.	M.	1867.	Arnhem.
"	G. Leenderts.	M.	1864.	Arnhem.
1 Nov	L. A. J. Burgersdijk.	L.	1869.	Deventer.
	L. A. J. Deijer.	M.	1863	Hontenisse.
	D. Brusnee.	M.	1868.	Oud Beijerland.
5 Nov.	A. van der Hoeve.	M.	1858.	Bergen op Zoom.
7 Nov.	P. F. A. Nuijens.	M.	1867.	Haastrecht.
"	W. van der Slooten.	Ph.	1870.	's Gravenhage.
"	A. S. Gallée.	Th.	1869.	IJsselmuiden.
15 Nov	F. W. C. de Grave.	M.	1870.	Bolsward.
"	J. C. J. C. Smits.	M.	1862.	Arnhem.
"	M. van Westriene.	L.	1848.	Wadenoyen.
"	J. G. Smeets.	Ph.	1864.	Gulpen.
"	T. M. G. Smits.	M.	1866.	Arnhem.
23 Nov.	J. W. Swaan.	Th.	1865.	Arnhem.
7 Dec.	N. G. van Huffel.	Ph.	1869.	Utrecht.
"	G. C. Bosch.	M.	1865.	Scheveningen.
"	P. I. Dagevos	M.	1863	Rhijnsburg.
11 Dec.	P. I. Cruse.	Th.	1861.	Worcester. (Z. Afrika.)
"	B. J. Haarhoff.	Th.	1861.	Graaf Reinet. (Kaapkolonie.)
"	W. S. Louw.	Th.	1864.	Philippopolis. (Oranje-vrijstaat)

DATUM VAN INSCHRIJVING.	NAAM EN VOORNAAM.	FACULTEIT.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTEPLA
21 Dec.	A. van Ent.	L.	1864.	Cuijlenb
1889.				
16 Jan.	J. F. Rueb.	M.	1868.	Roozendaal (N. B.)
18 Jan.	J. T. Smit.	M.	1868.	Djocjokarta.
1 Febr.	T. M. Bruinsma.	M.	1861.	's Gravenh
7 Febr.	K. P. van Deinse.	M.	1863.	Naaldwijk.
„	J. P. Peaux.	J.	1862.	Simonshaven.
21 Febr.	T. A. Stehr.	M.	1858.	Lehr (O. Fries land.)
26 Febr.	W. Greve.	Ph.	1870.	Rotterdam.
„	C. J. Schüssler.	J.	1860.	Kramat.
11 Mei	J. J. van Effen.	M.	1843.	Lexmond.

———

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSIT

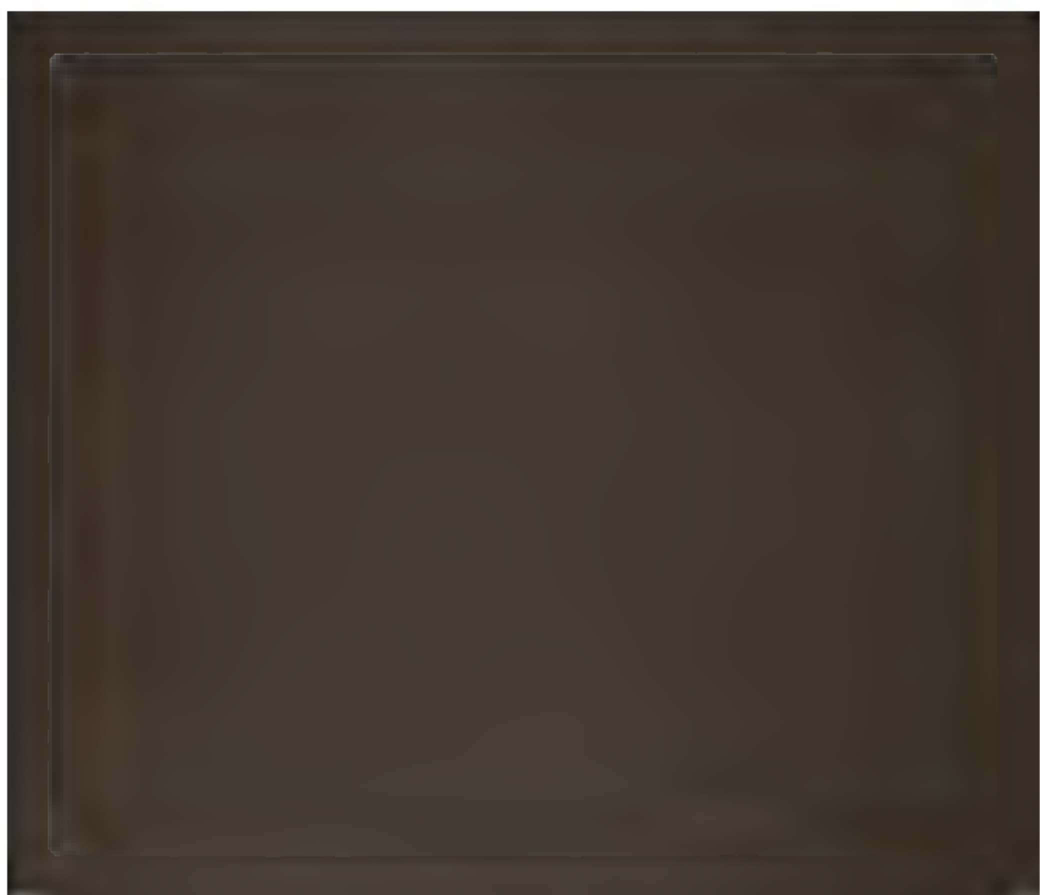
TE

UTRECHT.

1889–1890.

UTRECHT—1890.
Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie".
J. VAN DRUTEN.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT.

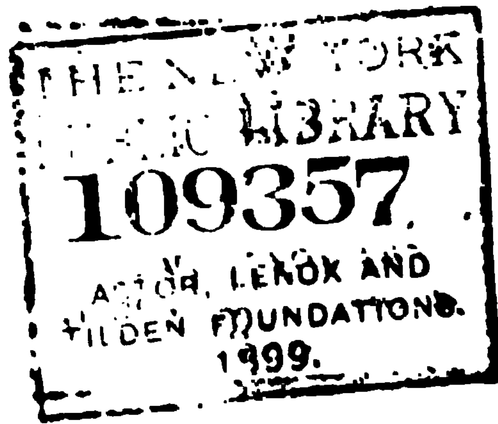
1889—1890.

UTRECHT—1890.

Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie".

J. VAN DRUTEN.

INHOUD.

Inrichting en Geschiedenis der Universiteit.

Mijne Heeren Curatoren, Professoren, Doctoren en Studenten dezer Universiteit! En gij allen, die deze plechtigheid met Uwe tegenwoordigheid vereert!

Zeer geachte Toehoorders!

Alle wetenschappen, die zich de kennis der levende en doode natuur ten doel stellen, omvatten in haar onderzoek niet alleen den tegenwoordigen toestand der voorwerpen, maar gaan ook na hoe deze tot dien toestand gekomen zijn.

Tweeledig kan zulk een onderzoek opgevat worden, het kan betrekking hebben op de ontwikkeling van het individu: plant- en dierkunde gaan de ontwikkeling na van plant en dier, van de eerste bevruchting der kiem af tot aan den volwassenen toestand; of wel er kan mede beoogd worden het onderzoek naar het ontstaan van de geheele soort en naar de gedaanteverwisselingen, die zij in den loop der eeuwen ondergaan heeft, om ten slotte den vorm aan te nemen, waarin wij haar thans kennen.

Wat is het begin geweest, hoe was de voortgang? Ziedaar de vraag, die de Darwinist, hetzij botanicus, hetzij zoöloog of anthropoloog, zich bij zijne nasporingen stelt, — evenzoo de geöloog, die de wording der aarde met hare vulkanische en neptunische lagen en hare zeeën tracht na te vorschen.

Ook de sterrekundige, niet te vreden met de kennis van hetgeen de hemel hem te aanschouwen geeft, met die van de plaats, welke de aarde in het zonnestelsel, de zon in het heelal inneemt, met de kennis van de bewegingen der hemellichamen en de wetten, waaraan die bewegingen voldoen, en eindelijk met hetgeen hij, wel is waar betrekkelijk sedert kort, omtrent den physischen toestand dier lichamen nog heeft kunnen ontdekken, vraagt zich af: hoe is dit alles gekomen? hoe was het begin en hoe was de voortgang? en daar elke poging, om die vragen te beantwoorden, toch steunen moet op algemeene en onaantastbare physische gronden, vermeet hij zich nog verder te gaan, en er de derde vraag bij te voegen: wat zal het einde zijn?

Ik heb mij voorgesteld, zoo beknopt als door de beschikbare tijdruimte geboden wordt, U mede te deelen, welk antwoord, naar mijne meening, volgens den tegenwoordigen stand der wetenschap als het meest waarschijnlijke op deze vragen kan gegeven worden. Ik hoop bij de ontwikkeling hiervan, die uit den aard der zaak eenigszins eene historische zijn zal, op uwe welwillende aandacht te mogen rekenen.

Reeds bij de oudste schrijvers vindt men de blijken van de overtuiging, dat de wereld niet altijd zoodanig geweest is als zij zich thans aan onze blikken voordoet, dat hij met andere woorden ontstaan is.

Het scheppingsverhaal, dat wij uit het boek Genesis kennen, moet, dit is reeds lang erkend, niet als historie, maar als eene dichterlijke fantasie beschouwd worden.

In het gezegde: „In den beginne schiep God hemel en aarde" ligt eene zekere gelijkstelling tusschen aarde en

hemel, geheel begrijpelijk bij den schrijver van den Pentateuch, die nog niet wist, en nog niet weten kon, welk klein deel de aarde van het heelal is. Immers al wat zich beneden onzen gezichteinder bevindt, is aarde; al wat er boven is, noemen wij hemel; die gelijkstelling, hoewel niet gewettigd, moet ons dus niet verwonderen.

Verder draagt datzelfde scheppingsverhaal geheel den stempel van eene, van een menschelijk standpunt uitgaande beschouwing.

Op den eersten dag was de aarde woest en ledig, en de Geest Gods zweefde op de wateren. Duisternis was op den afgrond, en God zeide: „Daar zij licht", en daar werd licht.

Op den tweeden dag maakte God scheiding tusschen de wateren, die onder het uitspansel zijn, en de wateren, die boven het uitspansel zijn; er kwam een uitspansel in het midden der wateren.

Op den derden dag werd het water van onder den hemel in ééne plaats vergaderd, de zee werd gevormd, en de droge aarde gezien, en de plantengroei begon.

Eerst op den vierden dag zeide God: Dat er lichten zijn in het uitspansel des hemels om scheiding te maken tusschen den dag en den nacht.

God maakte die twee groote lichten; dat groote licht tot heerschappij des daags, en dat kleine licht tot heerschappij des nachts; ook de sterren.

De vijfde en zesde dag, op welken de schepping van zee- en landdieren en ten slotte van den mensch plaats vond, liggen buiten onze beschouwing.

Daar nu, naar de dichterlijke beschrijving van den Pentateuch, eerst in den vierden dag de zon, de maan en de sterren geschapen werden, schijnt het niet recht duidelijk wat de bedoeling geweest is dat er reeds den eersten dag „licht" werd, en wellicht is hier de hypothese

niet ongegrond, dat deze tegenspraak daarin moet gezocht worden, dat de ouden, met de straalbreking en het licht terugkaatsend vermogen der luchtdeeltjes onbekend, er niet geheel van bewust waren, dat de dageraad zijnen oorsprong had in de stralen der nog niet opgekomen zon, even als de avondschemering in die der reeds ondergegane zon.

Overigens valt op te merken dat, reeds op den eersten dag, van de aarde als reeds bestaande gesproken wordt, zij was n.l. woest en ledig; den tweeden dag, dit schijnt de bedoeling te zijn, kwam er onderscheid tusschen het water op de oppervlakte en de waterdragende wolken in den dampkring, en den derden dag afscheiding tusschen de zee en het vaste land.

En dit alles terwijl eerst op den vierden dag de zon geschapen werd.

Wij zien ten duidelijkste dat dit scheppingsverhaal uit de pen van een schrijver gevloeid is, voor wien de aarde het voornaamste hemellichaam was, en zon, en maan en sterren, bijkomende lichamen waren. Het moest ook verscheidene eeuwen duren, eer hieromtrent andere inzichten begonnen te heerschen.

Onze, nog kortelings door talrijke vereerders ten grave gebrachte Ten Kate trachtte in zijn meesterstuk de schepping overeenstemming te brengen tusschen de schildering in het boek Genesis en de uitkomsten der geologische en vooral paleontologische nasporingen van onzen tijd. De zes dagen of tijdvakken, waarin volgens het dichterlijk verhaal, de schepping volbracht werd, en de zevende dag, die der ruste, gaven onzen zanger de stof voor even zoo vele schitterende tafereelen.

Maar aan zijn werk, hoewel een juweel onzer Nederlandsche poëzie, waaraan ik alle hulde doe en waarvan

ik gaarne eenige der schoonste regels zou aanhalen, kunnen wij voor het onderwerp, dat ons thans bezig houdt, juist omdat het Poëzie in den waren zin des woords is, evenmin wetenschappelijke waarde toekennen als aan het verhaal uit Genesis zelf.

Slaan wij de Theogonie van HESIODUS op, een der oudste Grieksche dichtstukken, die tot ons gekomen zijn, dan worden wij niet veel meer bevredigd.

„Het eerst bestond Chaos", dus luidt zijn gedicht, „en daarna de aarde met hare breede borst, de altijd veilige woonplaats der goden, die de toppen van den besneeuwden Olympus bewonen; en de donkere Tartarus, in een hol der ruime aarde, en Amor, de schoonste van alle goden, die, in de gemoederen machtiger is dan het verstand en de kalme wil. Uit den Chaos ontstonden de Erebus en de zwarte Nacht . . . . (1).

Waartoe nog verder gegaan? Gij hoort het, HESIODUS voert ons geheel en al op het veld der mythen.

Niet veel dieper gaat het verhaal, dat de liefelijke OVIDIUS ons in zijne „Gedaanteverwisselingen," (2) geeft, en waarvan BILDERDIJK ons eene zoo schoone vertaling heeft nagelaten:

Voor zee en aarde en d'al-omvademenden hemel
Was 't alles één gelaat en ordenloos gewemel;
Men noemde 't Bajert. 't Was een warklomp van door één
In 't wild gesmeten stof van tegenstrijdigheên.
Geen zon aan 't firmament deed nog haar stralen blinken,
Geen maan vernieuwde zich noch deed haar hoornen slinken,
En de aarde kende nog geen luchtkreits die ze omving,
Waarin ze in 't evenwicht door eigen zwaarte hing.
Geen uitgebreide plasch die 't aardrijk overdekte
En de armen wijd en zijd om hare omranding strekte!

Waar 't land was, was 't ook zee, en tevens lucht en grond,
De harde grond vloot weg, en 't vloeibre water stond.
De lucht ontbeerde licht, en niets had vaste vormen,
Noch eigen aart; maar 't was een onderling bestormen
Van koude en hitte, nat en droogte, ligt- met zwaar-
En week- en hardheid, zich doormenglend met elkaâr.
Natuur was 't, en een God, die 't al in ordning spreidde,
En van de dikke lucht een zuivren hemel scheidde,
De rust ontwikkelde en, voor 't woest en blind geval,
Een vaste reegling en verband gaf aan 't Heelal.
Nu hief zich 't lichte vuur naar 's hemels opperstreken,
De iets minder dunne lucht was ijlings de aard ontweken,
Die door haar zwaarte zonk, van 't om haar stroomend nat
Als van een gordel die haar lenden steunt, omvat.

Maar het is immers natuurlijk, dat wij bij den toestand, of om wellicht juister te spreken, vóór de geboorte der natuurwetenschappen, zoovele eeuwen vóór het begin onzer jaartelling, niet verwachten moeten een eenigszins scherp begrip omtrent de wording der wereld te ontmoeten.

En toen de zucht tot wetenschappelijk onderzoek bij de Grieken (3) ontwaakt was, hadden zij eerst andere vraagstukken te behandelen dan dat, hetwelk ons thans bezig houdt.

De eerste vraag, die op cosmologisch gebied te beantwoorden was, betrof den vorm en de gedaante der aarde. Men begon met een ontwerp te maken van het bewoonde gedeelte, m. a. w. er werd eene wereldkaart geteekend. Bij de gebrekkige hulpmiddelen van dien tijd, ik spreek van dien van Homerus tot dien van Herodotus, van de 10e tot de 6e eeuw voor Chr., is het niet anders te verwachten, dan dat

de daartoe aangewende pogingen niet meer dan tot eene figuratieve schets hebben kunnen leiden.

Bij HOMERUS is de aarde eene schijf, of liever, zij heeft den vorm van een schotel, met de Middellandsche zee in de holte.

In de eerste wereldkaart, door een der voorgangers (ANAXIMANDER) der Ionische school vervaardigd, had de omtrek, die aan de Middellandsche zee gegeven werd, veel van de werkelijkheid, de Roode en Zwarte zee zijn aangegeven, maar dan is ook alles gezegd. Een stuk van Europa, zonder Britsche eilanden, zonder Scandinavië of Denemarken, zonder Oostzee, een stuk van Libye, d. i. Afrika, en evenzoo van Azië. Tusschen de zuilen van HERCULES, die de straat van Gibraltar begrenzen, doorgaande, komt men in den Oceaan, die nu als een cirkelronde stroom de drie genoemde werelddeelen omgeeft. Dat de Caspische zee begrensd is, is nog onbekend, zij wordt beschouwd als een onderdeel van den Oceaan.

HERODOTUS verklaart (4) dat dergelijke voorstellingen zijn lachlust opwekken, en wij kunnen hem dit niet ten kwade duiden.

De aardschijf dreef, volgens de Ionische beschouwing, op den Oceaan. De Oceaan ging dus onder het vaste land door. De lucht ontstond door de uitdamping van het water, de hemel was een gewelf. De dikte der aardschijf werd zelfs aangegeven, n.l. één derde der middellijn (5).

Ik zal u niet vermoeien met het opnoemen van al de ongerijmde hypothesen, die omtrent den vorm der aarde nog meer geöpperd en overwogen werden. Het zij genoeg te herinneren dat wij in de 6e en 5e eeuw voor Christus in Sicilië den kundigen PYTHAGORAS, iets

later te Athene den eenigen PLATO aantreffen, die ieder eene school vormden, waar de wetenschappen beoefend werden. Het ging daar eenigszins anders toe dan aan onze universiteiten, één man onderwees alles, omnia scibilia.

Dat daar dus de groote kwestie van den vorm der aarde besproken werd, spreekt van zelf. Nu hadden de reizigers reeds ondervonden, dat als hun tocht noordwaarts gericht was, de Groote en Kleine Beer zich hooger aan het uitspansel verhieven en zuidelijke sterren zich lager vertoonden of geheel en al onder den gezichteinder verdwenen. Reizigers om de zuid hadden eene dergelijke ervaring, doch in tegenovergestelden zin, opgedaan. En het was een door ondervinding vastgesteld feit, dat als men te Syracuse eene maaneklips zag beginnen of eindigen, terwijl de maan opkwam, de tijdingen uit Alexandrië later aanbrachten, dat aldaar datzelfde begin of einde was waargenomen, toen de maan al een uur was op geweest.

De verklaring van dit alles was niet ver te zoeken. De schijf- of schotelvorm der aarde moest opgegeven worden; aan PYTHAGORAS wordt toegeschreven, haar het eerst eene bolvormige gedaante te hebben toegekend (6).

Ziedaar dus het eerste vraagstuk der wereldbeschrijving, althans met veel waarschijnlijkheid en bij benadering opgelost. Maar nu de verklaring gezocht van de verschijnselen, die de hemel aanbiedt. Het eerste dezer verschijnselen, dat zich aan den mensch openbaarde, was het opkomen en ondergaan der zon, der maan en der sterren. Wat de sterren aangaat, blijkt bij nadere beschouwing, dat eene gelijkmatige omwen-

teling van het geheele sterrengewelf om eene denkbeeldige as dit verschijnsel verklaart. Niets natuurlijker dan dat de sterren verondersteld werden vast aan een gewelf te zijn bevestigd, en dat dit gewelf, dat de aarde van alle zijden omgaf, die asomwenteling volbracht. De aarde bevond zich dus in volstrekte rust in het midden van dit gewelf.

Bij verdere nauwlettende beschouwing bleek, dat de zon haren dagelijkschen omloop in *langeren* tijd dan de sterren volbracht; het verschil bedroeg wel slechts vier minuten, waar was toch niet te miskennen, want in een jaar maakten die vier minuten een geheelen dag uit. Bovendien verraadt zij eene jaarlijksche verplaatsing noordwaarts en zuidwaarts; en beide deze verschijnselen waren juist zooals zij wezen moesten als men kon aannemen dat de zon, in een jaar, een schuinen kring aan het sterrengewelf doorliep, en wel in eene richting, tegengesteld aan die der dagelijksche beweging.

Een dergelijken omloop vertoonde de maan, doch deze volbracht dien in 27 dagen; bovendien waren er onder al de sterren van het hemelgewelf vijf, die zich geheel anders gedroegen dan de duizenden anderen. Terwijl deze voortdurend ten opzichte van elkander dezelfde plaats aan den hemel behielden, zoodat men ze in bepaalde groepen kon verdeelen, waren die vijf even als de zon en maan in voortdurende beweging, de een schielijker, de andere langzamer. Ieder uwer begrijpt dat ik de vijf planeten bedoel. Om hetgeen de beschouwing omtrent de beweging dezer hemellichamen leerde, toe te lichten, zullen wij ons kortheidshalve bij één ervan, bij Jupiter bepalen.

Die planeet is niet altijd zichtbaar. De reden hier-

van is dat hij bijna 12 jaar besteedt om, tegen den dagelijkschen loop der sterren in, dus van de rechter naar de linkerhand (7), den hemel te doorloopen, terwijl de zon er slechts één jaar over doet. Wij hebben dus volmaakt hetzelfde verschijnsel als op elk uurwerk de beweging van den minuutwijzer en den uurwijzer. Die bedekken elkaar te 12 uur, en dan weer te 1 uur en ruim 5 minuten. Evenzoo de zon en Jupiter. Zijn zij voor ons oog nagenoeg in dezelfde richting, dan zien wij de planeet, wegens het helle zonnelicht niet; maar nu spoedt de zon zich, uit ons standpunt gezien, van de rechter- naar de linkerhand vooruit, Jupiter achterlatende, die zich 12 maal langzamer beweegt. Een groot halfjaar later bevindt de zon zich reeds tegenover de planeet, en dóórloopende heeft zij omtrent 13 maanden noodig om haar opnieuw in te halen, een eind verder dan de vorige keer.

Ziedaar het verschijnsel, zoo als het zich bij de ruwste en meest oppervlakkige beschouwing voordoet. Maar beweegt zich nu de planeet Jupiter in die 13 maanden evenals de uurwijzer van het horloge, d. i. met eenparige snelheid aan den hemel voorwaarts? Een oppervlakkig onderzoek, dat ieder zelfs zonder astronomische hulpmiddelen kan instellen, bewijst het tegendeel. Reeds in de derde maand na den samenstand met de zon begint de loop van Jupiter merkbaar te vertragen; midden in de vijfde maand schijnt de planeet korten tijd stil te staan, keert terug, beweegt zich de volgende vier maanden in omgekeerden zin in vergelijking van vroeger, dus van de linker- naar de rechterhand, om dan *weer* om te keeren, en na nog $4^1/_2$ maand in de vroegere richting te zijn voortgegaan, door de zon te worden ingehaald.

Ik hoop dat het U nu duidelijk is, wat men door den zoogenaamden *teruggang* der planeten verstaat. Het is de beweging in tegengestelden zin, als gewoonlijk, die men de planeten ziet aannemen juist in het tijdvak dat zij midden tegenover de zon staan. In deze zelfde maand kan ieder met het grootste gemak den teruggang van Saturnus hebben waargenomen. Deze planeet bevond zich in het begin dezer maand links van Regulus, de helderste ster in den Leeuw, zal er heden avond nagenoeg recht boven staan, en dan nog langzaam den teruggang tot het eind der maand April voortzetten. Zij keert dan om, en gaat op het eind van Mei op nieuw voorbij dezelfde ster.

Hoe dit alles nu te verklaren? Het eerste stelsel, dat diende om dit te beproeven, was een uitvloeisel van het aannemen van een sterrengewelf, een bolvormig oppervlak, waartegen de sterren bevestigd waren. Aan zon, maan en iedere der vijf planeten werd nu ook zulk een gewelf toebedeeld; en ieder gewelf had zijne eigene wenteling. Men noemde die gewelven *sferen*, en omdat zij doorschijnend moesten zijn, opdat zij de sterren niet aan ons oog zouden onttrekken, nam men *kristallen* sferen aan, waarvoor wij in meer huiselijk hollandsch, maar verstaanbaarder, *glazen ballons* zouden zeggen. Zeven waren er noodig, dus het sterrengewelf werd de *achtste sfeer*, een naam, dien het nog tot in de 17e eeuw behouden heeft.

Maar met dit getal van zeven sferen kon men toch niet volstaan om de beweging van zon en maan in schuins geplaatste kringen, en de teruggangen der planeten te verklaren, vooral ook daarom niet, om-

dat men steeds van de vooraf aangenomene meening uitging, dat elke beweging gelijkmatig moest zijn. PLATO, een der eerste, die het sferenstelsel aannam, zag de moeielijkheid hiervan zeer goed in, en noodigde de wiskunstenaars van zijn tijd uit, hunne krachten te beproeven aan het oplossen der vraag: „met welke onderstellingen omtrent regelmatige, elkander opvolgende bewegingen kunnen de verschijnselen van den planetenloop verklaard worden.”

Wie was voor het oplossen van deze vraag meer berekend dan EUDOXUS, de grootste wiskunstenaar van zijn tijd, EUDOXUS, die zelfs de eigenschappen der kromme lijnen van hoogere orde trachtte te doorgronden?

Hij loste het vraagstuk op door op het ingeslagen pad voort te gaan, en in zijne verbeelding het aantal glazen ballons te vergrooten, door er andere tusschen in te voegen, die hij om verschillende assen liet draaien. Het aantal ballons werd door hem op 26 gebracht en het gelukte hem nu, in zekere mate, de teruggangen der planeten en de voornaamste onregelmatigheden in den loop van zon en maan voor te stellen (8).

Of nu in die tijden, (wij bevinden ons in het begin der 4e eeuw vóór Chr.), werkelijk algemeen aan het bestaan dier kristallen sferen geloofd werd, valt te betwijfelen. En bovendien, van hoeveel vernuft de hypothese uit een wiskundig oogpunt getuigde, eene eenvoudige opmerking bewees hare onhoudbaarheid als physische hypothese. Immers al wilde men het aantal ballons zooveel vermenigvuldigen als men wilde, de aarde stond in het midden van allen, en hoe samengesteld nu ook de loop eener bepaalde planeet

tengevolge der wentelingen der sferen was, zij moest toch altijd even ver van de aarde verwijderd, dus ook altijd even helder blijven. Maar dit is verre van het geval te zijn, vooral ten opzichte van Mars en Venus. Er zijn tijden dat Mars voor Jupiter in helderheid nauwelijks onderdoet, dat Venus hem zelfs aanzienlijk overtreft, en er zijn andere tijden, waarop zij zich in veel minder licht dan Jupiter vertoonen. De afstand dier beide planeten tot de aarde is dus niet altijd even groot, en daarmede viel het geheele sferenstelsel in duigen, dat toch zonder twijfel, niettegenstaande zijne samengesteldheid, nooit geheel van de werkelijk waargenomene bewegingen der planeten rekenschap heeft kunnen geven.

Dat stelsel werd dus, ofschoon het nog door CALIPPUS verbeterd werd, betrekkelijk spoedig opgegeven, de kristallen sferen vervielen en er bleven dus zwevende planeten over, even als reeds PYTHAGORAS had aangenomen. De aarde bleef even als vroeger het middelpunt van het heelal innemen, onbewegelijk en zonder aswenteling, en de door PLATO gestelde vraag, hoe door verbinding van kringvormige bewegingen de loop van zon, maan en planeten verklaard kon worden, kwam opnieuw aan de orde.

Men was zoo aan den naam van sferen gewend geworden, dat men dien nog gebruikte toen zij reeds verworpen waren. De fantasie omtrent de beweging der planeten ging zoo ver, dat men, inziende, dat zij met ongelijke snelheden door het hemelruim moesten zweven, ook het gevolg trok, dat zij hemelsche toonen van verschillende hoogte moesten voortbrengen, die te samen eene hemelsche muziek, de *harmonie der sferen* vormde; dezelfde die, naar het verhaal van VAN LENNEP,

op zoo onaesthetische wijze door de leden van het gezelschap „de dorstige Pleiaden" werd nagebootst.

Waarom wij die schoone muziek niet hooren? CICERO geeft er ons in zijn „Droom van Scipio" antwoord op: „Wij zijn er doof voor geworden, even als zij, die bij de watervallen van den Nijl wonen en hun geklater niet meer hooren".

Wie de vraag beantwoord heeft, in den zin als PLATO haar stelde, is niet geheel zeker; verschillende namen (9) worden genoemd. Het stelsel zelf, hetwelk dat der sferen moest vervangen, en dat vooral het verschijnselen der teruggangen moest verklaren, was bekend onder dat der *epicykels.*

Ik hoop, geachte toehoorders, dat dit geleerde woord u niet zal afschrikken mij verder te volgen. Het is zoo geleerd, zoo verschrikkelijk niet.

Om u de hypothese der epicykels duidelijk te maken, verzoek ik u, die toch in feestelijke stemming verkeert, u met mij te verplaatsen te midden eener aan Terpsichore gewijde feestzaal, hetgeen zoo moeielijk niet zijn zal, daar deze Muze niet minder dan hare zusteren hier ter stede vereerd wordt; wij denken die zaal liefst cirkelrond, (immers volgens de oude wijsgeeren is de cirkel de volmaaktste figuur,) en plaatsen ons in het midden, nabij BATHYRRHOUS, den opperpriester, die met kalmte en waardigheid de chorografische bewegingen der vroolijk gestemde jongeren bestuurt. De hulp der liefelijke zustermuze Erato is onontbeerlijk; hare volgelingen, op eene verhevenheid verborgen, heffen met cither en fluit, harp en tympaan, in opwekkende trippelmaat de toonen aan van een der meesterstukken van STRAUSS, waarvan het motief hetzij aan de hemelblauwe golven van Oostenrijks trotschen hoofdstroom of aan het Weener Woud ontleend is. En onze feestvierende

paren maken, zwevende en wentelende, dezelfde beweging, die de oude Grieken aan Jupiter, Mars en andere planeten toeschreven. Elk paar wentelt in een kleinen kring rond, maar tevens langs den omtrek der zaal in een grooten. Letten wij op de richting, waarin wij elk der feestvierenden zien, dan bemerken wij bij ieder vooruitgang, teruggang, en weer een nog sterkeren vooruitgang, zoodat na een zeker aantal omwentelingen, elk paar den geheelen omtrek heeft afgelegd.

Maar elke vergelijking, zegt het spreekwoord gaat mank. Er is tusschen de beide bewegingen, die wij beschouwd hebben, verschil en overeenkomst. In onze feestzaal zijn Mars en Venus vereenigd, in het zonnestelsel gescheiden. Om dus de overeenkomst volkomener te maken, denke men de jonkvrouw weg, en de jongeling beschrijft te gelijkertijd twee kringen, een grooteren langs den omtrek der zaal (10), en een kleineren, den epicykel, wellicht evenmin bewust van dat merkwaardige feit als de brave Jourdain, die op vergevorderden leeftijd van zijn taalmeester vernam, dat hij zijn geheele leven proza had gesproken.

Het stelsel, dat elke planeet zich in een epicykel bewoog, was voldoende om ten minste de meest in het oog loopende bijzonderheden van den loop der planeten te verklaren. Overeenkomstig de denkbeelden, die in de 4de eeuw v. Chr. nog heerschende waren, kon de stelling behouden blijven, dat de aarde in het midden van het heelal in rust was; voor elke planeet bestond er dan een grootere cirkel: de *deferent;* langs den omtrek van dien cirkel bewoog zich eenparig een denkbeeldig punt, en om dat denkbeeldig punt draaide de planeet in een tweeden, *kleineren* kring, den *epicykel* (11).

Hoe grooter de omloopstijd der planeet was, hoe grooter de deferent moest wezen, dit werd algemeen aange-

nomen. Men begreep dus dat de deferent van Saturnus, die 29 jaar voor zijn omloop besteedde, de grootste was, dat die van Jupiter daarop volgde, en zoo vervolgens. De volstrekte grootte, uitgedrukt in mijlen, stadiën of welke éénheid men wilde aannemen, te bepalen, hetzij van deferent, hetzij van epicykel, daartoe bestond in dit stelsel geene kans, daarentegen was voor elke planeet, de *verhouding* tusschen de middellijn van den deferent en die van den epicykel licht vast te stellen, de duur van den teruggang en de lengte van den doorloopen boog gaven daartoe de middelen aan de hand.

Zelfs gaf de hypothese der epicykels nog gelegenheid eene bijzonderheid te verklaren, die vroeger veel hoofdbreken gekost had; voor dezelfde planeet duurden n.l. de teruggangen niet altijd even lang en in zulk een teruggang doorliep de planeet niet altijd een even langen boog. Maar met eene kleine verschuiving van de middelpunten der deferenten kon dit verschijnsel, naar men meende, vrij goed verklaard worden, en zoo geschiedde het, dat het systeem der epicykels vrij algemeen werd aangenomen (12).

Maar er was nog een bezwaar, of liever, er waren er twee. Ik heb straks gezegd dat tusschen de beweging in de feestzaal en in het zonnestelsel verschil en overeenkomst bestond, en reeds één punt van overeenkomst opgenoemd; er is echter nog meer: indien bij groote deelneming in het feest, binnen den buitensten nog een kleinere kring moet gevormd worden, dan zal in dien kleineren kring de maat even goed gehouden worden als in den grooteren, dat wil zeggen, de paren zullen even spoedig hun epicykel doorzweven; hetzelfde heeft, met kleine wijziging (13), in het stelsel der epicykels der planeten plaats: elke epicykel wordt door zijne pla-

neet in denzelfden tijd doorloopen, en deze tijd is, wel beschouwd, volkomen gelijk aan 365 dagen en 6 uren, denzelfden tijd, waarin de zon haar loopkring volbrengt; dit is zonder twijfel eene vreemde overeenkomst, die voldoende stof tot nadenken gaf.

Het tweede bezwaar bestond hierin, dat het middelpunt van den epicykel door geen ander hemellichaam werd ingenomen; de planeet draaide om niets, en dat niets draaide in den deferent om de aarde. Dat eene planeet om de aarde, het eene hemellichaam om het andere zou draaien, werd als iets zeer begrijpelijks aangenomen, maar eene wenteling *om niets* moest toch de bevreemding wekken.

Bij dit alles kwam nog iets. Wij hebben nog niet van Mercurius en Venus gesproken, de beide planeten, die zich nooit ver van de zon verwijderen, maar beurtelings aan hare rechter- en aan hare linkerzijde te zien zijn. Het was nu ook wel mogelijk, voor beiden een deferent en een epicykel aan te nemen, op dezelfde wijs als voor de zoogenaamde buitenplaneten, Mars, Jupiter en Saturnus, maar de deferent werd dan kleiner dan de epicykel.

Veel meer voor de hand lag het aan te nemen, zooals in de 4de eeuw v. Chr. Heraclides Ponticus terecht inzag, dat Mercurius en Venus hunne wenteling om de zon volbrachten, terwijl deze dan toch hare rol van planeet bleef behouden. Zoo werd de zonnebaan de deferent, en een kleinere cirkel, de eigenlijke loopbaan der planeet om de zon, de epicykel (14).

Vreemd is het, dat dit stelsel wel bij de Grieken nu en dan vermeld (15), maar niet algemeen aangenomen werd; de verklaring daarvan is mijns inziens hierin te zoeken: de astronoom, dit blijkt ten duidelijkste uit

verschillende plaatsen bij Ptolemaeus en anderen, vraagt niet naar de meerdere of mindere waarschijnlijkheid van het eene of andere stelsel, wel of er de loop der hemellichten volledig genoeg door verklaard wordt; de physicus daarentegen vraagt wel naar die waarschijnlijkheid; om nu het stelsel van Heraclides op Mercurius en Venus toe te passen, en op Mars, Jupiter en Saturnus daarentegen het stelsel der epicykels, dit was hinken op twee gedachten, en wellicht viel dit niet bijzonder in den smaak.

Bij het beoordeelen van het stelsel der epicykels moet er nog wèl op gelet worden, dat de dagelijksche beweging der hemellichten, het opkomen in het oosten, het volbrengen van den dagboog en het ondergaan in het westen niet aan eene wenteling der aarde om hare as, maar aan de dagelijksche wenteling der hemellichten zelve, dus ook der planeten, om de aarde werd toegeschreven. Aan iedere planeet werd dus te gelijkertijd eene dubbele beweging toegekend, de dagelijksche van het oosten door het zuiden naar het westen, en de beweging langs epicykel en deferent, van het westen door het zuiden naar het oosten. Voorwaar een samengesteld mechanisme, en dat nog samengestelder was dan ik het hier eenvoudigheidshalve heb voorgesteld (16).

Maar aan denzelfden Heraclides komt ook de eer toe, de wenteling der aarde om hare as, door Plato aan het eind van zijn leven reeds vermoed, als leerstelling verkondigd te hebben. Wij, die met deze wenteling reeds in onze jeugd vertrouwd zijn gemaakt, kunnen er ons nauwelijks eene voorstelling van maken, dat daaraan vroeger getwijfeld werd, en toch is dit niet alleen het geval, maar zelfs de kundigste wijsgeeren, b.v. Aristoteles, Hipparchus, wilden haar niet aannemen, evenmin als 300 jaren later Ptolemaeus.

De bezwaren dezer leer waren dan ook velerlei. De schijnbare rust, waarin zich de aarde, onze woonplaats, met bergen en dalen bevond, was in lijnrechten strijd met de bewering dat zij draaide, en bovendien indien de aarde van het westen naar het oosten wentelde, zou men immers een heftigen oostewind moeten voelen; de wolken, opgeworpen voorwerpen en vogels, zouden zich allen noodzakelijk moeten bewegen, in tegengestelden zin als de wenteling der aarde, dus van het oosten naar het westen; eene beweging in oostelijke richting zou bijna tot de onmogelijkheden behooren. Aldus nog Ptolemaeus, wiens Almagestum met zooveel zorg en kennis geschreven was, dat het, ondanks de schrijver in zijne theorie van het zonnestelsel ongelijk had, toch veertien eeuwen lang als een standaardwerk gegolden heeft.

Maar, zal men vragen, kwam dan niemand onder die Grieksche wijsgeeren op het denkbeeld, aan het stelsel van Heraclides eene verdere uitbreiding te geven, en niet alleen de aarde om hare as, maar ook Venus en Mercurius en al de planeten om de zon te laten wentelen en de aarde evenzoo?

Het antwoord is hierop: zeer zeker; Aristarchus van Samos, die in het begin der derde eeuw voor Christus bloeide, was deze man, maar tegen het gezag van Aristoteles waren zijne woorden niet bestand, en noch Hipparchus, noch Ptolemaeus namen zijne theorieën aan. Dat de sterrebeelden er in Juni en in December volkomen gelijk uitzagen, de voorname grond tegen het door hem voorgestane stelsel, verklaarde hij door aan te nemen, dat de geheele aarde in verhouding tot den sterrenhemel niet grooter was dan het middelpunt van een bol tot zijne oppervlakte, m. a. w. dat de sterren

oneindig veel verder van de zon afstaan dan de aarde.

Maar eene dergelijke verklaring werd te stout gevonden, en daarom eenvoudig ter zijde gelegd. Ja hij haalde zich, even als GALILEI 19 eeuwen later, eene vervolging door CLEANTHES op den hals, daar hij zich zoo ver vergrepen had, dat hij de rust der HESTIA, de wereldhaard, verstoord had.

De stand der wetenschap bleef nu dezelfde tot de 15^e, of liever tot het begin der 16^e eeuw; de uitvinding der boekdrukkunst had toen ten gevolge dat de wetenschappen, als uit een langen winterslaap, begonnen te herleven. In het tijdperk, dat volgde, ontstond eene wetenschappelijke beweging, die in hoofdzaken van algemeene bekendheid is.

Voor de sterrekunde begint dit tijdperk met COPPERNICUS, domheer te Frauenberg aan den Golf van Danzig. COPPERNICUS droeg van het stelsel van ARISTARCHUS geene kennis; het werk, waarin deze zijn stelsel had uitgewerkt, is verloren gegaan, en een werk van ARCHIMEDES (17), waarin het vermeld werd, was nog niet door den druk wereldkundig gemaakt. De hypothese, dat de zon het midden van het planetenstelsel innam, opperde hij dus zelf tengevolge van eigen nadenken, hij verwierp voor de planeten de epicykels van PTOLEMAEUS (18), maar handhaafde hare cirkelvormige en eenparige beweging, al moest dan dientengevolge, om de voornaamste ongelijkheid in die beweging voor te stellen, de zon buiten de middelpunten dier cirkels geplaatst zijn, en dus elke baan toch hare excentriciteit hebben.

Voor de bezwaren, die ten allen tijde tegen de wenteling der aarde om hare as en om de zon waren ingebracht, gaf hij aannemelijke oplossingen, en zijn werk *de*

Revolutionibus „Over de Omwentelingen", waarin hij het heliocentrische stelsel uiteenzette en waaraan hij voorschriften toevoegde om den telkenmaligen stand van zon, maan en planeten te berekenen, was goed geschreven en maakte grooten opgang; het stelsel werd ook naar hem genoemd.

Werden nu door dit stelsel de bewegingen der planeten, bepaaldelijk hare teruggangen, en de ongelijkheden, zoowel in den duur dier teruggangen bij de verschillende verschijningen als in den daarbij doorloopen boog, met alle juistheid verklaard?

Om dit te beoordeelen waren er nauwkeurige waarnemingen noodig, maar in de eerste helft der 16ᵉ eeuw was het met de instrumenten, zoowel als met de waarnemingsmethoden, allertreurigst gesteld. En toen eene halve eeuw later Tycho Brahe door Frederik II van Denemarken in staat gesteld werd, om zich geheel aan de sterrekunde te wijden, was hij verplicht zelf de vervaardiging zijner werktuigen, waaronder van eigen vinding, te bewaken (19), opdat de nauwkeurigheid, die er mede bereikt kon worden, evenredig zou zijn aan de scherpte van het oog.

Twintig jaren, van 1576 tot 1596, werd trouw door Brahe en een achttal assistenten geene gelegenheid verzuimd om waarnemingen op alle hemellichten te verzamelen.

Armillaarsferen, van hetzelfde maaksel als Ptolemaeus 16 eeuwen vroeger gebruikte, maar ook de door Tycho zelf ingevoerde kwadranten en sextanten werden dagelijks naar de hemellichten gericht, en zoo werden gedurende twintig jaren eene groote menigte metingen verzameld, te veel om in dat tijdvak zelf op de plaats te verwerken, zoodat een groot gedeelte slechts op een

berekenaar wachtte om aan de hypothesen van COPPERNICUS getoetst te worden.

Niet dat TYCHO zelf met dat stelsel dweepte, hij hield er een eigen stelsel op na, en hoopte tot zijn dood toe, hoewel te vergeefs, dat dit eindelijk zou zegevieren.

Het stelsel van TYCHO BRAHE had iets van dat van PTOLEMAEUS, iets van dat van HERACLIDES, en iets van dat van COPPERNICUS.

Met dat van PTOLEMAEUS had het gemeen dat hij de aarde in het midden van het stelsel plaatste; met dat van HERACLIDES, dat hij om de zon, die als planeet om de aarde draaide, Mercurius en Venus liet wentelen, en door dit zelfde ook op de andere planeten uit te strekken, nam hij ook rekenschap van de zienswijze van COPPERNICUS.

De berekenaar, waarvan ik zoo even gewaagde, was KEPPLER, JOANNES KEPLERUS Mathematicus, zooals hij gewoonlijk genoemd werd.

Dat vorstengunst niet duurzaam is, ondervond BRAHE. Zoolang FREDERIK II leefde, was hij de gevierde man. Op het ter zijner beschikking gestelde, in de Sond gelegene eiland Hveen, waar de op 's Konings kosten gebouwde, prachtige Uranienburg stond, had hij in onbekrompen mate over werkkrachten en geldmiddelen te beschikken; maar na den dood van dien verlichten vorst braken voor hem de dagen van tegenwerking aan; onder CHRISTIAAN IV werd het staatsinkomen en het subsidie, dat hij genoot, eerst verminderd en later geheel ingetrokken, zoodat hij in 1597 Denemarken verliet, en na eenigen tijd een zwervend leven geleid te hebben, het aanbod van Keizer RUDOLF aannam, om uit de keizerlijke kasteelen nabij Praag er een te kiezen, en er zich te vestigen. Daar was het dat hij KEPPLER aan zich ver-

bond, ten einde de verzamelde bouwstoffen te verwerken. Ongelukkig mocht hij niet veel van den arbeid van KEPPLER te zien krijgen, want hij overleed kort daarop (24 October 1601); gelukkig echter dat de Keizer zich nu weder KEPPLER aantrok, de aanteekeningen van TYCHO kocht, met *belofte* ze te betalen, en aan KEPPLER een jaargeld toekende, met *belofte* er voor te zorgen dat het hem uitbetaald werd.

Oorlogstijden zijn echter niet gunstig voor het vervuld worden van vorstelijke beloften, dit ondervonden zoowel BRAHE's erfgenamen als KEPPLER, die, na jaren wederwaardigheden en na jaren arbeid eerst zijne taak kon volbrengen.

En wat was nu zijn resultaat? Dat er aan het Coppernicaansche stelsel nog wat ontbrak; de planeten bewogen zich n.l. in *andere* dan cirkelvormige banen om de zon; na stelselmatig zoeken mocht het KEPPLER niet alleen gelukken, uit de waarnemingen door TYCHO BRAHE op Mars gedaan, aan te toonen dat deze planeet in eene *ellips* liep, en dat de zon van die ellips het brandpunt innam, maar ook de wet te vinden, volgens welke de snelheid der planeet in hare baan verandert (20).

Bij nader onderzoek bleek het hem dat de overige planeten zich evenzoo gedroegen, doch de ellipsen, waarin zij zich bewogen, weken niet alle evenveel van den cirkelvorm af: die van Mercurius het meest, die van Venus het minst.

Wij zullen de fantastische beschouwingen die KEPPLER, reeds vóór zijn vertrek naar Praag, over den bouw, dien naar zijne meening, de Schepper aan het zonnestelsel gegeven had, in zijn „Cosmografisch Mysterie" nederlegde, met stilzwijgen voorbijgaan (21), maar mogen niet verzuimen aan te stippen, dat hij, na

jaren lang arbeidens, in zijne zoogenoemde *derde* wet het verband vond tusschen dien afstand en den omloopstijd. Die wet luidde: „De derde machten der afstanden, (tot de zon), staan tot elkander als de tweede machten der omloopstijden.”

KEPPLER's arbeid was inderdaad een reuzenarbeid. Alleen een wiskundige van zijn talent en een geoefend rekenaar als hij, was in staat om uit de massa metingen en waarnemingen van TYCHO BRAHE en zijne helpers de door hem verkregene resultaten te verkrijgen. En door *zijn* onderzoek was de sterrekunde een nieuw tijdvak ingetreden.

Het *hoe?* was nu beantwoord, maar het kenmerk van het wetenschappelijk streven der 17e eeuw was juist, dat naar het *waarom* gevraagd werd.

Waarom, vroeg DESCARTES zich af, draaien de planeten rusteloos om de zon, en evenzoo de maan rusteloos om de aarde? En hij was de eerste, die op deze vraag een antwoord ontwierp.

Even rusteloos als de planeten, wier loop hij bestudeerde, maar minder nauwkeurig in het volgen van wetten voor zijne omzwervingen, was DESCARTES, die het grootste gedeelte van zijn leven buiten zijn geboorteland doorbracht. Meest was hij in Nederland, maar dan eens te Amsterdam, dan eens te Egmond Binnen, Harderwijk, Leiden, Utrecht, Amersfoort, Deventer, en waar niet al. Te Deventer was het dat hij in het jaar 1633 een werkje schreef, getiteld: *le Monde*, en hij stond op het punt het te Amsterdam te laten drukken, toen de mare hem bereikte dat GALILEI, die in zijne „Samenspraken over het wereldstelsel”, zoo het heette het Ptolemaeische tegen het Coppernicaansche, maar in wezenlijkheid het Coppernicaansche tegen het Ptole-

maeische verdedigd had, dat GALILEI, zeg ik, te Rome, voor een rechtbank van kardinalen gedaagd, en gedwongen geweest was zijne zoogenaamde dwalingen te herroepen, en te beloven, voortaan niet meer de dwaalleer van de beweging der aarde te onderwijzen.

DESCARTES, die zich op den naam van goed catholiek liet voorstaan, wilde vóór alles met de Kerk op een goeden voet blijven, hield zijn werk achter, en was nooit te bewegen het uit te geven, zoodat het eerst na zijn dood in 1664 te Parijs verscheen.

Hij stelde zich eene ideale wereld voor, nog geheel in chaotischen toestand, en vroeg zich af, wat er gebeuren zou, als de Schepper een aantal deeltjes of lichaampjes in dien chaos eene beweging had medegedeeld en dan alles aan zichzelf had overgelaten. En, door vergelijking met hetgeen hij in een bak water zag gebeuren, indien daar kleine bewegingen werden veroorzaakt, besloot hij dat er verschillende middelpunten moesten ontstaan, waaromheen de omringende stofdeelen, die zich inmiddels tot stofklompen hadden gevormd, in een wervelvind of draaikolk, een *tourbillon*, moesten draaien. In elke draaikolk werden de zwaarste lichamen het verst van het middelpunt, de lichtere naderbij gedreven, en tusschen elke draaikolk en de omringenden bestond eene grens, die nooit door een der lichamen overschreden werd, die tot eene bepaalde draaikolk behoorden. Van de vier elementen van ARISTOTELES verwierp hij het water; het lichtste element was naar hem het vuur, dan volgde de lucht, het zwaarste was de aarde. De oorspronkelijke chaos was uit een mengsel van die drie elementen samengesteld; het lichtste element, het vuur, nam het midden der draaikolk in, aldus verklaarde hij den stand der zon

in het midden van het stelsel; dan volgde de lucht, die het eigenlijke voermiddel der draaikolk was, en de aarde gaf het materiaal voor de omwentelende planeten. Volgens zijn stelsel was het dus natuurlijk dat de grootere planeten, n.l. Jupiter en Saturnus, meer buitenwaarts, de kleinere, Mercurius, Venus, de Aarde en Mars meer binnenwaarts, d. i. dichter bij het centrale lichaam geplaatst waren.

En door de aldus ontstane stroomingen konden om de planeten kleinere draaikolken ontstaan, die kleinere lichamen meesleepten, en daarmede was dan de vorming verklaard van de maan, die om de aarde wentelt, en van de vier wachters, die GALILEI kort te voren in de nabijheid van Jupiter ontdekt had. Ook de wenteling der zon en der planeten, ieder om hare eigene as, was nu een gevolg van diezelfde draaikolken.

Dat de planeten en wachters bolrond waren, verklaarde DESCARTES doordien zij gedurende hunne vorming in de draaikolken dikwijls tegen elkander gebotst hadden, en de hoeken, die er oorspronkelijk aan geweest waren, langzamerhand waren afgerond.

De kometen waren de eenige verzamelingen van stofdeelen, die niet tot eene bepaalde draaikolk of, zooals DESCARTES het noemt, tot een bepaalden hemel behoorden, en van den eenen tot den anderen overgingen; en de massa stofdeelen, die zij bij den overgang van den eenen hemel in den anderen voor zich uit drijven, en om zich heen verzamelen, laten zij later, als zij dieper in dien nieuwen hemel zijn binnengedrongen, weer los, en ziedaar de staarten verklaard!

Wij, die 250 jaar later leven, hebben vrij glimlachen om de fantasieën, zooals wij ze gaarne zouden noemen, van een DESCARTES. Maar men moet de ge-

schriften beoordeelen naar den datum, waarop zij geschreven zijn. Op welke hoogte, of liever hoe laag, stonden in de eerste helft der 17e eeuw de natuurkundige wetenschappen? KEPPLER moest nog, tegen zijn zin, voor WALLENSTEIN uit den stand der planeten voorspellingen maken. Eerst tien jaar nadat DESCARTES zijne verhandeling *le Monde* schreef, n.l. in 1643, zou TORRICELLI den barometer ontdekken, en daarmede een nieuw licht ontsteken omtrent de zwaarte der lucht, de hoogte van onzen dampkring, en de mogelijkheid van het bestaan eener luchtledige ruimte, die zelfs DESCARTES nog steeds ontkend had.

De werken van hem, die het eerst op den gasvorm der lichamen opmerkzaam maakte, van wien ook de naam *gas* afkomstig is, ik bedoel van VAN HELMOND, waren nog niet uitgegeven, en ROBERT BOYLE, die de wet zou aangeven, volgens welke de dichtheid der dampkringslucht afneemt, dezelfde, die het eerst de vier elementen van ARISTOTELES verwierp, was nog een kind.

Omtrent de zwaartekracht ontwikkelde DESCARTES in het genoemde werkje denkbeelden, waarvan ik u de uiteenzetting zal besparen, maar het moest nog meer dan eene halve eeuw duren, eer NEWTON de algemeenheid dier kracht in zijne „Principia" ontwikkelde.

Het is ons wel gebleken dat DESCARTES omtrent de gevolgen eener kringvormige beweging zonderlinge begrippen had, maar het was nog 40 jaar voordat CHRISTIAAN HUYGENS juistere begrippen omtrent die beweging koesterde en bekend maakte. FRANCIS BACO VAN VERULAM en DESCARTES waren de *voorgangers* eener nieuwe wijze van onderzoek der natuur; BACO vorderde vrijheid van alle vooroordeelen en eigen onderzoek, zoowel door

waarneming als proeven; Descartes vorderde bij den aanvang van alle onderzoek twijfel, en protest tegen alles wat niet door denken was vastgesteld, hij veroordeelde dus het aannemen van natuurwetten op enkel gezag. Beiden worden niet ten onrechte voor de stichters der nieuwere wijsbegeerte aangezien, al heeft de wetenschap omtrent veel, van wat Descartes trachtte te verklaren, een nieuw en beter licht doen opgaan.

Ook moeten wij, voor de beoordeeling van Descartes zelf, niet vergeten, dat hij na het schrijven van *le Monde* nog 17 jaren leefde, en juist in die jaren zijne voornaamste onderzoekingen volbracht, zijne beste werken geschreven heeft.

Het bestaan eener algemeene zwaartekracht, die al de bewegingen der lichamen van een zonnestelsel bestuurt en regelt, was hem niet bekend. Het is hem dus niet kwalijk te nemen, dat hij de beweging der planeten niet geheel juist verklaarde, al is het voor zijn naam te bejammeren, dat hij niet in deze en andere zaken even scherpzinnig als Newton geweest is, die, bij *zijn* dood, nog op de dorpsschool te Woolsthorpe ging. Hij was te veel filosoof, te weinig mathematische physicus. Dat hij met den arbeid van Keppler bekend, ik zeg nog niet eens vertrouwd was, heb ik in zijne geschriften nergens kunnen vinden. De vraag of het in zijne draaikolken mogelijk was, dat elke planeet eene ellips, en wel voortdurend dezelfde ellips beschreef, heeft hij zich niet gesteld. Evenmin heeft hij er op gelet dat elke draaikolk, die hij in een bak water te weeg kon brengen, zich zelf vernietigde, door de wrijving, die onder de waterdeeltjes plaats had.

Maar wij zullen ons niet verder met het reeds lang vervallene draaikolkenstelsel van Descartes bezig hou-

den. Hij heeft het ook zelf waarschijnlijk niet voor het resultaat eener ernstige wetenschappelijke studie, maar voor eene hypothese willen gehouden hebben; zijne geheele verhandeling is vervat in een klein duodecimo-bandje.

Veertig jaren later had NEWTON het geluk de vragen, die door de onderzoekingen van KEPPLER aan de orde van den dag waren gekomen, te verklaren. Een appel valt op den grond, de maan draait om de aarde, de planeten om de zon, de wachters om Jupiter, en al deze wentelingen hebben plaats in ellipsen, *omdat* elk lichaam behebt is met eene geheimzinnige kracht: het trekt elk ander lichaam aan met een vermogen, evenredig aan zijne eigene massa, en omgekeerd evenredig aan de tweede macht van den afstand.

De appel, die van eene hoogte valt en de maan in hare loopbaan, worden beide door de aarde aangetrokken, maar de maan, die 60 maal verder verwijderd is dan de appel, 3600 maal zwakker. Wiskundig bewees NEWTON dat als men deze wet aannam, de banen der planeten om de zon ellipsen *moesten* zijn, dat in één woord de drie wetten van KEPPLER uit haar voortvloeiden.

Maar de gevondene wet der algemeene aantrekkingskracht was nog veel vruchtbaarder. Het raadselachtige verschijnsel van eb en vloed werd er door verklaard, de nog niet door graadmetingen bewezene afplatting der aarde, als noodwendig bestaande aangekondigd, en daarmede het beweren van CHRISTIAAN HUYGENS bevestigd; de meeste afwijkingen, die reeds vroeger in den loop der maan waren waargenomen (22), als een noodzakelijk gevolg van dezelfde wet voorgesteld, ja zelfs de kometen, die tot nog toe het geduld en vernuft der sterrekundigen op eene zware proef hadden gesteld, waren overwonnen;

de natuur harer langwerpige banen, als overeenkomstig met die van de ellipsen der planeten theoretisch verklaard, en de weg werd weldra aangewezen, hoe van de gevolgen der *onderlinge* aantrekking der planeten rekening kon worden gehouden.

Het gaf in de wetenschappelijke kringen eene verademing, dat in één beginsel, of liever in ééne natuurwet, de sleutel tot zooveel verschillende, tot nog toe vreemde verschijnselen gevonden werd, in wier opsomming ik mij echter beperkt heb, om niet te veel van uwe aandacht te vergen.

Maar de beoefenaars der wetenschappen verlangen altijd verder te gaan. Nauwelijks is de verklaring van één verschijnsel gegeven, of hun blik ontdekt bijzonderheden, die, vooruit beschouwd, niet noodzakelijk aldus behoefden te zijn, die even goed anders hadden kunnen wezen, tenzij althans eene reden voor elke bijzonderheid is aan te geven.

Evenzoo was het met de kennis van ons zonnestelsel. De samengestelde schijnbare beweging van zon, maan en vijf planeten was verklaard; aan de aarde haar rang als derde der planeten aangewezen, en de ligging, vorm en grootte der zes planetenbanen en van die hunner wachters was bekend. De zon was een licht- en warmtegevend lichaam, veel grooter dan de planeten, wellicht millioenmaal grooter dan de aarde, (hoewel niet evenveel maal zwaarder;) en de planeten en wachters waren donkere lichamen, die hun licht van de zon ontvingen. Over de inwendige warmte, zoowel der zon, als van de planeten, werd niet veel geredeneerd.

Nogtans, indien dit stelsel nader bekeken werd, waren er toch bijzonderheden in op te merken, die ieders aandacht moesten gaande maken. Alle zes de planeten, (ik

reken er nu de aarde onder,) bewogen zich om de zon in dezelfde richting, en wel in vlakken, die nagenoeg samenvielen; men zou kunnen zeggen, bijna in hetzelfde vlak.

Alle in het midden der vorige eeuw bekende wachters, dus onze maan, vier wachters van Jupiter en zes van Saturnus wentelden om hunne planeten in dezelfde richting als die planeten om de zon, en alle planeten en voor zoover bekend was, alle wachters, draaiden in dezelfde richting om hunne assen.

De loopbanen zijn wel ellipsen, maar wijken in het algemeen niet veel van den cirkelvorm af; eene zoo langwerpige loopbaan, als b. v. de komeet van HALLEY bezit, vindt men onder die der planeten niet.

Hier zijn dus vier verschijnselen die in het oog vallen. Aan toeval kunnen zij niet toegeschreven worden, de vraag is slechts: kunnen zij door eene natuurlijke oorzaak verklaard worden?

Als vijfde bijzonderheid kan men er bijvoegen de langwerpigheid der kometenbanen, en de omstandigheid dat de richting harer beweging niet altijd dezelfde is als die der planeten.

Wij hebben gezien dat, reeds vóór NEWTON, DESCARTES getracht had, van een en ander eene verklaring te geven. Maar zijn stelsel was toch niet meer dan eene uit de lucht gegrepene onderstelling. Haar te toetsen aan de feiten, die zij heette te verklaren; door berekening na te gaan, of zij van de omloopstijden der planeten en der wachters rekenschap gaf, ging niet.

Men kon er aan gelooven of niet gelooven, al naar verkiezing. Wat erger was, er waren reeds feiten opgemerkt, die hare onaannemelijkheid bewezen. Zoo bleek het niet waarom die sterke draaikolk, die in staat was de reuzenplaneten Jupiter en Saturnus in nagenoeg cir-

kelvormige banen om de zon te voeren, machteloos zou zijn tegenover de zoo veel lichtere kometen, waarvan er verscheidene waren, die zelfs tegen den stroom in, het zonnestelsel doorkliefden.

Maar, zal men vragen, wat dacht NEWTON nu van dit alles? Niet alleen de ellipsen van KEPPLER had hij verklaard, maar nog heel veel meer, waarvan ik reeds een gedeelte opgenoemd heb. Maar de eigenaardige bijzonderheden van het zonnestelsel, de beweging van al de planeten en wachters in vrij nabij cirkelvormige banen, die nagenoeg in hetzelfde vlak lagen; deze bijzonderheden achtte NEWTON uit mechanische oorzaken onverklaarbaar, en hij meende dus hierin een raadsbesluit van een alles inziend en Almachtig Wezen te moeten erkennen.

Maar in hetzelfde *Scholium Generale*, waarin men deze verklaring leest, zegt NEWTON: „Alles wat niet uit waargenomene verschijnselen volgt, is eene *hypothese* en hypothesen, metaphysische of physische, mechanische of die betrekking hebben op zoogenaamde verborgene eigenschappen, mogen niet in de proefondervindelijke natuurkunde worden opgenomen"; nu kan, uit een wetenschappelijk oogpunt, de door NEWTON genoemde oorzaak niet anders dan eene metaphysische hypothese genoemd worden, zoodat NEWTON hiermede blijkbaar zelf zijne vroeger geuite meening veroordeelde.

KANT, de groote wijsgeer der vorige eeuw, meende dat enkel mechanische oorzaken, zonder de draaikolken van DESCARTES, het zonnestelsel konden verklaren, maar de verklaring, die hij gaf, was te onbepaald, om eene verklaring te heeten. LAPLACE ontkende de noodzakelijkheid, eene hoogere ingebeelde macht in te roepen, en vroeg of de rangschikking der planeten niet evengoed als zoo vele andere zaken het gevolg van natuurwetten konden zijn?

KANT gaf in 1755 zijne „Allgemeine Naturgeschichte und Theorie der Himmels" uit; zoo als de titel verder aangaf, was dit werk eene proeve om de inrichting en den mechanischen oorsprong van het gansche wereldgebouw naar Newtoniaansche grondbeginselen te verklaren.

Het was een der eerste producten van zijne werkzaamheid, geschreven in een tijd, dat hij nog meer natuurkundige dan theoretisch filosoof was. Hij bepaalde zich niet tot het zonnestelsel, maar breidde zijne beschouwingen ook tot het geheele sterrenheir uit. Elke ster is, zooals reeds PYTHAGORAS vermoedde, eene zon, als die, welke het zonnestelsel beheerscht, met andere woorden: de zon is slechts eene van de millioenen schitterende sterren, die het oog, door kijkers versterkt, aan den hemel ontwaart. Terecht breidde dus KANT zijne hypothesen op het geheele heelal uit.

Uitgaande van het denkbeeld, dat de toestand, waarin wij nu dat heelal kennen, door een anderen toestand is voorafgegaan, waaruit het ontstaan is, gingen èn KANT, èn LAPLACE, die het geschrift van KANT niet kende, uit van de onderstelling, dat de hemelbollen, zonnen, planeten, en wachters, door samentrekking uit eene fijn verdeelde, nevelachtige stof ontstaan zijn.

Vraagt men wellicht, hoe beiden zoo vermetel waren zich te verdiepen in de oplossing eener vraag, die betrekking heeft op een tijdvak, dat wie weet hoe langen tijd, wellicht millioenen, wellicht billioenen jaren geleden, achter ons ligt, dan is het antwoord daarop: de overtuiging, eeuwen lang door de ervaring opgedaan, dat de natuurwetten onveranderlijk zijn, dat de traagheid of liever het volhardingsvermogen vóór die millioenen jaren even goed eene eigenschap der stof geweest is als thans, en evenzoo de algemeene aantrekkingskracht.

Mocht echter iemand ongeloovig zijn omtrent die alge-

meenheid der aantrekkingskracht, en verlangen dat hem aangetoond worde, dat een voorwerp, dat hij betasten kan, een ander dergelijk voorwerp aantrekt, dan verwijzen wij hem naar de torsiebalans van John Michell en de proeven van Cavendish, Baily, Cornu en Baille en Wilsing, waarbij die aantrekking zichtbaar wordt aangetoond niet alleen, maar zelfs gebruikt wordt om door vergelijking het gewicht, en daardoor de densiteit der aarde af te leiden.

En wordt de twijfel geopperd, of wij wel recht hebben aan te nemen, dat die zwaarte of die aantrekkingskracht, ook buiten ons zonnestelsel, op afstanden, zoo als de sterrekunde ze heeft leeren kennen, en die alleen met billioenen kilometers kunnen gemeten worden, nog op dezelfde wijze werkt als er binnen, dan geven ons daarop de dubbele sterren antwoord, waarin wij eene beweging der beide samenstellende sterren om het gemeenschappelijk zwaartepunt waarnemen, en wel in eene ellips, volkomen volgens de wetten van Keppler, die in ons zonnestelsel geldig zijn.

En zoowel als in dat zonnestelsel onregelmatigheden in den loop van Uranus niet alleen deden vermoeden, (23) dat er nog eene storende planeet met nog wijdere loopbaan bestond, maar ook die storende planeet, nl. Neptunus, hoezeer zij slechts door kijkers zichtbaar was, deed aanwijzen en vinden, zoo is het even goed reeds voorgekomen, dat in de eigene beweging eener ster (24) eene onregelmatigheid ontdekt werd, die tot het bestaan eener begeleidster deed besluiten, en dat dit vermoeden glansrijk is bevestigd geworden, toen de kijkers slechts groot en sterk genoeg gemaakt werden om die begeleidster te vertoonen.

Maar nog van eene andere zijde kan men twijfel op-

werpen aangaande de bevoegdheid van ons aardbewoners om over verschijnselen op zulke verafgelegene afstanden te oordeelen. Men kan vragen: wie zegt ons dat zich daar niet zelfstandigheden bevinden van geheel verschillenden chemischen aard dan de stoffen die onder ons bereik zijn? Zoo daar verschil in is, zijn wij dan wel gerechtigd iets te besluiten aangaande chemische verbindingen of physische processen, die daar zouden kunnen plaats hebben?

Eerst tengevolge van ontdekkingen, die in deze eeuw gedaan zijn, zijn wij in staat dien twijfel te weerleggen.

Het zonnelicht, door eene fijne spleet gelaten, en daarna door een glazen prisma opgevangen, breidt zich in een kleurenspektrum uit, dat door donkere strepen is afgebroken.

Die strepen vertoonen zich tengevolge daarvan, dat het licht, dat de oppervlakte der zon uitstraalt, door haren dampkring moet gaan, en dat de verschillende gassen, die in dien dampkring voorkomen, lichtstralen van bepaalde kleur, dus van bepaalde breekbaarheid opslurpen. Diezelfde strepen dienen tot scheikundige ontleding van den zonnedampkring en het is gebleken, dat daarin, behalve waterstof in gloeienden toestand, aanwezig zijn: de dampen van natrium, ijzer, calcium, magnesium, nikkel, koper, lood, zink, aluminium en een aantal andere elementen, die op onze aarde ook voorkomen. De aanwezigheid der zuurstof in dien dampkring wordt eerst ontkend, doch later blijkt het dat zij als lichte strepen in plaats van donkere hare aanwezigheid verraadt. (25)

En wat wijst de spektroskoop uit, als hij op de sterren gericht wordt? Dat er een aantal sterren zijn, die een volkomen dergelijk spektrum vertoonen als de zon, en de

elementen, die hier op de aarde in de laboratoria worden afgescheiden en bestudeerd, vindt de sterrekundige terug in den dampkring van sterren, die billioenen kilometers van ons verwijderd zijn.

Maar, zal men vragen, wat wordt door die fijn verdeelde nevelachtige stof verstaan? Hieromtrent kan nog verschil van meening bestaan. Of die oorspronkelijke toestand van alle wereldstof gasvormig of vast geweest is, is niet wel te bepalen. De oude wijsgeeren, die van den gasvorm geen denkbeeld konden hebben, zullen zich die vraag wel niet gesteld hebben, en ook Kant laat haar in het midden, daar hij alleen van elementaire stofdeeltjes spreekt, waaruit men trouwens eerder zou afleiden dat hij aan vaste stofdeeltjes dan aan gasmolekulen dacht.

Maar ik zal uwe aandacht niet vermoeien met de opsomming der verschillende meeningen van hen, die het onderwerp behandeld hebben. Wij weten natuurlijkerwijze van de wording van het heelal slechts *weinig* af, en moeten ons in alle geval met hypothesen behelpen, maar het schijnt wel dat het aantal schrijvers, en daaronder ook onbevoegde schrijvers, die behoefte gevoeld hebben hunne verklaringen wereldkundig te maken, in omgekeerde verhouding met dit weinige staat. Hun aantal is legio, en ik zal mij daarom bepalen tot eene vermelding van hetgeen ik, partijen gehoord, als een eenigszins aannemelijk resultaat van wetenschappelijk onderzoek en nadenken kan mededeelen.

Ik wil dan liever, in navolging van een der jongste schrijvers over het onderwerp (26), van het bekende tot het onbekende, van den tegenwoordigen tot den vroegeren toestand besluiten.

Het is u allen bekend, dat thans nog in het inwendige der aarde eene sterke gloeihitte heerscht, ja dat een

groot gedeelte der aarde nog in witgloeiend-gesmolten toestand verkeert. De uitbarstingen van vulkanen, de lavastroomen, die daarbij te voorschijn komen, zijn er de getuigen van. Rondom die gloeiende, en ten deele althans gloeiend-vloeibare massa bevindt zich de bewoonbare aardkorst, ten deele bestaande uit rotsachtige gronden, die de blijken dragen, vroeger in dienzelfden gloeienden toestand geweest te zijn, ten deele uit sedimentaire lagen, (of, om een hollandsch woord te gebruiken, uit gronden, die uit water bezonken zijn,) en ten deele bedekt door de zee. Dat water wordt door den dampkring verschaft, waarin, vooral door de werking der zonnewarmte, de dampen van het zeewater worden opgenomen, die later weer, na afkoeling, als regen nederslaan.

Achteruit denkende kunnen wij ons dus een tijd voorstellen, stellig honderdduizenden jaren geleden, wanneer die bezonkene gronden nog niet aanwezig waren; toen was die gloeiende massa alleen omgeven door eene pas onlangs gestolde of gekristalliseerde korst, en de dampkring was warmer dan nu en bevatte als waterdamp al het water, dat nu in de zee, de rivieren en den grond bevat is. Nog hooger opklimmende, treffen wij de aarde aan, vóórdat die korst gestold of gekristalliseerd is, als een gloeienden vloeibaren bol, bedekt door denzelfden dampkring.

Dat wij nog niet met onze hypothesen buiten het spoor geraakt zijn, bewijst de afplatting der aarde, die, wat haar bedrag aangaat, in volkomene overeenstemming is met het bestaan van een dergelijken vloeibaren bol, wanneer ten minste de zwaardere deelen zich meer nabij het middelpunt, de lichtere zich meer naar de oppervlakte verzameld hebben (27). En ook dit is geheel overeenkomstig de stellige uitkomsten der wetenschap; want de gemiddelde

dichtheid der aarde is omtrent het dubbele van die der stoffen aan hare oppervlakte, en dus wordt, bijna zonder twijfel, haar midden thans door zeer zware, wellicht door de in gesmolten toestand aanwezige zware metalen ingenomen (28).

Wenden wij ons oog nu tot de grootere planeten, Jupiter en Saturnus, dan vinden wij bij hen afplattingen, die ook weder volkomen met een vroegeren vloeibaren toestand overeenstemmen (29). Op Jupiter vinden wij door onze kijkers, bijna dagelijks, veranderingen in zijn dampkring, die hoogstwaarschijnlijk daaraan toe te schrijven zijn, dat er nog veel meer wolkenvorming, en meer beweging in den dampkring aanwezig is dan op onze aarde, zonder twijfel ten gevolge van eene hoogere temperatuur der planeet.

En welk schouwspel biedt ons de zon aan? Hier zien wij een wereldbol, van meer dan millioenmaal meer lichamelijken inhoud dan de aarde, waarin eene hoeveelheid warmte is opgehoopt, waarvan het verstand duizelt. De pogingen, om den warmtegraad harer oppervlakte in graden Celsius aan te geven, hebben op verschillende zwarigheden schipbreuk geleden, maar een van deze zwarigheden was deze, dat die warmtegraad stellig zeer veel hooger is dan die, welke onze heetste ovens, b.v. die der staalgieterijen kunnen voortbrengen.

En worden wij al getroffen door de 10 of 20000 graden Celsius, die door de bescheidenste onderzoekers worden opgegeven, dan moeten wij toch in acht nemen dat, alvorens ons te bereiken, de stralende warmte der zon zich eerst eene baan moet breken door eene zeer dichte atmosfeer, waarvan metaaldampen een voornaam bestanddeel uitmaken, en die dus stellig en zeker slechts een betrekkelijk klein gedeelte der zonnestralen doorlaat.

En hoeveel bedraagt dit gedeelte dan nog wel? Dit kunnen calorimetrische proeven hier op onze aarde uitmaken, vooral op hooge bergtoppen, waar het resultaat niet onzeker wordt door den altijd slecht bekenden, opslurpenden invloed van onzen eigenen dampkring.

Die proeven hebben getallen opgeleverd, waarvoor zelfs de stoutste verbeelding duizelt. Het resultaat, zooals het in de handboeken over sterrekunde opgegeven wordt, dat namelijk bij ons elke vierkante c.M. per minuut zooveel warmte opvangt als noodig is om 3 gram water één graad Celsius te verwarmen (30), is wellicht geschikt voor calorimetrische berekeningen, duidelijker zult gij, mijne hoorders! een denkbeeld van de hitte der zon verkrijgen, als ik u mededeel, dat, naar eene eenvoudige berekening, de warmte die de zon door uitstraling verliest, toereikend is om in éène minuut een stalen pantser, van iets meer dan één meter hoog (31), en dat hare geheele oppervlakte bedekt, te doen smelten; en één jaar bevat niet minder dan 500 000 zulke minuten!

Dit ontzettend groot warmteverlies moet de zon reeds duizenden jaren geleden hebben, en het besluit ligt dus voor de hand, dat zij vroeger nog veel heeter geweest is dan nu.

Maar ook nu is er alle reden voor het beweren, dat de zon één gloeiende gasbol is, die ten hoogste aan de oppervlakte eene laag van wolkachtige formaties bezit.

Want het is eene bekende zaak, dat de densiteit der zon veel geringer is dan zij, de omstandigheden in acht genomen, zou kunnen wezen. Immers, evenals wij grond hebben te vooronderstellen, dat in de aarde de zwaarste stoffen naar haar middelpunt bezonken zijn, evenzoo is het, op welke wijze ook het zonnestelsel gevormd zij, waarschijnlijk, dat de zwaarste stoffen zich in het midden

van dat stelsel begeven hebben, en door de bewezene aanwezigheid eener groote hoeveelheid ijzerdamp in den zonnedampkring wordt dit vermoeden bevestigd.

Ook vinden wij die stelling bij de planeten vrij wel bewaarheid. Van Saturnus af, tot de zon, neemt de densiteit der planeten bijna voortdurend toe. Saturnus zelf is niet dichter dan perenboomenhout en zou op water moeten drijven. Jupiter heeft nog slechts de densiteit van palmhout, en zou dus in water zinken. Mars is daarentegen bijna 4 maal, de aarde $5^1/_2$ maal zwaarder dan water.

In plaats nu dat de zon eene densiteit bezit, welke die der aarde overtreft, is die omtrent viermaal kleiner, en dit kan zeer goed verklaard worden door den hoogen warmtegraad, waarin zich de zon van binnen bevindt.

Aannemende dat de zon een gloeiende gasbol is, dan zijn er in dat binnenste twee krachten, die elkander aanhoudend tegenwerken: door de enorme hitte wil dat gas zich sterk uitzetten, door de bovenmatige drukking wordt het sterk samengeperst.

Om van die drukking eenig denkbeeld te verkrijgen, moet men in acht nemen, dat op de oppervlakte der zon de aantrekking 28 maal grooter is dan op de oppervlakte der aarde.

Hier op de aarde moet men een omgekeerden beker, of anders een duikerklok, 10 meters onder water laten zinken om die lucht tot de helft samengeperst te verkrijgen. Indien men op de oppervlakte der zon lucht van dezelfde densiteit had, dan zou men onder dergelijk water die klok 28 maal minder diep, dus nog geen 4 decimeters moeten laten zinken om hetzelfde uitwerksel te verkrijgen.

Beide krachten, de warmte en de drukking, zijn dus op de zon naar verhouding veel aanzienlijker, dan wij er hier op de aarde een voorbeeld van kennen.

De drukking onder de oppervlakte der zon neemt dus in hooge mate toe met de diepte, en voor een oogenblik aannemende, dat de lagen aan de oppervlakte der zon dezelfde dichtheid als water hebben, dan zou reeds op een afstand onder de oppervlakte, als die van Utrecht tot Amersfoort (32), eene drukking van 50 000 atmosferen bestaan. En de drukking nabij het middelpunt kan slechts met millioenen atmosferen gemeten worden. Dat onder die omstandigheden de densiteit der zon niet grooter is, pleit zoowel voor den gasvormigen toestand als voor de ontzettende hitte, die aan deze drukking moet weerstand bieden.

Letten wij nu op het kolossale warmteverlies, dat de zon door uitstraling lijdt, tot welke gevolgtrekking komen wij dan, als wij onze blikken nog verder in het verledene richten? Tot geene andere dan deze, dat de zon zonder eenigen twijfel vroeger nog veel heeter geweest is en een grooteren, wellicht veel grooteren omvang gehad heeft.

En omtrent onze aarde, en naar analogie te oordeelen omtrent de andere planeten, geldt hetzelfde, al wordt de massa der aarde met quadrillioenen, die der zon met quintillioenen kilogrammen gemeten (33).

Wenden wij nu het oog nog weder eens naar het planetenstelsel zelf, en letten wij op de bijzonderheden, waarvan ik zoo even gesproken heb. Al de planeten bewegen zich in nagenoeg cirkelvormige banen om de zon; de vlakken dier banen vallen op weinige graden na samen; allen, (en met de in de verledene week ontdekte 290e asteroïde beloopt haar getal 298,) bewegen zich in die banen in *dezelfde* richting, en wat er nog bijkomt: die richting is dezelfde als die, waarin de zon om hare as draait, en die vlakken der loopbanen vallen nagenoeg samen met de equatorvlakte der zon; terwijl ook de richting, waarin zij hare wenteling

volbrengen, dezelfde is als die, waarin de zon om hare as wentelt; — voegen wij dit alles nu bij elkander, dan komen wij tot eene gevolgtrekking, die zeer veel waarschijnlijkheid voor zich heeft, dat namelijk in vroegeren tijd, millioenen, wellicht billioenen jaren geleden, de zon een zoo grooten omvang gehad heeft, dat het geheele planetenstelsel binnen haar volumen begrepen was; dat de gasbol, dien zij toen vormde, reeds eene wenteling om eene as had, die niet veel van de tegenwoordige omwentelingsas der zon verschilt, en dat uit dien toestand langzamerhand, door samentrekking naar één centraal lichaam, en een aantal kleinere, niet centrale, de tegenwoordige toestand ontstaan is.

Maar, zal men kunnen tegenwerpen, is dat geene fantazie? Bestaan er aan den sterrenhemel, die toch wel door de sterrekundigen doorzocht zal zijn, formaties, die eene dergelijke onderstelling slechts eenigermate ondersteunen? Juist dat is in groote mate het geval! Daar vindt men alle stadiën terug, die dienen kunnen om de inzichten te bevestigen, die ik hier heb medegedeeld. Het is de onvergankelijke roem van WILLIAM HERSCHEL, dat hij, de musicus, dilettant-astronoom, met eigen gemaakte spiegelteleskopen den hemel doorzoekende, het eerst hierop heeft opmerkzaam gemaakt.

Uitgebreide plekken nevel van onregelmatigen vorm; grootere en kleinere nevelvlekken, zonder een zichtbaar verdichtingscentrum; anderen, waar in het midden eene verdichting gezien wordt, zonder dat er nog sprake is van eene ster, en waar de randen geheel vloeiend uitloopen; nog anderen, waarvan de randen vrij scherp begrensd zijn, en het geheel dus het aanzien heeft, hetzij van eene ronde, hetzij van eene ovale, zwak verlichte schijf; weer anderen, waar eene formeele verdichting tot ééne, of tot

meer sterren reeds heeft plaats gehad. Bij al deze laatste soorten is de ronde of anders toch een ovale vorm bijna altijd aanwezig, en die vorm wijst noodzakelijk op eene concentratie der stof door aantrekking. Bestaat er eene centrale ster, hetgeen in de zoogenaamde nevelsterren het geval is, dan heeft men eene volkomene overeenkomst met hetgeen wij ons van ons zonnestelsel hebben voorgesteld, en wel in de periode, dat de vorming der zon reeds een aanvang genomen had.

Hebben wij nu het recht deze beschouwingen vast te knoopen aan die van ons zonnestelsel? Waarom niet. Betreden wij een oorspronkelijk bosch, dan vinden wij daar niet alleen de volwassene boomen, maar ook dezelfde boomen in alle trappen van ontwikkeling, van het pas opgekomen plantje af, waar de zaadlobben nog aan gevonden worden, tot den volwassen boom toe, en wij besluiten dat wij hier verschillende trappen van ontwikkeling zien. Wie zal daarmede niet instemmen? Evenzoo aan den sterrenhemel. De nevelvlekken zonder en met condensatie kunnen wij, *moeten* wij blijkbaar als verschillende stadiën van ontwikkeling der hemellichamen beschouwen en daardoor verkrijgt de neveltheorie van WRIGHT, KANT en LAPLACE een hechten steun.

Maar nu de zonnewarmte? Waar komt die hitte van daan, die maakt dat de oppervlakte der zon bijna 100 maal meer hitte uitstraalt (34) dan eene straal Bessemerstaal, dat witgloeiend uit den oven vloeit? Die maakt juist de minste zwarigheid, dank zij de ontdekking der natuurwet van het behoud van het arbeidsvermogen, de vruchtbaarste, kan men gerust zeggen, die op het gebied der natuurkunde in deze eeuw gedaan is. Door de onderlinge aantrekking der oorspronkelijke deeltjes van den nevel, waaruit het zonnestelsel ontstond, moet zich

eerst eene kern gevormd hebben, daarom heen moeten zich andere deeltjes vereenigd hebben, en zoo is, in eene tijdruimte, die wellicht ook met millioenen jaren te meten is, de zon ontstaan, maar het arbeidsvermogen van beweging, waarmede die deeltjes behebt waren, is overgegaan in warmte. Verplaatsen wij ons op den bovensten omgang van dan Eyffeltoren, dan zal een gewicht van een kilogram, dat wij van die hoogte laten vallen, als het terecht komt op een volstrekt onbuigzamen bodem, door de vernietiging zijner beweging eene warmte ontwikkelen, voldoende om één kilogram water 0°,7 Celsius in temperatuur te doen rijzen, en die verwarming neemt toe in rechte reden tot de valhoogte, of nog liever gezegd in de reden van de tweede macht der snelheid, waarmede die massa den grond bereikt. En gaat men nu na, van welke groote afstanden de stofdeelen, die de zon hebben samengesteld, zijn moeten komen aleer zij den eenmaal gevormden centralen kern bereikten, dan wordt die kolossale warmtehoeveelheid volkomen verklaard. Het is zelfs geene moeielijke berekening, hoeveel wel de hoeveelheid warmte bedraagt, die ten gevolge van het samenvallen der deeltjes in de zon moet opgehoopt zijn, en het resultaat dier berekening is dat, hoe groot gelijk wij gezien heben, het warmteverlies is, dat de zon jaarlijks lijdt, de opgehoopte warmte voldoende moet zijn om dit warmteverlies gedurende 13 millioen jaren te dekken. Zonder twijfel zijn er van deze reeds eenige voorbij, gedurende welke al vrij wat warmte verloren gegaan is, maar er blijft zeker nog altijd eene groote hoeveelheid over en er wordt door de voortdurende samentrekking der zon door de afkoeling en attractie zeker nog meer gevormd.

De nevelvlekken, waarvan wij gesproken hebben, ont-

waren wij alleen door het licht, dat zij afgeven. Het kan zijn, dat dit licht afkomstig is van de reeds door de condensatie ontstane gloeiing; het kan ook zijn, dat de gassen, waaruit zij bestaan, eene zwakke fosforescentie bezitten, onafhankelijk van de temperatuur. Wel is in onze laboratoria van die fosforescentie van gassen niets gebleken, maar wij kunnen aldaar niet over lagen van millioenen kilometers beschikken, en de mogelijkheid kan niet ontkend worden, dat in zulk een gas aan den ether zwakke trillingen medegedeeld worden, die door de dikte der gaslaag, voor ons oog, als een licht schijnsel zichtbaar worden.

Grooter bezwaar voor eene rationeele verklaring van het zonnestelsel, veroorzaakt de vorming der planeten en hare wenteling om de zon zelve. De reeds meermalen door mij opgenoemde bijzonderheden wijzen er echter op dat de gas- of nevelbol, die in vroegere tijden het zonnestelsel uitmaakte, en waaruit het ontstaan is, eene aswenteling gehad moet hebben, en het is niet geheel duidelijk op welke wijze de planeten zich daaruit hebben afgezet. Waarschijnlijk zijn er condensatie-centra geweest, waarvan er vier, die meer veraf van het middelpunt waren, minder door de aantrekking der zon gehinderd werden, en dus grootere massaas stof om zich heen hebben kunnen verzamelen, zoodat daaruit de planeten Jupiter, Saturnus, Uranus en Neptunus gevormd zijn; terwijl vier andere meer nabij de zon, aan de planeten Mars, de Aarde, Venus en Mercurius haar ontstaan gegeven hebben.

Om welke reden er tusschen deze beide viertallen in, eene ruimte geweest is, waar geene vereeniging tot één planeet heeft plaats gehad, maar een groot aantal kleine planeetjes zich gevormd hebben, heeft nog niemand

kunnen gissen, en het is dus maar het raadzaamst, daaromtrent zijne onkunde te bekennen.

En wat de aswenteling aangaat, die de zonnestelselnevel moet gehad hebben, willen wij tot haren oorsprong opklimmen, dan wordt het terrein, waarop wij ons bewegen, hoe langer hoe onzekerder.

Een in de onbegrensde ruimte hangende gas- of nevelbol kan niet uit zich zelf gaan omwentelen; door aantrekking is eene omwenteling ook moeielijk te verklaren; en wellicht moet dus de oorzaak gezocht worden in omstandigheden, die plaats hadden in nog vroegeren tijd, toen de nevelmassa, waaruit de zon met haar stelsel ontstaan is, nog met de nevelmassaas, waaruit de andere sterren ontstaan zijn, te samen één chaos vormden; een denkbeeld dat reeds DESCARTES in de zeventiende eeuw ontwikkelde.

Aannemelijker komt mij de volgende verklaring voor, die nog van korte dagteekening is (35).

Bevinden zich in het wereldruim op zekeren afstand twee massaas, het kunnen vaste massaas, maar ook even goed vloeibare of gasvormige zijn, dan trekken zij elkander aan, en indien zij oorspronkelijk beide in rust zijn, zullen zij rechtstreeks tot elkander naderen en eindelijk tegen elkander aanbotsen. Heeft een van beiden echter eene, al is het nog zoo geringe oorspronkelijke eigene beweging, die niet op de andere massa gericht is, dan zal de eene massa om de andere omloopen en om haar eene kegelsnede, hetzij hyperbool, parabool of ellips beschrijven.

Aldus de kometen, die ons zonnestelsel van tijd tot tijd bezoeken. Maar somtijds gaan zij de zon om zoo te zeggen strijkelings voorbij. Vooral de kometen van 1843, 1880 en 1882 zijn in dit opzicht merkwaardig geweest. De laatste vloog met eene snelheid van 470 kilometers

per sekonde voorbij de zon op een afstand, half zoo groot als de straal van dat lichaam; en was haar in vijf uur tijds geheel omgeloopen.

Stel nu in plaats van de zon nog een uitgestrekten gasbol, en voor de komeet een anderen uitgestrekten gasbol in de plaats, en er heeft een excentrisch in elkander vallen en eene vereeniging plaats, waardoor eene aswenteling ontstaan kan.

Maar laat ons tot ons onderwerp terugkeeren en de vraag overwegen, wat het eind zal zijn?

Dan moeten wij al dadelijk de opmerking maken, dat evenmin als er een begin geweest is, er evenmin ook een eind kan zijn. Al wat wij beschouwd hebben, heeft wellicht betrekking op eenige millioenen of tienmillioenen jaren, maar wat beteekenen die in vergelijking van billioenen of trillioenen jaren? en wat beteekenen die nog in vergelijking tot de eeuwigheid, die reeds achter ons ligt. En evenzoo kan er geene sprake van zijn, wat het eind zal zijn, maar alleen wat de vooruitzichten zijn in de naaste millioentallen of tienmillioentallen of honderdmillioenen jaren.

Die vooruitzichten zijn helaas! wel niet opbeurend, maar toch ook niet om ons geheel ter neder te slaan.

De mensch heeft, juist door het organisch leven, dat hij geniet, vele behoeften, voornamelijk aan lucht, voedsel, water en warmte. Het gasmengsel, dat onze aarde als dampkring omgeeft, schijnt juist de samenstelling te hebben die voor ons organisme het geschiktste is, wellicht ook heeft ons organisme zich naar die samenstelling geregeld. En er is geen reden te vermoeden of te vreezen, dat die dampkring van samenstelling zal veranderen. Water is er vooreerst nog in overvloed voorhanden, — gij zult het mij ten goede houden, geachte toehoorders, dat ik mij

hier op het standpunt der teetotallers plaats, en alle bestanddeelen, die onze dranken behalve water bevatten, als overbodige weelde beschouw, — of het echter altijd zoo gemakkelijk bij de hand zal blijven, dit is eene andere vraag. En niet minder geldt dit van ons voedsel, want hoewel enkele anorganische stoffen, met name chloruren, fosfaten, enz. voor den opbouw van ons lichaam noodzakelijk zijn, zoo bestaat ons voedsel, èn voor zoover het de ademhaling moet onderhouden, èn voor zoover het tot herstel der dierlijke weefsels moet dienen, toch uit stoffen van plantaardigen of dierlijken oorsprong; en plant en dier hebben voor hunnen groei even goed warmte noodig als de mensch. En die warmte ontvangen wij voor verreweg het grootste gedeelte van de zon. Denk de zonnewarmte weg en met de bewoonbaarheid der aarde is het spoedig gedaan. Welke schielijke afkoeling geeft niet ééne enkele heldere wolkenvrije nacht, als de op de oppervlakte van den grond opgehoopte warmte vrij kan uitstralen. Hier te lande geeft de rijp daarvan het het bewijs, als de temperatuur van den dampkring toch nog niet beneden het vriespunt gedaald is, en zelfs in het heete Britsch-Indië kan van heldere nachten gebruik gemaakt worden, om in het veld, op vlakke schalen, water te laten bevriezen, ten einde des morgens het ijs voor huiselijk gebruik naar de stad te brengen.

Maar de zonnewarmte, die wij tegenwoordig ontvangen, kan niet altijd duren. Het is niet onmogelijk dat zij nog geruimen tijd dezelfde blijft, en dat het warmteverlies, dat de zon door uitstraling lijdt, opgeheven wordt door de verwarming tengevolge van de inkrimping door de aantrekking naar het middelpunt; maar langzamerhand moet zij toch verminderen.

De warmte der zon doet hier beweging ontstaan, en

is als zoodanig een der vormen van arbeidsvermogen; wij kunnen dus even goed spreken van het arbeidsvermogen der zon, waarvan wij op verschillende wijze partij trekken.

Dat arbeidsvermogen doet niet alleen de boomen, maar ook de veldvruchten groeien, en bezorgt ons daardoor rechtstreeks voedsel; maar ook langs een omweg, doordien de dieren, waarmede wij ons voeden, ook veldvruchten of andere plantendeelen noodig hebben om te leven en te groeien.

Dat arbeidsvermogen doet uit zeeën, rivieren en meren, en uit den vochtigen bodem waterdamp opstijgen, die later weer als regen neervalt, en onze beken en rivieren voedt.

Het verwarmt onzen dampkring, dien het doorgaat, en verder den bodem, en daardoor nog eens den dampkring, die op dien bodem rust; en de opstijgende luchtstroomen, die daarvan het gevolg zijn, veroorzaken de winden.

Maken wij ons dus de winden ten nutte om de zee te bevaren; trekken wij partij van den loop van beken, rivieren of watervallen om watermolens—, of van den wind om windmolens in beweging te brengen; voeden wij het vuur onzer stoommachines, zoowel van fabrieken, als van stoomwagens of stoomschepen, ja van onze kookkachels, met steenkolen, of voeden wij, zooals ik reeds zeide, ons eigen lichaam met voedsel van plantaardigen of dierlijken oorsprong, dan gebruiken wij langs een omweg het arbeidsvermogen der zon.

En dit kan niet onuitputtelijk zijn. Wij hebben het voorbeeld van uitputting in onze maan, waar het gemis aan een dampkring wel verklaard kan worden, maar waar ook op de oppervlakte geen water aanwezig is; het alge-

meene voorkomen van water op de aarde, van waterstof op de zon en blijkens het spektraalonderzoek op alle sterren, maakt het zeer onwaarschijnlijk dat het, toen de maan nog in gloeienden of althans minder afgekoelden toestand verkeerde, daar zou ontbroken hebben, maar de afwezigheid van waterplassen op de oppervlakte, en van waterdamp als dampkring kan hare verklaring vinden in de ontzettende koude, die er zeker heerscht, overal waar de zon niet schijnt, en dus althans in het binnenste van den maanbol zelf; veel waarschijnlijkheid bestaat er voor de meening dat het water, dat vroeger op de maan geweest is, in den grond getrokken en aldaar in bevroren toestand aanwezig is.

Aannemende dat de hemelbollen door samentrekking van wijd uiteenzijnde stofdeeltjes gevormd zijn, neemt met de grootte dier bollen de verdichtingstemperatuur ook toe, en moet die der zon, als men de afkoeling onder het verdichtingsproces buiten beschouwing laat, ongeveer 28 millioen graad Celsius bedragen hebben; bij de zooveel kleinere maan komen wij niet verder dan een paar duizend, maar daarom is zij juist een geschikt voorwerp, om onze beschouwing mede te beginnen.

Van de maan tot de aarde overgaande, vinden wij een bol, die nog niet zóó ver in haar afkoelingsproces gevorderd is, maar die toch den toevoer der zonnewarmte noodig heeft om, wat de voor ons leven noodzakelijke warmte aangaat, stationnair te blijven.

Zonder eenigen twijfel zijn de groote planeten, althans Jupiter en Saturnus, minder in hun afkoelingsproces gevorderd dan de aarde; omtrent Uranus en Neptunus acht ik de zaak onzekerder, daar zij zooveel minder van de zonnewarmte ontvangen.

En de zon zelve? Al hebben wij opgemerkt dat van

de millioenen jaren, waarvoor zij warmtevoorraad bezit, reeds een gedeelte voorbij is, hare geringe dichtheid, die 4 maal minder dan die der aarde is, wijst er op, dat zij nog kan of liever dat zij nog zal inkrimpen, waardoor weder eene groote aanwinst aan arbeidsvermogen in den vorm van warmte gewonnen wordt; dan moet er een tijd komen, waarop de afkoeling zoover gekomen is, dat de vele stoffen, die thans in gedissocieerden toestand in den zonnedampkring voorkomen, zich scheikundig gaan verbinden, en daardoor warmte ontwikkelen; overweegt men het een en het ander, dan kan de zon, naar eene niet onaannemelijke berekening, nog wel 6 of 8 millioenen jaren in dezelfde of nagenoeg dezelfde mate schijnen als thans. Treedt dan vermindering in, dan zal die in alle geval zich niet in eens kenbaar maken, maar langzamerhand vorderen, en het organisme van mensch, dier en plant zal voorzeker zich nog een geruimen tijd naar den verminderden toevoer moeten inrichten. Het is zeer de vraag of niet vóór dien tijd andere omstandigheden meer rechtstreeks op ons bestaan invloed zullen hebben, en wel met name het jaarlijksch verbruik van steenkolen, die ook als vastgelegd arbeidsvermogen der zon te beschouwen zijn.

Met een dergelijk tijdperk voor ons kunnen wij dus nog wel genoegen nemen, niet alleen voor ons zelven, — maar ook voor onze nazaten. Zoo ver wij eene geschiedenis van verloopen eeuwen bezitten, reikt die niet verder dan ten hoogste 6 of 8 duizend jaren, en de berekening, waarvan ik u het resultaat mededeelde, geeft duizendmaal meer.

Voor gebrek aan zonnewarmte kan de mensch zich nog wel lichamelijk beschutten, hiervoor behoeven wij nog niet eens de noordpoollanden als bewijs aanvoeren, want ons lieve vaderland is hiervoor voldoende; maar gaat dat

gebrek zoover, dat de plantengroei ophoudt, en de veestapel dientengevolge te niet gaat, dan kunnen wij wel er op rekenen, dat het menschengeslacht het ook niet lang meer kan uithouden.

Maar heeft het onderzoek der natuur ons niet reeds lang aangetoond, dat elke uiting van leven een begin en een eind heeft? Niet alleen met de individu's is dit het geval, maar ook met de soorten. Hoevele dieren der voorwereld zijn niet reeds uitgestorven! En datzelfde lot zal den mensch evenzoo treffen.

Maar deze uitspraak mag ons niet ontmoedigen. Ieder onzer weet, dat zijne dagen geteld zijn en het beste middel om ons daarmede te verzoenen, is daarheen te streven dat wij de korte tijdruimte, die het ons gegeven is te leven, nuttig besteed hebben, en wij het in onze laatste oogenblikken TYCHO BRAHE kunnen nazeggen:

Ik hoop dat ik niet te vergeefs geleefd heb.

Ik heb gezegd.

AANTEEKENINGEN.

---

(1) *Ἦτοι μὲν πρώτιστα Χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα*
Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
ἀθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νιφόεντος Ὀλύμπου,
Τάρταρά τ' ἠερόεντα μυχῷ χθονὸς εὐρυοδείης,
ἠδ' Ἔρος, ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι,
λυσιμελὴς πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων,
δαμνᾷ τ' ἐν στήθεσσι νόον καὶ ἐπίφρονα βουλήν.
Ἐκ Χάεος δ' Ἔρεβός τε μέλαινά τε Νὺξ ἐγένοντο·

(Hesiodi Theogonia, ed. F. C. Lehrs. (Parisiis, ed. A. Firmin 1840), v. 116—123).

(2) Ante mare et terras et quod tegit omnia, caelum,
Unus erat toto naturae vultus in orbe,
Quem dixere Chaos; rudis indigestaque moles
Nec quicquam nisi pondus iners congestaque eodem
Non bene iunctarum discordia semina rerum.
Nullus adhuc mundo praebebat lumina Titan,
Nec nova crescendo reparabat cornua Phoebe,
Nec circumfuso pendebat in aëre tellus
Ponderibus librata suis nec bracchia longo
Margine terrarum porrexerat Amphitrite.
Utque erat et tellus illic et pontus et aër,
Sic erat instabilis tellus, innabilis unda,
Lucens egens aër. Nulli sua forma manebat,
Obstabatque aliis aliud, qui corpore in uno
Frigida pugnabant calidis, umentia siccis,
Mollia cum duris, sine pondere, habentia pondus.
Hanc deus et melior litem natura diremit;
Nam caelo terras et terris abscidit undas
Et liquidum spisso secrevit ab aëre caelum.

Quae postquam evolvit caecoque exemit acervo,
Dissociata locis concordi pace ligavit.
Ignea convexi vis et sine pondere caeli
Emicuit summaque locum sibi fecit in arce.
Proximus est aër illi levitate locoque;
Densior his tellus, elementaque grandia traxit
Et pressa est gravitate sui, circumfluus umor
Ultima possedit solidumque coërcuit orbem.

(Ovidii Metam. ed. R. MERKELII, (Teubner, 1881). Lib. I, v. 5—31).

(3) Wij zeggen: de Grieken, want wij bepalen ons tot Europa en Voor-Azië. De hooge ouderdom der Chineesche beschaving moge al door SCHLEGEL en andere zaakkundigen erkend zijn; het moge waar zijn, dat er Chineesche berichten betreffende eklipsen bestaan, meer dan duizend jaar ouder dan de oudste eklips, in Babylon waargenomen; het moge zelfs waarschijnlijk zijn dat de Babylonische en Egyptische wetenschap niet vrij is geweest van Chineeschen invloed, van dezen invloed is ons slechts weinig *met zekerheid* bekend, en wij hebben dien dus buiten sprake gelaten.

(4) *Γελέω δὲ ὁρέων γῆς περιόδους γράψαντας πολλοὺς ἤδη καὶ οὐδένα νοονεχόντως ἐξηγησάμενον· οἳ Ὠκεανόν τε ῥέοντα γράφουσι πέριξ τὴν γῆν ἐοῦσαν κυκλοτερέα ὡς ἀπὸ τόρνου, καὶ τὴν Ἀσίην τῇ Εὐρώπῃ ἴσην.* . . . . .
(*Ἡροδότου Ἱστορίαι*, ed. H. VAN HERWERDEN; IV. 36).

(5) Bij eene dergelijke voorstelling aangaande den vorm der aarde is het niet te verwonderen, dat THALES, die den naam heeft, het eerst de juiste verklaring van de schijngestalten der maan gegeven te hebben, wel, naar vermeldt wordt, eene zoneklips voorspelde, (nl. die van 28 Mei 585 v. Chr., den dag waarop een veldslag tusschen de Mediërs, onder CYAXARES, en de Lydiërs, onder ALYATTES, plaats had), maar omtrent het voorspellen der maaneklipsen zijne onmacht moest erkennen.

(6) Van de toekenning eener bolvormige gedaante aan de aarde tot aan de poging om te bepalen hoeveel stadiën in één graad van haren omtrek begrepen waren, en op hoeveel derhalve hare middellijn geschat mocht worden, was maar één stap; en de resultaten van ERATOSTHENES (310 j. v. Chr.) en POSIDONIUS (110 j. v. Chr.), den tijdgenoot en vriend van CICERO, zijn bekend. Eerstgenoemde had opgemerkt, dat op den langsten dag de zon te Syene, in Opper-Egypte, het zenith doorging; men kon zich hiervan door de spiegeling in het water eener put overtuigen; te Alexandrië echter bleef zij dan, blijkens zijne waarneming, nog $^1/_5$

van den cirkelomtrek van het zenith verwijderd. Het breedteverschil dezer plaatsen vond hij dus = 7°12′, hetgeen vrij nauwkeurig is. Door de reizigers werd de afstand der beide steden op 5000 stadiën geschat, en zoo vond dus ERATOSTHENES den geheelen omtrek = 250 000, en één graad = 694,4 stadiën.

De waarde van één Egyptisch stadium is niet juist bekend, maar wordt door sommigen = $^1/_{40}$, door anderen = $^1/_{42}$ duitsche mijl gesteld. R. LEPSIUS neemt 180 meters aan, (*Die Längenmasse der Alten,* 1884, blz. 14).

Let men er nu nog op, dat de beide genoemde plaatsen niet op denzelfden meridiaan liggen, maar een lengteverschil van 3 graden hebben, en dat de weg, die door de reizigers gevolgd werd, ook niet recht was, maar waarschijnlijk door het gekronkelde Nijldal liep, dan moeten die 5000 stadiën eene aanzienlijke herleiding ondergaan, en wel, zooals wij met een eene kaart van Egypte in de hand vonden, in de reden van 11 : 9. Brengt men deze herleiding niet aan, dan verkrijgt men den breedtegraad te groot, brengt men ze wel aan, dan vindt men hem te klein.

POSIDONIUS merkte 200 jaar later op, dat de ster Canopus, α van „het schip Argo", te Rhodus, bij haren meridiaandoorgang, slechts even boven den zuiderhorizon zichtbaar werd, terwijl zij zich alsdan te Alexandrië $7^1/_2$ graad boven den horizon verhief. Naar de opgaven der zeevaarders schatte hij den afstand dezer plaatsen insgelijks gelijk aan 5000 stadiën en verkreeg hij dus voor den omtrek der Aarde 240 000 stadiën, dus iets minder dan ERATOSTHENES. Het aangenomen breedteverschil is hier bijna anderhalfmaal te groot, en uit den aard der zaak de afstand onzeker; ook is weder niet op het lengteverschil (2°) gelet.

Hoewel nu door beide wiskundigen een juist beginsel was aangewend, konden wegens de onbeholpene wijze van uitvoering niet anders dan eene ruwe schatting verkregen worden. Sterren, die „slechts even boven den horizon" culmineeren, zijn wegens de straalbuiging, (die de Ouden nog wel geheel onbekend was,) niet zeer geschikt voor bepaling van breedteverschillen—, en de uitdrukking zelve is veel te onbepaald.

(7) Deze uitdrukking: „van de rechter- naar de linkerhand" geldt voor de bewoners van het noorderhalfrond, of liever voor hen, die het hoofd naar de noordpool des hemels gekeerd hebben. Heeft men het hoofd naar de zuidpool gekeerd, dan schijnt de beweging van de linker- naar de rechterhand plaats te hebben.

(8) De hypothese der kristallen sferen werd door ANAXIMANDER, een der voorgangers der Ionische school, (waarschijnlijk gestorven 430 j. v. Chr.), bedacht, door PLATO overgenomen, en door EUDOXUS, (408—355 j. v. Chr.) ARISTOTELES, (384—322 j. v. Chr.) en zijn tijdgenoot CALLIPPUS uitgewerkt,

Bij het eerste ontwerp, van Anaximander en Plato, werden de assen der sferen als in elkander passende buizen gedacht; aldus kon wel eene ongelijke snelheid der omwentelingen, maar konden niet de teruggangen verklaard worden, evenmin dat zon, maan, en vijf planeten, of, zoo als men zeide, de zeven planeten, zich dan eens noordelijker, dan eens zuidelijker vertoonden. Het aantal der sferen moest hiertoe uitgebreid worden; Eudoxus bracht haar aantal op 26, 3 voor de zon, 3 voor de maan en 20 voor de vijf planeten, (dus voor elke planeet vier,) waarbij dan die der vaste sterren kwam. De assen der opvolgende sferen voor elke planeet vielen nu niet samen, maar elke sfeer droeg de as der volgende, zonder dat die as met hare eigene samenviel.

Voor elke planeet had de as der buitenste sfeer de richting der as van den hemel; haar omwentelingstijd was een sterredag; zij verschafte de dagelijksche beweging. De richting der wenteling was dus, zoo als men het noemt: *teruggaand.*

De tweede sfeer, binnenwaarts, had hare as gericht naar de pool der ekliptika. Voor de maan was haar omwentelingstijd 18,6 jaar, de richting der wenteling even als die der eerste sfeer. Zij diende dus bij de maan om den teruggang der knoopenlijn voor te stellen.

Bij de maan wentelde de derde sfeer om de as der maans-loopbaan, in eene siderale maand om; de richting der beweging was *rechtloopend.* Alle onregelmatigheden in den maansloop werden dus verwaarloosd of waren Eudoxus onbekend.

Voor de zon waren de sferen even als voor de maan; misleid door onnauwkeurige waarnemingen geloofde Eudoxus namelijk aan eene afwisseling van noordelijke en zuidelijke breedten bij de zon.

Voor de vijf planeten werd die teruggang van knoopen, of werden die afwisselende noordelijke en zuidelijke breedten niet voorgesteld; de tweede sfeer wentelde namelijk, rechtloopend, om in den sideralen omloopstijd der planeet. Zij verschafte dus de middelbare beweging in lengte.

Eudoxus, onbekend met de onregelmatigheid dier middelbare beweging, gebruikte nu de derde en vierde sfeer te samen, om den teruggang der planeten tijdens de oppositie voor te stellen. De derde sfeer had namelijk hare polen in den equator der tweede sfeer, en een omwentelingstijd gelijk aan den synodischen der planeet; de vierde sfeer had hare polen, dicht bij de polen der derde sfeer en op hare oppervlakte, en een even grooten omwentelingstijd, maar de richting der wenteling was tegengesteld aan die der derde sfeer. Op den equator dezer vierde sfeer bevond zich de planeet.

De richting der omwenteling der derde sfeer kan naar willekeur aangenomen worden, mits die der vierde slechts aan haar tegengesteld ware.

Gaat men de beweging der planeet, onder deze omstandigheden na, dan vindt men dat, als men den afstand van de polen der derde en der

vierde sfeer $= i$ stelt, en als de periode van een hoek θ gelijk is aan den synodischen omloopstijd der planeet, zij alsdan eene lemniscata-achtige sferische lijn ∞ beschrijft, door EUDOXUS ἱπποπέδη genoemd, waarvan de vergelijkingen zijn:

$$x = \sin i \cos \theta\,,$$

$$y = - \sin^2 \tfrac{1}{2} i \sin 2\theta\,;$$

Er is dus in de richting der as van x, den equator der 4e sfeer, eene heen- en weerbeweging in de periode van den synodischen omloop, terwijl in de richting loodrecht daarop de periode half zoo groot is.

Hoe vernuftig dus het door EUDOXUS bedachte hulpmiddel moge zijn, in twee opzichten faalt de beweging der planeet naar de 3e en 4e sfeer: 1° in werkelijkheid duurt de teruggang altijd minder dan de halve synodische omloop, 2° eene beweging in breedte in den halven synodischen omloopstijd bestaat niet.

CALLIPPUS, een leerling van POLEMARCHUS, een vriend van EUDOXUS, wilde de gebreken van het sferenstelsel verbeteren. Over die verbetering is geen geschrift van CALLIPPUS zelf tot ons overgekomen, wij kennen er slechts eenige bijzonderheden van uit ARISTOTELES en, door de tweede hand, uit een geschrift van EUDEMUS.

CALLIPPUS bracht geene veranderingen in de sferen van Saturnus en van Jupiter, daar deze hem voorkwamen voldoende te zijn. Aan Mars, Venus en Mercurius gaf hij nog eene sfeer meer dan EUDOXUS, maar omtrent de wijze hoe, bestaat onzekerheid. Aan de zon en aan de maan voegde hij nog twee sferen toe, hoogstwaarschijnlijk op dezelfde wijze ingericht als de derde en vierde sfeer, die EUDOXUS voor iedere planeet gebruikte om de teruggangen voor te stellen; doch thans ten behoeve der equatio centri. Het totaal aantal sferen bracht hij dus op 33, zeven meer dan het bij EUDOXUS bedroeg.

Elke planeet had nu haar eigen sferenstelsel; maar ARISTOTELES, wiens gronddenkbeeld over de beweging der planeten was, dat de bewegende kracht aan de sfeer der vaste sterren, de buitenste van allen gezocht moest worden, verbond nu die verschillende sferenstelsels met elkander door tusschen elk opvolgend paar *drie* sferen te voegen. Noem b. v. de 4 sferen van Saturnus, van buiten naar binnen geteld, A, B, C en D, dan voegde hij drie sferen D′, C′ en B′ tusschen deze en de sferen van Jupiter. D′ had dezelfde polen als D, maar eene tegengestelde, even sterke omwentelingsbeweging en diende dus om de werking van laatstgenoemde sfeer te vernietigen; C′ had hare polen op D′, tegenover die van C, en hare beweging was weder even snel, maar tegengesteld aan die van C, zoodat hierdoor de beweging van C vernietigd werd. Eindelijk had B′ hare polen in C′, tegenover die van B, en vernietigde dus evenzoo de beweging van B, zoodat er nu onmiddellijk aan aansloot de buitenste sfeer van Jupiter, waarvan

de omwenteling, in richting en bedrag, overeenkwam met die van den sterrenhemel. Het aantal „terugwerkende" sferen was dus telkens één minder dan dat der „ronddragende", zoodat wij het volgende lijstje hebben:

	Ronddragende Sferen.	Terugwerkende Sferen.
voor Saturnus	4	3
„ Jupiter	4	3
„ Mars	5	4
„ Mercurius	5	4
„ Venus	5	4
„ de Zon	5	4
„ de Maan	5	
	33	22
	55	

Maakt te samen 55, zooals ARISTOTELES ook vermeldt. Terecht merkt SCHIAPARELLI op, dat er 6 terugwekkende sferen te veel zijn, daar b. v. de laatste terugwekkende sfeer van Saturnus, zoowel als de eerste ronddragende sfeer van Jupiter, de beweging heeft van den sterrenhemel, en beide dus door ééne sfeer konden vervangen worden. (SCHIAPARELLI, *Le sfere omocentriche di Eudosso, di Calippo e di Aristotele. Milano* 1875).

(9) APOLLONIUS, HIPPARCHUS.

(10) Een ander verschil is hier niet vermeld om de zaak niet te verwikkelen. Bij het walsen is de richting der beweging in den kleinen kring *tegengesteld* aan die der beweging in den grooten, in de epicykels der planeten waren die beide bewegingen in denzelfden zin gedacht.

(11) Behalve het stelsel der epicykels bestond ook het stelsel der *excentrieke cirkels*. PTOLEMAEUS noemt in het 5e hoofdstuk van het 9e boek van zijne *Μαθηματίκη Σύνταξις*, (gewoonlijk *Almagest* genoemd), beide hypothesen, en toont aan, dat beide tot hetzelfde doel leiden, hoewel hij de voorkeur geeft aan het stelsel der epicykels. Eenvoudigheidshalve heb ik hier alleen van deze laatste gesproken.

(12) De planetentheorie van PTOLEMAEUS was niet zoo eenvoudig als hier is voorgesteld, maar in eene redevoering kan men niet in alle bijzonderheden treden. Uit den Almagest blijkt, dat een langdurig onderzoek den schrijver moet hebben in staat gesteld zijne theorieën vast te stellen. Nadere bijzonderheden kan de lezer b. v. vinden in DELAMBRE, *Histoire de l'Astronomie ancienne*, en BAILLY, *Histoire de l'Astronomie ancienne.*

In kleinere werken over de geschiedenis der sterrekunde, zooals van Mädler, R. Wolf, Grant enz. zoekt men er te vergeefs naar.

(13) Bij de wals is, in de verschillende kringen, de synodische omloop in den epicykel constant, bij de epicykels, de siderale. De ouden beschouwden de beweging in den epicykel ook van conjunctie tot conjunctie, dus synodisch, en de gelijkheid, door ons vermeld, luidde dus bij hen aldus: de omloopstijden in de epicykels zijn, voor elke planeet, gelijk aan den synodischen omloopstijd. Bij onze wijze om de siderale omloopstijden te beschouwen, valt het treffende der overeenkomst meer in het oog.

(14) Bij Mercurius en Venus waren ook reeds in het stelsel van Ptolemaeus de rollen van deferent en epicykel omgekeerd, maar de absolute gelijkheid der deferenten met de zonsbaan werd door hem niet uitgesproken.

(15) Cicero, in zijn *Somnium Scipionis* schijnt bij het opnoemen der planeten het ook te bedoelen, hij zegt namelijk: hunc (solem) ut comites sequuntur Veneris alter, alter Mercurii cursus.

(16) Het in acht nemen der excentriciteiten maakte de zaak vrij wat ingewikkelder. Die der zonsbaan werd in acht genomen door aan de aarde eene plaats buiten het middelpunt dier baan aan te wijzen; de excentriciteit werd bepaald door de verschillende lengten der vier jaargetijden, in de vooronderstelling dat de zon zich in werkelijkheid *eenparig* in hare baan bewoog; daardoor verkreeg men eene excentriciteit, die tweemaal te groot was. Hoe nu de daarmede overeenkomstige excentriciteiten van de deferenten der verschillende planeten gevonden werden, kan men in het *Almagestum* van Ptolemaeus, Boek IX—XII vinden; het is begrijpelijk, dat de onjuiste hypothese van eenparige beweging van het middelpunt van den epicykel in een cirkel, de oorzaak moest zijn, dat de uitkomsten evenzoo onjuist waren. Ptolemaeus verhielp dit gebrek nu weer door voor elke loopbaan het *punctum aequans* aan te nemen, uit welk punt de angulaire beweging gelijkvormig toescheen.

(17) De *ψαμμίτης* of *Zandrekening*. In dit werkje, aan den koning Gelon van Sicilië gericht, wil Archimedes bewijzen dat het onjuist is, te zeggen, dat het aantal zandkorrels, zelfs dat, waaruit de geheele aarde bestaat, oneindig groot is. Hij neemt zelfs aan uit te rekenen hoeveel zandkorrels er niet alleen in een bol zouden zijn, zoo groot als de geheele aarde, maar zelfs in een bol, zoo groot als de geheele wereld; waaronder dan „door de meeste sterrekundigen" verstaan wordt de bol, in wier middelpunt de aarde, en in wier oppervlakte de zon staat, maar waaronder

hij de sfeer der vaste sterren verstaan wil. Eigenlijk berekent hij van dit getal eene bovenste grens, en aannemende dat de afstand der zon tot de aarde kleiner is dan 10 000 maal de straal der aarde, en evenzoo de straal van de sfeer der vaste sterren kleiner dan 10 000 maal de genoemde afstand, vindt hij een getal van 1000 decillioen *) zandkorrels. Neemt men den afstand der zon tot de aarde = 20 000 000 duitsche mijlen; 1 d. mijl = 7420 meters, de parallaxis der naaste vaste sterren omtrent = 0'',5, dus de straal van de sfeer der vaste sterren = 412 530 maal de afstand der zon tot de aarde; het specifiek gewicht van zand = 2,65, en, zooals ik door eene proef vond, dat 1 centigram zand 234 korrels bevat, (welk getal natuurlijk zeer naar de grootte der korrels kan veranderen,) dan vindt men een getal van 60 decillioen.

Archimedes had dus gelijk met te beweren, dat het getal dat hij zocht kleiner was dan 1000 decillioen.

Waar hij over de beteekenis van „wereld" het boven aangehaalde vermeldt, voegt hij er bij: „Dit alles heeft Aristarchus van Samos weerlegd in zijne tegen de astronomen geschrevene hypothesen, waarin hij, uit hetgeen bekend is, besluit, dat de wereld veelmalen grooter is dan wij zoo even gezegd hebben.

Hij vooronderstelt namelijk, dat zoowel de vaste sterren als de zon stilstaan, en dat de aarde in een cirkelomtrek gevoerd wordt om de zon, die midden in de baan geplaatst is, en dat de sfeer der vaste sterren, die om het middelpunt derzelfde zon beschreven is, zoo groot is, dat de loopbaan der aarde dezelfde verhouding heeft tot den afstand der vaste sterren, als het middelpunt van een bol tot zijne oppervlakte.

Blijkbaar is dit onmogelijk. Daar namelijk het middelpunt van een bol geene uitgebreidheid heeft, kan men zich ook niet eene verhouding daarvan tot de oppervlakte voorstellen.

Aristarchus zal bedoeld hebben: daar wij de aarde als het middelpunt der wereld aanzien, zoo zal dezelfde verhouding die de aarde heeft tot dat, wat wij de wereld noemen, ook bestaan tusschen de loopbaan der aarde tot de sfeer der vaste sterren".

(*Ταῦτα γὰρ διακρούσας Ἀρίσταρχος ὁ Σάμιος ἐξέδωκεν γράψας ἐν ταῖς γραφομέναις κατὰ τῶν ἀστρολόγων ὑποθέσεσιν· ἐν αἷς ἐκ τῶν ὑποκειμένων συμβαίνει, τὸν κόσμον πολλαπλάσιον εἶμεν τοῦ νῦν εἰρημένου.*

Ὑποτίθεται γὰρ τὰ μὲν ἀπλανῆ τῶν ἄστρων, καὶ τὸν ἅλιον μένειν ἀκίνητον· τὰν δὲ γᾶν περιφέρεσθαι περὶ τὸν ἅλιον κατὰ κύκλου περιφέρειαν, ὅς ἐστιν ἐν μέσῳ τῷ δρόμῳ κείμενος· τὰν δὲ τῶν ἀπλανῶν ἄστρων σφαῖραν, περὶ τὸ αὐτὸ

*) Archimedes deelt de groote getallen niet af in vakken van zes cijfers, zooals wij gewoon zijn, maar in vakken van acht cijfers, myriaden van myriaden; hij noemt de eerste acht cijfers: getallen van de eerste orde, en derhalve dit getal, (10^{63}) duizend myriaden van de getallen der achtste orde.

κέντρον τῷ ἀλίῳ κειμέναν, τῷ μεγέθει ταλικαύταν εἶμεν, ὥστε τὸν κύκλον καθ' ὃν τὰν γᾶν ὑποτίθεται περιφέρεσθαι, τοιαύταν ἔχειν ἀναλογίαν ποτὶ τὰν τῶν ἀπλανῶν ἀποστασίαν, οἷαν ἔχει τὸ κέντρον τᾶς σφαίρας ποτὶ τὰν ἐπιφάνειαν. Τοῦτο δὲ εὔδηλον ὡς ἀδύνατόν ἐστιν. Ἐπεὶ γὰρ τὸ τᾶς σφαίρας κέντρον οὐδὲν ἔχει μέγεθος, οὐδὲ λόγον ἔχειν οὐδένα ποτὶ τὰν ἐπιφάνειαν τᾶς σφαίρας ὑπολαπτέον αὐτό.

Ἐκδεκτέον δὲ τὸν Ἀρίσταρχον διανοεῖσθαι τόδε. Ἐπειδὴ τὰν γᾶν ὑπολαμλαμβάνομεν ὡσπερεὶ τὸ κέντρον τοῦ κόσμου, ὃν ἔχει λόγον ἁ γᾶ ποτὶ τὸν ὑφ' ἁμῶν εἰρημένον κόσμον, τοῦτον ἔχειν τὸν λόγον τὰν σφαῖραν ἐν ᾇ ἐστιν ὁ κύκλος, καθ' ὃν τὰν γᾶν ὑποτίθεται περιφέρεσθαι, ποτὶ τὰν τῶν ἀπλανῶν ἄστρων σφαῖραν.)

NB. De eerste en laatste alinea van dit fragment zijn in den algemeen aangenomen tekst blijkbaar bedorven, doch mijn hooggeachte ambtgenoot, Prof. H. van Herwerden had de welwillendheid, uitgaande van de in het oog loopende bedoeling van den schrijver, aannemelijke verbeteringen te ontwerpen, die in bovenstaande regels opgenomen zijn.

(18) Voor de maan nam hij nog twee .epicykels aan.

(19) Omtrent de vervaardigers zijner instrumenten meldt Tycho Brahe in zijne *Astronomiae restauratae Mechanica* niet het minst; ik vermoed dat er wel eenige door Jobst Bürgi gemaakt zullen zijn, dien hij te Cassel bij den landgraaf Wilhelm IV kan hebben leeren kennen.

(20) De tweede wet van Keppler luidt: „In gelijke tijden doorloopt de voerstraal gelijke perken". Hij vond dat die wet voor het perihelium en aphelium doorging, en besloot toen, gelukkig terecht, tot hare algemeenheid.

(21) Keppler's voorname doel, bij het begin zijner loopbaan, was den bouw der wereld, d. w. z. van het zonnestelsel te doorgronden. Het stelsel van Coppernicus aannemende, bepaalde hij de afstanden der verschillende planeten tot de zon, en meende nu dat er een verband bestond tusschen afstanden en de in- en omgeschrevene bollen van de regelmatige lichamen, zoodat indien op de cirkelvormige loopbanen sferen beschreven worden en 1° in de sfeer van Saturnus een hexaëdron of kubus, en daarin een bol gedacht wordt, deze samenviel met de sfeer van Jupiter;

2° indien in deze sfeer een tetraëdron of regelmatige driehoekige piramide geplaatst wordt, de daarin beschreven bol samenviel met de sfeer van Mars;

3° indien in de sfeer van Mars een dodekaëdron of regelmatig twaalfvlak beschreven wordt, de daarin beschrevene bol samenviel met de sfeer der aarde;

4° indien in de sfeer der aarde een ikosaëdron of regelmatig twintigvlak beschreven wordt, de daarin beschreven bol samenviel met de sfeer van Venus;

5° indien in de sfeer van Venus een oktaëdron of regelmatig achtvlak beschreven wordt, de daarin beschreven bol samenviel met de sfeer van Mercurius.

Het behoeft geen betoog dat deze verhouding slechts zeer benaderd plaats heeft.

(Men zie E. F. APELT, J. KEPPLER's *Astronomische Weltansicht, Leipzig* 1849; KAISER, *De geschiedenis der ontdekking van planeten*, 1e hoofdstuk; enz.

(22) Men noemt dergelijke afwijkingen *storingen*. De volgende storingen van de maan waren reeds bij de ouden bekend: de *teruggang der knoopenlijn* en de *voortgang van de lijn der apsiden*, beide *seculaire* storingen, d. w. z. die steeds in denzelfden zin voortgaan; en de *evectie*, eene zoogenaamde periodieke storing, waarbij later nog de *variatie* en de *parallaktische vergelijking* gevonden werden; men zie hierover KAISER, *Sterrenhemel*, 4e druk, bewerkt door J. A. C. OUDEMANS, 1e deel, het 12e hoofdstuk.

(23) Bij zijne pogingen om de tafelen van Uranus te verbeteren, ontdekte BOUVARD in 1821 die onregelmatigheden; hij en later BESSEL vermoedden reeds het bestaan eener storende planeet, die eene loopbaan had, grooter dan die van URANUS. LEVERRIER en ADAMS berekenden onafhankelijk van elkaar die loopbaan, en ook de plaats waar de storende planeet — men was in 1846 — gezocht moest worden. Op de aanwijzing van LEVERRIER zocht en vond GALLE te Berlijn den 23sten September van dat jaar de planeet (Neptunus) dadelijk; op die van ADAMS zag CHALLIS, te Cambridge, haar reeds den 29sten September, en herkende zelfs haren schijfvorm. (Zie KAISER, *de Geschiedenis der ontdekkingen van planeten, Amsterdam* 1851, Hoofdstuk V; KAISER, *Sterrenhemel*, 4e druk, bewerkt door J. A. C. OUDEMANS, 1e deel, § 173.)

(24) De hier bedoelde ster is Sirius. De ontdekking van het bestaan eener begeleidster van Sirius door BESSEL in 1844 is beschreven in § 227 van het 1e deel van den 4en druk van KAISER's *Sterrenhemel*. Zie ook 2e deel blz. 398.

(25) Dit werd door HENRY DRAPER ontdekt.

(26) KARL BRAUN S. J., Emeritus-directeur der sterrewacht van den Aartsbisschop HAYNALD te Kalocza in Hongarije; zie zijn werk: *Ueber Kosmogonie vom Standpunkt christlicher Wissenschaft, Münster* 1889.

(27) Ware de aarde homogeen, dan zou hare afplatting $\frac{1}{230}$ bedragen,

(dit werd reeds door Newton aangetoond;) nu deze echter slechts $\frac{1}{289}$ bedraagt, is dit een blijk dat de dichtheid toeneemt naar het middelpunt. (Zie Laplace, *Exposition du Système du Monde,* Chap. VIII).

(28) De dichtheid der meeste steensoorten aan de oppervlakte der aarde verschilt niet veel van 2,78, terwijl, naar de nauwkeurigste bepaling, die van Cornu en Baille, de dichtheid der gansche aarde gemiddeld bedraagt 5,56.

(29) De afplatting van Jupiter is $^1/_{17}$, die van Saturnus $^1/_{36}$.

(30) Dit is het resultaat, verkregen door Langley, gedurende zijn verblijf op den berg Whitney, in 1879 en 80. (S. P. Langley, *Researches on solar heat and its absorption by the earth's atmosphere. A report of the Mount Whitney expedition. Washington: Gov^t. printing Office* 1884; blz. 213; zie ook *Nature,* 3 Aug. 1882; *Comptes Rendus,* 11 Sept. 1882). De vroeger aangenomene getallen waren alle kleiner: Pouillet verkreeg 1,7, Soret, Crova en Violle 2,2—2,5.

(31) De straal der zon doet zich aan ons voor onder een gemiddelden hoek van 16′ 0″; hij is dus 215 maal kleiner dan de middelbare afstand van de zon tot de aarde; elke c.M^2. van een pantser, als in den tekst bedoeld, zou dus, alleen van de uitstralende warmte, $3 \times 215^2 = 138675$ calorieën ontvangen. Hiermede zouden dus 1386,75 gram water, dus eene kolom van 13,8675 meter hoogte, tot 100° verwarmd worden. Nu is van staal de smelthitte 1400°, de densiteit 7,84 en de specifieke warmte 0,114, de hoogte der kolom staal, die door dezelfde uitstraling in ééne minuut zou smelten, is dus:

$$13{,}8675 : 14 \times 7{,}84 \times 0{,}114 = 1{,}11 \text{ meter.}$$

(32) De afstand van den Domtoren te Utrecht tot den toren te Amersfoort is, volgens de triangulatie van Krayenhoff, 19574 meters.

(33) Het gewicht der aarde is, hare afmetingen naar Philip Fischer en hare densiteit naar Cornu en Baille aannemende, $= {}^4/_3 \times 63\,783\,380^2 \times 63\,562\,300 \times \pi \times 5{,}56 = 6{,}02$ quadrillioen kilogram. Dat van de zon is ongeveer 330,000 maal grooter, (Kaiser, *Sterrenhemel,* 4^e druk, 2^e deel, blz. 652) en dus omtrent = 2 quintillioen kilogram.

(34) Dit is het resultaat van Langley, vermeld o. a. in Young, *the Sun, London* 1882, blz. 268.

(35) Ook deze hypothese is van K. Braun.

RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Studiejaar 1889—1890.

COLLEGIE VAN CURATOREN.

Mr. H. Royaards van Scherpenzeel, benoemd bij Kon. besluit van 7 Dec. 1876, n°. 25, tot 30 Sept. 1899, benoemd tot Voorzitter bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, n°. 18.

Mr. H. G. Römer, benoemd bij Kon. besluit van 15 Juni 1870, n°. 8. tot 30 Sept. 1891.

Mr. W. R. Boer, benoemd bij Kon. besluit van 21 April 1878, n°. 8, tot 30 Sept. 1893.

Jhr. Mr. J. Roëll, benoemd bij Kon. besluit van 13 Jan. 1885, n°. 6, tot 30 Sept. 1897.

Mr. W. J. M. Bosch van Oud-Amelisweerd, benoemd bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, n°. 18, tot 30 Sept 1895.

Secretaris van Curatoren.

Mr. J. F. B. Baert, benoemd bij Kon. besluit van 19 Jan. 1875, n°. 6, tot 30 Sept. 1892.

BESTUUR DER UNIVERSITEIT.

Rector magnificus: J. A. C. **Oudemans.**
Assessoren: H. G. **Kleyn**, J. Baron **d'Aulnis de Bourouill**, Th. W. **Engelmann**, P. **de Jong**.
Secretaris van den Senaat: G. H. **Lamers.**
Archivaris van den Senaat: N. W. P. **Rauwenhoff.**

BESTUUR DER FACULTEITEN.

	Voorzitter	*Secretaris*
Godgeleerdheid:	G. H. Lamers.	J. Cramer.
Rechtsgeleerdheid:	J. Baron d'Aulnis de Bourouill.	J. C. Naber.
Geneeskunde:	T. Halbertsma.	C. A. Pekelharing.
Wis- en Natuurk.:	J. A. C. Oudemans.	V. A. Julius.
Lett. en Wijsbeg.:	H. van Herwerden.	H. E. Moltzer.

HOOGLEERAREN. (¹)

Faculteit van Wis- en Natuurkunde.

C. H. C. Grinwis, (16 Oct. 1867).
de wiskunde,
de mechanica,
de mathematische natuurkunde.

E. Mulder, (4 Dec. 1868).
de organische scheikunde.

(¹) Bij de namen der Hoogleeraren worden vermeld de dagteekening hunner inwijdingsredevoering of publieke les, alsmede de vakken, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102) of bij hunne benoeming zijn opgedragen, met de later daarin gebrachte wijzigingen.

N. W. P. Rauwenhoff, (25 April 1871).
de botanie.
J. A. C. Oudemans, (13 Juni 1856 tot 30 Sept. 1857; — 24 Jan. 1876).
de sterrekunde.
H. C. Dibbits, (23 Juni 1876).
de anorganische scheikunde.
H. Wefers Bettink, (15 Dec. 1877).
de artsenijbereidkunde,
de toxicologie.
W. Kapteyn, (16 Febr. 1878).
de analytische meetkunde,
de beschrijvende meetkunde,
de integraalrekening,
de theorie der functiën,
de waarschijnlijkheidsrekening.
C. E. A. Wichmann, (22 Maart 1879).
de geologie,
de mineralogie,
de palaeontologie,
de krystallographie.
A. A. W. Hubrecht, (20 Sept. 1882).
de zoölogie, de vergelijkende anatomie en physiologie.
V. A. Julius, (21 Sept. 1888).
de proefondervindelijke natuurkunde,
de physische aardrijkskunde,
de meteorologie.

Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

C. W. Opzoomer, (9 Juni 1846).
de geschiedenis der wijsbegeerte,
de logica,

de metaphysica,
de zielkunde.
Eervol ontslagen met dankbetuiging, met ingang van 16 Sept. 1890; tot zijn opvolger is benoemd Jhr. Dr. B. H. C. K. van der Wyck, hoogleeraar te Groningen sedert 7 Mei 1863. (Kon. Besl. van 16 Mei 1890, n°. 19).

H. van Herwerden, (28 Oct. 1864).
de Grieksche taal- en letterkunde,
de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst.

P. de Jong, (12 Febr. 1869), overleden 25 Jan. 1890.
de Hebreeuwsche letterkunde,
de Israëlitische oudheden.

J. A. Wijnne, (29 Sept. 1873).
de algemeene geschiedenis,
de politische aardrijkskunde,
de vaderlandsche geschiedenis (tijdelijk).

C. M. Francken, (4 Nov. 1877). Vroeger te Groningen sinds 7 Febr. 1856.
de Latijnsche taal- en letterkunde,
de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst.

H. E. Moltzer, (26 Oct. 1882). Vroeger te Groningen sinds 30 Maart 1865.
de Nederlandsche taal- en letterkunde,
het Middel-Nederlandsch.

J. H. Gallée, (22 Sept. 1882).
het Gothisch,
de beginselen van het Sanskriet,
de beginselen der vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap in het algemeen en der Germaansche in het bijzonder,

het Angelsaksisch en Middelhoogduitsch.

M. Th. Houtsma, (14 Mei 1890).
de Hebreeuwsche letterkunde,
de Israëlitische oudheden.

Faculteit van Geneeskunde.

L. C. van Goudoever, (3 Dec. 1849).
de heelkunde.
Eervol ontslagen met dankbetuiging, met ingang van 16 Sept. 1890; tot zijn opvolger is benoemd Dr. F. A. Salzer, (Kon. Besl. van 22 Mei 1890, n°. 1).

T. Halbertsma, (15 Oct. 1867). Vroeger te Groningen sinds 28 Juni 1866.
de verloskunde en de leer der vrouwenziekten.

Th. W. Engelmann, (20 Maart 1871).
de physiologie.

S. Talma, (6 Oct. 1876).
de geneeskunde,
de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer,
de propaedeutische kliniek.

G. van Overbeek de Meijer, (14 Dec. 1877).
de gezondheidsleer,
de geneeskundige politie,
de gerechtelijke geneeskunde.

H. Snellen, (15 Dec. 1877).
de oogheelkunde.

C. A. Pekelharing, (21 Sept. 1881).
de algemeene physiologie en de vergelijkende biologie,
de weefselleer en het experimenteele gedeelte der pharmakodynamie, bepaaldelijk de medische toxicologie.

C. H. H. Spronck, (24 Sept. 1888).
de ziektekunde,
de ziektekundige ontleedkunde.

E. Rosenberg, (28 Sept. 1888), vroeger Hoogleeraar te Dorpat, sinds 2 Oct. 1876.
de ontleedkunde.

Faculteit van Godgeleerdheid.

J. J. P. Valeton Jr., (8 Dec. 1877).
de geschiedenis van den Israëlitischen Godsdienst,
de Israëlitische letterkunde,
de uitlegging van het oude Testament.

G. H. Lamers, (19 Juni 1883). Vroeger te Groningen sinds 30 Sept. 1874.
de geschiedenis der Godsdiensten in het algemeen,
de wijsbegeerte van den Godsdienst,
de zedekunde,
de geschiedenis der leer aangaande God.
Bij Kon. Besl. van 10 Jan. 1890, n°. 16 is aan dezen Hoogleeraar bovendien opgedragen het onderwijs in de Logica, gedurende den Cursus 1889—1890.

J. Cramer, (19 September 1884). Vroeger te Groningen sinds 10 Oct. 1876.
uitlegging van het Niewe Testament,
de geschiedenis der leerstellingen van den christelijken Godsdienst,
de oud-christelijke letterkunde.

H. G. Kleyn, (25 September 1888).
de geschiedenis van het Christendom,
de encyclopaedie der Godgeleerdheid,
de Christelijke Archaelogie.

Bij Kon. Besl. van 3 Mrt. 1890, n°. 18 is aan dezen Hoogleeraar bovendien opgedragen het onderwijs in de Hebreeuwsche letterkunde en de Israëlitische oudheden, van 1 Maart 1890 tot den dag waarop de opvolger van prof. De Jong zijne lessen zal aanvangen.

Faculteit van Rechtsgeleerdheid.

H. J. Hamaker, (12 Dec. 1877).
de encyclopaedie der rechtswetenschap,
het internationale privaatrecht,
het burgerlijk recht.

J. Baron d'Aulnis de Bourouill, (23 Maart 1878).
de staathuishoudkunde,
de statistiek,
de staatkundige geschiedenis.

M. S. Pols, (26 Sept. 1879).
het strafrecht,
de strafvordering,

J. de Louter, (18 Oct. 1879). Vroeger te Amsterdam sinds 17 Nov. 1877.
de wijsbegeerte van het recht,
het staatsrecht,
het volkenrecht,
het administratief recht.

W. L. P. A. Molengraaff, (17 April 1885).
het handelsrecht,
de burgerlijke rechtsvordering.

J. C. Naber, (21 Sept. 1885).
het Romeinsche recht,
de Romeinsche rechtsgeschiedenis.

Hoogleeraren van de Instelling tot het opleiden van Leeraren voor het Hervormd Kerkgenootschap.

T. Cannegieter, (18 Nov. 1878).
de leerstellige Godgeleerdheid,
de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en hare leerstellingen,
het Nederlandsch Hervormd Kerkrecht.

E. H. van Leeuwen, (21 Jan. 1887).
de bijbelsche Godgeleerdheid,
de practische Godgeleerdheid met de daarbij vereischte oefeningen,
de geschiedenis der Christelijke zending.

LECTOREN.

Dr. P. Q. Brondgeest, (benoemd bij Kon. besluit van 3 Aug. 1863, n°. 67 en 13 Oct. 1877, n°. 3).
de physische diagnostiek,
oefeningen in het gebruik van den keelspiegel,
de kliniek der keelziekten,
de chemische diagnostiek,
de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer.

Dr. Th. Dentz, (benoemd bij Kon. besluit van 28 Sept. 1877, n°. 4).
de tandheelkunde.

Dr. J. E. van der Meulen, (benoemd bij Kon. besluit van 21 Oct. 1877 n°. 23).
de verbandleer,
de operatieve chirurgie.

Dr. C. Winkler, (benoemd bij Kon. besluit van 4 Mei 1885, n°. 5).
de psychiatrie.

PRIVAATDOCENTEN.

(toegelaten bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche zaken).

Mr. A. J. B. Rijke, (beschikking van 1 Oct. 1883, n°. 3521).
het notariaat en het fiscaal recht.

Dr. J. Lorié, (beschikking van 15 Mei 1884, n°. 1578).
de palaeontologie.
en (beschikking van 31 Mei 1888 n°. 1611),
de mineralogie en geologie.

Dr. L. J. Morell, (beschikking van 16 Juli 1884, n°. 2301).
de archaeologie en de geschiedenis der Grieksche kunst.

Dr. A. Huysman, (beschikking van 20 Mei 1886, n°. 1443).
de oorheelkunde.

Dr. E. F. Kossmann, (beschikking van 13 Jan. 1887, n°. 100).
de Oud-Duitsche en Romaansche taal- en letterkunde.

Dr. L. Wirth, (beschikking van 2 Juli 1888, n°. 2005).
de Hoogduitsche taal- en letterkunde.

Dr. M. Snellen, (beschikking van 29 Maart 1889, n° 878).
de meteorologie,
het aardmagnetisme.

Dr. G. C. J. Vosmaer, (beschikking van 8 Mei 1889, n°. 1295).
de zoölogie.

Dr. S. K. Hulshoff, (beschikking van 25 April 1890, n°. 1502[1]).
de kinderziekten.

Dr. W. H. Julius, (beschikking van 25 April 1890 nº. 1502[2]).
de proefondervindelijke natuurkunde.

ASSISTENTEN bij de

Physiologie	D. J. Hamburger, (1 Maart 1888—31 Dec. 1889).
	M. J. van Erp Taalman Kip, (1 Jan. 1890).
Histologie	J. H. Schuurmans Stekhoven, (1 Maart 1888—1 Sept. 1890; onbezoldigd).
Anatomie	Dr, J. C. J. C. Smits, (1 Oct. 1888—31 Mrt. 1889).
	Dr. K. F. Wenckebach, (1 April 1889).
Pathologie	D. van Arkel, (1 Jan 1889—31 Aug. 1890.
	C. H. van Herwerden, (1 Sept. 1890).
Medische Kliniek. . . .	W. Koster Gz. (1 Oct. 1889—31 Dec. 1889).
	J. F. Langenbergh, (1 Jan. 1890).
Medische polikliniek. . .	Dr. N. P. van Spanje, (1 Jan. 1886).
Chirurgie	J. M. Rebel, (1 Sept. 1885—31 Dec. 1889).
	G.W.M. Hoeben,(1 Jan.1890). inwonend in het ziekenhuis.
Gynaekologie	1e assistent B. Freriks, (1 Jan. 1885).

	2e assistent J. H. Duyvis, (1 Oct. 1888—30 Sept. 1889, inwonend in het ziekenhuis.
Gezondheidsleer	J. A. Vrijheid, (16 April 1887).
Pharmacie	J. L. B. van der Mark, (1 April 1887).
Scheikunde (Leeuwenbergh)	L. E. O. de Visser, (1 Jan. 1889).
Scheikunde (de Hoogt). .	Dr. H. G. L. van der Meulen, (1 Jan. 1886).
Natuurkunde	W. H. Julius, (1 Nov. 1882).
Zoölogie	Dr. G. C. J. Vosmaer, (1 Jan 1889).
Botanie	J. C. Koningsberger, (1 Mei 1889).
Oogheelkunde.	W. F. Wagtho, (1 Oct. 1888—31 Dec. 1889).
	H. Snellen, Jr. (1 Jan. 1890).
Tandheelkunde	A. A. H. Hamer, (10 Maart 1888—31 Mei 1890).
	N. J. J. Greeter, (1 Juni 1890).

PEDELLEN.

N. Janssen, (1 Juli 1865).
J. N. de Kruijff, (1 Oct. 1866).

WETENSCHAPPELIJKE INRICHTINGEN EN VERZAMELINGEN.

Bibliotheek der Universiteit.

J. F. van Someren, *Bibliothecaris*, (benoemd bij ministeriëele beschikking van 16 Maart 1889, no. 750).
P. J. D. van Dokkum, *Conservator*.
Dr. P. de Koning, *Amanuensis*, eervol ontslagen en opgevolgd door J. Alblas, 1 Jan. 1890.

Anatomisch Kabinet.

Prof. E. Rosenberg, *Directeur*.
I. L. A. Issels, *Prosector*.

Physiologisch Instituut.

Prof. Th. W. Engelmann, *Directeur*.
D. B. Kagenaar, *Amanuensis*.

Pathologisch Instituut.

Prof. C. H. H. Spronck, *Directeur*.

Inrichting voor Tandheelkunde.

Dr. Th. Dentz, *Directeur*.

Museum voor Natuurlijke Historie.

Prof. A. A. W. Hubrecht, *Directeur*.
Mej. L. Schilthuis, *Conservatrix*.
J. G. de Groot, *Custos*.

Physisch Laboratorium.

Prof. V. A. Julius, *Directeur*.
M. P. Filbri, *Amanuensis*.

Chemisch Laboratorium „Leeuwenbergh".

Prof. E. Mulder, *Directeur*.
J. van Zanen, *Amanuensis*.

Chemisch Laboratorium aan de Hoogt.

Prof. H. C. Dibbits, *Directeur.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. H. Wefers Bettink, *Directeur.*

Hortus Botanicus en Botanisch Laboratorium.

Prof. N. W. P. Rauwenhoff, *Directeur.*
G. van den Brink, *Hortulanus.*
H. A. M. de Liefde, *Amanuensis.*

Astronomisch Observatorium.

Prof J. A. C. Oudemans, *Directeur.*
C. Verloop Cz., *Amanuensis.*

Mineralogisch Instituut.

Prof. C. E. A. Wichmann, *Directeur.*

Ziekenhuis.

(Bij art. 7 van het Koninklijk besluit van 27 Maart 1817 is bepaald, dat het Collegie van Regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen zich met de Curatoren der Hoogeschool zal hebben te concerteeren, ten einde het Ziekenhuis op de geschiktste wijze tevens dienstbaar te maken aan het Akademisch klinisch onderwijs).

Dr. M. Imans, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. C. A. Lamping, *tweede Geneesheer.*
Dr. G. P. Wesselink, *derde Geneesheer.*
Dr. J. E. van der Meulen, *Heelmeester.*
M. Henstedt, *eerste Apotheker.*
J. Krijnders, *Oeconoom.*

Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen.

Dr. A. Th. Moll, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. G. Luchtmans, *eerste Geneesheer.*
Dr. H. Buringh Boekhoudt, *tweede Geneesheer.*
Dr. C. Winkler, *Buitengewoon Geneesheer.*
E. J. van de Hagt, *Secretaris-Penningmeester.*

Nederlandsch Gasthuis voor behoeftige en minvermogende Ooglijders.

Prof. H. Snellen, *Geneesheer-Directeur.*
E. Faber, *Arts, tweede Geneesheer.*
Dr. L. P. van der Spil, *Arts, derde Geneesheer.*
W. F. Wagtho, *Arts, Universiteitsassistent.*
H. Snellen Jr., *Arts, inwonend Assistent.*

Koninklijke Nederlandsch Meteorologisch Instituut.

Dr. M. Snellen, *Directeur der afdeeling Waarnemingen te land, waarnemend Hoofd-Directeur.*

P. F. baron van Heerdt, *Directeur der afdeeling Waarnemingen ter zee.*

M. E. B. I. Kluit, *Luit. ter zee 1e klasse, Assistent-Directeur derzelfde Afdeeling.*

L. Roosenburg, *Directeur der Filiaal-inrichting te Amsterdam.*

A. E. Arkenbout Schokker, *Directeur der Filiaal-inrichting te Rotterdam.*

SERIES LECTIONUM
IN UNIVERSITATE RHENO-TRAIECTINA

HABENDARUM INDE A DIE XVI M. SEPTEMBRIS ANNI MDCCCXC USQUE AD FERIAS AESTIVAS ANNI MDCCCXCI

RECTORE MAGNIFICO

IOHANNE HENRICO GALLÉE.

In Facultate Litterarum et Philosophiae.

H. van Herwerden lectiones de Litteris Graecis habebit diebus lunae et martis hora X, et die mercurii hora XI, interpretaturus Pindarum, Aristophanem, Herodotum, (ex editione sua ap. Kemink) et fortasse Hyperidem;
Artem metricam docebit die mercurrii hora XII;
Litterarum Graecarum historiam enarrabit die martis hora XI;
Antiquitates Graecas tradet die lunae hora XI;
Candidatis Palaeographiam tradet domi suae, die iovis horis I—III.

I. A. Wijnne Historiam antiquam enarrabit die martis hora I, die mercurii hora IX, die veneris hora X;
Historiam recentiorem, historiam patriae et geographiam politicam exponet die iovis hora X—XII, die veneris hora IX;
Historiographiam Graecorum et Romanorum tradet die mercurii hora X.

C M. Francken interpretabitur Horatii Epistolas, Taciti Dialogum, die iovis hora X, veneris hora XI;
Palaeographiam et Criticam Latinam tradet die lunae horis vespertinis VIII—X;
Historiam litterarum Latinarum exponet die saturni hora X;
Antiquitates Romanas tradet die iovis hora XI, die veneris hora XII;
Latine scribendi disserendique et interpretandi exercitationes moderabitur die saturni hora XI.

H. E. Moltzer Grammaticam patriam docebit die iovis hora XII;
Poemata selecta medii aevi interpretabitur die mercurii horis I et II;
Historiam litterariam patriam exponet die martis hora II et die saturni hora X;
Samuelis Costeri dramata explicabit die iovis hora IX;
Stili praecepta tradet die saturni hora IX.

I. H. Gallée docebit: Linguam Goticam diebus lunae et iovis hora I;
Grammaticam linguae Sanscriticae die mercurii hora I;
Capita selecta grammaticae linguarum Germanicarum tractabit cum provectioribus, die mercurii hora II;
Grammaticae comparativae elementa tradet die mercurii hora III;
Linguam Anglosaxonicam horis postea indicandis;
Antiquam Sanonum linguam tradet die iovis hora II;
Linguam Germano-Francicam Rheni inferioris tradet per priorem anni partem die iovis hora III;
Historiam litterarum Theodiscarum saeculi IX^{i}—XI^{m} exponet post post ferias hibernas die iovis hora III;
Palaeographiam tradet domi suae horis postea indicandis.

M. Th. Houtsma Locos selectos e libris veteris Testamenti interpretatibur diebus lunae, martis et mercurii hora XI;
Antiquitates Israëlitarum explicabit diebus lunae et martis hora X;
Litterarum Hebraicarum historiam enarrabit die mercurii hora X;
Linguae Arabicae elementa docebit horis auditoribus commodis.

B. H. C. C. van der Wyck Logicam et Metaphysicam docebit die veneris hora II;
Psychologiam die veneris hora I;
Historiam Philosophiae antiquae die saturni horis XII et I.

L. I. Morell, Litt. Hum. Doct. Phil. Theor. Mag., Archaelogiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, capita selecta ex archaeologia et historia artis Graecae tractabit hora postea indicanda.

E. F. Kossmann, Phil. Theor. Doct., in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, linguam historiamque litterariam Franco-Gallicam medii aevi tractabit;
Kudrun, carmen theodiscum medii aevi, interpretabitur,
De Wolfgangi Goethe vita et scriptis aget die Saturni, horis postea indicandis.

L. Wirth, Phil. Doct. et bonarum artium Mag., in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, historiae litterarum Germanicarum Reformationis saeculo partem secundam enarrabit diebus et horis postea indicandis.

In Facultate Medica.

T. Halbertsma, Artem obstetriciam et gynaeco-pathologiam docebit diebus lunae, mercurii et veneris hora I;
Policlinico gynaecologico praeerit die martis hora X, die veneris hora II;
Operationibus obstetriciis in pelvi facticia praeerit die mercurii hora II;
Operationes gynaecologicas in vivis instituet qualibet oblata occasione.

Th. Guil. Engelmann Physiologiam docebit diebus lunae et veneris horis X et XI, die martis hora II dimidiata;

Exercitationibus et experimentis physiologicis praeerit diebus lunae martis et mercurii, horis II—IV,

S. Talma Pathologiam et Therapiam specialem tradet diebus martis et iovis hora X;

Clinicen propaedeuticam docebit prioris semestris diebus lunae mercurii et veneris, alterius semestris die lunae hora IX;

Exercitationes clinicas et therapeuticas moderabitur et policlinico medico praeerit diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora XI.

G. van Overbeek de Meijer Hygieinen et Politiam medicam docebit diebus martis et saturni hora II dimidiata;

Medicinam forensem diebus lunae et iovis, hora II dimidiata;

Exercitationes bacteriologicas moderabitur data idonei loci occasione.

H. Snellen Ophthalmiatriam docebit propaedeuticam die iovis hora IX, theoreticam die veneris hora IX, clinicam die saturni hora X;

Operationibus in cadavere ophthalmiatricis praeerit die mercurii hora IX;

Insuper Medicinae Candidatis patebunt Policlinicum ophthalmiatricum atque exercitationes ophthalmoscopicae et microscopicae diebus mercurii et veneris hora III.

C. A. Pekelharing Histologiam docebit die iovis hora XI et I;

Chemiam physiologicam docebit die mercurii hora X et XI;

Exercitationes microscopicas moderabitur diebus iovis et veneris horis II—IV, exercitationes chemico-physiologicas diebus lunae, martis et mercurii horis II—IV;

Toxicologiam medicam experimentalem tradet horis postea indicandis;

Th. Guil. Engelmann et C. A. Pekelharing experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio physiologico quotidie praeerunt.

C. H. H. Spronck Pathologiam generalem docebit die martis hora XII dimidiata, die saturni horis XI—I dim.;

Anatomen pathologicam diebus mercurii et veneris hora X;

Sectiones cadaverum aliasque exercitationes pathologico-anatomicas practicas moderabitur diebus lunae et saturni hora II;

Indagationibus pathologicis quotidie praeerit.

Aem. Rosenberg Anatomen, tam systematicam, quam topographicam, docebit die martis hora X, die mercurii hora IX, die iovis hora X, diebus veneris et saturni hora IX;

Exercitationes anatomicas practicas hiberno tempore quotidie moderabitur;

Embryologiam docebit die Veneris hora I,

F. A. Salzer Scholas suas chirurgicas dabit horis postea indicandis.

P. Q. Brondgeest, Medicinae Lector, Pharmacodynamicam et Toxicologiam medicam docebit die martis et veneris hora II;

Pharmacognosin diebus martis et iovis hora IX;

Chemiam diagnosticam die lunae hora I;

Exercitationes policlinicas in morbis laryngis moderabitur et laryngoscopii usum docebit die lunae et mercurii hora IX.

Th. Dentz, Medicinae Lector, Policlinico odontiatrico praeerit simulque morbos dentium eorumque curationem exponet diebus lunae, mercurii et veneris hora IX; altero semestri etiam operationes odontiatricas in ore facticio demonstrabit atque discentium exercitia moderabitur die iovis hora V;

Pathologiam et anatomen pathologicam dentium tradet die lunae hora vespertina VII dimidiata, iis autem, qui studiis imprimis odontologicis operam navare cupiunt, die veneris, hora vespertina VII dimidiata.

I. E. van der Meulen, Medicinae Lector, Operationes chirurgicas in cadavere instituet, Aciurgiam i. e. indicationes et methodos operationum atque instrumentorum usum docebit, deligandi denique exercitia moderabitur diebus martis et iovis horis II—IV;

Clinicen propaedeuticam chirurgicam docebit die veneris hora III;

Clinicen chirurgicam, in provectiorum usum, docebit die mercurii hora III.

C. Winkler, Medicinae Lector, Psychiatriam docebit die lunae et saturni hora III.

A. Huysman, Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Otiatriam docebit die saturni hora IX.

S. K Hulshoff, Medicinae Doctor, Paediatriam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata,

Exercitationes Clinicas in morbis infantum moderabitur die veneris hora X;

Policlinico paediatrico praeerit die lunae hora II dimidiata.

In Facultate Theologica.

I. I. P. Valeton Iun. Historiam librorum Veteris Foederis tradet die lunae hora XI, die iovis hora II;

Exegesin librorum Veteris Foederis, diebus iovis et veneris hora I;

Historiam religionis Israëliticae, die veneris hora II;

Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit horis sibi auditoribusque commodis.

G. H. Lamers Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis hora XI;

Historiam Religionum universalem die iovis hora X;
Historiam doctrinae de Deo die martis hora X;
Doctrinam morum die mercurii hora XI.

I. Cramer Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae et martis hora I;
Historiam dogmatum Religionis Christianae tractabit die mercurii hora I;
De Litteris Christianii primaevis aget diebus lunae et martis hora II.

H. G. Kleyn Encyclopaediam Theologiae tractabit die iovis hora IX;
Historiam Christianismi tradet die mercurii hora X, die veneris hora XI;
Archaeologiam Christianam tractabit die mercurii hora IX.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Theologiae Professores.

In Facultate Iuridica.

H. I. Hamaker Encyclopaediam Iuris tradet diebus lunae et mercurii hora XII;
Ius civile exponet die lunae hora XI, die mercurii horis X et XI;
Ius inter gentes privatum docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

I. d'Aulnis de Bourouill Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae, martis et mercurii hora I;
Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit diebus martis et mercurii hora XI;
Statistices methodum exponet die lunae hora XI;
Historiam Europae politicam enarrabit die iovis hora I.

M. S. Pols Ius Criminale docebit diebus iovis, veneris et saturni hora XI;
Methodum procedendi in causis criminalibus exponet diebus iovis et veneris hora XII.

I. de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni hora IX;
Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae et saturni hora X, martis hora IX;
Ius gentium exponet diebus martis et mercurii hora X;
Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit die mercurii hora IX.

Guil. L. P. A. Molengraaff Ius mercatorium et maritimum docebit diebus martis et iovis hara X, die veneris hora IX;
Methodum procedendi in causis civilibus exponet die martis hora XI et die veneris hora X.

I. C. Naber Iustiniani institutiones interpretabitur diebus lunae, martis, mercurii et iovis hora XI;

Historiam iuris Romani tradet diebus mercurii et iovis hora X;
Ius Pandectarum candidatis iuris exponet horis sibi auditoribusque commodis.

A. I. B. Rijke, Iuris Doctor, muneris notarii scientiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit et exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

In Facultate Disciplinarum mathematicarum et Physicarum.

C. H. C. Grinwis docebit
Algebram superiorem diebus iovis et veneris hora I;
Physicam mathematicam, diebus martis, mercurii et iovis hora X;
Mechanicam theoreticam post ferias hiemales, diebus mercurii hora XI et veneris hora X.

E. Mulder Chemiam organicam docebit diebus lunae, martis et mercurii hora IX;
Chemiam syntheticam et Thermo-chemiam, in provectiorum discipulorum usum, die iovis hora IX;
Experimenta in laboratorio chemico quotidie moderabitur.

N. Guil. P. Rauwenhoff docebit
Morphologiam generalem et Anatomiam tam Cryptogamarum quam Phanerogamaram, diebus lunae, martis et mercurii hora X;
Capita selecta Botanices, in provectiorum usum, die mercurii hora I;
Familias plantarum, imprimis medicinalium et ad varios usus adhibitarum, tractabit die iovis hora I;
Exercitationibus microscopicis et phytograhicis praeerit diebus martis, mercurii et veneris horis horis II—IV;
Provectiorum experimenta in laboratorio botanico quotidie moderabitur.

I. A. C. Oudemans docebit
Astronomiam elementarem, tam popularem quam theoreticam, diebus lunae, martis et mercurii hora X;
Astronomiam theoreticam provectioribus, diebus iovis et veneris hora IX;
Theoriam motus corporum coelestium diebus lunae et mercurii hora XI;
Astronomiam practicam diebus martis et iovis hora XI;
Instrumentorum astronomicorum usum explicabit et observandi exercitiis favente tempestate praeerit diebus et horis auditoribus commodis.

H. C. Dibbits docebit

Chemiam anorganicam diebus iovis, veneris et saturni hora IX;

Chemiam theoreticam (Thermo-chemiam, alia), in provectiorum usum, die martis hora IX;

Chemiam analyticam die veneris hora XI;

De elementis minus frequentibus, in provectiorum usum, aget hora postea indicanda;

Chemiam practicam diebus lunae, mercurii, iovis et veneris horis II—IV, saturni horis X—XII;

Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

H. Wefers Bettink Pharmaciam docebit diebus iovis, veneris et saturni hora IX, diebus mercurii et veneris hora I;

Toxicologiam die iovis et veneris hora XI;

Experimenta in laboratorio pharmaceutico quotidie moderabitur.

Guil. Kapteyn docebit

Calculum integralem diebus mercurii et veneris hora IX;

Theoriam functionum diebus martis et iovis hora IX;

Geometriam analyticam die iovis et veneris hora X.

C. E. A. Wichmann docebit

Mineralogiam generalem die saturni horis X—XII;

Geologiam et Palaeontologiam diebus iovis et veneris hora X;

Crystallographiam physicam provectioribus exponet die mercurii hora X;

Exercitationibus mineralogicis et crystallographicis praeerit diebus martis et mercurii horis II—IV;

Experimenta in laboratorio geologico quotidie moderabitur.

A. A. Guil Hubrecht Zoologiam et Anatomiam comparatam docebit diebus lunae et martis hora I;

Exercitationibus zootomicis praeerit diebus lunae et martis horis II—IV usque ad mensis Octobris finem, quo tempore, investigationum zoologicarum instituendarum causa in Archipelagum Indicum profecturus, lectionibus vacare non poterit.

V. A. Iulius Physicam experimentalem tradet diebus lunae, martis et mercurii hora XI;

Capita selecta physicae experimentalis exponet diebus iovis et veneris hora XI;

Exercitationes practicas moderabitur diebus veneris et saturni, horis pomeridianis.

Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

I. Lorié, Math. Mag., Phil. nat. Doctor, Geologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Geologiam Neerlandiae docebit, hora postea indicanda.

M. Snellen, Math. Mag. Phil. Nat. Doctor, Meteorologiam et Magnetismum terrestre in Universitate Rheno-Trajectina docendi venia impetrata, Meteorologiae capita selecta docebit, hora postea indicanda.

G. C. I. Vosmaer, Zool. et Bot. Doctor, Zoologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, absente Zoologiae Professore,

Zoologiam et Anatomiam comparatam docebit diebus lunae et martis hora I;

Exercitationibus zootomicis praeerit diebus lunae et martis horis II —IV.

Provectiorum experimentis in laboratorio zoologico quotidie praeerit.

Guil. H. Iulius, Math. et Phys. Doctor, Physicam experimentalem in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Physicae experimentalis capita selecta, praesertim studiis medicis idonea docebit die et hora postea indicandis.

T. Cannegieter, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,

Theologiam Dogmaticam tractabit die mercurii hora II, die veneris hora IX;

Historiam Ecclesiae Reformatae Nederlandicae eiusque dogmatum enarrabit die martis hora III, die veneris hora X;

Iuris ecclesiastici Reformati Nederlandici principia exponet die mercurii hora III.

E. H. van Leeuwen, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,

Theologiam Biblicam tractabit die martis hora X, die Saturni hora IX;

Theologiam Practicam tractabit die saturni hora X, eandemque coniunctim cum Exercitationibus Homileticis invicem diebus mercurii et iovis hora vespertina VII;

Historiam Missionis Christianae enarrabit die martis hora IX.

BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS, ab hora XI ad IV unicuique patebit, exceptis in mensibus novembre usque ad martium inclusum diebus saturni, ubi ab hora X ad III, et feriarum tempore, ubi ab hora I ad III visitatores admittentur.

MUSEUM ANATOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHYSIOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant (van Wijckskade).

MUSEUM HISTORIAE NATURALIS patebit die iovis et die saturni, ab hora X ad IV. Qui visere cupiunt custodem adeant (Hoogt, No. 159*a*).

LABORATORIUM PHYSICUM qui visere cupiunt custodem adeant.
LABORATORIUM CHEMICUM (Leeuwenbergh) qui visere cupiunt custodem adeant.
LABORATORIUM CHEMICUM (Hoogt) qui visere cupiunt custodem adeant.
HORTUM BOTANICUM qui visere cupiunt hortulanum adeant.
LABORATORIUM BOTANICUM et MUSEUM BOTANICUM (Lange Nieuwstraat) qui visere cupiunt custodem adeant.
OBSERVATORIUM ASTRONOMICUM qui visere cupiunt amanuensem adeant.
LABORATORIUM PHARMACEUTICUM qui visere cupiunt custodem adeant.
MUSEUM GEOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

VERSLAG

VAN DE

LOTGEVALLEN DER UNIVERSITEIT TE UTRECHT

in het Studiejaar 1889/90,

UITGEBRACHT

den 16den September 1889,

DOOR

Dr. J. A. C. OUDEMANS,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

Dr. J. H. GALLÉE.

VERSLAG

VAN DE

LOTGEVALLEN DER UNIVERSITEIT TE UTRECHT

in het Studiejaar 1889/90,

UITGEBRACHT

den 16den September 1889,

DOOR

Dr. J. A. C. OUDEMANS,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

Dr. J. H. GALLÉE.

Mijne Heeren Curatoren en hun Secretaris, Hoogleeraren, Lectoren, Doctoren en Gij Allen, die deze Plechtigheid met Uwe tegenwoordigheid vereert,

Zeer geachte Toehoorders!

Wederom is de derde Dinsdag in de maand September aangebroken. Een studiejaar onzer Universiteit is zoo aanstonds afgesloten, en een ander vangt aan. Voor de tweede maal in het korte tijdvak zijner ambtsbekleeding voert de Rector in dit spreekgestoelte het woord; was het den eersten keer ten gevolge van een vrijwillig genomen senaatsbesluit, dat ten doel had, de herinnering aan den dag der stichting der Alma Mater niet te doen verloren gaan, thans geschiedt het ter voldoening aan een voorschrift der wet, dat den Rector oplegt op dezen dag verslag te geven van de lotgevallen der universiteit.

Maar alvorens hij hiertoe overgaat vergunt hij zich een woord tot verwelkoming van u allen, die na eene heilzame ontspanning gedurende de schoone zomermaanden, weder tegen het begin van den herfst zijt samengekomen, om uwe werkzaamheden te hervatten.

Hoe gaarne zou ik hier een loflied op de vacantie aanheffen, die den te lang ingespannen geest zijne veerkracht teruggeeft, den lust tot studie en onderzoek doet herleven, door heilzame beweging in de schoonste maanden des jaars het verslapte lichaam weer sterkt, maar mijn voorganger heeft dit ten vorigen jare zoo welsprekend gedaan, dat ik mij niet in eene behandeling van hetzelfde onderwerp mag wagen.

Wij kennen allen die sterkende kracht der vrije Natuur, de verkwikking die een oponthoud in schoone en voor ons ongewone streken te weeg brengt, vooral als zij gepaard gaat met het bewustzijn, dat de dagelijksche ambtsbezigheden van huis, die door haren regelmatigen terugkeer eentoonig en prozaisch dreigen te worden, niet op ons wachten; maar ieder onzer heeft het toch ondervonden, dat die ontspanning niet te lang moet duren, dat wanneer geest en lichaam aan werkzaamheid, aan wetenschappelijken arbeid gewend zijn, de volstrekte rust op den duur niet bevredigt, en dat er spoedig een tijd komt, waarop wij met genoegen de week te gemoet zien, die ons allen, oudere en jongere beoefenaars der wetenschap, weer tot elkander brengt.

Weest dus allen welkom, die hier tegenwoordig zijt, en zoover gij tot het personeel der Universiteit behoort, begin de nieuw op te vatten taak met dezelfde opgewektheid en denzelfden ijver als vroeger!

Maar het wordt tijd dat ik tot de mij opgelegde taak overga. Dan acht ik het een geluk dat het eerste wat mij te doen valt, de blijde vermelding kan bevatten, dat wij het Collegie van Curatoren, hetwelk verleden jaar deze plechtigheid bijwoonde, evenals zijn Secretaris, ook nu in gezondheid mogen in ons midden zien. Gaarne had ik hier gezegd: ongestoorde gezondheid, maar dit wordt helaas belet door de wetenschap dat het hooggeschatte lid van dat collegie, Mr. Boer, door eene ernstige ongesteldheid langen tijd genoodzaakt geweest is, zijne werkzaamheid in te houden en zich in zijne betrekking, als hoofd dezer Gemeente, te doen vervangen. Van harte wenschen wij den hooggeschatten Curator geluk met zijn herstel! Moge hij voor Stad en Universiteit nog vele jaren gespaard blijven!

En U, geachte Voorzitter van het Collegie, waarde heer Royaards van Scherpenzeel, wij wenschen de Universiteit geluk, dat Z. M. de Koning, uwe verdiensten jegens haar erkennende, bij uwe periodieke aftreding het in haar belang geacht heeft, dat gij voor haar bewaard bleeft.

Hoe gaarne wenschte ik, dat ik een even gunstig bericht omtrent de hoogleeraren kon vermelden! Maar helaas! Ieder, die in zijne gedachten ons aantal in verbinding, brengt met de menschelijke sterftekans, kan voor zich het besluit trekken, dat een studiejaar, waarin geen enkele van 43 hoogleeraren, zoo werkende als rustende, aan de Akademie ontvalt, eene zeldzaamheid zijn moet. En zoo had ook de afgeloopene jaarkring daarin zijn deel. Eene raadselachtige, een uitgebreid terrein omvattende ongesteldheid gaf, als gewoonlijk van het zuid-oosten komende, ons vaderland een ongewenscht bezoek, en zwaar heeft onze Universiteit geleden onder haren invloed. Terwijl zij den één weken en maanden ongeschikt maakten tot geestelijken arbeid en lichamelijke beweging, werkte zij bij anderen sneller, en sneed in weinige dagen den levensdraad af. Zoo werden ons in het voorjaar twee gevoelige slagen toegebracht; wij verloren de Jong en Buys Ballot. Hoewel van beiden reeds levensschetsen zijn in het licht verschenen, dit jaarverslag zou toch zeker in groote mate onvolkomen zijn, indien er niet eene poging in gedaan werd om een denkbeeld te geven, van hetgeen niet alleen wij, maar ook de wetenschap in die twee diep betreurde ambtgenooten verloren hebben.

De Jong was oorspronkelijk voor de godgeleerdheid bestemd, en studeerde daarin te Leiden van 1851 tot 57. Toch heeft hij nooit een kerkelijk beroep aangenomen,

en hiervoor is een tweeledige grond aan te geven, vooreerst zijne voorliefde van de studie der talen boven de praktijk van het predikambt, en vervolgens ook de strijd, dien het vooruitstrevend onderzoek in de Kerk deed ontstaan, en waarbij zijne vredelievendheid hem belette partij te kiezen.

Kuenen, hoewel reeds in 1853 tot hoogleeraar in de godgeleerde faculteit te Leiden benoemd, had nog twee jaar zijn ambt van Medewerker in het uitgeven der Arabische handschriften van het legaat van van Warner ([1]) waargenomen, maar de vereeniging van beide betrekkingen bleek hem te zwaar te zijn en hij moest dus wel wenschen van het laatstgenoemd ambt ontlast te worden; het oog van Curatoren viel nu op de Jong, en deze benoeming, die in Mei 1855 plaats vond, bleek later beslissend geweest te zijn voor de richting, waarin hij voortaan werkzaam zou zijn. Nog was hij wel student in de godgeleerdheid en promoveerde hij in 1857 in die wetenschap op eene dissertatie over de Maccabeïsche Psalmen, wel gaf hij zelfs in 1861 nog zijn „Prediker vertaald en verklaard" in het licht, maar in dit verdienstelijk werk trad de taalkundige veel meer dan de historische kritiek op den voorgrond; en bovendien, zijne studie van het Arabisch had hem bekend doen worden met de groote behoefte die er bestond aan eene verspreiding, door den druk, van de in aanzienlijke hoeveelheid aanwezige Arabische handschriften, waaronder vele, die voor geschiedenis, land- en volkenkunde der middeneeuwen van het hoogste belang waren, en deze arbeid trok hem meer aan dan de studie van het Oude Testament. En zoo bewoog zich zijne werkzaamheid sedert dien tijd

---

[1]) *Adjutor interpretis legati Warneriani.*

voornamelijk in die richting. Allereerst moesten er van de bestaande verzamelingen beredeneerde lijsten worden bewerkt, en hoe inspannend en tijdroovend de arbeid hieraan was, niet te vergeefs werd de hulp van de Jong ingeroepen. Door het dikwijls ontbreken van de jaartallen van het overschrijven en de namen der schrijvers geeft menig onvolledig handschrift, om zoo te zeggen, den beschouwer raadsels op, wier oplossing noodig is om het de plaats aan te wijzen, die het in de verzameling en dus in den catalogus toekomt. Zoo werkte hij aan den vijf deelen beslaanden Catalogus der Leidsche verzameling van Oostersche handschriften, het zoogenaamd Warneriaansch legaat. Evenzoo bewerkte hij voor de daaraan toegevoegde beschrijving der verder in Nederland hier en daar in bibliotheken aanwezige oostersche handschriften, die, welke in onze Universiteitsbibliotheek bewaard werden. Ook beschreef hij de in 1856 van Amsterdam naar Leiden overgebrachte verzameling van Willmet, thans het eigendom der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, en aan Leiden in bruikleen afgestaan.

Dat de Jong niet tegen inspannenden arbeid opzag, blijkt daaruit, dat hij van de Leidsche verzameling de Turksche en Perzische handschriften voor zijne rekening had genomen; eene studie van de beide talen, waarin die handschriften geschreven zijn, was daartoe een vereischte.

Maar ook op het gebied van beredeneerd uitgeven zou hij zich met grooten ijver en ongeëvenaard talent begeven. Eerst werd hij aangetrokken door het moeielijke vraagstuk der Arabische eigennamen, waarin door de overschrijvers tallooze fouten begaan werden, in verband met de eigenaardigheden van het Arabische schrift, en weldra gaf hij gehoor aan de zucht om nog onuitgegeven Arabische handschriften voor de pers te bewerken.

Na den dood van Juynboll, in Sept. 1861, werd de Jong met de waarneming der betrekking van Vertolker van het Warneriaansch Legaat belast, en zijn ijver en toewijding aan die betrekking werden door de Regeering op zoo hoogen prijs gesteld, dat hem in 1866 de titel van hoogleeraar werd verleend. Doch al zeer spoedig zou hij geroepen worden dit ambt in werkelijkheid te vervullen. Immers in November 1868 verloor onze Universiteit haren uitnemenden hoogleeraar in het Hebreeuwsch en de Israëlitsche oudheden Millies, en de Jong was de aangewezen persoon om dezen te vervangen. Behalve in zijne vroegere studiën, zijne dissertatie en zijn „Prediker" had hij nog daarin eene aanbeveling, dat hij gedurende ettelijke jaren aan het Leidsche Gymnasium het onderwijs in de Hebreeuwsche taal aan de voor de studie der Godgeleerdheid bestemde leerlingen gegeven had. Zoo aanvaardde hij dan in 1869 zijnen nieuwen veelomvattenden werkkring. Want niet alleen het onderwijs in de Hebreeuwsche spraakkunst, de beginselen van het Arabisch en Arameesch, maar ook dat in de Israëlitische oudheden, de inleiding op, en de exegese van het O. T. rustten op zijne schouders. Geen wonder dat zijne Arabische studiën onder deze overstelpende hoeveelheid leervakken leden, en het was dan ook voor de Jong eene verademing, dat bij de nieuwe wet op het H. O. een gedeelte zijner academische lessen aan een nieuw benoemd ambtgenoot in de theologische faculteit werd toebedeeld. Hij behield nu nog alleen het Hebreeuwsch voor de aankomende theologanten en de zoogenaamde Israëlitische antiquiteiten. Eene hervatting van de vroeger onafgewerkte taak, de uitgave van de Moschtabi van Dhahabî, die hem tot de studie der Arabische eigennamen gebracht had, was hiervan het gevolg, maar nauwelijks was die gereed of zijn vriend de

Goeje wachtte hem reeds op met een voorstel om mede te werken aan de uitgave van de Arabische Annalen van Tabarî. Het door hem hiervan bewerkte deel, op zich zelf een reuzenarbeid, kwam in het vorige jaar in het licht; aan de bewerking van een te Weenen gevonden uittreksel uit een door Tabarî zelven vervaardigd aanhangsel, betreffende de door hem geraadpleegde zegsmannen, was de Jong bezig, toen de dood hem den 25 Januari van dit jaar verraste.

Ik hoop U met deze schets een denkbeeld gegeven te hebben van de Jong's werkzaamheid. „Voor het uitgeven van Arabische texten," zegt zijn vriend de Goeje in het levensbericht, dat hij in eene vergadering van de letterkundige Afdeeling der Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam voordroeg, „had de Jong zeldzame talenten. Zijne kennis van taal en litteratuur was uitgebreid, de grammatica kende hij grondig." Geen wonder, dat toen in 1875 door het overlijden van Rutgers de leerstoel der oostersche talen te Leiden openviel, het oog van Curatoren op de Jong viel, die aldaar zulke gunstige herinneringen had nagelaten. Maar hij was door een veertienjarig verblijf te Utrecht te zeer aan zijn werkkring alhier gehecht geworden om aan die roepstem gehoor te geven; hij kon hier even goed de door hem ondernomene taak volvoeren als te Leiden, hij genoot immers de vriendschap en toegenegenheid van ambtgenoot en student.

Zijne opgeruimdheid en opgewektheid waren onveranderlijk, hetgeen zonder twijfel wel in verband stond met zijn gezond gestel. Des te meer moest ons wel in Januari de tijding treffen, dat de Jong bedenkelijk lijdende was. En nog droeviger klonk de mare: de Jong is bezweken! Wij missen in hem een trouwen, belangstellenden vriend, de Universiteit een harer schoonste sieraden, de

studenten een leermeester, die de gaaf had, ieder liefhebberij in eene der moeielijkste studiën in te boezemen, en in wien ieder hunner een vriend zag, dien hij wist, in alle omstandigheden bereid te vinden hem met raad en daad bij te staan.

Nauwelijks was nog de groeve gesloten, waarin wij het laatste overschot van de Jong aan de aarde hadden toevertrouwd, of het gerucht liep dat ook de oud-hoogleeraar Buys Ballot door de heerschende ziekte was aangetast, en weinige dagen later stonden wij, stond geheel Utrecht, voor het feit, dat ook hij ons ontvallen was.

Ik zal hier niet herhalen, wat reeds zooveel beter dan het mij mogelijk is, gezegd is, door Dr. Maurits Snellen, die voorloopig den door zijn dood opengevallene betrekking van Directeur van het Meteorologische Instituut vervult, en reeds het pas verschenen 41e deel van het Meteorologisch Jaarboek van een levensbericht van Buys Ballot deed voorafgaan.

Maar er dringen zich, ook na de lezing hiervan en van de schets die onze ambtgenoot Hubrecht in de Gids van Buys Ballot gegeven heeft, enkele opmerkingen aan mij op, die hier, zoo ik hoop, op hare plaats zijn.

Vooreerst dan iets, wat tegenwoordig schijnt vergeten te zijn, ten minste ik herinner mij niet dat ik het ergens in Nederlandsche geschriften gelezen heb, terwijl een Franschman, de heer Caspari, het voor weinige jaren herinnerd heeft, [1]) nl. dat van de meteorologie, de wetenschap waaraan Buys Ballot zijn leven gewijd heeft, de grondslagen ook door een Hollander gelegd zijn. Isaac Vossius

---

[1]) E. Caspari, (Ingénieur hydographe.) La Météorologie Nautique au XVIIe Siècle.

schreef reeds in 1663, in het latijn, een werk[1] over de beweging van zeeën en winden, waarin hij bijeenvoegde en trachtte te verklaren, al wat men, in dien tijd, van stroomen in den oceaan, van eb en vloed, van passaten en moessons wist. De algemeene zwaartekracht was nog niet door Newton ontdekt, en Vossius kon haar dus niet ter verklaring van den vloed en van andere verschijnselen te hulp roepen, maar in zooverre onderscheidde hij met juistheid, dat hij de werking der zon, voornamelijk op zee en lucht in de streken van den equator, als de voorname oorzaak van de genoemde verschijnselen aanzag. Beoefend is die wetenschap in Nederland ook later even goed als in andere landen; ik behoef slechts aan de pogingen van Musschenbroek, Mohr, Van Swinden, Cruquius, de waarnemingen op Zwanenburg[2] en van Van der Ster aan den Helder te herinneren; maar ook vóór het begin der loopbaan van Buys Ballot was het de Utrechtsche hoogleeraar Wenckebach, die het plan opvatte, die wetenschap nieuwe grondslagen te bezorgen, en hij was het, die aan Buys Ballot den lust inboezemde hem daarin te volgen. De dood van Wenckebach deed Buys Ballot zijne taak opnemen; en met welk goed gevolg is te veel bekend, dan dat ik het hier behoef te herhalen. De 41 jaargangen van het Nederlandsch Meteorologisch Jaarboek, uitgegeven door het Meteorologisch Instituut te Utrecht, zijn daar om te too-

---

[1]) Is. Vossii de motu marium et ventorum liber; Hagae Com. apud A. Vlacq, 1663.

[2]) De waarnemers alhier waren: Noppen 1735—1760, Dr. Engelman, tot 1765, Chr. Brunings tot 1805, Conrad tot 1808, en verder P. de Leeuw. (W. Wenckebach, Bijdragen tot de Meteorologie, uit in Nederland gedane waarnemingen, 1e stuk; (Natuur- en Scheikundig Archief, Deel IV, stuk 3. (1836.)

nen, wat door volharding tot stand gebracht kan worden. Reeksen van waarnemingen, verricht zoowel te Utrecht, als op eene menigte anders plaatsen in Nederland eenerzijds, en aan de andere zijde geheele stellen van waarnemingen, die anders wellicht bezwaarlijk in het licht zouden gegeven zijn, werden verzameld en uitgegeven. Om uit een zoo groot aantal waarnemingen besluiten te trekken, dit is het voorname vraagstuk der meteorologie, en behalve dat Buys Ballot reeds in zijn eerste omvangrijk werk, de bekende „Changements périodiques" [3]) den weg aanwees voor bepaalde categorieën van verschijnselen de wet te vinden, paste hijzelf die aanwijzing toe, en vond omtrent de waarschijnlijkste te verwachten richting van den wind de naar hem benoemde wet. Dat de meteorologie alleen door stelselmatige samenwerking van zeer velen tot resultaten kon komen, werd door Buys Ballot niet alleen beweerd, maar hij gaf ook de wijze aan, die gevolgd moest worden om tot eene vruchtbare samenwerking te komen.

De bemoeienis van Buys Ballot met de meteorologie lag, althans onder de oude wet, buiten de Universiteit, dit moet erkend worden, maar het was de schuld van de wet, niet van Buys Ballot. Het is integendeel aan hem te danken, dat bij de nieuwe wet deze wetenschap niet meer geheel vergeten is, en in een der examens, (nl. het doctoraal examen β voor de wis- en natuurkunde,) als verplicht vak genoemd is.

Aan de veelzijdigheid der ontwikkeling van Buys

---

[3]) Les Changements périodiques de température, dépendants de la nature du soleil et de la lune, mis en rapport avec le pronostic du temps, déduits d'observations néerlandaises de 1729 à 1846, par C. H. D. Buys Ballot, Docteur-ès-Sciences, Utrecht, Kemink et fils, 1847.

Ballot moet het toegeschreven worden, dat hij met zooveel verschillend onderwijs gedeeltelijk is belast geweest, gedeeltelijk zich zelf belastte; aanvankelijk met dat in geologie en mineralogie, toen met dat in theoretische scheikunde, later, na Wenckebach's dood, met dat in de wiskunde, en nog later, na het overlijden van Van Rees, met dat in zijn lievelingsvak onder de toen erkende akademische wetenschappen: de natuurkunde. Niettegenstaande de vele drukten, die hem het Hoofddirecteurschap van het Meteorologisch Instituut bezorgde, hield hij steeds met nauwgezetheid de vorderingen van deze wetenschap bij, en gaf hij het onderwijs aan de meer gevorderden onder de studenten zoodanig, dat daarvan rekenschap gehouden werd.

Levendig staat ons de hulde voor den geest, die hem werd toegebracht, toen het 25-jarig bestaan van het Meteorologisch Instituut herdacht werd, en die nog overtroffen werd door de geestdrift die er heerschte, toen bij zijne veertigjarige ambtsvervulling tal van leerlingen, vrienden en vereerders van heinde en verre bijeenkwamen en door samenwerken de Buys Ballot-medaille instelden, die om de tien jaar zou uitgereikt worden aan hem, die zich het meest verdienstelijk gemaakt had in de meteorologie.

Bij zijn overlijden was Buys Ballot sedert anderhalf jaar rustend hoogleeraar, hetgeen echter alleen beteekende, dat hij de verplichte natuurkundige colleges aan zijn opvolger overgaf, zelf echter de handen aan het werk sloeg om eenige onderzoekingen op touw te zetten, die reeds lang in zijne plannen lagen. Van twee er van, de warmteverdeeling over den geheelen aardbol, en de uitkomsten der 40-jarige waarnemingen te Utrecht, kwamen de verslagen reeds in het licht.

Hoe hij vroeger medegewerkt heeft, om de waarnemingen

nabij de Noordpool tot stand te brengen, ik behoef slechts den naam van de Varna uit te spreken om u dit in herinnering te brengen.

Buys Ballot was iemand, die wel de wetenschap lief had om haar zelve, maar die ook als Nederlander, die zijn vaderland vereert, trachtte te bewerken, dat Nederland in het wetenschappelijk samenwerken niet achterbleef; zoowel om zijne groote verdiensten, als ook hierom, zal zijn naam in dankbaar aandenken blijven leven.

Een onder ons, onzen hooggeachten vriend Moltzer, moest het lot treffen, zijne echtgenoot door den dood te verliezen. Na langdurig lijden ontviel hem den 29 December zijne gade; voorwaar voor hem en zijn zoon een gevoelige slag. Hij mist door haar weggaan eene levensgezellin in den waren zin des woords, van meer dan gewone ontwikkeling, belangstellende in alles wat er omging in den wetenschappelijken kring, waarin hij zich bewoog.

In strengen arbeid zoekt hij leniging zijner diepe smart; ook de achting en vriendschap, die door al zijne ambtgenooten voor hem gekoesterd wordt, mogen hem daarin behulpzaam zijn.

Niet alleen door den dood kan eene Universiteit hare sieraden, kunnen studenten hunne voorgangers verliezen. Is het 70ᵉ levensjaar volbracht, dan acht de Wet het oogenblik aangebroken, waarop het wenschelijk is dat de akademische plichten aan jongere krachten worden toevertrouwd. In het afgeloopen studiejaar had slechts één in ons midden het voorrecht in goeden welstand dezen eindpaal zijner ambtelijke loopbaan te bereiken, ik bedoel U, hooggeachte Van Goudoever! Reeds jong aan de

Universiteit verbonden, hebt gij uwe beste krachten onafgebroken aan haar gewijd. En dat, niettegenstaande gij waarlijk niet verwend werdt, noch wat bezoldiging, noch wat hulppersoneel of stoffelijke hulpmiddelen aangaat. Gij hebt de tijden gekend, dat het hooger onderwijs om zoo te zeggen het stief-hoofdstuk uitmaakte van de Staatsbegrooting, dat de bezoldigingen van leeraars dikwijls minder waren dan, of gelijk waren aan die van den concierge, en dat er niets bijzonders in gevonden werd als één hoogleeraar met twee of meer hoofdvakken belast werd; maar hoe gij uwe taak opgevat hebt, hebben wij gisteren ten uwen huize kunnen hooren, toen uwe oudleerlingen en leerlingen U hunne hulde kwamen brengen. Onvermoeid hebt gij U aan de vervulling der U opgedragene plichten gewijd; 41 jaren mocht gij Uwe lessen aankondigen, en een groot gedeelte der Nederlandsche chirurgen dankt aan U hunne opleiding. Het is voorzeker een benijdenswaardig voorrecht, op zulk eene loopbaan te mogen terugzien, vooral indien, zooals bij U het geval is, nog krachten aanwezig zijn, om tot heil der menschheid werkzaam te blijven. Ontvang onzen hartelijken wensch, dat die jeugdige krachten U nog in lang niet zullen verlaten.

Maar ook lichamelijk lijden kan een hoogleeraar dwingen, zijn ambt neer te leggen, dit is helaas met onzen, door de Universiteit om zijn heengaan diep betreurden, Opzoomer het geval. Reeds eenigen tijd was het aan Opzoomer te merken dat zijne krachten niet meer de vorige waren; het herinneringsvermogen verminderde, het mededeelen van den schat zijner kennis viel hem zwaar, zoo zelfs, dat hij den raad zijner geneesheeren meende te moeten volgen, om door een verblijf aan de frissche

oevers van den Rijn zijne krachten te vernieuwen. Maar helaas, ook dit mocht niet baten. Aan de welwillendheid der ambtgenooten Lamers en Van Herwerden is het te danken dat de studeerende jongelingschap niet geheel verstoken bleef van lessen in de wijsbegeerte en hare geschiedenis. Hun zij hiervoor door den Rector, namens de geheele Universiteit, de welgemeende dank toegebracht.

Een enkel woord nog ter herinnering aan de loopbaan van den veraf vertoevenden vriend en ambtgenoot. Ieder tijdgenoot herinnert zich nog, welke opgang Opzoomer door zijne veelzijdige talenten reeds als student te Leiden maakte, en dit was niet alleen onder zijne medestudenten het geval, maar ook buitenaf, vooral door zijne strijdschritten tegen Da Costa en Oosterzee. Met goud bekroond op eene juridische prijsvraag, kreeg hij van Thorbecke te hooren, dat het bewijs van auteurschap, hetgeen van ieder ander gevorderd zou worden, voor hem niet noodig werd geoordeeld, daar zijn naam alleen waarborg genoeg was.

Den 31 October 1845 promoveerde hij op eene dissertatie, (de Naturali Obligatione,) waarvan een bevoegd beoordeelaar, Mr. N. Olivier getuigde, dat zij „een nieuw onderzoek en geheel nieuwe resultaten bevatte.” Ik herinner mij nog levendig den dag, die onder de studentenwereld met belangstelling werd te gemoet gezien; de bestrijding en verdediging der dissertatie en theses geschiedde toen en nog vele jaren in het latijn, ([1]) de taal, waarin dat proefstuk, of zoo als het Organiek besluit het noemde: het *specimen inaugurale* geschreven was, en die

[1]) De eerste dissertatie, die in het hollandsch vervaardigd werd, was die, waarop P. F. H. Tromberg, (overleden als landbouwscheikundige te Buitenzorg in 1858,) den 30 Juni 1847 te Utrecht promoveerde. Vóór den Hollandschen prijkte echter een Latijnsche titel in den ouden bekenden vorm.

niemand onder de studenten en wellicht een enkele der hoogleeraren, zoo goed sprak als Opzoomer. De gehoorzaal was stampvol, en nadat een of twee vrienden het strijdperk geopend en weder verlaten hadden, klonken achtereenvolgens de *jure meo's* van De Vries en Cobet. Van De Vries, herinner ik mij nog, dat hij het afkeurde dat iemand, die in de Rechten promoveerde, achter zijn proefstuk zoovele letterkundige stellingen plaatste. Het gevatte wederwoord was: „gij, letterkundige, bezie eerst u zelven; gij wilt gaan redewisten *de licito et illicito* en betreedt dus het terrein van het Recht.”

Was hij door de faculteit der Letteren na het afleggen van het „voorbereidend examen voor de rechten” eershalve candidaat in de letteren gemaakt, eene eerbewijzing, die ik niet weet, dat ooit meer aan een student is geschonken, ook de doctorale titel werd hem in die faculteit, op voorstel van Bake, den 8 Februari 1846 door den Leidschen Senaat verleend.

Ik behoef u niet verder in bijzonderheden te ontwikkelen wat Opzoomer voor deze Universiteit geweest is. Weinige maanden na zijne promotie werd hij hier in de plaats van J. F. L. Schröder beroepen; zijne intreerede, die hij, den 9en Juni 1846, „partij trekkende van het stilzwijgen der wet, besloten had in onze moedertaal uit te spreken, en waarvoor hij tot onderwerp koos: „De wijsbegeerte den mensch met zich zelve verzoenende”, deed een hevigen strijd ontbranden, waarvan men in de redevoering, „1846—1871,” die hij op den dag zijner 25-jarige ambtsbedieniening uitsprak, een levendig verhaal kan vinden. [2])

---

[2]) In laatstgenoemde redevoering laat Opzoomer zich als volgt uit: „Mijn eerste optreden zou weer een strijd zijn, een aanval op het eeuwenoude

Toen hij zijne lessen opende, had hij niet alleen studenten onder zijn gehoor, menigmaal ook hoogleeraren en doctoren.

Dat de wijsbegeerte hem ook op verschillend terrein zou brengen, was natuurlijk; en weinige hoogleeraren hebben zooveel bijgedragen tot het verspreiden van zuivere denkbeelden omtrent verschillende, en hieronder ook theologische onderwerpen. Met Scholten werd hij dan ook wel de vader der moderne theologie genoemd.

Sedert door de nieuwe Wet op het H. O. aan de wijsbegeerte de eereplaats is ontroofd, die zij steeds aan de hoogescholen had ingenomen, bewoog Opzoomer zich meer op het oorspronkelijke vak zijner studie, het Recht,

---

gebruik der Latijnsche taal. Ik had besloten van het stilzwijgen der wet partij te trekken en in onze schoone moedertaal mijne intreerede uit te spreken. Dat mijn voorbeeld trouw zou worden gevolgd, daarop dorst ik rekenen; maar ik voorzag ook, dat het scherp zou worden veroordeeld."

Werkelijk bleek spoedig dat met deze stoutigheid de eerste bres in het latijn geschoten was. In het volgende jaar 1847, hield Buys Ballot zijne intreerede, „Het karakter der Rede, uitgedrukt in de Wiskunde," ook in het Hollandsch. En datzelfde jaar werd, op den 30 Juni, te Utrecht door P. F. H. Fromberg het eerste Hollandsche proefschrift verdedigd, (*Over de bestanddeelen der planten, in verband met het plantaardige leven*; sprekend is de verzuchting, door L. C. D. van Dijk, die vier dagen vóór Fromberg promoveerde, in de *Praefatio* van zijn *Specimen politico-juridicum inaugurale, continens historiam inquisitionis in delicta, a praefectis atque officialibus in India cum orientali tum occidentali commissa*, geslaakt: „*Quominus mihi ipsi satisfacerem in specimine hocce exarando, impedivit etiam desuetudo mea, sane non probanda, linguae latinae. Tempus ac studium quae consumsi ad libellum huncce in lingua mortua illa magno cum labore componendum, quaeque ad utiliora perficienda mihi admodum profuissent, imo doleo ex pectore. Sperandum est fore, ut tandem lex sinat dissertationes, quae non litterarium tractarent argumentum, lingua vernacula conscribi, ne copia ac libertas cogitationum juvenum nimis coerceantur neque tempus utile in negotio luxurioso prodigatur, neque, ad novas hujus saeculires exprimendas, novis, barbaris, ridiculisque verbis laedatur (quod est sacrilegium) venerabilis atque bellissima illa antiquorum Romanorum lingua.*

en ik behoef hier waarlijk niet mede te deelen, wat ieder bekend is, hoeveel hij op dat terrein leverde, hoe zijne behandeling van het Burgerlijk Wetboek b.v. voor iederen jurist een vraagbaak is. Dit omvangrijke werk mocht hij helaas niet ten einde brengen, en van bevoegde zijde is de wensch uitgesproken, dat de voltooiing in handen moge komen, die tegen de zaak opgewassen zouden zijn, de stof op dezelfde meesterlijke wijze te behandelen.

Wat ik van de hh. Lamers en Van Herwerden zeide, geldt ook U, waarde Kleyn, die hoewel zonder twijfel al de moeilijkheden van een pas aanvaard hoogleeraarsambt ondervindende, niet geschroomd hebt in de leemte te voorzien, door het overlijden van de Jong ontstaan, en aan de jeugdige theologanten ook het zoo hoogst noodige onderwijs in het Hebreeuwsch en de Israëlitische oudheden te verschaffen.

Vooral de theologische faculteit werd zwaar beproefd, want één der hoogleeraren in die faculteit, de hoogleeraar Valeton, heeft zich genoodzaakt gezien, door de influenza getroffen, gedurende de laatste maanden van het studiejaar zijne lessen te staken. Wij wenschen de Universiteit er mede geluk, dat wij hem, genoegzaam geheel hersteld, weder in ons midden mogen ontmoeten.

Hetzelfde was met de hoogleeraren Halbertsma, Engelmann en V. A. Julius het geval; toen het zich liet vermoeden dat de ziekte van dezen laatsten van langen duur kon zijn, zouden vele studenten gaarne gezien hebben, dat zijn assistent, Dr. W. H. Julius, de colleges overnam, maar zooals licht te begrijpen was, was deze huiverig, eene taak op zich te nemen, waarvoor hij zich, het beeld van zijnen oom voor zich, nog lang niet berekend achtte; de behoefte werd echter wel wat dringend, en toen ook

de hoogleeraar zelf zijn neef moed insprak, gordde hij de taak aan, met een ijver en toewijding, waarvan eene vermelding mij plichtmatig voorkomt. De vraag zou kunnen gedaan worden, en is wellicht in dezen of genen opgekomen, of die toestand wel wettig was en of een assistent, privaat-docent of niet, bevoegd is, bij ontstentenis van den hoogleeraar zijne lessen waar te nemen? Men zou zich hierover zeker lang in diepzinnige beschouwingen kunnen verliezen, maar weten wij niet uit de oude geschiedenis dat terwijl de Senaat beraadslaagde, Saguntum te gronde ging?

Nadat de bezwaren, die natuurlijk in den jongen doctor moesten opkomen, een weinig, ik zeg niet waren weggenomen, maar tot zwijgen gebracht, overlegde hij met den hoogleeraar, en de studenten behoefden niet te elf uur hunne physica te missen, en midden op den dag een uur te verliezen; zonder zich te willen gelijkstellen aan zijn in het onderwijs geven ervaren en welsprekenden hoogleeraar, helpt hij zoo goed hij kan, niet alleen met het woord, maar ook door gebruik van physische instrumenten, en dat hij deze weet te hanteeren, daarvan heeft hij in zijne dissertatie en in zijn te Berlijn bekroond prijsantwoord het bewijs geleverd. Hoe de studenten zijn onderwijs gewaardeerd hebben, hebben zij op den 7^{den} Juni getoond! Eere zij den helper in nood, den assistent Dr. Willem Julius! En evenzoo den student in de wis- en natuurkunde J. C. Marx Jr. die nu weer, op verzoek van den hoogleeraar, den assistent assisteerde, en een gedeelte van de praktische oefeningen leidde.

De tristia zijn nog niet ten einde. Ook onder de als student ingeschrevenen koos de dood een tweetal slachtoffers. Den 19^{den} Januari overleed de candidaat in de

godgeleerdheid A. G. Thomassen en den 12den Februari de sedert korten tijd in de medicijnen gepromoveerde en zich voor het practisch eind-examen voorbereidende Dirk Willem van Leeuwen, die wellicht aan de overdreven ijver om de zieken in het Ziekenhuis te bezoeken, te danken had, dat hij na een aanval van influenza, weer instortte, en aan eene hersenontsteking overleed. Op hetgeen beide in de toekomst zouden kunnen zijn, werd door nabestaanden, betrekkingen en vrienden eene billijke hoop gevestigd; de dood vernietigde die hoop in eens! en er blijft helaas van het bestaan van beiden niets over dan eene weemoedige herinnering!

In elk leger moeten de gedunde gelederen zoo spoedig mogelijk worden aangevuld. Zoo werden dan ook, bij koninklijk besluit van 10 Maart 1890, N°. 18, als opvolger van wijlen den hoogleeraar de Jong benoemd tot: „hoogleeraar in de faculteit der Letteren, om onderwijs te geven in de Hebreeuwsche letterkunde en de Israëlitische oudheden", Dr. M. Th. Houtsma, die den 14en Mei zijnen werkkring aanvaardde met het houden van eene redevoering: over de ontwikkeling en gang der Hebreeuwsche taalstudie; als opvolger van den hoogleeraar Opzoomer, die wegens den ongunstigen staat zijner gezondheid eervol ontslag uit zijne betrekking gevraagd en verkregen had, bij kon. besluit van 16 Mei N° 19, tot „hoogleeraar in de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, om onderwijs te geven in de geschiedenis der wijsbegeerte, de logica, de metaphysica en de zielkunde", Dr. B. H. C. K. van der Wyck, hoogleeraar te Groningen, en eindelijk bij kon. besluit van 22 Mei 1890, N° 17, als opvolger van den hoogleeraar Van Goudoever, tot „hoogleeraar in de faculteit van Geneeskunde, om onderwijs te geven in de heelkunde",

Dr. F. A. Salzer, assistent bij de kliniek aan de Universiteit te Weenen.

Het wettig aantal der hoogleeraren is dus thans weer volledig! en met vreugde roep ik onzen drie nieuwen ambtgenooten het welkom toe! Wij beseffen het, dat gij alle een u lief geworden werkkring achterliet om aan de Utrechtsche Universiteit uwe krachten te wijden. Gij waarde heer Van der Wyck! laat te Groningen uwe vroegere ambtgenooten achter, en ieder die den geest van den ongedwongen en vriendschappelijken omgang kent, waarvan Groningen van ouds den goeden naam heeft, zal het waardeeren, dat er voor u gronden waren, het aanbod van eene gelijke betrekking te Utrecht niet af te slaan.

Hetzelfde moge ook U gelden, geachte Dr. Salzer, gij neemt van de Nederlandsche Regeering eene aanstelling aan, en verlaat een der grootste universiteiten van Europa, de hoofdstad van een Keizerstaat, waar de ziekenhuizen jaarlijks zoo vele duizende gevallen te bestudeeren geven, als hier wellicht nauwelijks honderden, — waar de hulpmiddelen kolossaal zijn en genees- en heelkundigen zich door de volkomenheid der inrichtingen zoo veel gemakkelijker kunnen vormen, en daar ook een arbeidsveld vinden, aan hun talent geëvenredigd. Dat alles kunt gij in deze kleine Universiteit niet terug verwachten, de hulpmiddelen zijn hier op veel bescheidener schaal ingericht, maar liefde tot de wetenschap, ijver en lust om te leeren, zult gij bij uwe nieuwe leerlingen even goed vinden, als gij dit zonder twijfel in uw vaderland gewoon zijt.

En uwe nieuwe ambtgenooten, die zijn mannen van denzelfden Germaanschen stam, waaruit gij zelf ontsproten zijt, bij wien waarheid en trouw en plichtvervulling de beginselen aangegeven van handel en wandel.

Door op uwen jeugdigen leeftijd de benoeming naar Utrecht aan te nemen, neemt gij om zoo te zeggen een tweede vaderland aan; van onzen kant nemen wij den nieuwen ambtgenoot in onzen kring op; om grenzen van taal- en grondgebied wordt niet meer gedacht, en wij zien in hem slechts een broeder in het gemeenschappelijk streven ten dienste en tot uitbreiding der menschelijke kennis, en tot bevordering van het welzijn der Universiteit, dat wil zeggen tot heil der studeerende jongelingschap.

Het aantal privaat-docenten werd in het afgeloopen rectoraat met een tweetal vermeerderd, daar eene beschikking van 25 April daartoe benoemde Dr. S. K. Hulshoff voor kinderziekten en Dr. W. H. Julius voor proefondervindelijke natuurkunde.

Grooter was de wisseling onder de assistenten; op verzoek werden eervol als zoodanig ontslagen de heeren:
M. Schinkel, van de medische kliniek,
A. A. H. Hamer, van de tandheelkunde,
G. J. van der Kaay, van de gynaecologie en verloskunde,
J. H. Schuurmans Stekhoven, van de weefselleer,
D. van Arkel, van de ziektekunde.

Benoemd werden:
in de medische kliniek de heeren W. Koster en J. F. Langenbergh,
in de heelkunde de heer G. W. M. Hoeber,
in de physiologie de heer M. J. van Erp Taalman Kip,
in de oogheelkunde de heer H. Snellen jr.
in de tandheelkunde de heer N. J. J. Greeter,
in de pathologie de heer C, H. van Herwerden,
in de gynaecologie (als 2e assistent) de heer P. Timmermans.

Herbenoeming werd bij den aanvang van het jaar 1890 niet verlangd door:

W. Koster, in de medische kliniek,
J. M. Rebel, in de heelkunde,
W. F. Wagtho, in de oogheelkunde,
D. J. Hamburger, in de physiologie.

Enkele onderscheidingen vielen van buitenaf het onwijsgevend personeel der Universiteit ten deel. Den oudhoogleeraar J. Doedes viel de eer te beurt met het ridderkruis 3e klasse der Pruissische Kroonorde, den hoogleeraar Pols, die Nederland dezen zomer op het Penitentiaire Congres te St. Petersburg vertegenwoordigde, met dat van de St. Anna-orde 2e klasse begiftigd te worden, terwijl de hoogleeraar Wijnne benoemd werd tot buitengewoon lid van het Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde te Leeuwarden. Ook werd de hoogleeraar van Overbeek de Meijer wegens zijne inzendingen in de Hygiène-Tentoonstelling te Amsterdam met eene gouden medaille bekroond. Van harte wenschen wij hun met deze wel verdiende onderscheidingen geluk!

Verder mochten wij het genoegen smaken op den 28sten October 1889, onzen ambtgenoot Van Herwerden geluk te wenschen met het volbrachte 25-jarig tijdvak, waarin hij zijne krachten aan het Hooger Onderwijs aan deze Universiteit gewijd had. Moge uwe gezondheid, Waarde Ambtgenoot! steeds zoo blijven, dat gij de jaren, die de Wet u nog toelaat, uwe grondige wetenschap tot ontwikkeling onzer studeerende jongelingschap dienstbaar te maken, met onverminderde kracht werkzaam zult zijn!

Een gelijksoortig voorrecht mocht ook onze ambtgenoot Moltzer den 30en Maart smaken, den dag, waarop hij 25 jaren, zoowel aan de hoogeschool te Groningen, als aan de onze was werkzaam geweest. Onder den indruk van het door hem geledene verlies verlangde hij echter bij die

gelegenheid van bezoeken verschoond te blijven, welk verlangen door den Senaat geëerbiedigd werd. Ook hem wenschen wij toe, dat hij dezelfde opgewektheid, waardoor zijn onderwijs als zoo vruchtbaar geroemd wordt, mag herkrijgen, en ook eens nog den dag beleven, dat hij even als onze van Goudoever, in volle gezondheid op de afgeloopene baan mag terugzien.

Al geldt het een nederiger werkkring, toch mag ik de vermelding niet nalaten, dat ook de Pedel N. Janssen den 1 Juni mocht herdenken dat hij 25 jaar geleden zijne betrekking aan deze Universiteit aanvaardde. Curatoren, hoogleeraren en studenten gaven den ijverigen *apparitor* bij hunnen gelukwensch ook zichtbare blijken van hunne belangstelling. Hetzelfde was het geval met den heer P. J. D. van Dokkum, die van mindere rangen af tot dien van Conservator, een gelijk aantal jaren aan de Bibliotheek der Hoogeschool zijne krachten gewijd heeft, wiens hulpvaardigheid ieder ondervonden heeft, die de op de Bibliotheek aanwezige boekenschatten moest raadplegen, en aan wiens ijver en oordeel het voornamelijk te danken is, dat de systematische catalogus, waaraan de behoefte zich al langen tijd deed gevoelen, doch waarvan de vervaardiging eerst onder den Bibliothecaris Tiele begonnen werd, thans geheel gereed en voor ieders gebruik beschikbaar is. Ook hem werd den 16^{en} Juli, in de leeskamer der Bibliotheek de erkentelijkheid van velen, niet uitsluitend tot de Universiteit behoorende betuigd, terwijl ook meer dan een geschenk hem later den dag zal te binnen brengen, waarop hem van zoo verschillende zijden een feest bereid was.

De personalia verder vervolgende, komt de inschrijving in het Album Studiosorum aan de beurt. Men kan dit

album, of liever het aantal inschrijvingen, eenigszins als den barometer der Universiteit aanzien; rijst die barometer, dan is de wijzer geneigd zich, zoo hij er al niet op staat, te bewegen naar: MOOI WEER! overvleugelen echter de andere aantrekkingsmiddelpunten den Utrechtschen Dom,— van een toren van het Utrechtsche Universiteitsgebouw kan ik helaas nog niet spreken —, dan wijst onze barometer eene depressie aan; en wanneer die onze schuld was —, hier houdt de vergelijking op —, dan zou het onze plicht zijn, al onze krachten aan te wenden, haar te verwijderen, zoowel door eigen streven als ook door, zoo noodig, bij de Regeering er op aan te dringen, de hulpmiddelen van het onderwijs op de hoogte van den tijd te brengen.

Zulk eene depressie wees echter gelukkig het album niet aan, noch wat het totaal aantal ingeschrevenen, noch voor zoover de voor het eerst ingeschrevenen betreft. Het totaal aantal, dat in het vorige studiejaar 564 bedroeg, wies dit jaar tot 582, het aantal der voor het eerst ingeschrevenen was 126, tegen 124 in het vorige jaar.

Van deze 126 waren er

in de Godgeleerdheid	28,
„ „ Rechtsgeleerdheid	38,
„ „ Geneeskunde	27,
„ „ Wis- en Natuurkunde	27,
„ „ Letteren en Wijsbegeerte	6.

Het aantal studenten in den studenten-almanak en zijn supplement vermeld, bedraagt 662, zoodat er 80 studenten zijn, die, vermoedelijk daar zij dit jaar geene lessen wenschen te volgen, maar zich door eigen studie trachtten te bekwamen, zich niet bij den Rector lieten inschrijven.

Voorts verdient nog vermelding, dat zich onder de 122 studenten, die voor de Godgeleerdheid zijn ingeschreven, 17 Duitschers en Hongaren en 3 Kapenaars bevinden; terwijl

onder de ingeschrevenen in de Wis- en Natuurkunde 6 jonge dames zijn, die zich aan de farmacie wijden, en onder de ingeschrevenen in de geneeskunde ééne, die de tandheelkundige lessen wenscht te volgen.

Eene verdere vergelijking van het afgeloopen studiejaar met het voorgaande, toont aan, dat het aantal studenten, dat zich voor alle lessen heeft laten inschrijven, op nieuw gestegen is, en wel van 528 op 547.

Onderzoekt men verder of de vermeerdering van het totaal aantal over alle faculteiten gelijkmatig heeft plaats gevonden, dan is het antwoord ontkennend.

Het aantal theologanten is nagenoeg stationnair gebleven, hoewel nog een weinig gestegen, het klom namelijk van 120 tot 123.

Het aantal juristen nam van alle faculteiten in verhouding het meest toe, het klom van 60 tot 87, de aanwas was dus 45 percent; het grooter aantal voor het eerst ingeschrevenen schijnt daarvan de oorzaak te zijn.

Daarentegen vertoonden de medici in hun aantal absoluut eene bijna even groote, relatief echter eene kleine vermindering, het werd van 278 tot 253 herleid, een verlies dus van 9 pct.; ten deele wordt dit verschil ook, even als bij de juristen, door het hier geringer aantal der voor het eerst ingeschrevenen verklaard.

De filosofen kwamen van 84 op 90, (hieronder echter als gewoonlijk, een aantal farmaceuten,) de literatoren van 22 op 30.

In het algemeen bestaat er dus geene reden tot klagen.

Eene vereeniging, die te Utrecht tehuis behoort, door een Utrechtsch Oud-Student is in het leven geroepen, en de beoefening der wetenschap wel in het algemeen, maar voornamelijk aan deze universiteit beoogt, is de *Vereeniging*

tot instandhouding van het Oud-Studentenfonds te Utrecht, bij gelegenheid van het 250-jarig feest der Universiteit door Oud-Studenten bijeengebracht. Jaarlijks houdt zij hare vergadering; en wel, volgens artikel 6 van haar reglement, in September, gewoonlijk kort of onmiddellijk na de rectorale redevoering; zoo was het ook in 1889 het geval.

De Secretaris bracht, zooals met zijne betrekking overeenkomt, het jaarverslag uit, doch dit gold natuurlijk het vorige studiejaar. Behalve de toeneming van het Fonds, door de rente gekweekt in een nog vroeger dienstjaar was het kapitaal nog vergroot geworden door een legaat van *f* 300, van wijlen Jhr. Mr. W. C. M. de Jonge van Ellemeet en was op die wijze aangegroeid tot *f* 24,400; er was op de vergadering een saldo van *f* 640,54 over, omtrent welks bestemming de vergadering een oordeel moest uitspreken.

En welke was deze uitspraak? Werden er, overeenkomstig Art. 1 der Statuten der Vereeniging boekwerken of instrumenten aangeschaft of voor een of ander doel subsidie verleend?

Volgens het bericht in het „Utrechtsch Dagblad" werd het saldo weder bij het kapitaal gevoegd, dat daardoor naar eene mij onlangs door den Secretaris verstrekte mededeeling, tot *f* 25.300 is aangegroeid.

Ook in het afgeloopen studiejaar is de opbrengst van het fonds, luidens diezelfde mededeeling, ongebruikt gebleven.

Dit is nu vier jaren het geval geweest. Het valt niet te ontkennen dat, om een term van de nieuwere physica te gebruiken de inwendige energie van het fonds door dat opstapelen van rente vergroot wordt, maar de vraag kan rijzen of dit de bedoeling van de oprichting van het Fonds geweest is. Uit de Statuten blijkt dit niet, aan

de leden van het Bestuur van het fonds ligt het ook niet. Maar ik geloof niet ver van de waarheid af te zijn als ik het daaraan toeschrijf, dat van het bestaan van het Fonds ieder nog niet genoeg bewust is. Op de vergaderingen, die ik de eer had bij te wonen, waren geene aanvragen ingekomen. Elke akademische inrichting heeft haar subsidie, waarmee de directeur zich schijnt gewend te hebben, te moeten toekomen.

Is het niet een bekend feit, dat toen de eerste electrische telegraaf tusschen Londen en Liverpool geopend was, er in de eerste anderhalf uur zich nog niemand voor een telegram aanmeldde?

Het schijnt met het Oud-studentenfonds evenzoo te zijn. Maar het kan toch gebeuren, en zonder twijfel *zal* het gebeuren, dat voor een of ander wetenschappelijk onderzoek hetzij een boek of instrument gewenscht wordt, hetzij op andere wijze aan een Utrechtsch Student een subsidie voor een wetenschappelijk onderzoek hier te lande of in den vreemde zeer welkom is, en de middelen tot de aanschaffing ontbreken; dan zullen zonder twijfel directeuren van het Fonds met de meeste welwillendheid de aanzoeken daartoe in overweging nemen.

Tot den toestand der Universiteits-laboratoria overgaande, kan ik, dank zij de voortdurende zorg van Curatoren, verscheidene verbeteringen vermelden.

De nieuwe aanbouw van het physiologisch laboratorium, waarvan mijn voorganger in zijn jaarverslag mocht melding maken, is zoo goed als gereed, en daardoor zal, naar alle verwachting, in de sedert lang dringend gevoelde behoefte aan uitbreiding der lokalen voorzien worden.

In het anatomisch laboratorium zijn eene menigte verbeteringen aangebracht, waardoor lastige gebreken in de lokalen werden opgeheven en zij dus voor het onderwijs

geschikter geworden zijn. Ook de verzameling van hulpmiddelen voor het onderwijs is aanzienlijk uitgebreid geworden, waarbij de prosector, de heer Issels, zich door zijne ijverige en talentvolle bemoeiingen verdienstelijk gemaakt heeft. Maar de vorderingen der wetenschap stelt telkens nieuwe eischen, en de hoogleeraar Rosenberg heeft reeds in een uitvoerig schrijven aan Curatoren zijne overtuiging uiteengezet, dat het tegenwoordig voor het hem toevertrouwde onderwijs in de anatomie bestemd lokaal met geene mogelijkheid tot eene aan de eischen des tijds voldoend laboratorium kan ingericht worden, zoodat daartoe een geheel nieuw gebouw dringend noodzakelijk is.

Het pathologisch laboratorium kwam, dank de vrijgevigheid der stedelijke Regeering, sedert October jl. in het bezit van eene ruime, goed verlichte, behoorlijk geventileerde en van stoomverwarming voorziene sectiekamer, waarin nu weldra het door de studenten zoo dringend gewenschte amfitheater zal kunnen verwijzen.

Minder gunstig luidt het bericht over de ziekenzalen in het algemeen. De ruimte is onvoldoende om onderwijs en onderzoek toe te laten zoo als het behoort, en over het geheel, voldoet de inrichting van het Ziekenhuis niet aan de eischen, die men daarvoor bij den tegenwoordigen stand der wetenschap stellen moet.

Dezelfde klacht betreft de vrouwenkliniek. Ofschoon door den aanbouw van operatiekamers in eene zeer dringende behoefte werd voorzien, blijft de aanbouw eener doelmatig ingerichte vrouwenkliniek nog steeds zeer noodig.

Maar, alles niet op eens, zegt het spreekwoord! In eene andere, reeds sedert de invoering der nieuwe Wet op het H. O. bestaande, en zeer klemmende behoefte aan lokalen, geschikt voor het onderwijs in anorganische

scheikunde, alsmede in gezondheidsleer, gezondheidspolitie en gerechtelijke geneeskunde, is in het afgeloopen studiejaar in zoover voorzien, dat de Volksvertegenwoordiging den aangevraagden eersten termijn der kosten van het oprichten van een nieuw gebouw voor de beoefening der genoemde leervakken heeft toegestaan, en dat het Gemeentebestuur van Utrecht zoo welwillend geweest is, een tot het vermeld doel zeer geschikt bouwterrein in het Sterrebosch kosteloos aan het Rijk af te staan. Daarvoor, alsmede voor de bemoeiingen van Heeren Curatoren en hunnen ijverigen Secretaris, die dit onderwijs-belang getracht hebben te bevorderen, zij daarvoor warme dank toegebracht.

De Hooge Regeering wenscht ook mede te werken tot het stichten van een Hygiënisch Museum, waarvoor in het bedoelde gebouw ruime lokalen beschikbaar zullen zijn en van welks bestaan groot nut mag verwacht worden, niet alleen voor het onderwijs aan de studenten, maar ook voor ingenieurs, architecten, onderwijzers, fabrikanten, werkgevers in het algemeen, die in het museum modellen, plannen, teekeningen of boekwerken zullen vinden, waaruit zij de grondstof voor de oplossing van menig gewichtig vraagstuk der toepassing van de regelen der gezondheidsleer zullen kunnen putten. Onder de medewerking van de Hooge Regeering, het Provinciale en het Stedelijk Bestuur, en voorts door schenkingen, en desnoods aankoop of vervaardiging van modellen kan dat museum voor de Stad en het Land zeker een kostelijk bezit worden.

Dit zal zich in de bovenste verdieping van het nieuwe gebouw bevinden, terwijl onze ambtgenoot Dibbits, na 16 jarens tobbens met een enkel, niet eens waterdicht lokaal, dat tegelijk collegekamer, balansenkamer, en dikwijls laboratorium moet zijn, waar de ruimte voor drie of vier laboranten onder 70 of 80 verdeeld moet worden,

in de onderverdieping verbetering in dien ongelukkigen en onhoudbaren toestand hoopt te vinden. Een dankbaar woord aan allen, die hiertoe hebben medegewerkt.

Hoe de hnlpmiddelen en de ruimte voor de Chirurgie zijn, daarvoor is het niet het geschikste oogenblik eene mededeeling te doen. Op de hoogte van den met groote vaart vooruitstrijdenden tijd zijn zij zeker niet, maar onze aftredende ambtgenoot van Goudoever wil liever aan zijn opvolger overlaten, de verbeteringen aan te geven die hij zal noodig achten.

En hoe is het met de tandheelkunde? Ik heb immers reeds opgemerkt, dat alles niet te gelijk geschieden kan! Jaarlijks, en zoo dikwerf de gelegenheid zich daartoe voordoet, wijst onze ijverige Lector Curatoren er op, dat de beschikbare ruimte op de Neude voor Tandheelkundige Kliniek onvoldoende is. Wij twijfelen er niet aan, dat HunEdelGrootAchtbaren er op uit zijn, hunnen invloed te gebruiken opdat in deze leemte spoedig voorzien worde, en de goede naam, dien Utrecht voor het tandheelkundig onderwijs en de tandheelkundige kliniek heeft, niet door den gebrekkigen toestand der hulpmiddelen verloren ga.

Immers het laboratorium voor farmakognosie en farmakologie werd in het afgeloopen jaar zeer verbeterd door eene schoone doelmatige kast voor berging der instrumenten en eene tafel voor chemische onderzoekingen.

De rij van medische vakken sluit met de oogheelkunde, die ten opzichte der Universiteit in eene bijzondere verhouding verkeert, en waarvan daarom door mij het laatst melding gemaakt wordt.

Die bijzondere verhouding bestaat, zoo als u allen bekend is, daarin, dat het Gebouw, waarin zij bij voorkeur praktisch beoefend en onderwezen wordt, eene vrije inrichting is, d. w. z. eene inrichting, die geen subsidie

van de Regeering ontvangt, en ook niet tot de Universiteit behoort. Toch trekken onze studenten in de medicijnen er nut van, belangwekkende kunstverrichtingen worden door hen bijgewoond, en de oogheelkunde wordt door een aantal geneeskundigen in den lande uitgeoefend, die aan de Universiteit te Utrecht gestudeerd en hunne practische kennis ook aan het Nederlandsch Gasthuis voor behoeftige en minvermogende ooglijders hebben opgedaan.

Het is de stichting geweest, waarvan het denkbeeld het eerst van Donders is uitgegaan, en die door samenwerking van een aantal edele mannen en vrouwen is in stand gekomen en in stand gehouden, die nu reeds haar twee en dertigste jaar is ingetreden, en waar, om met een paar woorden het nut er van aan te geven, in het 31e jaar van haar bestaan 3392 lijders zich hebben aangemeld, waarvan echter slechts 454 konden worden opgenomen en verpleegd.

Blijkt uit deze cijfers het niet te miskennen nut van het Gasthuis voor behoeftige en minvermogende ooglijders, zij doen ook zien, dat waar de Regeering genoodzaakt is zoovele wetenschappelijke inrichtingen aan drie Universiteiten te subsidieëren, het haar moeilijk zou vallen, ééne enkele zoo ruim te bedenken, dat aan zulk eene groote behoefte voldaan wordt.

Wij weten uit de geschiedenis van het Oogengasthuis, dat dit één van de redenen geweest is, die tot het stichten van de „Vereeniging tot oprichting en onderhoud van het Gasthuis" geleid hebben; en de grootere vrijheid, die een directeur in eene vrije, dan in eene rijksinrichting heeft, waar alle verbeteringen aangevraagd, op eene begrooting van het volgende jaar gebracht, en misschien toegestaan, misschien ook, zij het ook met innig leedwezen, geweigerd worden, kan ook wel het zijne er toe bijge-

dragen hebben, dat de verwezenlijking van zijn denkbeeld Donders zeer aangenaam was.

Ik zal hier niet ophalen al wat u omtrent die Inrichting bekend is, maar moet toch met een enkel woord herinneren, dat haar voortdurende bloei, door het steeds toenemend aantal ooglijders bewezen, in één opzicht reeds sedert langen tijd gedwongen stil stond; er ontbrak namelijk de genoegzame ruimte om de lijders, die het noodig hadden, ook te verplegen. Dan is wel van den aanvang af de bedoeling van het Gasthuis geweest: eene liefdadigheidsinstelling, tevens dienstbaar aan het onderwijs; in de Statuten der vereeniging werd zelfs het „theoretisch en praktisch vormen van oogheelkundigen" uitdrukkelijk genoemd; maar die dienstbaarstelling heeft ook hare eischen, en van een toevallig te koop staand woonhuis, dat zoo goed als het kon, tot een oogengasthuis werd ingericht, kon niet verwacht worden, dat het aan die wenschen geheel en al voldoen zou.

Het bouwfonds, dat afzonderlijk door den penningmeester der Vereeniging geadministreerd werd om aangesproken te worden, als er van de stichting van een nieuw Gebouw sprake was, groeide wel langzamerhand aan, maar de behoefte aan een nieuw Gebouw deed zich na een dertigjarig bestaan te sterk gevoelen, dan dat men de aangroeiing van dat fonds volgens de formule der samengestelde interestrekening bedaard kon blijven afwachten, al wilde men de waarschijnlijkheid aannemen, dat er nog wel eens giften of legaten aan ten deel zouden vallen; er moesten handen aan het werk geslagen worden. Waar dit met een liefdadigheidswerk het geval is, is het niet te verwonderen dat door vrouwen de aanvang genomen wordt. De beide namen van de geachte en beminnelijke dames, de eene, die eenige harer zusters te dezer stede

opriep om zich met haar te vereenigen tot het inrichten eener nagebootste Jaarmarkt, Fancy-fair, de andere, die door het verzenden van een rondgaanden brief buiten de stad ook hen, die wellicht de Fancy-fair niet zouden kunnen bezoeken, toch in de gelegenheid wilde stellen geldelijk aan het beoogde doel bij te dragen, behoef ik u niet te noemen, zij zijn in het voorjaar op ieders lippen geweest. [1])

Evenzoo is bekend de goede uitslag, die èn Fancy-fair èn circulaire gehad hebben; zoodat er alle grond bestaat dat wanneer het gelukt, de ontbrekende som, die betrekkelijk niet groot meer is, van andere zijde aan te vullen, de bouw van het nieuwe Gasthuis zoo goed als verzekerd is.

Er is twijfel geopperd of het Gasthuis, zoo het tot stand kwam, wel ten bate van het universitair onderwijs strekken zou en of de band, die er thans nog tusschen het Gasthuis en de Universiteit bestond, niet licht verbroken zou kunnen worden. Behalve dat hierover reeds van de daartoe meest bevoegde zijde een volkomen geruststellend antwoord gegeven is, heeft de presidente van het comité voor de Fancy-fair gemeend een openlijk blijk van de vriendschappelijke gezindheid tot de Universiteit te moeten geven door den Rector te verzoeken de Fancy-fair zelve op den 16 April met eene korte aanspraak te openen, een verzoek, waaraan deze gemeend heeft zich niet te mogen onttrekken.

Zijn nu de pogingen, op de beide genoemde wijzen, boven verwachting geslaagd, ik geloof niet verre van de waarheid af te zijn, als ik meen, daarin het vertrouwen van het Nederlandsch publiek te mogen erkennen in de bekwame

---

[1]) Mevrouw Bingham, geb. Brain, nam het initiatief voor het inrichten der *fancy-fair*; Mevr. de Baronnesse d' Aulnis de Bourouill, geb. Twiss, voor het verzenden van den rondgaanden brief.

handen, waaraan, nadat Donders zich nog vóór zijn zijn dood, aan de hoofdleiding heeft moeten onttrekken, het bestuur der Inrichting is toevertrouwd. En gij zult allen met mij instemmen als ik den wensch uitspreek, dat het onzen hooggeachten Snellen gegeven moge zijn niet alleen spoedig de voltooiing van het Nieuwe Gasthuis te beleven, maar er nog vele jaren lijders te behandelen en studenten der Universiteit in te leiden in de praktijk der oogheelkunde!

Nog hebben wij melding te maken van de laboratoria, die strekken voor de beoefening der wis- en natuurkundige wetenschappen. Over dat der anorganische scheikunde van Prof. Dibbits heb ik reeds gesproken; dat der organische scheikunde, op Leeuwenbergh, van Prof. Mulder, is in voldoenden staat; aan het physische laboratorium worden twee nieuwe lokalen aangebouwd, het eene bestemd voor wetenschappelijk onderzoek door den hoogleeraar zelven, het andere voor de practische oefeningen der studenten in de wis- en natuurkunde, eene verbetering, waardoor in eene lang gevoelde behoefte vervuld werd.

Hetzelfde kan gezegd worden van de uitbreiding die het farmaceutisch laboratorium ondergaat. Gedeeltelijk is het Rijk, gedeeltelijk de Gemeente Utrecht hierbij behulpzaam geweest. Op kosten der Gemeente wordt in den tuin van het farmaceutisch laboratorium, vroeger het stedelijk badhuis, eene werkzaal gebouwd, waar 42 laboranten kunnen arbeiden; daaraan grenzende eene kamer voor mikroskopische onderzoekingen, voor de farmacie van zooveel belang, en eindelijk eene weegkamer waar de fijne balansen, vrij van alle schadelijke dampen en gassen, kunnen worden opgesteld, en de laboranten de wegingen, noodig voor proeven en scheikundige ontledingen, ongestoord kunnen verrichten.

De kosten, die de Gemeente hierdoor gemaakt heeft, worden in zekere mate vergoed door eene verhooging der huur, die het Rijk jaarlijks voor het lokaal aan de Gemeente uitkeert. De bestaande vertrekken in hetzelfde perceel blijven in hun vorigen toestand, en kunnen bij grooten toevloed van laboranten, nog als hulplokalen dienst doen.

Omtrent het laboratorium voor mineralogie en omtrent de sterrewacht valt niet bijzonders mede te deelen; beide bleven in statu quo, ook het gebrek aan eene directeurswoning bij laatstgenoemde inrichting. Wellicht zal de mogelijke verplaatsing van het Meteorologisch Instituut naar eene voor eene dergelijke inrichting geschiktere en dus ook ruimere plaats, eindelijk toelaten, dat de eenige plaats, waar die woning kan en behoort te staan, daarvoor ook bestemd wordt.

Ik kom nu ten slotte aan de zaak, die reeds vier rectoren aanleiding gegeven heeft er in hunne geschiedenis der lotgevallen der Universiteit gedurende hun rectoraat melding van te maken, ik bedoel de stichting van het Universiteitsgebouw.

Ik moet mij hierbij aansluiten aan hetgeen mijn ambtsvoorganger verleden jaar van deze plaats medeelde, dat nl. de Senaat in hare vergadering van 11 Juli 1889 een uitvoerig rapport aan Curatoren vaststelde, waarin hij, behoudens eenige wijziging van ondergeschikten aard, den Minister eerbiedig aanried, zich met het gemeentelijk „program van eischen" te vereenigen. „Indien ons talrijk college", aldus de heer d'Aulnis, „in zoo betrekkelijk korten tijd (nl. omtrent 14 dagen) het onderzoek van eene menigte schrifturen ten einde bracht en tot eene bepaalde slotsom geraakte, is zulks vooral hieraan te danken, dat door ons eene groote behoefte gevoeld wordt

aan eene belangrijke uitbreiding onzer academische lokalen".

Met vreugde constateerde hij het feit „dat al de ter zake dienende stukken ongeveer half Juli door hem aan het College der Curatoren waren kunnen verzonden geworden en dat de Senaat alzoo getoond heeft elken schijn te willen vermijden van lauwheid in de behandeling der zaak."

Het door Curatoren van den Senaat verlangd advies moest dienen om aan een verzoek van het Gemeentebestuur te voldoen, dat weer op zijn beurt eene van den Minister ontvangen missieve over den te kiezen stijl van het nieuwe Gebouw behandelde.

Niet te verwonderen dat, door over zoo vele schijven te loopen, de geheele zaak van het Akademiegebouw lang sleept. Curatoren zonden omstreeks 1° October hun antwoord aan het Gemeentebestuur in, en dit hield de zaak niet lang op, reeds den 12 October was bij den Minister het antwoord van het Gemeentebestuur terug.

Eindelijk ontving dit Bestuur den 1 Februari een uitvoerig schrijven van den Minister op het in 1889 ingezonden Concept-program van eischen, welk schrijven den 24 Mei beantwoord werd, terwijl tevens aan Zijne Excellentie een nieuw programma van eischen werd aangeboden, waarbij zooveel mogelijk op de aanmerkingen van den Minister gelet werd.

Het Gemeentebestuur had nu het genoegen, reeds den 30 Mei van den Minister het bericht te ontvangen dat, „hoezeer Z.Ex. het bleef betreuren, dat het Gemeentebestuur zich tot dusver niet vereenigd had met 's Ministers gevoelen aangaande den stijl, hij Minister zich evenwel bereid verklaarde, zoowel te dien aanzien, als met betrekking tot de onderdeelen van het programma van eischen, aan de door het Gemeentebestuur medegedeelde wenschen toe te geven, met dien verstande evenwel, dat de be-

stemming, te geven aan de kruisgangen, blijve voorbehouden."

En ware er nu niets anders tusschen beide gekomen, dan zou het Gemeentebestuur zich ook gehaast hebben de verdere stappen te doen om de overeenkomst met den Staat haar beslag te doen krijgen.

Ten gevolge namelijk van de besprekingen, in het begin van Juni tusschen den Minister en leden uit College van B. en W. gehouden, is het plan van de geheele uitvoering eenigszins gewijzigd geworden; door dit gewijzigde plan zou worden voorkomen, dat de kloostergang, aan welker vernieuwing van Rijkswege aanmerkelijke sommen zijn ten koste gelegd, aan de zijde van het Domplein op nieuw door een gebouw aan het oog zou worden onttrokken.

Doch daartoe zouden nog twee huizen, staande aan de zuidzijde van het Domplein, worden aangekocht, nl. de huizen, toebehoorende aan de heeren van Burkom en Wiesman, en bewoond door Dr. Fles en door den heer Boer, landmeter bij het Kadaster.

Aan den Minister werd dus door B. en W. eene dading aangeboden, ten einde de zaak van de stichting van het Universiteitsgebouw in dezen zin tot een gewenscht einde te brengen.

De Minister vereenigde zich den 26 Juni in hoofdzaak met de voorgestelde dading, en den 4 Juli stelde de gemeenteraad na breedvoerige beraadslaging de artikels der aan den Minister aan te bieden dading vast, zooals de Bijvoegsels van het „Utrechtsch Dagblad" van 11 en 14 Juli alom hebben bekend gemaakt.

En zoo staat nu de zaak. De bijzonderheden dezer omvangrijke aangelegenheid heb ik verzwegen, daar mijn verslag toch al tamelijk uitgebreid geworden is, en die

gedeeltelijk reeds openbaar geworden zijn, gedeeltelijk niet voor mededeeling, althans te dezer plaatse, geschikt.

De ingezetenen, die het eerst het denkbeeld geopperd hebben, aan de Universiteit bij gelegenheid van haar jubilé een geschenk aan te bieden als bijdrage voor een nieuw Universiteitsgebouw, zijn door de vele onderhandelingen, die de zaak beleefd heeft, in de gelegenheid geweest, het vijfjarig bestaan hunner voorstellen te herdenken, echter zonder dat die nog het gewenscht einde hebben bereikt. Mogen die onderhandelingen nu hare laatste fase zijn ingetreden, en bij het aanstaande vijfjarig herdenken aan de stichting onzer Universiteit alle belanghebbenden zich kunnen overtuigen dat er een begin van de werkzaamheden gemaakt is, zoodat eene eerste-steenlegging dan ook op het feestprogramma moge voorkomen!

Mij rest nu nog het laatste gedeelte mijner taak. Het jaar, waarop het mij vergund was, het Voorzitterschap van den Senaat en het Rectoraat dezer Universiteit te bekleeden, is ten einde, en beide deze betrekkingen moet ik overgeven aan mijn opvolger. Maar eerst een woord van dank aan H.H. Curatoren en hunnen bekwamen en welwillenden Secretaris, voor de vele en goede zorgen, door hen ter wille onzer Universiteit besteed! En dan moet ik aan eene behoefte des harten voldoen, om U hooggeachte Lamers, mijnen welgemeenden dank te betuigen voor de aangename wijze waarop gij mij in mijne taak hebt bijgestaan; onze veelvuldige besprekingen van zaken, die de Universiteit aangaan, heeft ons dikwijls tot elkander gebracht, en van mijnen kant zal niets aangenamer zijn, dan dat de daardoor nauwer aangehaalde vriendschapsband blijvend moge zijn.

En nu, geachte Gallée, gij, die door den Koning zijt aangewezen om in het volgende studiejaar onze voorganger te zijn, ik wensch u een gelukkig jaar van onze Universiteit toe! Het Rectoraat heeft zijne lasten, maar het heeft ook zijne lusten. Moge in het jaar van uw bestuur de lusten het winnen! Moge het Universiteitsgebouw nader tot zijne voltooiing komen, en bij de aanstaande viering nog onder Uw bestuur, van een lustrum, de zichtbare teekenen daarvan aanwezig zijn. Maar moge, wat het belangrijkste is, de Universiteit onder Uw bestuur in bloei toenemen; de verbeteringen, die ik in de inrichtingen van verschillende wetenschappelijke werkplaatsen mocht vermelden, geven daartoe hoop, maar moge ook verder blijken, dat de daarvoor uitgegeven sommen goed besteed zijn, en moge Utrecht zich den goeden naam, dien het in de wetenschap draagt, onder Uw rectoraat en ook later steeds waardig toonen, dit wensch ik van harte!

Ik heb gezegd.

LIJST DER STUDENTEN

INGESCHREVEN AAN

de RIJKS-UNIVERSITEIT te UTRECHT

gedurende het studiejaar **1889—1890.**

	Studiejaar.	Godgeleerdheid.	Rechtgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	Totaal.
Volledig onderwijs.	Eerste	28	38	27	27	6	126
	Tweede	36	14	39	12	4	105
	Derde	6	19	45	2	5	77
	Vierde	15	9	32	9	4	69
	Vijfde	24	2	27	7	2	62
	Zesde	8	2	22	4	4	40
	Zevende		1	20	1	1	23
	Achtste	1	1	19	1		21
	Negende	3	1	7		4	15
	Tiende	1		4	1		6
	Elfde			3			3
Totaal		120	86	245	64	30	547
2 lessen			1	5	18		24
1 les				3	8		11
Totaal		122 [1]	87	253	90	30	582 [2]

1) Waaronder 17 Duitschers en Hongaren en 3 Kapenaars.

2) Waaronder 6 Dames voor pharmacie, en 1 voor tandheelkunde.

Bij de vergelijking van deze getallen met de opgaven van den Studenten-Almanak voor 1890 vindt men de volgende verschillen:

	ingeschreven bij den Rector magnificus.	Volgens den Studenten-Almanak 1890.
Theologanten . . .	122	 116
Juristen.	87	 141
Medici	253	 278
Philosophen . . .	90	 91
Litteratoren . . .	30	 34
	582	660

UITSLAG DER EXAMENS, door de Faculteiten van Wis- en Natuurkunde en van Geneeskunde afgenomen, ingevolge de Wet van 25 Dec. 1878 (*Staatsblad* n°. 222).

	1889 — 90.		
	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.
Eerste natuurkundig examen (Art. 4 der Wet)	46	31	15
Tweede natuurkundig examen (Art. 5 der Wet)	26	21	5
Theoretisch Geneeskundig examen, 1e gedeelte (Art. 6)	24	14	10
Theoretisch Geneeskundig examen 2e gedeelte	18	16	2
Theoretisch examen in de tandheelkunde (Art. 9)	5	3	2
Theoretisch apothekers-examen (Art. 13)	7	7	—
Bewijzen van kennis der Dier- en Delfstofkunde (Art. 15)	11	8	3
Totaal . . .	137	100	37

UITSLAG DER UNIVERSITEITS-EXAMENS.

1889 - 1890.

	Aantal geexamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Faculteit van Godgeleerdheid.			
Hebreeuwsche Taal en Israëlische Oudheden	21	20 (1 c. laude)	1
Candidaats-examen, 1e gedeelte . . .	13	12	1
„ 2e „ . . .	20	19 (2 c. laude)	1
Doctoraal-examen	4	4 (1 c. laude)	
Faculteit van Rechtsgeleerdheid.			
Candidaats-examen	41	26 (2 c. laude)	15 [1])
Doctoraal, rechtswetenschap	14	9	5
Doctoraal, staatswetenschap	3	1	2
Faculteit van Geneeskunde.			
Candidaats-examen.	11	9 (1 c. laude)	2 [2])
Doctoraal-examen	7	6	1
Faculteit van Wis- en Natuurkunde.			
Medisch propaedeutisch examen . . .	14	13 (2 c. laude)	1
Candidaats wis- en sterrekunde . . .			
„ „ „ natuurkunde. . .	2	2 (1 c. laude)	
„ scheikunde			
„ aard- en delfstofkunde . .			
„ plant- en dierkunde . . .			
„ artsenijbereidkunde . . .	3	1	2
Doctoraal wis- en sterrekunde. . . .			
„ „ „ natuurkunde . . .			
„ scheikunde.	1	1	
„ aard- en delfstofkunde. . .			
„ plant- en dierkunde . . .	1	1 (1 c. laude)	
„ artsenijbereidkunde	2	2 (2 c. laude)	

1) Waaronder 2 tweemaal.
2) Waaronder 1 tweemaal.

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.			
Aanvullings-examen (art. 86, H. O.) .	1	1	
Candidaats Klassieke letterkunde . . .	3	2 (1 c. laude)	1
„ Nederlandsche „ . . .			
Doctoraal Klassieke „ . . .			
„ Nederlandsche „ . . .	4	4 (1 c. laude)	
Totaaal	164	132 (14 c. laude)	32

PROMOTIES.

Godgeleerdheid.	1	(1 c. laude).
Rechtswetenschap	19	(2 c. laude).
Staatswetenschap	4	(2 c. laude).
Geneeskunde.	5	
Wis- en natuurkunde.	1	(c. laude).
Scheikunde	1	
Nederlandsche Letterkunde	1	(1 c. laude).
Totaal	32	(16 c. laude).

SCHRIJVERS EN TITELS DER PROEFSCHRIFTEN,
DATUMS DER VERDEDIGING EN VERMELDING OF DE GRAAD „CUM LAUDE" VERLEEND IS.

Faculteit van Godgeleerdheid.

C. Hille Ris Lambers 7 Juli 1890. (cum laude)	De Kerkhervorming op de Veluwe. 1523—1578. Bijdrage tot de geschiedenis van het Protestantisme in Noord-Nederland.

Faculteit der Rechtswetenschap.

W. Ingen Housz . . 14 Nov. 1889.	Art. 151 Gemeentewet, in verband met het Strafwetboek.
H. E. van IJsendijk Cz. 7 Dec. 1889.	Art. 138 Strafwetboek.
F. J. C. Verhoeff . . 18 Dec. 1889.	De voor de nachtrust bestemde tijd.
R. Schuurbeque Boeije. 24 Jan. 1890.	Eenige beschouwingen betreffende valschheid in geschriften.
W. H. Nolens . . . (*Staatswetenschap*) 12 Feb. 1890. (cum laude)	De leer van den H. Thomas van Aquino over het recht.
Idem . . . . . . (*Rechtswetenschap*) 12 Feb. 1890.	Theses.
M. G. Tieboel van den Ham. 24 Feb. 1890.	De kracht van buitenlandsche vonnissen in het internationaal privaatrecht.

J. G. Brouwer Nijhoff 12 Maart 1890. (cum laude)	Inbreng en verrekening van schuld tusschen erfgenamen.
D. J. Rebel. . . . . 21 Maart 1890.	De rechten van den commissiegever bij faillissement van den commissionair.
B. C. van Merlen . 28 Maart 1890.	Eenige opmerkingen over Art. 266 Strafrecht.
M. S. Koster . . . (*Rechtswetenschap*) 31 Maart 1890. (cum laude)	Een paar rechtsvragen betreffende order- en toonderpapier.
Idem . . . . (*Staatswetenschap*) 31 Maart 1890.	Theses.
H. P. van Heijst . . 12 Mei 1890.	Brandverzekering ten behoeve van den hypothekairen schuldeischer.
J. D. van Ewijck . . 13 Mei 1890.	Art. 461 Wetboek van Strafrecht.
D. M. van Gelder de Neufville. 18 Juni 1890.	Opmerkingen naar aanleiding van Art. 1183 B. W.
A. H. Metelerkamp . 19 Juni 1890.	De getuigen bij uitersten wil bij openbare akte verleden.
J. G. C. Joosting . . 20 Juni 1890.	Onuitgegeven oorkonden betreffende het zeventuigsrecht met eene inleiding.
J. I. H. Hoeben . . 1 Juli 1890.	Het notarieel ressort.
S. K. D. M. van Lier 8 Juli 1890.	Doorhaling van voogdij-hypotheek.
J. P. Hooft Graafland	Het gewestelijk bestuur als uit-

(*Rechtswetenschap*) 9 Juli 1890.	voerder van den wil van het centraal gezag.
Idem . . . . . . (*Staatswetenschap*) 9 Juli 1890.	Theses.
K. H. Beijen . . . (*Staatswetenschap*) 11 Juli 1890. (cum laude)	Het Nederlanderschap in verband met het internationaal recht.
Idem . , ... (*Rechtswetenschap*) 11 Juli 1890.	Theses.

Faculteit van Geneeskunde.

H. P. T. de Wildt . 28 October 1889.	Over praedispositie voor metastatische ettering.
J. A, van den Brink. 4 Feb. 1890.	Bijdrage tot de kennis van de werking van het diphtherie-ferment.
J. M. Rebel . . , 21 Maart 1890	Over de spontane verzwakking der virulentie van den diphtherie-bacil (Klebs—Loeffler.)
G. Prins . . . . . 31 Maart 1890.	Karyokinese in het bloed bij uitgebreide etteringsprocessen.
P. de Snoo . . . . 4 Juli 1890.	Zwavel in het darmkanaal van mensch en dier.

Faculteit van Wis- en Natuurkunde.

P. T. Grinwis . . . 21 April 1890. (*Wis- en Natuurkunde*) (cum laude)	De oplossing van quaternion-vergelijkingen.
A. J. A. Prange . . (*Scheikunde.*) 11 Juni 1890.	Bijdrage tot de kennis van het zilver.

Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

G. W. Kernkamp . . 19 Juni 1890. (*Nederlandsche Letteren*) (cum laude.)	De sleutels van de Sont. Het aandeel van de Republiek in den Deensch-Zweedschen oorlog van 1644—1645.

Naamlijst

DER VOOR DE EERSTE MAAL

INGESCHREVENE STUDENTEN,

in den Cursus 1889—90. 1),

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit.	Geboorte jaar.	Geboorteplaats
1889.				
17 Sept.	A. J. Botermans.	L.	1869.	Rotterdam.
»	R. L. Otten.	M.	1870.	Bergum.
»	H. C. Dresselhuys.	J.	1870.	Culemborg.
»	B. Borneman.	M.	1868.	Deventer.
»	G. Kirberger.	J.	1869.	Amsterdam.
18 Sept.	H. J. J. Post.	J.	1870.	Eck en Wiel.
»	J. A. Stoop.	J.	1871.	Haarlo.
21 Sept.	J. C. Bahnsen.	Ph.	1879.	Utrecht.
»	J. C. de Joncheere.	J.	1870.	Utrecht.
»	H. Cannegieter.	L.	1871.	Niehoven.
»	H. Kruyne.	M.	1872.	Oostvoorne.
»	F. Snel.	M.	1870.	Utrecht.
»	W. W. van Haersma Buma.	J.	1868.	Sneek.
»	Tj. P. Tresling.	J.	1868.	Havelte.
»	J. A. van Tooren.	Ph.	1868.	Opheusden.
»	J. de Visser.	Th.	1867.	Utrecht.
23 Sept.	W. A. Oudemans.	J.	1861.	Batavia.
»	R. del Campo gen. Camp.	J.	1866.	St.Philipsland.
»	J. Ph. Straal.	M.	1878.	Utrecht.
»	Ch. W. Kuyk.	Ph.	1870.	Arnhem.
»	W. Ph. Lindner.	Ph.	1871.	Gestel en Blaerthem.
»	C. L. Jungius.	L.	1868.	Hekelingen.
24 Sept.	J. W. van Eck.	Ph.	1870.	Haarlem.
»	J. Bierens de Haan.	J.	1870.	Haarlem.
»	D. A. P. N. Koolen.	J.	1871.	Rijswijk.
»	H. R. Glasius de Holl.	Ph.	1868.	Hoogeveen.

1) Door de letters: M., Th., J., Ph. en L. worden de faculteiten van *Geneeskunde, Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Wis- en Natuurkunde, Letteren* en *Wijsbegeerte* aangeduid.

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorteplaats.
24 Sept.	W. van Dis.	L.	1869.	Heijcop.
„	P. W. Filet.	J.	1871.	Menado.
„	J. W. D. E. L. du Monté Verloren.	J.	1866.	Utrecht.
„	A. H. van den Heuvel.	J.	1868.	Utrecht.
„	J. L. C. van Essen.	J.	1868.	Brummen.
„	A. L. C. Furnée.	Ph.	1867.	's Gravenhage.
„	D. Graevesteijn van Heyst.	J.	1870.	Meppel.
25 Sept.	C. H. van Delden.	J.	1867.	Rangkas Betoeng.
„	J. Oudenampsen.	Ph.	1867.	Gorsel.
„	O. A. Verwey.	Ph.	1869.	Sliedrecht.
„	M. de Mandt.	J.	1867.	Dordrecht.
26 Sept.	D. J. de Geer.	J.	1870.	Groningen.
„	A. J. van der Houven v. Oordt.	J.	1870.	Heerde.
„	K. H. L. Bernelot Moens.	J.	1868.	Soerabaja.
„	G. van Faber.	J.	1867.	Batavia.
„	M. G. Brondgeest.	J.	1869.	Utrecht.
„	L. E. Visser.	J.	1871.	Amersfoort.
„	H P. J. van Heemstra.	J.	1867.	Jutfaas.
„	J. J. Mackay.	J.	1869.	Amerongen.
„	H. Th. 's Jacob.	J.	2869.	's Gravenhage.
„	A. H. van den Berg.	M.	1869.	Utrecht.
„	J. J. Geluk.	M.	1869.	Zuylen.
„	L. Joseph M. van Erp.	M.	1866.	Erp.
„	L. J. J. Muskens.	M.	1872.	Mook.
„	L. Justinus M. van Erp.	M.	1870.	Erp.
„	A. C. Moulijn.	M.	1869.	Weesp.
„	A. G: Olland.	M.	1867.	Utrecht.
„	C. de Haan.	M.	1869.	Schelluinen.
„	D. F. van Duyl.	M.	1868.	Zutphen.
„	H. van der Woude.	Ph.	1870.	Utrecht.
„	W. P. H. van den Driessen Mareeuw.	Ph.	1868.	Ter Neuzen.
„	W. Middelveld Viersen.	Ph.	1869.	Nijmegen.
„	A. J. J. Janssen.	Ph.	1871.	Grave.
„	Mej. A. C. Govers.	Ph.	1871.	Franeker.
„	Mej. Hugenholtz.	Ph.	1871.	Apeldoorn.
„	Mej. A. Hessel.	Ph.	1866.	Wolvega.
„	A. van der Hoeven.	L.	1868.	Bergen op Zoom.

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorteplaats
27 Sept.	G. A. J. Hazen.	Th.	1870.	Amsterdam.
"	A. Drost.	Th.	1870.	Delft.
28 Sept.	D. Stolp.	M.	1870.	Haarlem.
"	J. W. Wicherink.	Ph.	1871.	Amsterdam.
"	L. H. van Berk.	Ph.	1868.	Nieuwediep.
"	H. van der Goot.	Ph.	1868.	Harich.
"	J. Hoek.	Ph.	1871.	Oudorp.
30 Sept.	A. H. Magendans.	Th.	1870.	Baambrugge.
"	P. M. Eigeman.	Th.	1870.	Leiderdorp.
"	C. H. Bosch.	Th.	1869.	's Gravenhage.
"	J. Riemens.	Th.	1867.	Vlissingen.
"	H. J. C. Pierson.	Th.	1869.	den Bosch.
"	E. J. W. Posthumus Meyjes.	Th.	1871.	Amsterdam.
"	J. L. C. Schroeder van der Kolk.	Ph.	1865.	Zutphen.
"	M. J. de Wilde.	M.	1869.	Nieuwe Tonge.
"	P. N. van Lit.	M.	1871.	Haastrecht.
"	J. Vermaat.	L.	1841.	Wamel.
2 Oct.	R. F. Vroom.	M.	1866.	Deventer.
"	F. C. Dobberke.	M.	1868.	Tiel.
4 Oct.	J. P. Elias.	M.	1864.	Eindhoven.
"	A. L. Prins.	M.	1864.	Arnhem.
7 Oct.	C. J. van der Hoek.	M.	1853.	's Grevelduin Capelle.
"	P. H. Verschuuren.	Ph.	1869.	Tilburg.
"	M. Wijt Wz.	Th.	1868.	Rotterdam.
10 Oct.	H. F. W. M. van Baer.	Ph.	1869.	den Bosch.
"	A. F. F. M. van der Dries.	Ph.	1869.	den Bosch.
"	W. van den Heuvell.	M.	1870.	Delft.
"	E. Mackay.	J.	1870.	Zutphen.
"	J. R. Slotemaker de Bruyne.	Th.	1869.	Sliedrecht.
"	J. Mooy.	Th.	1868.	Eerbeek.
19 Oct.	C. J. M. Blankenheym.	J.	1866.	Rotterdam.
"	J. W. G. Reigersman.	J.	1867.	Breda.
"	F. J. J. van Heemstra.	J.	1865.	Haarlem.
"	J. B. L. van Oppen.	J.	1871.	Maastricht.
"	J. D. Leunis.	M.	1867.	Nieuwdorp.
"	G. Vellenga.	Th.	1867.	Oosterend.
"	Th. L. Prins.	J.	1870.	den Bosch.
"	M. P. D. van Sytzama.	J.	1868.	Oldebroek.
"	C. J. Veenhuysen.	Th.	1866.	Egmond aan den Hoef.

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorteplaats.
19 Oct.	J. H. Krauwel.	Th.	1867.	Amsterdam.
„	G. J. IJssel de Schepper.	J.	1870.	Utrecht.
„	W. J. M. Ummels.	J.	1870.	den Bosch.
22 Oct.	W. Thiebout.	M.	1870.	Zwolle.
„	H. W. F. C. Woltering.	M.	1871.	den Bosch.
„	W. van Griethuysen.	Th.	1868.	Hoogeveen.
„	H. Prins.	Th.	1867.	Makkum.
„	G. Ae. Wumkes.	Th.	1869.	Joure.
„	P. Kisjes.	Ph.	1858.	Harlingen.
„	A. Jekel.	Ph.	1871.	Utrecht.
„	N. J. J. Greeter.	M.	1866.	Amsterdam.
25 Oct.	A. J. Seulijn.	Th.	1866.	Leiden.
„	J. M. A. Hegland.	Ph.	1869	Utrecht.
„	F. Szécsi.	Th.	1863.	Bethfalva.
„	E. Best.	Th.	1864.	Gemünden.
„	H. J. Emrich.	Th.	1869.	Tiefenthal.
„	J. Lenz.	Th.	1865	Weisenheim.
„	C. Jacobi.	Th.	1865.	Kaiserslautern
„	W. Röhrig.	Th.	1867.	Schmiedel.
„	P. Persijn.	Ph.	1867.	Arnhem.
„	H. B. W. Bakhuys.	M.	1869.	Jogjakarta.
„	A. G. Kleyn.	Ph.	1868.	Breda.
31 Oct.	K. Siegmeijer.	Th.	1867.	Hinterweidenthal.
„	L. C. Schröder.	J.	1869.	De Bilt.
1 Nov.	C. F. G. Zijlstra.	M.	1863.	Arnhem.
11 Nov.	W. J. van den Berg.	M.	1864.	Hazerswoude.
13 Nov.	J. Boomer.	J.	1866.	Rotterdam.
18 Nov.	H. M. C. Kluit.	M.	1867.	Moordrecht.
25 Nov.	J. C. Oldenboom.	M.	1868.	Amsterdam.
„	Th. C. Boelaers.	M.	1860.	den Bosch.
28 Nov.	B. J. Bruining.	Ph.	1869.	Zuid-Beijerland.
„	C. Mensink.	M.	1866.	Deventer.
10 Dec.	W. F. G. L. Simmermans.	Th.	1867.	Rotterdam
1890.				
6 Febr.	A. Herckerath.	Ph.	1840.	Dusseldorf.
„	H. Meijer.	J.	1859.	Goch.
24 Febr.	L. M. Rollin Couquerque.	J.	1869.	Delft.
26 April.	W. J. ter Kuile Lemker.	M.	1859.	Enschedé.
7 Mei.	A. J. Bon.	M.	1857.	Arkel.

